DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ
DOHA TURU ÇOK TARAFLI TİCARET MÜZAKERELERİ

ve TÜRKİYE

Editörler :
Dr. M. Sait AKMAN
Şahin YAMAN

tepav
türkiye ekonomi politikaları araştırma vakfı

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ DOHA TURU
ÇOK TARAFLI TİCARET MÜZAKERELERİ
ve **TÜRKİYE**

Aralık 2008

TEPAV
Söğütözü Cad. No: 43 Söğütözü/ANKARA
Telefon+90 312. 292 5500
Faks+90 312. 292 5555
www.tepav.org.tr
tepav@tepav.org.tr

Tasarım: Grafabrika
www.grafabrika.net

İçindekiler

Önsöz
Güven Sak, TEPAV V

Giriş
M. Sait Akman ve Şahin Yaman 1

Bölüm I. ***DTÖ, Doha Turu ve Kalkınma***

Doha 'Kalkınma' Turu ve DTÖ:
Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları
M. Sait Akman 16

Doha Turu, Krizleri ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Geleceği
Fredrik Erixon 55

Küresel Yönetişim ve Dünya Ticaret Örgütü
Armağan Vurdu 71

İktisadi Kalkınmayı Ticaret Sisteminin Merkezine Taşımak
Faizel Ismail 81

Bölüm II. ***Müzakere Konuları ve Türkiye***

Ulusal, Bölgesel ve Küresel Dengelerin Kıskacında Bir Ülke:
Avrupa Birliği Yolunda Türkiye ve Doha Kalkınma Müzakereleri
Ziya Öniş ve Koray Mutlu 102

DTÖ Tarım Müzakereleri, Türkiye'nin Tutumu ve Müzakere
Sonuçlarının Türk Tarımına Olası Etkilerinin Nitel Bir Değerlendirmesi
Mustafa İmir 133

Tarım Dışı Ürünlerde Pazara Giriş Müzakereleri ve Türkiye
Şahin Yaman 157

Hizmet Ticaretinde Sorunlar ve Çözüm Yolları:
Türkiye'nin Yaklaşımı
Mustafa Pulat 192

Fikri Mülkiyet Hakları ve Ticaret:
Türkiye'nin Durumu
Mustafa Pulat 210

DTÖ Kuralları:
Anti-Damping; Sübvansiyonlar ve Türkiye
Mehmet Tan 233

Ticaretin Kolaylaştırılması ve Türkiye
Serpil Oğuz 255

Bölüm III. ***DTÖ Hukuku, Anlaşmazlıkların Halli, Ticaret Politikasının Gözden Geçirilmesi ve Katılım***

Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması, Gelişme Yolundaki Ülkeler ve Türkiye
Mesut Aydın 294

Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması:
Türkiye Açısından Bir Değerlendirme
Subidey Togan 319

DTÖ'ye Katılım:
Sürecin Hedefleri mi Değiştiriliyor?
Simon J. Evenett ve Carlos A. Primo Braga 339

DTÖ Hukuku ve Türkiye'ye Etkileri
Tuğrul Arat ve Rifat Erten 355

Doha Bildirgesi 419

Açıklama: Bu makalelerde belirtilen görüşler makale yazarlarına ait olup, hiçbir şekilde mensubu bulundukları kurumları bağlamaz.

Tablolar ve Şekiller Listesi

Bölüm I – Akman
Tablo 1. Uruguay Turu sonunda varılan anlaşmalardan doğacak tahmini gelir artışının dağılımı 18
Tablo 2. Ticaret müzakerelerinde gündeme getirilen ve alınan/alınmayan yeni konular 20
Tablo 3. Gelişme Yolundaki Ülkelerin (GYÜ) Doha sürecindeki belli başlı kazanımları 22
Tablo 4. Doha Turu öncesi ve sürecinde önemli adımlar ve dönüm noktaları 27
Tablo 5. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarında artış trendi (1948-2006) 44

Bölüm II – Öniş ve Mutlu
Tablo 1. Türkiye'nin 1980–2005 yılları arası mal ticaretinin dünya mal ticareti içindeki payı 105
Tablo 2. Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payı 107
Şekil 1. AB ve AB dışı ülkelerden ithalat 108
Tablo 3. Ekonomik faaliyetlere göre Türkiye'nin dış ticareti 109
Şekil 2. Net ihracatçılarda sektörel paylar (2000-2004) 110
Şekil 3. Net ithalatçılarda sektörel paylar (2000-2004) 111

Bölüm II – İmir
Tablo 1. GÜ ve GYÜ'ler için tarife eşiklerine göre indirim oranları 147
Tablo 2. Falconer Taslak Modalite Kağıdına göre önerilen indirim oranları 148

Bölüm II – Yaman
Tablo 1. Küresel ticaret gelişmeleri 160
Tablo 2. Türkiye'nin sektörel dış ticareti 163
Tablo 3. GYÜ'lerde ve QUAD ülkelerinde ortalama MFN tarife oranları 165
Tablo 4. Tarife indirim katsayıları ve muhtemel etkileri 170
Şekil 1.Türkiye, AB, üçüncü ülkeler üçgeni 185
Tablo 5. Sanayi ürünleri ihracatı (AB dışı ilk 20 ülkeye bin $ olarak) 187

Bölüm II – Pulat (TRIPS)
Ek Tablo. Türkiye'nin 2007 yılı itibariyle fikri mülkiyet hakları alanında taraf olduğu uluslararası anlaşmalar 230

Bölüm II – Tan
Tablo 1. DTÖ üyelerinin dampinge karşı önlemleri 242
Tablo 2. Başlıca ülkelerin 1995-2006 arasında aldıkları damping önlem sayısı 242
Tablo 3. Başlıca ülkelerde 1995-2006 arasında alınan telafi edici önlem sayısı 243

Bölüm II – Oğuz
Tablo 1. Seçilen ticari ölçülerin bölgesel ortalamaları 274
Tablo 2. Ticaretin kolaylaştırılmasının gelir etkisi ile ilgili değişik senaryolar 276
Tablo 3. Uzman gruplarınca yapılan önceliklerin değerlendirmesi 278
Tablo 4. Uzmanlarca değerlendirilen ticaretin kolaylaştırılması tedbirleri ile ilgili Türkiye'deki durum 283

Bölüm III – Aydın
Tablo 1. Türkiye'nin AHM'de dahil olduğu anlaşmazlıklar, 1995-2008 308
Tablo 2. Türkiye'nin AHM'ye üçüncü taraf olarak dahil olduğu anlaşmazlıklar, 1995-2008 309

Bölüm III – Togan
Tablo 1. Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme raporları: 1989-2007 döneminde yapılan gözden geçirmeler 322
Tablo 2. 2003 ve 2007 yıllarında MFN gümrük tarife oranları (yüzde) 326
Tablo 3. MFN ve tercihli ortalama gümrük tarife oranları, 2007 328

Bölüm III – Evenett ve Primo Braga
Şekil 1. DTÖ'ye katılım sürecinin uzunluğu (ülkelerin DTÖ'ye katılım sırası ile) 342
Şekil 2a. DTÖ'ye en son katılan üyeler tarım ürünlerinde daha sıkı taahhütlerle karşılaşmakta (ülkelerin DTÖ'ye katılım sırası ile) 343
Şekil 2b. ... imalat sanayii ürünlerindeki taahhütler 344

Kitaba katkı sağlayanlar (alfabetik soyadı sırası ile)

M. Sait Akman, Dr., Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü öğretim üyesi ve TEPAV konuk araştırmacısı

Tuğrul Arat, Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesi, DPT eski Avrupa Birliği Genel Müdürü

Mesut Aydın, Dış Ticaret Müsteşarlığı, dış ticaret uzmanı

Fredrik Erixon, Dr., European Center for International Political Economy (ECIPE) Direktörü

Rifat Erten, Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi

Simon J. Evenett, Prof. Dr., St. Gallen Üniversitesi İktisat bölümü öğretim üyesi ve İsviçre Uluslararası İktisat ve Uygulamalı İktisadi Araştırmalar Enstiüsü (SIAW-HSG) Direktörü

Faizel Ismail, Büyükelçi, Güney Afrika Cumhuriyeti DTÖ Delegasyonu'nun Başkanı

Mustafa İmir, Dr., Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanı, DTÖ Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde tarım müzakerelerinden sorumlu eski Tarım Müşaviri

Koray Mutlu, McMaster Üniversitesi (Kanada) Siyaset Bilimi bölümü doktora öğrencisi

Serpil Oğuz, Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Uzmanı, 2003-2006 dönemi New York Ticaret Ataşesi, *Anti-Damping* (2007) kitabının yazarı

Ziya Öniş, Prof. Dr., Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Carlos A. Primo Braga, Dünya Bankası İktisat Politikası ve Borç Programı Direktörü ve Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Departmanı eski Kıdemlı Danışmanı

Mustafa Pulat, Daire Başkanı, Dışişleri Bakanlığı, 2002-2006 yılları arasında DTÖ nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde Başkâtip ve Müsteşar

Mehmet Tan, Dış Ticaret Müsteşarlığı İthalat Genel Müdürlüğü Damping ve Sübvansiyon Dairesi Başkanı, 2002-2005 yılları arasında DTÖ Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde Müşavir

Subidey Togan, Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi Ekonomi bölümü öğretim üyesi ve *Journal of International Trade and Diplomacy* dergisi editörü

Armağan Vurdu, Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdür Yardımcısı

Şahin Yaman, Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdür Yardımcısı, 2002-2005 dönemi DTÖ Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde Müşavir

Çeviriler:

Serdar Alper, Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Uzman Yardımcısı, Hacettepe Üniversitesi İktisat bölümü doktora öğrencisi

Özlem Çalışkan, ITKIB Moda ve Tekstil İş Kümesi Projesi kapsamında ITKIB Destek A.Ş.-IDM proje yöneticisi

Levent Eraydın ve ***Kevser Can İde*** (Marmara Üniversitesi AB Enstitüsü) ile **Talat Kaya** (Dış Ticaret Müsteşarlığı) kitabın gözden geçirilmesinde katkı sağlamışlardır.

Bretton Woods sistemi ile ihdas edilen ve 1947'den itibaren yürürlükte kalan Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması-GATT Uruguay Turu sonrasında, 1995 yılında, geçici bir anlaşma statüsünden tam teşekküllü bir uluslararası örgüte, bugünkü Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüştürülmüştür. DTÖ'nün 1995 yılında kurulmasıyla birlikte, dünya ticaretinin serbestleştirilmesinin; ticaretin daha öngörülebilir kurallara dayandırılmasının; anlaşmazlıkların çok taraflı hukuki bir platformda çözümlenmesinin; ve ticaret müzakerelerinin elverişli bir zeminde yürütülmesinin kurumsal altyapısı geçmişe nazaran daha gelişmiş temeller üzerine oturtulmuştur. Bünyesine aldığı yeni ve ilave anlaşmalarla, dünya ekonomik sistemin merkezine yerleşen DTÖ önemli bir uluslararası ekonomik örgüt haline gelerek küresel ekonomik yönetişimin etkili aktörleri arasına girmiştir.

Buna mukabil, kuruluşunu takip eden dönemde, gerek dünya ekonomisindeki köklü yapısal değişimler, gerekse üye ülkelerin değişen şartlar karşısında ulusal tercih ve önceliklerini DTÖ sürecine uzlaşmacı bir şekilde yansıtamamaları, küresel ticaret rejimi ve müzakerelerde yaşanan mevcut tıkanmanın da ilk işaretlerini teşkil etmiştir. Bu menfi gelişmenin ilk somut emaresi ise, henüz Doha Kalkınma Turu (*kısaca Doha Turu*) başlamadan önce özellikle sivil toplum örgütlerinin de sert muhalafeti ile, 1999 yılında Seattle'da yapılan DTÖ Bakanlar Konferansının tam bir başarısızlıkla ile kapanmasıdır. Bu durum bilahare yapılan Bakanlar Konferansları ile mini-zirvelerde de devam etmiş; ve DTÖ zirveleri için adeta geleneksel hale gelmiştir. Nitekim, Doha Kalkınma müzakerelerinin genel seyri içinde, özellikle de Cancun Bakanlar Konferansı ertesinde DTÖ ve uluslararası ticaret rejimi üzerindeki menfi beklentiler, eleştiriler ve baskılar yeniden doruk noktasına çıkmıştır.

Aslında, 11 Eylül saldırılarının hemen akabinde, 2000 yılında ilan edilen BM Binyıl Deklarasyonu'nun da yarattığı atmosfer içerisinde, GATT-DTÖ tarihinde ilk defa bir müzakere turu özellikle gelişme yolundaki ülkeleri yakından ilgilendiren 'kalkınma' konusuna hasredilmiş ve bu kapsamda müzakere gündemine 'Doha Kalkınma Gündemi' adı verilmişti. Bu çerçevede Doha Kalkınma Turu müzakerelerine geniş bir perspektiften ve oldukça istekli bir beklenti içerisinde geçilmiş, müzakereler bu kapsamda iddialı bir şekilde sürdürülmüştür. Ne var ki, Doha Kalkınma Turu'nda bugüne kadar istenilen uzlaşıya varılamamış ve Tur Bildirgesinde belirlenen hedeflere ulaşılması henüz mümkün olamamıştır.

Diğer taraftan, küresel ticaret sistemindeki tüm gelişmeleri menfi olarak değerlendirmek ve ticaret sisteminin tamamen tıkandığını ve DTÖ'nün işlevinin ortadan kalktığını iddia etmek de doğru bir yaklaşım sayılamaz. Mesele, küresel ticaret sisteminde meydana gelen kutuplaşma ve tıkanmanın aşılmasında, başta gelişmiş ülkeleri olmak üzere, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu GYÜ'ler ile diğer ilgili uluslararası kuruluşların destek ve katılımıyla GATT/DTÖ ilkelerinin yaşatılabileceği kurallara dayalı ve tarafların hassasiyetlerini dikkate alan bir ticaret sisteminin devam ettirilebilmesidir. Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu hâlihazırdaki kriz ve durgunluk trendi dikkate alındığında, ticarette korumacı politikaların yerine serbestliğe yönelmek ve Doha Turunun sonuçlandırılmasını sağlamak sadece ticaret sistemi için değil küresel finans piyasaları açısından da hayatiyet arz etmektedir.

Doha Turu genel seyri itibariyle değerlendirildiğinde, bu Turda özellikle gelişme yolunda ülkelerin (GYÜ) dünya ticareti ve ticaret sisteminde daha etkin bir rol oynamaya başladıkları görülmektedir. Bu çerçevede, 7 yıla yakın süredir kesintilerle de olsa devam etmekte olan Doha Turunun diğer gelişme yolunda ekonomiler gibi Türkiye açısından taşıdığı önem ortadadır:

DTÖ'deki gelişmeleri ayrıntılı şekilde izleme gereği aslında sadece kalkınma sorunlarıyla sınırlı değildir. İlk olarak, DTÖ'nün görev alanı ve müzakerelere ilişkin Tur gündemi GATT sisteminin aksine sadece sanayi ürünleri sınırlı ile kalmamaktadır. Özellikle tarım ve hizmet sektörlerinin de müzakere kapsamına alınması, çok taraflı ticari serbestleşmenin etkilerini imalat sanayinin çok ötesine taşımıştır. Son dönemde, küresel ekonomik dengeleri değiştirecek ölçüde yükselen emtia fiyatları, bu kapsamda tarım sektörünün artan rolü, tarım müzakerelerini gerek gelişmiş OECD ülkelerinin gerekse GYÜ'lerin 'müzakere çıkarlarının' merkezine oturtmuştur. Bu gelişmelerin çok doğal bir sonucu olarak, sektördeki müzakerelere yönelik hassas noktaların öncelikle ele alınması gereği ortaya çıkmıştır.

Nitekim Doha Turunu kurtarmaya yönelik Temmuz 2008'de başlatılan girişimin pek çok alandaki tıkanıklığı aşarken bazı hassas tarım ürünlerinde özel korunma mekanizmalarına yönelik anlaşmazlıklar nedeniyle sekteye uğraması durumun ciddiyetini anlayabilmek açısından dikkate değerdir. Türk tarımının rekabet edebilirlik konusunda karşılaştığı zorluklar ve bunları aşmaya yönelik politikalar ele alınırken, DTÖ sürecinin de takibi önem kazanmaktadır.

Diğer yandan, gerek gelişmiş ülkeler (en azından belli başlı sektörlerde), gerekse GYÜ tarafından uygulanmakta olan yüksek oranlı gümrük tarifelerinin küresel ticaretin büyük bir bölümünü teşkil eden sanayi ürünleri ticaretinin önündeki en büyük engellerden birisi olduğu gözlemlenmektedir. Bu konu, özellikle Türkiye açısından en az tarım müzakereleri kadar yakından takip edilmesi gereken bir husustur. Bilindiği üzere, AB ile Gümrük Birliği sonucunda Türkiye ciddi bir ticari liberalizasyona yönelmiş ve koruma oranları Batı ülkeleri seviyesine çekilmiştir. Türkiye ile aralarındaki mevcut asimetrik durum dikkate alındığında, özellikle diğer gelişme yolunda ülkelerin de DTÖ sürecinde sanayi ürünlerinde daha fazla serbestleşmeye gitmelerinin, Türk ihraç ürünlerinin bu ülkelerin piyasalarına girişi için gerekli olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye için Doha Turu sürecinin devam etmesi ve Turda diğer ülkelerin daha fazla serbestleşme yönünde adımlar atmalarını sağlayacak modalitelerin tesisi önem arz etmektedir. Zira, GYÜ'lere yönelik sanayi ihracatımızı artıracak bir yaklaşımın takibi ve Güney-Güney ticaretinin geliştirilmesi, Türkiye için önemli pazar açılımı fırsatları yaratabilecektir.

Aynı şekilde, önemli bir hizmet sektörü ihracatçısı haline gelen Türkiye'nin küresel hizmet ticareti gelişmeleri ve DTÖ hizmet müzakerelerin de aktif katılımcısı olması özel önem taşımaktadır.

Türkiye açısından Doha Turunun ikinci önemli yönü ise, ticaretin politikasının artık sadece bir dış ekonomik ilişki konusu olmakla kalmayıp, aynı zamanda ülke içi temel politikalar ile daha iç içe, daha sarmal bir hale gelmeye başlamasına ilişkindir. Dünya ticaret sistemi, malların ve hizmetlerin sadece sınırları geçerken karşılaştıkları ticari engellerin kaldırılması ya da gümrük düzenlenmesi konusuyla kısıtlı değildir. Ülke içinde farklı alanlardaki düzenleme konularının (*regulatory issues*) da son yıllarda DTÖ ve ticaret sistemi ile daha yakından ilişkili olamaya başladığı görülmektedir. Bu durum çevrenin korunmasından, çalışma standartlarına, kamu alımlarından, fikri mülkiyet haklarının korunmasına, rekabet kurallarından, ürün standartlarına ve yatırım düzenlemelerine kadar pek çok alandaki düzenlemelerin değişik nedenlerle dünya ticaret gündemine taşınmaya çalışılmasının bir sonucudur. Özellikle ülkeler arasındaki iktisadi gelişmişlik farkı ile farklı norm ve standart algılamaları bu durumu daha da somut hale getirirmekte, ve DTÖ sisteminden beklentilerin artmasına da yol açmaktadır.

Bu konuların bir kısmının (çalışma standartları gibi) resmen Doha gündemine alınmamış olmaları ya da bir kısmının (Singapur konuları gibi) özellikle Cancun konferansı sonrası gündem dışına itilmesi konunun çözüldüğü, ileride bir daha gündeme gelmeyeceği anlamını taşımaz. Bu konular farklı alternatif platformlarda ciddi bir şekilde tartışılmaya devam edilmektedir. Türkiye'nin de yukarıdaki pek çok alanda düzenlemeler yaparken başta DTÖ olmak üzere küresel iktisadi rejimlerin ve tartışmaların bilincinde hareket etmesi; ileride daha az ihtilafla karşılaşması ve sürdürülebilir bir strateji izleyebilmesi bakımından kaçınılmazdır.

Diğer taraftan çok taraflı sistemin tıkanma emareleri göstermesiyle birlikte, ticaret müzakerelerinin zamanla bölgesel entegrasyonlara (*regionalism*) ve iki taraflı ticaret anlaşmalarına (*bilateralism*) doğru bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda sayıları giderek artan serbest ticaret anlaşmalarının (STA) dünya ticaretinde serbestleşmeyi garanti altına alamadıkları; hatta, giderek daha fazla ayırımcılığa yol açtıkları ve GATT/DTÖ sisteminin temel ilkesi olan 'ayırımcılık yapmama' prensibi ile çeliştikleri, çok taraflı ticaret sisteminin bu temel kuralını giderek bir istisna haline getirdikleri yolunda endişeler sıkça dile getirilmektedir. Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin ticaret ilişkilerinde temel partneri konumundaki Avrupa Birliği'nin bu tür anlaşmalara fazlasıyla yönelmeye başlaması, Türkiye'nin Gümrük Birliği yoluyla elde ettiği imtiyazlı durumun da aşınmasına yol açabilecektir. Uzun vadede, DTÖ rejimi kapsamında yeni kurallar oluşturulmadığı takdirde, küresel STA patlamasından diğer ülkeler gibi ülkemiz de büyük zararlar görebilecektir. Bu bakımdan DTÖ çok taraflı ticaret sisteminin sağlıklı bir şekilde devamının Türkiye açısından arz ettiği önemin de kavranması gerekmektedir.

Türkiye ekonomisi ve dış politikasına yönelik araştırmalar yapan ve faaliyetler yürüten TEPAV, *DTÖ, Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye* konulu bu çalışmayı, kamu politikaları tasarımı sürecine katkıda bulunmak amacıyla desteklemiştir. Bilindiği üzere, Türkiye'de, dünya ticaret müzakereleri ve DTÖ konuları az sayıda araştırma ve çalışmaya konu olmaktadır. Öte yandan, küresel rekabetin arttığı dünya ticaretinde daha fazla söz sahibi olmayı amaçlayan ülkemizde bu önemli ama az bilinen konuda kapsamlı faaliyetlere ve yayınlara ihtiyaç artmaktadır. Bu çerçevede, TEPAV bir süre önce DTÖ ve dünya ticaret sistemi konusunda çalışmalar başlatmış bulunmaktadır. Bu yayın çalışması bu girişimin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Kitabın amacı,

uzun zamandır devam etmekte olan ve ciddi tartışmalara yol açan Doha Turu müzakerelerinin temel dinamiklerinin ve konularının daha yakından analiz etmeye çalışmak ve Türkiye'nin Doha müzakerelerindeki tutumu ve takip ettiği politikaları incelemektir. Bu bağlamda, bu yayının söz konusu müzakerelerin olası etkilerinin kavranabilmesine ve Doha Turunun Türkiye için ne ifade ettiğinin anlaşılmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışma, konuyla ilgili Türkçe kaynak eksikliği de dikkate alınarak politika yapımcıları, akademik çevreler, iş ve sivil toplum kesimleri için önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemiştir.

Uzun bir çalışma sürecinin sonucu ortaya çıkan bu yayında emeği geçen editörlere; tüm akademisyenlere; Doha Turu müzakere sürecinde ülkemizi temsil etmiş olup halen yakından izleyen ve çalışmaya katkı sağlayan bürokrasi çevrelerine, ve çalışmayı yayına hazırlayanlara şükranlarımı sunarım.

Güven SAK
Direktör

Aralık 2008 - Ankara

GİRİŞ

M. Sait AKMAN ve Şahin YAMAN

Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kuruluşundan bu yana 14 yıla yakın, Doha Kalkınma Turu (*Doha Development Round*) olarak da bilinen Doha Kalkınma Gündemi (DKG) Çok Taraflı Ticaret Müzakerelerinin başlatılmasından beri ise 7 yıllık bir süre geçmiş bulunmaktadır. Bu uzun süre zarfında dünya ticaret sisteminin temel ilke ve normları değişmemekle birlikte ciddi tartışmalara ve hatta aşınmalara maruz kalmıştır. Geçen zaman diliminde DTÖ'nün bir uluslararası kurum olarak eski GATT'a (GATT 1947) nazaran uluslararası kamuoyunda giderek daha fazla gündeme geldiği ve tartışmalara konu olduğu gözlemlenmektedir.

DTÖ'nün ilk yılları, ticaretin serbestleştirilmesi ve sistemin daha sağlam kurallara dayandırılması açısından başarılı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Nitekim, dünya ticaretinde bir yandan öngörülebilirliğin artması, diğer yandan tekstil ve giyim, tarım, hizmetler, fikri mülkiyet konuları gibi oldukça kapsamlı ve zorlu alanların DTÖ şemsiyesi altında düzenlenebilmesi; ve uyuşmazlıkların çözümü konusunda yeni bir mutabakata varılabilmesi hiç de küçümsenmemesi gereken gelişmelerdir. DTÖ kurallarının GATT 1947'ye göre daha geniş bir alanı düzenlemeye başlamasının yanı sıra, daha sıkı kurallar bütünü hale gelmesi ile de mali hizmetlerden, patent konusuna, devlet yardımlarından, tarım desteklemelerine kadar çok sayıda alana ilişkin genel bir DTÖ hukuk disiplini gelişmeye başlamıştır. Geleneksel anlamda sadece sınırda ticareti düzenleyen (gümrük tarifesi; kota vb. yoluyla) GATT kurallarına karşın, DTÖ sistemi sınırların ötesinde ulusal düzenlemelerin de ele alınmaya başlandığı küresel ticaret temelli bir ekonomik yönetişim yapılanmasına doğru ilerlemektedir.

Bu gelişmeler ışığında, DTÖ'de yürütülen müzakereler ve dünya ticaret sisteminin gelecekte alacağı şekil tüm üye ülkelerin ve farklı toplumsal kesimlerin çıkar ve beklentilerini yakından etkilemeye başlamıştır. Bu ilgiye cevap veremediği noktada DTÖ üzerindeki baskılar ve eleştirel yaklaşımlar da artmıştır. Bu mülahazaların DTÖ'yü küreselleşme tartışmalarının da odağı haline getirdiği görülmektedir. Bir yandan DTÖ üyesi ülkelerin sayısının hızla artması, diğer yandan ise DTÖ bünyesine taşınmaya çalışılan (geleneksel olarak GATT kapsamı dışında olan) ve ticaret politikası ile dolaylı olarak ilişkili konuların (yatırımlar, rekabet, kamu alımları gibi 'Singapur' Bakanlar toplantısında ele alınan konular vb.) çoğalması, hem DTÖ'nün işlevleri konusunda

talepleri yükseltmekte, hem de çok taraflı ticaret müzakerelerine ilişkin gündemin genişlemesi yönünde bir baskıya yol açmıştır. Bu gelişmeler Turun alışılagelmiş müzakerelerden daha kapsamlı ve karmaşık bir şekil almasına neden olmuştur. Her ne kadar bu konuların tamamı Doha Gündemine alınmamış ya da bilahare gündemden düşmüş olsa da, DTÖ hukuk ve müzakere müktesebatının genişletilmesine yönelik bu türden çabalar, bazı ülkelerin ve sivil toplum kesimlerinin küresel ticaret sisteminden beklentilerinin vardığı noktayı anlayabilmek bakımından önem arz etmektedir.

Bilhassa 11 Eylül saldırılarını takiben, Gelişme Yolundaki Ülkelere (GYÜ) yönelik kalkınma mülahazaları ve diğer yandan dünya ekonomisine ivme kazandırmak için küresel ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması amacıyla başlatılan Doha Turunun, tüm çabalara rağmen geleceğe yönelik endişeleri ortadan kaldırmakta başarılı olduğu söylenemez. Öncesinde, yoğun tartışmaların yaşandığı ve tüm tarafların büyük beklentilerle katıldığı Cancun (2003) Bakanlar Konferansının başarısızlıkla sonuçlanması ve bilahare Hong Kong (2005) Bakanlar Konferansları'nın nihai bir başarı elde etmekten ziyade Turu çökmekten kurtarmaya yönelik mütevazi bir uzlaşıya dönüşmesi ile birlikte müzakerelerin akıbeti konusunda DTÖ koridorlarında endişeli bir bekleyiş hakim olmuştur.

DKG kapsamındaki görüşmelerde şu ana kadar yaşanan tecrübeler müzakerelerde ilerleme sağlanmasının kolay olmadığını gösterdiği gibi, tarafların çözüm odaklı yaklaşımlar sergileyememeleri sebebiyle müzakerelerde sürecinin zaman zaman kopma noktasına da gelindiği de görülmektedir. Nitekim, 2006 yılında müzakerelerde karşı karşıya kalınan tıkanma sebebiyle müzakereler askıya alınmıştır. Çoğu zaman aksi iddia edilse de Doha Turu müzakerelerinin daha ileri serbestleşme sağlayacak anlaşmalarla tamamlanabilmesi tüm üye ülkelerin çıkarına görünmektedir. Bununla birlikte, sürecin akamate uğramasından en fazla zarar görecek olanların içinde bulundukları asimetrik ekonomik ve müzakere şartları sebebiyle GYÜ'ler olacağı açıktır. Çok taraflı müzakerelerde gücü genellikle gelişmiş ülkeler elinde tutarken, müzakerelerin ikili baza kayması bu ülkelerin bahse konu nispi gücünü mutlak hale getirecektir. Böyle bir durumda kaybedenler ise yine büyük ölçüde GYÜ'ler olacaktır. Dünya ticaret hacmindeki genel artışa pararlel olarak özellikle dünya ekonomisinde meydana gelen değişim ve çok sayıda GYÜ'nün dünya ticaretinden daha fazla pay alabilmek ve dolayısıyla dünya ticaret sistemi içinde daha fazla söz sahibi olabilmek maksadıyla DTÖ ticaret görüşmelerinde aktif bir konumda hareket etmeye çalışmalarının da bir sonucu olarak, günümüzde ticaret müzakereleri geçmişe kıyasla daha karmaşık, yoğun ve dinamik bir süreç halini almıştır. Bununla birlikte, hem

gelişmiş ekonomilerin hem de GYÜ'lerin ayrıntı sayılabilecek hususlarda dahi aşırı temkinli ve dirençli tutumları müzakereleri tıkamakta ve geleceğe dönük bir belirsizlik yaratmaya devam etmektedir. Son yıllarda, Quad (ABD, Kanada, AB, Japonya) ülkelerinin müzakerelere yönelik nispi belirleyiciliklerinin aşınması, GYÜ'lerin ise dünya ekonomisinde güçlerini artırmaya başlamaları müzakereleri daha zorlu bir sürece sokmuştur.

Diğer taraftan, Doha sürecinin başarısız olmasının hem kendi ekonomileri üzerindeki bireysel hem de dünya ekonomisi üzerindeki genel (sistemsel) etkilerinin yaratabileceği bedellerin farkında olan üye ülkelerin bu sürecin tamamen akamate uğramasını göze almaları ise mümkün görünmemektedir.

Müzakerelerin genel seyri başlangıçtan bu yana inişli çıkışlı olmakla beraber, kopma noktasına gelen görüşmeler her seferinde yeni bir siyasi inisiyatif ile yeniden başlatılmış, ancak istenilen hıza da bir türlü ulaşılamamıştır. Bu çerçevede son dönemde ciddi çabaların sarf edildiği görülmektedir. Müzakere sürecinin temelinde yer alan ve özel önem arz eden tarım müzakereleri ile tarım-dışı ürünlerde pazara giriş alanlarında bu görüşmelere esas teşkil edecek çerçeve ve yöntem (modaliteler) konusunda, özellikle 2007 yılı içinde, çalışmalar teknik düzeyde, yoğun olarak devam etmiş, Şubat 2008 taslak modaliteleri ortaya konulmuştur. Ayrıca, 2008 yılı Temmuz ayında Tura ivme kazandırılması amacıyla yapılan mini-Bakanlar zirvesinde pek çok alanda ilerleme sağlanmakla birlikte, tüm Tura damgasını vuran hassasiyetler bu aşamada da ortaya çıkmış, özellikle GYÜ'lerin üzerinde ciddiyetle durdukları tarım ürünlerinde korunma ve 'özel korunma mekanizmaları' konusunda bir anlaşmaya varılamaması neticesinde Temmuz 2008 paketi olarak bilinen bu girişimden de istenilen sonuç alınamamıştır. Elbette, bu son husus görünürdeki neden olup, bu çalışmada ele alındığı üzere gelişmiş ve gelişme yolundaki hemen tüm ülkelerin hassasiyetlerinden kaynaklanan nedenler Turdaki mevcut durumun doğmasına yol açmaktadır.

Küresel siyasi-ekonomik güç dengeleri ile müzakere mekaniğin sonuç odaklı bir mecraya sokulamaması Turun arzu edilen süre ve şekilde tamamlanabilmesine engel oluştururken, dünya ekonomisindeki parçalanmış genel trendin ve halihazırdaki kriz eksenli oluşan endişelerin niteliği incelendiğinde Doha Bakanlar Bildirgesinde (*Doha Ministerial Declaration*) belirlenen hedeflere ulaşılmasının ve Turun sonuçlandırılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Zira, geleceğe yönelik iktisadi bekleyiş ve endişelerin bulunduğu bir dönemde kabul edilen Doha Bakanlar Bildirgesi sonrası dünya ekonomisindeki şartlar çok daha iyiye gitmemiş, bilakis dünya

ekonomisi 1929 Büyük Buhranı sonrası en büyük krizine, bazılarına göre daha da kötüsüne doğru yuvarlanıyor görünmektedir. Bu nedenle, küresel ekonominin büyük bir kriz beklentisi içinde olduğu günümüzde Bildirgenin başlangıç kısmında vurgulanan temennilerin bugün için çok daha fazla aciliyet arz ettiği söylenebilir[1]. Özetle, küresel ekonomideki bahse konu hayati problemler dikkate alındığında, Turun başarı ile tamamlanabilmesinin yarattığı zorunluluğu tartışmanın anlamı kalmamıştır.

Türkiye'nin, sistemin ana oyuncularının [Quad (AB, ABD, Japonya, Kanada,) Avustralya, Brezilya, Hindistan, Çin, diğer G-20 ülkeleri] temel belirleyici olduğu Doha müzakere sürecinde, Uruguay Turuna nazaran daha aktif ve etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Hızla artan dış ticaret hacmi, ve coğrafi bakımdan dış pazarlara giriş konusunda gittikçe şiddetlenen küresel rekabet baskısı Türkiye'yi müzakerelerde görece daha yaratıcı ve ofansif bir pozisyonda hareket etmeye itmektedir. Diğer taraftan, göreceli olarak rekabet gücünü kaybetmeye başladığı alanlarda ise Türkiye'nin zaman zaman 'defansif-korumacı' politikaları tercih etmek durumunda kaldığı da görülmektedir.

Bilindiği üzere, Doha Turu ile ilk defa 'kalkınma' odaklı bir müzakere süreci başlatılmış ve gelişmiş ülkeler ve GYÜ'ler arasındaki temel tartışmalar ilk defa bu Turda bu ölçüde belirginleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye içinde bulunduğu şartlar itibarıyla özel bir incelemeyi hak etmektedir. Zira, hem Avrupa Birliği'ne *katılım* sürecinde ve *Gümrük Birliği* ilişkisine sahip bir ülke olması, hem de DTÖ'nün pek çok düzenlemesinde gelişme yolunda ülke statüsünde bulunması, ayrıca GYÜ'lere sağlanacak tüm avantajlardan yararlanmak istemesi/yararlanamayacak olması nedenleriyle Türkiye DKG'de kendine özgü (*sui generis*) bir konumda yer almıştır. Diğer bir ifade ile müzakere konuları arasında farklılıklar göstermekle birlikte, üyesi olmak istediği AB'nin pozisyonu ile tam olarak uyuşmayan, buna karşın zaman zaman diğer GYÜ'ler ile de örtüşmeyen unsurlar içeren bir strateji Türkiye'yi Doha müzakerlerinde kendi özelliklerini haiz bir müzakereci ülke konumuna yerleştirmektedir.

Öte yandan, çok taraflı ticaret sistemi ve Doha Turunun devamı Türkiye'nin genel çıkarları açısından hayati unsurları içermektedir. Her şeyden evvel artan pazar çeşitliliği ihtiyacı ve potansiyel ihraç piyasaları göz önüne alındığında Türkiye'yi bekleyen en temel sorun benzer gelişme düzeyine sahip diğer GYÜ'lerin sahip oldukları yüksek koruma oranlarının durumudur. Türkiye sanayi ürünlerinde gelişmiş ülkeler ile aynı

[1] '...Özellikle global ekonomideki durgunluğu da dikkate alarak, reform ve ticaret politikalarının serbestleştirilmesi sürecinin devam ettirilmesi ve böylece sistemin, yeniden yapılanmanın, büyüme ve kalkınmanın hızlandırılmasındaki işlevini tam olarak yerine getirmesini sağlamak konusunda kararlı bulunmaktayız...' (para. 1).

seviyede ve dolayısıyla çok düşük koruma oranlarına sahip bulunmaktadır. Türkiye'nin geleceğe yönelik ihraç pazarları açısından özel önem arz eden söz konusu GYÜ'lerin bağlı ve uygulanan gümrük tarifeleri ise Türkiye'ye göre genel olarak çok daha yüksektir. Bu durum Türkiye'yi kendi iç piyasasında rekabette zorlamakta olduğu gibi ihraç ürünlerinin bu ülke pazarlarında da yüksek koruma oranları ile karşılaşmalarına yol açmaktadır. Ayrıca, geleneksel ihraç pazarlarından olan Avrupa piyasalarında da AB'nin bu ülkelere yönelik tercihli ticaret anlaşmalarına yönelmesi ile Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden ötürü sahip olduğu avantajlar erimektedir. Bu nedenle, Doha Turu müzakerelerinde devamlılığın sağlanması, bilhassa; GYÜ kapsamındaki ülkelerin daha fazla serbestleşme taahhütü yüklenmelerini sağlayacak ve aradaki koruma marjını azaltacak modalitelerin oluşturulması Türkiye açısından öncelikli bir konu olmaktadır. Türkiye'nin özellikle tarım dışı ürünlerde pazara giriş (TDÜPG-NAMA) müzakere sürecini gücü yettiği ölçüde tutarlı, dinamik ve daha fazla pazara giriş sağlayacak şekilde, diğer taraftan katılım sürecinde olduğu Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinin ticaret stratejileri ile paralel bir şekilde yürütmesi hayatiyet arz etmektedir. Bu kapsamda AB ile olan Gümrük Birliği sebebiyle AB'nin Türkiye ile eşgüdümünü ve işbirliğini arttırması gerekmektedir. İleri tarım müzakerelerinde ise Türkiye'nin diğer GYÜ'lerle olan eşgüdümünü devam ettirmesi, çıkarlarını bu platformda savunması kendi yararına görünmektedir.

Doha müzakereleri genel kapsamının genişliği ve konuların 'tek taahhüt' altında birbirine bağlılığı nedeniyle tüm tarafların kazanımları yanında taahhütlerde de bulunmasını gerektirmektedir. Bu durumda, rekabet baskısı ve ulusal düzenleme gerektiren alanlarda tenik nedenlerden ötürü ortaya çıkan maliyetin bertarafının daha uzun vadeli ve makro bir perspektif yoluyla halli ise önem kazanmaktadır. Doha Turunda ortaya çıktığı üzere, ülkeler bir ticaret forumu olarak DTÖ müzakerelerini rasyonel ve tüm tarafların bir şeyler kazanacağı bir formüle dayandırmadıkça ve daima azamiyi isteyen faydacı yaklaşımlarında ısrar ettikleri sürece müzakere dinamiğinin ve çarklarının Turu sonuçlandırması mümkün görünmemektedir. Küresel ekonomideki rolü göreceli olarak artan ve dünya ekonomi yönetişiminde sorumluluk ve inisiyatif alabilecek konuma doğru ilerleyen Türkiye'nin çok taraflı sistemin iyi işlemesinden ciddi çıkarları bulunmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin, çok taraflı DTÖ sistemi içerisinde müzakerelerde klasik bir GYÜ pozisyonu izlemek yerine, konuyu daha uzun vadeli, rekabetçi ve teknoloji temelli bir bakışla ele almasının; DKG'ye yönelik yapısal uyumunu gerçekleştirmeye çalışmasının; AB ve OECD standartlarında bir ticaret politikası yürütmesinin daha uygun bir seçenek olduğu düşünülebilir.

Bu mülahazalar çerçevesinde bu kitabın üç temel amacı bulunmaktadır. İlk olarak, Doha Turuna konu olan temel müzakere alanlarında (tarım, tarım dışı ürünlerde pazara giriş, hizmet ticareti, ticaretle ilişkili fikri mülkiyet hakları, DTÖ kuralları, ticaretin kolaylaştırılması) baştan beri sürmekte olan görüşmelerin genel içeriği ve gelişimini ele almak suretiyle bu süreçte Türkiye'nin pozisyonunu incelemektir. İlgili bölümler müzakerelerin olası sonuçlarının Türkiye'ye getireceği etkileri değerlendirmeye çalışırken, gelecekte bu müzakerelerde ortaya çıkabilecek ve Türkiye açısından da önemli olacak hususlara dikkat çekmeye çalışmaktadır. İkinci amaç, Türkiye'de akademik çalışmalara ve araştırmalara yeterince konu ol(a)mamış Dünya Ticaret Örgütü'nün yapısı ve sorunlarını inceleyerek Doha Kalkınma Gündemi müzakereleri bağlamında dünya ticaret sisteminin ve bilhassa DTÖ'nün işlevselliğinin bir analizini yapmaktır. Son olarak, Türkiye'nin ticaret müzakerlerindeki pozisyonuna ve daha genel anlamda dünya ticaret sitemindeki konumuna ilişkin olarak ileride yapılacak, nitel ve nicel araştırma ve çalışmalar için bir tartışma zemini oluşturulmasıdır.

Bu hususlara yönelik olarak bu kitap üç ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm, Doha Turu müzakereleri bağlamında DTÖ ve dünya ticaret sisteminin karşılaştığı temel sorunları analiz eden ve geleceğe yönelik çözüm noktaları üzerinde bir arayış perspektifi ile yazılmış makalelerden oluşmaktadır.

S. Akman makalesinde Doha Turu müzakerelerinin başlamasına yol açan etkenleri tarihi bir süreç içinde ele almakta ve Doha müzakerelerinde ortaya çıkan sorunların ve kırılma noktalarının bir analizini yapmaktadır. Akman'a göre temel sorunların ve tıkanıklığın belirmesinde etken faktörler Turun kendi iç dinamiklerinin yarattığı sıkıntılar yanında, bu sıkıntılara yol açan DTÖ'nün yapısal sorunlarına ilişkin etkenlerdir. Bu etkenler, küresel ekonomik gelişmelere paralel olarak DTÖ rejiminin karşılaştığı tehditler karşısında daha da belirgin şekilde ön plana çıkmakta ve üye ülkelerin Turdaki isteksizliklerine de neden oluşturmaktadır. Turun kendi iç dinamiklerinin, genel tespitlerin çok daha ötesinde hangi karmaşık ilişkiler ve çıkarlar yumağına dayandığını irdelediği makalesinde Akman, Doha Kalkınma Turunun hedeflendiği şekilde tamamlanabilmesinin DTÖ'ye ilişkin sistemsel ve kurumsal sorunlara yönelik beklentilerin karşılanabilmesi ile yakından alakalı olduğunu belirtmektedir.

Doha Turu ve buna bağlı olarak DTÖ ve onun kurumsal yapısının sorunlarını ele alan F. Erixon, makalesinde ticaret müzakerelerinin mevcut durumunun genel bir değerlendirmesini yapmakta ve Doha Kalkınma Turunun ticareti neden yeterince

serbestleştiremediğine yönelik akıl yürütmelerinde bulunmaktadır. Erixon'a göre Doha Turundaki genel başarısızlığın temelinde yatan faktörler şu şekilde sıralanabilir: GATT sisteminin dayandığı karşılıklılık (*reciprocity*) ilkesi tarım dışı (sanayi) ürünler açısından işlemekle birlikte, DTÖ'de çok sektörlülüğe geçilmesi (tarım, hizmetler vb.) müzakereleri daha karmaşık hale getirmekte ve karşılıklılık ilkesinin müzakereler için başarılı bir dayanak olmasının önüne geçmektedir. Diğer taraftan, GATT'dan DTÖ'ye geçiş, sistemi kulüp tarzı bir yapılanmadan çok daha ileri ve karmaşık bir şekle dönüştürmüş; üye sayısının artışı ve özellikle GYÜ'lerin de süreç içinde taleplerinin yükselmesi sonucunda DTÖ gelişmiş ülkelerin kolayca yönettiği bir kurum olmaktan çıkmış ve müzakere dinamiği giderek zorlaşmıştır. Buna ilaveten, başta AB ve ABD olmak üzere kimsenin liderlik rolü üstlenmemesi Turun bir anlamda öksüz kalmasına yol açmıştır. Ayrıca, özellikle son dönemlerde gelişmiş ülkelerde piyasa ekonomisi ve serbest ticarete olan inancın eskisine kıyasla aşınmaya başlaması da zaten kötüye giden bu süreci daha da olumsuz etkilemektedir.

A. Vurdu küresel yönetişim bağlamında DTÖ'nün rolü ve işlevini değerlendirdiği yazısında, DTÖ'de karar alma sürecine en çok eleştiri getirilen noktalar olan 'demokratik katılım', 'şeffaflık' ve 'etkinlik' konularını incelemektedir. Ticaretle ilişkili ulusal düzenleme alanlarının da DTÖ gündemine gelmesinin kurumsal işleyişi etkileyen bir faktör halini aldığını belirten yazısında Vurdu, küresel yönetişime katkı sağlayabilmesi için DTÖ'nün karar mekanizmalarının daha demokratik, hesap verebilir ve şeffaf olması gerektiğini vurgulamaktadır.

İlk bölümün son yazısında, F. Ismail Doha Turunda 'kalkınma' ögesini ön plana çıkartmakta ve Doha Turunun neden bir kalkınma Turuna dönüştüğünü, GYÜ'lerin çıkarlarına özel önem verilmesine ilişkin argümanların geçmişini analiz ederek, açıklamaya çalışmaktadır. Ismail makalesinde kalkınma boyutunun sadece kalkınmakta olan ülkeler açısından değil daha meşru ve güçlü bir çok taraflı sistem isteyen tüm ülkeler için hayati olduğunu vurgulamaktadır. Ismail'e göre özellikle GYÜ'ler perspektifinden sisteme getirilen eleştirilerin giderilmesi ve ticaret sisteminin meşruiyeti ve kalkınma konusuyla daha ilgili olabilmesi için dört temel kriter önemlidir. Bunlar, *adil ticaret, ticaret kapasitesi gelişimi, dengeli kuralların oluşturulması ve iyi yönetişim* olarak sıralanabilir.

İkinci bölüm, Doha Kalkınma Gündeminde öncelikli yer tutan müzakere alanlarındaki gelişmelerin incelenmesi ve Türkiye'nin bu alanlardaki müzakere pozisyonunun değerlendirilmesine yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Gündeme dahil olmayan ya

da müzakerelerde ön plana çıkmayan diğer konular ise kitapta ayrı bir başlık olarak yer almamış, ancak ilgili bölümlerde yeri geldikçe kısa incelemeler ile ele alınmıştır. Gerçekten de, Doha gündeminin kapsamı, bu boyutta bir müzakere sürecinin tüm gelişme ve tartışmalarını tek bir ciltte toplamayı da güçleştirmektedir. Bu noktadan hareketle bu kitapta, müzakerelerde kilit rol oynayan ve temel tartışma konusu olarak kabul edilen müzakere alanlarında yoğunlaşılmaktadır.

Bu bölümün ilk yazısında Öniş ve Mutlu, müzakerelerdeki genel tutumunu değerlendirirken özellikle Avrupa Birliği üyelik süreci ile GYÜ statüsünde bulunmanın getirdikleri arasında zaman zaman sıkışan Türkiye'nin Tur içindeki açmazları ve bunların giderilmesine yönelik çıkış noktalarını ele almaktadırlar. Öniş ve Mutlu'ya göre, bölgesel ve küresel dinamiklerin etkisi altındaki Türkiye'nin, çıkarlarını uzun vadede daha etkin savunabilmesi için AB'ye tam üyelik perspektifine dayalı ulusal reform sürecine azami önemi vermesi, diğer taraftan bu sürecin belirsizliği ve uzunluğu da dikkate alındığında kısa ve orta vadede AB'ye kıyasla 'daha esnek' ve kendisine 'manevra alanı' yaratabilecek şekilde davranması yararınadır.

Tarım, Doha müzakerelerinin en kilit ve çoğu zaman tüm müzakere sürecinin en belirleyici tartışma alanınını oluşturmaktadır. Tarım ticaretinin genel dünya ticaretindeki payının az olmasına rağmen sanayileşmiş ülkeler de dahil olmak üzere tarımın çoğu ülke için iktisadi ve sosyal bakımdan oynadığı rol, bu alanı tarihsel perspektifte en hassas ve üzerinde en zor anlaşmaya varılan konu haline getirmiştir. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere, Temmuz 2008 girişimi de –en azından görünürde- yine tarım konusundaki bu hassasiyetlerden dolayı istenilen amaca varamadan tamamlanmıştır. Bu alandaki müzakerelerde Türkiye'yi temsil eden Tarım Bakanlığı'ndan M. İmir yazısında Türkiye'nin tarım müzakerelerindeki stratejisinin esaslarını açıklamakta ve tarım müzakerelerinin temel unsurlarından olan iç destekler, ihracat destekleri ve pazara giriş alanlarındaki gelişmelerin Türk tarımı açısından olası etkilerinin nitel bir analizini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İmir, Türkiye'nin bir yandan AB ortak tarım politikasına uyum sağlamaya çalışırken neden GYÜ'lerle çıkar birliği içinde davranmak durumunda olduğuna da açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Bu bölümün üçüncü yazısı, Doha Kalkınma Gündeminde tarımdan sonra en ağırlıklı konu olan tarım dışı ürünlerde pazara giriş (TDÜPG) ile ilgilidir. Sanayi ürünlerinin Türkiye'nin ihracatının çok önemli bir bölümünü teşkil ettiği göz önüne alındığında bu alandaki müzakerelerin içeriği ve oluşturulacak modaliteler Türkiye'nin tüm Turda en yakından ilgilenmesi gereken konuların belki de başında gelmektedir. Daha önce

Türkiye'yi temsilen bu alandaki müzakerelere katılan Şahin Yaman, AB ile Gümrük Birliği sonrası düşük koruma oranlarına sahip Türkiye'nin ihracata yönelik pazar açılımları bakımından kendisine oranla daha yüksek koruma oranlarına sahip olan GYÜ'lere kıyasla daha atak ve serbestleşmeden yana bir politika izlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yaman, AB'nin bazı önemli GYÜ'lerle imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) yoluyla pazarını gittikçe açması ve diğer yandan küresel ölçekte hızlanan STA imzalama yarışının olumsuz etkileri sebebiyle, Türkiye'nin AB pazarındaki tercihli konumunun aşınacağına ve küresel pazarlarda da önemli dezavantajlarla karşı karşıya kalacağına dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin bazı emek yoğun sektörlere yönelik defansif pozisyonunun önerilen serbestleşme yanlısı tutum ile çelişmemesi amacıyla, meselenin bu sektörlere yönelik rekabet gücü sağlayacak bir yapısal uyum programı ile desteklenerek çözülebileceğini vurgulamaktadır.

Doha Kalkınma Gündemi bağlamında görece geri planda kalan alanlardan biri olan hizmet ticareti, gelişmekte olan ülkeler bakımından küresel ekonomiye daha etkin katılabilme imkanı sağlaması, istihdam yaratma kapasitesinin büyüklüğü ve mal ticaretine kıyasla daha hızlı büyüyen bir alan olması itibariyle önem taşımaktadır. Bu alan, Türkiye için de büyük önem taşımaktadır. Küresel bir yatırım anlaşması hüviyeti de taşıyan GATS taahhütlerinin "bağlı" olarak DTÖ'ye kote edilmeleri, yabancı yatırımcılar açısından güvence olarak görülmekte ve pazarın yabancı yatırımcılar açısından cazibesini artırmaktadır. Hizmet ticaretine konu olan sektörler, gelişen teknoloji ve ulaştırma imkânları sayesinde hızlı biçimde şekil değiştirirken, DTÖ müzakereleri hizmetlerdeki gelişmelere kıyasla daha yavaş ilerlemektedir. DKG kapsamındaki müzakere alanları arasında mevcut şartlarda olumsuz bağlantılar kurulması, süreci hizmet ticareti müzakereleri de dâhil olmak üzere bir bütün olarak akamete uğratmakta ve bir kısırdöngü yaratmaktadır. Nitekim 2008 yılı Temmuz ayında DKG müzakerelerini sonuçlandırmaya dönük görüşmelerde de bu kısırdöngü kırılamamıştır.

Türkiye'nin belirli hizmet sektörlerinde önde gelen ihracatçı ve ithalatçı bir ülke olduğu gerçeği ile birlikte Türkiye ekonomisinde hizmet sektörünün istihdam ve üretim açısından payı düşünüldüğünde, hizmet ticareti müzakerelerinin Türkiye için önemi bir kez daha belirginleşmektedir. Doha müzakerelerine katılan Türk heyetinde görev almış olan M. Pulat, hizmet ticareti müzakere sürecini değerlendirdiği yazısında Türkiye'nin müzakerelerde dikkate alınmasını istediği hususlara değinmekte ve Türkiye'nin hizmet sektöründeki gelişmeler çerçevesinde bazı durumlarda gelişmiş ülkeler ile, bazen de GYÜ yaklaşımları ile paralel bir tutum izlemekte olduğunun altını çizmektedir.

Diğer taraftan, uluslararası ticarette orijinal fikirler, buluşlar, tasarımlar, üretim ve pazarlama süreçlerinin yaratıcı yöntemlerle geliştirilmesi giderek önem kazanmaktadır. Sözkonusu unsurların ticari ürünler haline getirilerek patent ofislerinde tescil edilmeleri, markalaştırılmaları, ürün ve hizmetlerde kalitenin sağlanmasını, artırılmasını ve korunmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, firmaların ve daha genel olarak ülkelerin ekonomileri arasındaki rekabetin ana unsurlarından birisinin de 'fikri mülkiyet hakları' olduğunu vurgulamak abartılı olmayacaktır. Bu hakların uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınarak korunmaları, bahse konu rekabetin belli disiplinler içinde, sürdürülebilir şekilde yürütülmesini, uyuşmazlıkların uluslararası hukuka uygun biçimde giderilmesini sağlamaktadır. DTÖ TRIPS Anlaşması bunun en önemli araçlarından birisini oluşturmaktadır. Doha Kalkınma Gündemi çerçevesindeki müzakere alanlarından birini de oluşturan ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları konusu da M. Pulat tarafından değerlendirilmektedir.

M. Pulat konu ile ilgili yazısında Türkiye'nin müzakerelerdeki yaklaşımını ayrıntılı olarak ele almaktadır. AB ile Gümrük Birliği sonrası yapılan değişikliklerin bir sonucu olarak diğer GYÜ'lere kıyasla daha kapsamlı ve çağdaş sayılabilecek düzenlemelere sahip olan Türkiye'de esas sorunun mevcut mevzuatın etkin şekilde uygulanamaması ve tamamlayıcı ikincil mevzuat konusundaki eksikler olduğunu vurgulayan Pulat, küresel rekabete uyumu sağlayabilecek ve yabancı yatırımların teşviki bakımından da önemli olan bilgi-teknolojisini de dikkate alan bütüncül bir yaklaşımın önemine işaret etmektedir.

Haksız ticari uygulamalara karşı önemli ticaret politikası araçlarından olan anti-damping uygulaması ile sübvansiyonlar konusundaki düzenlemelerin ticareti kısıtlayıcı bir korumacı politikaya dönüştürülme riski her zaman mevcuttur. Sayısı giderek artan anti-damping önlemleri gibi dünya ticaretinde sıkıntı yaratan konuların da müzakerelerde 'DTÖ kuralları' kapsamında ele alınmasına (Doha Bildirgesinin 28. paragrafı) karar verilmiştir. Doha müzakerelerinde bu alandaki temel kaygı, bu türden düzenlemelerin amacını aşmayacak şekilde sürdürülebilmesini sağlamak üzere Anti-damping ve Sübvansiyonlar ile ilgili DTÖ Anlaşmalarının daha açık hale getirilmesi gereğidir. Bu konularda DTÖ müzakerelerinde görev alan M. Tan, makalesinde müzakerelerdeki gelişmeleri açıklarken, Türkiye'nin yaklaşımına ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır. Anti-damping soruşturmaları sayısında son yıllarda önde gelen ülkelerden olan Türkiye bir yandan başta Çin menşeliler olmak üzere haksız ticarete neden olduğu iddia edilen ürünlere karşı önlemler alırken, diğer taraftan kendi ihracatçılarının dış pazarlarda karşılaşmakta olduğu soruşturmaların

zararını azaltabilmek için anti-dampingin kötüye kullanılmasını önlemek isteyen AD Dostları Grubu içinde yer almaktadır.

Açıktır ki ticari engellerin başında gelen gümrük tarife ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması sınırda ticari engellerin tamamen kaldırıldığı anlamını taşımaz. Ülkelerin değişik nedenlerle ve özellikle kapasite eksikliğinin verdiği etkiyle gümrük düzenlemeleri konusunda bazı uygulamaları dış ticaret faaliyetlerini zorlaştırmakta ve maliyetini arttırmaktadır. İdari farklılıkların giderilmesi ve gümrüklerdeki karmaşık işlemlerin basitleştirilmesi ekonomide kaynak etkinliği bakımından da önem arz etmektedir. Bu amaca ilişkin başlatılan 'ticaretin kolaylaştırılması' müzakereleri bu kitapta S. Oğuz tarafından ele alınmıştır. Konunun ayrıntılı bir analizini yapan Oğuz müzakerelerin kapsamı hakkında ve ekonomik yönden beklenen faydalara açıklık getirdiği yazısında, Türkiye'nin bu alandaki beklentileri ve yaklaşımını ortaya koymaktadır. Oğuz Türkiye'nin, kendi uygulamalarının bir değerlendirmesi yanında, Türk ihraç ürünlerinin yabancı ülke (bilhassa GYÜ) gümrüklerinde karşılaşabildiği sorunların giderilmesine yardımcı olacak ve Doha müzakerelerinde ortaya atılan öneri ve girişimleri kapsamlı şekilde ele alıp incelemektedir.

DTÖ Anlaşması, kurumun temel işlevlerine işaret ederken (*Madde III*) 'çok taraflı ticaret müzakerelerinde bir forum oluşturma' ve 'anlaşmaların uygulanmasını, yönetimini ve işlemesini kolaylaştırma ve amaçlarına ulaşmasına katkıda bulunma' gibi temel işlevlerin yanında, önemli sayılabilecek diğer hususlara da dikkat çekmekte ve bu çerçevede DTÖ'ye *uyuşmazlıkların çözümü (anlaşmazlıkların halli) ve üye ülkelerin ticaret politikalarını gözden geçirme* konularını yönetme görevini de vermektedir. Dünya ticaretinin temel kurumsal yapısını ve bir anlamda 'anayasal' boyutunu[2] oluşturan DTÖ'yü ve bu kapsamda yapılan ticaret müzakerelerini ele alırken yukarıda bahsi geçen işlevlerin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Üçüncü bölüm bu konulara ayrılmış ve bu alanların Türkiye için ne ifade ettiği hususu dört ayrı makalede ele alınmıştır.

Bu bölümün ilk makalesi, DTÖ'nün yenilenmiş ve önemi giderek artan uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının bir değerlendirmesini yapan çalışmadır. M. Aydın, uluslararası ticaret düzeninin hukukileşmesi ve DTÖ uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının gelişimini ve bu sisteme GYÜ'lerin aktif katılımlarının önündeki engelleri anlattığı makalesinde, Türkiye'nin bu mekanizma içindeki konumunu değerlendirmektedir.

[2] DTÖ'nün anayasal boyutu konusunda bkz. Jackson, John H. (1998), *The WTO: Constitution and Jurisprudence*, Londra: Pinter:RIIA.

Aydın bu mekanizmanın başarı ile kullanılabilmesi için Türkiye'ye yönelik somut öneriler ortaya koymakta ve şikayetçi olunan ülke konumundan şikayet eden ülke konumuna geçişin gerekliliğini ele almaktadır.

Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması (*TPRM*), DTÖ sisteminin önemi yeterince kavranamamış ve iyi bilinmeyen bir yönünü oluşturmaktadır. Sisteminin en önemli ilkelerinden olan 'şeffaflığın' sağlanabilmesinde temel bir unsur haline gelen TPRM çerçevesinde ülkelerin ticaret politikaları incelenerek, DTÖ kural ve taahhütlerine bağlılıklarının arttırılması amaçlanmaktadır. Bağlayıcılığı olmamakla birlikte bu süreç ülkelerin uluslararası ticaretteki genel payları ve büyüklükleri itibarıyla belli aralıklarda yapılır. Türkiye için bu süre 4 yıldır ve 1994, 1998, 2003 ve 2007 yılları itibarıyla Türkiye toplam dört kez gözden geçirmeye tabi tutulmuştur. Bu konuyu Türkiye'de en yakından takip eden akademisyenlerden olan S. Togan makalesinde TPRM'in genel özelliklerini analiz ederek, Türkiye ile ilgili 2007 yılı gözden geçirmesine ilişkin DTÖ Sekreterya Raporu'nun genel bir analizini yapmaktadır. Bu bağlamda Rapor'da yer alan teknik engeller ve hizmet ve şebeke ürünleri ticaretinin liberalleştirilmesi ile ilgili konular makalede ayrıca ele alınmıştır.

DTÖ'ye üye olmak isteyen ülkelerin sayısındaki artış, DTÖ ve çok taraflı ticaret sistemine yönelik eleştiriler göz önüne alındığında ilk bakışta bir çelişki arz edebilir. Bununla birlikte, DTÖ'ye üye olmayan ülkelerin zamanla ve hızla katılım sürecine girdikleri ve bugün üye sayısının 153'e çıktığı gözlemlenmektedir. Özellikle ticaretin daha önce devlet eliyle düzenlendiği hemen hemen tüm ülkelerin piyasa sistemine geçişleri ile birlikte DTÖ üyeliğini kesin bir şart olarak görmeye başlamaları; Çin gibi bir ticari devin; Ukrayna, S. Arabistan, Tayvan gibi dünya ticaretindeki payları nispeten yüksek sayılacak ülkelerin ve Vietnam gibi ticaret hacmi giderek genişlemeye başlayan ülkelerin üye olması sisteme olan ilginin devamının açık bir kanıtı sayılabilir. DTÖ'ye üye olmayan çok sayıda ülkenin katılım sürecine girmesi ile birlikte, DTÖ'ye katılım sürecinin de genel bir değerlendirmesinin yapılması önem kazanmaya başlamıştır. DTÖ'ye katılım, daha önceki dönemlere kıyasla aday ülkelerin yerine getirmeleri gereken taahhütler ve düzenlemeler açısından, göründüğünden daha zorlu ve uzun bir süreci içermektedir. S. Evenett ve C. Primo Braga'nın daha önce yayımlanmış ve son dönemi kapsamamakla birlikte katılım konusunu iyi analiz eden makalelerinde katılım sürecinin yapısı ve işleyişi; ve katılım şartlarının gerekleri konusunda aydınlatıcı bilgiler sunulmaktadır. Yazarlar, sürecin zorluklarının adaylarda ne gibi sıkıntılar getirdiğine ilişkin gözlemlerini ortaya koymaktadırlar.

DTÖ sistemi ve çok taraflı ticaret müzakerelerinin analizi Doha Kalkınma Turunun ve bu Turda ortaya çıkan sorunların anlaşılabilmesi için gereklidir. Bununla birlikte, DTÖ ilke, kural ve anlaşma hükümlerinin ve Doha Turu boyunca oluşacak 'modaliteler' bağlamında yüklenilen taahhütlerin, üye ülkelerce yerine getirilmesinde ortaya çıkan ya da çıkabilecek problemler ve çekinceler sistemin yaptırım gücünü ve etkinliğini, dolayısıyla da güvenilirliğini sarsacaktır. Bu nedenle, DTÖ hukukunun üye ülkelerde 'uygulanma'sı konusu ayrıca ele alınması ve değerlendirilmesi gereken bir olgudur. DTÖ hukukunun temel özellikleri ve kaynaklarının iyi kavranması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, Türkiye'de DTÖ hukukunun iç hukuk ile olan ilişkisi ve uygulanırlığının tespiti ve buna ilişkin beliren sorunların analizini yapan bir kısım da kitaba eklenmiştir. T. Arat ve R. Erten'in, bu bölümün ve kitabın en son ve en uzun makalesi olan çalışmaları -daha önce Türkçe literatürde konunun bu yönüne ilişkin tespitlerin bu denli ayrıntılı ele alınmamış olduğu da göz önünde bulundurulduğunda- konuya ilişkin boşluğu doldurmaya yönelik önemli bir katkıdır.

NOT: Dünya ticaret müzakereleri terminolojisinde kullanılan temel kavramlar bu çalışmada, mümkün olduğunca, Türkçe'de (teknik düzeyde) kabul bulmuş şekilleri ile kullanılmaya çalışılmıştır. Tüm makalelerde bu uyumun sağlanabilmesi için çaba gösterilmiştir. Makalelerde, terminolojinin Türkçe'ye yerleşimine katkı sağlayabilmek maksadıyla kavramların Türkçesi kullanılmaya çalışılmış ve yanlarına *(İngilizcesi)* yazılmış bulunmaktadır.

1. Bölüm

DTÖ, Doha Turu ve Kalkınma

DOHA 'KALKINMA' TURU VE DTÖ: SORUNLARIN AÇMAZINDA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

M. Sait AKMAN*

1. Giriş

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Genel Direktörü Pascal Lamy, 24 Temmuz 2006 tarihinde Doha Turu ticaret müzakerelerinin askıya alınmasını tavsiye ederken, 'çok taraflı sistemin çalıştığını gösterecek önemli bir fırsatı kaçırmış bulunuyoruz....Açık söylemek gerekirse bugün burada kazananlar ve kaybedenler yok. Bugün herkes kaybetmiş durumda' diyerek adeta bir sitemde bulunmuştu[1] . Bu açıklama ile birlikte 2001 Kasım'ında Doha Bakanlar Bildirgesi ile başlatılan ticaret müzakerelerine de süresiz olarak ara verilmiş oldu[2]. Oysa Doha müzakereleri başlarken ticaret sisteminin geleceğine dönük olumlu mesajlar birbirini takip etmişti[3] . Seattle Bakanlar Konferansının başarısızlıkla sonuçlanması ve izleyen zamanda dünya ticaret sistemi ve DTÖ'nün geleceği konusunda oluşan endişeler dikkate alındığında bu türden iyimser yaklaşımlara olan ihtiyaca şaşırmamak gerekir. Bununla birlikte bu yaklaşımların da 'temkinli bir iyimserlik' ile ele alınması, içinde bulunulan durumun vehameti bakımından bir gereksinim olarak belirmiştir. Nitekim dönemin DTÖ Genel Direktörü Michael Moore'un basın açıklamasında zoraki bir iyimserlik havası olduğu, aslında DTÖ'yü ve üyeleri bekleyen zorlu bir sürecin olduğu kendi ifadelerine de yansımaktaydı:

'Doha'da iddialı bir çalışma programını başlatmanın küresel ekonomi açısından etkileri hemen görülmeyecektir...Tüm üye ülkelerin iddialı bir program başlatılması konusunda taraftar olduğu söylenemez...Bize yapılan tüm eleştiriler

---

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi AB Enstitüsü Öğretim Üyesi ve TEPAV konuk araştırmacısı.

[1] Bkz. http://www.wto.org/english/news_e/news06_e/mod06_summary_24july_e.htm (Talks suspended. 'Today there are only losers').

[2] Bununla birlikte, ilerleme kaydedebilmek amacıyla çalışmalara teknik düzeyde devam edilmiş olup, 2007 ve 2008 yıllarında müzakerelere esas teşkil etmek üzere çerçeve ve yöntem konusunda taslak modaliteler üzerinde çalışılmış ve Temmuz 2008'de toplanan mini-Bakanlar Konferansı ile ilerleme kaydedilmeye çalışılmıştır (Bkz. Tablo 1). Ne var ki, bu çabalar da -diğer pek çok alanda varılan uzlaşılara karşın- özellikle GYÜ'ler bakımından hassas kabul edilen tarım ürünleri ve özel korunma mekanizmaları konularında çıkan uzlaşmazlık nedeniyle istenilen sonuca varamamıştır. Temmuz 2008 paketine ilişkin gelişmelere ve sonuçlarına yönelik detaylı bilgi için bkz.: http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/meet08_e.htm; ve ayrıca bkz. ICTSD *Bridges Daily Update*: http://ictsd.net/news/wto/

[3] Genel Direktör M. Moore basın açıklamasında 'Pek çok ülkeden bakanın diğer ülkelerin ihtiyaçlarını anlama konusunda göstermiş oldukları gönüllü tutum ve konferansın başarılı olması için ortak kararlılıkları karşısında etkilendim' demişti. (bkz. WTO Document Press/255, 14 Kasım 2001). Daha sonra DTÖ Genel Direktörü olacak olan dönemin AB Ticaret Komisyoneri P. Lamy ise 'DTÖ treni yeniden rayına oturdu ve istasyondan yola çıktı' derken (*F. Times,* 'WTO agrees to new trade round' 15 Kasım 2001); yine dönemin ABD Ticaret temsilcisi R. Zoellick 'Dünyaya güçlü bir işaret verdik. Seattle'daki lekeyi temizledik' (*The Economist*, 'seeds sown for future growth' 15 Kasım 2001) açıklamasında bulunmuştu.

yanlış değil, kuruluşumuz (DTÖ) fakir ülkelerin daha fazla piyasaya girebilmesine ve teknik yardım alabilmesine yardımcı olmalı...zengin ülkelerin günde 1 milyar dolar devlet yardımı yaparak yol açtığı tarım sistemindeki dengesizlikleri azaltmak için çalışmalıyız...Eğer tüm üye ülkeler müzakere sürecine tam olarak angaje olamazlarsa yeni uygulama sorunları ile karşılaşma riskimiz doğacaktır...Uygulama, temel ilaçların patentlenmesi, tarım, çevre, yatırımlar ve rekabet gibi konularda tatminkar bir uzlaşıya ulaşmak kolay olmayacaktır...Ama ulaşmamız gerekir, zira başarısızlığın bedeli çok yüksek olacaktır[4]*.*

Esasen müzakere süreci Uruguay Turundan bu yana devam etmekteydi. Diğer taraftan çok taraflı ticaret sisteminden beklentiler ile DTÖ'yü gelecekte meşgul edecek konu ve sıkıntılar zaman içinde belirmeye başlamıştı. Doha Bildirgesi Moore'un da ifade ettiği kapsamlı bir gündemi müzakere zeminine taşırken, Doha Kalkınma Gündemi (DKG) aslında tüm bu beklentilerin adeta 'yamalı bir bohçası' haline gelmişti. Her ne kadar diplomatik anlamda 'geniş ve dengeli' bir sonuç olarak de ifade edilse de, aslında tüm müzakereci tarafların sistemden ne kadar fazla taleplerinin olduğunun örtülü ve karmaşık bir dengesini ortaya koymaktaydı[5] . Daha basite indirgemek açısından Doha toplantısı yedi temel kulvarda yoğunlaşmaktaydı: uygulamaya yönelik konular; tarım; fikri mülkiyet hakları ve kamu sağlığı konusu; çevre; Singapur konuları (yatırımlar, rekabet, kamu alımlarında şeffaflık ve ticaretin kolaylaştırılması); kuralların konulması; ve diğer konular. Wilkinson'un da (2006, s. 121) vurguladığı gibi, bu konuların ön plana çıkması aslında üye ülkeler arasındaki ciddi ayrılıkların da bir yansıması olarak addedilebilir. Bu ayrılıkların ve farklı beklentilerin yarattığı kırılma noktalarını belirleyebilmek önemlidir. Doha Turu müzakerelerinde neden şu andaki noktaya gelindiğini ve sistemi zorlayan temel sorunları anlamak açısından bu gereklidir[6]. Bu yazıda ilk olarak, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 140 civarında ülkeyi DTÖ bağlamında böyle kapsamlı bir ticaret turuna iten nedenlerin arka planı ele alınmaktadır. Takip eden bölümde, Doha Turunda başarısızlığı açıklamaya yönelik olarak müzakere dinamiklerinden kaynaklanan nedenler incelenmektedir. Son bölümde, söz konusu nedenlerin/dinamiklerin DTÖ'nün kurumsal yapısı ve çok taraflı ticaret sistemi ile etkileşimi analiz edilmekte; ve sorunlara yönelik çözüm arayışlarının bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

---

[4] Bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/brief_e/brief01_e.htm ('Ministers to shape the future in Doha').

[5] Doha Bildirgesi'nde, Doha Kalkınma Gündemi kapsamında tarımdan, hizmet sektörüne, yatırım ve ticaret ilişkisindan, teknik işbirliğine kadar 21 ayrı konu başlığı mevcuttu. Doha Bildirgesi için bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm. Bildirgenin Türkçe tercümesi kitabın son bölümünde bulunmaktadır.

[6] Doha Turunun analizi bağlamında, Tur öncesine ve sürecine ilişkin temel dönüm noktaları için bkz. Tablo 1.

Tablo 1. Doha Turu öncesi ve sürecinde önemli adımlar ve dönüm noktaları

Singapur Aralık 1996	Cenevre Mayıs 1998	Seattle Kasım-Aralık 1999	Doha Kasım 2001	Cancun öncesi 2003
DTÖ'nün kuruluşundan sonra yapılan ilk Bakanlar Konferansı Başta AB olmak üzere gelişmiş ülkeler tarafından ***Singapur konularının*** (yatırımlar, rekabet, kamu alımlarında şeffaflık ve ticaretin kolaylaşt.) gündeme alınması isteği belirdi. ***Çalışma standartlarına*** ilişkin talepler kabul görmedi. Singapur, mevcut DTO anlaşmalarında denge sağlanmasını isteyenlerle, yeni gündem konularını önerenlerin bir mücadelesiydi.	Mütevazi adımlar sonrası gevşek bir Bakanlar Konferansı metni ortaya çıktı. Ticaret gündemi için zayıf bir uzlaşı imkanı oluştu. ***1999 Mayıs*** yeni DTÖ Genel Direktörü seçiminde gelişmiş ülkeler ile GYÜ'ler arasındaki uzlaşmazlık Moore ve Supachai arasındaki dönüşümlü sistemle çözüldü.	Tarafların arasında derin ayrılıklar sonucu Konferans sonuçsuz kalıyor. Bakanlar bildirgesi imzalanamadı. DTÖ sonrası süreçte ilk temel sorun belirmiş oldu. DTÖ ve küreselleşme karşıtı gösteriler toplantıya ve dünya ticaret sistemine damgasını vurdu. 11 Eylül 2001 sonrası müzakerelerin devam etmesinin istikrar ve kalkınma hedefleri için önemli olduğu görüşü yaygınlaştı.	**Yeni bir ticaret Turu** kararı alındı. İktisadi büyüme ve kalkınmaya vurgu yapan ***Doha Bildirgesi*** kabul edildi. ***Doha Kalkınma Gündemi'nin*** bir 'çalışma programı' (21 konuyu kapsayan) getirmesi kabul edildi. Doha Turunun 2004 sonunda bitmesi öngörüldü. ***1 Şubat 2002*** Ticaret Müzakereleri Komitesi'nin ilk toplantısı yapıldı. Çin'in DTÖ üyeliği kabul edildi.	***2003 Şubat Harbinson önerisi*** Tarım ve sanayi müzakereleri için sunulan taslak modaliteler kabul görmedi (Mart 2003). ***2003 Nisan*** Pamuk-4 (Afrika) ülkeleri tarafından gündeme getirilen ***'Pamuk İnisiyatifi'.*** Gelişmekte olan ülkeler arasında ***G-20*** grubunun oluşumu ve önemli bir müzakere gücü olarak belirmesi.
Cancun Eylül 2003	**Temmuz Paketi 2004**	**Hong Kong Aralık 2005**	**2006 Temmuz**	**Müzakerelerin-askıya alınması sonrası**
Bakanlar Konferansı başarısızlıkla sonuçlandı. ***Derbez Metni*** resmi bir statüsü olmamakla birlikte Konferans metni olarak tarım konusunda bir uzlaşı arayışı amacıyla sunuldu. Bu metin resmen kabul görmemiş olmakla birlikte sorunlar konusunda önemli bir mütalaa getirdi. ***Singapur konuları*** gündeme (Çalışma Programına) alınmadı.	Temel müzakere konularında (tarım, NAMA, hizmetler ve ticaret kolayl.) temel oluşturacak çerçeve kararı alındı: Tarımda ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması; iç desteklerin amber ve mavi kutu dahilinde azaltılması; tarımda tarifelerin kapsamlı şekilde ve sanayi ürünlerinde doğrusal olmayacak şekilde (non-linear) azaltılması önerildi. Hindistan ve Brezilya (G-20 grubu üyeleri) AB ve ABD ile birlikte 4 büyük müzakereci ülke olarak ortaya çıktı (G-4). Ancak müzakerelerde kısıtlı bir ilerleme sağlandı. ***Temmuz - Ekim 2005*** karşılıklı öneriler (G20, ABD, AB, G10) yapıldı ancak önemli bir ilerleme kaydedilemedi. ***1 Ocak 2005*** Doha Turu'nu tamamlamak için başlangıçta kabul edilen 'son tarih' (deadline) tutturulamadı.	Taraflar arasındaki farklılıkların giderilmesi mümkün olamadı. ***TRIPs – kamu sağlığı*** konusunda uzlaşı sağlandı. Yeni modalitelerin (Tarım ve NAMA) 30 Nisan 2006'ya kadar oluşması kararı alındı. Tüm ihracat sübvansiyonlarının 2013'e kadar kaldırılması kararı alındı. 'Kalkınma' üzerine yeniden odaklanmaya yönelik bazı adımlar atıldı: - EAGÜ ürünlerine tarife ve kotasız giriş imkanı - Ticaret için Yardım (Aid for Trade) paketi - pamuk ihracat sübvansiyonlarının kaldırılmasının kabulü	Davos mini-Bakanlar toplantısında taraflar uzlaşamadı (Ocak 2006) P. Lamy'nin müzakerelere ara verilmesi çağrısı üzerine **müzakereler süresiz askıya alındı.** AB'nin yeni ticaret stratejisine bir temel teşkil edebilecek ***'Küresel Avrupa'*** belgesi Komisyon tarafından sunuldu. 2007'de yapılması gereken DTÖ B. Konferansı başarısızlık ihtimali nedeniyle gündeme getirilemedi.	***Temmuz 2007 taslak modaliteleri:*** Tarım alanında Tarım Komitesi Bşk. Falconer'in üye ülkelerin üzerinde uzlaşabilecekleri noktaları değerlendirdiği modaliteler ve müteakip toplam 16 ayrı çalışma belgesi oluştu. Haziran 2007'de G-4 Potsdam toplantısında sonuç alınamadı ***Şubat 2008*** sonrası ***taslak modaliteleri*** ***Temmuz 2008 Paketi (Mini-Bakanlar toplantısı):*** Tarım ve NAMA modaliteleri için müzakerelerde ilerleme olmakla beraber sonuçlanamadı.

2. Uruguay'dan Doha'ya Giden Yol: Geriye Dönük Yansımalar ve Yeni Oluşumlar

Doha Turu müzakereleri etrafında gerçekleşen genel tartışma, küresel ekonominin aldığı şekil ve ülkelerin geleceğe yönelik beklentilerinden tamamen bağımsız değildir. Her ne kadar ortaya çıkan sorunlar DTÖ'nün kurumsal ve anayasal yapısının da bir yansıması ile ilintili olsa da söz konusu yapıyı zorlayan faktörlerin incelenmesi, bizi başlangıç noktası olarak yeniden küresel gelişmeler karşısında üye ülkelerin ve hatta daha genel bir ifadeyle süreçteki (resmi ya da gayrıresmi) tüm aktörlerin beklenti ve amaçlarına geri getirmektedir. Bu beklenti ve amaçlar Doha Turu'nda birdenbire ortaya çıkmamış ve çok daha öncesine uzanmaktadır. Tüm önceki ticaret turlarında olduğu gibi, Doha Turu'nun da ortaya çıkışı geçmiş deneyimlere dayanmaktadır.

Doha Kalkınma Gündeminin geniş kapsamı geçmişten gelen bu deneyim ve isteklerin yansıtıldığı bir zemin olmuşturmuştur. Bu kadar iddialı bir gündemin üstelik daha önceki Uruguay Turunda olduğu gibi tek bir paket (*single undertaking*) altında ele alınacak olmasının müzakere teknikleri ve başarı koşulları açısından yararlarının yanında beraberinde getirdiği zorluklar ve açmazlar kaçınılmaz olmakla birlikte, bu sıkıntılara yol açan temel güdünün altında yatan faktörlere kısaca değinmek gerekir. Bu faktörler, esas itibarıyla üye sayısı ve niteliğinin artması ile GATT'ın sihirli uzlaşı (*consensus*) sanatının DTÖ müzakerelerinde giderek kaybolması ve buna ilave olarak üye ülkelerin göstermekte zorlandıkları karşılıklı hassasiyet ve anlayışları olduğu iddia edilebilir. Zira, her ne kadar tüm tarafların isteklerini dikkate alacak kapsamda bir müzakere tabanı oluşturulmuş olsa da bu isteklerin karşı taraflarca yeterince içten algılanamaması ve artan DTÖ üye sayısı ile birlikte daha karmaşık ve zorlu dengelerin ve gruplaşmaların da oluşmasıyla, uzlaşıya varmak giderek güçleşmiş ve Doha Turu sonrası elde edilecek kazanımlar; ya da Turun başarısız olması halinde ortaya çıkacak risk ve maliyetler zaman zaman akıldan çıkar olmuştur. Nitekim, müzakerelerin çıkmaza girmesine yol açacak ayak diremeler, hatta bazen müzakerelerden çekilme tehditleri dahi olağan hale gelmiştir. Gerçi tüm bunları müzakerelerin gereği davranış kalıpları gibi algılamak mümkün olabilir, ama Doha Turunda diplomatik dengelerin üzerine çıkabilen tutum ve taleplerin daha ciddi bir analizi gerekmektedir.

2.1 DTÖ sonrası müzakerelerin devamına yol açan etkenler

Taraflarının daha ileri müzakereler için isteklilikleri Doha Turu öncesi zaten belirmeye başlamış olup, Uruguay Turu dönemlerine (bazı alanlarda daha da öncesine)

dayandırılabilir. Tarafların bu taleplerini en genel hatlarıyla iki temel motivasyona bağlanamak mümkündür. İlk olarak, Uruguay Turu ile başlayan sürecin kimi taraflar bakımından yeterli ilerlemeyi sağlayamamasının sonucunda dengelerin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacının hasıl olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim, Uruguay Turu herşeyden önce özellikle 'pazara giriş' konusunda geleneksel anlamda ticaret engellerinin (gümrük tarifeleri başta olmak üzere, tarife dışı engeller, sübvansiyonlar vd.) kaldırılmasında bazı önemli adımların atılmasına imkan sağlamakla birlikte, daha ziyade gelişme yolundaki ülkelerin/GYÜ (kalkınmakta olan ülkeler) bu Turun sonuçlarından yeterince memnun kalmadıkları genel kabul görmüştür. Bu ülkeler, ticaretin serbestleşmesi ile doğan kazanımların genellikle sanayileşmiş ülkelerce paylaşıldığı, buna karşın kendilerinin daha ziyade taviz veren taraf olduğu yönünde ortaya çıkan endişe ve algılamalarının bir neticesi olarak müzakerelerde daha hakkaniyete dayalı, adil bir paylaşım sistemi üzerinde ısrarcı olmaya başlamışlardır. Tablo 2'den de görüleceği üzere, Uruguay turunun sonucunda ortaya çıkması beklenen gelir artışında aslan payının gelişmiş ülkelere gideceğine yönelik çalışmalar, GYÜ'lerin kendi lehlerine sonuçlanacak müzakereler için beklentilerinin daha da artmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, bu ülkelerin kendilerini yakından ilgilendiren tarım ürünleri ile, emek (ve daha gelişmiş GYÜ'ler için sermaye) yoğun sanayi ürünleri ticaretinde sanayileşmiş ülke pazarlarından yeterli payı almak konusunda daha saldırgan (ofansif) ve mücadeleci bir tutum takındıkları söylenebilir. Bu tutum gelişme düzeyi daha yüksek ve dış pazarlarda giderek daha rekabetçi olan GYÜ'ler açısından daha da somut hale gelmiştir. Bu durumun en belirgin şekli ise Doha Turunun odak noktası olarak kabul edilebilecek tarım müzakerelerinde ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Uruguay Turu sonunda varılan anlaşmalardan doğacak tahmini gelir artışının dağılımı (milyar $ olarak)

Yapılan çalışma	Tüm dünya için	GYÜ için
Harrison, Rutherford ve Tarr (1995)	52.5 – 188.1	4.8 – 67.1
Francois, McDonald ve Nordstrom (1995)	51.4 – 251.1	9.0 – 91.9
GATT Sekreteryası (1993)	230	65
Dünya Bankası (1993)	213	78
Nguyen, Perroni ve Wigle (1993)	212.1	36
OECD (1993)	274.1	89.1
Deardorff (1993)	140 - 260	-

Kaynak: Stiglitz ve Charlton (2005), s. 46

DTÖ dahilinde tüm üye ülkelerin DTÖ (Marakeş) Anlaşması ve eklerinden doğan tüm yükümlülükleri ve sorumlulukları üstlenmek durumunda kalmaları özellikle GYÜ'ler için, gerek kalkınmışlık düzeyleri gerekse teknik kapasiteleri bakımından, uygulama zorluklarını da beraberinde getirmiştir. Bir yandan, genellikle gelişmiş ülkelere avantaj sağladığına inanılan TRIPs (ticaretle ilişkili fikri mülkiyet hakları) ve hizmet sektöründe liberalizasyon gibi alanlarda (yukarıdaki tabloda ortaya çıkan gelir artışı beklentisinin temel nedenleri olarak genellikle bu alanlardaki kazanımlar gösterilmektedir) haksızlığa uğradıklarına inanan bu ülkeler yükümlülüklerini ancak kendi kalkınma düzeyleri ile paralel olarak sürdürme konusunda daha israrcı olma eğilimine girmişlerdir. Bu ülkelerin müzakerelerde takındıkları tutum ve müzakere güçleri DTÖ öncesi döneme nazaran daha sıkı ve yüksek olacaktır. Genel anlamıyla, GYÜ'lerden bir tür 'yeniden dengeleme' talebinin geldiği söylemek mümkün olmakla birlikte, bu tespit pazara giriş (*market access*) konusunda tüm tarafların hassasiyetlerini yansıtması açısından yetersiz kalacaktır. Zira, sanayileşmiş ülklerinde özellikle GYÜ'lerin uygulamakta olduğu tarifeler (*applied tariffs rates*) ile bağlanmış tarife oranları (*bound tariff rates*) arasındaki marja dikkat çekerek bu konuda daha ileri serbestleşme istemeleri (hatta GYÜ'lerin birbirlerinden bu taleplerde bulunması) müzakerelerde ortaya çıkan önemli bir husustur.

İkinci olarak, gelişmiş ülkelerin, bilhassa Avrupa Birliği ve ABD'nin, GYÜ'lerin ticaret sistemi içinde daha fazla sorumluluk üstlenmelerinin ve geleneksel olarak korudukları sektörlerde daha fazla serbestiye gitmelerinin -kendi ihracat gelirleri bakımından önemini bilmeleri nedeniyle (bilhassa NAMA içinde rekabetçi oldukları sanayi ürünleri ve hizmet sektörü alanlarında)- müzakerelerin devamından yana oldukları söylenebilir.

Dolayısıyla, Uruguay Turu sonrası müzakerelerin devamını gerektiren alanların (*built-in-agenda*) hemen tüm kesimlerin yararına olduğu söylenebilir[7]. Esas itibarıyla DTÖ'nünde temel fonksiyonlarından birisi zaten dünya ticaretinin serbestleşmesine devam edilebilmesi için bir müzakere forumu oluşturmak olduğu düşünülürse ülkelerin piyasaya giriş çerçevesinde müzakerelere devam etme konusunda istekli olamaları da doğal karşılanmalıdır. Bununla birlikte bu durum müzakerelerde ciddi sorunların belirmeyeceği anlamına gelmez. Bu kapsamda, ilerleyen safhalarda ne türden sorunlarla karşılaşılacağının ve bunların DTÖ sistemine nasıl bir etki yapmakta olduğunun ayrıca analiz edilmesi gerekecektir.

[7] Bununla birlikte, DTÖ ve eki niteliğindeki anlaşmalarda Uruguay Turu sonrasında müzakerelerin devamı için yeni bir Turun başlatılması öngörülmemiştir. Beklenti DTÖ çok taraflı ticaret sistemi içinde mevcut alanlarda ilerlemelerin sağlanması yönündedir. Ancak, daha sonra bu müzakereler kapsamlı bir Tur (Doha Turu) içerisine alınacaktır.

Özellikle gelişmiş ülkelerin müzakereler konusunda istekli olmalarına yol açan diğer bir motivasyon ise, tıpkı bundan önceki Uruguay Turunda olduğu gibi, yeni alanların ve düzenlemelerin DTÖ bünyesine alınması konusunda beliren hassasiyet ile ilgilidir. Bu çerçevede, başta Avrupa Birliği olmak üzere dünya ekonomisi ve ticaretinde lider konumda ülkeler tarafından gündeme taşınan, ve geleneksel ticaret politikalarının ötesinde bilhassa diğer ülkelerin kendi ulusal mevzuat ve uygulamalarında bazı düzenlemelere gitmelerini amaçlayan sınır ardı (*behind-the-border*) konuların ön plana çıkması gerek bu ülkelerle GYÜ'ler arasında gerekse bu ülkelerin kendi içlerinde yeni tartışmalara yol açmıştır. Başta Singapur konuları olmak üzere AB tarafından yeni gündem maddeleri olarak esas alınması için teşvik edilen alanların ardında ulusal siyasi dinamiklerden, küresel iktisadi, ve hatta uluslararası diplomatik nedenlere kadar hangi saikler olursa olsun, sonuç itibarıyla eskisine nazaran giderek genişleyen ve DTÖ'nün de sınırlarını zorlayan bir süreç başlamış bulunmaktadır. Örneğin, farklı ülkelerin kendi ulusal rekabet, yatırım, kamu ihaleleri, tüketici sağlığı, hayvan ve bitki sağlığı, gıda güvenliği, çevre, hatta çalışma yasaları ve çalışma standartlarına kadar pek çok alandaki düzenlemelerinin ticaret gündemine taşınmasına yol açan bu türden talepler sonucunda ticaret tartışmaları geleneksel ticaret politikasının çok üzerine çıkmaya başlamıştır[8] (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Ticaret müzakerelerinde gündeme getirilen ve alınan/alınmayan yeni konular

Doha Turu	Gündemde bulunmasını en çok savunan ülkeler	Gündemde bulunmasına en çok karşı olan ülkeler
Ticaret ve yatırım (Cancun'da gündemden düştü)	Avrupa Birliği, Kanada, ABD ve Hong Kong	Hindistan, GYÜ
Ticaret ve yatırım (Cancun'da gündemden düştü)	Avrupa Birliği, Japonya ABD (daha sonra)	
Kamu alımlarında şeffaflık (Cancun'da gündemden düştü)	Avrupa Birliği, ABD ve G. Kore	GYÜ
Ticaretin kolaylaştırılması	Avrupa Birliği, ABD ve GYÜ	
Ticaret ve çevre (çalışma grubu)	Avrupa Birliği, ABD, EFTA	Genelde G-20 ve diğer GYÜ
Ticaret ve çalışma standartları (gündeme alınmadı)	Avrupa Birliği (özellikle Fransa) ABD, Japonya ve Norveç	ASEAN, Brezilya, Arjantin, Pakistan, Hong Kong, Mısır, AB (İngiltere)

[8] Özellikle Avrupa Birliği bu konuların en şiddetli savunucusu olmuştur. AB'nin yeni ticaret gündemi ve değişen politika algılaması hakkında bkz. Young (2007); Young ve Peterson (2006).

Bu konular gelecekte gerek DTÖ üyesi ülkelerin aralarında, gerekse ülkelerin kendi iç politika düzlemlerinde tarım müzakereleri ile birlikte ciddi çatışmalara ve çıkar ayrışmalarına yol açacak olup Doha Turundaki tıkanmaya sebebiyet verecek hususların da başında gelmektedir. Bu durum müzakere gündemini, Uruguay Turu sonrası beliren tarım ve hizmet sektörü müzakerelerine devam niteliğindeki yapının (*built-in-agenda*) çok daha ötesinde bir kapsama doğru sürüklemiştir.

2.2 'Asimetrik durum' ve denge arayışı

Esasen yeni alanlarda yükümlülükler almak konusunda çok da istekli olmayan GYÜ'lerin yeni konuların tartışma gündemine sokulmasına neden baştan itibaren pek de sıcak bakmadıklarını anlamak çok zor olmayacaktır. Nitekim daha Seattle toplantısı öncesinde bu konuların gündeme taşınmasına GYÜ'lerden ciddi tepkiler gelmeye başlamıştı. Bu ülkelerden pek çoğu henüz Uruguay Turundan gelen yükümlülüklerini tam hazmedememişken ve bunlardan nasıl muaf tutulabileceklerine yönelik listeler hazırlarken, ek yükümlülükler almaları ve pazarlarını gelişmiş ülke şirketlerinin yeni rekabet alanlarına açmaları taleplerini ciddi birer tehdit olarak algılamışlardır. Diğer taraftan AB, ABD ve gelişmiş Cairns grubu üyelerinin GYÜ'lerin bu alandaki duyarlılıklarına olumlu yaklaşmamaları ortamın daha da gerilmesine neden olmuştur (Das, 2000).

Wilkinson'a (2006) göre bu tartışmanın ve daha sonraki DTÖ Bakanlar Konferanslarının başarısızlıklarının altında yatan temel neden, çok taraflı ticaret sisteminin aldığı şekille ilgilidir. Ticaret gündeminin yapısı ve yönelimi konusundaki çekişmeler artık çağımızın ticaret politikasının kaçınılmaz bir özelliği haline gelmiştir. Yani bir tür akut sorun ortaya çıkmıştır. Wilkinson'a göre:

'Bu çekişme sadece ticarette serbestleşmeye ilişkin siyasi pazarlıkların kullanılmasının bir sonucu değil, örgütün (GATT/DTÖ) kurucusu olan ülkelerin iktisadi çıkarlarına yarar sağlayacak sektörlerde serbestleşmeye öncelik veren, ama aynı zamanda iktisadi ve siyasi açıdan hassas kabul ettikleri sektörlerde ise (ki bu sektörler çok sayıdaki kalkınmakta olan ülkenin iktisadi çıkarları açısından önemli olan sektörlerdir) korumacılığa imkan sağlayan akut asimetrik bir kurumsal evrimin neticesidir' (s. 4).

Daha başlangıçta ortaya çıkan bu asimetrik durum özünde, GYÜ'lerin GATT'ın başlangıcından bu yana hemen tüm ticaret müzakere turlarında ticaretin

serbestleşmesine ilişkin taahhütlerden kaçınarak kenarda sessiz kalmayı yeğlemeleri ve kendilerini GATT kural ve taahhütlerinden muaf tutacak politika ve tutumu sergilemelerinden kaynaklanmaktadır. Dışa açık büyümeye dayalı ekonomi politikalarının geçerli olmadığı 1980 öncesi dönemde kalkınma yolundaki ülkelerin GATT sistemi içindeki en temel dayanağı 'özel ve lehte muamele' ilkesinin geçerliliğiydi[9] . Bu ilke, temelde ticaret sisteminden doğan yükümlülükleri üstlenebilme ve faydalardan yararlanabilme konusunda kapasiteleri düşük olan daha az gelişmiş ülkelerin bu gelişmişlik farkları ile orantılı şekilde yükümlülük ve taahhüt altına girmelerine olanak veren bir tür hak ve öncelikler kümesini teşkil etmekteydi (Oyejide, 2002). Söz konusu ilke GYÜ'lerin bu kaygılarından yola çıkmış ve iki amaca hizmet edecek şekilde düzenlenmişti: Bu muameleden yararlanacak ülkelerin pazara giriş imkanlarının genişletilmesi, ve bunların belirli çok taraflı ticaret disiplinlerinden muaf tutulmaları yoluyla ticarete ilişkin alanlardaki politikalarına ve iç pazarlarını korumalarına esneklik sağlanması.

Uruguay Turunun tamamlanması ve DTÖ'nün kurulması sonrasında da özel ve lehte muamele uygulaması devam etmiştir[10] . Buna ilişkin DTÖ hükümleri başlıca üç alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlardan 'pazara giriş' yine GYÜ'lerin ihraç ürünlerine karşı gelişmiş ülkelerce uygulanan ticari engellerin kaldırılması tercihli şekilde (GATT'ın en çok kayrılan ülke hükmüne istisna olarak), buna karşın GYÜ'lerin daha düşük taahhütler üstlenmesine izin verilmesi (GATT'ın karşılıklılık ilkesine istisna olarak) imkanını tanımaktadır. İkinci husus, DTÖ hükümleri konusunda istisna ve muafiyetleri kapsamaktadır. Hemen her DTÖ anlaşmasında GYÜ'lere ilişkin esneklikler içeren uygulama kolaylıkları sağlanmakta olduğu gözlemlenebilir (örneğin, TRIPS Anlaşmasının uygulanmasında bu ülkelere daha uzun geçiş süreleri verilmesi; Sübvansiyonlar Anlaşmasında yerli ürün kullanımına bağlı devlet yardımlarında 5 yıl muafiyet verilmesi, ihracatçı ülkenin EAGÜ olaması durumunda ihracat sübvansiyonu uygulayabilmesine izin verilmesi; ya da Korunma Tedbirleri Anlaşmasına göre GYÜ menşeli ürünün gelişmiş ülke ithalatındaki payının bu ülkenin toplam ithalatının yüzde 3'ünü geçmemesi halinde korunma tedbiri uygulanamayacağı gibi). Üçüncü önemli husus ise GYÜ'lere anlaşma yükümlülüklerini uygulayabilmeleri amacıyla teknik yardım imkanı sağlanmasıdır.

---

[9] Kalkınmakta olan ülkelere yönelik GATT bağlamındaki ilk önemli adım GATT'ın 'ayırımcılık yapılmaması' ilkesini askıya alarak bu ülkelere kapsamlı bir ayrıcalık sağlayan 1971 tarihli Genel Preferanslar Sistemi (GSP) olmuştur. Bu düzenlemenin 1979 yılında bir genel kolaylaştırıcı hüküm yoluyla (enabling clause) genişletilmesi sonucu kalkınmakta olan ülkeler için 'lehte ve daha kayırıcı muamele (lehte ve özel muamele)' kararı (28 Kasım 1979 tarih ve L/4903 simgeli) alınmıştır.

[10] Konu ile ilgili olarak bkz. Keck ve Low (2006).

Bununla birlikte, GATT ve bunu takiben DTÖ sürecinde GYÜ'lere bahşedilen tüm bu imtiyaz ve kolaylıkların Wilkinson'un bahsettiği *asimetrik* durumu ortadan kaldırdığı söylenemez. Dahası bu yapı GYÜ'ler açısından ciddi bir maliyet unsurunu da yaratmaktadır. DTÖ kural ve yükümlülüklerinden istisnalar GYÜ'lerin kendi tek taraflı liberalizasyon adımlarını atmalarını ve daha sağlıklı ticaret politikalarını uygulamalarını engellemektedir. Devamlı olarak edilgen ve talep eden bir konumda olmaları onları gelişmiş ülkelerin ticaret müzakerelerindeki ağırlıklı konumunu dengeleyecek aktiflikten yoksun bırakmaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkelerin tarım sübvansiyonları konusundaki katı tutumlarını kıramamaktadırlar. Aynı şekilde örneğin TRIPS Anlaşmasının hükümleri dikkate alındığında gelişmiş ülkeler karşısında kayıpları daha da belirginleşmektedir (UN Millenium Project, 2005). Yapının diğer bir maliyeti ise GYÜ'lerin bu özel muamele sistemini adeta bir 'siyasi hak' olarak algılamalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Keck ve Low'a (2006) göre siyasi hak üzerinde genel olarak israrcı bir şekilde durulması bir temel sorunu da beraberinde getirmektedir. DTÖ'nün iktisadi kalkınmaya yapacağı en iyi katkının sistem içinde mümkün olan en az sorumluluğu almak şeklinde oluşan algılama eğilimdir. Bu ilkenin siyasi bir kazanımı olarak algılanması, bu ülkeleri sistem içinde kısıtlı bir taahhüt üstlenmeye teşvik etmektedir. Bu durumda hem müzakereler içindeki genel pozisyonları; hem de ticari partnerlerin bazı haksız ve dengesiz politika uygulamalarına karşı itiraz etme konusundaki güçleri zayıflamaktadır. Bununla birlikte GYÜ'lerin, genel olarak kabul görmüş özel konumlarına rağmen, ekonomik kalkınma düzeyleri arttıkça küresel ticaret sistemi içine doğrudan sorumluluk üstlenmeye başlayan aktörler olarak katılmaları için bir çerçeve oluşturulması da (*graduation*) daha 1979 yılındaki kararla (*enabling clause*) birlikte tartışılmaya başlanmıştır.

GYÜ'ler özel ve imtiyazlı statülerine rağmen özellikle yukarıda zikredilen nedenlerden ötürü Uruguay Turunda tarım ve tekstil alanlarındaki serbestleşmeden kaynaklanacak pazar artışından gerçekte hemen faydalanamamışlar ve zaten bu sektörlerde kaydedilen serbestleşme girişimleri ise bazı bakımlardan mütevazi kalmışdır[11] . GATT sistemi içinde ticarette serbestleşme müzakereleri formatının, daha ziyade iktisadi yönden gelişmişlik düzeyleri yüksek ve birbirine yakın ülkelere uygun olarak tasarlanmış olmasından dolayı, GYÜ'ler müzakerelerde genellikle pasif ve savunmacı bir tutum izlemeye alışmışlardır. Bu tutum, zaman içinde daha rekabetçi oldukları alanlarda

[11] Uruguay Turu sonrası *Tarım Anlaşması* bu alanda bir serbesti getiriyor olsa da gerçekte uygulama bakımından yeterli ilerlemeler henüz sağlanamamıştı. Başta AB ve ABD olmak üzere tarafların iç desteklerin azaltılmasına ilişkin taahhütlerinin gerçekleşmesinin 6 ila 10 yıllık geçiş sürecinin sonrasına kalması; mevcut desteklerin gelir desteği adı altında devam etme riskinin bulunması; hassas ürünlerde ithalat vergilerinin ancak yüzde 15 kadar ve o da 6 yıl içinde indirilebilecek olması, tarım ihracatçısı GYÜ'ler arasında endişeleri arttırmıştı.
Benzer şekilde *Tekstil ve Giyim Anlaşması* bu sektörlerde miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını 10 yıllık bir periyoda yayarken, bu kısıtlamaların yaklaşık olarak yarısının ancak 2004 sonunda kalkması öngörülmüştü; ve özellikle konfeksiyon ürünlerinde sanayileşmiş ülkelerin uyguladığı yüksek tarifelerdeki indirimler de yeterli olmamıştı. Buna ilave olarak bu sektörde geçici korunma önlemlerinin de devam etmesi GYÜ ihraç ürünleri bakımından endişeleri artıracak bir başka önemli faktördü. Bu çerçevede Uruguay Turunun geniş bir analizi için bkz. Schott ve Buurman (1994).

ve sektörlerde, ve bilhassa Brezilya, Arjantin, Hindistan, Güney Afrika Cumhuriyeti, Pakistan, Tayland, Endonezya, Malezya, Şili, Meksika gibi daha sonra G-20 grubu olarak adlandırılacak ülkeler bakımından ciddi sorunlar yaratmaya başlayacaktır. Serbest ticaret ile kalkınma arasındaki doğru yönlü bağlantının daha önceleri kuramsal düzlemde kabul edilmesine ek olarak artık pratikte de kabul görmesi ile söz konusu ülkelerin gelişmiş ülkeler ile DTÖ müzakerelerinde daha aktif hatta zaman zaman sert pazarlıklara girmeye başladıkları görülmektedir. Mevcut 'asimetrik' yapının da telafisi için GYÜ'ler açısından bu durum giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Doha Turu içinde kalkınma yolundaki ülkelerin kendi aralarındaki dayanışma çabaları ve Turu 'kalkınma' odaklı bir sürece dönüştürme talepleri de paralel şekilde artmıştır. Öniş ve Mutlu'nun da (2007: 75-76) belirttiği üzere, bu nedenle GYÜ'lerin dünya ticaret sisteminin yapısına yönelik kaygıları özellikle tarım, NAMA, hizmetler, TRIPS ve gündemin belirlenmesi alanlarında kaçınılmaz olarak ticaret müzakerelerinin odak noktasını oluşturmuştur[12] .

Tarım müzakereleri bu sert tartışmaların en yoğun yaşandığı alandır. Uruguay Turunda olduğu gibi Doha Turunda da tarım bir kırılma noktası ve tüm müzakereler için bir denge rolü oynamaktadır. Özellikle G-20 grubu ülkelerin DTÖ'de bir ortak tutum belgesi olarak kabul edip dağıttıkları metinde[13] de ifade ettikleri üzere Doha Turu 'adil ve piyasa-yönlü bir ticaret sisteminin kurulması amacının' desteklenmesini öngörmeliydi. Dünya tarımında GSMH'nin yüzde 20'sini teşkil eden, toplam tarım ihracatının % 26'sını elinde tutan, dünya nüfusunun % 51'ini oluşturan ve dünyadaki tarım nüfusunun % 63'ünü barındıran bu ülkelerin müzakere sürecindeki rolleri ve talepleri elbette yadsınacak türden olamazdı. Nitekim, G-20 ülkelerinin bu ısrarı tarımda pazara giriş, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması, ticareti bozucu iç desteklerin azaltılması gibi alanlarda daha katı korumacı politikalar izleyen Avrupa Birliği ve hatta ABD tarafından başlangıçta görmezden gelinmeye çalışılmış olmakla beraber daha sonrasında ses getirmeye başlamıştır (Taylor, 2007). Buradan GYÜ'lerin tarım müzakerelerinde

---

[12] Bu bağlamda GYÜ'lerin bazı kazanımları için bkz. Tablo 4.

[13] G-20 önerisi (bkz. http://www.ictsd.org/issarea/ag/resources/G-20_Ag_tariff_Proposal.pdf), Ağustos 2003'de AB ve ABD tarafından getirilen ve Uruguay Turu doğrusal (lineer) yaklaşımı ile İsviçre formülünün bir 'karışımı' olan teklife cevap olarak getirilen bir öneri paketi niteliğindedir. G-20 önerisi alternatif bir tarife indirim formülü getirmemekle birlikte; tarife indirim yönteminin adil ve hakkaniyete dayalı bir sonuç vermesi için dayanması gereken temel kavram ve ilkeleri (yüksek tarifelerde daha fazla indirim yapılması; hassas ürünlerde esneklik; oransallık vb.) ortaya koymaktaydı. Konu ile ilgili olarak bkz. *Bridges Weekly Trade News Digest* 8 (19), Haziran 2004, http://www.ictsd.org/weekly/04-06-02/story1.htm

[14] G-20 ülkelerinin çetin müzakere pozisyonu, Avrupa Birliği'ni, AB'nin eski kolonisi olan Afrika, Karayip ve Pasifik (ACP) ülkelerini, bu ülkelerin tarımda AB pazarlarına tercihli giriş imkanlarının G-20 ülkeleri tarafından tehlikeye atıldığı şeklinde, üstü örtülü bir tür korkutma politikasına sevk etmiştir. Bu yolla AB GYÜ'ler arasındaki olası daha geniş koalisyonların da önüne geçmeye çalışmaktadır.
Benzer şekilde, ABD ticaret temsilcisi olan R. Zoellick ise G-20'lerin Cancun'daki israrcı tutumlarını 'bir şeyi yapmamakta direnen ülkeler' (*won't do countries*) olarak eleştirmiştir. ABD, Amerika kıtasında yer alan Kolombiya, Peru, El Salvador gibi G-20 ülkelerini bu grupta yer almaya devam etmeleri halinde dikkatle izleyeceği ve bu ülkelerle ilişkilerini gözden geçireceği yönünde tehdit etmiştir (Taylor, 2007 s. 159).

Tablo 4. Gelişme Yolundaki Ülkelerin (GYÜ) Doha sürecindeki belli başlı kazanımları

Doha sürecindeki aşama	GYÜ'lerin kazanımları (hukuki ve siyasi müzakere pozisyonları açısından)
Doha Turu boyunca	Doha Turunda (özellikle Cancun konferansı öncesinden başlayarak) G-20; G-33; G-90 vb. koalisyonlar yoluyla müzakerelerde daha etkin bir rol oynayabilme yetisi ve imkanının belirmesi
Doha Bildirgesi (2001)	Doha Turunun Doha 'Kalkınma' Gündemi olarak belirlenmesi ve Bildirgede GYÜ ve EAGÜ'lere özel atıf yapılması
Doha Bildirgesi (2001)	Para. 44 'özel ve lehte muamele hükümlerinin DTÖ Anlaşmalarının ayrılmaz bir parçası olduğu'nun teyit edilmesi
TRIPS Anlaşması ve Kamu Sağlığı Hakkında Bildirge	Özellikle HIV/AIDS, tüberküloz, malarya vb. hastalıklar karşısında az gelişmiş ülkelerin TRIPS Anlaşmasındaki bazı yükümlülükleri üstlenmemesinin sağlanması
Uygulamaya-ilişkin konular hakkında Bildirge	Bu alanlarda GYÜ'lere kurumsal ve kapasite gelişimi için teknik yardım sağlanması
Sübvansiyonlarla ilgili XXVII:4 Madde'deki Uzatma Prosedürleri hakkında Karar	GYÜ'lere ihracat sübvansiyonlarını kademeli olarak daha uzun bir sürede indirme imkanının sağlanması
AB-ACP Ortaklık Anlaşmasının (GATT dışında uygulanması) hakkında Karar	ACP ülkelerinin AB tarafından kayrılmasına imkan sağlanması
AB Geçici Muz İthalatı Rejimi Kararı	Bazı muz üreticisi GYÜ'lerin pazara girişte avantaj elde etmeleri
Genel Konsey Kararı (Ağustos 2003)	TRIPS-Kamu sağlığı hakkındaki Doha Bildirgesinin 6. para. uygulanması
Cancun Bakanlar Konferansı (2003)	Singapur konularından yatırımlar, rekabet ve kamu alımlarının gündeme alınmaması
Temmuz Paketi (2004)	• Tarım Komitesine müzakerelerde pamuk konusuna 'uygun önceliği' tanıması ve ayrı ele alması talimatının verilmesi (pamukta serbest ticaret ile kalkınma arasındaki tamamlayıcı durumun ilk kez tespit edilmesi sağlanmış oldu) • 'Özel ve lehte muamele hükümlerinin DTÖ Anlaşmalarının ayrılmaz bir parçası olduğu'nun bir kez daha vurgulanması
Hong Kong (HK) Bakanlar Konferansı (2005)	• EAGÜ ürünlerine tarife ve kotasız giriş imkanı sağlanması; • Ticaret için Yardım (Aid for Trade) paketinin kabulü • Pamuk ihracat sübvansiyonlarının kaldırılmasının kabulü • TRIPS Anlaşmasının kamu sağlığı konusunda esnetilmesi amacıyla değiştirilmesi (Ağustos 2003 Kararının daimi hale getirilmesi) - HK Bildirgesi para. 40 • Tarımda ihracat sübvansiyonlarının 2013 sonuna kadar kaldırılmasının (bilhassa AB) kabulü ile GYÜ'lere rekabet imkanının açılması

gelişmiş ülkelerden istedikleri tavizleri elde ettikleri anlamını çıkarmak mümkün olmamakla birlikte, yine de müzakere sürecini, belli bir ölçüde de olsa, etkilediklerini kabul etmek gerekir[14] .

Karşılıklı dengelerin sağlanması ve müzakerelerde asimetrik durumun giderilmesi için zaman zaman ülkelerin birlikte hareket etmesi GATT/DTÖ sürecinde hiç karşılaşılmamış bir durum değildir. Hatırlanacağı üzere, özellikle Uruguay Turu tarım müzakereleri esnasında ve Tarım Anlaşmasında Cairns Grubunun etkisi önemli olmuştu. GYÜ'ler müzakerelerde karşılaşacakları zorlu gündemin üzerinde söz sahibi olabilmek, ve gelişmiş ülkelerle aralarındaki güç dengesizliğini giderebilmek amacıyla, benzer pozisyona sahip olan diğer ülkelerle beraber hareket etmeye ve kendi aralarında koalisyonlar oluşturmaya başlamışlardır. GYÜ'ler açısından bu durum ilk defa Doha Turunda bu kadar belirgin hale gelmiştir. Bu bir bakıma DTÖ sistemindeki mevcut asimetrik durumun kendi pozisyonlarına olumsuz yansımasını önleyebilmeleri, ve AB ile ABD gibi güçlere karşı taleplerini daha etkin şekilde ortaya koyabilmeleri için ciddi bir çıkış oluşturmuştur. Tarım müzakerelerinde G-20 grubu yanında hassas ürünlerde ve özel korunma mekanizmasına ilişkin konularda kendi pozisyonlarında israr eden, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu G-33 grubunun ön plana çıktığı görülmektedir. Bu grup her ülke için önemli özel ve hassas ürünün ne olduğunun tek taraflı olarak belirlenebilmesi ve bu ürüne ilişkin özel önlem alabilmesine izin verilmesi için mücadele etmiştir. Nitekim, başta da bahsedildiği üzere Temmuz 2008'de mini-Bakanlar Konferansında beklenen sonuca ulaşılamamasında bu konuda özellikle G-33'lerin ön planda olduğu süreç etkili olmuştur. Bu grubun G-20 ülkeleri ile çıkar ve üyelik örtüşmesi de söz konusu olabilmektedir.

Benzer bir oluşum da pamuk üreticisi 4 Afrika ülkesi (Mali, Benin, Burkina Faso ve Çad) arasında oluşturulmuştur. Pamuk-4 olarak adlandırılan bu ülkeler, pamuk üretimi ve ihracatı üzerindeki tüm sübvansiyonların kaldırılmasını gündeme getirmişlerdir. Özellikle ABD gibi ülkelerin pamuk için cömert devlet desteklerinin piyasa ve rekabet şartlarını bozması, bu ülkeleri büyük müzakerecilere karşı koymada bir araya getirmiştir. Yine Afrika Grubu, G-33, G-20 ve ACP ülkelerinin tarım dışı konularda da bir arada hareket etmesini sağlayan G-90 grubu da daha geniş çaplı bir koalisyon teşkil etmiş ve ABD, AB ve Japonya'yı tarımsal sübvansiyonlar ve tarife indirimlerinde daha ileri adımlar atmaları için zorlamışlardır (Narlikar ve Wilkinson, 2004; Grant, 2007).

G-20 ve diğer bazı GYÜ'lerin NAMA müzakerelerinde ticarette serbestleşme için (belirli ürünlerde ise korumacı pozisyonlarını devam ettirebilmek için) mücadele ettikleri görülmektedir. Hizmet müzakerelerinde ise bu ülke koalisyonlarının tarımdaki

kadar olmasa da birlikte durmaya çalıştıkları söylenebilir. Bu kez ise amaç tam tersine kendi iç piyasalarını dış rekabete karşı mümkün olduğunca korumaya yöneliktir. Bunun hizmetler sektöründeki tek istisna konusu ise Mode-4 olarak bilinen ve hizmeti sağlayacak işgücünün (gerçek kişilerin) geçici dolaşımına yönelik müzakerelerdir. Zira bu alan Hindistan başta olmak üzere pek çok GYÜ için önemli bir gelir kapısı oluşturacağı için atılacak somut adımlar GYÜ'lerin lehine bir durum arz edecektir (Cline, 2005).

Bu oluşumlar, ticaret müzakerelerindeki dengeyi, daha önceki turlarda ABD ve Avrupa Birliği'nin ön plana çıkarak baskın rol oynadıkları iki-aktörlü (duopol) bir süreçten çok-aktörlü oligopol bir yapıya dönüştürmüştür (Grant, 2007 ve Guerrieri, 2006). Hatta, Singapur konularından üç tanesinin (yatırım, rekabet ve kamu alımlarında şeffaflık) Cancun toplantısında gündeme alınmamasını GYÜ'lerin etkin mücadele ve karşı koymasına bağlayan görüşler de mevcuttur (örneğin, Narlikar ve Tussie, 2004 ve Khor, 2004).

3. 'Kalkınma' Turundan 'Çatışma' Turuna: Müzakereler Dinamiğinde Güçlükler

Doha Turu müzakerelerinde, gerek dünya ticaretindeki serbestleşmenin taraflara sağlayacağı yararlara; gerekse 'kalkınma' bazlı bir çerçeve iddiasına rağmen, arzu edilen aşamaya varılamamıştır. Özellikle Seattle ve Cancun toplantıları tam bir başarısızlık olurken, Hong Kong toplantısı ise daha büyük bir başarısızlığın önüne geçebilmek için mütevazi bir bildirgeyle tamamlanabilmiştir. Müzakerelerin Temmuz 2006'da askıya alınması ve 2007 yılında yapılması gereken Bakanlar Konferansının yapılamaması dünya ticaret sisteminin geleceği bakımından kaygıları arttırmıştır. Doha Turunu yeniden canlandırmaya yönelik ve modalitelerin belirlenebilmesi amacıyla 2007 sonrası başlatılan girişimler sonucu Şubat ve Mayıs 2008 modaliteleri taslağı sunulmuş ve Temmuz 2008 Paketi olarak da bilinen safhaya gelinmiştir.

Doha Turuna yönelik olarak yapılabilecek değerlendirmelerde ortaya çıkan genel tespitlerin altını çizmek gerekir. Bununla birlikte, bu tespitlerden hareketle müzakere dinamiğini daha da zorlu hale getiren bazı etkenlere de göz atmak süreci anlamak bakımından yararlı olacaktır.

3.1 Doha Turunda beliren ana çizgiler ve kırılma noktaları

Doha Turu üzerine yapılan çalışmalardan ortak olarak çıkarılabilecek ve genel hatlarıyla Turun içinde bulunduğu durumu özetleyen bir analiz yapılması halinde aşağıdaki tespitler vurgulanabilir:

Genel Tespit 1.

Doha Turu, ilk bakışta GYÜ'*lerin, Uruguay Turundan çıkan dengesizlikleri telafi edebilmek, dünya ticaretinden daha fazla pay alabilmek, kalkınmaya yönelik kazanımlarını (özel ve lehte muamele gibi) koruyabilmek, ve müzakere gündeminin daha adil ve dengeli bir ticaret sistemine izin verecek şekilde oluşmasını sağlamak için kendi aralarındaki koalisyonlar kurdukları ve bu yolla, AB ve ABD gibi DTÖ öncesi müzakere turlarında geleneksel olarak söz sahibi olan ülkeler ile aralarındaki asimetrik güç dengesini değiştirebildikleri yeni bir süreç* olarak belirmektedir[15] . Örneğin Baldwin'e (2006) göre Tur ile ilgili temel kaygının nedeni DTÖ üyelerinin, müzakerelerde gücün GYÜ'lere doğru kaymasına tam olarak uyum sağlayamamalarıdır. AB ve ABD'nin liderlik pozisyonlarının çeşitli nedenlerle aşınması ve görece güç kayıplarına karşın, GYÜ'lerin müzakere dengesini yukarıda bahsi geçen koalisyonlar yoluyla dengelemeye çalışması ile Doha Turu, Uruguay'a nazaran daha zorlu pazarlıklara sahne olmuştur.

Kleen'in (2008) de ifade ettiği gibi ülkeler arasında bu türden müzakere ortaklıkları yeni değildir, ancak Doha Turu bu açıdan bazı farklılıkları getirmektedir:

'Uruguay Turu ile Doha Turu arasındaki temel fark; Doha'da farklı, çoğunlukla defansif, zayıf ve akışkan GYÜ koalisyonlarının ortaya çıkması ve dışa dönük gelişmiş ve gelişmekte olan karma ülke gruplarının etkisinin azalmasıdır. Bunun genel nedeni, bu iki Turun birbirinden farklı gündemleri ve GYÜ'lerin konsensüs kuralı ve 'tek paket' yoluyla müzakerelerin her alanında daha fazla söz sahibi olabilmeleri gerçeğidir. GYÜ'ler arasındaki muhtelif koalisyonların artan etkisi Doha Turunun tamamlanmasından (ya da çökmesinden) sonraki çok taraflı girişimlerin önemli bir özelliği olacaktır' (s.18).

Bu durum GATT sistemindeki asimetrik güç dengesini gidermeye çalışırken, diğer taraftan ülkeler arasında ticaret gündeminin belirlenmesi konusunda ve tarafların kendi pozisyonlarını yansıtabilmeleri bakımından çok daha çetin müzakere ve kavgaların oluşmasına da yol açmıştır. Örneğin, G-20 grubunun başını çeken üyelerden özellikle Brezilya, Hindistan, Güney Afrika Cumhuriyeti ve diğer bazı gelişmekte olan ülkelerinde katılımlarıyla tarım alanında AB ve ABD'nin bazı önerilerine karşı agresif bir tutum izlenirken, diğer taraftan Singapur konularının gündemden düşürülmesi sağlanmıştır. Ancak ortaya çıkan yeni denge tarafların bazen müzakere sürecini ciddi şekilde tıkamalarına ve sonunda müzakerelerin askıya alınmasına yol açarken – ki

[15] Bu koalisyonlar içinde ön plana çıkanlardan G-20; G-33; Pamuk-4 ağırlıklı olarak tarım konularında; G-90, (ACP, Afrika Grubu ve EAGÜ), ASEAN, ve yeni katılmış ülkeler grubu ise genel müzakere konularına ağırlık vermektedirler.

burada sadece GYÜ'lerin değil, sanayileşmiş ülkelerin başta tarım olamak üzere bazı alanlardaki katı tutumlarındaki ısrarlarını da zikretmek gerekir- varılan sonuç tüm taraflar için bir başarıdan ziyade bir 'Pirus zaferine' dönüşmektedir (kimsenin aslında hiç kimsenin bir şey kazanmadığı nihai durum)[16] . DTÖ Genel Direktörü P. Lamy'nin Doha müzakerelerine ara verilirken Temmuz 2006'da söylediği 'bugün herkes kaybetmiş durumda' sözleri aslında bu olguya net bir şekilde dikkat çekmektedir.

Genel tespit 2.

Doha Turuna ilişkin bir diğer önemli tespit ise başta AB olmak üzere önemli ticari müzakere gücüne sahip, gelişmiş ülkelerin genel tutumlarıyla alakalıdır. Buna göre, *gelişmiş ülkeler bir taraftan Uruguay Turu ile öngörülen tarım vb. alanlarda daha ileri serbestleşme müzakerelerinde korumacı tutumlarını sürdürerek GYÜ'lerin serbest ticaretten yararlanma imkanlarını olumsuz etkilemekte, diğer taraftan da daha henüz Uruguay Turundan kaynaklanan yükümlülüklerinin hazmını yapamayan GYÜ'leri yeni alanlarda yükümlülükler üstlenmeye zorlamaktadırlar.* Doha Turu ile ilgili pek çok çalışmada ortaya konan bu gözlem genel hatları itibarıyla doğru kabul edilebilir. Müzakerelerde başını ABD ve AB'nin çektiği ve tarım ve emek yoğun sektörlerde kendi iç dinamiklerinin de etkisiyle daha ileri liberalizasyon adımları konusunda çekingen davranan, ancak rekabet gücü yüksek imalat sanayi ürünleri ve muhtelif konulara ilişkin ulusal düzenlemeler söz konusu olduğunda ise daha ofansif ve serbestleşme yanlısı bir politika izleyen gelişmiş ülkeler hakkında belirgin bir tanım ortaya koymaktadır. Ancak müzakere dinamiklerinin anlaşılması açısından bu sav daha detaylı ele alınmalıdır.

Genel tespit 3.

Doha Turu her ülkenin talep ettiği ya da yapması beklenilen taahhütlerin oluşturduğu 'büyük bir pazarlık dengesi' üzerine oturmaktadır ve bu noktada kilitlenmektedir (Cline, 2005). Buna göre:

[16] Hatta bu durumun GYÜ'ler için etkisinin çok daha olumsuz olacağı açıktır. Çok taraflı ticaret sisteminin çöküşü ile GYÜ'ler, gerek gelişmiş ülke pazarlarına girişte daha fazla serbestiden yararlanamamaları, gerekse kendi ticaret sistemlerini reformdan geçirme mecburiyetlerinin ortadan kalkması sonucu mevcut koruma oranlarının sürdürecek olmaları nedeniyle Doha Turunun yaratacağı refah artışından mahrum kalacaklardır. DTÖ'nün sunduğu çok taraflı sistemin varlığı bu ülkeler için en iyi alternatif olurken, başta AB olmak üzere diğer gelişmiş ülkeler ise söz konusu refah artışını ve beklentilerini alternatif yollarla (bölgesel ticaret anlaşmaları vb.) gidermeye çalışacaklardır. Doha Turunun daha fazla serbesti ile sonuçlanmasının özellikle GYÜ'lerde refah artışına katkısı için bkz. Hertel ve Martin (2000) ve Brown, Deardorff ve Stern (2002).

• *Tarım* konusunda gelişmiş ülkelerden ABD'nin sübvansiyonları azaltması, AB'nin tarifeleri indirmesi ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması; aralarında Japonya, G. Kore, Norveç ve İsviçre'nin bulunduğu G-10 grubunun koruma oranlarını düşürmesi, G-20 ülkelerinden yüksek oranlı bağlanmış tarifeleri indirmesi;

• *Sanayi ürünlerinde*, gelişmiş ülkelerin tekstil ve konfeksiyon ürünleri ile emek yoğun sektörlerde tarifeleri indirmesi ve anti-damping gibi koruma araçlarında daha liberal bir politika izlemesi, buna karşın GYÜ'lerin yüksek koruma oranlarından taviz vermesi;

• *Hizmetler* alanında, G-20 ve G-90 ülklelerinin liberalizasyon sürecini hızlandırmaları, AB gibi gelişmiş ülkelerin ise hizmet sektörü çalışanlarının geçici dolaşımına izin verecek düzenlemeleri (Mode-4) yapmaları;

• *Singapur konularında*, GYÜ'lerin ulusal iç düzenlemelerini yaparak gelişmiş ülkelere yönelik rekabet ve yatırım ortamını bozacak uygulamalardan kaçınmaları beklenmektedir.

3.2 Doha Turu müzakere dinamiklerini ve gelişimini zorlaştıran etkenler

Genel olarak, Doha Turu boyunca, üye ülkelerin müzakere pozisyonları arasında beliren farklılıklar Turun tıkanmasında önemli rol oynamıştır. Bu genel tespitlere bir ilave yaparak müzakerelerdeki güç dengesi açısından durumu daha da karmaşık hale getiren bazı dinamiklerin de altını çizmek Doha Turunda neden bu açmaza girildiğini anlayabilmek için yararlı olacaktır.

Öncelikle, Doha ticaret müzakereleri genel anlamıyla sadece bir Kuzey/Güney mücadelesi olmanın ötesinde tarafların kendi aralarında ve içlerinde yaşadıkları iç etkileşimlerin yansıdığı dinamik ve çok boyutlu bir süreç haline dönüşmüştür. GYÜ'ler tarafından oluşturulan koalisyonların her zaman başarılı olabildiklerini ve süreci kendi lehine çevirebildiklerini iddia etmek zordur. Bunun temel nedeni, ülkeler arasındaki koalisyonların sürdürülmesinde zaman zaman ortaya çıkan ciddi sıkıntılar gösterilebilir. Görünürde birlikte hareket ettiklerine inanılan GYÜ'lerin, kendi aralarındaki gelişmişlik seviyesi farklılıkları; iç siyasi kaygılar ve ulusal önceliklerdeki farklılıklar nedeniyle ortak bir tutumu (oluşturmuş olsalar dahi) devam ettirebilmeleri her zaman mümkün olamamaktadır (Narlikar ve Tussie, 2004). Örneğin, G-20 grubunun özellikle Cancun'daki etkin çıkışına rağmen, Brezilya, ve Arjantin gibi tarım ihracatçısı ve bu nedenle tarım müzakerelerinde AB ve ABD üzerine daha ofansif şekilde gidebilen ve bu alandaki rekabetçi yapılarını ön plana çıkaran üyelerle, Hindistan ve Çin gibi tarımda daha korumacı bir pozisyon takip eden üyelerin müzakerelerdeki stratejilerinde farklılıklar

olabilmektedir. Ya da başarılı bir şeker ihracatçısı olan ve şeker ticaretinde pazara girişte serbestiyi savunan Brezilya ile Avrupa piyasalarına tercihli giriş imkanına zaten sahip olan ve daha fazla serbestinin bu önceliklerine halel getireceğine inanan Jamaika ve Mauritius gibi ülkelerin tarım müzakerelerinde ayrı düşmeleri normaldir (Grant, 2007). NAMA müzakerelerinde, AB ile gümrük birliğinden ötürü ithalatta koruma oranları diğer GYÜ'lere nazaran daha düşük olan Türkiye genel olarak serbestleşme yanlısı ofansif bir politika izlerken, bu tutumu özellikle rekabet avantajını yitirmeye başladığı tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde defansif bir tutuma dönüşmektedir. Buna karşın başta Çin, Hindistan ve Tayland gibi ihracatçı GYÜ'ler ise Türkiye'nin bu önerilerine karşı çıkarken tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin DTÖ disiplini altına alınmasının kalkınmakta olan ülkeler bakımından önemini vurgulamaktadırlar[17] . Diğer taraftan, müzakerelerde belirgin bir güç olarak ortaya çıkan Hindistan, hizmet ticareti alanında genel olarak defansif bir pozisyon izlemesine karşın diğer GYÜ'lerden farklı olarak, rekabetçi olabildiği hizmet sektörlerde (elektronik ticaret; bilişim hizmetleri gibi) ve özellikle Mode-4 konularında eskisine nazaran daha serbestleşme yanlısı bir tutum belirleyebilmektedir. Buna karşın, yukarıda da bahsedildiği üzere tarım alanında korumacı pozisyonunda israrcı olabilmektedir (Mattoo ve Subramanian, 2003)[18] . Çin ise, her ne kadar G-20 grubunda yer alsa da, özellikle imalat sanyisinde rekabet gücü ile gelişmiş ülkeler kadar diğer GYÜ'lerin de korkulu rüyası haline gelmektedir. Öte yandan DTÖ'ye katılım müzakerelerinde bazı tavizleri vermiş olmasının etkisiyle artık kendisine karşı gelişmiş ülkelerin (bilhassa ABD) daha fazla pazara giriş imkanı yaratmasını beklemekte ve müzakerelerde bu ülkelerle çatışma yaşamamak için G-20 içinde pasif bir tutum izlemektedir[19] . Taylor (2007), gruptaki güçlü üyelerin bazılarının kendi çıkarlarını diğer ülkelere dayatmasının (örneğin Brezilya ve Güney Afrika Cum.) diğerleri tarafından şüphe ile karşılanabildiğinden bahsetmekte ve bu durumun özellikle Hong Kong toplantısında daha da belirginleştiğini iddia etmektedir.

Doha Turundaki 'kalkınma' vurgusunun belki de en fazla ilgilendirdiği ülkelerin başında gelen Afrika ülkeleri ise, ilk bakışta yeknesak ve aynı doğrultuda önceliklere sahipmiş gibi görünseler bile, aralarındaki çıkar ve öncelik farklılıkları müzakereler esnasında

[17] Bkz. *Bridges Monthly Review*, 8(9) Ekim 2004 'Textiles Take Centre Stage at the WTO', bkz. http://www.ictsd.org/monthly/bridges/BRIDGES8-9.pdf

[18] Örneğin, Hindistan'ın tarım ürünlerinde bağlanmış tarife oranları yüzde 100'e yakın ve uygulanan tarife oranları ise yüzde 33 civarında olup, aradaki fark oldukça fazladır. Bu oranlar diğer Güney Asya ülkeleri açısından da yüksektir. Diğer GYÜ'lerden Güney Amerika, Orta Doğu, ve Afrika ülkelerinde bağlanmış ve uygulanan tarife oranları Hindistan ve Güney Asya ülkelerinin çok altındadır (bkz. De Gorter vd. 2004). Bu durum GYÜ'lerin tarım müzakerelerinde AB; ABD ve G-10 ülkeleri üzerinde baskı oluşturabilmek amacıyla birlikte hareket etmelerinin önüne geçebilmektedir.

[19] Çin'in Doha Turunda G-20 ülkelerinden ve diğer GYÜ'lerden farklı bir pozisyon izlemesine yol açabilen bazı faktörlerin bir analizi için bkz. Langhammer (2004).

ortaya çıkmaktadır Meyn (2008, ss.2-3). Doha Turunda bu ülkeler arasında bir ortak 'Afrika görüşünün' bulunmadığını ve 41 ülkeyi kapsayan Afrika Grubunun, ACP, G-90, G-33, G-20, Pamuk-4 ve NAMA-11 gibi farklı gruplar içinde hareket ederken başta tarım olmak üzere tam bir ortaklığa sahip olmadıklarını belirtmektedir. Örneğin, tarifelerde indirim yapmaktan muaf tutulan EAGÜ statüsündeki Afrika ülkeleri ile Güney Afrika Cum. ve Mısır gibi yükselmekte olan ekonomilerin çıkarlarının da aynı yönde olmayabileceği görülmektedir.

Münferit olarak üyelerin tutumlarının yanı sıra GYÜ'lerin genel yaklaşımları da eleştirilebilir. Örneğin Schott'a (2006) göre, gelişme yolunda ülkelerin, genel olarak DTÖ müzakerelerine katkılarının ve kalkınma amaçların ne olması gerektiği konularında kendi aralarında bir uzlaşıya varamamalarının da müzakerelerin aksamasında rolü vardır. Narlikar ve Tussie (2004) ise farklı bir yaklaşımla bu türden koalisyonların başarısına dikkat çekmektedir. Yazarlar, G-20 örneğinde GYÜ'lerin iç uyumlarınını sağlayarak gelişmiş müzakereci ülkelere karşı inandırıcı bir tehdit oluşturduklarını ve onların pozisyonlarını başarıyla engelleyebildiklerini iddia etseler de, yine de müzakerelerin başarıyla sonuçlanmadığını, özellikle Cancun sonrasında GYÜ'lerin de isteklerine ulaşamadıklarını ve bunun onlara maliyetinin yüksek olacağını kabul etmektedirler.

Netice olarak, 'kalkınma' odaklı hedeflerle başlatılan Turun kalkınmaya yönelik atılan adımları mütevazi kalmıştır (bkz. Tablo 4). Hatta Wilkinson (2007) Doha Turunun getirdiği fırsatlar bakımından dengenin sanayileşmiş ülkeler lehinde olduğunu ve 'kalkınma' boyutunun ufalandığını, özellikle gelişmişlik düzeyleri daha geri olan GYÜ'lerin tarımda kendilerine sunulan bazı 'şekerlemeler' ile (Ticaret için Yardım; tarifesiz ve kotasız giriş imkanı vb.) idare edeceklerini vurgulamaktadır. Ortaya çıkan bu durum, GYÜ'leri daha sert bir tavır almaya ve hatta masadan kalkmayı göze almaya kadar sürüklemekte ve haliyle müzakereleri de olumsuz etkilemektedir.

Diğer taraftan gelişmiş ülkeler arasında ve bu ülkelerin kendi içlerinde de aynı yönde olmayan ve tek bir homojen kütle olarak hareket etmelerini engelleyen çıkar çatışmalarının ve öncelik tercihlerinde farklılıkların mevcut olduğu aşikardır. Özellikle tarım alanında Avrupa Birliği; ABD, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya arasında ortak hareket etmelerini engelleyen farklı yaklaşıma kısaca göz atmak gerekir. Bu gelişmiş ülkelerin tarım sektörü konusundaki hassasiyetleri ve farklı yaklaşımları Tur boyunca devam etmiştir. AB, örneğin tarımda piyasaya girişte genel olarak mamül bazında (*product-by-product*) tarife indirimleri taraftarı olurken, ABD daha genel bir indirim yönünde ısrarcı olmuştur. Tarımsal sübvansiyonlar konusunda ise ABD'nin tutumu

daha korumacı ve katı olabilmektedir (AB'nin ortak tarım politikasının reformu ve bütçe kısıtları nedeniyle sübvansiyonlar konusunda eskiye nazaran daha açık bir politika izlemeye başladığı söylenebilir). Ayrıca iki taraf arasında başta tarım ürünleri olmak üzere değişik ürünlerin ticaretine ortaya çıkan ve DTÖ uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasına gelmiş tartışmalı konuların bulunduğunu unutmamak gerekir[20] . Kaldı ki, tarım konusu ticaret müzakerelerinde önemli role sahip bu iki tarafın *kendi içlerinde* de ciddi tartışmalar doğurmakta ve bu durum tarafların müzakere pozisyonlarının altındaki faktörlerin daha derin bir analizini gerektirmektedir. Örneğin, ABD'de uygulanan mevcut devlet yardımı sisteminin kırsal kesimlerdeki sorunların çözümüne ve çiftçi ailelerinin korunmasına az bir katkı sağlayabildiği ve sanılanın aksine vergi mükelleflerinin paralarının daha ziyade büyük ve zengin tarım üreticilerinin cebine gittiği, hatta yıllık 20 milyar dolar düzeyindeki bu yardımların yüzde 72'sinin en büyük yüzde 10'luk kesime yöneldiği belirtilmektedir (Oxfam, 2006). Bu durum ABD'nin tarım sübvansiyonları konusundaki tutumunun ülke içinde de tartışmalara yol açabildiğinin bir göstergesidir. Bu tartışmalar ABD'nin Doha müzakerelerindeki pozisyonuna yansıyabilmektedir.

Diğer taraftan, AB'nin DKG'de yer alması için özellikle üzerinde durduğu Singapur konularında bir bütün olarak hareket ettiğini söylemek zordur. Bu konuların (ticaretin kolaylaştırılması konusu hariç) Cancun sonrası gündemden düşmesinde en az GYÜ'lerin tepkisi kadar, AB'nin kendi içinde oluşan farklı görüşlerin de etkisinin olduğu söylenebilir. Örneğin, *yatırımlar* konusunda özellikle Avrupalı büyük çokuluslu şirketlerin ısrarcı olmamalarının etkisi dikkate alınmalıdır. Zira, bu şirketlerin dış piyasalarda yatırımlarını daha ziyade AB ile söz konusu ülkeler arasında akdedilen ikili yatırım anlaşmaları yoluyla korumayı tercih ettikleri ve Doha Turunda bu alanda çok fazla ısrarcı olmadıkları söylenebilir. AB içinde *rekabet* konusunun Doha gündemine alınmasına için Avrupa Tüketiciler Birliği Bürosu ısrarcı davranmıştır. Ancak, büyük şirketlerin bu konuya pek sıcak bakmadıkları gözden kaçmamalıdır (Woolcock, 2005, ss. 395-396). Bu durum AB'nin rekabet konusundaki direncini kıran içsel bir etken olarak dikkate alınabilir.

Kleen'e (2008, s. 17) göre Doha müzakerelerindeki açmaza ilişkin bir diğer faktör ise, Uruguay Turunda uzlaştırıcı yönde etkin rol oynayan bazı ülke-koalisyonlarının bulunmamasıdır. Örneğin, Uruguay Turunda gündemin oluşumuna katkı sağlayan 'Café au Lait' gibi dışa-dönük / serbestiden yana bir gelişmiş ülke-GYÜ ortak grubunun Doha müzakerelerinde belirmemesi bir eksikliktir. Aynı şekilde, başta tarım gibi Turu zora

[20] Bunlardan örneğin tarım ürünleri konusunda iki tarafı karşı karşıya getiren *EC-Hormones; EC-Bananas; US-Wheat Gluten* ile diğer ürünler / düzenlemelere ilişkin *US-Countervailing Measures on Certain EC Products; US Carbon Steel; US-Steel Safeguards; US Zeoring; EC-Selected Customs Matters* gibi davalar özellikle zikredilebilir. Konu ile ilgili olarak, bkz. WTO (2008).

sokan konularda farklılıkları giderecek aktörlerin bulunmaması da bir eksiklik olarak addedilebilir. Buna göre, Uruguay Turunda tarım müzakerelerindeki tıkanıklığı aşmaya yönelik öneriler getiren ve aktif rol oynayan 'Cairns' grubu etkisini gösterememiş, grup üyeleri dağınık bir tutum sergilemiştir. Zira bu gruba mensup bazı GYÜ'lerin Doha'da başka gruplara kaydıkları gözlemlenmektedir. Yine Uruguay Turunda etkin rol alan ve ağırlıklı olarak İskandinav ülkelerinden oluşan 'de la Paix' grubu, üyelerinden bazılarının AB'ye girmiş olması (İsveç ve Finlandiya), bir kısmının ise daha korumacı gruplarla hareket etmesi nedeniyle kaybolmuştur.

4. DTÖ ve Dünya Ticaretinde Sistemine İlişkin Yapısal / Kurumsal Sorunlar ve Küresel Gelişmeler

Bu dinamikler Turun başlangıç bildirgesinde amaçlanan hususların gerçekleşmesini zora sokarken aynı zamanda geleceğe dönük belirsizliğin de devam etmesine neden olmaktadır. Yukarıda bahsi geçen müzakere dinamiği ve çatışma noktaları, DTÖ ve çok taraflı ticaret düzeninin yapısal sorunları ve dünya ekonomisinde konjonktürel gelişmeler ile bir araya geldiğinde, aralarında kaçınılmaz bir etkileşim oluşmaktadır. Böylece, Doha Turu bir taraftan söz konusu yapının sistemsel sorunlarından etkilenirken, diğer taraftan Turdaki tıkanıklıklar bu yapısal sorunların daha da belirginleşmesine ve tartışmaya açılmasına neden olabilmektedir.

Küresel ticaretin ve DTÖ sisteminin sorunları bulunduğuna ilişkin genel bir mutabakat olmakla birlikte, sorunların neden kaynaklandığı hakkında geniş bir konsensüs sağlamak mümkün gözükmemektedir. Bu elbette konuya hangi açıdan yaklaşıldığı ile de alakalıdır. DTÖ sistemine ilişkin literatürde, sistemin yapısından ya da küresel gelişmelerden kaynaklandığına inanılan belli başlı sorunları aşağıdaki başlıklar altında özetlemek mümkündür. Bununla birlikte, bu başlıkların birbirlerinden tamamen bağımsız ya da kopuk olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Zira, bir çoğu bir diğerini tetikleyen ya da tamamlayan bir olgu, veya diğer(ler)inin bir sonucu olarak da kabul edilebilmektedir.

1. *Özellikle Batı ülkelerinde artan serbest ticaret karşıtlığı ve küreselleşmeden doğan endişelerin yarattığı isteksizliğin ticaret müzakerelerini olumsuz etkilemesi:*

Küreselleşme olgusunun gelişmiş ülkeler ya da GYÜ'lerde çeşitli toplumsal kesimlere etkilerinin tartışılmaya başlanması ile -özellikle bu süreçten kısa vadede yarar göremediğini ya da uzun vadede zararlı çıkacağını düşünen kesimlerin varlığı dikkate

alındığında- küreselleşme karşıtı bir tepki belirmiştir. Bu tepkilerin genel ilgi ve bilgi eksikliği ve toplumda çabuk yayılan temelsiz kanaatler yoluyla gelişmesinde siyasi kesimlerin izlediği popülist politikaların da rolü oldukça büyük olmuştur.

Netice olarak, DTÖ/GATT fikrinin temel hedefi olan serbest ticarete (*free trade*) bakış ciddi bir aşınmaya maruz kalmaktadır. Nitekim, Doha Turundan elde edilecek kazançlara rağmen, uzlaşı konusunda tarafların bu denli ağır davranmalarının altında yatan önemli nedenlerden birisi ticarette serbestleşmeye olan ilginin son dönemlerde eksilmeye başlamasıdır. Elbette ticarette serbestleşme yoluyla yeni pazar açılımları elde edebilmek için, karşılığında tüm ülkelerin diğer ülkelere 'tavizler' vermesi yani kendi piyasalarını daha fazla yabancı ürün ve hizmetlere açması gerekmektedir. Küreselleşme karşıtı görüşlerin serbest ticareti günah keçisi haline getimesi ve bir anlamda bundan DTÖ sisteminin sorumlu tutması nedeniyle[21] , her üye ülkenin, Tur sonunda çıkacak sonuçları siyasi düzlemde kendi kamuoylarına anlatamama (pazarlayamama) riski belirmektedir. İşin daha da vahim yönü ise bu riskin artık sadece GYÜ'lere ilişkin bir konu olmayıp, giderek gelişmiş ülke kamuoylarına da yansımasıdır. Küreselleşme ve serbest ticaret konusunda yapılan kamuoyu yoklamalarının da gösterdiği gibi özellikle Batı toplumlarında ekonominin küreselleşmesi konusunda ciddi bir kaygı oluştuğu söylenebilir. Bu kaygı özellikle yükselen GYÜ ekonomilerinin rekabet şanslarını arttırması ile birlikte iyice yerleşmiştir[22] . Bu olgu her ne kadar dönemsel olsa da sonuç olarak Doha Turu üzerindeki olumsuz etkisi tamamen yadsınamaz.

Esasen bu durum büyük ölçüde küreselleşmenin sonucunda ortaya çıkan ve iktisadi anlamda yeniden yapılanma (ya da uyum – *adjustment*) sürecinin kısa vadeli maliyetlerini karşılama konusundaki politika eksiklikleri ile yakından ilişkilidir. Schott (2008) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

' Doha Turunun seyri ile ilgili olarak küresel iktisadi ve siyasi ortamın giderek istikrarsız hale gelmesinde küreselleşmeden kaynaklanan uyum baskıları .... önemlidir. Küreselleşme baskısı, mevcut rekabetçi yapıyla başa çıkma konusunda zorlanan, politika yapımcılarını Doha Turunun gerektirdiği ek uyum şartlarını alırken daha temkinli olmaya itmektedir...(s. 3).

---

[21] Bir yandan DTÖ'ye üye ülke sayısı hızla artarken ve Doha Turu müzakereleri sürerken, diğer yandan DTÖ sistemine karşı tepkilerin artması ironik bir durumdur. DTÖ karşıtı kesimlerin ya da DTÖ sistemine eleştirel yaklaşan çevrelerin mukayeseli bir analizi için bkz. Jones (2000). Diğer taraftan, küreselleşme ve serbest ticareti sorgulayan yaklaşımların entelektüel kesimler (akademi, medya, düşünce kuruluşları vd.) arasında taraftar bulması sıklıkla görülmektedir. Bu türden yaklaşımların bir analizi ve karşı eleştirisi için bkz. Bhagwati (2005).

[22] Benzer yönde tespitler için bkz. Warwick Commission Report (2007), De Jonquières (2008), Schott (2008) ve Erixon (bu kitaptaki makalesi).

Bu şartlar altında ticaretin serbestleştirilmesi adımlarında cesur davranabilmek bir yana; eski tür korumacı yaklaşımlar yeni argümanlar altında (bazen de aleni olarak) kurtarıcı gibi başvurulabilmektedir.

2. *Küreselleşen dünya ekonomisindeki gelişmelerin DTÖ'den beklentileri arttırması ve bu nedenle mevcut DTÖ sisteminin sınırlarının zorlanması:*

Diğer taraftan, küresel ekonominin aldığı şekil küresel ticaret sistemi üzerindeki beklenti ve baskıları da artırmaya başlamış ve her GATT/DTÖ Turu için daha geniş bir gündeme ihtiyaç olmuştur. Her ne kadar dünyadaki gelişmelere paralel olarak bu türden beklentilerin ortaya çıkışı normal karşılanabilse dahi, bu durum özü itibarıyla DTÖ'nün misyonunun ve görev alanının yeniden belirlenmesi gereğine ilişkin tartışmanın da odak noktasını oluşturmaktadır. DTÖ hangi noktaya kadar "ticaret ile dolaylı olarak bağlantılı" konulardan sorumlu olmalıdır?

ABD ve Avrupa Birliği gibi gelişmiş ülkeler, rekabet koşullarını zorlayan ve Batı standartlarının aşağıya çekilmesine yol açtığını iddia ettikleri (*race to the bottom*) ve kendilerince 'haksız' (*unfair*) buldukları, başta Çin olmak üzere GYÜ'lerin bazı düzenleme ve uygulamalarını uzun süredir DTÖ gündemine taşımaya çalışmaktadırlar. Bunun sonucu, bir taraftan ticarete konu olan *ürüne* ilişkin (insan sağlığına ve tüketiciye etkisi, vb. teknik standartlar) diğer yandan ise *üretim sürecine* ilişkin (çevre, çalışma hayatı ve işçi sağlığı ve güvenliği, rekabet koşulları vb.) kaygılarını ön plana çıkartmaktadırlar. Bu kaygıların tamamının üstü örtülü korumacı emellerden kaynaklandığını iddia etmek doğru olmaz. Ayrıca konu sadece standartları daha düşük ülkelerin 'haksız bir şekilde' rekabet avantajı sağladıkları tartışması ile de kısıtlı değildir. Özellikle üretim süreçlerinin küresel manada içi içe geçmesi ve ülke içi düzenlemelerin uluslararası alanda meydana gelen mali kriz, enerji ve gıda fiyatlarındaki artış, küresel ısınma vb. sorunlar ile başa çıkmakta yetersiz kalmaları ile konunun uluslararası alana taşınması ihtiyacı da bu gelişmeyi tetiklemektedir.

Bununla birlikte sayısı giderek artan ve zamanla sadece yatırımlar, rekabet, çevre, teknik standartlar, işgücü standartları ve çalışma yasaları konuları ile kısıtlı kalmayıp gıda güvenliği ve arzı, göç, finansal konular ve para politikası ve hatta insan hakları ve kültürel konulara kadar genişleyen bu endişelerin esas itibarıyla ticaret ilişkilerini düzenleyen DTÖ gündemine kaydırılmaya çalışılması ile birlikte ortaya ciddi bir sorun çıkmaktadır. Bu sorun, DTÖ'nün düzenleme alanının ya da daha genel bir ifadeyle 'sınırlarının' nereye kadar uzanması ve nerede bitmesi gerektiği ile ilgilidir. Zira, DTÖ sisteminin bir taraftan ticaret ilişkilerinden tamamen soyutlanamayan bu konulara karşı

tümden ilgisiz kalması ve kapalı olması küresel ekonominin dinamiklerinin gerektirdiği küresel yönetişim bakımından bir eksiklik sayılabilmektedir[23] . Dar bir kapsama sahip olmak DTÖ'ye olan ilginin de aşınmasına yol açmaktadır. Örneğin, DTÖ'nün çoğu uluslararası kabul görmüş bir rejimden yoksun olan (ya da en azından yaptırım gücü olmayan bir rejim ile düzenlenen) bu alanları müzakere gündemine alması ise, kendi kapasitesini zorlamak suretiyle geleceğini tehlikeye atması riskini de getirmektedir. Ayrıca GYÜ'lerin pek çoğunun, özellikle gelişmiş ülkelerden gelen bu türden talepleri tarım ve tekstil gibi sektörlerde pazara giriş konusunda (GYÜ'lerin) elde edecekleri kazanımları gölgelemeye yönelik unsurlar ve girişimler olarak addetmelerine yol açmaktadır.

Dolayısıyla DTÖ'nün başlangıçta belirlenen ve GATT'ın tarihsel sürecinden gelen geleneksel faaliyet alanı (serbestleşme müzakereleri ve buna ilişin kurallar) ile daha geniş bir sorumluluk alanı arasında nerede bulunması gerektiğine ilişkin tartışma bir bakıma DTÖ müzakerelerini de bir çekişme alanı haline getirmektedir. Nitekim, çok taraflı ticaret sisteminin geleceğe yönelik bir analizini yapmak üzere oluşturulan Wrawick Komisyonu Raporu'nda (Warwick Commission Report - 2007) DTÖ'nün *geleneksel* anlamda ticaret serbestisi ve kurallarına yönelik ve kısıtlı sayıda konuyla bağlı bir kurum olmak ile; daha geniş anlamda *iktisadi düzenlemenin* ele alındığı bir kurum olmak arasında bulunduğunun altını özellikle çizilmektedir. Rapor, çok taraflı ticaret sistemi açısından beliren zorlukları vurgularken, DTÖ'de 'sınırlarının tartışmalı' hale gelmesinde (Cancun'da Singapur konularında olduğu gibi) kimi DTÖ üyesi ülkelerin çok taraflı ticaret kurallarının dünya ekonomisindeki gelişmelere ayak uydurması yönündeki taleplerinin etken olduğunu vurgulamaktadır.

3. *Sistemi sürükleyecek etkin bir egemen gücün (hegemon) olmaması:*

Uruguay Turunun gündeminin belirlenmesinde ve tamamlanmasında önemli bir liderlik rolü üstlenen ABD'nin, Doha Turuna çok da istekli başlamadığı bilinmektedir. Dünya ekonomisinde rekabet gücü, pazar payı ve nüfuz alanının daralmasıyla birlikte ABD'de küresel dinamiklere daha temkinli yaklaşan kesimlerin güç kazanması Doha Turunda ABD'nin ticari serbestleşme konusunda eski GATT müzakerelerine kıyasla görece geri planda kalmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim, ABD Başkanını bu türden

[23] Örneğin Peterson Uluslararası İktisat Enstitüsü'nden Mattoo ve Subramaniam (2008), Sovereign Wealth Funds olarak bilinen fonların makroekonomik açıdan IMF dahilinde ele alınması gerekmekle birlikte mikro etkileri bakımından ve yatırım ve hizmet sektörleri ile ilişkileri nedeniyle DTÖ bağlamına gelmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Bu türden iddialarda bir önemli etken ise hiç şüphesiz DTÖ'nün uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının diğer kurum ve rejimlere göre daha bağlayıcı olmasıdır. Bu son husus ise aşağıda değinileceği üzere DTÖ bakımından başka bir zorluğun (DTÖ'nün müzakere forumu olmaktan çıkıp salt bir adli kuruma dönüşmesi riski) ortaya çıkmasına neden olabilecek türdendir.

müzakerelerde korumacı lobilerin etkisinden kurtaran 'hızlı müzakere yetkisi' (*fast track authority*) ABD Kongresi tarafından uzatılmamış[24] ve bu durum Amerikan müzakere heyetini daha temkinli ve etkisiz bir konuma sürüklemiştir. Öniş ve Mutlu'ya göre (2007,ss. 66-67) uluslararası ticaret rejiminin iyi işlemesini sağlayacak temel prensiplerden birisi 'hegemon ya da hegemona yakın nitelikte güçlerin rejime olan güçlü taahhütleri'dir. Ancak ABD'nin bu konuda eksikliğini Avrupa Birliği'nin -ticari bir güç olmasına karşın- kendi çok parçalı iç yapısı nedeniyle dolduramaması, zaman zaman da ABD-AB arasında beliren ticaret savaşları ve bir kollektif liderlik yaratamamaları nedeniyle, Doha sürecinin de bir bakıma öksüz kalmasına yol açmaktadır. De Jonquieres (2008, s. 5) bunu liderlik boşluğu (*leadership vacuum*) olarak değerlendirmekte ve çok taraflı sistemin yeniden düzene girmesi için önemli faktörlerden birisi olarak kabul etmektedir.

Diğer taraftan DTÖ rejiminin bir egemen gücün itelemesine ihtiyacı olup olmadığı yine de tartışmalı konudur. Bir taraftan bunun ister ABD olsun ister AB olsun gelişmiş ülkelerin hakimiyetini ve baskısını doğuracağına yönelik eleştiriler bulunurken, diğer taraftan ABD gibi egemen bir gücün Uruguay Turunun sonuçlanmasında etkin olduğu iddia edilmektedir (Cohn, 2007, ss. 205-207).

4. DTÖ'*nün adli (yargısal) bir merci haline dönüşmesi riski:*

DTÖ'nün GATT'a kıyasla daha etkin bir 'uyuşmazlıkların çözümü' (UÇ) mekanizmasına kavuşturulması yaptırım gücünün de artmasına imkan vermiştir. DTÖ'nün kuruluşundan bu yana bu çerçeveye taşınan anlaşmazlıkların sayısı giderek artmıştır[25] . Bu durum aslında DTÖ'nün adli (yargısal) bakımdan güvenilir bir merci olarak kabul gördüğünün bir işareti sayılabilir. Diğer taraftan, bu durumun DTÖ'nün önemli işlevlerinden olan müzakere forumu olma ve ticaret kurallarının şekillendirildiği bir yer olma özelliklerinin önüne geçmesi ise üye ülkelerin ilgilerinin Doha müzakerelerinden bu tarafa kaymasına yol açabilmektedir. Bu bağlamda, tarafların uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasını her fırsatta bir çıkış kapısı görmelerinin ise söz konusu mekanizmanın

[24] Bu yetkinin 30 Haziran 2007 tarihinde sona ermesi ile ABD'nin Doha Turunda yeni taahhütler altına girmekte zorlanacağı ve bunun da Turun gidişatına olumsuz yansıyacağı görüşü genel kabul görmeye başlamıştır. Elbette bu durum Doha Turundan güçlü siyasi taahhütlerin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

[25] DTÖ'nün kuruluşundan bu yana (1995) yaklaşık olarak 380 kadar uyuşmazlık konusu bu mekanizmada sonuçlandırılmıştır. 1947-1995 arası GATT döneminde bu sayının yaklaşık 100 olduğu düşünülürse bu önemli bir artışa işaret etmektedir. UÇ mekanizmasına gelen konular ve panel raporları için bkz. WTO (2008) ve http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_status_e.htm. Elbette bu durum UÇ mekanizmanın güçlendirilmiş olmasıyla yakından alakalıdır ve DTÖ'nün yaptırım gücü bakımından önemlidir. Diğer taraftan müzakerelerde beliren sorunların dava sürecine yönelmesi üyeler arasında DTÖ'nün diplomatik yanının gerilemesinin de bir işareti sayılabilir.

üzerine binen yükü artırarak zamanla aşınmasına veya tamamen etkisiz kalmasına yol açacağına inanılmaktadır. DTÖ hukukunun en önde gelen uzmanlarından John H.Jackson bu durumu çok önceleri tespit etmiş ve DTÖ diplomasisinin Uruguay metinlerindeki boşlukları düzeltmek için uyuşmazlıkların çözümü sistemine çok fazlasıyla yönelmelerinin anayasal tehlikesi konusunda uyarıda bulunmuştur (Jackson, 1998: 329).

Sally (2003: 7) ise bu durumu 'sinsice ilerleyen bir hukuk dayatmacılığı' (*creeping legalism*) olarak adlandırmaktadır. Sally'e göre bu tehlikeli ve kaygan bir yoldur, zira yarı otomatik hale gelen bir uyuşmazlıkların çözümü mekanizması yoluyla özellikle güçlü ülkeler, çıkar gruplarının da etkisiyle panel kararları ve Temyiz Organı kararlarını zorlayacaklar ve GYÜ'lerin kapasite eksikliği ve bu konudaki yatırımlarının yetersizliği dikkate alındığında ise kararlar GYÜ çıkarlarına sıklıkla ters düşebilecektir. Daha da önemlisi, bu durumun DTÖ'yü bir müzakere ve diplomasi alanı olmaktan çıkarması ihtimalinin varlığıdır. Bu nedenlerden ötürü, DTÖ'nün müzakere forumu olma; kuralları oluşturma; şeffaflığı sağlama ve teknik kapasite oluşumuna yardımcı olma türünden işlevleri göz ardı edilmemelidir.

5. GATT *sisteminin işleyişinin sisteme rekabetçi şekilde katılan yeni ülkelerin (GYÜ) artması ile birlikte -kısmen de olsa- tıkanması:*

Çok taraflı ticaret sisteminin başlangıcından itibaren işlemesinde temel etkenlerden birisinin GATT rejiminin temel prensip ve normlarının uygulanabililmesi olduğu söylenebilir. Nitekim, özellikle iktisadi açıdan birbirine benzer ve görece daha az sayıda aktörün rol aldığı bir diplomatik ortamda ayırımcılık yapılmadan ve karşılıklı (*reciprocal*) bir çerçevede ticari tavizlerin ve kazanımların sağlanması çok da zor olmamıştır. Ancak, DTÖ ile birlikte; sisteme daha önce belirtilen nedenlerle; daha aktif katılan ülkelerin sayısındaki hızlı artış bir yandan müzakere sürecini daha karmaşık hale getirirken, diğer yandan ise çok farklı bakış açısı ve çıkarlara sahip ülkelerin aynı platformda müzakerelere girmesine neden olmuştur. Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak müzakere gündemini oluşturmak dahi baştan beri sıkıntılı bir sürece dönüşmüştür. Bu dünya ticaret sistemi için başlı başına bir sorun ya da tehdit olmaktan ziyade bir olgu olarak belirmektedir. Ne var ki, bu gelişme DTÖ'nün işleyişine yönelik endişe ve eleştirileri de tetikleyen bir olgudur. Schott'un (2008) da belirttiği üzere, GATT sisteminin kendine özgü merkantilist mantığı daha önceki GATT turlarında nispeten kolay işlemekteydi. ABD ve Avrupa ülkelerinin tüm yapması gereken avantajlı oldukları sanayi ürünlerinde gümrük tarife oranlarını düşürmekti. Yeni oluşan rekabetçi bir küresel ortamda ve tarım gibi alanlarda ise, iç politikada çoktan kök salmış korumacılık mantığını kırmak pek mümkün olamamaktadır.

Müzakerelerin giderek tarifelerden tarife-dışı engellere ve daha kapsamlı alanlara kayması ülkeleri daha önemli taahhütler altına sokabilecekken, Tokyo Turunda imzalanan bu taahhütlere yönelik Anlaşmalara (Kodlara) taraf olmanın mecburi tutulmaması, karşılaşılacak zorlukların da bir anlamda öteye atılmasına yol açmıştı. Uruguay Turu ise GATT tarihinin en kapsamlı müzakereleri olup oldukça iddialı ve geniş bir paketin kabulünü gerektirirken, çoğu ülke (özellikle de GYÜ'ler) başka alanlarda elde edebilecekleri kazanımları dikkate alarak (tarım ve tekstil konularında pazar açılımları başta olmak üzere) ve mevcut Anlaşmalara bazı esnekliklerin girmesini sağlayarak taraf olmuşlardı. Ancak, bu Anlaşmaların uygulanması ile bekledikleri kazanımları elde edemediklerine inanan bu ülkeler Doha Turuna biraz daha bilenmiş çıkarken, DTÖ'nün işleyişine ilişkin olarak da daha keskin argümanları ortaya koymaya başlamışdırlar (Baldwin, 2006, s. 682).

6. DTÖ'*nün kurumsal işleyişine ve meşruiyetine yönelik eleştirilerin artması:*

Uruguay Turu sonrası kurulan DTÖ'nün GATT'a kıyasla dünya ticaretine ilişkin daha kapsamlı düzenlemeler içermesi ve küresel ekonomide daha ön plana çıkmasıyla DTÖ'nün yapısı, işleyişi, ticaret müzakere yöntemleri ve hatta meşruiyeti üzerindeki tartışmalarda alevlenmeye başlamıştır. Jones (2000, s. 28 vd.) DTÖ'ye ilişkin eleştirilerin farklı gruplardan gelebildiğini, bunların korumacılık yanlısı kesimlerden, DTÖ'ye kapitalizmin ve serbest ticaretin savunucusu olduğu gerekçesiyle karşı olanlara; DTÖ'nün ülkelerin egemenlik alanlarına müdahale ettiğine ilişkin itirazı olanlara; yeterince demokratik bir karar alma mekanizmasına sahip olmadığından şikayet edenlere; ve GYÜ'lerin çıkarlarını ikinci plana ittiğini iddia edenlere kadar, geniş bir kesimi içerdiğini vurgulamaktadır.

Bu türden yaklaşımlar, zaman zaman DTÖ'nün işleyişinden memnuniyet duymayan ya da eski usul korumacılık mantığını devam ettirebilme gayreti içinde olan kesimlerle, bizzat DTÖ'nün varlığına ideolojik ve küreselleşme karşıtlığı gibi benzeri nedenlerle meydan okuyan kesimlerin iç içe geçmişliğinin de sonucu olarak, Doha Turunun gidişi üzerinde de etkili olabilmektedir. Bu söylemler özellikle Uruguay Turu sonrası vadedilen ekonomik kazanımların gerçekleşmediği; DTÖ kurallarının çevre, sağlık, güvenlik gibi kamusal çıkarları tehdit ettiği; ticaretin her zaman demokrasi, hakkaniyet, kamu sağlığı, temel hizmetlere erişim, çevre, gıda güvenliği gibi hususların önünde tutulduğu; ya da DTÖ sisteminde hesap verebilirlik ve demokratik bir yönetişim anlayışının göz ardı şeklinde olabilmektedir (Wallach ve Woodall, 2004). Bu eleştiriler, fark edilebileceği

üzere çoğu zaman yukarıda bahsi geçen birinci, ikinci ve beşinci sorun ile de etkileşim halindedir. Smythe'e (2007) göre, bilhassa GYÜ'lerin müzakerelerde yeterince aktif konumda olmalarını engelleyen asimetrik durumları müzakere sonuçlarının adil olarak kabul görmesini olumsuz etkilemekte ve DTÖ'nün şeffaflık sorununun devam etmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, kalkınmaya yönelik taahhütlerin yetersizliği ve devam eden hakkaniyet tartışması DTÖ'nün de meşruiyetini sarsmaktadır.

Buna karşın DTÖ sisteminin öneminin farkında olan, serbest ticaret ve küreselleşme taraftarı kesimler ve akademisyenler[26] ile bizzat DTÖ'nün kendi yönetiminin[27] , hem DTÖ mekanizmalarına ve müzakere sistematiğine gelen eleştirileri karşılamak hem de daha etkin bir kurumsal yapı oluşturarak dünya ticaret sisteminin içine düştüğü sıkıntıları azaltmak için kendi öz eleştirilerini yaptıkları gözlenmektedir.

DTÖ yapısının karar alma, müzakerelerde aktif şekilde katılım ve devlet-dışı aktörlerin (*non-governmental organisations*) süreçte yer alması konusundaki eleştiriler ve beklentiler, farklı platformlara taşınan aktif tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar Doha Turu esnasında çeşitli çevrelerce seslendirilmiş ve DTÖ'nün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

7. *Çok taraflılık yerine iki taraflılık ve bölgeselleşme eğilimlerinin yükselişi:*

Çok taraflı ticaret müzakerelerinin pazara girişi imkanlarının; ya da farklı alanlarda yeni düzenleyici kuralların oluşturulmasının, yeterince hızlı ve istenilen şekilde sağlayamayacağına yönelik inancın artması, çok taraflı ticaret sistemine alternatif arayışların hızlanmasına yol açmıştır. Bu çerçevede en çok gündeme gelen ve başvurulan yöntem ise iki taraflı (*bilateral*) ya da bölgesel (*regional*) ticaret anlaşmalarıdır (BTA)[28] . Doha Turunda belirlenen hedeflere ulaşılamaması ya da ticaret müzakereleri gündemine alınmayan konulara ilişkin beklentilerin devam etmesi sonucu BTA'ların sayısında önemli bir yükseliş meydana gelmiştir (aslında bu durum Doha Turu öncesinde 1990'lı yılların ortasından itibaren DTÖ bağlamında sürdürülen

[26] Bu yönde çalışmalar arasında önde gelen girişimlerden birisi için bkz. Warwick Komisyonu tarafından hazırlanan Warwick Commission Report (2007).

[27] Bu amaçla özellikle eski DTÖ Genel Müdürü Supachai Panitchpakdi tarafından başlatılan girişim ile 2004 yılında, eski Genel Müdürlerden P. Sutherland başkanlığında ve konularında uzman isimlerden oluşan bir kurula DTÖ'nün karşılaştığı zorlukları incelemek üzere 'The Future of the WTO' (DTÖ'nün Geleceği) isimli bir çalışma yaptırılmıştır. Bu çalışmaya J. Bhagwati, K. Botchwey, N. FitzGerald, K. Hamada, J. Jackson, C. Lafer ve T de Montbrial gibi önemli isimler katılmış ve hazırladıkları Rapor DTÖ Genel Müdürüne sunulmuştur. Bkz. (Sutherland vd. 2004).

[28] Örneğin, iki ya da daha fazla sayıda ülke arasında yapılan serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birlikleri ve benzeri bölgesel açılımlar.

müzakerelerin ve Turların yavaşlığı ve farklı gelişmişlik düzeyinde ve beklentide çok sayıda aktörün sürece katılmaya başlaması ile belirmiştir, bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarında Artış Trendi (1948-2006)

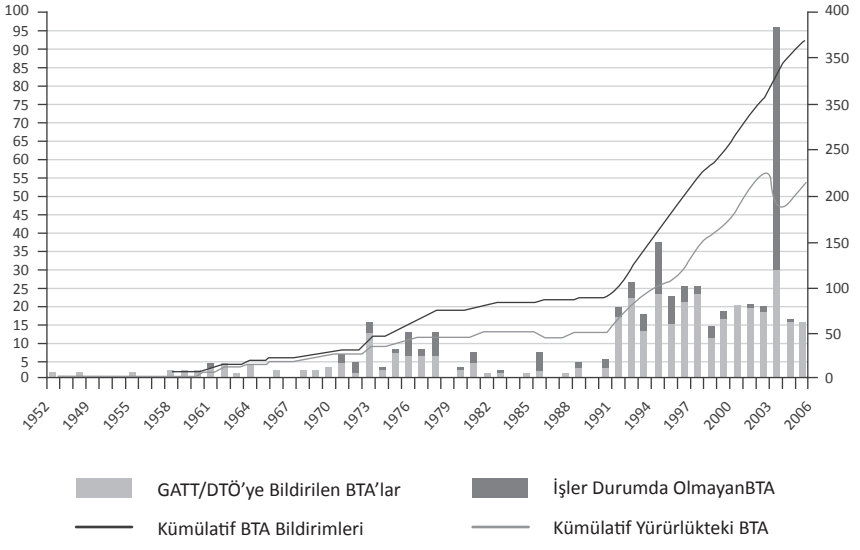

Kaynak: DTM

Bu trendin dünyanın pek çok ülkesinde ve çeşitli nedenlerden dolayı değişen bir ticaret politikası eğiliminin sonucu olduğu söylenebilir[29].

BTA'ların genel itibarıyla ticaretin, en azından belirli sayıda ülke arasında, daha serbest hale gelmesine katkı sağladığı ve DTÖ bağlamında hedeflenen ticaretin serbestleştirilmesine, kısmen de olsa, hizmet ettiği kabul edilebilir. Bununla birlikte bu gibi girişimlerin çok taraflı ticaret müzakereleri ve DTÖ sistemine karşı yaratabileceği tahribatın; ticaret müzakerelerinde pek çok ülkenin daha marjinal hale

[29] Örneğin, Avrupa Birliği önceleri BTA'lara yönelmeme konusunda (1999 yılında Pascal Lamy'nin Komisyon üyeliği döneminde) kabul edilen 'moratoryum'u uygulamakla birlikte, sonraları Global Europe (Küresel Avrupa) stratejisinin benimsenmesi ile söz konusu moratoryumu kaldırmıştır. Bunun sonucu, bölgesel ticaret düzenlemeleri AB ticaret politikası içinde daha belirgin bir özellik halini almıştır (Woolcock, 2007). Ayrıca bkz. Young ve Peterson (2006). Benzer durum ABD açısından da geçerlidir. ABD'nin son yıllarda, DTÖ sisteminin hamiliğinden ziyade kendi başının çaresine baktığı iki taraflı ve bölgesel anlaşmalara kayan bir ticaret politikası anlayışı ile hareket ettiği ve Doha Turu ve çok taraflı sisteme olan desteğinin erimeye başladığı görülmektedir. BTA trendi başta Asya ülkeleri olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde de daha önceleri hiç olmadığı kadar fazla bir ilgiye mazhar olmaktadır.

gelmesinin önünü açacağının; ve taraflar arasındaki güç dengesini daha asimetrik hale getirebileceğinin altını çizmek gerekmektedir. Dolayısıyla BTA'lar çoğu zaman iddia edilenin aksine, DTÖ'nün çok taraflığa dayalı yapısını tamamlayıcı (*complementary*) bir etken olmaktan ziyade ona rakip ve olumsuz sonuçlar yaratan bir olguya da dönüşebilmektedir[30] . Bu yönde bir argümanın temel nedenleri arasında aşağıdaki hususlar kısaca zikredilebilir:

İlk olarak, ticaret serbestisinin sadece belirli sayıda ülke ile sınırlı olması DTÖ sisteminin temel ilkesini oluşturan MFN (en çok kayrılan ulus) ile uyuşmamaktadır. Zira bu tür bir uygulama sonucu ticarette ayırımıcılık meydana gelmekte ve ticaret yaratılmasının çok üzerinde bir ticaret saptırılması söz konusu olabilmektedir. Çeşitli BTA'ların bu yönde etkilerinin analizini yapan ampirik çalışmaların sonuçları her ne kadar ticaret saptırma etkisini çoğu durumda tam olarak belirleyemese de, bu durum BTA'ların iktisat politikası literatüründe (çok taraflı sistem ile karşılaştırıldığında) ikinci en-iyi olarak kabul edilmesini engellemez (Schott, 2008).

BTA'ların bir diğer önemli etkisi ise Bhagwati ve Panagariya'nın (1996) da belirttikleri üzere, sayılarının artması ile çok karmaşık bir sisteme neden olmalarıdır. 'Makarna çanağı' (sphagetti bowl) etkisi olarak da adlandırılan bu olgu karmaşık ve dinamik bölgesel anlaşmaların küresel bağlamda önemli işlem maliyetlerine yol açabileceğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan BTA'lara olan ilginin artmasının, DTÖ çok taraflı müzakere sistemini ikinci plana atacağı ve bunun DTÖ üzerinde başlı başına bir sıkıntı yaratacağı iddiası ortaya atılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, BTA'ların DTÖ üyelerinin nezdinde bizzat DTÖ'nün yerine konmaya başlaması ile dünya ticaret sisteminin temelini oluşturan DTÖ rejiminin aşınacağı endişesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durum, dünya ticaret sisteminin sıkıntılarını analiz etmeyi amaçlayan Warwick Komisyonu Raporu (2007) ve Sutherland Raporunda da (Sutherland vd. 2004) net bir şekilde vurgulanmıştır. Sutherland Raporu tercihli ticarete dayalı BTA'ların artışını temel bir kaygı noktası olarak açıkca vurgularken (s. 79); Warwick Raporu da BTA'ların hızlı artışının ticaret maliyetini gereksiz şekilde yükseltirken, dünya ticaret rejimine istikrar, adalet, fırsat ve tutarlılık bakımından endişe verici etkiler yarttığını vurgulamaktadır (s. 53). Baldwin'e (2006) göre, iki taraflı ve bölgesel ticaret anlaşmalarının artışı 'ticaretin çok taraflı temelde serbestleştirilmesine bir zorluk' teşkil eden nedenlerdendir.

[30] BTA'ların DTÖ ve çok taraflı ticaret sistemine etkileri konusu literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bölgeselleşme ve çok taraflılık arasındaki tartışmaya ilişkin bir analiz için bkz. Winters (1996).

Ayrıca BTA'ların, çoğu gelişmiş ülke tarafından, çok taraflı sistem içinde ve bilhassa Doha Turunda ele alınamayan çevre, çalışma standartları gibi tartışmalı alanların gündeme getirildiği platformlar olarak kullanılmasının; ya da DTÖ düzenlemelerinden daha ileri hükümler içermelerinin; ve bu yolla kapsamlarının genişletilmesinin, gelişmekte olan ülkeleri ileride zorlayacak koşullar yarattıkları da iddia edilmektedir. Zira, GYÜ'lerin BTA'lar içindeki müzakere edebilme yetenekleri, DTÖ ve Doha Turuna nazaran daha zor olmakta, çoğu zaman kendi aralarında oluşturdukları koalisyonları - BTA'lardaki sayılarının az olması nedeniyle- kuramadıkları görülmektedir. (Schott, 2008 ve Warwick, 2007).

5. Sonuçlar ve Çözüm Arayışları

DTÖ'nün kurumsal yapısı ve işleyişine ilişkin sorunların varlığı; bu sorunların küresel ekonomik gelişmelerin ortaya çıkmasıyla daha hissedilir hale gelmesi; üye ülkelerin dünya ekonomisinde meydana gelen değişimin beraberinde getirdiği sorunları bertaraf edecek tedbirler almak yerine kısa vadeli, savunmaya dönük ve iç siyasi aktörlerin korumacı yaklaşımlarına prim veren bir tutum sergilemeleri, Turun başarısızlığında asıl nedenleri oluşturmaktadır. Diğer taraftan bu sorunların çözümü, tarafların daha şeffaf, açık ve liberal bir ticaret sisteminin getirilerinden yararlanabilemeleri ve geleceğe dönük belirsizliğin ortadan kaldırılması bakımından oldukça önemlidir. DTÖ rejiminin güvenilirliğini arttırıcı yönde atılacak adımlar tüm tarafların çıkarına olacaktır.

Bu bağlamda, her şeyden önce DTÖ'de müzakere kapsamının hangi konuya odaklanması gerektiği netleştirilmelidir. Taraflar arasında dar veya geniş bir DTÖ gündemi tartışması devam ederken bunu sağlamak hiç kolay olmayacaktır. Ne var ki, DTÖ'nün ticaretin serbestleştirilmesi ve piyasaya giriş gibi klasik işlevlerini yeterince yerine getiremeden iddialı alanlara yönelmesi tüm sistemi bir güven bunalımına sokmaktadır. Hoekman ve Vines (2007) DTÖ'nün, kapsamlı bir kalkınma gündemi ya da diğer ulusal politika alanlarına ilişkin düzenleyici konularda bir gündem geliştirmek yerine pazara giriş konusunda odaklanmasının daha doğru olacağını belirtirken, Sally (2003) DTÖ'nün 'karşılıklılık ilkesine' dayalı geleneksel müzakere modelinin düzenleyici konularda işlevsel olamayacağını iddia etmekte ve ticaretin serbestleşmesini sağlayacak kurallar üzerinde durulmasını tavsiye etmektedir.

Keza, aynı bağlamda, BM Bin Yıl Görev Gücü tarafından hazırlanan ve Ticaret ve Kalkınma ilişkisinin değerlendirildiği UN Millenium Project (2005) raporunda, DTÖ kurallarının kapsama alanı konusunda, diğer bir ifade ile DTÖ'nün sınırları söz konusu olduğunda, temel kıstasları çizerken belirli konuların DTÖ düzenlemesi altına

alınmadan önce daha temkinli davranılması gerektiği ve sınır ardı konularda (behin-the-border) her alana uygun jenerik kuralları oluşturmanın zor olduğu; pazara girişi engellememesi ve rekabeti bozmaması gerektiği; kalkınma politikası öncelikleri ile uyuşması gerektiği; DTÖ'nün doğru bir platform olup olmadığınınn anlaşılması gerektiği vurgulanmaktadır[31].

Diğer taraftan, daha uzun ve esnek bir zaman dilimine yayılacak ancak sürdürülebilir bir müzakere süreci esas alınabilir. Çok sayıda ve farklı önceliklere sahip aktörün GATT döneminden kalan müzakere yapılanması üzerinden sonuca varabilmesi şüphesiz kolay değildir. Zaten bu nedenle DTÖ'de karar ve müzakere mekanizmaları için yeni öneriler sıkca ortaya atılmaktadır. Warwick Raporu ve Sutherland Raporu önerilerinin ortaya koyduğu 'değişken geometri' *(variable geometry)* ve çoklu taraflılık (*plurilateralism*) önemli açılımlar olmakla beraber, bu önerilerin DTÖ'nün 'konsensus'a dayalı karar süreci ve 'ayırımcılık yapılmaması' (En çok Kayrılan Ulus-MFN) ilkesine dayalı yapısının kökten tahribine neden olacak şekilde gelişmesinin de dünya ticaret sistemine zarar vereceği unutulmamalıdır. Konsensus konusu önemlidir, zira Öniş ve Mutlu'nun (2007, ss. 62-64) belirttiği gibi DTÖ ticaret rejiminin iyi işlemesi, bir ölçüde sistemdeki tüm aktörlerin farklı kalkınmışlık düzeylerinin, ulusal önceliklerinin, iç siyasi kaygılarının dikkate alındığı bir esnekliği gerektirmektedir. Aksi halde Doha Turundaki tıkanıklıklar devam edecektir. Diğer taraftan MFN ilkesi DTÖ sisteminin temelidir ve küresel anlamda dünya kaynakların rasyonel kullanımının da teminatıdır.

Bölgeselleşme eğilimi -pek çok çalışmada ısrarla vurgulandığı gibi- zaman içinde çok taraflı sisteme nazaran daha karmaşık ve dışlayıcı (ayırımcı) bir ticaret sisteminin oluşumuna yol açabilecek niteliktedir. İçinde bulunulan siyasi ve iktisadi konjektürün özellikleri de dikkate alındığında BTA'ların çok taraflı sisteme uyumlu hale gelmesini sağlamak üzere şeffaflıklarının arttırılması önemlidir (Schott, 2008, s. 14). Bu aşamada tercihli ticaret düzenlemelerinin çok ciddi bir DTÖ disiplinine ihtiyacı bulunmaktadır (Sutherland vd. 2004).

Özellikle GYÜ'ler açısından özel bir anlam taşıyan kalkınma konusu önemli olmakla birlikte, GYÜ'lerin sistemin adil olmadığı ve genellikle aleyhlerinde çalıştığını iddia etmek; ve esneklikler / istisnalar üzerinde ısrar etmek yerine, sisteme kapasite gelişimi ile nasıl daha iyi dahil olabilecekleri konusunda yoğunlaşmaları gereklidir. Zira, Doha Turundaki başarısızlığın bilhassa GYÜ'ler açısından daha ciddi olumsuzluklar doğuracağı kesindir. Bu bağlamda zaten Doha Turunda teknik ve mali yardım üzerinde

[31] Konu ile ilgili önerilen kıstaslar için ayrıca bkz. Stiglitz ve Charlton (2005).

önemle durulmuştur. Ancak bunun ötesinde hem GYÜ, hem diğer ülkelerin üzerine düşen daha belirgin sorumluluklar vardır. Örneğin üye ülkeler siyasi populizme yönelik uygulamalardan kaçınmalı, ticaret ilişkilerinde merkantilist anlayışı gözden geçirmeli, ve hepsinin ötesinde yeni rekabet ortamına uyum sağlayacak politikalardaki (*trade adjustment policies*) yetersizliklerini gidermelidirler. Esas sorunun ticaret serbestleşmesinden ziyade, emek ve girdi piyasalarındaki aksaklıklardan ve teknolojik gelişmelere ayak uydurulamamasından kaynaklandığını kabul etmeleri önemlidir. Bu çerçevede DTÖ bakımından ele alınması gereken en önemli husus "ticaret uyum politikalarının" gözden geçirilmesi ve bunun DTÖ sistemi içinde daha sistematik şekilde teşvik edilmesidir.

Doha Turunda akılda tutulması gereken bir önemli konu ise, DTÖ kapsamındaki çok taraflı müzakerelerin ticaretin serbestleşmesine katkısı olmakla beraber, ülkelerin gerçek bir liberalizasyon sürecini ancak kendi tek taraflı (*unilateral*) kararlılıkları ve iradeleri ile sağlayabilecekleridir. Sally'nin (2008) de belirttiği gibi geçmişte dünya ticaretinin aslında çok önemli bölümü bu yolla serbest hale getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Akman, M. S. (2008), 'Hokey Sopaları, Küreselleşme ve Dünya Ticaret Sisteminin Geleceği: Deardorff'u Tamamlayıcı Notlar', *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, 3 (1-2), ss. 25-56.

Baldwin, R.E. (2006), 'Failure of the WTO Ministerial Conference at Cancun: Reasons and Remedies', *The World Economy,* 29 (6), ss. 677-696.

Barton, J.H., J.L. Goldstein, T.E. Josling ve R.H. Steinberg (2006), *The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO,* Princeton ve Oxford: Princeton University Press.

Bhagwati, J. (2005), *In Defense of Globalisation*, Oxford: Oxford University Press.

Bhagwati, J. ve A. Panagariya (der.) (1996), *Economics of Preferential Trade Agreements*, Washington DC: American Enterprise Institute.

Brown, D., A. Deardorff ve R.Stern (2002), 'CGE Modelling and Analysis of Multilateral and Regional Negotiating options, iç. R.Stern(ed.), Issues and Options for US-Japan Trade Policies, *Studies in International Economics*, Ann Arbor: Michigan Univ. Press.

Cline, W. (2005), 'Achieving a Grand Bargain in the Doha Round', *Center for Global Development* / IIE Brief, Aralık 2005, Washington DC: Institute for International Economics.

Cohn, T.H. (2007), ' The World Trade Organization and Global Governance', iç. S. Lee ve S. McBride (der.), *Neo-Liberalism, State Power and Global Governance,* Springer.

Das, D.K. (2000), 'Debacle at Seattle: *The Way the Cookie Crumbled', Journal of World Trade*, 34 (5), ss.181-201.

De Gorter, H., M.D. Ingco ve L Ignacio (2004), 'Market Access: Economics and the Effects of Policy Instruments', iç. M.D. Ingco ve J.D. Nash (eds.), *Agriculture and the WTO*, World Bank ve Oxford university Press.

De Jonquières, G. (2008), *After the Doha Debacle: What Next for the Global Trading System*, Chatham House Briefing Paper, IEP/JEF BP 08/05, Eylül 2008, Londra.

Grant, W. (2007), '*The Shift from Duopoly to Oligopoly in Agricultural Trade', iç. D. Lee ve R. Wilkinson (eds.), The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda,* Londra ve New York: Routledge.

Guerrieri, P. (2006), 'The Doha Round and the Future of the Multilateral Trading Regime', *The International Spectator*, 2006 (1), ss. 95-106.

Hertel, T. ve W.Martin (2000), 'Liberalising Agriculture and Manufactures in a Millenium Round: Implications for Developing Countries', *The World Economy* 23(4), ss. 455-469.

Hoekman, B. ve D. Vines (2007), 'Multilateral Trade Cooperation: What Next?', *Oxford Review of Economic Policy*, 23 (3), ss. 311-334.

Hufbauer G.C. ve J.J. Schott (2006), 'The Doha Round after Hong Kong', *Policy Brief in International Economics*, No. PB06-2, Institute for International Economics.

Ismael, F. (2006), 'From the Hong Kong WTO Ministerial Conference to the Suspension of the Negotiations: Developing Countries Reclaim the Development Content of the WTO Doha Round', *World Economics*, 7 (3), ss. 133-166.

Jackson, J.H. (1998), 'Dispute Settlement and the WTO: Emerging Problems', *Journal of International Economic Law*, 1 (3).

Jackson, J.H. (2001), 'The WTO 'Constitution' and Proposed Reforms: Seven 'Mantras' Revisited', *Journal of International Economic Law,* 4, ss. 67-78.

Jones, Kent (2004), *Who is Afraid of the WTO?*, Oxford: Oxford University Press.

Keck, A. ve P. Low (2006), 'Special and Differential Treatment in the WTO: Why, When, and How?, iç. S. Evenett ve B. Hoekman (eds.), *Economic Development and Multilateral Trade Cooperation*, Washington DC: The World Bank.

Khor, M. (2004), 'Singapore Issues Downgraded at WTO', Global Trends by M. Khor, Third World Network, bkz. http://www.twnside.org.sg/title2/gtrends5.htm

Kleen, P. (2008), 'So Alike and Yet So Different: A Comparisaon of the Uruguay Round and the Doha Round', *Jan Tumlir Policy Essays*, No. 2, Brüksel: ECIPE.

Kwa, A. (2003), *Power Politics in the WTO*, Bangkok: Focus on the Global South, 2. bası.

Langhammer, R.J. (2004), 'China and the G-21: A New North-South Divide in the WTO After Cancun', *Kiel Working Paper*, No.1194, Kiel Institute for World Economics.

Lee, D. ve R. Wilkinson (2007), *The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda*, Londra ve New York: Routledge.

Mattoo, A. ve A. Subramanian (2003), 'India and the Multilateral Trading System Post-Doha: Defensive or Proactive?', iç. A. Mattoo ve R. M. Stern (eds), *India and the WTO*; The World Bank and Oxford University Press.

Mattoo, A. ve A. Subramaniam (2008), *Currency Undervaluation and Sovereign Wealth Funds: A New Role for the WTO*, Peterson Institute for International Economics Working Paper 08-2, Washington DC.

Meyn, M. (2008), 'The WTO Doha Round Impasse: Implications for Africa', *ODI Briefing Paper,* No. 41, Eylül 2008.

Narlikar, A. (2004), 'Developing Countries and the WTO', iç. B. Hocking ve S. McGuire (eds.), *Trade Politics*, 2. bası, Londra ve New York: Routledge.

Narlikar A. ve D. Tussie (2004), 'The G20 at the Cancun Ministerial: Developing Countries and Their Evolving Coalitions in the WTO', *The World Economy*, 27 (7), ss.947-966.

Narlikar, A. ve R. Wilkinson (2004), 'Collapse at the WTO: Cancun Post-Mortem', *Third World Quarterly,* 25 (3), ss. 447-460.

Ostry, S. (2007), 'Trade, Development, and the Doha Development Agenda', iç. D. Lee ve R. Wilkinson (eds.), *The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda*, Londra ve New York: Routledge.

Oyejide, T.A. (2002), 'Special and Differential Treatment', iç. B. Hoekman, A. Mattoo ve P. English (eds.), *Development, Trade and the WTO: A Handbook,* Washington DC: The World Bank.

Oxfam (2006), *Fairness in the Fields: A Vision for the 2007 Fram Bill*, Boston: Oxfam America Briefing Paper, Kasım 2006, bu yayının internet adresi için bkz.: http://www.oxfamamerica.org/newsandpublications/publications/briefing_papers/fairness-in-the-fields/fairness-in-the-fields.pdf

Öniş, Z. ve K. Mutlu (2007), 'WTO at the End of its First Decade: The Political Economy of Asymmetric Interdependence', Journal of International Trade and Development, 1 (1) 2007 İlkbahar sayısı; ss. 57-89.

Taylor, I. (2007), 'The Periphery Strikes Back: The G20 at the WTO', iç. D. Lee ve R. Wilkinson (eds.), *The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda*, Londra ve New York: Routledge.

Sally, R. (2003), 'Whither the WTO? A Progress Report on the Doha Round', *Trade Policy Analysis no*. 23, Cato Institute.

Sally, R. (2008), *Trade Policy, New Century*: The WTO, FTAs and Asia Rising, Hobart Paper 163, Londra: Institute of Economic Affairs.

Sampson, G.P. ve W. B. Chambers (der.), (2008), *Developing Countries and the WTO: Policy Approaches*, Tokyo, New York ve Paris: United Nations Univesity Press.

Schott, J.J. (2006), 'Completing the Doha Round', *Policy Brief in International Economics*, No. PB06-7, Institute for International Economics.

Schott, J.J. (2008), *The Future of the Multilateral Trading System in a Multi-Polar World*, Deutsches für Entwicklungspolitik Discussion Paper, Bonn.

Schott, J.J. ve J.W. Buurman (1994), *The Uruguay Round: An Assessment*, Washington DC: Institute for International Economics.

Smythe, E. (2007), 'Democracy, Development and the WTO's Legitimacy Challenge: Assessing the Doha Development Round', iç. D. Lee ve R. Wilkinson (der.), *The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda*, Londra ve New York: Routledge.

Stiglitz, J.E. ve A. Charlton (2005), *Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development*, Oxford: Oxford University Press.

Sutherland P. vd. (2004), *The Future of the WTO: Addressing Institutional Challenges in the New Millenium*, Cenevre: WTO.

UN Millenium Project (2005), *Trade for Devlopment: Achieving the Millenium Development Goals,* UN Millenium Project (Task Force on Trade: Trade for Development), London: Earthscan.

Wallach, L. ve P. Woodall (2004), *Whose Trade Organization: A Comprehensive Guide to the WTO*, New York ve Londra: The New Press.

Wilkinson, R. (2006), *The WTO: Crisis and the Governance of Global Trade*, Londra ve New York: Routledge.

Wilkinson, R. (2007), 'Building Asymmetry: Concluding the Doha Development Agenda', iç. D. Lee ve R. Wilkinson (eds.), *The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda*, Londra ve New York: Routledge.

Winters, L. A. (1996), *Regionalism versus Multilateralism*, Policy Research Working Paper, No. 1687, Kasım 1996, Washington DC: The World Bank.

Warwick Commission Report (2007), *The Multilateral Trade Regime: Which Way Forward?*, Report of the First Warwick Commission, The University of Warwick. Tam metin için bkz.: http://www2.warwick.ac.uk/research/warwickcommission/report/uw_warcomm_tradereport_07.pdf

Woolcock, S. (2005), 'Trade Policy: From Uruguay to Doha and Beyond', iç. H. Wallace, W. Wallace ve M.A. Pollack (eds.), *Policy-Making in the European Union,* 5. bası, Oxford: Oxford University Press.

Woolcock, S. (2007), *European Union Policy Towards Free Trade Agreements*, ECIPE Working Paper, 03/2007, Brüksel.

WTO (2003), *Doha Declarations*, Cenevre: WTO.

WTO (2007a), *World Trade Report 2007 – Six Decades of Multilateral Cooperation: What Have We Learnt?*, Cenevre: WTO.

WTO (2007b), The Changing Landscape of Regional Trade Agreements. 2006 Update, Discussion Paper, No. 12, Cenevre: WTO.

WTO (2008), *WTO Dispute Settlement: One-Page Case Summaries (1995-December 2007)*, Cenevre: WTO. Bkz.: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/dispu_summary08_e.pdf

Young A.R. (2007), 'Trade Politics Ain't What It Used to Be: The European Union in the Doha Round', *Journal of Common Market Studies*, 45 (4), ss.789-811.

Young, A.R. ve J. Peterson (2006), 'The EU and the New Trade Politics', *Journal of European Public Policy*, 13 (6), ss. 795-814.

DOHA TURU, KRİZLERİ VE DTÖ'NÜN GELECEĞİ

Fredrik ERIXON*

1. Giriş

Doha Turu kısa bir süre önce yeniden çöküntüye uğradı. DTÖ'nün önde gelen üye ülkeleri arasında Temmuz 2008'de başlatılan ve geniş bir başlığa dayalı müzakere girişimleri de başarısız oldu. Tur için uyku zamanı çoktan geçmekle birlikte üye ülkeler kendilerine şu soruyu sorma ihtiyacını hissetmektedirler: Tura devam etmek anlamlı mıdır yoksa tamamen uykuya mı yatırılmalıdır?

Bu Turun geleceği bakımından sert bir yaklaşım olup, nasıl bitmesi gerektiği konusunda pek çok fikirle de ters düşmektedir. Başarılı müzakerenin şartları kağıt üzerinde iyi görünebilir. Bununla birlikte ticarette korumacılık yanlısı politikalar yeniden yükselmeye başlamıştır. Küresel ekonomik yavaşlama yeni bir ticaret uzlaşısı üzerinde bir ek baskı doğurmakla birlikte, korumacılığın kol gezmesi çoğu ülkeye Doha Turunda ticaret serbestisi konusunda anlaşmaları için yeterli bir neden oluşturmaktadır.

Yine de tüm bu nedenler ticaret görüşmecilerinin zihinlerini bu konu üzerinde yeterince yoğunlaştırmalarına yetmemektedir. Ancak bu durum sürpriz sayılmamalıdır. Daha başlangıcından bu yana Doha Turunda DTÖ'ye inanmayanların yazdıkları senaryolar takip edilmiş ve çok taraflı ticaret kuruluşunun hayati bir önemi olduğu fikrine daima şüphe ile yaklaşılmıştır.

Bu gidişatın habercisi esasen bu Tur başlamadan önce ortaya çıkmıştı. Özellikle Avrupa Komisyonu ve AB Üyesi ülkeler arasındaki serbest ticaret yanlısı olanlar tarafından desteklenen başlangıçtaki planı, farklı bir 'kalkınma' boyutu içeren ama aynı zamanda daha önce kapsamlı müzakerelere konu olmamış kimi yeni konularıda kapsayan 'her şey dahil' bir Bin Yıl Turu başlatmaktı.

Uruguay Tur'unun başarıyla tamamlanması ve 1990'ların sonlarında sürpriz bir şekilde başarılı olan 'sektörel' ticaret anlaşmaları müzakereleri (örneğin, Bilgi Teknolojisi

* Fredrik Erixon merkezi Brüksel'de bulunan ve dünya ekonomisi konularında çalışmalar yapan bir düşünce kuruluşu olan European Centre for International Political Economy (ECIPE)'nin Direktörü'dür.

Anlaşması) bir iyimserlik havası yaratmıştı. IMF, Dünya Bankası, OECD, UNCTAD gibi uluslararası ekonomik yönetişimle ilgili diğer kuruluşların, dünya ekonomisi ile ilgili olaylar karşısında ilgililiklerinin ve etkilerinin uzun zamandır düşmekte olduğu dönemde, Dünya Ticaret Örgütü bir çıkıstaydı. Bu tarihte gerçekleştirilmiş en büyük müzakere Turuydu ve daha önce görülmemiş boyutta çok taraflı bir serbestleşme yaratması amaçlanmaktaydı. Bir anlamda DTÖ gemisi artık batmazdı.

Ne var ki, bu göz aldanması (illüzyon) 1999'da DTÖ Seattle Bakanlar Toplantısı'nda ciddi şekilde kazaya uğramış oldu. Seattle toplantısı sokak gösterilerine sahne olurken, küreselleşme karşıtı gruplar eşliğinde gerçekleştirilen ilk uluslararası örgüt toplantısı olarak da tarihe geçti. Bununla beraber, tüm bunlar bir sokak gösterisinde öte şeyler olmayıp, Seattle'da yeni bir Turun başlatılamamasının nedeni değildi. Seattle Bakanlar Toplantısı siyasi bakımdan ve organizasyon açısından kötü hazırlanmış bir girişimdi. Toplantı öncesi yeterli ticaret diplomasisi gerçekleştirilememişti. Pek çok kalkınma yolundaki ülke Washington Konsensüsü reformlarını içeren on yıllık sürenin ardından bir 'serbestleşme yorgunluğu'na kapılmıştı. Yine de, tüm bunlar eski korumacılıkla- ve özellikle ABD'nin yeni bir Tur başlatılması için gösterdiği düşük seviyedeki siyasi destekle kıyaslanınca temel neden olarak gösterilemez. Görev süresi dolmakta olan Başkan Bill Clinton çalışma ve çevre standartlarının gündemde yer alması için bastırmak suretiyle görüşmeleri tıkamış oldu.

Bu Tur öncesi kriz sürecini, müzakereler süresince pek çok diğer krizler, sarsıntılar ve genel bir atalet izlemiştir. 2003 yılında, Tur'un başlamasından iki yıl sonra, bu defa Cancun'da bir başka Bakanlar Toplantısı daha çöküntüye uğradı. Sigapur konuları gibi bazı konular Doha gündeminden çıkartılmak suretiyle müzakere mekanismasına hız verilmeye çalışıldı. 2004 yazında gerçekleştirilen bir kurtarma operasyonu ile bir başka çöküntünün önüne geçilmeye çalışıldı. Tüm bunlara rağmen, 2007 ortasında sona eren mevcut ABD Başkanının 'hızlı müzakere yetkisi' olarak da bilinen Ticareti Geliştirme Yetkisi yenilenmeden müzakerelerde fazla bir mesafe alınamayacağı da açıktı. 2007 baharında Potsdam'da Turu kurtarmaya yönelik gerçekleştirilen girişimde başarısız oldu. Müzakereler o günden bu yana taraflar arasındaki farklılıkları daraltmaya yönelik olmakla birlikte, bu çabalarda yetersiz kalmıştır. Temmuz 2008'de Cenevre'de geniş bir mutabakat sağlanabilmiş olsaydı bile, bunun yaşayabileceği ve nihai bir anlaşmaya dönüşebileceği kesin değildi. Cenevre mini-Bakanlar toplantısında pek çok üye ülke temsil edilmedi, ancak bu mevcut olmayan ülkelerin de rızası gerekecekti. Dahası, müzakerelere konu olan iki temel müzakere alanı vardı (tarım ve tarım-dışı ürünler) ve nihai bir mutabakat hizmetler ve pek çok alanı içerecek şekilde daha geniş bir kapsamda olmalıydı.

Bu makale Doha turunda karşılaşılan yapısal sorunları ve bu yolla DTÖ ve mevcut kurumsal oluşumu incelemeyi amaçlamaktadır. Mevcut ticaret müzakereleri iklimini özetleyerek Doha girişiminin ticareti serbestleştirmedeki başarısızlığına açıklama getirmeye çalışmaktadır.

2. Makul Algılayabilme Erdemi

Doha Turu, ne olduğu hakkında ya da nereye yöneldiği konusundaki yanlış algılamalar nedeniyle kötü bir seyir izlemiştir. İki temel algılama özellikle sıkıntı yaratmaktadır. Birincisi, bunun sadece gelişme yolundaki ülkelerin sorunlarına (kalkınma boyutu) hitap etmesi gereken bir Tur olduğu şeklindeki düşüncedir. İkincisi ise, Turun şimdiye kadar görülmemiş ekonomik etkiler yaratmasının beklenmesidir.

İlk algılama, Doha Kalkınma Turunu inceleyen herkesin yanlış olduğunu anlayabileceği bir şeydir, ancak bazı gelişme yolunda ülkelerin, sivil toplum örgütlerinin de teşvikiyle, konuyu istismarından kaynaklanmakadır. Bu ciddi bir engel oluşturmaktadır, zira: i) tüm Doha paketini bağlamaya yararlı olacak bazı müzakere konularının (Singapur konuları) gündemden düşmesine yol açmıştır, ii) 'ticaret için yardım' konusuna gereksiz bir ilginin oluşmasına neden olmuştur (DTÖ bir yardım kuruluşu olarak çalışamaz), ve iii) müzakerelerin sadece AB ve ABD'deki tarım sübvansiyonları ve vergileri (tarife) ile ilgiliymiş gibi anlaşılmasına yol açmıştır. Zambia ticaret Bakanı Dipak Patel 2005 yılında bu durumu şu sözlerle açıkca belirtmiştir: 'Bu Tur piyasaya giriş değil kalkınma Turu olacaktı' [1].

Tarım vergi ve sübvansiyonları konusunda serbestleşme yıllar önce tamamlanabilmeliydi. Bu nedenle, AB ve ABD'nin kendi tarım sektörlerini serbestleştirmeyi başaramadan gelişme yolunda ülkelerden serbestleşmeye gitmelerini beklemelerinin iki yüzlü bir tutum olduğu şeklinde kimi ülkelerin eleştirilerini anlamak mümkündür. Ancak ticaret müzakereleri daima tek yönlü bir fayda sağlama yolu değildir. Bu nedenle müzakereler senelerce tıkanmış ve ülkeler anlamlı müzakerelere katılmaktan alıkonmuştur.

İkinci yanlış algılama daha büyük bir sorun yaratmaktadır. Başarılı bir Doha Turu küresel ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Ancak bunun refah etkileri fazla

[1] Beattie (2005).

abartılmamalıdır. Müzakerelerin ilk aşamalarında hedeflerin yüksek tutulması halinde iktisadi araştırmalara göre bu Tur sonrasında oluşacak refah kazancının oldukça fazla olacağına işaret edilmişti (örneğin Francois vd. 2003). Bu araştırmalar her zaman dikkatli şekilde yorumlanmalıdır, bununla birlikte belirgin bir büyüme etkisine işaret ederken bu araştırmalar temel olarak haklılık payına sahiptir. Ancak Tur başladıktan bazı konuların Doha gündeminden çıkarılması ve ticaretin serbestleşmesi konusunda iddialı hedefler sulandırılmaya başladıkça büyüme hesaplamasında da değişiklikler meydana gelmiştir. 2008 yılına geldiğimizde ticaretin serbestleşmesi konusundaki iddialı Doha hedefleri 2001 yılındakilerden daha farklı gözükmektedir. Bunun da ötesinde ülkeler serbestleşmeyi otonom olarak yapmışlar ve bu serbestleşmenin hiç de azımsanamayacak bir kısmı Doha sürecinin başlarında başka yollarla gerçekleştirilmişti. Tüm bunlar Doha Turundan kaynaklanan faydanın miktarını etkilemektedir (Hertel ve Winters, 2005; Anderson vd. 2006). Bu bize ayrıca küresel bir ticaret mutabakatının etkilerini hesaplama konusunda daha tedbirli hareket etmenin de erdemini hatırlatmaktadır.

Çoğu taraf -müzakereciler, siyasetçiler, gazeteciler, akademisyenler- müzakerelerin ne hakkında olduğu konusunda tanımlama yaparken yanılgıya düşmekte ve sonuçlarını abartılı bir şekilde yansıtmaktadırlar. Deneyimli gözlemciler müzakerelerin başlangıcından bu yana yüksek beklentilerin gerçekleşebilmesine şüphe ile yaklaşmışlardır. Buna göre, Tur ilerledikçe ve daha zor kısımlara girildikçe ticarette serbestleşme şevki kırılacak, ve sonunda iddialı hedeflerin sulandırılmış bir versiyonu (eğer gerçekleşebilirse) ortaya çıkacaktır.

Bu tür şüphelerin nedenini Uruguay Turu içinde de bulmak mümkündü. Sekiz yıllık Tur büyük bir başarı olarak karşılanmıştı. Bu aynı zamanda gündemi oluşturulduktan sonra hedeflerin yükseltildiği bir Tur olmuştu. Buna rağmen, Uruguay Turu pek çok ülke bakımından ticaret engellerini yeterince önemli şekilde indirememişti. Uruguay Turunun başarısı gerçekti ancak bu başarı ticaretin serbestleşmesinden ziyade kurumların oluşturulması alanındaydı. Bu Tur ile sağlanan 1980 öncesi tüm Turların aksine, yeni bir kurumsal çerçeve hizmetler, tarım ve ticarete ilişkin bazı düzenleme çerçevelerini kapsayan yeni bir genel ticaret politikası yapısı getirmekti. Uruguay Turu bu sektörlerden hiçbirisinde fiili olarak büyük bir serbesti getirmedi. Tarım alanında durum tam tersine sayılabilir, zira yeni tarım anlaşmasının temel nüvesini tüm korumacı sınır düzenlemelerinin tarifelere çevrilmesi, ancak bunun tarife seviyesinde yükselmeye yol açması (‘kirli-tarifelendirme’ olarak adlandırılabilecek bir tür tarife istismarı) oluşturmaktaydı.

Tüm bunlar gerçek kazanımlardı, ancak bu durum dünya ticaretinin müthiş şekilde artmasını kolaylaştırmadı. Geçmiş on yılda ticarette artan büyümenin temel açıklaması ise DTÖ sistemi dışında ulaşılabilir. Bu kısmen ticaret ekonomisi, örneğin düşen işlem maliyetleri ve teknolojik gelişmeler, kısmen de bundan (ticaret müzakereleri) bağımsız yapılan ticaret politikası ve genel ekonomi politikası ile ilgili reformlar ile açıklanabilir. Çin tarafından yapılan münhasır (tek taraflı) reformlar ve dünya ekonomisinde bir dev olarak Çin'in yükselmesi, ticareti ve ticaret reformlarını çoğu ticaret anlaşmasından daha fazla arttırmıştır.

Bu hikayeden çıkarılacak sonuç nedir? DTÖ müzakereleri günümüzde fiili bir serbestleşmenin sürükleyicisi olarak kısıtlı bir role sahip olabilmektedir. DTÖ'nün temel rolü daha ziyade DTÖ dışında meydana gelen serbestleşmeyi kalıcı kılmaktır. DTÖ ülkelerin ticaret politikalarını bağlayarak (onların bununla bağlı olmalarını sağlayarak) tarifeleri yeniden yükseltme ve ticarete yeni engeller getirme keyfiyetini kısıtlamaktadır. Ayırımcılığın yapılmaması temel ilkesini korumak ve DTÖ'nün temel kurallarını güncelleştirmek önemli bir şeydir. Ancak ticaret bakanları görülmemiş oranlarda fiili tarife indirim formülleri peşinde koşarken -fiili durum ticaretin daha fazla serbestleştiği anlamına gelmediği görülünce- bu durum hafife alınmaktadır. Sadece kurallara ilişkin gündem görünürde dişe dokunur bir katkı sağlamadığı gibi gazete başlıklarını ve akademik araştırmaları ilgi çekici hale getirmez.

Bu bir algılama sorununa işaret etmektedir. Pek çok paydaş bir ticaret Turunun geçekte getireceği serbesti ve bunun faydalarını Tur öncesinde abartma konusunda istekli olabilmektedir. Bu durumun bir yararı olmasa da zararsız addedilebilir. Fakat muhtemel büyük başarı ve fayda algılamaları (beklentileri) süreçteki oyuncuları neyin mümkün olduğu konusunda gerçekci ve makul bir görüş oluşturmaktan alıkoymaktadır. Ülkeler daha fazlasını talep etmeye başlarlar ve mevcut siyasi kısıtlar altında elde edilemeyecek ihtiraslara kapılırlar. Dahası, bu durum kağıt üzerinde oldukça serbestleştici ve başarılı görülebilen, ancak pek çok istisna, esneklik ve kaçış hükümleri ile fiilen sulandırılan ticaret reform programına destek verilmesine yol açabilir. Tarife indirimleri için Doha Turunda kabul edilen oldukça iddialı İsviçre formülü kulağa hoş gelebilir, ancak ülkelerin bir şekilde bazı ürünlerde özel korumalar konusunda israr etmeleri ile kaçınılmaz şekilde delikli İsviçre peynirine dönüşebilir. Doha Turunda olan da budur. Hedefler çok yüksek, ama özel korunma talepleri çok fazla ve çok karmaşık olmuştur. Tarım ve sanayi ürünlerine ilişkin taslakların son hallerinin kabul edilmesi halinde, Cenevre'de ticaret müzakereleri içindekilerin haricinde pek az kimsenin bunların ne olduğunu ya da ne getirdiğini anlayabilmesi mümkün olabilecekti.

3. İki Taraflılığın Yükselişi

Çökmeye başlayan bir ticaret Turunun ticaret politikası stratejilerinin çok taraflılıktan iki taraflılığa doğru kaymasından endişe edilmektedir. Böyle bir korku yersizdir. Günümüzde tüm dünyada hükümetler iki taraflı ve bölgesel ticaret anlaşmalarını müzakere etmeye meyilli hale gelmektedirler. Bu anlaşmalar çoğu zaman çok taraflı anlaşmalara nazaran daha etkin alternatifler olarak ele alınmaktadır. Bunun taraftarlarına göre, daha az sayıda ülke arasında müzakere daha fazla sayıda ülkenin müzakerelerinden daha kolay olmakta, iki taraflı ve bölgesel anlaşmaların daha derinlere inebilmesi mümkün olmaktadır. Bu nedenle çok taraflı anlaşmalara nazaran daha etkindirler. Ancak bu Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) ders kitaplarındaki teorisidir. Bu teorinin gerçek dünyada yeri yoktur. DTÖ'ye 200 civarında STA bildirilmiştir[2] ve DTÖ'nün 1995 yılında kuruluşundan bu yana 250 STA (bunların hepsi yürürlükte olmamakla beraber) bildirilmiştir[3]. Ancak, bunların pek azı gerçekte kayda değer bir ticaret serbestisi getirmiştir. Çoğu piyasaya giriş için serbestleştirme konusunda zayıf yapılardır ve DTÖ kurallarının ötesine geçmezler (Sally, 2006). Çoğu zaman ağır düzenlemelere yönelik paketleri, özellikle uyulması maliyetli ticareti engelleyen ve yük getiren menşe kuralları düzenlemelerini içermektedirler. Bunların STA'dan ziyade Ticaretsiz (trade free) Anlaşmalar olduğunu söylemek daha doğru olur.

Aynı şekilde rahatsız edici bir yönleri ise, gerçekte ticareti serbestleştiren STA'lar, tercih marjlarının (DTÖ'deki yani MFN tarife seviyesi ile tercihli tarife seviyesi arasındaki fark) yüksek olması ve anlaşmanın ticaret sapmasına[4] yol açması durumunda, DTÖ'de ülkeler arasında ayırımcılık yapılmadan serbestleşmenin sağlanması gibi temel bir DTÖ ilkesini ortadan kaldırma riskini beraberinde getirebilirler.

Serbest Ticaret Anlaşmaları adil bir değerlendirme yapılmadan da bir tarafa atılmamalıdır. Bazı terchli anlaşmalar ticareti oldukça serbestleştirmiş ve çok taraflı müzakereleri doğru istikamette iterek refah kazancı sağlamıştır. Şüphesiz, Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA), Avustralya- Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler anlaşması (ANZECERTA) bu kategorideki tercihli düzenlemelerdir.

---

[2] http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/summary_e.xls

[3] http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm

[4] Tercihli ticaret yoluyla serbestleşme hem ticaret yaratma hem de ticaret saptırma etkisi yaratabilmektedir. Yani, anlaşma öncesinde var olmayan bir ticaret yaratılabilir, ancak ayırımcı bir anlaşma (üçüncü bir ülke ile) mevcut ticaretin azalması etkisinide yaratabilir. Tercihli bir anlaşmanın nihai net etkisi her zaman ticaret yaratma durumu olmayabilir, ve bu durum özellikle daha az etkin üreticilerin daha etkin üreticilerin yerini alması halinde toplam etki bir refah kaybına yol açabilmektedir.

Diğer bazı anlaşmalar ise düşük serbesti sağlamakla birlikte dış politika ve diğer amaçlar açısından bakıldığında yine de faydalı addedilebilirler. AB'nin Türkiye de dahil katılım sürecindeki ülkeler ile yapmış olduğu Ortaklık Anlaşmaları bu kategoride ele alınabilir.

Tercihli ticaret dikkatli şekilde değerlendirilmelidir. STA'ların çoğalması dünya ticaretini tıkayan ve DTÖ müzakerelerini daha karmaşık hale getiren birbiri ile örtüşen ve ayırımcı bir yamalı bohça (bir spagetti çanağı) oluşmasına yol açmaktadır. Ancak bu tedbir ihtiyacına hükümetlerce pek de itibar edilmemektedir. Halihazırda STA'lara büyük bir hücum devam etmektedir. Sadece Asya kıtasında 80 iki taraflı anlaşma müzakere edilmiş ya da edilmektedir. AB kendisinin daha önce STA'lar konusunda aldığı moratoryumu kaldırmış ve en az 20'den fazla ülke ile STA müzakereleri programını başlatmıştır (Afrika, Karayip ve Pasifik ülkleri ile yapılan Ekonomik Ortaklık Anlaşması-EPA buna dahil değildir).

Hepsi olmasa da çoğu STA *piyasa tercihini* amaçlamaktadır. Bu türden STA'lar *piyasa açmaya* çalışan STA'lardan ayrı tutulmalıdır. Bu ikinci grup ciddi şekilde piyasa serbestisini amaçlamakta, büyük ölçüde, ayırımcı olmayacak şekilde reformlar getirmektedirler. İlk grup ise, tercihli ve tercihli-olmayan ülkeler arasında ayırımcılığa yol açan dikkate değer tercih marjlarını amaçlamaktadır. Bu fark bazen çok az olabilir, ancak STA'nın sonuçları üzerinde ciddi etkiye sahip olabilir.

Tercihli anlaşmalara olan ilginin Doha Turu müzakerelerini ne ölçüde kesintiye uğrattığını kestirebilmek imkansızdır. Çoğu uzmanın onların Doha Turu üzerindeki etkilerini abarttığı iddia edilebilir. Ancak ilgiyi Doha müzakerelerinden iki taraflı müzakerelere yönelttikleri bir gerçektir. Ayrıca düzenleyici konularda ciddi bir yük getiren korumacı ve düzensiz ticaret politikalarını dayatmaktadırlar. Ticarette ayırımcılık yapılmaması ilkesi ciddi şekilde sulandırılmış ve bu durum ticaret anlaşmasındaki rekabet etkisine tesir etmektedir. Gerek çok taraflı gerekse iki taraflı müzakerelerdeki defansif tutumların birbirlerini tetiklediklerini söylemek daha doğru olacaktır.

4. Doha Turu Neden Durakladı?

Doha Turunun duraklamasının nedenleri sıklıkla kantitatif ölçümlerinde ya da siyasi ilişkilerde aranmaktadır. Bazı gözlemciler ise müzakereciler arasında oluşan kimyasal uyuşmazlığa veya genel anlamıyla yönetişim sorunlarına işaret etmektedirler.

Bazılarına göre ise asıl neden karşılıklılık mekanizmasında tektaraflı liberalizasyonun yol açtığı sorunlardır. Örneğin, Brezilya gibi bazı ülkeler tektaraflı tarife indirimleri yaptıklarında uyguladıkları oranlar bağlanmış oranların çok altında kalmıştır. Eğer bağlanmış oranlar uygulanan oranların seviyelerine çekilecekse, Brezilya gibi ülkelerin bağlanmış oranlarını oldukça aşağıya çekmesi gerekecektir. Bu indirim fiilen ticareti serbestleştirmeyecek ve mali etkisi (gümrük vergisi geliri) olmayacaktır, ancak DTÖ'deki müzakere formülleri bakımından radikal bir ticari serbestleşme getirmiş olacaktır.

Tüm bu konular önemlidir, ancak çok küçük adımlardır ve herşeyin Cenevre'de (DTÖ merkezinde) gerçekleştiği şeklinde bir bakış açısına dayanmaktadır. DTÖ puritanlarına göre ticaret politikası Cenevre'de başlayıp orada bitmektedir. Ama gerçek dünyada müzakereler ülke içindeki siyasetin ve dünyadaki genel politika gelişmelerinin önemli bir etkisi altındadır. Mevcut sorunları anlamak istediğimizde, bizi esasen ilgilendirmesi gereken, dış dünya ile Cenevre mekanizması arasındaki bağlantıdır. Bu makalede duraksayan Doha Turu ile ilgili üç geniş ve yapısal faktöre değineceğiz ve bunların müzakereleri nasıl ters yönde etkilediğini ele alacağız.

4.1 Sektörler-arasından çok-sektörlülüğe

DTÖ GATT'a nazaran çok daha geniş bir kuruluşdur ve pek çok yeni sektör ve konuyu kapsamaktadır. Bu iddialı genişleme, genel iktisadi gelişmelerin (hizmet ve yatırımların giderek önem kazanması gibi) bir yansımasıdır.

Doha Turu ülkeler arasında herşeyin dahil olduğu büyük bir pazarlık fikrine dayanmaktadır. En genel tanımıyla, kalkınma yolundaki ülkeler tarım ve yarı-sanayi ürünlerinde zengin ülke piyasalarına daha rahat girebilmeli; gelişmiş ülkeler diğer zengin ülkelerin piyasalarına *ve* kalkınma yolundaki ülkelerin piyasalarına hizmetler ve yüksek-teknoloji içeren ürünlerini satabilmek için daha rahat girebilmelidir. Ülkelerin elle tutulur çıkarlarına ve dünya ekonomisinin gelişimine uygun bu strateji, kağıt üzerinde güzel görünebilir. Gerçekte ise bu oldukça hantal ve kimilerine göre çok naif bir stratejidir.

Esas sorun DTÖ'nün etkin bir sektörler-*arası* kuruluştan *çok*-sektörlü kuruluşa dönüşmesidir. Uruguay Turuna gelinceye kadar, GATT sadece sanayi ürünleri ticaretinin müzakerelerinin yapıldığı bir forum niteliğindeydi. Diğer sektörler dışarıda bırakılmıştı.

Bu GATT'ın karşılıklılık ilkesinin altın dönemiydi-yani ülkeler arasında 'ver-ve-al' pazarlığı şeklinde genel merkantilist felsefeye dayalı ticaret politikası dönemi. Üyelik genellikle birbirine yakın kalkınmışlık seviyesi ve sanayi yapısına sahip ülkelerle kısıtlı olduğu için ve gündem sadece sanayi ürünleri gibi tek bir konuyla sınırlandırıldığı için karşılıklılık başarılı bir formüldü. Müzakereler genel olarak sektörler-arası şekilde ve -ölçülmesi, mukayesesi ve teknik olarak pazarlığı nispeten kolay- tarifeler ve basit bazı sınır/tarife-dışı önlemler üzerinde yoğunlaşmaktaydı. İmalat sanayinin iktisadi yapısı ölçek ekonomilerine dayandığından, sanayi üretimi serbestleşmesi nisbeten daha kolay bir sektördür.

Fakat karşılıklılık günümüzün DTÖ'sünün temsil ettiği çok-sektörlü yapı için başarılı bir formül oluşturamamıştır. Bu sorun doğası gereği teknik olmaktan ziyade siyasidir. Bu faktör hareketliliği ve açısından ticaretin üretim faktörleri bilhassa işgücü üzerindeki etkisi ile ilgilidir.

GATT döneminde faktör hareketliliği genellikle bir sektörler-arası hareketlilik konusuydu. Örneğin Almanya'da bir tekstil işçisi artan ticaret nedeniyle işsiz kalırsa, bir başka imalat sanayinde yeni bir iş bulabilirdi. Bu uyum süreci nisbeten kolaydı ve sanayinin büyümesinin en parlak dönemlerinde pek çok ülkenin faktör hareketliliğini engelleyen işgücü piyasası politikaları izlemelerinin pek de önemi yoktu. Sanayi alanında iş imkanı yeterliydi ve işsiz kalan işçi önemli bir eğitim döneminden geçmeden yeni bir iş bulabilirdi. İş-başında eğitim genellikle yeterli olmaktaydı.

Günümüzün çok-sektörlü yapısında ise farklıdır. Sanayi üretimi batılı kalkınmış ülkeler açısından artık en önde gelen faaliyet olmaktan çıkmıştır. Ticaretin büyük-pazarlık yapısında ön görülen transfer şekli artık *sektörler* arasında işgücü hareketliliği gerektirecektir. En genel tanımıyla, Fransa'daki işsiz bir çiftçinin ileri bir sanayi ya da hizmet sektöründe iş bulması gerekecektir. Bu türden faktör hareketliliği zordur, ancak sorunlar diğer taraftan sıkı işgücü piyasası düzenlemeleri ve hareketliliği önleyen ve insanları belirli sektörlere hapseden politikalarla daha da kötüleşmiştir.

Bu daha ziyade kalkınmış ülkeler bakımından sorundur, ancak faktör hareketliliği sorunu pek çok orta-gelir düzeyindeki ülke için de belirmiştir. Bu, katma değer zincirinde yükselmek ve özellikle sektörler arasında faktör hareketliliğini kolaylaştırmak için etkin olmayan politikaların neticesinde büyük ölçüde ülke içinden kaynaklanan bir sorundur. Ancak bu sorun DTÖ'ye ve ticaret müzakerelerine de taşmaktadır.

4.2 GATT'dan DTÖ'ye

Bugün DTÖ'nün üyesi sayısı 153'e çıkmıştır. Son yirmi yılda üye sayısında kayda değer bir artış yaşanmıştır. Genişlemenin getirdiği sorun kantitatif değildir, zira bir kuruluş pek çok üye ile de etkin şekilde işleyebilir. Sorun daha ziyade nitelikseldir. Üye sayısının genişlemesi-küçük kulüp-türü bir kuruluşdan (GATT) küresel bir kurumun (DTÖ) inşası süreci-DTÖ sistemine yeni bir takım çatışma noktalarını da getirmiştir. Bu genişleme genelde yararlı olmakla beraber süreç içindeki yanlışlardan birisi DTÖ'nün GATT ile aynı şekilde işleyebileceğine inanılmasıydı. Burada ele alınması gereken iki kaygı mevcuttur; bunlardan biri yapısı itibarıyla anayasaldır, diğeri ise liderlik ile ilgilidir.

GATT ticaret müzakereleri modeli pazarlıklar için bir 'piyasa' fikrine dayanmaktaydı. Liberalizasyon gündemi ver-ve-al temelinde aşamalı olarak ilerlemekteydi. Dünya ticaretinde marjinalize olmuş ve ver-ve-al pazarlığına katılmakta çok az istekli olan ya da tamamen isteksiz pek çok üye ülke ile bu model çalışmamıştır. Gerçekten, sadece 50 kadar ülke uluslararası ticaretin yüzde 80'inden fazlasına ve yabancı yatırımların daha da fazlasına sahiptir (Sally, 2006). Bunlar OECD ülkeleri ile 20-30 kadar hızla ve başarılı şekilde küreselleşmekte olan kalkınma yolunda ülkelerdir (bunların çoğu Asya, Latin Amerika ve pek azı Afrika'dadır).

Dahası, pek çok kalkınma yolundaki ülke müzakerelerde her hangi bir 'taahhütte' bulunma fikrini reddetmekte ve DTÖ ve Doha Turunu zengin ve fakir ülkeler arasında bir yeniden-dağıtım kurumu (gündemi) olarak görmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, DTÖ'nün varlığını sürdürmesi, amaçlar arasındaki iç çatışmayı (anayasal yapıyla alakalı) ele almayı gerektirmektedir.

Bu amaçlar çatışması Doha Turunun ötesine geçmektedir, ancak mevcut Tur içinde kalkınma yolundaki ülkelerin tercih erimesi korkusundan ötürü daha da şiddetlenmiştir. Korumacılığın ayrımcı şekilde yapılmasının artması halinde ise kalkınma yolundaki ülkelerin tercih marjları daha da kötüleşecektir. Yakın tarihli araştırmalar bu korkunun, kalkınmış ülkeler tarafından kalkınma yolundaki ülkelerden yapılan ithalatı önleyen sıkı menşe kuralları düzenlemeleri ve kullanılmamış tercihler nedeniyle abartıldığı yönündedir. Yine de tercih erimesi, DTÖ açısından genel bir ilke sorunu getirmektedir. Tercih düzenlemeleri özellikle Afrika'daki çok sayıda kalkınma yolundaki ülke için kayde değer bir önemdedir, ancak DTÖ'nün ana misyonu ticaretin ayırımcılık yapılmadan serbestleştirilmesidir. Ayırımcılık yapılmadan serbestleştirme tarzının engellenmesi, tercih marjından yararlanan ülkelerin yararına olmaktadır. Bu ülkeler 'pazarlıklar

için piyasa' ile ilgilenmekten ziyade, 'transferler için piyasa' – ticari imtiyazların (ayrıcalıkların) tek yönlü dağılımı- ile ilgilenmektedirler (Collier, 2006).

Bu Tur için teknik bir sorun olmakla birlikte, DTÖ'nün ideolojik temelleri, yani piyasaların ayırımcılık yapılmadan serbestleştirilmesi ile de ilgilidir. DTÖ'de çok sayıda ülke açıkca, ticaretin serbestleştirilmesi bir yana, ticaretin ayırımcı olmayan sistemde düzenlenmesi için bastırmaktan ziyade ayrıcalıklarının korunması ile ilgilenmektedirler. Bu amaç çatışması müzakereleri önemli ölçüde aksatmakta ve müzakerelerin basit ilke ve formüller izlemesini engellemektedir. Dahası, yukarıda bahsedildiği gibi, Doha Turu müzakerleri çoğu zaman ayırımcılık yapılmamasına dayalı serbestleştirmeye getirilen istisnalara odaklanmıştır.

Yine de Doha ile ilgili oluşan endişe konusunda gelişme yolundaki ülkeleri suçlamak haksızlık olacaktır. Kayda değer ve daha belirgin sorun, özellikle Avrupa Birliği ve ABD gibi büyük kalkınmış ekonomilerin liderlik rolü üstlenmemesidir. Her ikisi de Tur boyunca aktif olmalarına karşın, bu etkinlikleri liderliğe dönüşmedi. Böylesine büyük bir ticaret hacmine sahip olmanın getirdiği, dünya ticaret sistemi açısından sorumluluktan her ikisinin de kaçındığı söylenebilir. Yine, bu sorun küçük, kulüp-türü bir kuruluşdan küresel bir kuruma dönüşüm ile de ilgilidir.

GATT döneminde Batı dünyası bu kuruluşu etkin şekilde idare ederken, günümüzde organizasyonel yapı ise farklıdır. Bazıları için bu değişim liderlik nosyonuna ve ülkeler arasında eşit sorumluluğa dayalı yönetişime yol açmıştır. Bu model, bu meyanda ülkelerin liderlik sorumluluğu almada eşit imkan ve çıkarlara sahip olduğunu kabul etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Gana Almanya ya da AB kadar lidelik yeteneğine sahip olabilmelidir. Bu çok iyi bir örnek olmasa da, mevcut DTÖ modelinde temel kaygının ne olduğunun altını çizmektedir: (AB'yi tek olarak kabul edersek) az sayıda ülke liderlik alabilme imkan ve çıkarına sahiptir, fakat DTÖ'nün anayasal yapısı her bir üyenin kollektif liderliği üzerine dayanmaktadır. Anayasal açıdan, çok taraflı ticaret kuruluşu benzer fikre sahip büyük ülkeler (çıkarlar) arasında bir müzakere forumu olmaktan Birleşmiş Milletler benzeri bir kuruma dönüşmüştür.

Böylece, Tur içindeki liderlik eksikliği her hangi bir ülkeden ziyade, yönetişim yapısına yüklenebilir. Ama yine de çoğu gözlemciye göre AB ve ABD bu yönetişim yapısının ardına sığınmışlar ve yönetişim modelinin kendilerinden *hukuken* talep ettiğinden daha fazlasını yapmaktan kaçınmışlardır.

Liderlik eksikliği; Tur için kapsamlı bir hazırlık eksikliğinde, masaya getirilen tekliflerin sonuçlarında ve DTÖ içine yeni alanlarda düzenlemeler getirme konusunda aşikar isteklerde ortaya çıkmıştır.

Ne ABD ne de AB, kendilerini tarımsal serbestleşmenin önemli bir sorun halini alacağı bir Tur için hazırlamamışlardı. Bush Yönetimi tarım sübvansiyonlarını 2002 ara seçimlerinden önce yükselterek durumu daha da kötüleştirdi. Tur başladığında, AB kendi tarım politikasını reformdan geçirme sürecindeydi, ancak Gerhard Schöreder ve Jacques Chirac tarafından tarım konusunda pazarlık 2013'e uzayınca, reformlar amaçlananın altında kaldı ve bu durum AB'yi müzakerelerde fazlasıyla savunmacı bir konuma itti. ABD ve AB'nin kendi içlerinde reformlar konusundaki başarısızlıkları liderlik üstlenebilme kapasitelerini de kısıtladı ve diğer ülkeleri onların niyetleri konusunda şüpheci olmaya sevk etti.

Dünya ticaretinin iki devinden gelen öneriler de kusursuz değillerdi. Turun başlangıcında ABD tarımda tam liberalizasyonu önermişti. Bu iyi bir emel olmakla birlikte, gerçekcilikten uzak bir öneriydi. Son tarım yasasının da işaret ettiği gibi, ABD'nin kendisi dahi bu teklifi yerine getirmekten uzak durumdaydı. Ancak bu öneri müzakereleri uzun zaman tıkadı. Ticarete etki yapan sübvansiyonları uygulayan tüm diğer ülkeler savunmacı bir tutum benimsediler ve pek de gerçekleşemeyecek, veya bu niyeti taşımayan, bir öneriye karşı kendilerini savunmak için enerjilerini harcamak zorunda kaldılar.

AB ise ne önerdiğini detaylı olarak açığa vurmayarak, aynı şekilde müzakerelerin yerinde saymasına neden oldu. Gerçekten, AB'nin önerdiği genel tarife indirimlerine getirdiği büyük muafiyetlerin (tüm tarife cetveli kalemlerinin yüzde -*tarife hattı*- 4 ila 8'ni oluşturan) arkasına hangi ürünleri sakladığı açıklığa kavuşturulmadığından dolayı, AB'nin ne önerdiği de hala belirgin değildir. Bu Doha Turunda tüm konulara olan ilgiyi kilitlemiştir. Bu durum, Doha Turunun içinden çıkamayacağı şekilde, isitisna ve esnekliklerin aşırı kullanımına yol açmıştır.

Bu iki güç tarımsal müzakerleri erteledikçe tüm diğer müzakere alanlarında da gelişme çok az olmuştur. Ne Amerika ne de Avrupa'nın davranışları müzakereleri zehirlemek amacıyla belirmiştir. Onların bu tutumunu açıklayan ülke içi siyasi nedenler mevcuttur. Ancak DTÖ müzakere mekanizmasını korumacılık yanlısı ülke içi seçmenlerini desteklemek için kullanan ülkeler liderlik yapamazlar.

Kalkınma yolundaki ülkeler, ABD ve AB'nin gizli düzenleyici emellerinden şüphe duymaktaydılar. Başkan Clinton'un 1999 Seattle toplantısında yeni DTÖ turunda işgücü ve çevre standartlarını talep ederken, sıkıntılara son vermek amacıyla yaptığı bu *müdahale*, tüm tarafları şüphelendirirken, benzer taleplere karşı da alarma geçirdi. AB bu standartlara ilişkin benzer talepler için 2001 Doha toplantısında bastırdığında, bu emeller konusunda müzakere ortamı daha da kötüye gitti. 2003 yılında Singapur konularının gündemden çıkarılması ortamı biraz rahatlatmakla beraber, bir tahribat oluşturdu ve bu tahribat REACH yönergesi gibi tektaraflı düzenleyici küresel standartlar getiren eylemlerle daha da pekişti. Singapur konularının gündemden düşmesi AB'nin ticareti-engelleyici düzenlemeler konusundaki talebine karşı ödenecek ağır bir bedeli olmuştu. İşgücü ve çevre standartlarına karşılık, Singapur konuları (yatırımların korunması, rekabet politikası, kamu alımlarında şeffaflık ve ticaretin kolaylaştırılması, Çevirenin Notu) ticareti-kolaylaştırıcı özellikler taşımaktaydılar ve DTÖ'nün uluslararası ekonomik yönetişim şemsiyesi altındaydılar. Ancak fazlasıyla düzenleme ağırlıklı talepler yatırım ve rekabet konularına ilişkin anlamlı müzakereleri de engellemiş oldu.

4.3 Fikirler İklimi

Fikirler önemlidir ve bu DTÖ için de geçerlidir. DTÖ serbest piyasa ve açık dünya ekonomisi fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu fikir sağlam analizler ve yaşınalan tecrübe ile objektif olarak desteklenmektedir ancak DTÖ sistemi aynı zamanda geniş bir iktisadi liberalizmin zeminine de aykırılıklar içermektedir. DTÖ genel olarak daha fazla piyasa daha az devlet amaçlayan bir kuruluşdur. DTÖ'nün temel fikri ile uyuşsun ya da uyuşmasın, hiçkimse DTÖ'nün, daha fazla iktisadi serbestiye karşı bir düşünce ikliminin hakim olması halinde etkin şekilde işlemesini bekleyemez. Bu durum daha serbest (açık) bir piyasayı kolaylaştırmaz.

Uruguay Turu ve önceki bazı Turlar esnasında kapsamlı bir iktisadi liberalizasyon hareketi de yardımcı olmuştu. Piyasalar küresel olarak serbestleşiyordu. Avrupa'da Tek Pazar, ve Kuzey Amerika Serbet Ticaret Bölgesi (NAFTA) Uruguay Turu esnasında müzakere ve kabul edilmişlerdi. Margaret Thatcher ve Ronald Reagan da hem iç hem dış serbestiyi içeren kapsamlı programları teşvik etmişlerdi. Hindistan yine bu dönemde kendi kapsamlı reform programını uygularken Güneydoğu Asya'da pek çok ülke benzer yönde ilerliyordu. Türkiye de aynı tecrübeden geçmekteydi. Çok taraflı müzakerelere şevk veren siyasi ortam olumluydu ve pek çok ülkenin kendi dış sınırlarını dünya ekonomisine açtığı serbestleşme sürecinden geçilmekteydi.

Bugünkü fikir iklimi ise daha farklıdır. Serbest ticarete daha az elverişli bir istikamete girilmiştir. Küreselleşme karşıtı hareket ve David Henderson'un Yeni Binyıl Kollektivizmi diye adlandırdığı (Henderson, 2004) yükseliş piyasaya olan eski-tip güvensizlik ve devlet müdehaleciliğine olan inancı körüklemiştir. Ticaret karşıtı gruplar, sokak tiyatrosundan farklı olmamakla beraber, pek çoğumuzun iddia ettiği kadar etkisiz değillerdir. DTÖ'ye ve serbestleşmenin genel iklimine daha fazla zarar veren bir şey de yerleşik çevrelerin, hükümetlerin ve kurumların piyasa-karşıtı yönelimleridir. Bu yeni aleni 'ana akım' görüş piyasa ekonomisi ve küreselleşmeyi geniş ölçüde kabul etmekle birlikte, kapsamlı bir serbestleşmeyi, bilhassa kalkınmakta olan ülkelerin serbestleşmesi gereğini reddetmektedirler (Erixon ve Sally, 2006). Bu akım ticaret piyasaları açmaktan çok düzenlemeye yönelik düzenlemelerinin yeni türlerini (örneğin işgücü ve çevre standartları) tercih etmektedirler.

DTÖ'nün ideolojik temellerine itiraz etmekte bir yanlış yoktur, ancak müzakerelerin daha fazla piyasa daha az devlet fikrine karşı bir iklimde daha fazla sonuç vermesi beklenmemelidir.

5. Şimdi Ne Olacak?

Doha Turunda ne olacağını görmek için beklemek gerekir. DTÖ Genel Direktörü Pascal Lamy müzakerelerin nasıl ve ne zaman başlayabileceği konusunda üye ülkelerin ciddi şekilde düşünmesi gerektiğini söylemiştiri. Son Ticaret Müzakereleri Komitesi'nde Lamy'nin vurguladığı gibi, bugüne kadar üzerinde anlaşılan konuları ve müzakerelere ayrılan binlerce saatlik yatırımı bir kenara itmek bir israf olacaktır. Diğer taraftan, yatırımlar genellikle geri dönmesi imkansız batık maliyet olarak kabul görmekte, geleceğe yönelik bir tecrübe olarak algılanmamaktadır. Dikiz aynasına arkadan yansıyan görüntü nereye gidileceğine pek işaret etmez.

Müzakerelerin yeniden başlaması en azından bir yıl alacaktır: i) ABD'de Kasım seçimlerinden, ii) Hindistan'da gelecek yıl (belki bu yıl) yapılacak federal seçimlerden, iii) gelecek yıl Eylül ayında yeni bir AB Komisyonu (muhtemelen yeni bir Ticaretten sorumlu Komisyon üyesi) atanmadan önce pek bir gelişme olmayacaktır. Dahası, yeni Amerikan yönetiminin yeni bir Ticaret Geliştirme Yetkisi almadan önce müzakerelere yeniden başlamayı istemesi beklenmemelidir. Kasım seçimlerinden sonra Kongre'de Demokrat Parti çoğunluğunun daha da artması halinde bu ihtimal daha da uzak görünmektedir. Bush yönetimi Temmuz 2007'den beri bu yetki olmadan müzakere

etmiştir. Ancak yeni başkan daha farklı bir durumla karşılaşacaktır. Yeni başkanın, müzakere edilmiş ve imzalanmış bir anlaşmayı miras alması halinde, Doha'nın kabulü için daha zorlu bir mücadele içinde olacağı yönünde varsayımlar mevcuttur. Yeni başkanın müzakere edilmiş Doha anlaşmasından kalkıp gitmesi ise çok sert bir siyasi tavır olacaktır. Ancak ortada böyle bir anlaşma yokken, geçmişte birkaç kez çöküntüye uğramış, iş dünyasından güçlü destek görmeyen ve içeride fazla prestij sağlamayacak bir şey için de gelecek müzakereler adına Kongre ile ağır bir çatışmaya girmek siyaseten akıllıca olmayacaktır.

Doha Turu, sonunda boşa geçmiş ve unutulmuş bir girişime dönüşebilir ya da yeni anlaşmalara imkan veremediği için yapısal olarak sonlandırılmış bir Tur olabilir. Gelecek yıllarda şartlar değişebilir. STA'lara olan ilgi zamanla üyeler arasında bu anlaşmaları çok taraflı hale getirmeye yönelik ciddi bir isteğe de neden olabilir. Anlaşmazlıkların halli sistemi üzerindeki ağır baskı bazı ülkelerin pozisyonlarını yeniden düşünmeye sevk edebilir. Ancak bu türden gelişmelere ümit bağlamak akıllıca değildir. 2001 yılında önerilen gündeme –ya da on yıl öncesine- dönmek pek de hoş olmayacaktır.

Müzakereciler müzakerelerden çekilirken sadece Turun geleceği değil genel anlamıyla DTÖ konusunda da düşünmelidirler. DTÖ'nün güncel kalabilmesi için reforma ihtiyacı vardır. Günümüzde, daha önce işlediği şekliyle işleyebilmesi mümkün değildir. Pek çok şey değişmişdir. Çok sayıda yeni üye mevcuttur. DTÖ şemsiyesi altına yeni konular girmiştir. Dünya ekonomisinin yüzü özellikle Asya'daki yükselişle birlikte değişmiştir. Ticaret politikasının ülke içi yapısıda bugün farklıdır, ve bu durum ticaret ile ilgili yeni siyasi çatışmalara yol açmaktadır. Diğer bir ifadeyle, içsel ve dışsal faktörler ticaret politikasının ölçütlerini değiştirmiştir. DTÖ'nün kapsamlı değişiklikler olmadan etkin şekilde işlemesini beklemek cahillik olacaktır.

KAYNAKÇA

Anderson, K., Martin, W., ve van der Mensbrugghe, D., (2006), 'Impact of Global Trade and Subsidy Policies on Developing Country Trade. Journal of World Trade, 20(5), ss. 945-968.

Beattie, Alan (2005), 'The Multilateral Approach is Called into Question', *Financial Times*, 15 Kasım 2005. (http://www.ft.com/cms/s/1/effa52ac-5611-11da-b04f-00000e25118c.html)

Collier, Paul (2006), 'Why the WTO is deadlocked and What can be Done About it? *The World Economy*, 29(10), ss. 1423-1449.

Erixon, F. and Sally, R. (2006), 'Policy Forum: Economic Development: Trade or Aid? Trade and Aid: Countering New Millennium Collectivism', *The Australian Economic Review,* 39(1), ss. 69-77.

Francois, J.F., van Meijl, H., ve van Tongeren, F, (2003), Trade Liberalisation and Developing Countries under the Doha Round. CEPR Discussion Paper 4032. Londra: Centre for Economic Policy Research.

Henderson, D. (2004), 'Globalisation, Economic Progress and New Millennium Collectivism', *World Economics,* 5(3), ss. 43-73.

Hertel, T., and Winters, L.A., (2005), (ed), Poverty and the WTO: Impacts of the Doha Development Agenda. Washington DC: The World Bank.

Messerlin, P. (2007), 'Assessing the EC Trade Policy in Goods', *ECIPE's Jan Tumlir Policy Essays,* Nisan, No. 1

Sally, R. (2006), 'Trade Policy 2006: A Tour d'Horizon', *World Economics,* 7(1), ss. 45-71.

KÜRESEL YÖNETİŞİM VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

Armağan VURDU*

1. Giriş

Küreselleşme dünya ekonomisinde hızlı büyümeyi sağlayarak, insanlığın yaşam seviyesinin artmasına, milyonlarca insanin yoksulluktan kurtulmasına önemli katkılar sağladı. Diğer taraftan, küreselleşme, beraberinde eşitsizlik, çevre sorunları, etnik çatışmalar, kitlesel silahlanma gibi küresel problemleri getirdi. Bu küresel problemler nitelik olarak devletlerin tek başlarına çözebilecekleri problemler değildir. Bu problemlerin çözümü, devletler, sivil toplum örgütleri ve uluslararası kurumlar arasında işbirliğini gerektirmektedir.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan devletlerin birbirine bağımlılığı ve küresel problemlerin çözümü için işbirliği gerekliliği "küresel yönetişim" kavramını ön plana çıkarmıştır. Yönetişim (governance), İngilizce "govern" kelimesinden türetilmiştir ve yönetme, yönetilme fiillerini içerir. Yönetişim kısaca, taraflar arasında sürekli müzakereyi gerektiren bir karar alma ve kararları uygulama sureci olarak tanımlanabilir.

Küresel Yönetişim Komisyonu[1] , yönetişimi "Bireylerin, kurumların, kamu ve özel sektörün farklı, birbiriyle çatışan çıkarlarının ortak hareket edilerek bir noktada uzlaştırılması yollarının bütünü" olarak tanımlamıştır. (Karns ve Mingst, 2004). Bu bağlamda küresel yönetişim; devlet, sivil toplum örgütü, birey ve uluslararası kurumların işbirliği ile her birinin ortak çıkarları çerçevesinde, küresel problemlere çözüm getirilerek hem dünya refahının arttırılması hem de bu refahın adil bir şekilde paylaştırılarak insanlığın yasam seviyesinin yükseltilmesi amacını güder.

Politik açıdan küresel yönetişim, küreselleşme taraftarlığı ile küreselleşme karşıtlığının tam ortasında bir kavram olarak değerlendirilebilir. Küresel yönetişim, küreselleşmeyi bir realite olarak görür, dünya için bir katma değer yarattığını kabul eder. Diğer taraftan, küreselleşmenin getirdiği problemleri de kabul eder ve bu problemlerin devletlerin, vatandaşların, uluslararası kurumların işbirliği ile çözülebileceğini öngörür.

---

* A. Vurdu Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Müdür Yardımcısı.

[1] Bu Komisyon (Commission on Global Governance) 'Küresel Güvenlik ve Yönetişim için Stockholm Komisyonu' adı altında çok sayıda önemli ve uluslararası alanda tanınan siyasetçi tarafından oluşturulmuş ve 1994 yılında *Our Global Neighbourhood* isimli raporu hazırlamıştır

Küresel yönetişimi hiyerarşik bir yönetim yapısı içeren küresel hükümet olarak algılamamak gerekir. (Karns ve Mingst, 2004) Zira küresel yönetişim devletleri, devletlerin iç hukuk kurallarını ve isleyişlerini, uluslararası kuruluşları ve işleyişlerini, uluslararası hukuk kurallarını, sivil toplum örgütlerini içerir ve bu farklı yapılar içinde yukardan aşağı hiyerarşik bir anlayış yoktur.

2. Bir Küresel Yönetişim Aktörü Olarak Dünya Ticaret Örgütü

Küresel sorunlara yönelik karar alan, kararları etkileyen tüm kurumlar küresel yönetişimin aktörü olarak değerlendirilebilir. Son yıllarda hem yetkileri hem kapsamları artan uluslararası kuruluşlar, aldıkları kararlar ile çok sayıda devleti, vatandaşı, sivil toplum örgütünü etkilemektedir. Bu çerçevede, uluslararası kuruluşların küresel yönetişim konusundaki önemleri gittikçe artmaktadır. DTÖ, bir uluslararası kuruluş olarak, hem çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesi surecindeki başarısı hem de gittikçe genişleyen kapsam alanı ile küresel yönetişimin önemli bir aktörüdür[2] .

1947 yılından beri geçici statü ile çalışan GATT'ın yerine, Uruguay Müzakerelerinin sonucunda, 1994 tarihli Marakeş Anlaşmasıyla DTÖ kurulmuştur. 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren GATT'ın yerine geçen DTÖ, GATT'tan farklı olarak hem uluslararası kuruluş kimliği kazanmış hem de kapsam alanı genişlemiştir. Kapsam alanının genişlemesiyle daha önce ulusal düzeyde ele alınan çevre, teknik engeller, sağlık ve bitki sağlığı, ticaretle ilgili yatırım önlemleri gibi konular DTÖ bünyesinde ele alınmaya başlamış ve bu durum DTÖ'nün küresel yönetişimdeki önemini arttırmıştır.

DTÖ'yü kuran 1994 tarihli Marakeş Anlaşması'nda kurumun amacı, "üye ülkelerin ticaret ve ekonomi alanındaki ilişkilerini geliştirmek, hayat standartlarını yükseltmek, tam istihdamı sağlamak, reel gelir ve talep hacminde istikrarlı bir artış sağlamak, dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun bir şekilde kullanımını sağlamak ve çevreyi koruyacak ve farklı gelişme seviyelerindeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynakları geliştirmek" olarak belirtilmiştir. Bu amaçlar çerçevesinde, DTÖ devletlerin biraraya gelerek, ticaret ve ticaretle bağlantılı konuları

[2] DTÖ'nün temelleri II. Dünya Savası sonrasında atılmasına rağmen, uluslararası bir kurum olarak 1995'te faaliyete geçti. II. Dünya savaşı sonrasında küresel ekonomi yönetimi için Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) gibi uluslararası kuruluşlar oluşturulması kararlaştırılmıştı. IMF ve Dünya Bankası savaş sonrası hemen faaliyete geçti ancak Uluslararası Ticaret Örgütü, devletler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle faaliyete geçemedi. Uluslararası Ticaret Örgütü'nün faaliyete geçmesine kadar olan dönemde geçici bir süre için çalışması kabul edilen GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), 1947–1994 yılları arasında çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesi ile ilgili önemli işlevleri yerine getirmiştir.

tartıştıkları, müzakere ettikleri bir platform olması nedeniyle küresel yönetişimin önemli bir aktörüdür (Lamy, 2005). Küresel yönetişim aktörü olarak, DTÖ'yü diğer uluslararası kurumlardan ayıran bir özelliği de "Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması" ile anlaşmalarına ve kurallarına uyulması hususunda üye devletleri bağlayıcı karar alabilmesidir (Griffin, 2003). DTÖ, devletlerden biri kuralı ihlal ettiği zaman doğrudan o devleti cezalandıramamakta ancak kural ihlalinden zarar gören devletin zararı telafi edecek yaptırım uygulamasına yetki verebilmektedir.

3. DTÖ'nün Küresel Yönetişim Bağlamında Değerlendirilmesi

Çok taraflı ticaret sistemi yoluyla ticaretin serbestleştirilmesi ekonomik büyümenin tek kaynağı olmasa da dünya ekonomisinin büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. GATT ile devletler arasında tarife müzakereleri ile başlayan ve DTÖ ile kurumsal bir yapıya kavuşan çok taraflı ticaret sistemi; ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin düzenlemeleriyle dünya refahının artmasında ve gelişme yolundaki ülkelerin dünya ticaretine entegre edilmesinde önemli roller üstlenmiştir (Sutherland ve Sewell, 2001). Zira GATT ile başlayan DTÖ ile devam eden 60 yıllık süreçte hem tarifelerin düşürülmesinde hem tarife dışı engellerin kaldırılmasında önemli mesafeler katedilmiştir.

Diğer taraftan, ticaretin serbestleştirilmesi misyonu ile hareket eden GATT ve DTÖ mekanizmaları sağlık, çevre, işçi hakları gibi *ticaret dışı alanlar* ile ilişkili olan ve devletlerin ulusal düzenlemelerini, vatandaşları, sivil toplum örgütlerini etkileyecek konularda da kararlar almıştır.

DTÖ'nün küresel yönetişime katkısını ele alırken DTÖ'nün bir kurum olarak isleyişi, demokratik karar mekanizması, şeffaflığı, etkinliği konusu ve DTÖ'nün küresel yönetişimin aktörü olarak ticaret dışı alanlara etkilerinin üzerinde durulmalıdır.

3.1 DTÖ'nün işleyiş mekanizmasının değerlendirilmesi

Küresel yönetişim bağlamında DTÖ'nün isleyişini ele alırken 3 trendi göz önünde bulundurmakta fayda var. İlk olarak, DTÖ bünyesinde gelişme yolundaki ülkelerin hem nicelik hem ekonomik güç noktasında belirleyici konuma gelmesiyle sistem içindeki ağırlıkları artmıştır. İkinci olarak, tarifelerin indirilmesi sonucunda, ticaretin

serbestleştirilmesinde çevre, sağlık, işçi hakları, rekabet politikaları, fikri mülkiyet hakları gibi tarife dışı engellerin kaldırılması ve ticaretle bağlantılı ulusal düzenleme alanlarına ilişkin tartışmalar DTÖ gündemine gelmeye başlamıştır. Son olarak, sivil toplum örgütlerinin, hem DTÖ gündeminin belirlenmesinde, hem de DTÖ'nün işleyiş sürecine ilgi ve etkileri artmaya başlamıştır (Sutherland ve Sewell, 2001). Bu trendler, küresel yönetişim bağlamında DTÖ'nün işleyişinin daha demokratik, şeffaf, etkin olması ile ilgili beklentileri de arttırmıştır.

DTÖ, devletlerin üyelik esasına dayalıdır ve devletlere dayatılan bir sistem değildir. DTÖ'de asli karar merci devletlerin eşit olarak temsil edildiği iki yılda bir yapılan Bakanlar Konferansıdır. DTÖ Sekretaryasının kural koyma yetkisi yoktur ve üye ülkelere idari ve teknik destek vermekle yükümlüdür. Bu çerçevede, DTÖ kurallara dayalı bir sistemdir ve bu kuralların temelinde devletlerce müzakere edilmiş anlaşmalar vardır.

DTÖ'nün ayrımcılık yapmama ve uzlaşmaya dayalı karar alma prensipleri üye ülkelerin eşitliğini sağlayan önemli ilkelerdir. Ayrımcılık yapmama prensibi çerçevesinde En Çok Gözetilen (Kayrılan) Ülke Kaydı ve Ulusal Muamele kuralları ile DTÖ kurallarının tüm ülkelere eşit bir şekilde uygulanması temin edilmiştir. Uzlaşmaya dayalı karar alma prensibi bağlamında, üye devletlerin uzlaşmasıyla karar alınması söz konusudur. Üye devletlerin eşitliğini sağlamaya yönelik bu ilkeler *demokratik katılım* ve *karar alma* mekanizmaları noktasında herşeyin mükemmel olduğu anlamına gelmez. Zira uygulamada, bu karar alma istemi kağıt üzerindeki gibi işlememektedir (Nanz ve Steffek, 2004). Kağıt üzerinde evrensel bir üyelik, eşit oy hakkı olmasına rağmen, uygulamada bir "gelişmiş devletlerin kulübü" ortamı oluşabilmektedir. Örneğin iki yılda bir Bakanlar Konferanslarında, gelişmiş ülkelerin ve onların davet ettikleri devletlerin katıldıkları gayriresmi "yeşil oda" danışma toplantıları yapılmakta ve bu toplantılar kayıtlara geçmemektedir. "Yeşil oda" danışma toplantılarında alınan kararlar, büyük ölçüde gelişmiş devletlerin çıkarlarını gözeten kararlar olmaktadır ve bir anlamda diğer devletlere dayatılmaktadır. Gelişme yolundaki ülke temsilcileri bu toplantılara davet edilmediklerini, davet edilseler bile alınan kararların "al ya da çek git" yaklaşımı şeklinde dayatıldığını ifade etmektedirler (Nanz ve Steffek, 2004). Bu yaklaşım, sivil toplum örgütlerinin ve vatandaşların yanısıra üye devletlerin önemli bir bölümünün karar alma mekanizmasının dışına itildiğini göstermektedir.

Bu eleştiriler sistem içindeki gelişmiş ülke ve gelişme yolundaki ülke çıkar farklılıklarını ve gerginliğini ortaya koymaktadır. Bu gerginlik, günümüzde DTÖ'de çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesinde istenilen ilerlemenin sağlanamamasının temel nedenlerinden

birisidir. Diğer taraftan, gelişme yolundaki ülkelerin DTÖ'nün günlük isleyişinde yer alan istişarelere katılma noktasında yeterli maddi olanaklara ve insan gücü kapasitesine sahip olamama gibi sorunlarından dolayı, çıkarlarını gözetmek bir yana, çıkarların farkındalığı noktasında bile açmazları vardır. Dünya Ticaret Örgütü'nü kuran 1994 tarihli Marakeş Anlaşmasında DTÖ'de dikkate alınması gereken hususlardan birisi "gelişme yolundaki ülkeler ve özellikle en az gelişmiş olanların artan dünya ticaretinden ihtiyaçları ile orantılı olarak pay almalarını sağlamak" olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda, gelişme yolundaki ülkelerin sisteme katılımları ile ilgili gerekli teknik destek ve mali desteğin verilmesi yoluyla küresel yönetişim taleplerine de cevap verilmiş olacaktır.

DTÖ'nün karar alma mekanizmasına dair eleştirilerin bir bölümü de sivil toplum örgütlerinden gelmektedir. Sivil toplum örgütlerinin temel eleştirisi sistemin aldığı kararların birçok insani etkilediği ancak bu insanların sistem hakkında hiçbir bilgisi olmadığıdır (Griffin, 2003). Bu çerçevede sivil toplum örgütleri hem daha şeffaf bir sistem beklemekte hem de kararlardan etkilenme potansiyeli bulunan grupların haklarını savunmak üzere karar mekanizmalarına katılmak istemektedir. Sivil toplum örgütlerinin eleştirisi; devletlerin DTÖ gündeminde yer alacak konuları parlamentolarında yeterince tartışmadıkları ve DTÖ'de alınan kararları sivil toplum örgütleriyle yeterince paylaşmadıkları yönündedir. Parlamentolarda bu konuların ilgili sivil toplum örgütleriyle paylaşılması hem vatandaşların bilgi sahibi olmasını hem de kaygılarını, önceliklerini sivil toplum örgütleri aracılığıyla iletmelerini sağlayacaktır (Wolf, 2001).

Sivil toplum örgütlerinin karar alma mekanizmalarına katilim konusundaki ısrarlarının gerekçesi, devletlerin vatandaşlarının çoğunluğunun çıkarlarını gözeterek nihai karar aldığı ve bu bağlamda karardan olumsuz etkilenen vatandaşların kaygılarının sisteme ancak kendileri aracılığıyla yansıtılabileceğidir. Mevcut durumda, DTÖ'yü kuran 1994 tarihli Marakeş Anlaşmasında DTÖ'nün ilgili durumlarda sivil toplum örgütlerine danışabileceği, onlarla işbirliği yapabileceği hükmü vardır (Madde V .2). Ancak bu hüküm, DTÖ'ye verilen keyfiyetten dolayı sivil toplum örgütlerince yeterli bulunmamaktadır. Sivil toplum örgütlerinin DTÖ gündemine mesele getirmesinin kurumsal hale getirilmesinde önerilerden birisi her Bakanlar Konferansı öncesi ülke temsilcilerinin, sivil toplum örgütü temsilcilerinin ve medyanın bir araya gelerek konuların bir ön görüşmesinin yapılacağı ve ortak paydaların tesis edileceği bir toplantı düzenlenmesidir. Böylece, Bakanlar Konferansı öncesi bir tartışma platformu oluşturularak vatandaşların ve sivil toplum örgütlerinin kaygılarının göz önünde bulundurularak ortak paydalar yaratılması mümkün olabilecektir (Nanz ve

Steffek, 2004). Sivil toplum örgütlerinin DTÖ sistemindeki rollerinin arttırılmasındaki sorunlardan en önemlisi yetki-sorumluluk paralelliğinin nasıl temin edileceğidir. Zira, ilk bakışta sivil toplum örgütlerinin halkın temsilcisi olma gibi bir misyonu gözükse de üyelik yapısı, mali bağlantıları net olmayan bir sivil toplum örgütünün sistem içinde rol sahibi olması çeşitli sorunları beraberinde getirecektir. Dolayısıyla, DTÖ gündeminde söz almak isteyen sivil toplum örgütlerinin üyelik yapısı ve mali bağlantıları konusunda açık olmaları, vatandaşlara ve faaliyette bulundukları devletlere karşı hesap verebilir olmaları gerekecektir (Sutherland ve Sewell, 2001).

Şeffaflık hususunda DTÖ' de son yıllarda küresel yönetişim taleplerine cevap verebilecek olumlu gelişmeler olmuştur. DTÖ internet sayfasında (www.wto.org) Bakanlar Konferansına sunulan tüm dokümanlar yer almakta, tüm toplantıların tutanakları tutulmakta ve ek tarife müzakerelerinin tutanakları dışındaki tutanaklara ulaşılabilmektedir. Panel raporları 3 farklı dile çevrilerek bir veya iki ay içerisinde yayınlanmaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalara ilişkin bülten yayımlanmakta, internet üzerinden eğitim programları düzenlenmektedir.

DTÖ bünyesinde yer alan Ticaret Politikasını Gözden Geçirme Mekanizması da devletlerin ticaret politikalarının ve uygulamalarının anlaşılmasında ve şeffaflığı sağlamada önemli bir araçtır (Jordan, 2004). Gelişmişlik düzeyine göre gelişmiş ülkelerin iki yılda bir, diğer ülkelerin ise ticaret hacimleri ile orantılı olarak dört veya altı yılda olmak üzere ülkelerin ticaret politikasına ilişkin gözden geçirmeler hem hükümet tarafından hem DTÖ tarafından yapılmakta ve her iki dokuman da DTÖ Sekretaryası tarafından yayınlanmaktadır (Togan, bu kitaptaki makale).

Şeffaflığa ilişkin bu düzenlemelere rağmen, gelişme yolundaki ülkeler gibi sivil toplum örgütleri de prosedürlerin daha şeffaf ve ulaşılabilir olmasını talep etmektedir. Her ne kadar dokümanlara ulaşmada bir sorun olmasa da sivil toplum örgütlerinin resmi çok taraflı toplantılara gündem getirmesinde ve Bakanlar Konferansı'nda sunum yapabilmesinde kısıtlayıcı uygulamalar vardir (Nanz ve Steffek, 2004).

Küresel yönetişim bağlamında diğer bir eleştiri de DTÖ'nün etkin bir karar mekanizmasına sahip olmadığıdır. Karar alma sisteminin (konsensüs) ile etkin ve hızlı karar almayı bağdaştırması gerekliliği belirtilmiştir (Sutherland ve Sewell, 2001). DTÖ mevcut uzlaşma sistemini GATT'dan almıştır. GATT'ın ilk yıllarında ülke sayısı azdı ancak günümüzde DTÖ'ye üye ülke sayısının artması sonucu görüş birliğine dayalı karar sisteminin etkinlikten ve hızdan uzaklaştığı belirtilmektedir (Sutherland ve

Sewell, 2001). Bu konuda getirilen önerilerden birisi Genel Konsey'den önce yaklaşık 20 devletin temsilcilerinden oluşacak bir "Yönetici Komitesi"nin oluşturulmasıdır. Yönetici Komitesi'nin temel görevi temsil ettiği ülkeler adına nihai karar almak yerine müzakereler ve sorunları çözme noktasında uzlaşma sağlamak olacaktır. Yönetici Komite üyelerinin, ülkelerin çok taraflı ticaret sistemi içindeki ticari payları, coğrafi bağları, gelişmişlik düzeyleri çerçevesinde seçilmeleri önerilmiştir. Yönetici komitesiyle ortak çıkarları olan devletler önceliklerini belirleyerek temsilcilerini seçecek ve bu temsilciler aracılığıyla daha hızlı ve etkin karar alınması mümkün olacaktır (Sutherland ve Sewell, 2001).

3.2 DTÖ'nün ticaret dışı alanlarda etkilerinin değerlendirilmesi

DTÖ her ne kadar ticaretin çok taraflı ticaret sistemi yoluyla serbestleştirilmesi amacıyla oluşturulmuş bir kuruluş olsa da, Marakeş Anlaşması'nda DTÖ'nün; tam istihdamın sağlanması, yoksulluğun azaltılması, yasama standardının arttırılması, çevrenin korunması gibi ticaret dışı amaçları gözetmesi ifade edilmiştir. Nitekim, GATT'in 20. maddesi, ayrımcılık yapmamaları ve gizli koruma yapmamaları kaydıyla üye devletlerin insan, hayvan veya bitki hayatı ve sağlığını korumak amacıyla harekete geçmelerine izin vermektedir. Buna ek olarak, DTÖ Anlaşması ekinde gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı ve güvenliği ile ilgili düzenlemeler içeren "Sağlık ve Bitki Sağlığı Tedbirleri Anlaşması" ve ürün standartları ile ilgili düzenlemeler içeren "Ticarette Teknik Engeller Anlaşması" mevcuttur. Bahsi geçen anlaşmalar, çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesi amacı ile ticaret dışı amaçlar arasında denge sağlamaya yönelik düzenlemelerdir.

DTÖ ticaret dışı amaçları gözetse de DTÖ'nün başarı kriteri çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesi yönünde attığı adımlardır. Bu çerçevede DTÖ, çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesinde katettiği mesafe göz önünde bulundurularak en başarılı uluslararası kuruluş olarak değerlendirilebilir (Wolf, 2001). Bu başarı bir anlamda, küreselleşme karşıtı sivil toplum örgütlerinin eleştirilerini DTÖ'ye yoğunlaştırmalarının nedeni olmuştur (Sutherland ve Sewell, 2001). Eleştiri olarak; DTÖ'nün ticaretin serbestleştirilmesi ile çevrenin korunması, yoksulluğun azaltılması, insan haklarının korunması arasında denge sağlayamadığı ve ticaretin serbestleştirilmesi uğruna dünyada eşitsizliğin artmasına, çevreye zarar verilmesine, insan (örneğin işçi) hakları ihlallerine göz yumduğu belirtilmektedir (Jordan, 2001).

DTÖ Genel Direktörü Pascal Lamy (2005), bu eleştirilerin doğrulanmasının söz konusu olmadığını, tam tersine DTÖ'nün ticaret ve ticaret dışı konular arasında denge sağlanmasında çok hassas olduğunu ifade etmiştir.

Bu eleştirilerin haklı olup olmadığı noktasında DTÖ'den beklentileri ortaya koymak gerekir. DTÖ nezdinde çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesi nihai bir amaç mıdır? Yoksa çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesi küresel refahın arttırılıp, artan refahın adil bir şekilde paylaşılarak, insan yaşam standardının yükseltilmesinde bir araç mıdır? GATT sürecinde ticaret müzakereleri tarifelerin indirilmesi odaklıydı ve çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesinin amaç mı yoksa araç mı olduğu tartışması yoktu. Ancak müzakerelerin tarife dışı engeller konusuna odaklanmaya başlamasıyla ticaret ile ticaret dışı öncelikler arasında denge sorunu gündeme gelmiş oldu. Küresel yönetişim noktasında DTÖ'den beklenti hiç şüphesiz ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde mesafe katedilirken ticaret dışı konuların da göz önünde bulundurularak küresel refah artışının ve insan yaşam standardının yükseltilmesinin gözetilmesidir.

Bu çerçevede, gündemdeki tartışma çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesi odaklı kurgulanmış, yapılandırılmış bir DTÖ'de çevrenin korunması, isçi haklarının gözetilmesi gibi ticaret dışı amaçların nasıl gözetileceğidir.

Profesör Andrew Guzman (2002) *Küresel Yönetişim* ve DTÖ isimli makalesinde ticari ve ticaret dışı konuların DTÖ platformunda tartışılarak, uzlaşma sağlanabilmesini teminen DTÖ'nün bünyesinde ticaret dışı konularda departmanlar kurulmasını önermiştir. Böylece, DTÖ bünyesinde ticaret departmanı, çevre departmanı, sağlık departmanı gibi departmanlar oluşturulacak ve her departman bünyesinde devletlerden konusunda uzman temsilci bulunduracak ve konularını özerk bir şekilde müzakere edecektir. Departmanların kendi iç müzakerelerinin yanısıra, departmanlar arası müzakereler de olacaktır. Departmanlar arası müzakereler yoluyla ticaret ve ticaret dışı konular arasında uzlaşma sağlama ortamı doğacak, sağlanamaması durumunda da müzakerelerin yaptırım gücü olan DTÖ'nün "Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması" yoluyla neticelendirecektir. Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması mevcut DTÖ sisteminden farklı olarak ticaret konusundaki uzmanların yanısıra diğer konulardan uzmanlar da bulunduracaktır. Guzman'a (2002) göre, Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasının çözüm konusunda bağlayıcı karar alma yetkisi olması, devletlerin departmanlar arası pazarlıklarda karşılıklı taviz vererek faydalı sonuçlar almasını sağlayacaktır.

Guzman (2002), bir anlamda "politik pazarlık" teorisinin devletler arası görüşmelere uygulanmasını önermektedir. "Politik pazarlık" teorisi çerçevesinde devletler pazarlık alanlarını geniş tutarak faydalı anlaşmalara ulaşma potansiyellerini arttıracaklardır. Zira sadece çevre konusunun veya tarım konusunun ele alındığı bir müzakerede devletlerin çatışan çıkarlardan dolayı uzlaşmaya varması zordur. Ancak, müzakere her iki konuyu da ele alacak şekilde yapılırsa devletlerin bir konuda taviz verip, diger konularda taviz alarak uzlaşma olasılığı artacaktır.

Bu önerilerden anlaşılacağı üzere, Guzman yeni bir uluslararası kuruluşun belki de "Dünya Ekonomi Kurumu"nun temellerini DTÖ'de atmak istemektedir (McGinnis ve Movsesian, 2004).

McGinnis ve Movsesian (2004), Guzman'in önerisini eleştirmişlerdir. İlk eleştirileri, Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması'nın hiyerarşik olarak departmanların üstünde yer alması nedeniyle Guzman'ın önerdiği yapının küresel yönetişimden ziyade "küresel hükümet" ile sonuçlanabileceğidir. Diğer eleştiri de departmanlar arası tavizler yoluyla her devlet için faydalı sonuçlar alınacağı düşüncesinin, mevcut DTÖ'de gözetilen denge ve aşırılıklardan kaçınma politikasını tahrip ederek, özel çıkarların kamu çıkarlarına tercih edilmesi sonuçları ile karşılaşılabileceğidir. McGinnis ve Movsesian (2004), bu eleştirilerini yaptıktan sonra, kendi önerilerini ortaya koymaktadırlar. Bu öneriye göre, DTÖ çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesine odaklanmalıdır. Böylece daha fazla ekonomik büyümeye olanak sağlayacaktır. Devletlerin bu ekonomik büyümeden gelen gelirleri çevre, kamu sağlığı gibi sosyal konulara ayırarak küresel yönetişime daha etkin fayda sağlayabilecektir.

4. Sonuç

Küreselleşme ekonomik büyümeye ivme kazandırmış, milyonlarca insanın yoksulluktan kurtulmasını sağlamıştır. Ancak, küreselleşme ile birlikte hem devletler arasında hem devlet içinde eşitsizlikler artmıştır. Günümüzde, gittikçe artan eşitsizlik, birçok küresel soruna da kaynaklık etmektedir. Bu küresel sorunların çözümü, devletlerin, uluslararası kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin ve vatandaşların işbirliğini gerektirmektedir.

Küresel yönetişimin temelinde görüşme ve uzlaşma yoluyla ortak çıkarların tesis edilmesi vardır. Bu bakımdan DTÖ, devletlere çok taraflı ticaret konusunda tartışma, görüşme ortamı sağlayan bir kurum olarak küresel yönetişimin önemli bir aktörüdür.

Küresel yönetişime katkı için, DTÖ'nün demokratik karar alma mekanizmasına sahip olması, şeffaf, hesap verebilir, etkin bir kurum olması önemlidir. Diğer taraftan gelişme yolundaki ülkelerin sisteme daha etkin katılımları teşvik edilmeli ve ticaretin serbestleştirilmesi ile ilgili kararlarda çevrenin, sağlığın korunması gibi saikler göz önünde bulundurulmalıdır .

KAYNAKÇA

Griffin, K., (2003), 'Economic Globalization and Institutions of Global Governance', *Development and Change*, 34(5), ss:789-808.

Guzman, A., (2002), *Global Governance and the* WTO, UC Berkeley School of Public Law and Legal Theory Research Paper No.89.

Jordan, B., (2001), *Building a WTO That Can Contribute Effectively to Economic and Social Development Worldwide, , Organization in Global Governance,* Tokyo: United Nations University Press.

Karns, M., ve Mingst K., (2004), *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*, Londra: Lynne Rienner Publishers.

McGinnis, J. ve Movsesian, M., (2004), *Against Global Governance in the WTO*, Northwestern University School of Law, Law and Economics Research Paper Series Research Paper No.04-06.

Nanz, P. ve Steffek, J. (2004), *Global Governance, Participation and the Public Sphere, Blackwell Publishing*, Oxford: UK Government and Opposition Ltd.

Sutherland, P ve Sewell J., (2001), ''Challenges Facing the WTO and Policies to Address Global Governance", G. Sampson (ed.), *The Role of the World Trade Organization in Global Governence*, Tokyo: United Nations University Press.

Wolf, M., (2001), 'What the World Needs From the Multilateral Trading System", G. Sampson (ed.), *The Role of the World Trade Organization in Global Governence*, Tokyo: United Nations University Press.

WTO News: Speeches - DG Pascal Lamy, 21 Ekim 2005,
http://www.wto.org/english/news_e/sppl_e/sppl12_e.htm

İKTİSADİ KALKINMAYI TİCARET SİSTEMİNİN MERKEZİNE TAŞIMAK*

Faizel ISMAIL**

1. Giriş

Ticaret müzakerelerinde gelişmekte olan ülkelerin (gelişme yolundaki ülkeler-GYÜ) çıkarlarına özel önem verilmesine ilişkin argümanların geçmişi, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) kuruluşunun ilk günlerine kadar uzanmaktadır. Dünya Ticaret Örgütünde (DTÖ) yer alan gelişmekte olan ülkelere yönelik özel ve lehte muamele tedbirleri, tercihli pazara giriş, bu ülkelerin tarifelerini daha uzun bir süre içinde indirme imkanı ve DTÖ kurallarının uygulanmasında esneklik verilmesinin yanı sıra gelişmiş ülkelerin DTÖ anlaşmalarının uygulanmasını kolaylaştırmak için gelişmekte olan ülkelere teknik yardım ve kapasite geliştirme desteği sağlamasını içermektedir. Ancak, söz konusu tedbirler ticaret sistemindeki temel eşitsizlikleri gidermede başarılı olamamıştır. Gelişmiş ülkeler, kendi pazarlarını korumayı ve önemli sektörlerde küresel ticareti bozmayı sürdürerek gelişmekte olan ülkelerin kalkınma umutlarını kırmışlardır. Müzakere güçlerinin büyük ölçüde farklı olması, tüm faydanın gelişmiş ülkelerin çıkar grupları lehine sonuçlandığı dengesiz kuralların ortaya çıkmasına neden olmuştur. DTÖ'nün küresel yönetişim sisteminin önemli bir parçası olduğu düşünüldüğünde, örgütün güç yapılarında görülen dengesizlikler, karar alma süreçlerinin ne ölçüde kapsayıcı olduğu ve de müzakere sonucu ortaya çıkan ticaret anlaşmalarının ne kadar meşru olduğu hususlarında soru işaretlerine neden olmaktadır.

DTÖ bünyesindeki kalkınma tartışmasının çoğunlukla özel ve lehte muamelenin etkinliğini artırmayla alakalı olduğu varsayılmıştır. Bu görüş, kalkınmaya ilişkin tartışmaları DTÖ'nün merkezinden uzaklaştırmış, "yapılsa iyi olur" veya "olsa da olur" anlayışıyla ele alınmasına neden olmuştur. Bu şekilde algılanan kalkınma boyutu oldukça dardır. Gelişmekte olan ülkelerin DTÖ'de özel ve lehte muameleden daha geniş bir açılım gerektiren temel çıkarları bulunmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, DTÖ'nün kalkınma boyutunun adil ticaret, ticaret kapasitesinin gelişimi, dengeli kurallar ve iyi yönetişim olmak üzere dört anahtar unsurdan oluştuğu

---

* Bu makale Simon Evenett ve Bernard Hoekman tarafından yayına hazırlanan *Economic Development and Multilateral Trade Cooperation* isimli ve 2006 tarihli Dünya Bankası yayınından izin alınarak çevrilmiştir. Bu metnin çevirisi Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü Dış Ticaret Uzman Yardımcısı **Serdar Alper** tarafından yapılmıştır.

** Büyükelçi, Güney Afrika Cumhuriyeti DTÖ Delegasyonunun Başkanı.

savunulmaktadır. Bu ilkeler, Amartya Sen'in kalkınmayı insani özgürlüklerin kapsamını genişletme süreci olarak tanımlamasından doğmuştur (Sen 1999). Bu özgürlükler, açlık benzeri yoksunluklardan uzak durabilme ve siyasal sürece katılım gibi basit imkanları ihtiva etmektedir. İnsanın özgürlüğü, kalkınmanın baskın hedefi olmasının yanı sıra kalkınma hedefini yakalamada da temel araçtır.

Bu dört tür "mahkumiyet" veya yoksunluk, kalkınma ve çok taraflı ticaret sistemi tartışmasıyla doğrudan ilgilidir. Öncelikle, Sen (1999) yoksunlukların, piyasaların sunduğu ekonomik fırsatların ve uygun koşulların (fırsat eşitliği anlamında adil ticaret gibi) insanlardan esirgenmesi durumunda ortaya çıkacağını iddia etmektedir. İkinci olarak, yoksunluk kavramı düşük gelirli olmaktan ziyade temel imkanların (ticaret yapma imkanı gibi) yoksunluğu olarak anlaşılmalıdır. Üçüncüsü, piyasaların daha etkin işlemesini sağlayacak devlet düzenlemesi gereklidir. Ayrıca, piyasa mekanizmasının başarılı bir şekilde kullanılması amacıyla vizyon ve güven yaratmak için kamu politikasını sosyal adalete dayandıran (daha fazla adalet sağlamak için dengeli kurallar koymak gibi) etik bir sistemin varlığı gereklidir. Dördüncüsü, insanlara temel yurttaşlık haklarını ve kamusal işlerle ilgili önemli kararlara katılma fırsatını (yani açık, şeffaf ve katılımcı karar alma sürecini) tanımamak, kalkınma sürecinin önemli bir parçası olan demokratik sistemi geliştirme ve güçlendirme hakkını tanımamaktır.

Adil ticaret, gelişmekte olan ülkelerin ihraç ürünlerinin gelişmiş ülke pazarlarına girişi üzerindeki engellerin kaldırılması şeklinde tanımlanabilir. Gelişmekte olan ülkelerin, özellikle de en yoksul ve en fazla dışlanmış olanların mukayeseli üstünlüklerini kullanabilmeleri ve dolayısıyla daha adil ve eşit koşullarda bir ticaret sisteminin ortaya çıkabilmesi için beşeri, kurumsal, üretim ve ihracat kapasitelerinin artırılması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için uygun bir esnekliğin yanı sıra DTÖ anlaşmalarının fayda ve maliyetleri arasında adil bir denge sağlayacak kuralların tesis edilmesi, anlaşmaların meşruiyetini ve sürdürebilirliğini artıracaktır. Daha şeffaf ve kapsayıcı bir karar alma sistemi vasıtasıyla DTÖ'deki yönetişimin geliştirilmesi sayesinde, gelişmekte olan ülkelerin etkin bir şekilde sürece katılma imkanı da artacaktır. Bu çerçevede özel ve lehte muamele, gelişme düzeyine bağlı olarak, ticaret anlaşmalarında ölçülülük ilkesini sağlayan bir araç olarak görülebilir. Ne var ki, özel ve lehte muamele ilkesi tek başına ticari kalkınma hedeflerini yakalamak için yetersiz bir anlayıştır. Söz konusu ilke adil ticaret, ticaret kapasitesi gelişimi, dengeli kurallar ve iyi yönetişimden oluşan dört ilkeyle tutarlı olan daha geniş bir yaklaşımın parçası olmalıdır.

Burada ortaya konan kalkınma boyutu kavramı, sadece gelişmekte olan ülkelere münhasır değildir. DTÖ bünyesinde kalkınma boyutunun geliştirilmesi, daha meşru

ve güçlü, çok taraflı kurallara dayanan bir sistem kurma isteğindeki, gelişmiş veya gelişmekte olan tüm üyelerin çıkarınadır. DTÖ bir kalkınma kurumu olmayıp ticaretin müzakere edildiği bir kurum olmakla birlikte, çoğu üye ticari çıkarlarını daha geniş bir stratejik hedef grubu içerisine yerleştirmektedir (İsveç Hükümeti 2002). Çok taraflı ticaret sistemini ilerletmek için gelişmiş ülkelerin de nedenleri bulunmaktadır (Mendoza 2003). Böyle bir sistem, yurt içindeki verimsiz korumacılığı sınırlamakta, maliyetli ticari savaşları azaltmakta ve de küresel büyümeyi artırmaktadır. Kalkınma boyutunun ele alınmasının ticaret sisteminin istikrarı ve meşruiyeti için de katkısı olacaktır. DTÖ'nün büyüme ve kalkınma hedeflerine katkı sağlanması, 'sistemi daha fazla iyileşme, büyüme ve kalkınma için bütünüyle' hareket etmeye çağıran Doha Deklarasyonunda da tanınmış olan ortak bir sistematik hedeftir.

2. Küresel Bağlamda Ticaret ve Kalkınma Tartışması

Küreselleşme sonucunda gelişmekte olan pek çok ülkenin kalkınma fırsatları artmış olmakla birlikte, başta Afrika ülkeleri olmak üzere çok sayıda ülke bu fırsatları kullanma konusunda başarılı olamamış ve dünya ekonomisi içinde daha da dışlanmış hale gelmiştir. Son beş yıl içinde DTÖ, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve G-8 gibi kurumların uluslararası toplantılarında rastlanan sokak gösterilerinden de anlaşıldığı üzere, sivil toplum örgütlerinin daha önce benzeri görülmemiş kitlesel eylemleri, bu dengesiz gelişmelere bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Eleştirinin büyük bir kısmı, devletin piyasalara öncü bir şekilde rehberlik ettiği Doğu Asya ekonomilerinin başarılı kalkınma politikalarıyla büyük tezatlık arz eden Washington Konsensüsü olarak adlandırılan politikalara odaklanmaktadır (Wade 1990).

Kükreyen Doksanlar (The Roaring Nineties) adlı kitabında Joseph Stiglitz (2003), ABD'nin içeride devlet ve piyasalar arasındaki dengeyi yanlış kurduğunu, uluslararası ortamda ise ticaretin serbestleştirilmesi, mali piyasaların düzenleme dışı bırakılması ve devlet teşekküllerinin özelleştirilmesini talep ederek serbest piyasacı Washington Konsensüsünü orantısız bir şekilde yaydığını ileri sürmektedir. Stiglitz Amerikanın söz konusu politikasında tutarlılığın eksik olduğuna dikkat çeker. Amerika, serbest piyasa ideolojisini yayarken, "politikalarının gelişmekte olan ülkelerin yoksulları üzerindeki etkisini düşünmeyip Amerika'da iş yaratma üzerindeki etkisini düşündü" (s. 204). Ticaretle ilgili olarak ise şu hususları dile getirmektedir: "Uruguay Turu en büyük başarısızlıklarımızdan biri olarak sonuçlandı... Amerika kendi güçlü olduğu alanlarda ülkeleri pazarlarını açmaya zorladı... ancak ülkelerin bunun karşılığında bir şeyler elde etme çabalarına karşı çıktı" (s. 206).

Uruguay Turu anlaşmalarının bazıları, sonuçta ortaya çıkan çifte standartları yansıtmaktadır. Tarım Anlaşması gelişmekte olan ülkelerden pazarlarını açmasını isterken, dünya fiyatlarını düşüren ve de gelişmekte olan ülkelerin kalkınma potansiyelini zayıflatan muazzam sübvansiyon ve yüksek tarifelerde kayda değer bir indirim öngörmemektedir. Çoğu kalkınmakta olan ülkenin mukayeseli avantajının olduğu sanayi ürünlerinde ise gelişmiş ülkeler, ortalamanın üzerindeki tarifeler ile tarife basamaklandırması ve emek yoğun ürünlerde tarife tavanları koyma hakkını elinde tutmuştur.

Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri (TRIMs) Anlaşması, endüstriyel kalkınmayı desteklemeye yönelik politika müdahalesini, gelişmiş ülkelerin geçmişte benzer araçları kendi ekonomik kalkınma stratejilerinde kullanmış olmalarına karşın sınırlamakta ve dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin üzerine çıktıkları merdiveni alaşağı etmektedir (Ha-Joon 2002). Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) ise daha fazla araştırma yapmanın potansiyel faydaları ile patent hakları sayesinde ilaç üreten ülkelere verilen tekelci gücün ve azalan rekabetin maliyetleri arasında denge sağlama konusunu es geçmiştir (Ismail 2003). Ürün standartları ise yoksul ülkelerle değil birbirleriyle karşılıklı tanıma anlaşmaları müzakere eden ve böylece yoksul ülkelerin piyasalara girişi önündeki engelleri çoğaltan daha büyük gelişmiş ülkelerin mevcut norm ve çıkarlarını ekseriyetle yansıtmaktadır (Ismail 2003).

1947'de GATT'ın kuruluşundan beri çok taraflı ticaret sistemi, Bretton Woods kurumlarıyla (IMF ve Dünya bankası) birlikte ekonomik alandaki küresel yönetişim sisteminin hayati bir parçası olarak görülmüştür. Ancak gelişmiş ülkeler, GATT/DTÖ'nün meşruiyetine ve siyasi anlamda güvenilirliğine gerek içerideki egemenlik tartışmalarında gerekse de tek taraflı ticari tedbirlerin uygulanması bağlamında (ABD Ticaret Kanununun 201 ve 301. Bölümleri gibi) muhalefet etmişlerdir (Chen 2004). Gelişmekte olan ülkeler ise kendi egemenliklerini tehdit eden TRIPS Anlaşması gibi yeni anlaşmalara ve Doha Kalkınma Gündeminde yer alan Singapur konularıyla ilgili önerilen kurallara muhalefet etmişlerdir. DTÖ üyeleri arasında çok taraflı ticaret sistemini ve kurallarını güçlendirme gereği konusunda geniş çaplı görüş birliği oluşmuştur. Bu karar alma süreci için de geçerli olmaya başlamıştır[1] . DTÖ konsensüse dayanan bir karar alma sistemi kurmada nispeten başarıyı yakalamış olmasına karşın, kurumun işleyişinde yaşanan önemli aksaklıklar (sözgelimi Seattle ve Kankun zirvelerinde) bazı üyelerin (ilk akla gelen dönemin AB Komisyoneri Pascal Lamy) karar alma sürecini "ortaçağa özgü"

[1] ABD Ticaret Kanununun 201. bölümü korunma hükümlerine ilişkin davalar ile ilgili panel raporuna Avrupa Birliğinin verdiği cevap için bkz. Chen (2004).

nitelemesiyle eleştirmesine yol açmıştır. Diğer üyeler ise büyük gelişmiş ülkelerin (AB üyeleri ve ABD) çıkarlarının sürece hükmettiği görüşündeler. Gelişmekte olan ülkeler arasında G-20, G-33 ve G-90 gibi ittifakların kurulması, bu çarpıklığı dengeleyecek pozitif bir gelişme olarak görülebilir.

3. Kalkınma Boyutunun Dört Unsuru

Yukarıda bahsi geçen eleştirilere yönelik tutarlı bir cevap olmalıdır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çıkar ve politikalarında geniş ayrılıklar olmasına karşın, birleştikleri önemli alanlar da mevcuttur. Çok taraflı bir ticaret sistemi bu sistemsel endişe, değer ve çıkarlar hesaba katılarak oluşturulmalıdır. Ciddi olarak ele alındığında, kalkınma boyutunun burada önerilen dört unsuru (adil ticaret, ticaret kapasitesi gelişimi, dengeli kurallar ve iyi yönetişim), ticaret sisteminin kalkınma boyutu ve meşruiyetinin artmasını sağlayabilir. Söz konusu unsurların her biri, önce genel olarak daha sonra ise Doha Turunu ileriye taşıyacak müzakere modalitelerini oluşturan Temmuz 2004 Doha Çalışma Programı (Temmuz Paketi) bağlamında aşağıda tartışılacaktır (WTO 2004).

3.1 Adil ticaret

Küreselleşme ve uluslararası ticaretin faydalarının eşit dağılmadığı ve aslan payının gelişmiş ülkelere gittiği pek çok çalışma tarafından ortaya konmuştur (World Bank 2004). DTÖ üyeleri arasında büyük ekonomik güç ve kalkınma düzeyi (ekonomik büyüklük) farklılıkları olması bu sonucun kısmen nedeni olsa da, bunda gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri negatif dışsallıkların etkisinde bırakan haksız ticaret ve ekonomi politikalarının da payı bulunmaktadır. Bu ülkelerin içeride uyguladıkları ticaret politikaları küresel piyasaların işleyişini aksatmaktadır. Gelişmiş ülkeler, söz konusu aksaklıkları ortadan kaldırarak, küresel ekonomi politikasında, özellikle de ticaret ve kalkınma yardımı politikaları arasında daha büyük bir uyumu gerçekleştirerek ve mukayeseli üstünlüklerin işlemesine imkan tanıyarak kalkınmaya kayda değer ölçüde katkı sağlayabilirler. Böyle bir politika neticesinde, dünya ekonomik refahı ve büyümesi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için artacaktır.

Gelişmiş ülkelerin iç ve dış politikalarında yapılması gerekli olan değişiklikler araştırmacılar tarafından geniş ölçüde mercek altına alınmıştır. Konuyla ilgili geniş literatür, gelişmiş ülkelerin tarım alanındaki korumacı politikalarının (piyasalarda) muazzam aksaklıklara neden olduğunu ve gelişmekte olan ülkelerin çiftçileri üzerinde büyük maliyetler yarattığını ortaya koymaktadır. Bu politikaların OECD'ye üye ülkelerin

tarım sektörüne destek olma konusunda da etkinliği ve etkisi zayıftır. Zira yaratılan faydaların çoğunluğu zengin çiftçi ve toprak sahiplerine gitmektedir. Üstelik söz konusu politikalar piyasa aksaklığını giderme noktasında çok az işe yaramakta, tam tersine, sürekli daha yoğun üretim tekniklerini teşvik etmesi dolayısıyla çevreye verilen zararı artırmaktadır (Tangerman 2004). Birleşmiş Milletler Bin Yıl Ticaret Görev Gücü (UN-Millennium Trade Task Force) (2005) ve Afrika Komisyonu (2005) gibi yüksek düzeyli komisyonlar, ilerisi için spesifik politika önerilerinde bulunmuşlardır. OECD içinde ticareti bozucu desteklerin kaldırılması, hizmet piyasalarına girişte hizmet sağlayıcılarının sınırlar arası geçici dolaşımı ve sınır ticareti yöntemleriyle serbestleşmenin sağlanması ile altyapı ve kapasite geliştirme alanlarında çok daha büyük yatırım yapılması önerilen politikalar arasında yer almaktadır. Söz konusu komisyonların hazırladığı raporlardaki önerilere uygun hareket edilirse, gelişmekte olan ülkeler dünya ekonomisine daha etkin ve sürdürülebilir şekilde entegre olacaktır.

Gelişmiş ülkelerin tarım politikalarının kalkınma üzerindeki yıkıcı etkileri yaygın olarak eleştirilmektedir (Oxfam 2002). Söz konusu politikalar, Dünya Bankası eski başkanı James Wolfensohn'ın korumacı politikaların "Afrika'nın yoksulluktan kurtulma şansını yok ettiğini" ifade etmesine neden olmuştur (International Herald Tribune, 6 Temmuz 2003). DTÖ'nün dünya ticaretinin egemen gücü ve küreselleşmenin nimetlerinden en çok faydalanan gelişmiş ülkelerin politikalarını, örgütün *küresel* pazarlarının serbestleşmesi ve gelişmekte olan ülkelerin ihracatının artması hedefleriyle tutarlı kılması gerekmektedir.

Tarım politikaları dahil olmak üzere küresel ticareti bozucu politikaların daha az uygulanması Doha Kalkınma Gündeminin önemli bir hedefidir. Gelişmiş büyük ülkelerin tarım ürünlerinde ihracat sübvansiyonları gibi politikalarda bağlayıcı kuralları kabul etmekte ve hızlı hareket etmekte direnç göstermesi karşısında ilerleme sağlanması zor olmuştur. Gelişmiş ülkelerin bu direnci yüzünden 2004 yılı ortasına kadar müzakere modaliteleriyle ilgili bir anlaşmaya varılamamıştır. Tarım ürünlerine yönelik müzakere modaliteleriyle ilgili bir çerçeve anlaşmasına ancak Temmuz 2004'te imza atılabilmiştir. Söz konusu anlaşmanın metninde, adil ticaret ilkesinin daha ciddi olarak gözetileceğine dair bazı taahhütler yer almaktadır. Anlaşma, geleneksel özel ve lehte muamele ilkesinin öngördüğü imkanlardan daha fazlasını sunan bazı maddeler ihtiva etmektedir. Pazara giriş modaliteleri DTÖ'nün gelişmekte olan ülkelerine gıda güvenliği, geçim güvencesi ve kırsal kalkınma ihtiyaçlarına dayanarak serbestleşmeye tabi olmayacak özel ürünleri belirleme imkanı tanımaktadır. Bu kriterlerin uygulanmasında DTÖ üyeleri, bir ülkenin kalkınma düzeyini ve zayıf yönünü göz önünde tutabilecektir.

2002-2004 tarihleri arasında yapılan tartışma ve analizler, gelişmekte olan en yoksul ülkelerin geçimlerini ve kalkınma umutlarını olumsuz yönde etkileyebilen/etkileyen

ticaret bozucu sübvansiyonları disiplin altına almanın önemini göstermiştir. Bu konuyu ayrı olarak ele almayı reddetmekle ABD, adil ticaret ve kalkınma arasındaki bağlantıyı göstermiştir. Batı Afrikalı pamuk üreticileri için büyük ehemmiyet arz eden ticaret bozucu sübvansiyonlarla ilgili olarak ilerleme kaydedilmesi, Doha tarım müzakerelerinin başarılı bir şekilde ve iddialı açılımlarla sonuçlanmasına sıkı sıkıya bağlıdır. DTÖ, OECD'ye üye ülkelerin sübvansiyonlarının kısmen neden olduğu, Batı Afrikalı üreticilerin karşı karşıya kaldığı pamuk krizindeki ticaret ve kalkınma boyutlarının birbirlerini tamamlayıcılığını tanımakla önemli bir ilerleme kaydetmiştir[2] .

Tarım dışı ürünlerde pazara giriş (TDÜPG / NAMA) müzakerelerinde ise formüle dayalı bir yaklaşımın benimseneceği en sonunda açıklığa kavuşturulmuş olmasına karşın, "çerçeve anlaşmasının" esasıyla ilgili tartışma ertelenmiştir. Tarım dışı ürün ticaretinin serbestleştirilmesine ilişkin modalitelerin, gelişmekte olan ülkelerin ürünlerinin gelişmiş ülkelerin pazarlarına girişini engelleyen mevcut yüksek tarifeler ile tarife tavanları ve tarife basamaklandırması konularını eşzamanlı olarak ele alması ve gelişmekte olan ülkelerin farklı kalkınma düzeylerine uyacak yeterli esnekliği sağlaması gerekecektir.

Sorunların büyük bir kısmı muğlak kalmış ve gelecekteki müzakerelerde çözüme kavuşturulmayı beklerken, bu çerçeve anlaşması, ihracat sübvansiyonlarının bütünüyle ortadan kaldırılmasını bir hedef olarak kabul ederek ve gelişmekte olan ülkelerin taahhütlerine ölçülülük ilkesinin uygulanmasını sağlayarak Doha Turundaki tarımda adil ticaret ve kalkınma taahhüdünü yerine getirmek için bir imkan sunmaktadır. Ancak işin büyük bir kısmı, sürecin nihai sonucuna, özelikle de OECD'ye üye ülkelerin "hassas ürünler" için muafiyet elde etmesi ile bazı politikalarını "yeniden bir araç olarak kullanması" (sözgelimi, izin verilen Yeşil ve Mavi Kutu sübvansiyonlarının genişletilmesi) yoluyla kendi pazarlarındaki serbestleşmenin kapsamını ne ölçüde daraltacaklarına bağlı olacaktır.

3.2 Ticaret kapasitesi gelişimi

Gelişmekte olan pek çok ülkenin özellikle de en çok dışlanmış olanların pazara giriş imkanlarının artması tek başına ihracata dayalı büyüme stratejisi için kayda değer bir katkı sağlamayacaktır. Bu ülkelerin ihracat yapma kapasiteleri çeşitli arz yönlü unsurlar nedeniyle sınırlıdır. Bu unsurlar arasında altyapı yetersizliği, düşük araştırma ve yenilikçilik kapasitesi, finansal kaynaklara erişimde zorluklar ve zayıf yatırım ortamı yer almaktadır. Kurumsal kapasite ve insan kaynaklarının yetersiz olmasının

[2] Bkz. DTÖ (2004) 1b; Ek A ve Ek 5.

da arz kapasitesinde görülen bu eksiklikte payı bulunmaktadır. Söz konusu ülkelerin mali kaynaklarının zayıf olmasının yanı sıra sağlık, eğitim ve diğer sosyal harcama alanlarında görülen büyük kaynak ihtiyacı, devletin yukarıda sıralanan yetersizlikleri giderme imkanını azaltmaktadır. Üstelik bu devletler, ticarette serbestleşmenin uyum maliyetleri ve mali etkisi dolayısıyla tarifelerini indirme konusunda da çekimser davranmaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülke pazarlarında elde edilmiş mevcut tavizlerin aşınma ihtimali de hatırı sayılır miktarda ülkeyi çok taraflı serbestleşmeyi destekleme konusunda isteksiz kılmaktadır.

DTÖ bu gerçekleri göz ardı edemez. Üretim kapasitesi ve ihracat kapasitesi ile kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, gelişmekte olan ülkeleri dünya ekonomisine etkin bir şekilde entegre etmek için olmazsa olmazdır. Bu gerekliliği kabul eden DTÖ, pamuk ve Batı Afrika vakasında ikili ve çok taraflı kurumlar dahil olmak üzere kalkınmayla ilgisi bulunan her kesimle yakın olarak çalışmıştır. DTÖ üyeleri örgütün, üretim ve ihracat kapasitesi ile kurumsal kapasite geliştirmede bir rolü bulunduğunu ve ticaretin kalkınma etkileriyle ilgili bazı sorumlulukları paylaşması gerektiğini kabul etmişlerdir.

Bu durum, ticaret kapasitesinin geliştirilmesine daha fazla finansman sağlanması için küresel bir çaba gösterilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Ticaret politikası kapasitesi geliştirilmesi için daha fazla finansman, ek finansman kaynaklarından gelmelidir. İngiltere'nin hazineden sorumlu bakanı Gordon Brown (şimdi, İngiltere Başbakanı Ç.N.), finansmanı kullanılacak şekilde düzenlemek için uzun dönemli bağışlara dayanan yardımları sağlayan uluslararası bir fon imkanı yaratılmasını önermiştir. Bu fon, ticaretle ilgili kapasite geliştirilmesi dahil olmak üzere Bin Yıl Kalkınma Hedeflerini tutturmak için gerekli olan finansmana yönelik ek 50 milyar dolar yaratabilir (G. Brown 2004). Savaş sonrası Avrupasının kalkınmasına maddi olarak yardım etmek için Amerikanın Marshall Planının taşıdığı anlayışı benimseyen Gordon Brown, diğer finansman yöntemlerinin de göz önünde tutulacağını ifade etmiştir[3] . Ayrıca Doha Turunun başarıyla sonuçlanması durumunda ortaya çıkacak, gelişmiş ülkelerin hanesine yazılan faydaların bazılarını yeniden dağıtmak için çeşitli yöntemler de bulunmaktadır. Faydaların yeniden dağıtılması sayesinde, gelişmekte olan ülkelerin kapasitesi ve dolayısıyla da ticaret sisteminin meşruiyeti artacaktır.

Doha Deklarasyonunda "teknik işbirliğinin ve kapasite geliştirmenin çok taraflı ticaret sisteminin kalkınma boyutunun esas unsuru" olduğu ifade edilmektedir. "Sürekli finanse edilen teknik yardım ve kapasite geliştirme programlarının önemli bir rol

[3] Uluslararası toplumun bu sorunları niçin çözmesi gerektiğine dair çok sayıda neden bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere yılda 100 milyar dolarlık kayba (bu miktar gelişmekte olan ülkelerin yılda elde ettiği kalkınma yardımlarının iki katına eşittir) neden olan OECD üyelerinin tarım sektörünü koruyan politikaları da bu nedenler arasında yer almaktadır (Oxfam 2002).

oynayabileceği" deklarasyonda kabul edilmektedir. Temmuz 2004 paketi, "başta en az gelişmiş olanlar olmak üzere az gelişmiş ülkelerin müzakerelere etkin katılımlarını arttırmak, DTÖ kurallarını daha kolay uygulamalarını sağlamak ve ekonomilerini çeşitlendirme ve uyumlu hale getirmelerine yardım etmek için bu ülkelere daha güçlü Ticaretle Bağlantılı Teknik Yardım (Trade-Related Technical Assistance-TRTA) ve kapasite geliştirme programları" sağlanmasını önermektedir. Ayrıca metinde yer alan "diğer kalkınma konuları" başlıklı bir bölüm, DTÖ üyelerinin "gelişmekte olan ülkelerin kapasiteyle ilgili kısıtları dahil olmak üzere ticaret ve kalkınmayla ilgili belirli ihtiyaç ve endişelerine özel önem vermelerini" taahhüt altına almaktadır. Dolayısıyla Temmuz paketi, daha geleneksel bir araç olan müzakere yeteneğini arttırmaya yönelik kapasite geliştirmenin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin uygulamaya yönelik ve arz yönlü ihtiyaçlarına da önem verilmesi gerektiğini dikkate almıştır.

Temmuz metninin ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerine ilişkin modalitelerle ilgili bir ekinde, gelişmekte olan ülkelere anlaşmaların uygulama maliyetlerinin karşılanmasında (uygulamadaki öncelik ve ihtiyaçlarının belirlenmesi, teknik yardım ve altyapı kurma dahil olmak üzere kapasite geliştirme desteği sağlanması) gelişmiş üye ülkelerce yardım sağlanacağına dair güvence verilmiştir. Ayrıca, yeterli desteğin olmaması durumunda gelişmekte olan ülkelerin uygulama yükümlülüklerinin ortadan kalkacağının söz konusu ekte ifade edilmiş olması oldukça önemli bir yeniliktir. Bu hükümler, özellikle en az gelişmiş olanlar olmak üzere az gelişmiş ülkelerin ticaretin getirdiği fırsatlardan daha fazla yararlanabilmeleri için ihtiyaç duydukları kapasitelerin geliştirilmesinin sağlanması bakımından yeni kuralların muhtemelen daha dengeli olacağına işaret etmektedir.

Temmuz metninde, tarım ve TDÜPG çerçeve anlaşmalarında ve de kalkınmayla ilgili bir bölümde ele alınan taviz aşınması problemi de tanınmıştır.Taviz aşınması çok sayıda yoksul ülke için önemli bir konuyken, pek çok ülke için en büyük sorun arz kaynaklı kapasite yetersizliklerini gidererek pazara giriş fırsatlarından yararlanmaktır. Söz konusu ülkelere ekonomilerini uyumlaştırma ve çeşitlendirme stratejilerini yürütmelerinde yardım etmek için bazı tedbirlerin uygulanması gerekebilir. Bu tedbirler arasında Bretton Woods kurumları kaynaklı finansman yer alabilir, ancak bağış kaynaklı kalkınma yardımları tercih edilmektedir.

DTÖ'nün bu stratejileri hayata geçirirken çok taraflı karar almada uyum kavramını eksiksiz bir şekilde uygulaması gerekmektedir. DTÖ bünyesinde alınan kararların diğer Bretton Woods kurumlarında alınanlarla (veya tersi) eşgüdümlü olması şarttır. Bunu gerçekleştirmek için DTÖ, en çok ihtiyaç duyan ülkeler için arz yönlü kapasitelerin geliştirilmesinde uzmanlaşmış olan kurumlarla resmi ilişkiler kurmalıdır (Prowse 2002). Bu yeni yaklaşımları geliştirmek için DTÖ bünyesinde uygun bir mekanizma

kurulmalıdır. DTÖ üyelerinden bazıları (Afrika Grubu) ve dış gözlemciler, gelişmekte olan bu ülkelerin karşılaştıkları kapasite kısıtlarını değerlendirecek ve diğer kalkınma ajanslarıyla daha uyumlu ve DTÖ kural ve yükümlülüklerinden geçici esneklikler içeren stratejiler tavsiye edecek bir izleme mekanizmasının oluşturulmasını önermişlerdir. Bu öneri ciddi olarak dikkate alınmalıdır (Hoekman 2005).

3.3 Dengeli kurallar

Küreselleşme daha fazla miktarda fakat daha oynak ticari ve mali hareketlere neden olmuştur. Amartya Sen'in sosyal adaleti sağlamak için ulusal düzeyde piyasa düzenlemesi çağrısına uygun olarak, bu uluslararası hareketler çevreyi, hayvan ve insan sağlığı ile yoksul ve savunmasız hane halklarını sistematik risklerden koruyacak düzenlemeleri gerektirmektedir (ILO 2004). Çok taraflı ticaret kuralları için de bu tarz düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kuralların dengeli ve gelişmekte olan ülkelerin çıkarları yönünde olmadığı görülürse meşruiyetten ve sahiplikten yoksun kalacaklardır[4]. DTÖ kurallarının, sistemin mevcut kurallara dayalı işleyişinin etkinliğini zayıflatmadan, daha az gelişmiş ülkeler için esnekliği dikkate alması herkesin çıkarınadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarının bütünüyle uyumlu hale gelmeyebileceği kurallarda kabul edildiği taktirde bu gerçekleşebilir. Bu, doğacak fayda ve maliyetleri şeffaf hale getirmek için yeni kuralların kalkınma üzerindeki etkisinin daha sağlıklı değerlendirilmesini sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi gereğine işaret etmektedir. Bu mekanizmalar, gerek uygulamanın daha esnek olması için bir temel sağlaması (şayet gerçek faydalar maliyetlerden daha az çıkarsa) gerekse de kapasitenin yetersiz olması durumunda uygulamaya yönelik yardımlarla bir bağlantı kurulmasına imkan tanıması açısından oldukça önemlidir. Daha genel olarak, kuralların ekonomik kalkınma hedeflerine varmak için gerekli olan alanlarda yargısal müdahaleye izin vermesi gerekmektedir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerin daha fazla esneklik talebinin (daha geniş politika alanı) aynı ölçüde önemli olan kurallara dayalı çok taraflı ticaret sisteminin zayıflatılmaması gereğiyle dengelenmesi şarttır. Bunun başarılamaması durumunda, daha güçlü ülkeler tek taraflı kurallara müracaat edebilir ve dolayısıyla daha zayıf gelişmekte olan ülkelerin aleyhine ayırımcılık yapabilirler (Hoekman 2005).

[4] Gelişmekte olan ülkeler, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması ile Anti Dumping ve Karşı Önlemler Anlaşması gibi Uruguay Turu sonucunda ortaya çıkan anlaşmaların gözden geçirilmesi ve yeniden müzakere edilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca, DTÖ'nün Özel ve Lehte Muamele ilkesinin etkili olmadığını öne sürerek ilgili hükümlerin yeniden gözden geçirilmesine yönelik 88 adet önerge vermişlerdir.

Doha Deklarasyonunda gelişmekte olan ülkelerin Uruguay Turu sonucunda ortaya çıkan anlaşmaların çoğunun (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması ve Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması gibi) dengesiz olduğu ve gözden geçirilmesi gerektiğine ilişkin eleştirileri yer almıştır. Dolayısıyla Doha Deklarasyonunda, "uygulamaya ilişkin göze çarpan her türlü konuya dair müzakerelerin Çalışma Programının ayrılmaz bir parçası olacağı" hususunda mutabakata varılmıştır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin mevcut özel ve lehte muamele hükümlerinin etkinliğine ilişkin endişelerini giderecek şekilde, söz konusu bütün hükümler 'güçlendirmek, daha açık, etkin ve işler hale getirilmek amacıyla ele alınacaktır'. 2001 ve 2004 yılları arasındaki müzakereler sırasında özel ve lehte muamele ilkesine dair birtakım ilerlemeler kaydedilmiş olmakla birlikte, uygulamaya ilişkin önemli konuların müzakeresi ve endişeler, Avrupa Birliği ve İsviçre'nin güçlü bir şekilde desteklediği coğrafi işaretlerin kapsamının genişletilmesi karşısında rehin alınmıştır.

Tarım çerçeve anlaşması müzakerelerinde, G20'deki gelişmekte olan ülkeler iç destek ve ihracat rekabeti konularında gelişmekte olan ülkelerin kalkınma düzey ve hassasiyetleri ile birlikte ölçülülük ilkesinin hesaba katılmasını sağlayabilmişlerdi. İç destek konusuyla ilgili olarak, 'de minimis desteklerinin tamamını geçimlik tarımla uğraşan ve kaynak yetersizliği çeken çiftçilere tahsis eden gelişmekte olan ülkelerin muaf tutulacağına' ilişkin anlaşmaya varılmıştır. İhracat rekabetinde ise üzerinde mutabakata varılan konular şunlardır. Birincisi, gelişmekte olan ülkelerin ihracat sübvansiyonları daha uzun süre (müzakereye tabi) korunabilecektir. İkincisi, "iç pazarlarında fiyat istikrarını ve gıda güvenliğini sağlamış" gelişmekte olan ülkelerdeki devlet ticaret teşekkülleri özel muameleye tabi olacaklardır.

TDÜPG çerçeve anlaşması taslağında, tarife indirimlerinin gelişmekte olan ülkelere gerçek anlamda pazara girişi sağlamada tek başına başarılı olamayacağı kabul edilmektedir. Antidumping, ticaretin önündeki teknik engeller ve gelişmiş ülkelerin ithal lisansı vermemesi gibi tarife dışı engeller gelişmekte olan ülkelerin ihracatını çoğunlukla ciddi olarak engellemektedir. Dolayısıyla, DTÖ üyelerinin TDÜPG müzakereleri sonuçlarının pazara giriş müzakerelerinde yapılan çalışmaları destekleyici nitelikte daha dengeli kurallar içermesini ve gelişmekte olan ülkelerin ihracatını haksız bir şekilde engellememesini sağlamalıdırlar.

3.4 İyi yönetişim

Gelişmekte olan ülkeler arasında daha güçlü ittifakların ve müzakere gruplarının ortaya çıkması neticesinde, Avrupa Birliği ve Amerika'nın gücü daha etkin bir şekilde

dengelenmeye ve liderlik paylaşımı imkanı ortaya çıkmıştır[5]. DTÖ gözlemcilerinden bazıları kalkınmanın anahtarının yetkilendirme olduğunu, başka bir deyişle, yoksul ülkelere fırsatları kullanma, uzun dönemde yaşam standartlarını geliştirme ve beklentilerini ve özlemlerini dile getirmeleri için araçlar verilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir (Engammare ve Lehmann 2004). Gelişmekte olan ülkeler ancak müzakerelere aktif katılım sağlayarak çıkarlarını ifade edebilir, adil ve uzun erimli anlaşmaları müzakere etmek için diğer ülkelerle diyaloga girebilir. Dolayısıyla, DTÖ'nün işleyişinde şeffaflık ve kapsayıcılık ilkelerinin gözetilmesi gerekmektedir. Söz konusu bu iki ilke gerek müzakere sırasında gerekse de anlaşmaların uygulanması sürecinde tatbik edilmelidir.

Tarımla ilgili Uruguay Turu taahhüt ve yükümlülüklerinin sürekli tahrif edilmesinin nedenlerinden biri, gelişmiş ülkelerin uygulamaya ilişkin yükümlülüklerinde şeffaflığın eksik olmasıydı (Tangerman 2004). Temmuz 2004 Tarım Çerçeve Anlaşması müzakerelerinde gelişmekte olan ülkeler iç destek, ihracat rekabeti (sübvansiyonları) ve pazara giriş konularında şeffaflığın ve izleme mekanizmasının güçlendirilmesi konusu üzerinde ısrarla durmuş ve anlaşma elde etmişlerdir. Gerek tarım gerekse de TDÜPG müzakerelerinde gelişmekte olan ülkeler daha önce benzeri görülmemiş müzakere kapasitesi ve dayanışma göstermişlerdir. Daha dengeli ve adil bir sonuç elde edebilmiş olmakla birlikte, müzakere sürecinin pek de şeffaf olmadığı ve iyileştirilmesi gerektiği konusunda yaygın bir kanı söz konusuydu. Müzakerelerin karmaşık ve detaylı olmasının yanı sıra G20 üyeleri arasında çıkar farklılıklarının bulunması, büyük ölçüde şeffaflık ve karar alma sürecine geniş çaplı katılımı gerektirmektedir, ki bu elde edilmiştir. Ne var ki, Afrika Grubu; Afrika, Karayip ve Pasaifik Grubu ile en az gelişmiş ülkeler (EAGÜ) gibi önemli koalisyonlar büyük ölçüde bu müzakerelerin dışında tutulmuşlardır.

Ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerinde şeffaflık ve kapsayıcılığı sağlamakla ilgili olarak önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Cancun Bakanlar Konferansının başarısızlıkla sonuçlanmasından ders çıkaran gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan pek çok ülkenin güçlü görüş ve endişelerini küçümsememişlerdir. Ticaretin kolaylaştırılması modalitelerine ilişkin müzakere modalitelerine dair ortaya çıkan anlaşmada, uygulamaya yönelik yardımların verilmesi kararının da göstermiş olduğu üzere söz konusu endişeler hesaba katılmıştır.

[5] Gelişmekte olan ülkeler, Kankun Bakanlar Konferansıyla birlikte G-20'nin ortaya çıkması ve Temmuz Paketindeki tarım anlaşmasını müzakere eden beş ülkeye (Beşler Grubu) Brezilya ve Hindistan'ın da dahil olması sayesinde liderlik ve müzakere gücü elde etmişlerdir. DTÖ üyelerinin çoğu, bu tarz küçük grup müzakerelerini şeffaf olmadığı ve dışlayıcı olduğu için eleştirmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin müzakere grubu oluşturmalarının kısmen bir sonucu olan ilerlemelere karşın, DTÖ'nün meşru ve aldığı kararların kalıcı olması için örgütün daha kapsayıcı ve demokratik bir karar alma mekanizması geliştirmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi küresel yönetişimde iyileşme sağlanmasına yardımcı olacaktır. Sivil toplum örgütlerinin eleştirileri ve çok sayıda bakanlar konferansının başarısız olması karşısında, DTÖ Genel Direktörü Dr. Supachai Panitchpakdi, Peter Sutherland'in başkanlığındaki danışma kurulundan DTÖ'de daha etkin ve demokratik bir karar alma süreci için öneriler içeren bir rapor hazırlamasını istemiştir.

Danışma kurulunun hazırladığı bu rapor 2004 yılı sonunda açıklandı. DTÖ'nün en çok kayrılan ülke ilkesinin (Most Favoured Nation) güçlendirilmesi ve daha fazla serbestleşme önerilerinin dile getirilmesiyle başlayan rapor, DTÖ gözlemcilerinin halen tartıştığı bazı konuları ele alarak devam etmektedir. Bu konular arasında DTÖ'nün sivil toplumla olan ilişkisi, anlaşmazlıkların halli mekanizmasının işleyişi ve egemenlik konusu yer almaktadır. DTÖ'nün iyi yönetişim sorunuyla daha yakından alakalı olarak kurul, örgütte karar alma süreci, değişken geometri ve çoklu anlaşmalar, bakanların ve bakanlar konferanslarının işlevi, üye ülkelerin başkentlerinde görevli yüksek düzeyli memurlar ile Cenevre'de görevli diplomatlar arasındaki ilişki, DTÖ sekreteryası ve genel direktörün işlevi ve örgüt ile diğer ilgili çok taraflı kurumlar arasındaki koordinasyon ve uyumun güçlendirilmesi ihtiyacı gibi konuları incelemiştir. Kurulun bu konulara ilişkin olarak bulunduğu tavsiyeler aşağıda kısaca ele alınmaktadır.

Karar alma: Danışma kurulu, DTÖ'nün genelde takip ettiği konsensüs yaklaşımını desteklemiş olup bu yaklaşımın geliştirilmesini sağlayabilecek yöntem önerileri getirmiştir. Raporda, usule ilişkin daha fazla sayıda kararın öze ilişkin olanlardan ayrılması gerektiği ifade edilmiştir. Usule ilişkin kararlarda DTÖ, oylama gibi diğer karar alma şekillerine (DTÖ anlaşmasının IX. maddesinde öngörülen) yönelmelidir. Kurul, ülkelerin karar almayı tıkayıcı tutum (sözgelimi, tek bir ülkenin konsensüsü engelleyecek vetosu) alabilmesi için karara tabi olan konuda yaşamsal bir ulusal çıkarının bulunduğunu yazılı olarak deklare etme zorunluluğunun getirilmesini de tavsiye etmiştir. Kabul edilmesi durumunda bu düzenleme, karar almada konsensüs yaklaşımının güçlendirilmesini sağlayacak ve büyük ülkelerin ticari sorunlarıyla aslında alakasız olan konularda konsensüsü engelleme çabalarının diğer DTÖ üyelerinin onayladığı kararların önünü tıkamasını önleyecektir.

Değişken geometri: Kurul, serbestleşme ve kural koyma konusunda ileri gitme kabiliyet ve isteğinin sadece bazı üyeler tarafından gösterildiği alanlarda farklılaştırılmış (çoklu-*plurilateral*) bir yaklaşımın geliştirilmesine ilişkin bazı üyelerin taleplerini ele almıştır.

Bu önerilere karşı ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyen kurul, konu üzerinde daha fazla düşünülmesini teklif etmiştir. DTÖ üyelerinin bu konuda derin görüş farklılıkları içinde bulunduğu ve pek çok üyenin değişken geometrinin iki-vitesli veya iki-yollu bir sistem yaratarak örgütün kapsayıcılığını engelleyebileceğini düşünmesi dolayısıyla kurulun böyle bir yaklaşım benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bakan düzeyinde katılım: Kurul, ticaret bakanlarının her yıl toplanmasının yanı sıra karmaşık ve kapsamlı ticaret turlarından ziyade sorunların bakan düzeyinde daha düzenli ve artan sıklıkta ele alınmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca, her beş yılda bir DTÖ üyelerinin katılacağı bir zirve yapılmasını önermiştir. DTÖ bakanlar konferanslarının siyasetten uzak tutulması önerisi, geçmişte gerçekleştirilmiş olan DTÖ konferanslarının başarısızlığını görmüş ülkelerin büyük bir kısmı tarafından memnuniyetle karşılanacaktır. Ancak, her beş yılda bir zirve gerçekleştirilmesi önerisinin hayata geçirilmesi için ise muhtemelen henüz erkendir. Bu yapılmadan önce, ticaret gündeminin daha kolay idare edilebilir ve siyasi olarak daha az tartışmalı olması gerekmektedir.

Başkentlerde görevli üst düzey bürokratların katılımını arttırmak: Raporda, otuz ülkenin temsilcilerinden bir danışma kurulunun olusturulması ve kurul üyelerinin çoğunluğunun dönüşümlü olarak belirlenmesi tavsiye edilmiştir. DTÖ'de şeffaflık ve karar almada kapsayıcılığın eksikliği eleştirisinin daha şiddetli bir biçimde ortaya konmasına yol açacak bu tavsiyenin DTÖ üyeleri arasında tartışma yaratacağı muhtemeldir.

Genel Direktör ve Sekreterliğin işlevi: Kurul, DTÖ'nün üye merkezli yapısını bozmadan genel direktörlük için daha geliştirilmiş bir rol öngörmektedir. Raporda, DTÖ genel direktörünün Ticaret Müzakere Konseyine başkanlık etmeye devam etmesinin yanı sıra Genel Konseye de başkanlık etmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca, başkan ve sekreteryanın ticaret sisteminin koruyucuları olarak çalışması da önerilmiştir. Ticaret politikasının oluşturulmasında ve üyeler adına diğer kurumlarla diyaloga girilmesinde sekreteryaya daha aktif bir rol biçilmiştir.

Bu tavsiyeler DTÖ üyelerince desteklenmeli ve ileriye götürülmelidir. Ancak, DTÖ içinde en alt düzeyde de olsa ticaret politikası önerileri rehberliğinde bir yakınlaşma ve geniş bir bakış açısı, bir *müktesebat* oluşumu için önemlidir. Genel direktör ve sekreterya üyeler adına bunu ileriye taşıyabilirler. Bu *müktesebat* ve bakış açısının oluşumu bakımından DTÖ genel direktörünün liderlik rolü ve üyeler arasında en alt düzeyde de olsa güven ortamı inşa edebilmesi önemlidir.

DTÖ ve diğer çok taraflı kurumlar arasında daha fazla uyum: Bu konuda kurul iki temel öneride bulunmuştur. İlk olarak daha güçlü bir sekreterya ve daha aktif bir

genel direktörün diğer çok taraflı kuruluşlarla ilişkiye girmesini ve ticaret politikası konularında önderlik etmelerini önermiştir. İkinci olarak, kurul DTÖ'nün ticaret politikası reformu ve ilgili kurumları yoluyla ticaretin serbestleştirilmesine yönelik sorunlara tek başına engel olamayacağını belirtmiştir. Bu nedenle, BM kurumları ve Bretton Woods kurumları ile daha yatay bir eşgüdüme gidilmesini tavsiye etmiştir. Kurul, başta Dünya Bankası olamak üzere, çok taraflı kuruluşları kalkınmakta olan ülkelere uyum yardımlarını finanse etmek üzere programlar koymaya davet etmiştir.

Her iki tavsiyede cesur ve zamanlama açısından yerinde olup, küresel yönetişimin güçlendirilmesine olumlu bir katkı ve kalkınmanın çok taraflı ticaret sisteminin merkezine taşınması olarak kabul edilmelidir. Kalkınmakta olan ülkeler geçmişte Bretton Woods kurumlarının kendi kalkınma ihtiyaçları ile uyumlu olmayan ticaret politikalarını empoze etme girişimlerine ve bu kurumların onların DTÖ pozisyonlarına ön yargı ile bakmalarına eleştirel yaklaşmışlardı. Bu nedenle, çoğu kalkınmakta olan ülke DTÖ'nün çok taraflı ticaret politikası oluşumunda daha büyük bir uyum inşa edilmesi girişimini takdir edeceklerdir. Buna ek olarak, daha yoksul kalkınmakta olan ülkeler için çok taraflı seviyede uyum destek mekanizmasının tesisi için daha fazla gayret gösterilmesi ihtiyacını vurgulamak suretiyle kurul, pek çok kalkınmakta olan ülke için serbestleşme sürecinin -sürecin kendi ulusal kalkınma stratejileri çerçevesinde olması durumunda- daha etkin şekilde idare edilmesine yardımcı olacak önemli bir faktöre işaret etmiştir.

4. Sonuçlar

Çok taraflı ticaret sisteminin kalkınma boyutlarının güçlendirilmesi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren sistematik bir konudur. Engammare ve Lehmann'ın (2004) vurguladığı gibi, DTÖ elbette her derde deva değildir ve kalkınmayı kesin olarak garanti edemez. Pek çok kişinin iddia ettiği gibi, iyi ticaret politikaları ekonomik kalkınma için gerekli ancak yeterli değildir. Kalkınma stratejisinin yurtiçinde başarılı olabilmesi için diğer bir dizi politikayla desteklenmesi gerekmektedir. Böylelikle, ticaretten elde edilen kazançlar daha adil bir şekilde dağılacak ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunacaktır. Ancak, Doha Turu yoksulluğun azaltılmasına katkısı olacak bir çerçeveyi sağlayabilir ve sağlamalıdır. Eylül 2000'deki BM Bin Yıl Zirvesinde dünya kamuoyuna 2015'e kadar yoksulluğu yarı yarıya azaltma sözü veren dünya liderleri, açık, kurallara dayanan, öngörülebilir ve ayrımcı olmayan bir ticaret ve finans sistemi geliştirilmesini de hedef olarak göstermişlerdir. 2002'de gerçekleştirilen Kalkınmanın Finansmanı konulu Monterrey Konferansında aynı dünya liderleri, Bin Yıl

Kalkınma Hedeflerini ilerletebilmek için gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında ortaklık oluşturma (Bin Yıl Kalkınma Anlaşması) konusunda mutabakata varmışlardır. DTÖ bu hedefleri yakalamada gerekli olan küresel çalışmaların bir parçası olduğu için, Doha Kalkınma Gündemi bu bağlamda değerlendirilmelidir. Açlık ve yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik uzun dönemli inisiyatifler, başta tarım olmak üzere küresel ticaret sisteminde temel bir yeniden yapılandırma gerçekleştirilmeden başarılı olamayacaktır. Bu yeniden yapılandırma çerçevesinde, zengin ülkelerin ticareti bozucu sübvansiyonlarını kaldırması, tarifelerini düşürmesi ve sistemi daha dengeli hale getirmesi gerekmektedir (M Brown 2003).

Genel Konseyin Temmuz 2004 kararı, DTÖ'yü yeni bir çöküşten kurtarmış ve üye ülkelerin Doha Kalkınma Gündeminin hedeflerine ulaşmada fazlasıyla gecikmiş olmakla birlikte hala kararlı olduklarını göstermiştir. Bu kararla DTÖ üyeleri, kurallara dayalı çok taraflı ticaret sisteminin kalkınma boyutuna önemli bir katkı sağlamışlardır. Temmuz 2004 çalışma programı, Doha Kalkınma Gündemini Aralık 2005'de Hong Kong'da düzenlenecek Altıncı Bakanlar Konferansına taşımıştır. Doha Kalkınma Gündeminin bu tarihe kadar tamamlanmasını beklemek gerçekci olmasa da, ilerleme için gerekli temel ortaya konmuştur. Tarım ve TDÜPG modaliteleri müzakereleri için son bir tarih belirlenmesine ilaveten, hizmetler ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları gibi Temmuz Paketinin kapsamadığı diğer alanların da hız kazanması için yeni bir çalışma programına ihtiyaç duyulmaktadır.

Doha Turunda ilerleme kaydedilmesi ve Turun başarıyla sonuçlandırılması Avrupa Birliği, Amerika ve diğer OECD ülkelerinin, gerekli olan pazara giriş tavizlerini verecek ve ticaret sistemini kalkınma boyutunun bahsi geçen dört unsuruna daha uyumlu hale getirecek siyasi iradesine bağlıdır. Bilhassa 25 üyesiyle Avrupa Birliği, Doha Deklarasyonundaki taahhütlerine uygun olarak tarımda iddialı bir anlaşmayı müzakere edecek siyasi iradeyi göstermelidir. İlerleme Amerikan yönetiminin hızlı müzakere etme yetkisini (ticareti geliştirme yetkisi) yeniden alabilmesine de bağlıdır. Ticaret sistemini kalkınma ilkeleriyle daha tutarlı hale getirecek bir sonuç her şeyden önce gelişmekte olan ülkelere bağlıdır. Bu ülkeler, müzakere çalışmalarındaki hızlarını korumalı ve farklı konularda kurdukları sıkı işbirliklerini güçlendirmelidirler. G-20'nin tarım müzakerelerindeki çabaları, gerekli irade bulunduğunda başarılı olunabileceğini göstermektedir. Bu model ileriki aşamalarda kullanılarak Cairns grubu, G-33 ve G-90 ülkeleri ile aralarındaki ittifak güçlendirilmelidir. Böylelikle, DTÖ'deki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında pazarlık gücü daha eşit hale gelecektir. Ticaret sistemini daha açık bir hale getirmek için bu gruplar arasındaki hararetli tartışmalar sonucunda

gelişmekte olan ülkelerin, kendi aralarındaki dengeler de dahil olmak üzere, çıkarları dengelenmeli ve kurallar daha az gelişmiş ülkeler için daha esnek hale getirilmelidir. Çok taraflı ticaret sistemini daha adil, dengeli ve güçlü kılmak isteyenlerin seslerinin korumacı lobi gruplarından daha gür çıkmasını sağlamak için gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkelerden özel sektör dahil olmak üzere sivil toplum örgütlerinin aktif katılımı, Doha Turu'nun başarıyla sonuçlanması ve ticaret sisteminin meşruiyeti için çok önemlidir.

KAYNAKÇA

Brown, Gordon (2004), 16 Şubat, Londra'da "Küreselleşmeyi Herkes için Olumlu Hale Getirmek: Monterrey Konsensüsünü Başarma Hedefi," başlıklı konferansta ve 9 Temmuz 2004'te Vatikan'da "Yoksulluk ve Küreselleşme: Kalkınmanın Finansmanı" başlıklı seminerde yapılan konuşmalar.

Brown, Mark Malloch (2003), *UN Development Report* 2003. New York, Birleşmiş Milletler.

Chen, An (2004), "The Three Big Rounds of U.S. Unilateralism versus WTO Multilateralism During The Last Decade." *South Center Working Paper* No. 22, Cenevre.

Commission for Africa (2005), "Our Common Interest." Komisyon Raporu, Londra, Mart.

Engamare, V. ve Jean-Pierre Lehmann (2004), "Does the Multilateral Trading System Promote the Interests of the Poor?" Evian Group, Politika Özeti: http://www.eviangroup.org/p/715.pdf.

Government of Sweden (2002), Bill 20023. 122. Paylaşılan Sorumluluk. İsveç'in Küresel Kalkınma Politikası. Stockholm.

Ha-Joon, Chang (2002), *Kicking Away the Ladder. Development Strategy in Historical Perspective*. Londra: Anthem Press.

Hoekman, Bernard M. (2005), "Operationalizing the Concept of Policy Space in the WTO: Beyond Special and Differential Treatment." *Journal of International Economics Law* 8 (2), ss. 405-24.

ILO (2004), *A Fair Globalization: Creating Opportunities for All*. Küreselleşmenin Sosyal Boyutuna ilişkin Küresel Komisyon. Cenevre: ILO.

Ismail, Faizel (2003), "On the Road to Cancun. A Development Perspective on EU Trade Policies and Implications for Central and East European Countries."

Mendoza, R. (2003), "The Multilateral Trade Regime: A Global Public Good for All?" I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven ve R. Mendoza tarafından yayına hazırlanan *Providing Global Public Goods* adlı eserden.

Oxfam (2002), *Rigged Rules and Double Standards*. Londra: Oxfam International.

Prowse, Susan (2002), "The Role of International and National Agencies in Trade-Related Capacity Building." *World Economy* 25 (9), ss. 1235-61.

Sen, Amartya (1999), *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.

Stiglitz, Joseph (2003), *The Roaring Nineties,* New York: W. W. Norton.

Tangerman, Stefan (2004), "How to Forge a Compromise in the Agriculture Negotiations?" 2-3 Temmuz tarihlerinde Floransa'daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsünde sunulan makale.

UN Millennium Project, Task Force on Trade (2005), *Trade for Development*, New York: BM Internet: http://www.ycsg.yale.edu ve http://www.gem.sciences-po.fr

Wade, Robert (1990), *Governing the Market*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

World Bank (2004), *Global Economic Prospects*. Washinton, DC: World Bank.

WTO (2004), "Doha Work Programme: Decision Adopted by the General Council on 1 August 2004." WTL579, Cenevre.

2. Bölüm

Müzakere Konuları ve Türkiye

ULUSAL, BÖLGESEL VE KÜRESEL DENGELERİN KISKACINDA BİR ÜLKE: AB YOLUNDA TÜRKİYE VE DOHA KALKINMA MÜZAKERELERİ

Ziya ÖNİŞ[*] ve Koray MUTLU[**]

1. Giriş

1980'li yıllarda dünyada hızla yayılmaya başlayan Washington Konsensüs eksenli liberal ekonomik anlayış ve bu anlayışın temelini oluşturan serbest ticaret politikaları, gelişme yolundaki birçok ülkeyi etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Turgut Özal liderliğinde başlayan liberalleşme süreciyle beraber ihracata dayalı sanayileşme ve kalkınma, ekonomi politikalarının merkezine oturmuştur (Öniş, 2004). Bu noktadan hareketle 1980'lerden başlayarak Türkiye ekonomisinde dış ticaretin yapısı ve dış ticaret politikası da köklü bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim sürecinde yurtiçi politikalar ve yaklaşımların etkisi olduğu kadar küresel ve bölgesel etkileşim ile ikili ilişkiler de etken güç olarak ortaya çıkmıştır.

1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurularak çok taraflı ticaret sisteminin daha kapsamlı ve daha bağlayıcı boyutlara ulaşması DTÖ'nün kurucu üyelerinden olan Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. GATT rejimine kıyasla daha bağlayıcı[1] olan DTÖ kararları birçok sorunu da beraberinde getirmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile en az gelişmiş olan ülkelerin dünya ticaret sistemi içerisinde giderek artan sorunları ticaret rejiminin yeniden düzenlenmesine yönelik tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Bu bağlamda 2001 yılında başlayan Doha Kalkınma Turu müzakerelerinin temel amacı dünya ticaret sistemi içerisinde var olan kalkınma temelli sorunları ortadan kaldırmak olarak belirlenmiştir (WTO, 2001).

Gelişmekte olan ekonomisiyle Türkiye'nin dış ticaret rejimi de DTÖ'de yaşanan gelişmelerden bağımsız değildir. Türkiye bu süreçte kendi çıkarlarını korumaya yönelik bir strateji takip etmek durumundadır. Öte yandan Türkiye'nin DTÖ'deki konumunu ve stratejisini diğer gelişmekte olan ülkelerden farklı kılan, Türkiye'nin

[*] Profesör, Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, zonis@ku.edu.tr ;
[**] McMaster Üniversitesi siyaset bilimi doktora öğrencisi. Bu makalenin yazımında yapmış oldukları değerli yorumlarından dolayı Dr. Sait Akman ile DTM yetkilileri Şahin Yaman, Ziya Demirdüzen ve Aylin Bebekoğlu'na, ayrıca yazım sürecinde yapmış olduğu yardımlardan dolayı Sevinç Bodur'a teşekkür ederiz.

[1] DTÖ'nün kurulmasıyla beraber GATT sisteminde alınan kararların uygulanmasına yönelik üyelerin katılmamayı tercih etme hakkı ortadan kalkmıştır ve müzakerelere dahil olan her ülkenin alınan karara uyma zorunluluğu getirilmiştir. Bu bağlamda, anlaşmazlıkların halli mekanizması daha da etkin bir yapıya kavuşturulmuş ve ticarete yönelik anlaşmazlıkların giderilmesinde son karar mercii olarak kabul edilmiştir

şu an için en gelişmiş bölgesel blok olan Avrupa Birliği (AB) ile tam üye olmadan oluşturduğu Gümrük Birliği'nin bir parçası olması ve devam etmekte olan tam üyelik müzakereleridir. Türkiye'nin Gümrük Birliği'nin (GB) bir parçası olması sonucunda her ne kadar hukuki anlamda ticarete yönelik egemenlik hakları tam olarak devredilmese de Türkiye'nin tam üyelik hedefinin de etkisiyle AB'nin dış ticaret politikasında aldığı kararlar Türkiye'nin dış ticaret politikasını da derinden etkiler olmuştur. Bir başka ifadeyle, GB sonucu hukuki anlamda AB'ye tam bir bağımlılık olmasa da uygulamada, tam üyelik perspektifinin de etkisiyle, AB'nin dış ticaret politikası Türkiye'nin dış ticaret politikasını da şekillendiren etken güç halini almıştır. 1995 yılında DTÖ'nün kurulması ve yeni yükümlülüklerin ortaya çıkması; 1996 yılında da Gümrük Birliği'nin bir parçası olunması sonraki dönemde Türkiye'nin dış ticaret politikasını şekillendiren temel faktörler olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde bir yanda küresel ticaret sisteminde ortaya çıkan sorunlarla beraber Doha Kalkınma Turu'nun başlaması diğer yanda da Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerine başlaması Türkiye'nin dış ticaret politikası açısından yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Yaşanan gelişmeler ışığında bu makalenin vurgulamaya çalıştığı ana fikir, Türkiye'nin bir yandan gelişmiş ülkeler topluluğu olan AB ile bazı ticari konularda ortak çıkarlarının olması, diğer yandan da birçok gelişmekte olan ülkeyle beraber dünya ticaret rejimi içerisinde benzer sorunlarla karşılaşmasının Türkiye'yi Doha Kalkınma Turu sürecinde ulusal, bölgesel ve küresel dengelerin kıskacında bırakmakta olduğudur. Bu makalenin temel amacı var olan bu çelişkili durumu ve Türkiye üzerindeki etkilerini, Türkiye'nin dış ticaret yapısının ve Türkiye ekonomisinin 1980'den bu yana geçirmiş olduğu dönüşümün ışığında değerlendirmektir. Bu değerlendirme, Doha Kalkınma Turu'nda hem temel müzakere konuları kapsamında hem de gelişmekte olan ülke koalisyonları ile gelişmiş ülkeler arasında süregelen güç dengeleri içinde Türkiye'yi konumlandırmaya çalışılarak yapılacaktır.

2. Türkiye'nin Değişen Dış Ticaret Yapısı ve Türk Dış Ticaret Politikasının Geleceği

Türkiye'nin Doha Kalkınma Müzakereleri içerisindeki stratejisi ile temel müzakere konularındaki pozisyonunu ve bu stratejinin ne kadar tutarlı olup olmadığını anlamak açısından Türkiye'nin dış ticaretinin zaman içerisindeki yapısal dönüşümünü ve sektörel dinamikleri incelemek doğru bir başlangıç noktası olacaktır. Türkiye'de 1980'den itibaren başlayan ve Özal'ın iktidara gelmesiyle daha da hızlanan liberalleşme süreci sonucunda Türkiye'nin uluslararası piyasalar ile bütünleşmesi de artmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı da zaman içerisinde fazlalaşmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin dünya mal ihracatındaki payı 1980'de 2,9 milyar dolarlık ihracat ile yüzde 0,15 iken 1990'da 13 milyar dolarlık ihracat yapılmış ve bu oran yüzde 0,38 seviyesine ulaşmıştır. 2005 yılına gelindiğinde ise yapılan 73,4 milyar dolarlık ihracat ile dünya ihracatında 1990'daki oranın yaklaşık iki katı büyüklüğünde bir pay, yüzde 0,70 elde edilmiştir.

Dünya mal ihracatından artan gelir ve paya paralel olarak ithalatta da 1980 sonrası dönemde ciddi bir artış söz konusudur. Türkiye'nin dünya ithalatındaki payına bakıldığında ihracata kıyasla daha fazla bir paya sahip olduğu görülmektedir (Tablo 1). 1980 yılında yüzde 0,4 olan ithalat payı 1990'a gelindiğinde yüzde 0,64 seviyesine ulaşmıştır. 1990 sonrası dönemde bazı yıllarda dünya ithalatındaki payda azalma olsa da 15 yıllık zaman dilimi içerisinde Türkiye dünya mal ithalatının yüzde 1'inden fazlasını ithal eder duruma gelmiştir (Tablo 1). Bu zaman zarfında ithalata harcanan para da artan pay ve dünya piyasalarındaki fiyat artışlarının da etkisi ile giderek daha da artmış ve bu da dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Tablo 1 incelendiğinde Türkiye'nin hiçbir dönemde cari fazlasının olmadığı, aksine 2001 krizinden sonra ticari açığın giderek daha da büyüdüğü görülmektedir.

Sonuç itibariyle Washington Konsensüs eksenli liberal politikaların 1980 sonrasında etkin model olarak ortaya çıkıp dünyada ticaretin giderek daha dinamik hale gelmesiyle beraber Türkiye'nin izlediği ihracata dayalı büyüme stratejisi kapsamında uluslararası piyasalar ile daha fazla etkileşime girdiği ve dünya ticareti içerisinde giderek artan bir katılım oranına ulaştığı gözlemlenmektedir (DTM, 2002). Böylece, Türkiye uluslararası ticaret politikalarında meydana gelen ve gelecek olan gelişmelerden daha fazla etkilenir olmuştur. Bu durumda DTÖ çatısı altında alınan kararlar ve devam eden tartışmalar Türkiye'nin ticaret politikasını ve dış ticaret performansını doğrudan etkileyecek niteliktedir. Bu yüzden Türkiye için ulusal reformlar ve politika değişikliklerine paralel olarak çok taraflı küresel ticaret sisteminin yapısı ile ilgili müzakerelerde çıkarlarına uygun bir pozisyon belirlemek göz ardı edilemez bir gereklilik arz etmektedir.

Türkiye ihracata dayalı sanayileşme ve serbest piyasa ekonomisinin gereklilikleri doğrultusunda ticari açıdan uluslararası piyasalarla daha fazla etkileşime girerken bu bütünleşmenin en önemli ayağını bölgesel entegrasyon oluşturmuştur. 1996 yılında geçerlik kazanan Gümrük Birliği Kararı[2] bu bağlamda Türk ticaret politikası açısından kritik dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. İlk defa bir ülke AB ile

[2] 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı için bkz. http://www.abgs.gov.tr

Tablo 1. Türkiye'nin 1980–2005 yılları arası mal ticaretinin dünya mal ticareti içindeki payı (Milyar $)

	İhracat	Yüzde Pay	İthalat	Yüzde Pay
1980	2,9	0.15	7,9	0.40
1981	4,7	0.24	8,9	0.46
1982	5,7	0.31	8,8	0.48
1983	5,7	0.32	9,2	0.52
1984	7,1	0.37	10,8	0.57
1985	8,0	0.41	11,3	0.57
1986	7,5	0.35	11,1	0.51
1987	10,2	0.41	14,2	0.56
1988	11,7	0.41	14,3	0.49
1989	11,6	0.38	15,8	0.50
1990	13,0	0.38	22,3	0.64
1991	13,6	0.40	21,0	0.59
1992	14,7	0.40	22,9	0.60
1993	15,3	0.42	29,4	0.78
1994	18,1	0.44	23,3	0.55
1995	21,6	0.44	35,7	0.70
1996	23,2	0.45	43,6	0.81
1997	26,3	0.49	48,6	0.87
1998	27,0	0.51	45,9	0.83
1999	26,0	0.49	40,4	0.71
2000	26,6	0.45	53,5	0.84
2001	31,2	0.50	40,6	0.64
2002	34,6	0.53	49,7	0.72
2003	46,6	0.61	69,3	0.90
2004	63,1	0.70	97,5	1.00
2005	73,4	0.70	116,6	1.10
2006	85,5	0.70	138,3	1.10

Kaynak: DTÖ, DTM

tam üye olmadığı halde Gümrük Birliği'nin bir parçası olmuş ve GB kapsamında yaptığı reformların da etkisiyle sanayi mallarının ticaretinde AB ile benzer politikalar izleme mecburiyetini hissetmiştir. Böylece Türkiye hem üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde hem de dünya ticaret rejiminin yapısına yönelik süregelen müzakerelerde, özellikle sanayi mallarının ticaretinde, AB ile ortak hareket etmek zorundadır. Buna ek olarak AB'nin yapmış olduğu ve yapacağı serbest ticaret anlaşmaları (STA) ve sanayi mallarının ticaretine yönelik her karar Türkiye açısından bağlayıcı nitelik taşımaktadır (TÜSIAD, 2003).

Bu çerçeve içerisinde özellikle 1996 yılından sonraki süreçte Türk dış ticaret politikasının ve dış ticarete ilişkin gelişmelerin, DTÖ ve Gümrük Birliğinin etkisi altında şekillendiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle Türkiye'de dış ticaret politikasına yönelik atılan adımlarda çift dış çapanın etkisi olduğu görülmektedir. Daha da derine inecek olursak, DTÖ kapsamında ticaretle ilgili fikri mülkiyet hakları, hizmet ticareti, çevre ve ticaret, ticari yatırımların kolaylaştırılması gibi yeni yükümlülüklerin ortaya çıkması Türkiye'de de yeni düzenlemeler ve kuralların getirilmesini gerektirmiştir. Bu dönemde Gümrük Birliği'nin başlaması, ve Gümrük Birliği mevzuatının DTÖ ile paralellik taşıması ve hatta bazı konularda - fikri mülkiyet, rekabet kanunu, çevre ve ticaret, kamu alımları, ticarette teknik engeller gibi - DTÖ'den daha ileri düzeyde taahhütler gerektirmesi bu reform ve düzenlemelerin daha hızlı yapılmasını sağlamıştır (TÜSİAD, 2003). Öte yandan, gelişmiş ülkeler ve hızla kalkınan ülkelerden kurulu olan AB'nin ticarete yönelik aldığı kararlarda gelişmekte olan ve ciddi yapısal sorunları içinde barındıran bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin söz sahibi olmadan yükümlülük altına girmesi ulusal ve küresel dengeler içerisinde bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin tarım dışı malların ticaretinde diğer gelişme yolundaki ülkelere (GYÜ) kıyasla ileri düzeyde indirim yapmak ve gerekli altyapı oluşturulmadan yüksek maliyetli reformlara girişmek uluslararası rekabet ortamında Türkiye'nin dış ticaret politikasına olumsuz yansımaktadır (Soğuk & Uyanusta, 2004).

Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretine etkisine bakıldığında ise net bir karar vermek güçtür. Kimi bakış açısına göre zaten zaman içerisinde aşamalı olarak serbestleşen ticaret ve AB'nin tarifeleri daha önceleri indirmiş olması (Katma Protokol ile birlikte başlayan süreç içinde) Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB'ye olan ihracatında ciddi bir artışa yol açmamıştır (Seki, 2005). Tablo 2'den görüleceği üzere Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payı büyük bir değişim göstermemiştir. Aksine ithalatta 2006 yılına gelindiğinde AB'nin ciddi bir pay kaybı gözükmektedir. 1990–1995 yılları arasında Türkiye'nin AB'ye ihracatı ve AB'den ithalatında büyüme oranları yüzde 7,5 ve yüzde

9,1 iken bu oranlar 1996–2002 yılları arasında sırasıyla yüzde 7,2 ve -1,8'e düşmüştür. 2003 yılı sonrasında ise ciddi bir artış gözlemlenmektedir (Togan, 2005, s. 1235). Yine de göz ardı edilemeyecek gerçek şudur ki, özellikle 2001 krizi sonrasında çok hızlı yükseliş gösteren ticaret performansında AB'nin pazar payı yüzde 50 seviyesinde seyretmiştir (Tablo 2). Bununla birlikte, AB, Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük paya sahiptir ve tam üyelik müzakerelerinin devam ettiği bir süreçte AB pazarının Türkiye açısından giderek daha fazla önem arz edeceği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Tablo 2. Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payı (Milyar $)

	Genel			Avrupa Birliği			AB'nin Yüzde Payı (%)		
	İhracat	İthalat	İhr/İth	İhracat	İthalat	İhr/İth	İhracat	İthalat	Hacim
1993	15,3	29,4	52,2	7,3	13,0	56,3	47,5	44,0	45,2
1994	18,1	23,3	77,8	8,6	10,3	84,0	47,7	44,2	45,7
1995	21,6	35,7	60,6	11,1	16,9	65,7	51,2	47,2	48,7
Gümrük Birliği sonrası									
1996	23,2	43,6	53,2	11,5	23,1	49,9	49,7	53,0	51,9
1997	26,3	48,6	54,1	12,2	24,9	49,2	46,6	51,2	49,6
1998	27,0	45,9	58,7	13,5	24,1	56,1	50,0	52,4	51,5
1999	26,0	40,7	65,3	14,3	21,4	66,9	53,9	52,6	53,1
2000	27,8	54,5	51,0	14,5	26,6	54,5	52,2	48,8	50,0
2001	31,3	41,4	75,8	16,1	18,3	88,2	51,4	44,2	47,3
2002	35,1	50,8	69,1	18,1	23,1	78,1	51,5	45,5	47,9
2003	47,3	69,3	68,2	24,4	31,7	77,2	51,8	45,7	48,2

Kaynak: DTM

Diğer taraftan Türkiye'nin dış ticaretini sadece AB'ye ve Gümrük Birliği'ne indirgemek eksik bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Türkiye'nin AB-dışı ticareti hala toplam ticaret hacminin yarısına tekabül etmektedir ve Türkiye-AB ilişkilerindeki belirsizlik ve Doha kalkınma müzakerelerinin sonucu çıkacak kararların küresel etkisi dikkate alındığında Türkiye'nin çok taraflı ticaret müzakerelerine de asgari önemi vermesi gerekmektedir. Öyle ki, 2001 krizi sonrası dönemde Türkiye'nin AB pazarına ihracatı AB-dışı pazara göre çok hızlı bir artış göstermiş olsa da ithalatta görüntü bunun tersini göstermektedir. Şekil 1 incelenecek olursa AB-dışı ülkelerden ithalatın 2001 yılından itibaren hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. 2006 yılı itibariyle AB-dışı ithalat yüzde 61 seviyesini görmüş ve AB'nin ithalattaki payı 2005'de yüzde 45,7 iken bir yıl içerisinde yüzde

39'a gerilemiştir. Buradan çıkarılacak netice her ne kadar AB Türkiye için önemli bir siyasi ve ekonomik çapa rolünde ise de dış ticaret politikası oluşumunda her müzakere konusunda tamamen AB ile uyumlu olmak yerine daha geniş bir perspektife ihtiyaç vardır ve değişen ticari dengelerde Türkiye'nin Doha Kalkınma Turu içerisinde daha organize ve daha kapsamlı bir strateji izlemesi gerektiği görülmektedir.

Şekil 1. AB ve AB dışı ülkelerden ithalat (milyon $)

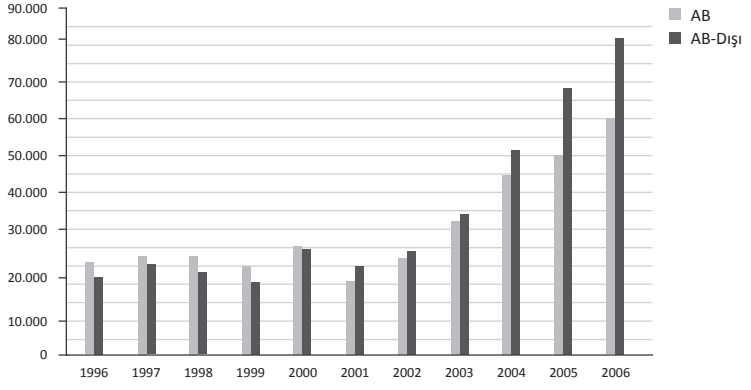

Kaynak: DTM

Türkiye'nin dünya ticaret sistemi içerisinde artan ithalat-ihracat oranıyla beraber dış ticaretin yapısal olarak da bir dönüşüm sürecine girdiği görülmektedir. Ekonomik faaliyetlere göre ihracat ve ithalattaki değişimler gözlemlendiğinde sanayi malları ticaretinin Türkiye'nin dış ticaretinin temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır. 1980 yılından bu yana ihracat yapısına bakıldığında en büyük değişim tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisinde payının giderek azalmasıyla beraber ihracatın yüzde 90'ından fazlasının sanayi ürünleri tarafından karşılanmaya başlanmasıdır. 1980 yılında yüzde 56'lık pay ile ana ihracat grubunu oluşturan tarım ürünleri yıllar yılı hem tarım reformunun bir türlü yapılamaması ve tarımda verimliliğin arttırılamaması hem de tarımda uluslararası boyutta uygulanan korumacı politikalar sonucu ihracattaki öncül rolünü kaybetmiştir (Çakmak ve Akder, 2005). Bunun sonucu olarak 2006 yılına gelindiğinde tarımın toplam ihracat içindeki payı yüzde 4'e gerilemiştir (Tablo 3). Tarım ürünleriyle beraber madencilik ürünlerinin ihracat içindeki payı da giderek azalmış ve 2006'da toplam ihracatın sadece yüzde 1,3'ünü karşılar olmuştur (Tablo 3). Tarım

ve madenciliğin aksine sanayi mallarının ihracattaki oranı doğrusal bir artış trendi yakalamış ve 2006 yılına gelindiğinde ihracatın yüzde 93,8'ini oluşturur bir konum kazanmıştır.

İhracatın sektörel dağılımına bakıldığında son yıllarda ana sektörlerde değişim olduğu gözlemlenmektedir. 2003 yılına kadar ana ihracat kalemlerine bakıldığında örme ve örülmemiş giyim eşyası ile demir çelik en çok ihraç yapılan sektörler olmuştur. 2003 sonrası dönemde ise motorlu kara taşıtları örme giyim eşyalarının yerini alarak en çok

Tablo 3. Ekonomik faaliyetlere göre Türkiye'nin dış ticareti

	İHRACAT				İTHALAT			
Yıllar	Toplam (milyon $)	Sanayi (%)	Tarım (%)	Madencilik (%)	Toplam (milyon $)	Sanayi (%)	Tarım (%)	Madencilik (%)
1980	2,910	36,6	56,0	6,6	7,909	59,1	1,0	39,9
1985	7,958	76,0	20,8	3,0	11,343	65,7	2,5	31,8
1990	12,959	79,9	17,4	2,5	22,302	75,9	5,1	19,0
1991	13,593	78,6	19,0	2,1	21,047	81,0	3,2	15,8
1992	14,715	83,5	14,5	1,8	22,871	81,3	4,0	14,6
1993	15,345	83,4	14,9	1,5	29,428	84,0	4,6	11,4
1994	17,106	85,7	12,7	1,5	23,270	81,8	3,8	14,4
1995	21,637	88,2	9,9	1,8	35,709	83,2	5,3	11,5
1996	23,225	88,4	9,3	1,6	43,627	80,7	5,0	11,7
1997	26,261	88,8	9,0	1,5	48,559	82,0	5,0	10,6
1998	26,974	89,2	8,7	1,4	45,921	85,0	4,6	8,2
1999	26,587	90,1	7,7	1,5	40,671	83,4	4,1	10,4
2000	27,775	91,9	6,0	1,4	54,503	81,1	3,9	13,0
2001	31,334	92,0	6,3	1,1	41,399	79,0	3,4	15,9
2002	36,059	93,5	4,9	1,1	51,554	80,3	3,3	14,0
2003	47,253	93,9	4,5	1,0	69,340	80,3	3,7	13,0
2004	63,120	94,3	4,0	1,0	97,540	82,5	2,8	11,3
2005	73,390	93,7	4,5	1,1	116,537	80,7	2,4	14,0
2006	85,528	93,8	4,0	1,3	139,480	79,0	2,0	15,8

Kaynak: DTM

ihracat yapılan sektör konumuna gelmiştir. Aynı şekilde nükleer reaktörler, kazan ve makineler ile elektrikli makine ve cihazlar en çok ihracat yapılan sektörler arasında üçüncü ve dördüncü sıraya yerleşmişlerdir. Bu değişim aynı zamanda ihracatın da ithalata bağımlı hale geldiğini göstermektedir ve Türkiye'nin ticaret politikasının net ihracatçı olduğu sektörleri korumakla beraber yeni net ihracatçı sektörler yaratması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Şekil 2 & 3). Aynı zamanda ihracatın ithalata bağımlı hale gelmesi ve ara mallarının hem ithalat hem de ihracatta önemli bir yere sahip olması Türkiye'yi uluslararası ticaret sisteminde engellerin kaldırılmasına yönelik bir anlayış geliştirmeye yönlendirmektedir.

Aynı dönem içerisinde ithalat incelendiğinde ise yine sanayi malları ithalatının hem net değer hem de oran olarak 1991 yılına kadar artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. 1991 sonrası dönemde ise sanayi malları ithalatı inişli çıkışlı bir grafik izlemiş ve ithalat

Şekil 2. Net ihracatçılarda sektörel paylar (2000-2004)

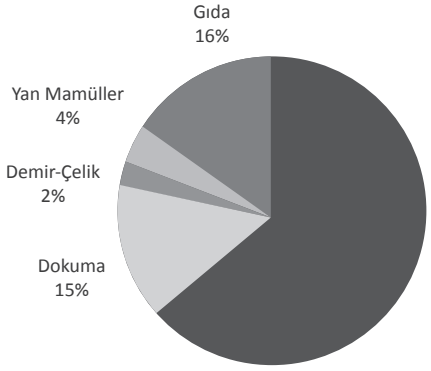

Kaynak: DTM, TÜİK

içerisindeki payı ortalama olarak yüzde 82 civarında olmuştur (Tablo 3). Burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus da her ne kadar 1991 yılı sonrası dönemde sanayi mallarının ithalatı genel ithalat içerisindeki oranı yüzde 80-85 aralığında dalgalı bir yol izlemiş olsa da toplam ithalattaki artışla beraber sanayi malları ithalatına harcanan paranın net değer olarak ciddi oranlarda arttığı görülmektedir. Son yıllarada ithalatta artışın olduğu bir diğer alan da tarım ürünleridir. İhracatın azalmasına sebep olan

Şekil 3. Net ithalatçılarda sektörel paylar (2000-2004)

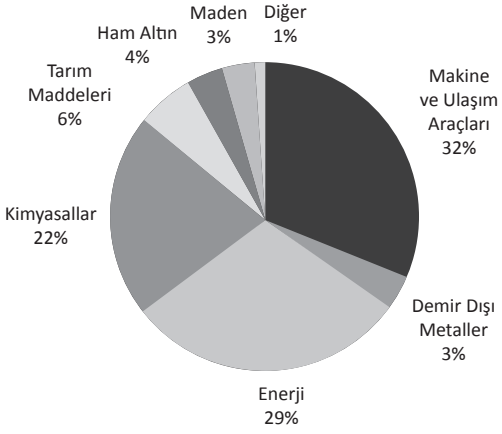

Kaynak: DTM, TÜİK

üretim kalitesi ve verimliliğin azalması, tarım reformunun gerçekleşememesi gibi sebepler aynı zamanda iç piyasayı da etkileyecek boyutlara ulaştığından tarım ürünleri ithalatı da artış göstererek 1990'ların ilk yarısında toplam ithalat içerisinde yüzde 5 seviyelerine ulaşmıştır (Kasnakoğlu ve Çakmak, 2001). 1997'den sonraki süreçte ise pazarın doymuşluk seviyesine ulaşmasıyla beraber tarım ürünleri ithalatında düşük seviyelerde net değer artışları olmuş hatta 1999 ve 2001 yıllarında azalma gözlenmiştir (Tablo 3). Tarım ürünleri ithalatındaki sınırlı artışların aksine toplam ithalatın çok hızlı artmasıyla beraber tarım ürünlerinin toplam ithalattaki payında 1997 yılı sonrasında azalma görülmektedir ve 2006 itibariyle tarım ürünleri ithalatı toplam ithalatın yalnızca yüzde 2'sine tekabül eder duruma gelmiştir (Tablo 3). Tarım ve sanayi ürünlerinin ithalattaki payları artarken madencilik ürünleri ithalatının payında ciddi bir azalma görülmektedir. 1980 yılında yüzde 40'lık bir orana sahip olan madencilik ürünlerinin genel ithalat içindeki oranı 1990 yılına gelindiğinde yüzde 19 seviyesine düşmüştür. Sonraki yıllarda da madencilik ürünleri ithalatının toplam ithalattaki payı yüzde 11 ile yüzde 15 seviyesi arasında değişmiştir (Tablo 3).

Türkiye'nin 1980'den bu yana dış ticaret yapısındaki değişimler analiz edildiğinde giderek küresel piyasalarla daha fazla iç içe olmaya başlayan bir ticaret yapısının oluştuğu görülmektedir. Özellikle AB ile olan coğrafi yakınlık, siyasi-ekonomik ilişkilerin

giderek artıyor olması ve Gümrük Birliği'nin imzalanması AB'yi Türkiye'nin en büyük ticari ortağı yapmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus her ne kadar Gümrük Birliği'nden sonra AB, Türk dış ticaret politikası açısından hem yapılan reformların hem de geleceğe yönelik stratejilerin belirlenmesinde itici güce sahip olsa da Türkiye'nin AB dışı ticaretini de dikkate alarak daha geniş bir ticaret stratejisi oluşturması gerekliliğidir. Bu noktada Doha Turu müzakereleri ne derecede kapsamlı ve dinamik bir dış ticaret politikasına ihtiyaç olduğunu göstermesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bunun için ticaret yapısında meydana gelen değişimler ve etken faktörler dikkate alınarak Türkiye'nin şu anda Doha Turu'ndaki konumunu ve müzakere konularındaki stratejisinin ne kadar tutarlı ve yararlı olup olmadığını incelemek gerekmektedir.

3. Doha Kalkınma Müzakerelerinde Türkiye'nin Stratejik Yaklaşımları

3.1 Tarım müzakereleri

Tarım müzakereleri Doha Kalkınma Turu içerisindeki müzakere konularının başında gelmektedir. Bir yanda ekonomilerinin ciddi bir kısmı tarıma dayanan gelişme yolundaki ülkeler ve en az gelişmiş ülkeler tarımda ticareti engelleyici ihracat sübvansiyonlarının, iç desteklerin ve pazara girişteki engellerin kaldırılmasını talep etmektedirler. Diğer yanda ise her ne kadar ekonomilerinde tarımın payı düşük olsa da göz ardı edilemeyecek bir tarım nüfusuna ve buna istinaden tarımla uğraşan seçmen kitlesine sahip olan başta ABD ve AB olmak üzere gelişmiş ülkeler ise var olan destekleme seviyelerini muhafaza ederek tarım ekonomilerini ve kırsal nüfusun ekonomik ve sosyal refahını korumayı amaç edinmektedirler (Öniş ve Mutlu, 2007). İki tarafın birbirine zıt yaklaşımları tarım müzakerelerini Kalkınma Turunun kilit konusu haline getirmekle kalmayıp, müzakerelerin başarılı bir şekilde sonuçlanmasına engel oluşturmaktadır, hatta müzakere sürecinin tıkanmasına yol açmaktadır.

Tarım sektörü DTÖ'ye üye olan ülkelerin hemen hepsinde olduğu gibi Türkiye için de hem ekonomik büyüme ve kalkınma hem de sosyal refahın gelişmesi açısından hassas bir konumdadır. Öyle ki, Türkiye'de 2004 yılı itibariyle 7,4 milyon kişi tarımla uğraşmaktadır; bu da toplam istihdamın yüzde 34'üne karşılık gelmektedir. Öte yandan tarımın, toplam istihdam içinde çok geniş bir paya sahip olmasına rağmen, gayri safi yurt içi hâsıladaki (GSYİH) payı giderek azalmaktadır. 1996 yılında tarım sektörü GSYİH'in yüzde 14'ünü oluştururken bu oran 2004 yılında yüzde 11 seviyesine gerilemiştir. Tarımda verimliliğin azalmasına ve tarımın GSYİH içerisindeki azalan payına paralel

olarak tarımın ihracattaki payı da, Tablo 3'de görüldüğü üzere, 1990 yılında toplam ihracatın yüzde 17,4'ü iken 2006 yılına gelindiğinde yüzde 4'e düşmüştür (Çakmak ve Akder, 2005). Tüm bu gelişmeler ışığında tarım sektörünün Türkiye'de bir türlü istenen düzeye gelemediği halde hâlen istihdamın ciddi bir oranını içinde bulundurduğundan dış ticaret politikası dâhil tüm ekonomi politikaları açısından hassas bir öneme sahip olduğu vurgulanabilir. Türkiye'de tarım politikaları incelendiğinde tarımsal verimliliği, kırsal kalkınmayı ve tarımla uğraşan işgücünü geliştirmeye yönelik uygulanan politikalara bakıldığında yıllardır gözle görülür bir ilerleme kaydedilemediği ortaya çıkmaktadır (Çakmak ve Akder, 2005). Bu açıdan son yıllarda Türkiye'deki tarımsal kalkınma ve reform çalışmalarını kısa ve öz bir şekilde nitelemeye kalkacak olursak en uygun ifade şekli "belirli bir plana dayanmadan mevcut durumu muhafaza etme politikası" olacaktır. Nitekim 2000 yılında işlerlik kazanan tarım reformunda bile amaç sadece doğrudan gelir destekleriyle çiftçiyi biraz olsun rahatlatmak olarak belirlenmiştir. Oysaki Türkiye'nin uzun döneme yayılmış kırsal kalkınma, tarımda bilimsel ve teknik gelişmelerden yararlanma, tarımdaki işgücünü geliştirmeye ve verimliliğini artırmaya; ve gıda güvenliği gibi dünya tarımında yeni gelişmeleri dikkate almaya yönelik tarım politikalarına ihtiyacı vardır.

Tarım sektörünün tamamen ticarete dönük bir yapısı olduğu için içerde izlenen ve izlenecek olan stratejiler dışarıdaki gelişmelerle doğrudan bağlantılıdır. Bu sebepten dolayı devam etmekte olan tarım müzakereleri Türkiye açısından da kritik bir öneme sahiptir ve Türkiye'nin müzakerelerdeki pozisyonu tarımda yurt içindeki gelişme ve sorunların uluslararası boyuta yansıması şeklinde yorumlanabilir. Şu an için Türkiye'nin DTÖ tarım müzakerelerindeki temel anlayışı tarımda ihracat sübvansiyonların ve iç desteklerin kaldırılarak ticaretin mümkün olduğunca serbestleşmesi fakat bu süreçte gelişme yolundaki ülkeler ile en az gelişmiş ülkelerin ellerinde bulundurduğu özel ürünler ve özel koruma mekanizmalarını kullanabilmeye devam edilmesi yönündedir. Daha açık bir ifadeyle Türkiye yurt içinde uygulamaya çalıştığı tarım reformuna paralel olarak tarımda var olan durumu muhafaza etmeyi amaçlarken bir yandan da dışarıdaki pazarların, özellikle gelişmiş ülke pazarlarının, tarım ticaretine açılarak tarım ürünleri ticaretinden yararlanmayı amaçlamaktadır (Çakmak ve Akder, 2005 DTM 2006a).

Türkiye'nin tarım müzakerelerine bakış açısının 154 üyesi bulunan bir organizasyon olan DTÖ içerisinde ne kadar geçerli ve etkili olabileceğini değerlendirebilmek için tarım müzakerelerinde süregelen dengelere ve ana aktörlerin pozisyonlarına bakmak gerekmektedir. Esas itibariyle tarım müzakereleri, gelişme yolundaki ülkeler ve en az gelişmiş ülkelerden oluşan G–20[3] koalisyonu ile AB ve ABD gibi tarımda yüksek

seviyede korumacılık uygulayan gelişmiş ülkeler arasında geçmektedir. Müzakerelerde G–20 grubu ihracat desteklerinin kaldırılması, iç destekler ve pazara giriş konularında önkoşulsuz ciddi indirimlere gidilmesi yönünde bastırırken AB ise bu alanlarda indirim yapması için GYÜ'lerin hizmetler ve tarım dışı malların ticareti (NAMA) konularında indirime gitmesi gerektiğini savunmakta ve hassas karnı olan Ortak Tarım Politikası'nda (OTP) sorun yaratacak büyük bir hamleden kaçınmaktadır. Bu iki aktöre ek olarak, ABD ise tarımda tüm ülkelerin eşit tarife ve koruma seviyelerine gelmesiyle sonuçlanacak ileri liberalizasyon görüşünü benimsemekte ve çok uç bir teklif sunarak manevra kabiliyeti kazanmaya çalışmaktadır (Anderson, 2006). 2005 yılında gerçekleştirilen Hong Kong Bakanlar Konferansı'nda taraflar tarımda ihracat sübvansiyonlarının ve kredilerinin 2013 yılına kadar kaldırılması ve iç desteklemelerde üç bant üzerinden indirime gidilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardı. Fakat burada varılan anlaşma genel itibariyle bir çerçeve metni niteliğindeydi ve bu çerçeve metninin daha belirgin olmasına yönelik kural ve uygulamaların (modaliteler) belirleneceği esas tartışmalar konferans sonrasına, Cenevre'de gerçekleştirilecek olan müzakerelere bırakılmıştı (Wilkinson, 2006). Nisan ve Haziran 2006'daki müzakerelerde ise Amerika iç desteklerde indirime gitmeye yanaşmayıp pazara girişte AB'den daha fazla esneklik beklemesiyle müzakereler tıkanmış ve Doha Kalkınma Turu'na geçici olarak ara verilmiştir (Bridges Weekly, 2006).

Müzakereler sürecindeki tartışılan konulara ve içeriğe bakıldığında tarımda öyle ya da böyle indirime gidileceği ve bu indirimin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkileyeceği su götürmez bir gerçektir. Hal böyle iken Türkiye'nin korumacı bir tutum takınması ve müzakerelerdeki tıkanmayı olumlu yönde değerlendirmesi mantıklı bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Çakmak ve Akder'in de belirttiği gibi Türkiye mevcut durumu korumak gibi gerçek dışı bir yaklaşım taşımak yerine tarımda uzun vadeye yayılan köklü bir reform hareketi ile beraber liberalleşme yönünde daha ciddi bir strateji izlemelidir (2005).

DTÖ tarım müzakereleri içerisinde Türkiye'nin pozisyonuna ilişkin diğer bir ikilem de Türkiye'nin bir yandan gelişme yolundaki ve en az gelişmiş ülkeler tarafından kurulan G-33[4] grubunun içinde hareket ederken diğer yandan AB'nin tarımla ilgili takındığı

[3] G-20 Grubu Üyeleri: Arjantin, Bolivya, Brezilya, Çin, Ekvator, Endonezya, Filipinler, Güney Afrika, Guatemala, Hindistan, Küba, Meksika, Mısır, Nijerya, Pakistan, Paraguay, Peru, Şili, Tanzanya, Tayland, Uruguay, Venezuela, Zimbabwe. G-20 yapısı itibariyle üye sayısı açısından değişken bir yapıya sahip konumdadır ve zaman zaman G-21 veya G-22 diye de nitelendirildiği olmuştur. Özellikle, ana ekseni Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika oluşturmakta Ekvator, Peru, Kosta Rika, Kolombiya ve hatta Türkiye gibi ülkeler zaman zaman bu grubun içersinde yer almaktadırlar.

tutumu destekler bir duruş içerisinde bulunmasıdır. G-33 amaç olarak tarımda ileri liberalizasyonu savunurken gelişme yolundaki ülkelere tanınan özel ürünler ve özel koruma mekanizmalarını kullanma esnekliğinin muhafaza edilmesini savunur bir müzakere pozisyonu izlemektedir. G-20'ye kıyasla G-33 müzakerelere doğrudan etki eder bir güce sahip değildir ve geri planda tezlerini savunmaya çalışmaktadır (Clapp, 2006).

Türkiye'nin ilk başlardaki konumu daha çok G-33'de vurgulanan görüşler paralelinde iken DTM tarafından düzenlenen son DTÖ ile Koordinasyon Kurulu toplantısında, Türkiye'nin yavaş yavaş G-33'den de uzaklaşmaya başladığı görülmektedir. Özellikle tarımda pazara giriş konusunda AB'nin izlediği aşırı korumacı yaklaşımın Türkiye açısından da kritik öneme sahip olduğu ve AB ile yakınlaşmanın yararlı olacağı vurgulanmaktadır (DTM, 2006b, s. 20). Bu konuyla bağlantılı olarak vurgulanması gereken önemli bir nokta ise Türkiye ile AB arasında devam eden tam üyelik müzakereleridir. Her ne kadar sonucu şu an için kestirilemeyecek uzun vadeli bir süreç olsa da zaman içerisinde müktesebata uyumla beraber Türkiye'nin AB'nin Ortak Tarım Politikası'nın bir parçası olacağı düşünülmektedir. Bu aşamada beklentiler AB'den gelecek kırsal kalkınma ve tarım reformuna yönelik destekler ile AB pazarına artacak olan tarım ihracatına yöneliktir (Çakmak ve Akder, 2005). Sonuç itibariyle Türkiye AB ile ortak hareket etmeyi seçerken ne zaman ve nasıl olacağı belli olmayan AB tam üyeliği ve OTP'nin içinde yer almanın avantajları üzerinden hesaplar yapmaktadır. Bir diğer sorunda OTP, AB içinde giderek daha fazla tartışılan ve ilerde nasıl bir şekil alacağı kestirilemeyen bir konudur ve özellikle Doha Turu'ndaki tartışmalar OTP'de ciddi dönüşümleri de beraberinde getirebilecek sonuçlar doğurabilir (Çakmak ve Akder, 2005).

O halde, Doha Kalkınma Turu tarım müzakereleri sürecinde Türkiye sorunlu işleyen tarım sektörünü ayakta tutmaya çalışırken küresel dengelere uyum ile bölgesel bütünleşme arasında bir çıkmazın içerisinde kalmaktadır. Bu ikili duruş, Türkiye'nin tarım müzakerelerindeki hem güvenilirliğini hem de etkisini azaltmaktadır. Yani Türkiye bir yandan gelişme yolundaki ülkeler koalisyonundan olan G–33 ile ihracat sübvansiyonlarının ve iç desteklerin kaldırılması yönünde, liberalleşme yanlısı bir stratejiyi savunurken diğer taraftan pazara giriş konusunda AB'nin yanında yer alarak korumacı bir anlayışla hareket etmektedir. Bu durumda Türkiye ne G–33 ve gelişmekte

[4] G-33 Grubu Üyeleri: Antigua ve Barbuda, Barbados, Belize, Benin, Botswana, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Endonezya, Fildişi Sahilleri, Filipinler, Grenada, Guatemala, Guyana, Haiti, Honduras, Hindistan, Jamaika, Kenya, Kongo, Küba, Kore, Madagaskar, Mauritus Adaları, Moğolistan, Mozambik, Nijerya, Nikaragua, Pakistan, Panama, Peru, Saint Kitts, Saint Lucia, Saint Vincent, Senegal, Sri Lanka, Surinam, Tanzanya, Trinidad ve Tobago, Türkiye, Uganda, Venezüella, Zambiya ve Zimbabwe. G-33 Grubu da G-20 gibi değişken üye sayısı özelliğini taşıdığından üye sayısı zaman içerisinde artış veya azalma gösterebilmektedir.

olan ülkeler içerisinde aktif bir rol edinebilmekte ne de tam üyesi olmadığından dolayı AB politikalarında söz sahibi olabilmektedir. Sonuç olarak Türkiye şu anki çelişkili politikalarının sonucu olarak Doha Turunda sürece katkı sağlayabilecek bir güç olmak dururken süreçten etkilenecek olan bir ülke konumundadır.

3.2 Tarım dışı ürünlerde pazara giriş

Tarım dışı ürünlerde pazara giriş (TDÜPG) konusu (Non-Agricultural Market Access NAMA), Doha Kalkınma Turu müzakerelerinde ikinci temel konuyu oluşturmaktadır ve NAMA kapsamındaki müzakerelerde en az tarım müzakerelerinde yaşananlar kadar çetin geçmektedir. 1 Ağustos 2004'de karara bağlanan Çerçeve Metni'nde tarım dışı malların ticaretini engelleyici tarifeler ve tarife dışı mekanizmaların ortadan kaldırılması prensibine ek olarak GYÜ'lerden tam mütekabiliyet beklenmemesi ve özel ve lehte muamele ilkesinin geçerliliğini koruması anlayışı belirlenmişti (WTO, 2004). Fakat Hong Kong Konferansı ve sonrasında yaşanan müzakerelerde başta AB ve ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler ısrarlı bir şekilde GYÜ'lerden ciddi tarife indirimlerine gitmelerini ve tarım dışı malların ticaretine yönelik diğer engelleri de kaldırmalarını talep etmişlerdir. AB ve ABD müzakere konularının birbiriyle bağlantılı olduğu tezinden hareketle gelişmekte olan ülkelerden eğer tarım müzakerelerinde daha fazla indirim ve serbestleşme isteniyorsa bunun karşılığında başta tarım dışı malların ticareti olmak üzere hizmet ticareti ve ticaretin kolaylaştırılması konularında daha fazla açılım yapmalarını istemektedirler. Öte yandan Brezilya ve Hindistan'ın önderliğindeki gelişmekte olan ülkeler grubu ise tarım dışı ürünlerde pazara giriş konusunda daha fazla indirim yapmaları halinde gelişmekte olan sanayilerinin ciddi zararlara uğrayacağını ve bunun da kalkınma yönünde büyük bir engel oluşturacağını savunmaktadırlar. Özellikle NAMA-11[5] koalisyonu şiddetli bir şekilde tarım dışı malların ticareti konusunda AB ve ABD'nin sunduğu önerilerin kendileri açısından kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır (South Centre, 2006a). Ayrıca gelişmekte olan ülkeler NAMA müzakerelerinin tarım müzakereleriyle ilişkilendirilmesine karşı çıkmakta ve gelişmiş ülkelerin Uruguay Turundan kaynaklanan tarımda serbestleşme taahhütlerini zamanında yerine getirmediğini vurgulayarak ilk önce bunların yerine getirilmesini vurgulamaktadırlar (Stiglitz & Charlton, 2005). Tüm bu tartışmaların altında Hong Kong Konferansı sonucunda NAMA konusunda İsviçre formülüne dayalı yüksek tarifelere sahip ülkelerin daha fazla indirim yapacağı kademeli serbestleşme

[5] NAMA-11 Üyeleri: Arjantin, Bolivya, Venezüella, Brezilya, Mısır, Hindistan, Endonezya, Namibya, Filipinler, Güney Afrika ve Tunus.

ilkesi benimsenmekle beraber tarım müzakerelerinde olduğu gibi NAMA'da da formülün katsayıları ve tarife dışı engellere yönelik olarak müzakerelere esas teşkil edecek yöntem ve çerçeve (modalitelerin) belirlenmesi Cenevre'deki görüşmelere bırakılmıştır (WTO, 2005).

Devam etmekte olan müzakereler ve şu anki durum göz önüne alınarak Türkiye'nin NAMA müzakerelerindeki konumu ve stratejisi incelendiğinde Türkiye'nin Gümrük Birliği sonucu girmiş olduğu AB ile uyum sürecinin NAMA müzakerelerinde Türkiye'yi ister istemez belirli bir pozisyonu (ofansif) benimsemeye ittiği görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Gümrük Birliği tarım dışı malların ticaretini kapsayan bir anlaşma niteliği taşımaktadır. Türkiye, Gümrük Birliği ile beraber AB'nin uyguladığı Ortak Gümrük Tarifeleri'ne uymak amacıyla tarım dışı malların ticaretine yönelik ciddi tarife indirimlerine gitmiş ve bu indirimler sonucu gümrük tarifeleri diğer gelişme yolundaki ülkelere kıyasla daha düşük seviyelere inmiştir (TÜSİAD, 2003). Bunun sonucu olarak NAMA müzakerelerinde Türkiye'de AB ve diğer gelişmiş ülkelerle aynı safta yer alarak tarım dışı ürünlerde pazara giriş konusunda her türlü engelin kaldırılması yönünde bir duruş sergilemektedir (DTM, 2006b). Türkiye'nin bu yaklaşımındaki temel hedef diğer gelişmekte olan ülkelerin de gümrük tarifelerini düşük seviyelere indirmesini sağlamak ve böylece bu ülkelere olan ihracatı arttırabilmektir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin serbestleşme yanlısı stratejisi doğru bir stratejidir. Nitekim ilk bölümde vurgulandığı gibi Türkiye'nin ihracatının yüzde 50'den fazlası AB pazarınadır ve bu da ortak gümrük tarifelerinin getirmiş olduğu olumlu etkinin sonucudur. Öte yandan gelişmekte olan ülke pazarlarına karşılaşılan zorluklardan dolayı GYÜ'ler Türkiye'nin ihracatında sınırlı bir yere sahiptirler. Öyle ki 2006 yılında yapılan 85,5 milyar dolarlık ihracatın 54,4 milyar doları OECD ülkelerine yapılmıştır (DTM, 2007). Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin tarife indirimleri Güney-Güney ticaretini arttıracağı için Türkiye'nin ihracatına da olumlu yönde etkisi olacaktır (DTM, 2006b).

Türkiye'nin stratejisini ve NAMA müzakerelerindeki etkinliğini ve konumunu zayıflatan nokta ise AB pazarına aşırı bağımlılıkla beraber ulusal anlamda net ihracatçı sektörlerin başında gelen tekstil ve hazır giyim sektörlerini koruma isteğidir. Yukarda izah edildiği gibi eğer NAMA müzakereleri sonucunda gümrük tarifelerinde ve diğer pazara girişi engelleyici uygulamalarda indirim gerçekleşirse Türkiye gelişmekte olan ülke pazarlarına daha fazla ihraç yaparak ihracatını coğrafi açıdan çeşitlendirebilecektir. Böylece AB pazarına olan aşırı bağlılık da ortadan kalkacaktır. Tüm bunlara rağmen Türkiye'nin NAMA müzakerelerine yönelik stratejisi içerisinde vurgulanan bir diğer temel fikir ise AB pazarında olan avantajı kaybetmemektir. Bir başka ifadeyle Türkiye

hem AB pazarındaki payını AB'nin gümrük tarifelerinde fazla indirime gitmemesi yönünde korumaya çalışırken bir yandan da küresel anlamda diğer ülkelerin tarım dışı mallarda pazara girişte daha fazla taahhütte bulunmasını beklemektedir. Böyle çelişkili bir strateji doğal olarak hem Türkiye'nin müzakereler süresince tutarlılığını hem de etkinliğini azaltmaktadır.

NAMA müzakereleri kapsamında olan tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ticaretine yönelik tartışmalar Türkiye'nin bir yandan AB pazarındaki payını korumaya yönelip bir yandan da küresel anlamda rekabet gücünü arttırmayı amaçlarken içine düştüğü çıkmazı gösteren en iyi örneklerden biridir. Şekil 2'de görüldüğü gibi hazır giyim ve dokuma sektörleri Türkiye'nin net ihracatçı olduğu en büyük sektörlerdir ve hem cari açığın finansmanı hem de sürdürülebilir ekonomik büyüme ve istihdam açısından kritik bir öneme sahiplerdir (Sönmez, 2005). Ayrıca, AB'ye yapılan ihracatta yüzde 39 ile en büyük paya sahip sektör de tekstil ve hazır giyim sektörüdür. Bu bağlamda Türkiye'nin NAMA müzakerelerinde en çok hassasiyet gösterdiği konulardan birisi tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ticaretinde AB'deki pazar payını korumak ve küresel rekabette Çin'in artan gücünü yüksek tarifeler ve koruma mekanizmaları yoluyla kırmaya çalışmaktır. Türkiye'nin küresel boyutta tarım dışı pazara girişte engellerin kaldırılmasına yönelik takındığı liberalleşme yanlısı tutuma rağmen bölgesel anlamda tarım dışı sektörlerden biri olan tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ticaretinde izlediği korumacı politika büyük bir ironi oluşturmaktadır. Buna ek olarak AB'nin NAMA ile ilgili vermiş olduğu önerilerde tekstil ve hazır giyimle ilgili ayrı ve korumacı bir yaklaşımının olmaması hem Türkiye'nin elini daha da zayıflatmakta hem de müzakere sürecindeki etkisini ortadan kaldırmaktadır (South Centre, 2006a). Her ne kadar ABD'deki tekstil ve hazır giyim üreticileri ile ortak hareket edilerek 'İstanbul Deklarasyonu' hazırlanmış ve Türkiye Doha Turu müzakerelerinde tekstil konusunda ABD ile ortak hareket etmiş olsa da ABD'nin müzakereler içerisindeki umursamaz tutumu ve tarım desteklerini korumak adına tekstil dâhil diğer tarım dışı ürünlerin ticaretinde indirime gitme yanlısı olması, Türkiye'nin müzakerelerde yalnız ve etkisiz kalmasına neden olmaktadır. Nitekim şu anda Türkiye'nin NAMA müzakerelerini yürüten temsilcilerinden biri olan Ziya Demirdüzen[6] de her ne kadar Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim sektörünü koruma amaçlı bir strateji izliyor olsa da devam eden süreç göz önüne alındığında başarı beklentisinin düşük olduğunu ve asıl amacın NAMA müzakerelerinde çıkacak sonucun hazır giyim ve tekstile olacak etkisini azaltmak olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada çok zayıf bir ihtimalin peşinde koşup müzakere gücünü zayıflatmak yerine

[6] Ağustos 2007'de DTM'de yapılan mülakat.

NAMA eski müzakerecilerinden Şahin Yaman'ın da belirttiği[7] gibi Türkiye tekstil ve hazır giyim dâhil tüm sektörlerde daha küresel-ofansif bir vizyona sahip olmalı, ancak tekstil ve konfeksiyon sektörüne yönelik küresel rekabet baskılarına karşı yapısal uyum programı geliştirerek bu sektörleri desteklemelidir. Yani Türkiye tarım dışı ürünlerde pazara giriş konusunda serbestleşme yanlısı tutumunu daha da belirginleştirerek sürece yön vermeye çalışmalıdır. Böyle bir yaklaşım hem tekstil sektörü ve diğer sektörlerin ileride daha rekabetçi bir yapıya bürünmesini sağlayacak hem de Türkiye'yi başta Güney-Güney ticareti olmak üzere daha da serbestleşen tarım dışı ürünlerin ticaretinin getireceği avantajlarla ihracatını küresel anlamda çeşitlendirerek arttırmaya ve ortaya çıkan yeni pastadan en yüksek payı almaya yönlendirecektir.

3.3 Hizmet ticareti

Doha Kalkınma Turu içerisinde üçüncü müzakere başlığını hizmet ticareti oluşturmaktadır. Tarım ve tarım dışı ürünlerde pazara giriş konularına kıyasla hizmet ticaretine yönelik müzakereler daha sakin bir atmosferde geçmektedir. Burada en büyük etken hizmet ticareti ile ilgili alınan kararların hala ülkeler açısından doğrudan bağlayıcı kararlar olmaması ve son sözün yine ülkelere ait olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan ülke grupları arasında hizmet ticaretine yönelik olarak da uyuşmazlıklar bulunmaktadır. Ekonomilerinin büyük bir bölümü hizmet sektörüne dayanan gelişmiş ülkeler hizmet ticaretinde daha fazla açılım talep etmektedir. Gelişme yolundaki ülkeler ise kamu hizmetlerinde yabancıların girmesinin hem devletin gücünü zayıflatacağını hem de önceden devletin görevleri arasında gösterilen eğitim, sağlık ve altyapı gibi temel hizmetlere halkın ulaşamaması durumunda toplumsal birliğin bozulabileceğini vurgulamaktadırlar (Wade, 2005). Her ne kadar görüş ayrılıkları olsa da en son düzenlenen Hong Kong Konferansı'nda hizmet ticaretine yönelik ilerlemelerin olduğu görülmektedir. Buradaki en büyük değişim daha önceden ikili müzakereler ve en çok kayrılan ülke (most favoured nation) prensibiyle yürütülen hizmet ticareti müzakerelerinde artık çoklu müzakere prensibinin (plurilateral) benimsenmesidir (WTO, 2005). Yeni yaklaşımla beraber artık aynı sektörlerde hizmet ticaretinde serbestleşme talep eden ülkeler ile serbestleşmeyi yapması talep edilen ülkeler çoklu olarak müzakere yapabilecekler ve yapılan değerlendirmeler sonucunda serbestleşme talep edilen ülkeler son kararı verme hakkına sahip olabilecektir. Çoklu müzakere yaklaşımının sonucu olarak bundan sonraki süreçte ülke grupları daha fazla konuda

[7] Ağustos 2007'de DTM'de yapılan mülakat.

ve daha kısa zamanda görüş alışverişine başlayabileceklerdir; bu da hizmet ticaretinde serbestleşmeyi hızlandıran bir etki yaratacaktır. Öte yandan, çoklu müzakere sistemine geçilmesi ve talep götürülen tarafın müzakerelere girme yükümlülüğü beraberinde gelişmekte olan ülkeler üzerinde gelişmiş ülkelerin serbestleşme yanlısı baskılarını da arttırma tehlikesini beraberinde getirmektedir (South Centre, 2006b). Nitekim çok-taraflı müzakerelerden nitelik olarak farklı olan çoklu müzakereler taraflar arasında pazarlıkların daha çetin geçmesiyle beraber güç farklarının da daha belirgin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Hizmet ticareti içerisinde Türkiye'nin konumu incelendiğinde daha önceki dönemde Türkiye'nin 12 ana hizmet sektöründen 9'unda açılım sağladığı görülmektedir. Bunlar mesleki hizmetler, haberleşme hizmetleri, müteahhitlik ve ilgili mühendislik-mimarlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, çevre hizmetleri, mali hizmetler, sağlık ile ilgili sosyal hizmetler, turizm ve seyahat hizmetleri ve ulaştırma hizmetleridir. Bu açılım sonucu Türkiye hizmet ticareti antlaşmasının (GATS) sektörel sınıflandırmasında yer alan 155 hizmet faaliyetinden 72'sinde özel taahhütte bulunmuştur ki yüzde 46,6'lık bu oran yüzde 18 olan gelişmekte olan ülkeler ortalamasının çok üzerindedir (Hazine Müsteşarlığı, 2006). Türkiye ekonomisinin yüzde 60'nın hizmet sektörüne dayandığı gerçeği göz önüne alınırsa Türkiye'nin hizmet ticaretinde serbestleşme konusunda esnek bir tutum izlediği görülmektedir.

Hizmet ticaretinde Türkiye'nin ileriye yönelik stratejisi açısından da AB ile tam üyelik müzakereleri ve bu süreçte Gümrük Birliği'nin hizmet ticaretini kapsayacak şekilde geliştirilmesi belirleyici rol oynayacaktır. 1999 Helsinki Kararları sonucu Türkiye'nin aday ülke olarak ilan edilmesiyle beraber Gümrük Birliği'nin hizmet ticareti yönünde genişletilmesi müzakereleri 2000 yılında başlamış ve tam üyelik müzakerelerine paralel olarak devam etmektedir (Ülgen ve Zaharaidis, 2004). Tam üyelik müzakerelerinin devam ettiği bir ortamda Türkiye'nin hizmet ticaretinde AB ile uyumlu hareket etmesi doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim tam üyeliğin gerçekleşmesi ve Ortak Pazar'a girilmesi durumunda ortak bir politika gerekmektedir ve bir tarafın hizmet ticaretinde ileri liberalizasyona gitmesi diğeri için zararlı olacaktır (TÜSİAD, 2003b). Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken nokta Türkiye ile AB arasında yeterli koordinasyonun sağlanması olacaktır. Tamamen AB politikalarına bağlı hareket etmek ve kendi stratejisini geliştirmemek Türkiye için hizmet sektöründe kısa ve orta vadede – tam üyelik gerçekleşmezse uzun vadede de – zararlar doğurabilir. Bu sebepten Türkiye çoklu müzakereler içerisinde iken bile AB ile ikili müzakerelerini devam ettirmeli ve mümkün olduğu kadar pazarlık gücünü arttırmaya çalışmalıdır.

Ayrıca unutulmamalıdır ki Gümrük Birliği'nin hizmet ticareti yönünde genişletilmesi DTÖ kapsamındaki hizmet ticareti yükümlülüklerinden daha fazla yapısal ve yasal düzenleme gerektirmektedir. Türkiye'nin Doha Turu süresince AB'nin açılım sağladığı sektörlere uyum amacıyla yapacağı düzenlemeler Doha Turundaki müzakere gücünü olumlu yönde etkileyecektir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus da hizmet ticareti kapsamında bölgesel ve küresel etkileşimi sağlarken ulusal anlamda kritik önem taşıyan sektörlerin korunmasına özen gösterilmesidir. Nitekim çoklu müzakerelere geçilmesinin ardından hem AB'nin hem de üçüncü ülkelerin talepleri içerisinde bankacılık hizmetleri, görsel işitsel hizmetler, eğitim ve sağlık gibi ülke ekonomisi ve toplumsal refah açısından hassas sektörler bulunmaktadır (DTM, 2006a). Bu sektörlerde AB müktesebatına uyum amaçlı olsa da yeterli geçiş sürecine sahip olmadan ve yapısal reformu gerçekleştirmeden ani bir açılım yapmak birçok zararı beraberinde getirecektir. Sonuç itibariyle Doha Kalkınma Turu içerisinde hizmet ticareti müzakereleri ülkelere sektörler üzerinden karar verme hakkı tanıdığından ve şu anki durum itibariyle Türkiye'nin birçok hizmet ticaretini dışarıya açmasından dolayı, AB uyum süreciyle Doha Turu müzakerelerini yan yana götürebilecek hareket alanına sahiptir ve ulusal öncelikler dikkate alınarak hizmet ticareti konusunda olumlu ilerlemeler kaydetmek mümkündür.

3.4 Ticaretin kolaylaştırılması

Doha gündeminin bir diğer temel konusu da ticaretin kolaylaştırılmasıdır. Ticaretin kolaylaştırılması ile kastedilen özetle gümrük işlemlerinin hızlandırılması, şeffaf ve öngörülebilir gümrük politikalarının uygulanmaya konması, mevzuat, ceza, harç ve diğer ticaretle ve gümrük işlemleriyle ilgili prosedürün açık bir şekilde belirtilmesi ve erişime açık olması esaslarına dayanarak dünyada ticaretin gelişmesine yönelik teknik engellerin kaldırılması amaç edinilmektedir (WTO, 2004). Ticaretin kolaylaştırılması her ne kadar tüm DTÖ üyesi ülkelerin yararına olsa da özellikle gelişme yolundaki ülkeler ve en az gelişmiş ülkelerin yeni tedbirlere ve teknik değişikliklere uyum konusunda ciddi mali ve teknik desteğe ihtiyaçları vardır. Bu yüzden GYÜ ve En az Gelişmiş Ülkeler (EAGÜ) ilk önce bu teknik ve mali desteğin niteliği ve boyutu konularının açıklığa kavuşturulmasını daha sonra kuralların belirlenmesini talep etmektedirler. Öte yandan gelişmiş ülkeler ise belirlenecek kurallara doğrultusunda GYÜ ve EAGÜ'lerin ihtiyaçlarının belirlenerek teknik ve mali yardımların sağlanabileceği fikrini savunmaktadırlar (Öniş ve Mutlu, 2007).
Ticaretin kolaylaştırılması Türkiye açısından Doha Gündemi'nde tarım ve tarım dışı

malların ticaretiyle hizmet ticaretine kıyasla daha kısıtlı bir öneme sahipse de Türkiye'nin müzakere sürecinde en etkin olduğu alanı oluşturmaktadır. Öncelikle Türkiye, Gümrük Birliği'nin bir parçası olmasından dolayı 1996 yılından itibaren gümrük mevzuatlarının daha basitleştirilmesi ve erişime açık olması, gümrüklerin daha hızlı çalışması ve diğer birçok konuda büyük ilerleme kaydetmiştir (TÜSİAD, 2003). Bu açıdan bakıldığında, Doha Turu müzakerelerinde Türkiye ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik tedbirlerin alınmasını desteklemektedir. Gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye, Gümrük Birliği deneyiminin kazandırmış olduğu birikimle ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerinde aktif bir rol oynamaktadır. Özellikle geçmiş deneyimlere dayanarak diğer gelişmekte olan ülkeler ile en az gelişmiş ülkeleri yönlendirmek ve müzakere sürecine dinamizm kazandırmak adına ticari belgelerin düzenlenmesi, gümrük işlemlerinin hızlandırılması ve etkin web sayfası kullanımı konularında öneriler getirmiş ve bu öneriler pek çok ülke tarafından olumlu karşılanmıştır (DTM, 2006b).

3.5 Ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları

Son olarak, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları (TRIPs) Doha Turu müzakerelerinde derin tartışmaların yaşandığı ve ciddi fikir ayrılıklarının olduğu konulardan birisidir. Fikri mülkiyet haklarının Uruguay Turu sonucu dünya ticaret sistemi içerisine girmesi gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkelerde özellikle kamu sağlığı alanında birçok sorunu beraberinde getirmiştir (Finger & Nogues, 2002). AIDS ve HIV gibi salgın hastalıkların giderek yayılması ve gelişmiş ülkelerdeki sivil toplum örgütlerinin şiddetli protestoları sonucu Doha Kalkınma Turu içerisinde atılan ilk somut adımlardan birisi en az gelişmiş ülkelerin ve ciddi salgın hastalıklarla karşılaşan gelişmekte olan ülkelerin ilaca erişiminin kolaylaştırılması olmuştur (Maswood, 2006). Diğer yandan, hala fikri mülkiyet haklarıyla ilgili diğer konularda tartışmalar devam etmektedir. Özellikle şarap ve alkollü içeceklerde coğrafi işaretlerin kullanımı konusunda AB ve İsviçre gibi geniş coğrafi işaretlere sahip ülkeler coğrafi işaretler kapsamındaki ürünlerin korunmasını talep ederken ABD, Kanada, Avustralya gibi ülkeler bu işaretlerin sadece veri tabanı olarak kullanılmasını savunmaktadırlar. Aynı ülke grupları coğrafi işaretlerin diğer ürünlerde de kullanılması konusunda fikir ayrılığına düşmektedirler. AB grubu coğrafi işaretlerin şarap ve alkollü içecekler dışında da kullanılmasını talep ederken ABD'nin başını çektiği grup buna karşı çıkmaktadır (DTM, 2006b).

Tüm bu tartışmalar içerisinde Türkiye pasif bir strateji izlemektedir. Nitekim Gümrük Birliği ve tam üyelik süreci göz önüne alındığında Türkiye 1996 yılından itibaren fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik ciddi bir reform sürecine girmiş ve Gümrük Birliği'nin etkisiyle DTÖ taahhütlerinin ötesinde düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda hem DTÖ hem de AB, Türkiye'nin fikri mülkiyet haklarıyla ilgili gerekli düzenlemeleri

yapmasında ikili bir çapa rolü üstlenmişlerdir. Özellikle Türk Patent Enstitüsü'nün özerklik kazanması ve 2000 yılında Türkiye'nin Avrupa Patent Birliği'nin bir parçası haline gelmesi atılmış önemli adımlardandır (Ülgen ve Zahariadis, 2004, s. 21). Bütün bu reformlar Türkiye'de yatırım ortamının ve ticari faaliyetlerin daha da güvenli ve hızlı bir şekilde yapılmasını sağlayacak temelin oluşmasına yardımcı olmuştur. Öte yandan Türkiye hala korsan üretim ve kopyalama konularında ciddi sorunlarla karşı karşıyadır ve gerekli yasal düzenlemenin 2003 yılında yürürlüğe girmesine rağmen uygulamada sorunlar gözükmektedir. Türkiye, DTÖ kapsamında fikri mülkiyet haklarında daha aktif bir konum elde etmek ve bu süreci kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmak adına siyasi otoritenin ve ilgili kurumların daha fazla inisiyatif alarak fikri mülkiyet haklarında AB standartlarını ulaşma yönünde strateji geliştirmeleri gerekmektedir. Bununla beraber Türkiye, TRIPs anlaşması ve GB'den dolayı özellikle ilaç sanayinde ciddi kayıplara maruz kalmış ve ilaç piyasası tamamıyla AB ilaç üreticilerinin eline bırakılmış durumdadır (Üçer, 2003). Bu noktada Doha Kalkınma müzakereleri kapsamında kazanılan esnekliği Türkiye Gümrük Birliği'nin getirmiş olduğu yükümlülüklerden dolayı kullanamamaktadır. Neticede Türkiye yine bir kıskacın içinde kalmaktadır. Bir yanda Doha Turu kararları sonucu kazanılan esneklik ve bunu kullanamamaktan dolayı ulusal alanda giderek zayıflayan kimya ve ilaç sektörü diğer yanda ise AB'ye tam üyelik süreci ve ortak pazara uyum politikaları Türkiye'ye manevra alanı bırakmamaktadır. Yine de vurgulanması gereken nokta her ne kadar şu an için bazı noktalarda esneklikler olsa da uzun dönemde dünya ticaret sistemi içerisinde daha sıkı bir fikri mülkiyet hakları rejiminin ortaya çıkacağıdır. Bu dönüşümün daha rahat olması açısından Türkiye için en makul olan yolun AB'nin fikri mülkiyet hakları konusunda uyguladığı norm ve kurallara uyum sürecini hızlandırmasından geçecektir.

Sonuç olarak, Doha Kalkınma Turu içerisinde Türkiye'nin pozisyonu incelendiğinde bunu AB ile olan ilişkilerden bağımsız olarak algılamak büyük bir yanılgı olacaktır. Ayrıca altı çizilmesi gereken bir diğer önemli nokta da hem Gümrük Birliği hem de devam etmekte olan tam üyelik müzakereleri Türkiye üzerinde politik, ekonomik ve sosyal anlamda çok geniş bir etkiye sahiptir ve bu etkiyi sadece dış ticaret politikası bağlamında ölçmek yanlış olacaktır. Bu noktada Türkiye'nin Doha Kalkınma Turu müzakerelerindeki konumu incelendiğinde özellikle tarımda ticaretin serbestleşmesi ve tarım dışı malların ticareti konularında Türkiye'nin Gümrük Birliği ve AB üyelik sürecinin etkisi ile küresel çıkarlar ve dengeler arasında bir ikileme girdiği görülmektedir. Buna ek olarak gelişmekte olan ekonomisinin yapısal ve sektörel sorunlarından dolayı bu açmazın daha da keskinleştiği görülmektedir. Bununla beraber Gümrük Birliği ve tam üyelik süreci Türkiye'ye ticaretin kolaylaştırılması, hizmet ticareti ve fikri mülkiyet hakları gibi DTÖ gündemindeki konularda daha ileri düzeyde reform yapma imkânı

tanımıştır. Böylece, Türkiye hem DTÖ'deki tartışmalardan ve alınacak kararlardan daha az etkilenecektir hem de ticaretin kolaylaştırılması ve hizmet ticareti konularına yönelik müzakerelerde daha etkin bir rol edinme imkânına sahiptir.

4. DTÖ'deki Güç Dengeleri İçerisinde Türkiye'nin Konumu: AB – GYÜ İkilemi

Dünya ticaret rejimi içerisinde meydana gelen gelişmeler ve alınan kararlar, ülke pozisyonlarının ortaya konarak ortak bir noktada buluşulması yaklaşımından ziyade ülkeler arasında devam eden sıkı pazarlıklar ve sert tartışmaların sonucudur. Bu süreçte resmi görüşmelerin olduğu kadar gayri-resmi görüşmelerin de etkisi azımsanamayacak kadar çoktur. Nitekim Narlikar, DTÖ çatısı altında alınan kararların büyük bir çoğunluğunun gayri-resmi ve kapalı kapılar arkasında gerçekleşen görüşmeler sonucu alındığını belirtmektedir (2002, ss. 175-177). Doha Kalkınma Müzakereleri kapsamında güç dengeleri ve müzakereleri şekillendiren temel aktörlerin politikaları incelendiği zaman geçmiş müzakerelere göre daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, Uruguay Turu ve öncesinde çok sınırlı bir etkiye sahip olan gelişme yolundaki ülkeler ve en az gelişmiş ülkelerin oluşturduğu koalisyonlar 2003 yılındaki Cancun Konferansı ile beraber Doha Kalkınma Turunu şekillendiren etken güçlerden biri olarak ortaya çıkmışlardır. Özellikle G-20 koalisyonunun kurularak Brezilya, Hindistan ve Çin gibi çok hızlı büyüyen ve dünya nüfusunun büyük bir oranını içinde bulunduran bir birliğin ortaya çıkması GYÜ'lerin dünya ticaret politikalarında temsili açısından önemli bir gelişmedir. G-20 müzakereler süresince AB ve ABD'den gelen baskılara boyun eğmeyerek kararlı bir şekilde çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Aynı şekilde diğer GYÜ koalisyonları da – G-33 ve G-90 – G-20'nin göstermiş olduğu direnci takip etmek suretiyle seslerini duyurmak adına her yola başvurur olmuşlardır (Narlikar ve Tussie, 2004). Gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaret rejimi içerisinde karar alma mekanizmalarına artan katılımı ve ortak hareket etmelerinin vermiş olduğu teknik dayanışma ve beşeri sermayenin etkili kullanımı gibi avantajlarını kullanmaları, Doha Turu müzakerelerinin daha çetin geçmesine ve tarafların birbirinin direncini kırmak adına tehdit, suçlama, caydırma politikaları gibi her türlü yöntemi denemesine yol açmıştır.

Türkiye de yukarda çizilen tablonun dışında değildir ve müzakere sürecinde etkin bir rol oynayabilmek ve kendi çıkarlarını daha iyi koruyabilmek adına belli ülke ve/veya ülke gruplarıyla ortak hareket etmektedir. Fakat Türkiye'yi bu süreçte diğer gelişme yolundaki ülkelerden farklı tutan faktör Türkiye'nin Gümrük Birliği ve AB tam üyelik müzakerelerinin başlamasıyla gelişmiş ülkeler bloğu olan AB'ye şu an için yakın bir

pozisyon izlemek mecburiyetinde kalmasıdır. Nitekim Türkiye tam üye olamadığından dolayı AB'nin dış ticaret politikasında söz hakkına sahip değildir fakat Gümrük Birliği'nin bir parçası olması itibariyle AB'nin sanayi mallarının ticaretine yönelik alacağı kararlar ve üçüncü ülkelerle yapacağı anlaşmalar Türkiye için bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Buna ek olarak, devam etmekte olan tam üyelik müzakereleri Türkiye'nin ilerde GB dışında kalan alanlarda da AB müktesebatına uyacağını göstermektedir. Hal böyle iken Türkiye her ne kadar gelişmekte olan ülke konumunda olup bu ülkelerin karşılaştığı sorunlara benzer sorunlarla karşılaşsa da bir ayağı AB'de olduğu için müzakere konularında pozisyon belirlerken hem AB'deki konuyla ilgili mevcut durumu hem de AB'nin pozisyonunu dikkate almak durumundadır. Bu noktada bir önceki bölümde daha geniş bir şekilde anlatıldığı gibi bazı konularda Türkiye AB ile gelişme yolundaki ülkeler arasında kalmaktadır. Ayrıca bazı konularda küresel anlamda serbestleşmeyi savunurken AB pazarına olan aşırı bağlılıktan dolayı (örneğin tekstil ve hazır giyim sektöründe) AB pazarındaki payını korumaya çalışmakta bu da Türkiye'nin hem etki gücünü ve güvenilirliğini azaltırken hem de güç dengeleri içerisinde eriyip gitmesine yol açmaktadır.

Burada altı çizilmesi gereken en önemli noktalardan biri Türkiye'nin içinde bulunduğu ikilemin sadece Türkiye'ye özgü olmadığıdır. Nitekim herhangi bir bölgesel blok ile ticari anlamda bağ kurmaya çalışan en az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler bu tür sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bölgesel olarak yapılan anlaşma sonucu belli alanlarda ciddi liberalizasyona ve yeni yapısal ve kurumsal düzenlemelere gitmek zorunda kalan ülkeler bu değişime paralel olarak küresel boyutta da müzakere pozisyonlarını değiştirme yoluna gitmektedirler. Buna en iyi örnek Meksika'nın tarım-dışı ürünlerde pazara giriş konusunda NAFTA'nın bir parçası olmadan önce GATT müzakerelerinde izlediği strateji ile NAFTA'yı imzaladıktan sonra aldığı pozisyon gösterilebilir. Meksika, NAFTA dışındayken Uruguay Turu müzakereleri süresince tarım-dışı malların ticaretinde tarife indirime gitmeme konusunda kararlı bir tavır izlemiş ve temel hedef olarak gelişmiş ülkelerin başta tekstil ve hazır giyim olmak üzere tarifelerini indirmelerini talep etmiştir. Daha sonra NAFTA'ya katılımıyla beraber Türkiye'yle benzer bir şekilde Meksika da tarım dışı ürünlerde pazara giriş konusunda ciddi tarife indirimlerine gitmiştir ve Doha Turu müzakerelerindeki yaklaşımı Uruguay Turu ve öncesinde izlediği stratejinin tam aksi yönündedir. Türkiye gibi Meksika da gelişmekte olan ülke pazarlarına olan ihracatını arttırmak adına GYÜ'lerin tarım dışı ürünlerde pazara girişte engelleri kaldırmalarını ve ciddi tarife indirimine gitmelerini talep eder olmuştur. Bu pozisyon değişikliğini çelişkili yapan nokta ise Meksika'nın da Türkiye gibi ABD tekstil ve hazır giyim pazarında sahip olduğu payı koruma adına tekstil ve hazır giyim sektöründe serbestleşmeye karşı çıkması ve Çin'den gelecek

olan aşırı (ve haksız!) rekabetçi ürünlerin kendisi açısından büyük zarar doğuracağını savunmasıdır (Cohn, 2002). Sonuç itibariyle bölgesel bir blokla ilişkiye giren ülkelerin küresel anlamda zamanla önceki hedeflerinden saptıkları ve bölgesel ticarette elde ettikleri avantajları korumaya çalışırken küresel ticaretten elde edeceklerini tam hesaplayamadıkları görülmektedir. Bunun sonucu olarak Türkiye ve Meksika gibi gelişmekte olan ülkeler bölgesel çıkarlarını korumak adına müzakerelerde sık sık saf değiştirmekte ve diğer ülkeler nazarında etkilerini ve az da olsa sürece yön verme ya da süreç içerisinde söz alabilme kabiliyetlerini yitirmektedirler.

DTÖ'deki güç dengeleri açısından Türkiye ve Meksika gibi arada kalmış ülkelerin karşılaştığı bir diğer sorun da bağlı oldukları bölgesel grubun üyeleri ya da kurumsal temsilcileri tarafından üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde veya çok taraflı müzakerelerde siyasi ve ekonomik baskıya maruz kalmalarıdır. Bu aşamada Türkiye-Meksika kıyaslaması yapılacak olursa Türkiye'nin Meksika'ya göre bölgesel bloğa daha fazla bağlı olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise AB'nin NAFTA'ya kıyasla hem kurumsal hem de yapısal olarak daha geniş kapsamlı, siyasi, ekonomik ve sosyal boyutları olan, bir bölgesel bütünleşme olmasından dolayı ilişkide olduğu, özellikle de tam üyelik müzakerelerini yürüttüğü, ülkelere hem yasal düzenlemeler hem kurumsal dönüşüm hem de politika ve strateji belirlenmesi sürecinde daha büyük bir dönüştürücü etkisinin olmasıdır. Nitekim Doha Kalkınma gündemi içerisindeki müzakere konularında Türkiye'nin resmi pozisyonlarına bakıldığında her konuda AB uyum sürecine ve AB norm ve kurallarına atıf yapılmakta ve bu yönde bir strateji geliştirilmesi görüşü benimsenmektedir (DTM, 2006b). Böyle bir ortamda Türkiye, Doha Kalkınma Turu müzakerelerinde manevra kabiliyetini yitirdiği gibi AB ile ters düştüğü konularda da görüşünü açık bir şekilde belirtememekte ve çekimser bir pozisyon izlemektedir. Örneğin, 2003 yılındaki Cancun Bakanlar Konferansı'nın başında Türkiye tarım müzakerelerinde G-20 ile ortak hareket etme kararı almasına rağmen birkaç saat içerisinde G-20'den desteğini çektiğini ve G-33'le hareket edeceğini açıklamıştır. Bu ani değişikliğin arkasında yatan sebep ise AB temsilcilerinin Türkiye'nin G-20 içerisinde yer almasından duydukları rahatsızlığı Türkiye temsilcilerine dile getirmeleridir (Kwa ve Jawara, 2004). Bunun sonucunda Türkiye, G-20 gibi müzakerelere yön veren bir grup içinde olmak yerine daha pasif ve çekimser bir yaklaşıma sahip G-33 grubu içerisinde geri planda kalan bir rolü seçmek zorunda kalmıştır.

Öte yandan vurgulanması gereken önemli bir nokta ise Doha Turu müzakerelerinin 151 ülke arasında geçmekte olduğu ve Türkiye bağımsız hareket etse dahi her alanda istediği ya da beklediği etkiyi yapamayacağı gerçeğidir. Nitekim mevcut durumda aktif olan ülkelere bakıldığında Brezilya ve Hindistan ön plana çıkmaktadır. Bu ülkeler hem nüfus olarak hem de ekonomik büyüme olarak çok hızlı ilerleyen ülkelerdir ve Türkiye'ye kıyasla daha güçlü durumdadırlar. Elbette ki hiçbir Kuzey-Güney bölgesel bütünleşme sürecinin

içinde yer almamaları daha az bağımlılık ilişkisine dayalı politika belirlemelerini ve gelişmiş ülkelere karşı daha dirençli olmalarını sağlamaktadır. Buna ek olarak, bahsi geçen ülkeler ulusal düzeyde hem dünya ticareti içerisinde hem de ekonomik büyüme anlamında son yıllarda Türkiye'den daha ileri düzeyde aşama kaydetmiştir (Hurrell ve Narlikar, 2006). Bu noktadan hareketle Türkiye'nin güç dengeleri içerisinde var olabilmesi ve müzakere sürecinde daha etkin rol alabilmesi adına ulusal anlamda var olan sorunlarını çözüme yönelik adımlar atması gerekmektedir. Nitekim tarımda kalkınmanın sağlanamaması ya da net ihracatçı sektörlerin çeşitlendirilememesi ve daha rekabetçi olamaması gibi sorunlar AB'ye tam üyelik müzakereleri veya Gümrük Birliği'nin doğurmuş olduğu sorunlar değil tamamen içyapıyla bağlantılı gerekli politik ve ekonomik dönüşümün yapılamamasından kaynaklanan sorunlardır.

5. Sonuç

Devam etmekte olan Doha Turu müzakereleri bağlamında Türkiye'nin dış ticaret politikası incelendiği zaman Türkiye'nin çok taraflı müzakerelerde genel olarak net bir pozisyon alamadığı ve geniş bir bakış açısına sahip olamadığı görülmektedir. Bu noktada ulusal anlamda kronikleşmiş ekonomik ve yapısal sorunlara ek olarak Türkiye'nin bir yandan gelişmekte olan ülkelerle çoktaraflı müzakerelerde ortak çıkarlarının bulunması bir taraftan da Gümrük Birliği ile başlayıp tam üyelik müzakereleriyle daha da belirginleşen AB uyum sürecinin etkisi arasında kaldığı görülmektedir. Burada Gümrük Birliği ve AB üyelik süreci ile Doha Turu müzakereleri arasında keskin ve tamamen Türkiye'yi çıkmaza düşüren bir ilişki kurmak yanlış olacaktır. Nitekim temel müzakere konuları olan tarım müzakereleri ve tarım dışı ürünlerde pazara giriş de AB uyum sürecinin Türkiye'yi bir ikileme soktuğu söylenebilirse de bu alanlarda ulusal anlamda var olan ciddi sorunlar asıl engeli oluşturmaktadır. Öte yandan ticaretin kolaylaştırılması, hizmet ticareti ve fikri mülkiyet haklarında AB çapası Türkiye'nin hem Doha Turu müzakerelerinde alınacak kararlardan olumsuz etkilenmemesini hem de tartışmalar içerisinde aktif olabilmesini sağlamaktadır.

Türkiye zaman içerisinde ekonominin tümünde olduğu gibi ticari açıdan da uluslararası pazarlarla sıkı bir etkileşime girmiştir. Bu noktada çok taraflı ticaret müzakereleri ve AB süreci Türkiye'nin dış ticaret politikasını birinci derecede etkileyen faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgesel ve küresel dinamiklerin etkisi altındaki mevcut durum göz önüne alındığında Türkiye, Doha Kalkınma Turu müzakerelerinde daha etkili ve tutarlı olup çıkarlarını daha iyi bir şekilde savunabilmek istiyorsa ulusal düzeyde

reform sürecini AB'ye tam üyelik perspektifine paralel olarak hızlandırmalıdır. Unutulmamalıdır ki Türkiye tam üye olduğu takdirde AB'nin dış ticaret politikasında söz sahibi olabilecek ve o zaman hem AB içerisinde hem de küresel boyutta daha etkin bir güce kavuşacaktır. Ayrıca Gümrük Birliği'nden başlayarak tam üyelik müzakerelerine kadar gelen süreç incelendiğinde Türkiye yabancı yatırımların artması, ticaretin artan hacmi, ekonomik istikrar ve yapısal reformlar, demokratikleşme ve politik reformlar gibi birçok alanda AB çapasının etkisiyle olumlu ilerlemeler kaydetmiştir. Geniş kapsamlı bir değerlendirmenin sonucu AB üyelik perspektifini kaybederek gelişme yolundaki ülkelerin kurduğu küresel-Güney koalisyonlarında aktif olmaya çalışmak dış ticaret dâhil birçok alanda yüksek maliyeti beraberinde getirecektir.

Buna ek olarak AB tam üyelik sürecinin uzun zaman alacağı göz önüne alınırsa Türkiye şu an için Doha Kalkınma Turu müzakerelerinde hepten AB'ye bağımlı ve AB ile aynı yaklaşımda olmak yerine gerektiğinde AB temsilcileri ile iki müzakereler ve pazarlıklarda bulunup kendine küresel boyutta kısa ve orta vadede avantajlar sağlayacak hareket alanı yaratmaya çalışmalıdır. Bu sebepten dolayı Doha Kalkınma Turu'ndaki dengeler ve tartışma konularındaki pozisyonlar da dikkate alınarak Türkiye'nin bir anda uç noktalara doğru yönelmesi değil uzun vadede AB'ye tam üyelik perspektifine dayanan fakat kısa ve orta vadede bazı konularda AB'ye kıyasla daha esnek bir yaklaşımı da beraberinde bulunduran bir dış ticaret politikası oluşturması gerekmektedir. Böylece Türkiye, Kalkınma Turu müzakereleri içerisinde biraz daha geniş bir manevra alanına sahip olarak daha etkin ve tutarlı bir politika izleyebilecek ve kendisine olan güveni artırabilecektir.

KAYNAKÇA

Anderson, K. (2006), *Agricultural Trade Reform and Doha Development Agenda*, Basingstoke UK: Palgrave Macmillan ve Washington DC: The World Bank.

Bridges Weekly (2006), "Doha Rounds Suspended Indefinitely after G-6 Talks Collapse", no. 10:27, ss. 1-5.

Clapp, J. (2006), "WTO Agriculture Negotiations: Implications for Global South", *Third World Quarterly, Vol. 27, No. 4*, ss. 563-577.

Cohn, T. (2002), *Governing Global Trade: International Institutions in Conflict and Convergence*. Burlington, VT: Ashgate.

Çakmak, E. ve H. Akder (2005), "DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı", *TÜSİAD Raporu, TÜSİAD-T/2005-06/397,* elektronik erişim: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/tarim2/tarim.pdf.

DTM (2002), *Dış Ticaret Stratejisi,* Ankara: DTM Yayınları.

DTM (2006a), "DTÖ VI. Bakanlar Konferansı Hong Kong: Türkiye Açısından Değerlendirme", elektronik erişim: http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=296&icerikID=396&dil=TR.

DTM (2006b), "DTÖ ile Koordinasyon Kurulu V. Toplantısı", elektronik erişim: http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=122&icerikID=224&dil=TR.

DTM (2007), *Dış Ticaret İstatistikleri*, Ankara: DTM Yayınları.

Finger, J. M. ve J.J. Nogues (2002), "The Unbalanced Uruguay Round Outcome: the New Areas in Future Negotiations", *The World Economy*, 24 (3), ss. 321-340.

Hazine Müsteşarlığı (2006), "Türkiye ve GATS", elektronik erişim: http://www.hazine.gov.tr/gats/index.htm.

Hurrell, A ve A. Narlikar (2006), "A New Politics of Confrontation? Brazil and India in Multilateral Trade Negotiations", *Global Society,* 20 (4), ss. 415-433.

Kasnakoğlu, H. ve E. Çakmak (2001), *Ulusal ve Uluslararası Gelişmeler Işığında Etkin Tarım Politikaları,* Ankara: Türkiye İhracatçılar Meclisi.

Kwa, A. ve F. Jawara (2004), *Behind the Scenes at the WTO : The Real World of International Trade Negotiations, Lessons of Cancun.* Londra: Zed Books.

Maswood, S.Y. (2006), *The South in International Economic Regimes: Whose Globalization?* New York: Palgrave Macmillan.

Narlikar, A. (2002), "The Politics of Participation: Decision Making Processes and Developing Countries in the World Trade Organization", *The Round Table, 364*, ss. 171-185.

Narlikar, A ve D. Tussie (2004), "The G-20 at Cancun Ministerial: Developing Countries and Their Evolving Coalitions in the WTO", *The World Economy,* 27:27, ss. 947-966.

Öniş, Z. ve K. Mutlu (2007), "The WTO at the End of Its First Decade: The Political Economy of Asymmetric Interdependence", *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 1 (1), ss. 57-91.

Öniş, Z. (2004), "Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-liberalism in Critical Perspective" *Middle Eastern Studies*, 40 (4), ss. 113-134.

Seki, İ. (2005), "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri, 1985-2003" *TCMB Çalışmaları*, ss. 1-24.

Soğuk, H. ve E. Uyanusta (2004), "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri", *İKV Makaleleri*, No. 179.

South Centre (2006a), "NAMA State of Play: Countries Negotiating Positions", *South Centre Analytical Note, May 2006*, elektronik erişim: http://www.southcentre.org/publications/publist_issue_area_TradeInNAMA_index.htm.

South Centre (2006b), "South Centre Analysis of the Hong Kong Ministerial Declaration", *T.R.A.D.E. Series, SC/TADP/TA/CC/1*.

Sönmez, M. (2005), "Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı", İzmir: Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayınları.

Stiglitz, J. ve A. Charlton (2005), *Fair Trade for All: How Trade can Promote Development*. New York: Oxford University Press.

Togan, S. (2005), "Turkey: Trade Policy Review", *The World Economy*, 28:9, ss. 1229-1262.

TÜSİAD (2003), "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri", *TÜSİAD Raporu, TUSİAD-T/2003-10-364*, elektronik erişim: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/gumruk/gumruk.pdf.

TÜSİAD (2003b), "Dünya Ticaret Örgütü 5. Bakanlar Konferansı Cancun, Meksika 10-14 Eylül 2003; Küresel Kalkınmaya Doğru", *TÜSİAD-T/2003/9/360*, elektronik erişim: http://www.tusiad.org/turkish/rapor/dto/dto.pdf.

Üçer, A. R. (2003), "Dünya Ölçeğinde Avrupa İlaç Endüstrisi ve Türkiye'nin Gerileyen Yeri", *Üniversite ve Toplum,* 3, ss. 1-3.

Ülgen, S. ve Y. Zahariadis (2004), "The Future of Turkish-EU Trade Relations: Deepening vs Widening", *CEPS EU-Turkey Working Papers*, No. 5.

Wade, R. (2005), "What Strategies are Viable for Developing Countries Today? The World Trade Organization and the Shrinking of 'Development Space'" in Gallagher, K (ed). *Putting Development First: The Importance of Policy Space in the WTO and IFIs*. New York: Zed Books Ltd.

Wilkinson, R. (2006), "The WTO in Hong Kong: What It Really Means for the Doha Development Agenda", *New Political Economy,* 11 (2), ss. 291-303.

WTO (2001), "Doha Ministerial Declaration", elektronik erişim: http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm.

WTO (2004), "Doha Work Programme Decision Adopted by the General Council on 1 August 2004", elektronik erişim: http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/ddadraft_31jul04_e.pdf.

WTO (2005), "Hong Kong Ministerial Declaration", *WT/MIN(05)/DEC*, elektronik erişim: http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min05_e/final_text_e.htm.

WTO (2007), *World Trade Statistics*, Geneva: WTO Press.

DTÖ TARIM MÜZAKERELERİ, TÜRKİYE'NİN TUTUMU VE MÜZAKERE SONUÇLARININ TÜRK TARIMINA OLASI ETKİLERİNİN NİTEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Mustafa İMİR*

1. Giriş

Dünya Ticaret Örgütü tarım müzakereleri, Uruguay Turu sonunda imzalanan ve 1995 yılı başından beri uygulanmakta olan Tarım Anlaşmasının 20. Maddesine atfen, Doha Bakanlar Konferansı sonunda kabul edilen Bakanlar Bildirgesinde[1] çerçevesi çizilen esaslara göre sürdürülmektedir. Uruguay Turu sonunda imzalanan küresel Tarım Anlaşmasındaki taahhütlerin uygulama süresi Gelişmiş Ülkeler (GÜ'ler) için 2000 yılında, Gelişme Yolundaki Ülkeler (GYÜ'ler) için 2004 yılında sona ermiştir. Bununla birlikte, "Doha Kalkınma Gündemi" olarak da adlandırılan müzakereler (Doha Turu) beklenen süreyi çoktan aşmış ve 2008 Temmuz ayında yapılan toplantılar sonunda yeniden belirsizlik içine girmiştir[2] .

DTÖ'ye üye ülkeler arasında sürdürülen tarım müzakereleri, bu müzakere turunun en merkezi, en fazla önem atfedilen, en belirleyici, en çok tartışılan, ciddi ve derin ihtilafların ve en geniş aktif katılımın olduğu müzakere konusudur. Müzakerelerde önemli teknik ve taktik aşamalar geride kalmış, ülkelerin hassasiyetleri, pozisyonlarındaki varsayım ve gerekçeler, gösterebilecekleri esnekliklerin sınırları ve pazarlık alanları (trade-offs) görülebilir hale gelmiştir. Önümüzdeki safhada, tarım müzakere konularının kendi aralarındaki dengesi ile tarım ve diğer müzakere alanları arasında denge sağlanması olmak üzere siyasi ve stratejik kararlar alma, ayrıcalıklar ve taahhütlerin listelenmesinin ve üstlenilmesinin gerçekleştirilmesi gerekecektir.

Doha Bakanlar Konferansı Bildirgesinin 13. Maddesinde; tarımsal ürünlerin pazara girişinde esaslı ilerleme sağlanması; her türlü ihracat desteklerinin, ortadan kaldırılması hedef alınarak, önemli oranda indirimler ile ticareti bozucu mahiyetteki iç desteklerde

---

* Dr., Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanı, DTÖ Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde tarım müzakerelerinden sorumlu eski Tarım Müşaviri

[1] WT/MIN(01)/DEC/1 simge ve 20 Kasım 2001 tarihli belge için bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm

[2] Temmuz 2008 Paketi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/meet08_e.htm

esaslı ve önemli oranlarda indirimler yapılması öngörülmekteydi. Bu hedeflere ulaşmak için yapılacak müzakere sırasında, anlaşmanın esaslarına yönelik ilkeler ve kurallar ile nihayet amaçlar arasında GYÜ'lere Özel ve Lehte Muamele (ÖLM) yapılması hususuna özel vurgu yapılmıştır. ÖLM'nin tarım müzakerelerinin her bir konusunun ayrılmaz bir parçası olduğu, getirilecek kurallar ve oluşturulacak disiplinlerde, GYÜ'lerin kalkınma ihtiyaçları bakımından etkili ve işlerliği olan tedbirler, ayrıcalıklar ve taahhütler olarak yer alması gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Doha Bakanlar Bildirgesinin 14. Maddesinde anlaşmanın 'müzakerelere esas teşkil edecek çerçeve ve yöntemlerinin' (modalite) 31 Mart 2003 tarihinde tamamlanması öngörülmüş; ancak ne Cancun (2003) ne Hong Kong Bakanlar Konferansında (2005) modaliteler oluşturulamamış, son olarak Temmuz 2008'de Cenevre'de yapılan dar katılımlı Bakanlar Konferansı ise akamete uğramıştır.

Kapsamlı ve derin bir reform programı yoluyla serbest piyasa koşullarına dayalı adil bir ticaret sistemi kurulması, özel olarak da dünya tarımsal ürünler ticaretinin arttırılmasıyla oluşacak refah artışından GYÜ ve EAGÜ'lerdeki (En Az Gelişmiş Ülkeler) yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması görüşü, görünürde, benimsenmiş; müzakereler boyunca yayınlanan metinlerde buna özel vurgular yapılmıştır. Bu havayı doğrular nitelikte, müzakerelerin başlarında, önde gelen uluslararası kuruluşlarca yapılan hesaplamalarda dünyada ticaretin serbestleştirilmesiyle ortaya çıkacak refah artışının yüksek olacağı da öngörülmüştür. Daha sonra bu öngörü giderek yerini daha gerçekçi ve ihtiyatlı oran ve rakamlara bırakmış, en azından tarımsal ürünler ticaretinde, ortaya çıkacak refah artışından daha ziyade tarımsal ürünler ihracatçısı gelişmiş ülkeler ile CAIRNS grubuna mensup gelişme yolundaki ülkelerin yararlanacağı anlaşılmıştır. Gelinen aşamada, birçok güvenilir uluslararası kuruluş, akademik çevre ve sivil toplum kuruluşları tarım müzakerelerinde ortaya çıkan görüşlerin bileşkesi durumundaki taslak modalite kağıdı ile Cevevre'de yapılan Bakanlar Konferansında oluşan havadan gelişme yolundaki ülkelerin müzakerelerin başlarındaki kadar olumlu bir beklentileri kalmadığı yönünde kanaatler belirtmektedirler.

Müzakerelerin başlarında, "Doha Kalkınma Gündemi"nin, "Nesilde bir gelen fırsat" olduğu; bölgesel ikili ve çoklu ticaret anlaşmalarının çok taraflı küresel ticaret anlaşmasının yerini tutamayacağı ve küresel ticaret sisteminin çökmesinin dünyayı belirsizliğe sürükleyeceği, bundan da daha ziyade GYÜ ve EAGÜ'lerin etkileneceği belirgin şekilde ifade edilmiştir. Diğer taraftan, tarımda küresel ticaret anlaşmasının GÜ'ler ve küresel sermayenin lehine olacağı ve nihayetinde dünya dengesini birçok GYÜ aleyhine değiştireceği endişesi de yaygındır.

2. Tarım Müzakerelerinin Mahiyeti ve Kapsamı

Bilindiği üzere Uruguay Turu müzakerelerde, tarifeler, iç destekleme ve ihracat desteği taahhütlerinin kuralları; hangi ülkelerin bu taahhüt tedbirlerini nasıl ve ne oran veya miktarda ve ne kadar sürede yapacakları belirlenmiş ve tarım anlaşması 1995 yılında uygulanmaya başlamıştı. Bu müzakere turunda ise, Uruguay Turu sonunda belirlenen halihazırdaki taahhütler üzerinden, tarifelerin önemli oranda azaltılmaları, iç desteklemelerde önemli oran ve miktarlarda indirimler yapılması, disiplinler getirilmesi ve ihracat destek tedbirlerinin 2013 yılında ortadan kaldırılması; tarımsal ürünler ticaretinde daha fazla serbesti yoluyla refah artışı hedeflenmektedir.

Tarım müzakereleri, pazara giriş, iç destekler ve ihracat rekabeti alanlarını kapsayan üç ana sütunda, 50'den fazla alt başlıkta devam etmekte; bunlarla ilgili kayda girmiş belge niteliğindeki teklifler, görüşler, sekretarya ve Komite Başkanı raporları on binlerce sayfayı bulmaktadır.

2.1 DTÖ ticaret müzakerelerinde tarımın merkezi konumu

Tarım ürünleri ticareti dünya ticaretinin az bir kısmını oluştururken, müzakerelerde çekim merkezi durumda ve müzakerelerin kaderini çoğu zaman belirleyici konumdadır. Dünya ticaretindeki payı miktar ve değer açısından giderek azalan ve son 60 yılda yüzde 40'dan yüzde 9'a kadar inen tarım ürünlerinde ticaret müzakerelerinin, müzakere alanlarının en can alıcı konusu olması, tarımın genel evrensel özellikleri ve üye ülkelerin neredeyse tamamı tarafından konuya verilen önem ve yüklenen anlamla ilgilidir. Son iki yılda, giderek artan gıda hammadde fiyatları, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde ve tarımla ilgili olması; birçok ülkede kalkınmanın, açlık ve yoksulluğu yenmenin başlıca dinamiğinin tarım olarak görülmesi; ve tarım arzının sürdürülebilirliği, tarımın stratejik öneminin bir kere daha hatırlanmasına neden olmuştur.

Tarımsal üretim geniş ölçüde doğal koşulların etkisi altında ve biyolojik sınırlar içinde yapılmaktadır. Sektörler arasında, kuramsal olarak, tam rekabetin olduğu tek sektör durumundadır. Dünya nüfusunun yüzde 70 kadarı kırsal kesimde ve bunun yüzde 80 kadarı varlığını tarıma dayalı olarak sürdürmek durumundadır. Gıdanın tüm yönleriyle her ülke için stratejik öneme sahip olması yanında birçok GYÜ ve EAGÜ'lerin tamamında kırsal kalkınmada ve ekonominin en önemli sektörü olması yönünden taşıdığı önem

de tarımı müzakerelerde öne çıkarmaktadır. Tarımsal dış ticaret birçok ülkenin başlıca dış ticaret gelirini oluşturmaktadır. Sanayi ürünleriyle ilgili düzenlemeler II. Dünya savaşından beri yapılmaktayken, küresel ölçekte ilk tarım anlaşması ancak 1995 yılında uygulanmaya konulabilmiştir.

Sadece Hindistan'daki 600 milyon çiftçi ve kırsal kesim nüfusunun 400 milyonunun geliri kişi başına günde 1 ABD doları veya altındadır. Tarım, tüm GÜ veya GYÜ'lerde en hassas sektördür. Gıda güvencesi ve güvenliği tüm ülkeler açısından stratejik boyutlardadır. Japonya gıda ihtiyacının yarısından fazlasını ithal etmekte, hiç olmazsa iç tüketimin belli bir miktarını, ne pahasına olursa olsun, iç üretimden karşılayabilme stratejisi izlemektedir. Tarım, bir ülkenin ekonomisi ne kadar güçlü, tarımsal nüfusu ne kadar düşük olursa olsun çok özel konumunu sürdürmektedir. Japonya, İsviçre, Norveç,G. Kore, Tayvan, İsrail gibi gelişmiş veya yükselen ekonomileri bu kaygılar bir araya getirmiştir. Afrika, Güney Amerika ve Çin dahil Güneydoğu Asya, gerek kırsal kesimin geçim güvencesi, gerek artan nüfusu besleme yanında tarımı gelişme ve ekonomik kalkınmasında önemli araç olarak görmektedirler. ABD, AB, Avustralya, Yeni Zelanda, Brezilya, Şili, Kanada, Tayland, Vietnam belli ürünlerde dünya ticaretinde önemli paya sahiptirler. Tarımsal ürünler ihracatı, toplam ABD ihracatı içinde sadece yüzde 4,5 oranında bir paya sahip ve tarımsal nüfusun genel nüfusa oranı yüzde 1 kadar olmasına karşılık tarımsal üretim ve ticaret stratejik önemde görülmektedir. Onlarca yıldır AB'nin ilk ve en öncelikli ortak politikası tarım olagelmiştir.

Türkiye'de tarımın genel ekonomi içindeki payı, milli gelire katkısı, ihracat ve ithalattaki payı ile tarımdaki nüfusun genel nüfusa oranı giderek azalmaktadır. Ancak, bu doğal ve beklenen eğilime rağmen tarım, ekonomik, sosyal ve politik yönden stratejik önemini korumaktadır.

2.2 Müzakere grupları

Ülkeler, müzakerelerde çıkarlarını korumak, müzakere konularına ilişkin belgelere ilgi ve çıkarlarını yansıtmak ve müzakerelerde etkin olmak bakımından pozisyonları birbirine yakın ve ortak çıkar birliği olan ülkelerle 'müzakere grupları' oluşturmuşlardır. ABD ve AB dışındaki tüm ülkeler bir veya birden fazla müzakere grubunun üyesi durumundadırlar. AB de aslında 27 Ülkeden oluşan bir grup olarak görülebilir, çünkü müzakerelerin önemli dönüm noktalarında AB üyesi ülkeler arasında kıyasıya bir iç müzakere süreci yaşanmakta ve bunun sonucu olarak bir ortak pozisyon belirlenmektedir. Başlıca

müzakere taraf ve gruplarını ABD, AB, G–20[3] , CAIRNS[4] , G–10[5] , G–33[6] , G–90, Afrika Grubu, LDC[7] , ACP[8] , NFIDC[9] ve SVE (küçük ve tehdide açık ülkeler) oluşturmaktadır.

Çok taraflı ticaret sisteminin, ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına kıyasla, GYÜ'ler lehine olduğu yönünde bir genel anlayış birliği bulunmaktadır. Zira büyük ve güçlü ekonomilere sahip GÜ'lerle müzakere masasına oturan zayıf ve güçsüz ülkelerin buradan avantajlı kalkma ihtimali zayıftır. Hali hazırdaki birçok ikili ve bölgesel ticaret anlaşmasından çıkan sonuç bu görüşü doğrulamaktadır.

DTÖ platformu, küçük, zayıf ülkelerin hassasiyetlerini dile getirmeleri, çözüm arama ve geliştirme bakımından fırsat oluşturmuştur. Bu süreçte dünyadaki sivil girişim grupları ve medyanın da önemli desteği olmuştur. G-20'nin ve Türkiye'nin de aktif üyesi olduğu G-33'ün ortaya çıkması ve DTÖ' deki başlıca müzakere tarafı olabilmesi de bunun ifadesidir.

Müzakerelerde fazlaca mesafe alınamaması, Cancun Bakanlar Konferansından sonra müzakere formatında değişikliğe gidilmesine ve daha etkili ve verimli olacağı düşünülen başlıca tarafların katılımıyla yapılan toplantılar ve müzakereler şekline doğru kaymıştır. Resmi ve gayrı-resmi Özel Oturum (Special Session) toplantılarında ülkelerin belli konulardaki bilinen görüşlerini tekrarlamaları ve sürece ortak amaçlar yönünde katkıdan ziyade kendi pozisyonlarını yinelemelerinden dolayı, bu tür toplantılar yanında belli başlı ülkelerden ibaret dar katılımlı bir müzakere şekline ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Tarım müzakerelerinin son döneminde başlıca tarafları ABD, AB, Avustralya, Brezilya, Çin, Hindistan, Japonya oluşturmuştur. Bu ülkelerin, her bir ülke müzakerelerde başlıca ilgili taraf ülke olma ve kendi çıkarlarını temsil etmenin yanı sıra, üyesi oldukları müzakere grubunun çıkarlarını da temsil etmekte olduğu varsayılmaktadır. Avustralya CAIRNS grubunun, Brezilya G-20 grubunun ve Hindistan G-20 ile G-33 grubunun

---

[3] **G-20:** Bolivya, Brezilya, Şili, Çin, Küba, Mısır, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Pakistan, Paraguay, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Tanzanya, Venezüella, Zimbabwe

[4] **CAIRNS:** Avustralya, Yeni Zelanda, Endonezya, Filipinler, Malezya, Tayland, Güney Afrika, Fiji, Brezilya, Arjantin, Şili, Kanada, Meksika, Kosta Rika, Uruguay, Paraguay, Bolivya, Kolombiya, Guatemala

[5] **G-10:** Japonya, G. Kore, Tayvan, İsrail, İsviçre, Lihteştayn, Norveç, İzlanda, Mauritus, (Bulgaristan).

[6] **JG-33:** Benin, Barbados, Botswana, Çin, Kongo, Fildişi Sahilleri, Küba, Dominik Cum., Haiti, Honduras, Hindistan, Endonezya, Jamaika, Kenya, Kore, Madagaskar, Mauritius, Moğolistan, Mozambik, Nikaragua, Nijerya, Pakistan, Panama, Peru, Filipinler, Senegal, Sri Lanka, Trinidad ve Tobago, Tanzanya, Türkiye, Uganda, Venezüella, Zambiya, Zimbabwe[7] **G-10:** Japonya, G. Kore, Tayvan, İsrail, İsviçre, Lihteştayn, Norveç, İzlanda, Mauritus, (Bulgaristan).

[7] **LDC:** En Az Gelişmiş Ülkeler (Less Developed Countries)

[8] **BACP:** Afrika, Karayipler ve Pasifik Ülkeleri

[9] Net Gıda İthalatçısı Gelişme Yolundaki Ülkeler

temsilcisi ve sözcüsü durumunda bulunmuşlardır. Bu ülkelere çoğu kere Japonya da iştirak etmiş ve G-10 grubunun çıkarlarını da temsil etmiştir. Avustralya ve bazı CAIRNS grubu üyelerinin pozisyonlarının kısmen ABD'ye benzemesi ile Japonya'nın ve G-10 grubunun görüş ve pozisyonlarının ise kısmen AB'ye benzemesi dolayısıyla çoğu kere Cenevre dışındaki gayrı resmi müzakereler ABD, AB, Brezilya ve Hindistan'ın katılımıyla yapılmıştır.

Ancak bu tür müzakereler diğer ülkeler ve müzakere gruplarınca sürekli eleştirilmekte ve müzakerelerde sonuca yönelik ve yararı olabilecek bir yol olsa bile bu zeminde yürütülmesinin uygun ve bağlayıcı olmadığı ifade edilmektedir. Ülkelerin büyük çoğunluğu müzakerelerde açıklığın, şeffaflığın, katılımcılığın, paylaşımcılığın esas alınması ve her bir ülkenin çıkarlarını ve ilgilerini doğrudan temsil etmesi, savunması ve diğer ülkelerin tutum ve tavırlarının takip edilebilmesinin asgari bir şart olduğunu sıkça dile getirmektedirler.

2.3 Müzakere yönetimi

Birçok GÜ ve bazı GYÜ'ler müzakerelere iyi hazırlanmışlar, müzakere potansiyellerini sonuna kadar kullanabilmişlerdir. Türkiye, bu anlamda yeterince hazırlık yapamadığı gibi, siyasi kesimler, sektör temsilcileri, sivil toplum kuruluşları, akademik kuruluşlar sürece ve esasa yeterince ilgi göstermemişler; ya da ilgili resmi kurum ve makamlarımız, birçok nedenle, konuyu kamuoyunun dikkatine getirememişlerdir. DTÖ Tarım Müzakerelerinde, daha ziyade, belli kurumlarımızın kurumsal kapasiteleri, bu kurumlardaki uzmanların kişisel gayret ve yönlendirmeleri, derinlik ve anlayışları belirleyici olmuştur.

Bu durumun çeşitli nedenleri arasında öne çıkanı, müzakere sürecinin Türkiye açısından Türkiye-AB ilişkilerinin gölgesinde kalmış veya bu sıcak gelişme ortamında ilgi ve dikkatlerden kaçmış olmasıdır. AB ile müzakerelerde alınacak mesafenin diğer sorunları da doğal bir seyirle çözeceği gibi bir anlayış oluşmuştur. Ancak, unutulmamalıdır ki AB'nin, Türkiye'nin ve tüm ülkelerin gelecekte üzerinde hareket edecekleri zemin DTÖ'de oluşturulmakta, hareket alanlarının sınırları DTÖ'de çizilmektedir. Müzakere sonunda ortaya çıkacak sonuç her ülke için bağlayıcı veya yönlendirici olacaktır.

3. Türkiye'nin Tarımda Müzakere Stratejisinin Esasları

Türkiye'nin bir yandan kendi tarım politikasını AB'nin ortak tarım politikasına (OTP) uyumlaştırmaya çalışması, diğer yandan DTÖ Tarım Müzakerelerinde diğer GYÜ'ler

ile çıkar birliği esasına dayalı ilişiler içinde olması çelişki gibi gelebilir. Ancak, Türkiye müzakereler sonunda imzalanacak anlaşmanın uygulaması süresince GYÜ'lere tanınacak esnekliklerden yararlanmayı amaçlamakta ve bu sürenin önemli bir kısmında AB'ye tam üye olamayacağını varsaymaktadır. DTÖ Tarım Müzakerelerinin uzaması veya Türkiye'nin erken bir AB üyeliği bu stratejiyi tamamen değiştirebilir.

GÜ'lerin iç destekler ve özellikle tarife indirimlerinde atacakları adımlar önemli ölçüde Türkiye'nin de üstleneceği taahhütlerin sınırlarını belirleyecektir. GYÜ'ler arasındaki rekabet konusu da en az GÜ-GYÜ dengesi kadar önem arz etmektedir. Türkiye'nin, daha gelişmiş GYÜ'ler kategorisine alınarak, daha ileri taahhütlerde bulunmasının istenmesi ihtimali devam etmektedir.

Doha Turu Müzakerelerin "kalkınma turu" olarak nitelendirilmesi, görülmesi ve özellikle GYÜ'lerce bu şekilde anlaşılması sebebiyle; müzakereler beklenenden daha uzun, çetin ve karmaşık durumda seyretmektedir. G-20'nin ortaya çıkışı; ve kararlı ve hazırlıklı müdahalesi ile G–33'ün varlığı müzakere seyrini etkilemiştir. Bu durum, birçok GYÜ'leri de gerçekçi olmayan, aşırı talep ve beklentiler içine itmiştir. Durumu değerlendiren GÜ'ler de ona göre bir strateji izleyerek, bir yandan diğer GÜ'lere göre avantajlı olmaya çalışırken, diğer yandan ihracatçı GYÜ'leri durdurmaya çalışmaktadırlar.

Birçok GYÜ'ler, Tarım Anlaşması ekindeki bağlı oranları oldukça yüksek ve halen uyguladıkları tarife oranları düşük olmasına ve arada önemli oranda hareket imkânı olmasına rağmen (waters in tariffs), tarife indirimleri konusunda son derece korumacı davranmaktadırlar. Bağlı ve uygulanan oranlar arasındaki geniş farkı bir politika seçeneği (policy option) olarak görmektedirler. Bir yandan ellerindeki bu koruma esnekliğini ve aracını kaybetmemek, bir sonraki müzakerelere daha güçlü şekilde başlama imkânı elde etmek istemekte; diğer yandan iç politikalarına yönelik psikolojik istemleri karşılamaya çalışmaktadırlar.

Bu çok genel çerçeve içinde Türkiye bir yandan GÜ'lerin ileri taahhütler üstlenmesini talep ederken, diğer yandan GYÜ'ler için öngörülen ÖLM'den azami ölçüde yararlanmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan, G–33 dışında fiilen GYÜ müzakere grupları üyesi olmamakla birlikte çoğu alandaki GYÜ pozisyonlarına olumlu yaklaşmaktadır.

GÜ'lerce üstlenilecek tarife indiriminin asgari 2/3 oranında bir indirim üstlenmek ve bunu daha uzun bir zaman dilimi içinde uygulamak; gerek hassas ürünler, gerek özel ürünler kapsamında mümkün olabilecek en üst sayıda ürünü bu kapsamda değerlendirmeye almak *pazara giriş* alanındaki başlıca öncelikler durumundadır. Ayrıca iç üretimi ve yerli ürünleri dışardan gelecek ucuz ve yığma ürünlere karşı

koruyacak, ürün yelpazesi ve işlerliği yüksek bir özel tarımsal korunma mekanizmasına sahip olmak son derece önem taşımaktadır. Ancak, Uruguay Turu Tarım Anlaşması (UTTA) sonunda Türkiye, tarım ticaretini belirleyen kurallar ve bunlara göre üstlenilen taahhütler bakımından kısmen araçsız ve savunmasız kalmıştır. Bu müzakere turunda, bir yandan ÖLM kapsamındaki mevcut esneklikleri azami ölçüde koruma ve geliştirmeye çalışırken, diğer yandan *özel ürünler* (special products-SP) ve *özel tarımsal korunma mekanizması* (special safeguard mechanism-SSM) gibi yeni esneklik ve araçlara sahip olma mücadelesi vermektedir.

İç desteklerde; kırmızı kutu (ticareti bozucu destekler) kapsamında başka aracı olmadığından, Türkiye asgari destek (de minimis) indirimden muaf tutulmasını sağlamayı ve ulusal politikalarında bir araç olarak fazlaca kullanılmamış olan Mavi Kutu tedbirlerden azami ölçüde yararlanmayı hedeflenmektedir. İhracat desteklerinde ise sınırlı olan destekleme taahhütlerinden ziyade GÜ'lerin buna son vermeleri beklenmektedir.

Türkiye için öncelik ve önem sırası düşük alanlarda AB ile mümkün olduğunca yakın ve paralel olmak, en azından karşıt pozisyonda olmamak, sessiz kalmak gibi bir tutum izlenmiş; özellikle *tarife indirim formülü ve hassas ürünler* gibi alanlarda işbirliği ve ortak pozisyon oluşturma yönünde çaba gösterilmiştir.

4. Müzakerelerin Seyri ve Sonuçları

Müzakerelerde Mart 2003 sonunda modalitelerin hazırlanması ve ülkelerin taahhüt listelerinin 2005 yılında uygulamaya konulması öngörülmüştü. Ancak, 18 Mart 2003 tarih ve TN/AG/W/Rev.1 simgeli belge ülkelerin çoğunluğu tarafından; ilgi ve çıkarlarını yeterince dikkate almadığı gerekçesiyle, kabul edilmemiştir. Ülkelerin çoğunluğu bu belgeyi çıkış noktası olarak alıp, tarımsal ilgi ve çıkarlarını maksimize edebileceklerini düşünmüşlerdir. Daha sonra ABD ve AB'nin ortaklaşa takındığı tavır ile ortaya açık ve paylaşılabilir nitelikte bir pozisyon koyamamaları da diğer ülkelerce tepkiyle karşılanmış ve bir olup-bitti karşısında oldukları zannına kapılmışlardır. Nihayet Cancun'da 10–14 Eylül 2003 tarihlerinde yapılan V. Bakanlar Konferansında hazırlanan taslak metnin[10] de özellikle GYÜ'ler tarafından reddedilmesi ile müzakerelerde ciddi bir belirsizlik ve derin görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

[10] JOB(03)/150/Rev.2 simgeli belge.

Cancun Bakanlar Konferansından sonra müzakereler 2004 yazında hareketlenmiş; ABD, AB, Avustralya, Brezilya ve Hindistan'ın ve zaman zaman diğer ülkelerin de katıldığı seri müzakereler sonunda Temmuz Paketi veya Ağustos Çerçevesi olarak adlandırılan metin ortaya çıkarılmıştır. Genel Konseyin 1 Ağustos 2004 tarihinde yapılan toplantısında kabul edilen, 2 Ağustos 2004 tarih ve WT/L/579 simgesiyle yayınlanan, Genel Konsey Kararı (Doha Çalışma Programı) ile müzakerelerin canlı ve sürdürülebilir tutulması sağlanabilmiştir. Bu belge, üye ülkelerce pek tatminkâr görülmese de, asgari müşterekleri belirleyen bir mutabakat, genel ilkeler ve esasların ortaya konulmaya çalışıldığı, bağlayıcılığı ve yasallığı karşılıklı kabule bağlı, ancak siyasi ve etik bağlayıcılığı olan bir metindir.

Çerçeve metninin genel özelliklerini:

- Yüksek oranlı tarifelerde yüksek oranda indirim (progressivity),
- Farklı tarife yapılarını dikkate alan bir tarife indirim sistemi (proportionality),
- İç desteklerde, bağlı oranlar yanında gerçek destek miktarlarından indirime gidilmesi,
- İhracat desteklemelerine ve bunlara eş etkili diğer tedbirlere paralel olarak son verilmesi, disiplinler geliştirilmesi, izlenebilirlik ve şeffaflığın arttırılması,
- Tarife ve iç destekleme indirimlerinde GÜ'ler ve GYÜ'ler için, ÖLM dikkate alınarak, aynı anlayış ve metodun kullanılması (harmonization),
- Müzakerelerin her üç ayağında da (iç ve ihracat destekleri ve pazara giriş) GYÜ'lere ÖLM uygulanması,
- Tüm ülkelerce yararlanılmak üzere bazı ürünlerin Hassas Ürünler olarak esnek uygulamalara, daha düşük tarife indirimlerine konu olabilmesi (flexibility),
- Sadece GYÜ ve EAGÜ'lerin kullanımı bakımından, bazı ürünlerin Özel Ürünler olarak ayrı ve daha esnek muameleye tabi olabilmesi,
- Tarım müzakereleri alanlarında sağlanacak ilerlemenin birbirleriyle ilişkilendirilmesi, pazarlara giriş imkânının arttırılması, koşullarının kolaylaştırılması, mümkün olduğunca üye ülkelerin özel durumlarından kaynaklanan ihtiyaçları arasındaki ortak hususların dikkate alınması,
- Üye ülkelerin özel hassasiyetleri bakımından getirilen esnekliklerin diğer alanlarda gösterecekleri farklı taahhütlerle dengelenmesi ve sürece, EAGÜ'ler dışındaki tüm üye ülkelerin katkıda bulunması, oluşturmaktadır.

5. Hong Kong Bakanlar Konferansı Sonuçları

Bakanlar Konferansında, önemli ilerlemeler sağlanamaması sürpriz olmamış, daha önceki müzakere sürecinde üzerinde uzlaşıya yakın görüş birliği oluşan alanlarda netlik ve açıklık sağlayan, diğer bazı alanlarda ise yönlendirici mahiyette kararlar alınmış; diğer sorunlu ve daha karmaşık, ülkeler tarafından hassasiyetle takip edilen konular ise daha sonraya bırakılmıştır. Bu şekilde umut ve beklentilerin canlı ve sürdürülebilir düzeyde tutulması sağlanmıştır. Hong Kong'da, G–20, G–33 ve GYÜ'lerin oluşturdukları diğer müzakere grupları, GYÜ'ler lehine olan talep ve beklentilerinde ısrarlı ve kararlı olduklarını hissettirmişlerdir.

Özetle Hong Kong VI. Bakanlar Konferansında; (1) beklentilerin düşük ancak sürdürülebilir düzeyde tutulmasına çalışılmıştır. (2) Pazara Giriş alanında CAIRNS ve ABD'nin beklediği ölçüde bir serbestleşmeye diğer ülkelerin hazır ve gönüllü olmadıkları teyit ve kabul edilmiştir. (3) Müzakerelerin kalkınma boyutunun bir kere daha önemli ve öncelikli olduğu teyit edilmiştir. (4) Üç ana sütunda da ilerleme olduğu -ülkelerin beklentilerinden uzak olsa da-, vurgulanmıştır. (5) Pamuk konusunda birkaç somut sonuç kayıt altına alınmıştır. (6) 30 Nisan 2006'da modalitelerin oluşturulması ve buna göre de, 31 Temmuz 2006'da ülke listelerinin sunulması öngörülmüştür. Ancak buna rağmen bu hedefe ulaşılamamıştır

Müzakerelerin temel ayakları bakımından ise aşağıdaki kayda değer gelişmeler dikkat çekmektedir:

5.1 İç destekler

Ticareti en fazla bozucu mahiyetteki kırmızı kutu kapsamındaki iç desteklemelerde (Aggregate Measurement of Support - AMS), bağlı oranlar üzerinden yüksek düzeylerde indirimler yapılması; yüksek miktarlarda destekleme yapan ülkelerin daha yüksek düzeyde indirimler yapmaları ve indirimlerin ülkelerin destekleme düzeylerine göre üç kategoride (üç bant) gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. En fazla destekleme taahhüdü olan AB'nin ilk bantta, ABD ve Japonya'nın ikinci bantta ve diğer GÜ ve GYÜ'lerin ise son bantta yer almaları açıklığa kavuşturulmuştur. Yüksek AMS düzeyine sahip GÜ'lerin (Norveç, İsviçre gibi G–10 grubu üyeleri) indirim için daha fazla çaba göstermeleri istenmişdir. GÜ'ler bakımından asgari destek düzeyinden gerek ürüne özgü (product-specific) gerek ürüne özgü olmayan (non-product-specific) indirimler

konusunda uzlaşıya yakın bir durumun olduğu da teyit edilmektedir. Ticareti bozucu iç desteklerin bağlı oranlar olarak değil, gerçek anlamda olması yönünde bir irade beyan edilmiş; her bir kategorideki indirim toplamının genel indirimden az olması durumunda ek indirimler yapılması öngörülmüştür.

GYÜ'lerden AMS taahhüdü olmayan ülkelerin asgari destek indirim taahhüdünden muaf tutulmaları kabul edilmiş; bu konudaki Türkiye'nin hassasiyeti güvence altına alınmıştır. Yeşil kutu kapsamındaki destekleme kıstaslarının gözden geçirilerek, GYÜ'lerin kırsal kalkınma ve toprak reformu programlarında verilebilecek destekler gibi ihtiyaçlarını da kapsayacak şekilde, ticareti asgari düzeyde bozucu olmaları gözetilerek, yeniden düzenlenmesi karara bağlanmıştır. Bu husus, Hindistan ve Brezilya'nın başını çektiği G–20 ülkelerinin başarısı olarak kabul edilmiştir.

Hong Kong Bakanlar Konferansı'nda iç desteklerle ilgili gelişmeler, "de minimis" düzeyinde indirim taahhüdü olmaması ve yeni bazı destekleme şekillerine imkân sağlanması bakımlarından Türkiye lehine önemli ilerlemeler olarak görülmektedir.

5.2 İhracat rekabeti

Müzakerelerde her türlü ihracat desteğinin kaldırılması, ihracat desteklemesi etkisi olan ihracat kredileri, kredi garantileri, sigorta programları ve primlerinin, gıda yardımları ve ihracatçı devlet teşekküllerinin faaliyetleri dâhil olmak üzere her türlü uygulamanın disiplin altına alınarak destek etkilerinin yok edilmesi ve bu sürecin 2013 yılına kadar paralel bir şekilde tamamlanması karara bağlanmıştır. İhracat desteklerinin giderek artan oranlarda ve uygulama döneminin ilk yarısında önemli kısmının kaldırılması ve disipline edilmesi ile tüm unsurlarının paralel bir şekilde tamamlanması hedeflenmiştir.

İhracat desteği etkisi olan uygulamaların 6 aydan daha kısa süreli olanlarının disipline edilmeleri yönündeki uzlaşı anlayışı vurgulanmıştır. Ticari devlet teşekkülleri ile ihracatçı ticari devlet teşekküllerinin ticareti bozucu uygulamalarının disipline edilerek sonlandırılması ve tekel durumlarının da gelecekte sonlandırılması; hükümet yardımları, görev zararı ve ihracat desteklemeleri mahiyetindeki uygulamalarının ortadan kaldırılması amacı ortaya konulmaktadır.

Gıda yardımları konusunda ise, gıda yardımına bağımlı ülkelerin ABD'yi desteklemeleri sonunda, AB ve G–10 grubunun ısrarına rağmen daha muğlâk kalmakla birlikte tüm hassasiyetleri kapsayan ifadelere yer verilmiştir. Marakeş Bildirgesinde yer alan net gıda ithalatçısı yoksul ülkelerin durumlarına atıfta bulunulmaktadır. Gıda yardımlarının

nakdi olması, gereken acil durumlarda ve gerçek ihtiyaca binaen ayni olarak yapılabilmesi, ancak her halükarda ticari amaçla kullanılmaması, yardım yapılan ülke tarafından tekrar ihraç edilmemesi, gıdanın paraya çevrilmesi konularında istismara açık kapı bırakılmaması yönünde disiplinler getirilmesi hedeflenmektedir.

Doğası gereği, ticari olması yanında siyasi yönleri de bulunması sebebiyle gıda yardımları konusu hayli tartışmalı müzakerelere konu olmuştur. Türkiye'nin de öteden beri çevre ve komşu ülkelere gıda yardımları yapmış olması ve yapmak durumunda bulunması, gıda yardımları konusundaki getirilecek tedbirlerin kendisi açısından önemini artırmaktadır.

Bakanlar Bildirisinde, Tarım Anlaşmasının 9/4 maddesinde GYÜ'ler için öngörülen pazarlama, nakliye, işleme, ambalaj, nitelik ve kalite arttırıcı uygulamalar ve vergi iadesi gibi önlemlerin her türlü ihracat desteklemelerinin disipline edilmeleri ve ortadan kaldırılmalarından sonra da 5 yıl boyunca uygulamada olması ve GYÜ'lerin bu önlemlerden yararlanmaya devam etmeleri benimsenmiştir.

Doğrudan veya dolaylı her türlü ihracat desteklemelerinin disipline edilmeleri ve nihayet ortadan kaldırılmalarının, GYÜ'ler ve özellikle tarım ürünleri ihracatçısı ülkelerin lehine sonuçlar vereceği beklenmektedir.

5.3 Pazara giriş

Tarife indirimlerinin, 'ad valorem' olmayan gümrük vergilerinin 'ad valorem' eşdeğerlerinin hesaplanmasıyla, 4 bant aralığında yapılması kabul edilmiştir. Türkiye ve birçok GYÜ tarafından önem verilen ve kısmi ve dolaylı bir avantaj sağlayabilecek, tarife indirimlerinde GÜ ve GYÜ arasında nisbiyet (proportionality) hususu konusunda ise metne açık bir ifade kaydedilememiştir.

SP (Özel Ürünler) seçimi ve bunlara uygulanacak muamele ile SSM (Özel Tarımsal Korunma Mekanizması) konularında G–33 tarafından sunulan kâğıtlardaki hususlar olumlu gelişmeler olarak not edilmiştir. SP'lerin toplam tarife hattının (tariff line) belli bir oranı kadar olması, SP'leri her ülkenin kendisinin belirlemesi ve bu ürünlerin seçiminde gıda güvencesi, gelir idamesi ve kırsal kalkınma ölçütlerine dayalı göstergelerin rehberliğinden yararlanılması kabul edilmiştir. SP göstergelerinin

bağlayıcı değil, yönlendirici olmasına atıf yapılması Türkiye'nin ürün belirlerken esnek davranabilmesi açısından önem taşımaktadır. SSM'in hem fiyat hem miktar temeline dayalı olması kabul edilmiş, ürün kapsamı ile miktar ve fiyat eşikleri ve eşikleri aşan miktarlara uygulanacak ek vergi oranları konuları sonraki müzakerelere bırakılmıştır.

G–33'ün diğer müzakere grupları ile yapıcı ve olumlu ilişkileri, diğer müzakere gruplarının G–33 desteğine ihtiyaç duymaları, G-33'ün izlediği müzakere stratejisi ve SP, SSM ve 'asgari destek' konularında yoğunlaşması kendi lehine olmuştur. G-33'ün bu konularda ileri düzeyde teknik hazırlık yapması, diğer konulara oranla SP, SSM konularında katkı sağlaması bu hususlarda daha açık ifadelerle ve pozisyon ile yer almasını sağlamıştır.

5.4 Pamuk

Pamuk, müzakere alanları içinde, beklendiği üzere, en fazla ilerleme sağlanan konudur. Benin, Mali, Çad ve Burkino Faso tarafından gündeme getirilen 'pamuk girişimi' ticari olmayan boyutlarıyla da değerlendirilmektedir. Bu ülkelerle diğer EAGÜ'lerin farklı müzakere ortamlarını ve şartlarını zorlamaları; pek çok ülkenin ve belli başlı müzakere gruplarının da bu ülkeleri desteklemeleriyle, ABD pamuk konusunda yalnız bırakılmıştır. AB ise OTP'de yaptığı değişiklik ve Fransa'nın öncülüğünde pamuk girişimindeki ülkelere desteği ile sürece önemli katkıda bulunmuş ve pamuk konusunun ticari boyutlarında "erken hasat" (early harvest) sağlanmıştır. Buna göre, GÜ'lerce pamuğa verilen tüm ihracat desteklemeleri 2006 yılında kaldırılacaktır. Doha Kalkınma Turu kararlarının uygulama döneminin başlangıcı itibarıyla, gelişmiş ülkeler, menşei EAGÜ'ler olan pamuğun kotasız ve gümrük vergisinden muaf ithaline imkân sağlayacaklardır. Ayrıca, iç desteklemelerde ticareti bozucu karakterdeki pamuk üretimini arttırıcı desteklerin azaltılmasının diğer ürünlere sağlanan desteklerde yapılacak indirimlerden daha önce ve derin oranlarda olmasına karar verilmiştir.

6. Müzakerelerde Son Durum

Hong Kong Bakanlar Konferansı'nda tarımda yeni taahhüt listelerinin 31 Temmuz 2006'ya kadar oluşturulması konusunda mutabakata varılmış; ancak bu tarihe kadar üye ülkeler arasında bir uzlaşma sağlanamaması sonucunda görüşmeler askıya

alınmıştır. Kasım 2006'da teknik çalışmalar başlatılmış ve bu çabaların sonucunda 17 Temmuz 2007'de Taslak Modalite Kağıdı (Draft Modality Paper)[11] yayınlanmıştır.

Eylül 2007-Ocak 2008 arasında DTÖ üyesi ülkeler arasında yaşanan yoğunlaştırılmış müzakere sürecinin ardından; Tarım Komitesi Başkanı Falconer tarafından 8 Şubat 2008 tarihinde Gözden Geçirilmiş Taslak Modalite Kağıdı hazırlanmıştır. 19 Mayıs 2008'de ise bu Taslak Modalite Kağıdı revize edilerek yeni bir Taslak Modalite Kağıdı yayınlanmıştır. 19 Mayıs 2008 tarihli Kağıt[12] daha çok pazara giriş ve ihracat rekabeti konularında değişiklikler içermektedir. Falconer'ın kâğıdı esas alınarak, Temmuz 2008'de Cenevre'de 36 ülke bakanının katılımıyla yapılan dar katılımlı müzakereler (green room) ile ABD, AB, Brezilya, Hindistan, Çin, Japonya ve Avustralya arasında yapılan müzakerelerde birçok konuda uzlaşmaya yaklaşılmıştır. Ancak özel tarımsal koruma mekanizması başta olmak üzere bazı tarım konuları ile tarım dışı ürünlerde pazara giriş (NAMA) konusunda uzlaşma sağlanamayarak dağılmıştır. Müzakerelerin devamı yönünde belirtilen niyetlere karşın, tekrar ne zaman başlayacağı ve hangi formatta ve nereden başlayacağı sıkıntılı bir konu durumundadır. Ancak belli başlı konularda neler olabileceği zımnen kabul edilmiştir.

6.1 Pazara giriş

GÜ'ler için ortalama indirimin yüzde 54 olması ve bunun 5 yıl içinde eşit oranlarda yapılması üzerinde uzlaşıya yaklaşılmıştır. GYÜ'lerin ise ortalama yüzde 36 tarife indirimini 8 yıl içerisinde yine eşit oranlarda yapması öngörülmektedir. GÜ ve GYÜ'ler için tarife eşiklerine göre indirim oranları Tablo 1'de görülmektedir.

GYÜ'lerin bazı ürünlerde; kırsal kalkınma, gıda güvencesi ve geçim güvencesi sebebiyle daha esnek tarife indiriminde bulunmaları veya hiç indirim yapmamaları konusu halen tartışılan bir konu durumundadır. Ayrıca, bilindiği üzere, DTÖ'ye üye tüm ülkelerin uygun sayıdaki ürünlerini hassas ürün olarak belirlemelerine imkân tanınmaktadır. Hassas ürün olarak belirlenen ürünler daha az oranda indirime tabi tutulacaklar; ancak, bu ürünlerde tarife kotası açarak veya mevcut kotaları genişleterek pazara girişi güvencesi vereceklerdir. Bu ürünlerin sayısı ile bu ürünlere uygulanacak indirim konuları tartışılmaktadır.

---

[11] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/agchairtxt_1aug07_e.pdf
[12] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/agchairtxt_may08_e.pdf

Tablo 1. GÜ ve GYÜ'ler için tarife eşiklerine göre indirim oranları

Gelişmiş Ülkeler (GÜ)		Gelişme Yolundaki Ülkeler (GYÜ)	
Tarife Eşikleri	**İndirim Oranı**	**Tarife Eşikleri**	**İndirim Oranı**
0<x<20	% 50	0<x<30	% 33,33
20<x<50	% 57	30<x<80	% 38
20<x<50	% 64	80<x<130	% 42,67
> 75	% 66 - 73	> 130	% 44 – 48,67

GYÜ'lere sağlaması öngörülen Özel Koruma Önlemleri Mekanizması, Temmuz 2008 Müzakerelerinde başlıca anlaşmazlık konusu olarak ortaya çıkmış ve müzakerelerin sonuçsuz kalmasında önemli rol oynamıştır[13].

6.2 İç destekler

Ülkelerin Toplu Destek Ölçümü (AMS) ve Toplam Ticareti Bozucu İç Destekler İçin İndirim Formülü (Overall Reduction of Trade-Distorting Domestic Support-OTDS : A Tiered Formula) üzerinden indirime gitmeleri konusunda Temmuz 2008 müzakerelerinde ise ABD halen uyguladığı destek düzeyine yakın miktarlara yaklaşan bir indirimi kabul etmiş durumdadır. Falconer'in taslak modalite kâğıdında yer alan indirim oranları aşağıda Tablo 2'de verilmektedir.

OTDS'in hesaplanmasında; (1) toplam bağlı AMS, (2) GÜ'ler için 1995–2000 baz dönemi ortalama üretim değerinin yüzde 10'u; GYÜ'ler için ülkelerin seçimine bağlı olarak, 1995–2000 ya da 1995–2004 baz dönemi üretim değerinin yüzde 20'si (bu ürün spesifik ve ürün spesifik olmayan AMS için üretim değeri ortalamasının GÜ'ler için yüzde 5'i, GYÜ'ler için yüzde 10'udur), (3) mevcut mavi kutu ödemeleri ortalamasının daha fazlası ya da 1995–2000 baz dönemi toplam tarımsal üretim değeri ortalamasının yüzde 5'i (GYÜ'ler için baz dönemi 1995–2000 ya da 1995–2004 olarak belirlenebilecektir) esas alınması öngörülmektedir.

[13] Bu konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/meet08_e.htm. Ayrıca, bkz. http://ictsd.net/i/news/bridgesweekly/18034/

Tablo 2. Falconer Taslak Modalite Kağıdına göre önerilen indirim oranları

Band	Ülke	AMS (milyar $)	İndirim %	OTDS (milyar $)	İndirim %
1	AB	>40	70	>60	75-85
2	ABD, Japonya	>15<40	60	>10<60	66-73
3	Diğer	<15	45	<10	50-60

Bu bileşenler kullanılarak hesaplanan OTDS, ilk iki bantta yer alan GÜ'ler için uygulama döneminin başlangıcında 1/3 oranında indirime tabi olması; indirimin kalan kısmının 5 yıl içinde eşit aralıklarla yapılması beklenmektedir. Üçüncü bantta yer alan GÜ'lerin ise OTDS miktarlarında uygulama döneminin başlangıcında yüzde 25'lik bir indirim yapmaları, kalan kısmını 5 yıl içinde eşit aralıklarla gerçekleştirmeleri istenebilecektir.

AMS taahhüdü olmayan GYÜ'ler (Türkiye) için, indirim söz konusu olmayacak, uygulamakta olduğu de minimis oranındaki iç desteği kullanmaya devam edecektir.

Taslak Modalite Kâğıdı ile mavi kutu destekler konusunda yeni düzenlemeler getirilmektedir. Tüm üye ülkeler Taahhüt Listelerinde "*Üretimi kısıtlayıcı programlar kapsamındaki doğrudan ödemeler*" ya da "*üretim gerektirmeyen doğrudan ödemeler*" türlerinden birini tercih edecekler; istisna ise ancak Taahhüt Listelerinin oluşturulmasından önce tüm üye ülkelerin uzlaşması sonucu olabilecektir. Ancak hiçbir koşulda ülkeler, belirli bir ürün için iki tür mavi kutu desteği birden kullanamayacaktır. Mavi kutu destekler toplam tarımsal üretim değerinin GÜ'ler için yüzde 2,5ini, GYÜ'ler için ise yüzde 5'ini geçemeyecektir.

Halihazırda Tarım Anlaşmasının EK 2'de yer alan Yeşil kutu desteklere "Kırsal kalkınma ve yoksullukla mücadeleyi geliştirmek için altyapı hizmetleri, arazi ıslahı, toprak koruma ve kaynak yönetimi, kuraklık yönetimi, sel kontrolü, kırsal istihdam programları, beslenmeye yönelik gıda güvencesi, mülkiyet haklarının düzenlenmesi ve tavsiye programları, toprak reformu programları, kırsal kalkınma ve kırsal gıda güvencesi ile bağlantılı politika ve hizmetler" ilave edilmiştir .

6.3 İhracat rekabeti

Bilindiği üzere, GÜ'lerin ihracat sübvansiyonlarını 2013'e kadar tamamen kaldırmalarına Hong Kong Bakanlar Konferansında karar verilmişti. GYÜ'ler, Tarım Anlaşması madde

9/4 hükümlerinden, pazarlama ve ulaşım sübvansiyonları ile navlun masrafları konusundaki ayrıcalıklardan 5 yıl süre ile yararlanmaya devam edecektir.

Tarım ürünleri ihracatı yapan devlet kuruluşlarının ihracatta sahip oldukları tekelci pozisyonları ihracat rekabetini engelleyici araç olarak sayılmış ve 2013'e kadar kaldırılması öngörülmüştür. Hükümetin; bu kuruluşların yaptığı ihracat satışlarında meydana gelen maliyet zararını ya da kayıpları doğrudan ya da dolaylı olarak ödeme taahhüdü de ihracat rekabetini engelleyici araç olarak görülmüştür. GYÜ'lerde; iç piyasadaki tüketici fiyatlarının istikrarını korumak ve gıda güvencesini sağlamak konusundaki ayrıcalıklardan yararlanan ticari devlet kuruluşlarının; ve bu amaçla (yerel tüketici fiyat istikrarını korumak ve gıda güvenliğini sağlamak üzere) kurulmuş olmasa dahi, dünya ihracatındaki payı 3 yıl ardı ardına yüzde 5 i geçmeyen ticari devlet kuruluşlarının ihracat tekel pozisyonlarının korunmasına, anlaşmanın diğer hükümlerine halel gelmemek üzere izin verilmektedir.

Uluslararası Gıda Yardımları konusunda, aciliyet arz eden, tamamen bağış şeklinde yapılan, diğer ürün ve hizmetlerin ihracatına doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı olmayan, yardımı yapan ülkenin kendi pazarını geliştirmek amacıyla yapmadığı, yeniden ihracata konu olmayan gıda yardımlarına izin verilmektedir. Üye ülkeler yaptıkları gıda yardımlarını daha çok nakit esaslı gıda yardımı olarak yapma yönünde artan bir taahhüt içindedirler. Aciliyet arz eden gıda yardımlarının paraya çevrilemeyeceği belirtilmiştir.

7. Türkiye'nin Müzakere Pozisyonu

Türkiye, gelişmiş ülkelerce yapılacak tarife indiriminin en fazla 2/3'ü oranında ve mutedil bir formülle (basit doğrusal tarife indirim formülü) indirim yapabileceği konusunda bir tutum izlemektedir. Hassas ürün, özel ürün ve özel tarımsal korunma mekanizmalarının Türkiye için en önemli araçlar ve kazanımlar olacağı açıktır. Canlı hayvan, et ve süt ürünleri, tahıllar, yağlı tohumlar, şeker, çay, tütün gibi ürünlerin geleceği bakımından bu araçlar son derece stratejiktir. Ancak, Türkiye açısından bunların istenilen ölçüde gerçekleşmemesi ve büyük ülkelerin pazarlıklarına (trade-off) kurban edilmesi veya en azından sınırlı ve budanmış şekilde çıkması endişesi devam etmektedir.

Türkiye'nin müzakerelerde iç destekleme kapsamında GYÜ'lerin halen sahip olduğu asgari desteğin (*de minimis*; tarımsal üretim değerinin yüzde 10 oranında desteklenebilmesi) indirimden muaf olmasında önemli katkısı olmuştur. Kendi açısından daha önce sahip olmadığı bazı destekleme tedbirlerine (mavi kutu) sahip

olabilme şansı doğmuştur. Ancak geçmişte etkili olarak kullanamadığı yeşil kutu tedbirlerinin gözden geçirilmesi ve doğrudan gelir desteğinin sıkı kurallara bağlanması gibi risk ve belirsizlikler konularında gerekli hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir.

GÜ'lerce yapılacak iç desteklerin azaltılması veya ortadan kalkmasının getireceği olumlu atmosferin Türkiye'ye yansıması durumu rahatlatacağından bu konulardaki ısrarını sürdürmesi ve diğer ülkelerle dayanışma içinde hareket etmesi önem taşımaktadır. Yine GÜ'lerce yapılmakta olan ihracat desteklerinin sonlandırılması Türk tarım sektörüne dolaylı ve doğrudan olumlu katkılar sağlayacaktır.

Türkiye, birçok mülahazalarla, müzakerelerin özel ve kendine has koşullarında bir zorunluluk olarak, AB ile tarım müzakerelerindeki pozisyon farklılığını da dikkate alarak, 2003 yılında G–33 grubunun kurucu ve çekirdek üyesi olmuştur. G-33 grubu tarım müzakerelerinin tüm alanlarında görüş açıklamak ve katkıda bulunmaya çalışmakla birlikte, *özel ürünler ve özel tarımsal koruma mekanizması* ile GYÜ'lere tanınması gereken esneklikler konusunda yoğunlaşmıştır. Grubun ortak siyasi amacı ve müzakerelerin geneli üzerinde bir ortak görüş ve iddiası yoktur. Türkiye'nin belli konularda AB, G–20 ve G–10 grubuyla da yakın temas ve işbirliği sürmüştür. Bu çerçevede, G-20 ve G-10 grupları Türkiye'yi grup üyeliğine bir çok defa davet etmişlerdir. Ancak, Türkiye çeşitli nedenlerle bu grupların üyeliğine katılmamıştır.

Türkiye, içinde yer aldığı bölgenin, iklim ve coğrafi yapısının, geleneksel ürün deseni ile bunlara alternatif ürün üretim imkânlarının sağladığı avantajlardan yararlanabildiği ve, DTÖ Tarım Anlaşmasından doğacak tehdit ve fırsatları iyi yönetebildiği ölçüde, tarımda önemli oranda mevcut durumunu sürdürebilme şansına sahip olabilecektir. Türkiye, önemli tarımsal ürünler ithalatçısı durumundaki Ortadoğu ile yine dünyanın en büyük tarımsal ithalatçısı zengin ve seçici AB pazarını yanı başındadır. Tarımsal nüfusun yüksek olması, tarımdaki işgücünü diğer sektörlere kolayca, düşük maliyetle ve hızlıca aktarmanın sorunlu olması bir dezavantaj gibi görülmekle birlikte, tarımsal ürünlerin stratejik açıdan giderek önemli hale gelmesi karşısında, üretimde yararlanılması bakımından avantajı da göz ardı edilmemelidir . Tarımdaki fırsat maliyeti düşük işgücünün bu alanda kullanılması, hem ithalat maliyeti giderek artmakta olan ürünlerin iç üretiminde; hem de artan dünya fiyatlarıyla birlikte ihracatın arttırılmasında başlıca itici güç olacaktır.

AB, çok taraflı ticaret sisteminden yana bir tavır almış ve ikili veya bölgesel ticaret anlaşmalarının küresel ölçekteki ticaret anlaşmasının yerini tutamayacağı inancına dayalı bu tavrını müzakereler boyunca da ifade etmiştir. Ancak ABD, özellikle GYÜ'lerin dayanışma ve işbirliği ve diğer GÜ'lerin ABD taleplerine uzak durması karşısında hem bir

taktik hem strateji olarak buna alternatif yollara yönelmiştir. Böylece, DTÖ bünyesinde sürdürülen müzakerelere fazlaca da bel bağlamadığını göstermek istemiştir. AB ise çok üyeli olmanın getirdiği karar alma sürecinin zorluğu ve kurumsal yapısı gereği çok taraflı ticaret sistemine bel bağlamak durumunda kalmıştır. Ancak, müzakerelerin uzaması ile her iki taraf da anlayış, görüş ve tutumlarını gözden geçirme gereği duymuşlardır .

Tarım Müzakereleri sonunda oraya çıkacak anlaşma, bundan sonra milli hükümetlerin uygulayacağı tarım politikalarının zemini ve sınırlarını oluşturacak, bu sınırlar içerisindeki politik hareket esnekliklerinin neler, nasıl ve nereye kadar olacağı ortaya çıkacaktır. Yeni uygulama döneminde ülkelerin taahhütlerinin izlenmesi ve anlaşmada belirlenen kural ve esaslara uygun hareket edip etmediklerinin takibi eskiyle kıyaslanamayacak kadar ciddi şekilde olacaktır. Anlaşılacağı gibi, politik ve teknik kabiliyeti yüksek ülkeler bu durumdan oldukça yararlanabilecekler, birçok GYÜ ise elde ettikleri esneklikleri bile kullanamayacaklardır. Müzakereler boyunca GYÜ'lerin oluşturduğu müzakere gruplarınca gösterilen dayanışma ve güç birliğine karşı duran bazı gelişmiş ülkeler ile bazı GYÜ'ler bu mücadeleyi uygulama döneminde, çıkarlarının da bir gereği olarak, sürdüreceklerdir.

Tarım Anlaşmasının uygulama döneminde, diğer bileşenlerin de katkısı ve zorlamasıyla, bazı ülkeler bazı tarımsal ürünlerin üretim ve ticaretinden kısmen çekilirken, bazıları belli ürünlerin üretim ve ticaretindeki paylarını arttıracaklardır.

Daha gelişmiş durumdaki Brezilya, G. Kore, Türkiye gibi ülkelerin daha fazla fedakârlıkta bulunmaları yönündeki ABD görüşünün AB ve birçok CAIRNS grubu ülkelerin de desteğiyle kabul görmesi ve bunun anlaşmaya yansıması; ülkemizin karşılaşacağı en zorlu senaryolar arasında yer almaktadır. Türkiye'nin bu konuda çok kararlı bir tutum izlemeye çalıştığı söylenebilir.

8. Tarım Müzakerelerinin Olası Sonuçlarının Türk Tarımına Etkilerinin Nitel Değerlendirmesi

Müzakereler henüz tamamlanamamış olmakla birlikte önemli gösterge ve belirleyiciler, bileşenler ortaya çıkmıştır. DTÖ Tarım Anlaşmasının olası etkileri bir yandan ithalat ve ihracat, diğer yandan üretim ve tüketim, öte yandan daha serbest ticaret ortamının getireceği öngörülemeyen etkiler ve toplumun genel refahına etkileri bakımından değerlendirilebilir.

Türkiye'nin ithal etmek zorunda olduğu ürünlerde dünya fiyatlarının, ihracatçı ülkelerce yapılan *iç ve ihracat desteklerinin* azaltılmasıyla oluşacak maliyet artışına bağlı olarak, yükselmesi, bir yandan bu ürünlerin ithalat maliyetini yükseltirken, diğer yandan ithal ikamesi üretim artışına da yol açabilecektir. Yüksek dünya fiyatları, bazı ürünlerde

Türkiye'nin ihracatını tetikleyebilir ve ihraç ürünlerinin desteğe bağımlılık düzeyini düşürebilir. Konu ithalat – ihracat dengesi açısından bugünküne benzer bir durum ortaya çıkarabilir.

Ancak nicel ve ayrıntı bazında önemli değişimler beklenmelidir. Türkiye önemli miktarda, yağlı tohumlar ve bitkisel yağlar, mısır, pirinç, pamuk gibi ürünler ithal etmektedir. Bu ürünlerde ihracatçı ve ithalatçı ülke sayısı fazladır. İthal edilen ürünlerde bir yandan dünya fiyatları ve ithalat maliyeti yükselirken, diğer yandan bu durum ülke içinde üretim imkânları açısından bir seçenek sunabilir ve üretim destek maliyetini azalabilir. Oysa Türkiye (incir kuru üzüm, tütün, fındık, kayısı, kırmızıbiber, domates salçası gibi) geleneksel ihraç ürünlerinde dünyadaki en büyük üreticisi durumundadır. Bu ürünler de, fasulye, nohut ve mercimek dışında temel gıda ürünleri durumunda olmadığı gibi kullanım ve tüketimleri de tüketici alışkanlığına ve bu yönde yapılacak tanıtıma bağlıdır. Genel olarak desteklerde indirim söz konusu olduğunda, GÜ'lerin iç destekleri önemli ölçüde azaltmaları ve ihracat desteklerini sonlandırmalarının diğer GYÜ'ler gibi Türkiye'ye de olumlu yansıma ve katkıları beklenmektedir.

Etkiler daha ziyade *tarife indirimlerine* bağlı olarak görülebilecektir. Birçok bitkisel üründe bağlı oranlar ile fiilen uygulanan tarifeler arasında önemli farklar olması bu ürünlerdeki tarife indirimlerinin katlanılabilir düzeyde kalmasına, bazı ürünlerde bağlı oranların uygulama oranları düzeyine gelmesine, bazı ürünlerde ise tarifelerin uygulanan oranların altına inmesiyle sonuçlanacaktır. Damızlıklar dışında, canlı hayvanlar ve hemen tüm hayvancılık ürünlerinin bağlı ve uygulanan oranları aynı olduğundan ve buna rağmen bu ürünlerde dışa karşı korumada zorlanılırken, bu ürünlerin özel ürünler ve hassas ürünler kapsamına alınabilmesi önemlidir. Göreceği muamele ile özellikle kapsama alınamaması durumlarında daha sorunlu bir hal kaçınılmaz olacaktır. Kırmızı etlerde özellikle tarife tavanları konusu ülkemiz açısından önem taşımaktadır.

Türkiye'de tarımın, her ne kadar genel hacmi itibariyle ekonomik olarak önem taşısa da, ilgili nüfusun büyüklüğü, bu kesimin gelir düzeyinin toplumun en alt gelir grubunu oluşturması sebebiyle, sosyal yönü daha ağır basmaktadır. Tarımda emek dışında, su, gübre, tohum, yakıt, donanım gibi ana üretim girdilerinin, dünya fiyatlarının üzerinde olması üretim maliyetlerini arttırmakta; nakliye ve pazarlama kanallarındaki artışlar ise hem üretici hem tüketici aleyhine bir durum yaratmaktadır. Bu gerçeklik, tarımda sosyal ağırlıklı politikaların uzunca bir süre öncelikli olması gereğini de ortaya koymaktadır.

İthal ikamesine yönelik üretim politikalarının maliyetinin topluma pahalıya mal olduğu bilinmesine rağmen, konuya sadece ekonomik mülahazalarla yaklaşılmamaktadır. Toplumun tüm gıda gereksiniminin yerli üretimle karşılanması görüşü gerçekçi olmamakla birlikte, birçok ülke, stratejik önemdeki temel gıda arzında dışa bağlılığı

minimum düzeyde tutacak ve yerli üretimi belli ölçüde muhafaza etme seçeneğini tercih etmektedir (Japonya, G. Kore, İsviçre, Norveç, Tayvan). Bu ülkeler yüksek nüfusları, tarım-çevre ilişkileri ve coğrafi yapıları gibi uygun olmayan koşullarına rağmen bazı ürünleri ne pahasına olursa olsun üretmek, üretim yapı ve düzeyinin sürdürülebilirliğini korumak, belli bir nüfusu tarımda tutmak zorunluluğu duymakta ve güçlü ekonomileri de bunu desteklemeye fırsat vermektedir. Diğer bazı ülkeler gıda güvencesini, bağımsızlığın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler.

Türkiye'de hayvancılık ürünleri, tahıllar, baklagiller, yağlı tohumlar ve endüstri bitkileri ile hayvancılıkta girdi olarak kullanılan ürünlerin üretimi stratejik öneme sahip bulunmaktadır. Sebze ve meyveler de hem stratejik önemde hem de önemli ihraç kalemleri olması ve geniş bir yelpazede ve kaliteli üretim imkânı nedeniyle üretimin arttırılarak sürdürülmesi önem arz etmektedir. İstihdam imkânı ve katma değeri yüksek işlenmiş tarım ürünlerinin yurt içinden temini ve ihracat potansiyelinin arttırılarak sürdürülmesi de hem stratejik hem ticari bakımdan önemini korumaktadır.

Türkiye'nin basit ortalama tarife oranı yüzde 60, uygulama oranı ise yüzde 40 kadardır. Tarifelerimizin, 8'li tabana göre, yüzde 17,5'i 120'nin üzerinde; yüzde 19,5'i 120–60 arasında; yüzde 42,5'i 60–20 arasında ve yüzde 20,5'i 20'den düşüktür. Tarifeleri yüzde 20–30 aralığında olan ürünler ile yüzde 135–225 aralığında olan ürünlerde, bağlı ve uygulanan oranlar aşağı yukarı aynıdır. Bu tarife aralıklarında yapılacak indirimler üretim ve ticareti doğrudan etkileyecektir.

Türkiye müzakerelerde müdahale ve destekleme alımı ve ürün fiyat desteği yapmayacağını açıklamıştır. Fiyat ve girdi destekleri kırmızı kutu destek kapsamına girmekte; Türkiye'nin de üretim değerinin yüzde 10 oranındaki asgari destek dışında bir taahhüdü bulunmamaktadır. Bu müdahalenin sabit alan ve miktar temeline kaydırılarak mavi kutu kapsamına alınması, hem DTÖ kurallarına uygun üretimi sınırlandırma ve kontrol kapsamına girecek hem de daha etkili ve doğru bir desteklemeye hizmet edecektir.

Buğday, mahlût, arpa ve diğer tahıllarda tarifelerde bağlı oranlar ile uygulanan oranlar arasında önemli fark olması sebebiyle, yapılacak tarife indiriminden etkilenme dolaylı olarak, dünya ticaretindeki gelişmelerin yan etkileri şeklinde gerçekleşebilecektir. Türkiye'nin kaliteli makarnalık buğday ve mısırda ithalat yükü artacak, ancak bu durum aynı zamanda iç destek yükünü azaltacaktır. Bu ürünlerle beraber diğer ürünlerin ithalatında üretici kaybına yol açmasına karşın -dünya fiyatlarında artış olmasına

rağmen- iç fiyatlarla dünya fiyatları arasındaki fark hala büyük olacağından, tüketici lehine bir refah artışı olabilecektir. Gelişmiş ülkelerde müzakere süreci sonrasında, iç desteklerin azalmasına bağlı olarak maliyetler ve fiyatların yükselmesi kısa vadede Türkiye'nin ödeyeceği döviz miktarını artıracağından aleyhine, uzun vadede ise üretim artışına bağlı olarak lehine sonuçlar doğurabilecektir.

Mısırda bağlı ve uygulanan gümrük vergi oranları arasındaki önemli fark sebebiyle tarife indiriminin mısır üretimi ve dış ticaretine herhangi bir etkisi beklenmemektedir. Pirinçte tarifelerinin düşürülmesi, dünya fiyatlarını arttırsa ve iç üretim yükünü azaltsa bile, iç üretimin sürdürülebilirliği giderek zorlaşacaktır. Pirincin Türkiye için hassas veya özel ürün kapsamına alınması da oldukça zor olduğundan, konuya başka çözümler bulunması kaçınılmaz görünmektedir. Ayçiçeği üretimi de benzer durumdadır. Her iki üründe de Türkiye'nin net ithalatçı durumu devam edecektir. Diğer yağlı tohumlarda da dışa bağımlılık devam edecek, bu ürünlerde döviz çıkış miktarı karşılaştırmalı olarak artacaktır.

Pamukta, GÜ'lerin iç destekleri önemli oranda azaltmaları ve ihracat desteklerini kaldırmaları dünya fiyatlarını yükseltecektir. Hem üretici, hem ithalatçı olan Türkiye'de iç üretim artarken ithalat maliyeti yükselecektir .

Zeytin ve zeytinyağında, AB ülkelerinde destekleme tedbirlerinin azaltılması, dünya fiyatlarının yükselmesi ve Türkiye'nin ihracat destekleme yükünün azalması lehine bir durum yaratacaktır.

Fındıkta, tarifelerin azaltılmasının etkisi pek hissedilmeyebilir ancak fındığa alternatif, badem gibi ürünlerde tarife indirimleri, fındığa talebi azaltabilecektir.

Başlıca ihraç ürünlerinden olan tütün, tercihli ticaret kapsamında olduğundan, tarife indiriminden etkilenmeyecektir.

Narenciye ürünlerinde tarifelerin azaltılmasından ziyade teknik ve tüketici tercihi daha bağlayıcı gözükmektedir.

Çay ve şeker tarife indirimlerinden olumsuz etkilenecek ürünler arasındadır. Her iki ürünün de hassas veya özel ürün kapsamına alınması üretimin sürdürülebilirliği yanında çiftçi geliri ve geçim düzeyi güvenliği bakımından önemlidir. Ancak diğer ülkelerin bu ürünleri tropikal ürünler kapsamına aldırmaları ve Türkiye'nin daha az tarife indirimi yapabilme imkânına müdahil olmalarının ciddi etkileri olacaktır.

Sığır, koyun, keçi ve domuz et ve sakatatlarında bağlı tarife oranı ve uygulanan oranlar yüzde 225'dir. Türkiye'de kırmızı ete teşvik primi ödenmekte ve ihracata destek taahhüdü (130 $/ton) bulunmaktadır. Ancak uzun yıllardır gerek canlı hayvan, gerekse kırmızı et ihracatımız olmamakta ve ihracat desteği de yapılmamaktadır. Son 20 yılda kırmızı et üretiminde gizli yetersizlik sürmekte, son 10 yılda da ithalat yapılmamaktadır. Kırmızı et, tarife indirimlerinden en fazla etkilenecek ürünlerin başında gelmektedir. Özel ve hassas ürünler kavramları bu ürünlerin üretimi, üretimin sürdürülebilirliği ve gıda güvencesi bakımından son derece önemlidir. Tarife tavanlarının düşük tutulması, özel ve hassas ürünlere de bir tarife tavanı getirilmesi yönündeki taleplere karşı tutum belirlemesi gerekmektedir. Başlıca üretici ülkelerin bazılarındaki iç ve ihracat desteklerinin azaltılması ve kaldırılması, Türkiye'de üretim maliyetlerinin yüksekliği; üretim koşullarının yetersizliği; işletme yapı ve tiplerinin uygun olmaması gibi çeşitli nedenlerle; ülke içindeki durumu dengelemeye yetmeyecektir. Hayvancılık destekleme tedbirlerinin DTÖ kurallarına göre ve etkili bir şekilde kullanılması, kaliteli kaba yem üretiminin arttırılması, üretimin sürdürülebilirliği, kaçakçılığın önlenmesi gibi birbirleriyle ilişkili ve bütüncül bir yaklaşımla sektörün yönlendirilmesi kırılganlığı bir ölçüde dengeleyebilecektir.

Beyaz et, kırmızı ete göre daha az tarife indiriminden etkilenecektir. Bağlı ve uygulanan tarife oranları birbirine yakındır. Kısmen iyi bir altyapı oluşmuş ve üretici örgütlenmiştir. GÜ'lere tanınacak esneklik kapsamında, Türkiye'nin ihracat desteği taahhüdü (210 $/ton) bir süre daha devam edecektir. Yumurtada bağlı tarife oranı uygulanmaktadır. Diğer üretici ülkelerin destek oranlarını düşürmeleri sonucu dünya fiyatlarının artacak olmasına rağmen yapılacak tarife indirimlerinden etkilenmesi beklenmektedir. Bunun nedeni Türkiye'nin gümrük vergisinin daha yüksek olmasıdır. Zira dünya fiyatlarının yükselmesi ile diğer ülkeler daha fazla ihracat imkanına sahip olacaklar, diğer taraftan gümrük vergisi kısmen aşağı inecek olan Türkiye ise ithalata daha açık hale gelecek ve bu durum beyaz et ticaretini etkiler hale gelecektir.

Süt ve süt ürünlerinde bağlı ve uygulanan gümrük vergisi oranları birbirine yakındır (yüzde 180, yüzde 135–150). Tarifelerde yapılacak indirimlerden olumsuz; özellikle AB'nin yapacağı iç desteğin azaltılması ve ihracat desteğinin kaldırılmasından olumlu etkilenecektir. Denge durumu hassasiyetini koruyacaktır.

Kuru baklagillerde bağlı oranlar uygulanmaktadır. Türkiye geçmişte önemli ihracatçılar arasında yer almaktayken, ihracat miktar olarak giderek azalmaktadır. Nohut ve mercimekte ihracat desteği taahhüdü (sırasıyla 28 ve 14 $/ton) uygulanmamaktadır. ABD ve Kanada'nın iç destekleri azaltıp ihracat desteğini kaldırmalarından ise daha çok -artan üretimi ve potansiyeli ile- Hindistan yararlanacaktır.

Gıda güvencesinin korunması, çiftçi kesimi için üretim ve istihdam imkânlarının sürdürülebilir tutulması ve kırsal gelişmenin ana dinamiği bütün mülahazaların ötesindedir. İthalat vergi gelirlerinde düşme yanında ihracat destek giderlerinde de düşme olacaktır ama bunların etkileri sözü edilebilecek seviyelerde olmayacaktır.

Tarifelerin düşürülmesi ve AB'nin eski dominyonları ve ACP dışındaki birçok EAGÜ ve GYÜ'lere sıfır gümrük uygulamaları; tropik ürünler ticaretinde tam serbesti, Türkiye'nin AB ile tercihli ticaretindeki avantajlarını önemli oranda aşındıracak veya tamamen ortadan kaldıracaktır. Bu durumda Türkiye'nin AB piyasasında birçok üründe, birçok ülkeyle rekabet etmek durumunda kalacağı öngörülebilir.

9. Sonuç

Müzakereler devam etmektedir. Henüz her şey müzakere masasındadır. Ancak, yedi yıldır süren müzakerelerde, gelinen ve ulaşılan genel ana hatlarda dramatik değişiklikler ve yön değişiklikleri beklenmemektedir. Politik kararlar teknik ayrıntılar ve dengeler üzerine oturtulmak durumundadır. Teknik çalışmalar, çeşitli seçenekleriyle ortadadır. Ülkeler politik karar aşamasında ticaret yanında başka amaçları da gözetmektedirler. Bu durum bir yorulma ve yığılmaya, daha sonra, bir durulmaya ve nihayetinde bir anlaşmaya yol verecektir. Hiçbir ülkenin başlangıçta zımnen belirlediği hedefe ulaşamayacağı, ancak ulaşılan hedefi bir zafer olarak ilan edeceği şimdiden söylenebilecek bir durumdur.

TARIM DIŞI ÜRÜNLERDE PAZARA GİRİŞ MÜZAKERELERİ VE TÜRKİYE

Şahin YAMAN*

1. Giriş

11 Eylül saldırısının hemen ardından başlatılan Doha Kalkınma Gündemi (DKG) müzakereleri Türkiye ekonomisi, dış ticareti ve özel olarak da Türk sanayinin geleceği açısından ciddi sonuçlar doğurma ihtimali taşımaktadır. DKG kapsamında yürütülen ve DTÖ söylem ve jargonunda NAMA (*Non-Agricultural Market Access Negotiations*) olarak adlandırılan, Tarım Dışı Ürünlerde Pazara Giriş (TDÜPG) müzakerelerinin sonuçları, ihracatının çok önemli bir kısmı sanayi ürünlerinden oluşan Türkiye'nin hedef pazarları konumundaki ülkelerin bu kapsamdaki temel yaklaşım ve müzakere stratejilerinin tahlili açısından büyük önem taşımaktadır.

Halihazırda, sanayi ürünlerinde Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği içinde bulunan, bu kapsamda çok düşük seviyelerde ortak gümrük tarifeleri (OGT) uygulayan; DTÖ hukukunda GYÜ statüsünde bulunan, buna mukabil; AB ile uyumlu hareket etmek durumunda olan Türkiye müzakere sonuçlarının uygulanmasına yönelik diğer GYÜ'lere kıyasla daha farklı ve karmaşık bir manzara ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu kapsamda, DTÖ üyesi diğer GYÜ'ler TDÜPG müzakerelerinde kendilerine sağlanan esneklikler vasıtasıyla hem bir çok hassas sektörlerini koruyabilecek, hem de daha düşük gümrük tarife indirimlerinden faydalanabileceklerdir. Bu çerçevede, tüm sektörlerini gelişmiş ülkelere göre genel olarak daha fazla koruma imkanına sahip olacak olan bu ülkelere yönelik pazar açılım süreçlerinde Türkiye bir çok sıkıntı ile karşılaşabilecektir.

Sanayi ürünlerinde Türkiye-AB Gümrük Birliğinin getirdiği özel şartlar sebebiyle müzakereler sonucunda Türkiye, diğer GYÜ'lerin faydalanacağı esneklik ve avantajlardan yararlanamayacaktır. Bu çerçevede, Türkiye halen ileri bir OECD ekonomisindeki kadar düşük oranlardaki gümrük vergilerini daha da düşürmek durumunda kalacak, bir taraftan kendi pazarını tüm dünyaya daha da açarken, DKG

* Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdür Yardımcısı, 2002-2005 dönemi DTÖ Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde Müşavir.

müzakereleri sonucunda diğer GYÜ pazarlarına ise istediği ölçüde giremeyebilecektir. Bu çerçevede Türkiye'yi bekleyen diğer bir tehlike ise küresel ticaretteki tıkanmaya paralel olarak sayıları hızla artmakta olan Serbest Ticaret Anlaşmalarıdır (STA). Bu kapsamda, Türkiye bir yandan, Avrupa Birliği'nin bir çok üçüncü ülke ile imzalamakta olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) sebebiyle AB piyasalarında sahip olduğu tercihli konumunun aşınması ve kendi piyasalarını giderek daha fazla oranda üçüncü ülke ürünlerine açılması ile karşı karşıya kalırken, AB STA politikalarından menfi olarak etkilenebilmektedir. Öte yandan, STA'ların genel olarak DTÖ çok taraflı ticaret sistemini tehlikeye atacak ölçüde artış trendine girmesi ile birlikte Türkiye'nin Doha Turundan beklentileri de pazar açılım süreçleri açısından daha da menfi olarak etkilenebilecektir.

Tüm bu mülahazalar çerçevesinde, Türkiye'nin TDÜPG müzakerlerinde kendine has *sui generis*[1] bir konumda bulunması, müzakerelerde diğer GYÜ'lere kıyasla hem pazar açılımları hem de defansif açıdan kendine has, çok farklı bir tutum takınmasını gerektirmektedir. Türkiye, müzakerelerde DTÖ platforumunda çözümü oldukça zor bazı açmazlarla karşı karşıya kalmakta, bir yandan ileri pazar açılımı sağlayacak ofansif politikalara yönelmek zorunda ve durumunda iken, diğer yandan zorunlu bir korumacı ve defansif saike yönelebilmektedir.

Özetle, GB içinde olmaması halinde çok farklı bir politika demeti uygulayabilecekken, kendine has şartlar ve mevcut müzakere kısıtları dikkate alındığında, Türkiye için en uygun (optimum) politika seçeneğinin, teknolojik ürünlere dayalı ihracatı temel alan; kapsamlı bir pazara giriş vizyonuna sahip; rekabete dönük, emek yoğun sektörlerini yapısal uyum programı ile destekleyenen, özellikle GYÜ'lerin yüksek tarifelerinin tasfiye edilerek bu ülke pazarlarına yönelik derin açılım sağlayacak (*ofansif*) bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

2. Küresel Sanayi Ürünleri Ticareti ve Türkiye

"DKT (Doha Kalkınma Turu) Müzakerelerinde tartışılmakta olan sanayi ürünlerinin ayrıntılarına indiğimizde bu mamullerin üçte birinin işlenmiş tarım ürünleri olduğunu görürüz. Bu bir bakıma savunulan yaygın görüşün aksine, tarım sektörünün serbestleşmesinin, sadece bir tarımsal liberalizasyon değil, aynı zamanda

1 TDÜPG müzakerelerinde Türkiyenin karşı karşıya kaldığı kendine has sorunlar Türkiye'nin DTÖ Daimi Temsilcisi tarafından da vurgulanmıştır, bkz. Aran (2008).

sanayi sektörünün serbestleştirilmesi anlamına geldiğini gösterir. Sanayi ürünleri müzakereleri GYÜ'lerin sanayileşme stratejileri açısından hayati öneme sahiptir. Bu gün halihazırda GYÜ'lerin ihracatlarının % 70'inden fazlası, dahası; GYÜ'lerin birbirlerine uyguladıkları gümrük vergilerinin de çoğunluğu sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Doha Turu kapsamındaki sanayi ürünlerine yönelik gümrük tarifesi indirimlerinin sınai kalkınmaya ciddi katkıları olacaktır. Bununla birlikte, GYÜ'lerin çoğunluğu ciddi bir vergi indirimine gitmeyip, çok cüzi indirimler gerçekleştirecekler, dolayısıyla da sanayileşme stratejileri için gerekli manevra alanına (policy space) sahip olmaya devam edeceklerdir[2]*. "*

Türk sanayi ürünlerinin Tarım Dışı Ürünlerde Pazara Giriş (TDÜPG) müzakerelerinden nasıl ve ne yönde etkileneceğinin ve nereye doğru gittiğinin araştırılması her şeyden evvel, Türk sanayi ürünleri ticaretinin dünya ticareti içindeki yerinin tahlil edilmesini gerektirmektedir. Bu husus ise en azından, Türk sanayi ürünleri dış ticaretinin kompozisyonunun küresel sanayi ürünleri ticareti ile mukayesesini gerektirmektedir. Ayrıca, bu kapsamda, sanayi mamullerinin hem ülke içi hem de küresel tarım ve madencilik ürünlerine göre ne oranda büyüdüğünün, küresel ticaretin önemli bölgeleri ile aktörlerinin ticaretlerinin bize kıyasla nasıl geliştiğinin, daha da önemlisi Türkiye ihracatının, geniş anlamda küresel sanayi ürünleri ticareti çerçevesi içerisinde nerede durduğunun analizi önem kazanmaktadır.

Diğer yandan, TDÜPG müzakerelerinin sonuçlarına yönelik bir tahlil denemesi ise, halihazırda çok düşük, % 4'ler seviyesinde bir ortalama koruma oranına sahip Türk sanayinin benzer ve rakip diyebileceğimiz bölge ve ülkelerin sanayi ürünleri ticaretleri ile mukayesesini de gerekli kılmaktadır.

Bu çerçevede, dünya ticaretine baktığımızda 2000-2007 yılları arasında Dünya GSMH'sı ortalama yıllık % 4 büyürken, dünya ihracatının yıllık ortalama % 11.7 büyüdüğünü, kısaca dünya ticaretinin küresel üretime oranla çok daha hızlı arttığını görüyoruz. Bu dönemdeki en önemli gelişme dünya ekonomisindeki hızlı büyüme olup, söz konusu yedi yıllık evrede küresel GSMH 31.8 trilyon dolardan 54.3 trilyon dolara yükselmiştir. Yine, 2000-2007 yıllarını kapsayan bahse konu zaman periyodu açısından dikkate değer diğer bir gelişme ise, özellikle Türkiye açısından yeni pazara giriş potansiyeli taşıyan GYÜ'lerin % 6.5'luk ortalama büyüme oranı ile gelişmiş ülkelerin (% 2.5) iki katından daha yüksek bir büyüme performansı yakalamalarıdır.

---

[2] WTO News: Speeches by DG P. LAMY, 'Tariff talks crucial to industrialization strategies of developing countries', 3 Aralık 2007.

Öte yandan, dünya ticareti 2000'li yıllarda 1990'lı yıllara göre küresel GSMH'dan çok daha hızlı büyümüş, 1990'lı yıllar boyunca ortalama % 8 büyüyen dünya ticareti, 2000'li yıllarda % 12'ye yakın bir rakamı yakalamış (2000-2007 % 11,7); 2002-2007

Tablo 1. Küresel ticaret gelişmeleri

Milyar $ % Değişme	Tarım	Maden ve yakıt				
2006		Toplam	Yakıtlar	Toplam	Demir&Çelik	Kimyasallar
Değer	945	2277	1771	8257	374	1248
Dünya Ticaret. Payı	8,0	19,3	15,0	70,1	3,2	10,6
Yıllık değişme (%)						
1990-95	7	2	1	9	8	10
1995-00	-1	10	12	5	-2	4
2000-06	9	17	18	10	17	14
2004	15	35	33	20	48	22
2005	8	38	43	10	17	12
2006	11	27	23	13	18	13

Milyar $ % Değişme	İmalat Sanayi ürünleri			
2006	Ofis Telekom Ekipmanları	Taşıt Araçları	Tekstil Ürünleri	Giyim Sanayi
Değer	1451	1016	219	311
Dünya Ticaret. Payı	12,3	8,6	1,9	2,6
Yıllık değişme (%)				
1990-95	15	8	8	8
1995-00	10	5	0	5
2000-06	7	10	5	8
2004	20	18	12	11
2005	11	7	5	7
2006	13	10	7	12

Kaynak: DTÖ

döneminde ise bu rakam % 17'ye kadar yükselmiştir[3]. 2000'li yıllarda gözlemlenen dünya ticaretindeki göreceli dinamizm, küresel pazar hacminin hızla büyüdüğü, bu pazarlar içinde de GYÜ'lerin öneminin arttığı, dolayısıyla, daha yüksek koruma oranlarına sahip olan GYÜ'lerin ticari serbestleşme süreçlerinden elde edilebilecekleri potansiyel kazançların genişlediği anlamına gelmektedir.

Doha Kalkınma Müzakereleri'nin (DKM) başlamasından bu yana küresel sanayi ürünleri ticaretinin gelişimi genel olarak değerlendirildiğinde, 2000-2006 yılları için bir mukayese yapmak gerekirse, ABD, Japonya, Hong Kong, Kanada gibi ileri sanayi ürünleri ihraç eden gelişmiş ekonomilerin küresel sanayi ürünleri ticaretindeki paylarının göreceli bir gerileme sürecine girdiği, Avrupa Birliğinin payının az da olsa arttığını, buna mukabil, ÇHC'nin bu dönemde dünya sanayi ticaretinden aldığı payın ikiye katlandığı, (2000: % 4.7, 2006: % 10.8) Singapur, Tayland ve Güney Kore'nin sahip olduğu payı bir miktar yükselttiği görülmektedir.

Bu dönemde, dünya ekonomisi ve geleceğe yönelik dinamik pazar açılım süreçleri açısından diğer önemli bir gelişme ise Hindistan'ın sanayi ürünleri ihracatındaki kıpırdanmadır. Söz konusu ülkenin 2000 yılında küresel sanayi ürünleri ticaretinden aldığı % 0.5'lik payı 2006 yılında % 0.8'e yükselttiği görülmektedir. Ekonomik reform süreci 1980'li yıllarının Deng Şiaoping dönemi Çin'i (ÇHC) anımsatan, 1.2 milyar nüfusa sahip Hindistan'ın sanayi üretim ve ihracatındaki hızlanma, sahip olduğu cesamet ve ölçek sebebiyle küresel ticaret sistemi ve dünya ekonomisinde çok etkili arz ve talep şokları yaratabilecek, ciddi yapısal dönüşümleri tetikleyebilecek bir potansiyel arz etmektedir. Bu açıdan, Hindistan sanayi ürünleri tarifelerindeki indirim, geleceğe yönelik dinamik gelişmeler çerçevesinde değerlendirildiğinde, önemli bir küresel ekonomik gelişme mahiyeti arz etmektedir. Bununla birlikte, Hindistan'ın ekonomik reform performansında ÇHC'ini yakalamasının zaman alacağı tahmin edilmektedir. Nitekim belli başlı DTÖ üyeleri arasında, 2002-2006 yılları arasında sanayi ürünleri yıllık ortalama ihracat artış hızında tutturduğu % 26'lık oranla ÇHC küresel düzlemde birinci sırayı alırken, Türkiye ise yine aynı dönemde sahip olduğu % 21'lık yıllık artış hızıyla ikinci sırada yer almış, Türkiye'yi yıllık % 16'lık artış hızıyla Hindistan, %13'lük artış hızıyla ise Singapur takip etmiştir.

TDÜPG müzakerelerinin sonuçları ile Türk sanayi ürünleri ihracatı açısından diğer önemli bir husus ise küresel sanayi ürünleri ithalatının genel gidişatı ile bu kapsamda hangi ülkelerin ithalatlarını daha çok artırdıkları ve geleceğe yönelik ithalat artış trendlerinin nasıl bir seyir izlediğidir. Yine 2000-2006 yılları için bir mukayese yapmak gerekirse, bu dönemdeki en önemli gelişmelerden bir tanesi ABD'nin küresel sanayi

[3] DTÖ internet sitesi istatistik verileri.

ürünleri ithalatındaki payında görülen hızlı düşüştür. ABD 2000 yılında dünya sanayi ürünleri ithalatından % 19.8 pay alırken söz konusu oran 2006 yılında % 16'ya gerilemiştir.Yine aynı dönemde, AB'nin küresel ithalattaki payını bir miktar artırdığı, 2000 yılında dünya sanayi ürünleri ticaretinde % 39.8 olan payını 2006 yılında % 40.3'e çıkardığını görüyoruz. ABD'nin payındaki düşüşü ülkenin küresel ekonomideki göreceli gerilemesine, AB'deki artışı ise son AB genişleme sürecine bağlayabiliriz.

Söz konusu dönemde, ihracatta olduğu gibi küresel ithalatta da payını en fazla artıran ülke ÇHC olup; bu ülke, küresel ithalatta 2000 yılında % 3.5 olan payını 2006 yılında % 6.8'e yükseltmiştir. Bahse konu olan dönemde, ABD'ye ilaveten, Japonya, Meksika, Singapur, İsviçre ve Malezya'nın payları düşerken, Türkiye, Rusya Federasyonu ve Güney Kore'nin küresel sanayi ürünleri ithalatından aldığı payı yükselttiği görünmektedir. 2000-2006 yıllarını kapsayan söz konusu dönemde, DTÖ'nün önemli üyeleri arasında sanayi ürünlerinde dünyada en hızlı ithalat artışı sağlayan ülkeler sıralamasında Türkiye'nin % 47'lik ortalama artış hızıyla ilk sırayı aldığı, onu % 31'lik yıllık artışla Rusya Federasyonu (henüz DTÖ üyesi değil) ve Tayvan'ın takip ettiği, aynı dönemde ÇHC'nin ise sanayi ürünleri ithalatında ortalama % 30'luk yıllık artış hız tecrübe ettiği görülmektedir[4]. Burada, küresel sanayi ürünleri pazarının yapısındaki gelişme pazar payının hangi ülke ve bölgelere doğru kaydığı, gelecekte nasıl bir yapı arz edeceğine dair beklentiler ülkelerin müzakere, esneklikler yoluyla sektörel koruma temayülleri ve hedef pazar tercihleri üzerinde etkili olması hasebiyle önem arz etmektedir.

Diğer yandan, geleceğe yönelik küresel pazar açılım potansiyellerinin analizi, coğrafi-bölgesel gelişmelere ilaveten dünya ticaretindeki genel sektörel trendlerin tahlilini de gerektirmektedir. Bu çerçevede, DTÖ'nün kuruluşu ertesinde göreceli bir durgunluk sürecinden geçen, 2000'li yıllarla birlikte tekrar dinamizm kazanan dünya ticaretinde, sanayi ürünlerinin madencilik ve yakıt ürünlerine göre daha düşük; tarım ürünlerine göre ise daha yüksek bir performans sergilediği gözlemlenmektedir. 1995-2000 dönemi boyunca dünya tarım ticareti % 1 gerilerken, dünya sanayi ürünleri ihracatı % 5 artmış, buna mukabil bu oran % 10 ihracat artış performansı sağlayan maden ve yakıt sektörünün gerisinde kalmıştır. Diğer taraftan, 2000'li yıllarda, dünya ticaretindeki dinamizmle birlikte, 2000-2006 döneminde, tarım sektörünün ihracat hızını % 9'a çıkardığı, buna karşılık sanayi ürünlerinin % 10'luk artış hızıyla daha yüksek bir performans gösterdiği görülmektedir. Diğer yandan, dünya sanayi ürünleri içindeki sektörlerin performansı incelendiğinde, aynı dönemde, demir-çelik ürünlerinin % 17, kimyasalların %14, taşıt araçlarının ise %10 ihracat artışı sağladığı görülmektedir (Tablo 1).

[4] DTÖ istatistikleri.

Tablo 2. Türkiye'nin sektörel dış ticareti

	Milyon $			Değişim	
İHRACAT	1997	1999	2001	1997-2001 %	Yıllık ort. %
Tarım	5.470	4.442	4.349	-20,5	-5,6
Maden	992	1.078	1.236	24,6	5,7
Sanayi	19.769	21.023	25.661	29,8	6,7
TOPLAM	26.261	26.587	31.334	19,3	4,5

	Milyon $				Değişim	
İHRACAT	2001	2003	2005	2007	2001-2007%	Yıllık ort. %
Tarım	4.349	5.257	8.309	9.769	124,6	14,4
Maden	1.236	2.011	4.564	9.005	628,6	39,2
Sanayi	25.661	39.594	60.116	86.950	238,8	22,6
TOPLAM	31.334	47.253	73.476	107.214	242,2	22,8

	Milyon $			Değişim	
İTHALAT	1997	1999	2001	1997-2001 %	Yıllık ort. %
Tarım	4.926	3.398	3.079	-37,5	-11,1
Maden	8.417	7.134	9.859	17,1	4,0
Sanayi	34.996	29.917	27.153	-22,4	-6,1
TOPLAM	48.559	40.671	41.399	-14,7	-3,9

	Milyon $				Değişim	
İTHALAT	2001	2003	2005	2007	2001-2007%	Yıllık ort. %
Tarım	3.079	5.265	6.480	9.813	218,7	21,3
Maden	9.859	15.248	28.101	46.932	376,0	29,7
Sanayi	27.153	45.831	78.045	107.389	295,5	25,8
TOPLAM	41.399	69.340	116.774	170.057	310,8	26,6

Kaynak: (TÜİK)

Benzer dönemler itibariyle değerlendirildiğinde, 1997-2001 yılları arasında, Türk tarım ürünleri ihracatının % 5-6 oranında gerilediği, buna mukabil, 2001-2007 döneminde kendini toparlayarak ortalama % 14.4 ihracat artış hızı yakaladığı, sanayi sektörünün ise aynı dönemde çok daha yüksek bir performans sergileyerek % 22.6 yıllık ortalama ihracat artışı sağladığı görülmektedir. Öte yandan, ithalat gelişmeleri açısından da sanayi ürünlerindeki dinamizm ihracattakinden farklı bir yapı sergilememiş; örneğin 2001-2007 döneminde tarım ürünleri ithalatı % 21.3 artarken sanayi ürünleri çok daha hızla, ortalama % 26.6 oranında artmıştır (Tablo 2).

Bu gelişmeler genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ticaretindeki payı tarım sektörüne göre daha hızlı artan sanayi ürünleri sektöründe, Türkiye'nin gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek performans sağlayan GYÜ'lere yönelik pazar potansiyelinin müzakerelerin başladığı 2001 yılından bu yana bile çok ciddi oranda arttığı, ayrıca, Türk sanayi ürünleri ihracatında gittikçe önem kazanan, otomotiv, demir çelik, makine ve kimyasallar gibi sektörlerdeki ihraç potansiyelinin de gittikçe yükseldiği görülmektedir. Bu husus ise, TDÜPG müzakerelerinin sonuçlandırılmasından Türkiye'nin büyük çıkarı olduğunu göstermektedir.

3. Gelişmiş ve Gelişme Yolundaki Ülkelerde Sanayi Ürünlerinde Koruma Oranları

Michigan Üniversitesi ticaret iktisatçılarından Alan Deardorff ve Robert Stern, Doha Müzakerelerinden beklenilen en önemli sonucun, GYÜ'lerin kalkınmalarına olumsuz etki yaratan ticaretten kaynaklanan engellerin kaldırılması olacağını belirterek, bahse konu engellerin hala yerli yerinde durduğunun, müzakerelerdeki genel tıkanıklık sebebiyle de devam edecek gibi göründüklerinin, bu hususun ise GYÜ'lerin daha önceki müzakere turlarına aktif bir şekilde katılamamalarından kaynaklandığının altını çizmektedirler[5]. Yazarlar, GYÜ'lerin GATT'la etkin anlamda ilgilenmekte geç kaldıklarını, daha önceki Turlarda kendilerine tanınan farklı ve lehte muamele hükümleri kapsamında tarife indirimlerinden muaf tutulduklarını, Gelişmiş Ülkelerce (GÜ) yapılan indirimlerin 'en çok kayrılan ulus' (MFN, eski tabiriyle *en çok müsaadeye mazhar*) ilkesi çerçevesinde kendilerine yansıtıldığını, buna mukabil GYÜ'lerin ihracatları açısından önem arz eden bir çok üründe yüksek tarifelerin yeterli ölçüde indirilemediği hususunun altını çiziyor.

[5] Deardorff ve Stern (2007).

Tablo 3. GYÜ'lerde ve QUAD ülkelerinde ortalama MFN tarife oranları

GYÜ'lerde MFN Tarifeleri-(%)

	ÇHC		Brezilya		Hindistan		Türkiye	
	1996	2006	1997	2006	1996	2005	1996	2006
Ortalama Uygul. Tarifeler	27.1	9.9	12.8	12.3	35.1	19.2	15.0	9.6
Tarım Ürünleri	34.6	15.7	13.8	10.2	35.7	37.6	36.1	42.0
Sanayi Ürünleri	23.4	9.0	17.2	12.6	37.0	16.4	5.73	4.7
Tekstil ve konfeksiyon	34.2	12.9	20.6	18.4	48.5	21.3	10.2	9.1

QUAD Ülkelerinde Ortalama MFN Tarife Oranları (%)

	ABD		AB		Japonya		Kanada	
	1998	2005	1998	2005	1998	2005	1998	2005
Ortalama Uygul. Tarifeler	5.9	4.9	7.6	6.5	6.9	6.3	7.8	6.6
Tarım Ürünleri	10.3	9.5	18.7	16.6	18.1	16.1	23.5	21.2
Sanayi Ürünleri	5	4	4.6	3.7	4.2	3.8	4.9	4
Tekstil ve konfeksiyon	10.9	9	9.2	8	8.2	6.7	11.7	8.9

Kaynak: DTÖ verilerinden hesaplanmıştır.

Yüksek tarifeler, tarife tavanları ve tarife basamaklandırmaları açısından Gelişmiş ülkeler, GYÜ'ler ve Türkiye mukayese edildiğinde, halihazırda pazara giriş süreç ve imkanları açısından Türkiye'nin daha dezavantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. GYÜ'ler halihazırdaki DKG müzakerelerinde kendilerine etkin bir müzakere gücü sağlayan yüksek gümrük tarifelerine sahip olup, üstelik bu ülkelerin çoğunluğunun tarifelerini henüz bağlamadıkları görülmektedir[6] . Sanayi ürünlerinde AB ile aynı

[6] Bağlı tarife, DTÖ üyesi ülkelerin bu kurumdaki tarife listelerinde belirli bir gümrük tarifesine bir eşik koyarak bu oranın üzerine bir daha çıkmayacaklarını taahhüt etmeleri anlamına gelmektedir. Örneğin, bir mamule %50 gümrük vergisi uygulanmakta, ancak bu tarife bağlanmamış ise, üye ülke bu vergiyi istediği oranda artırabilmektedir. Ancak bu vergi %100 oranında bağlanmış ise, bu vergiyi bir daha örneğin % 101 yapma imkanı (GATT XXVIII, özel hükümleri müstesna) kalmamaktadır.

Ortak Gümrük Tarifesini (OGT) uygulayan Türkiye'nin gümrük vergileri çok düşük olup uygulanan oranlar açısından ileri sanayi ülkelerinin benzeri bir tarife yapısına sahip bulunmaktadır[7]. Ayrıca, söz konusu ülkelerin Türkiye'deki gibi Gümrük Birliğinden kaynaklanan ve politika esnekliğini sınırlandıran bazı kısıtları bulunmamaktadır.

Diğer yandan, GÜ'ler ise sahip oldukları büyük ekonomik gücün getirdiği ve müzakerelere yansıyan asimetrik güç ile çok taraflı sistem üzerinde "demoklesin kılıcı" gibi salladıkları Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapma seçeneği ile hem GYÜ'ler hemde Türkiye'ye karşı oldukça avantajlı bir müzakere pozisyonuna sahiptirler. GÜ'lerin tarım sektöründeki yüksek koruma oranları ve yüklü sübvansiyon programları sebebiyle sanayi ve tarım müzakerelerinin kaderinin tek taahhüt anlayışı çerçevesinde iç içe geçmesi de, bir açıdan GÜ'lere müzakerelerde ilave etkinlik sağlamaktadır.

GYÜ'ler ile olan sanayi ürünleri ticaretinde Türkiye dış ticaret dengeleri açısından başta bahse konu yüksek tarifeler ve diğer tarife dışı engeller sebebiye ciddi dengesizliklerle karşı karşıya kalmaktadır. GYÜ'lere yönelik pazar açılımı ile "*Güney-Güney Ticareti*"nin bu ülkelere yönelik ciddi tarife indirimleri yoluyla geliştirilmesinde Türkiye'nin ciddi çıkarları bulunmaktadır (Tablo 3). Özellikle, büyük GYÜ'ler açısından konu özel önem arz etmektedir. Halihazırda, söz konusu ülkeler ile Türkiye arasında 2007 yıllık sanayi ürünleri ticaret verilerini temel aldığımızda, ÇHC Türkiye'nin ithalatında 2., ihracatında ise 45. sırada bulunmakta, Hindistan yine ithalatında 14., ihracatında 51.sırada bulunmakta, aynı oranlar Tayland için 24. ve 91., Endonezya için 27. ve 78., Meksika için 39. ve 75., Arjantin için 58. ve 90. olmaktadır. Büyük GYÜ'lerden yalnızca Mısır Türkiye'nin ihracatında 25. sırada iken ithalatında 38. sırada, DTÖ Katılım sürecindeki İran ise ihracatında 18. ithalatında ise 40. sırada bulunmaktadır.

Bu noktada, yüksek tarifeler, tarife tavanları ve tarife basamaklarını etkin bir şekilde indirecek bir formül yaklaşımının kabulü, en azından Tur sonrası dönemdeki 7-8 yıllık süreçte, Türkiye'ye yukarıdaki rakamlar arasındaki marjı daraltma imkanı verebilecektir. Tersi bir durum ise, Türkiye'yi küresel pazar çeşitliliği yerine bölgesel AB pazarları ile entegre olma noktasında sınırlayabilecektir.

4. TDÜPG Müzakerelerine İlişkin Genel Bir Değerlendirme

"Çok taraflı Müzakere Turlarının sonlandırılması hiçbir zaman kolay olmamıştır, (Hala Uruguay Turu'nun açtığı yaralarla yaşıyorum !) Doha Turu da bu açıdan farklı

[7] Türkiye'nin sanayi ürünleri gümrük tarifelerinin yaklaşık %37'si bağlanmış olmakla birlikte Avrupa Birliği ile olan gümrük birliği sebebiyle geriye kalan % 63 oranındaki bağlı olmayan gümrük tarifeleri üzerinde fiiliyatta bir tasarrufta bulunamamakta,dış ticaret politikası aracı olarak kullanamamaktadır

olmayacaktır. Turun nihayetlendirilmesi müzakerecilerin uyum ve imtizacına, müzakere ettikleri dosyaların muhtevasına, ülkelerin esaslı ticari çıkarlarına ve dahası sayıları gittikçe artmakta olan müzakerelerin paydaşlarının tavırlarına bağlı olacaktır. Siyaseti ekonomik çıkar mülahazalarının dışına taşımak nerdeyse imkansız gibi görünse de, Doha Turunun anlamlı bir şekilde, özellikle de kalkınma hedefleri açısından sonuçlandırılabilmesi bu amacın hayata geçirilmesini elzem hale getirmektedir. (Peter Sutherland, eski DTÖ Genel Müdürü)" [8]

Bilindiği üzere, Doha Kalkınma Gündemi müzakereleri, tüm dünyayı sarsan 11 Eylül saldırılarının hemen ertesinde, 2001 yılının Kasım ayında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyelerince Katar'ın başkenti Doha'da alınan bir kararla başlatıldı. Doha Kalkınma Gündemi olarak da adlandırılan Çok Taraflı Doha Ticari Müzakerelerinin başlangıcında, müzakerelerin hızlı bir ekonomik kalkınmaya da uygun ekonomik alt yapı teşkil ederek küresel terörizmi azaltacağı varsayılmıştı. Gelişme Yolundaki Ülkelerin (GYÜ) ilk defa odağında yer aldığı DKG müzakerelerinde masada çok sayıda konu olmakla birlikte temel mesele özellikle GÜ'lerin tarım sektöründe sürdürdükleri çok yüksek sübvansiyonlar ile GYÜ'lerin sanayi ürünlerindeki yüksek koruma oranları idi. Buna hizmet sektöründe dişe dokunur bir açılım sağlama isteği duyan özellikle OECD ülkelerindeki serbestleşme talepleri de rahatlıkla eklenebilir.

Müzakerelerin başladığı 2001 yılından bu yana geçen süreçte, her ne kadar hizmet sektörüne yönelik ciddi çabalar sarf edilmiş olsa da, yukarıdaki öngörülere de uygun bir şekilde, ileri tarım müzakereleri ile Tarım Dışı Ürünlerde Pazara Giriş müzakereleri DKG müzakere sürecinin birbirine sıkı sıkıya bağlı en önemli iki müzakere konusu haline gelmiştir. Aslında ileri tarım müzakerelerinin bir noktaya kadar bağımlı değişkeni ve aynı sektöre göre ikincil bir pozisyona sahipmiş intibası veren TDÜPG müzakereleri, hem GYÜler hem de GÜ'ler açısından ve özellikle de yeni pazar açılımları (market access) bakımından merkezi bir öneme sahip bulunmaktadır. Zira, işlenmiş hidrokarbon sanayi ürünleri çıkarıldığında bile küresel ticaretteki payı % 70'lere ulaşan, bu ürünler de dahil edilince % 90'ları bulan payıyla sanayi ürünleri küresel ticaretin çok büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, GÜ'lerdeki düşük ve GYÜ'lerdeki nispi olarak yüksek sanayi koruma oranları müzakerelerde pazara giriş saikiyle GÜ'leri GYÜ'lerdeki yüksek sanayi tarifelerinin serbestleşmesini teşvikine yöneltirken, GYÜ'leri ise dış ticaret ve kalkınma motifini öne çıkararak korumacı-defansif bir pozisyona yöneltmekte, geleceğe yönelik sınai koruma mülahazasıyla bir politika aracı olarak tarifeleri mümkün olduğu kadar elde tutma arayışına yöneltmektedir. Diğer yandan, her ne kadar GYÜ'ler sanayi

[8] Sutherland (2005).

ürünlerinde daha yüksek koruma oranlarına sahip olsalar da, GÜ'lerde de, özellikle GYÜ'lerin kalkınma süreçleri açısından özel önem arz eden bir çok sektörde de yüksek tarifeler ve etkin koruma oranları bulunmaktadır. Nitekim Doha Bakanlar Konferansı sonuç bildirgesinin 16. Maddesinde;

"Üzerinde mutabık kalınacak usuller çerçevesinde, müzakerelerin, özellikle gelişme yolundaki ülkelerin ihracatları açısından önemli olan ürünlerde, tarife dışı engeller ile tarifelerini, tarife tavanlarını (tariff peaks)[9] *, yüksek tarifeleri (high tariffs) ve tarife basamaklandırmalarını (tariff escalation) da ihtiva edecek şekilde azaltılması veya mümkünse tamamen tasfiyesinin amaçlandığı, müzakerelerde mamül kapsamının geniş tutulacağı; herhangi bir ürünün önceden müzakere kapsamı dışında bırakılmayacağı, GATT 1994'ün mükerrer XXVIII. maddesi ve Bildirgenin 50. paragrafında dikkat çekilen hususlar çerçevesinde müzakerelerde, Gelişme Yolundaki ve En Az Gelişmiş Ülkelerin özel ihtiyaç ve çıkarlarının, indirim taahhütlerinde birebir karşılıklılık gözetilmemek suretiyle, tamamıyla dikkate alınacağı,bu amaçla, üzerinde mutabık kalınacak usullerin, EAGÜ'lerin müzakerelere etkin bir şekilde katılımlarını sağlayacak gerekli çalışmaları ve kapasite artırımına yönelik tedbirleri de içereği"* hususları vurgulanmaktadır.

Bu kapsamda, pazara giriş konusundaki mevcut engellerin devam ettiği hususunun altını çizen DTÖ Genel Müdürü Pascal Lamy, Doha Kalkınma Gündemi TDÜPG müzakerelerinin hem GYÜ'ler hemde GÜ'ler açısından arz ettiği öneme atıfta bulunarak, gayet diplomatik ayrıca da dengeli bir yorumla, yeni Tur kapsamındaki tarife liberalizasyonunun hem GÜ'ler hem de GYÜ'ler için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Lamy bu kapsamda :

"Sanayi ürünlerinin daha geleneksel kısımlarını teşkil eden mamuller açısından Uruguay Turunda vasat indirimlere gidilebilmiştir(...The Uruguay Round delivered average cuts..). Üye ülkelerin hangi ürünlerde indirime gidebileceklerini hangi ürünlerde indirime gitmeyeceklerini kendilerinin belirlemesi, özellikle GYÜ'lerin ihracatlarını ilgilendiren mamüllerde tarife tavanları ve tarife basamaklarının sürdürülmesi ve korunmasına yol açtmıştır. Bu Turda üye ülkeler yüksek tarifelerin düşük tarifelere göre daha çok indirime tabi olacağı bir yöntemde anlaşmışlardır. Bu formül yaklaşımında Gelişmiş ülkeler sanayi mamüllerinin tüm alt kalemlerini hiç bir istisnaya tabi tutmaksızın (line-by-

[9] Genellikle hassas ürün addedilen mamuller üzerine konulan, diğer düşük vergilere kıyasla yüksek denebilecek oranlarda kalan ve gelişmiş ülkelerde %15'in üzerinde kalan vergilere tarife tepesi olarak adlandırılmakta, nihai ürünlerin yarı mamullere göre daha yüksek vergilendirildiği, yarı mamullerin ise hammaddelere göre daha yüksek vergilendirildiği , dolayısıyla da hammadde üreten ülkelerdeki üretim faaliyetlerinin caydırılarak yerli üretimin teşvik edildiği vergilendirme tarife basamaklandırması (tarif escalation) olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Goode (2003).

line basis) indirime giderken, tarife indirimlerinde GYÜ'lere sınırlı oranlarda esneklikler sağlanacaktır. Bu bir yandan hem GÜ'lere hem de GYÜ'lerde çok ciddi ilave pazar imkanları yaratırken diğer taraftan da hem GYÜ'lerin kendi arasındaki ticareti artıracak (Güney-Güney Ticareti) hem de bu ticareti çeşitlendirecektir[10].

Öte yandan, Deardorff ve Stern "Bir Kalkınma Turu olarak pazarlansa da Doha Turunun sadece bir kalkınma Turu olmadığını, bununla birlikte Turun tıkanması durumunda bundan en fazla kayba uğrayacak ülkelerin GYÜ'ler olacağını" iddia etmektedirler. Yazarlar, "Doha Turunun DKG olarak adlandırıldığını, bununla sadece kalkınmayı teşvik edecek politikaların hedeflenmediğini, fakat aynı zamanda genel serbestleşme hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve GYÜ'lerin müzakere sürecinde dışarıda bırakılmaması ve dezavantajlı konuma itilmemesinin de amaçlandığını belirtirken, ticari serbestleşmenin kalkınma hedefleri için gerekli olmakla beraber yeterli olmayacağına, asıl yapılması gerekenin kalkınmanın önündeki engellerin kaldırılması olduğuna" vurgu yapmaktadırlar.[11]

DKG'ne yönelik Deardorff ve Stern tarafından ortaya atılan ve aslında aklı selim denilebilecek değerlendirmenin, müzakere düzleminde GYÜ'ler tarafından aynen paylaşıldığını söyleyemiyoruz. Aslına bakılırsa bu turun başlangıcına kadar, GATT müzakerelerinin temelini (basics!) ve gelişmiş ülkelere has ayrı bir müzakere evreni teşkil eden sanayi müzakereleri GYÜ'ler tarafından oldukça farklı bir anlama sahip olmuş; konu GÜ'lerden çok farklı algılanmıştır. Bilindiği üzere, 1995 yılında DTÖ'nün kuruluşundan evvel, sanayileşme kavramı GYÜ'lerin kalkınmasının merkezi bir öneme sahip olmuş, en azından *de jure* de olsa, çok taraflı ticaret sisteminin temel kabulleri arasına girmişti. Bununla birlikte, GÜ'lerle simetrik müzakere gücüne sahip olmayan, ayrıca, DTÖ hukununun genel yapısı ile ilgili hükümlerinin kalkınma süreçleri açısından oldukça yetersiz kaldığını bilfiil gözlemleyen GYÜler, GÜ'lerin TDÜPG müzakere yaklaşımlarına hep şüpheyle bakmışlar; TDÜPG müzakere sürecini sadece bir tarife indirimi ya da pazara giriş süreci olarak algılamamışlardır[12].

Yine GYÜ'ler, DTÖ hukuku içerisinde yer alan Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Vergiler Anlaşması (*Agreement on Subsidies and Countervailing Measures*), Ticaretle İlgili Yatırım Tedbirleri Anlaşması (*Agreement on Trade Related Investment Measures*), Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (*Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual*

---

[10] WTO News: Speeches by DG P. LAMY, 22 Kasım 2006

[11] Deardorff ve Stern (2007).

[12] Yılmaz Akyüz, TDÜPG Müzakereleri sounuçlarına yönelik, GYÜ'lerin ihracat, ithalat, üretim ve kamu gelirlerinde meydana gelecek değişkenler üzerinde genel olarak durulduğunu, buna mukabil; bu müzakerelerde asıl önemli olan hususun bahse konu tarife indirimlerinin GYÜ'lerin sermaye birikimi, verimlilik, gelir farklılıklarının azaltılması ile zenginlere yetişilmesi(catching up) konuları üzerinde yaratacağı etkiler olduğunun altını çiziyor.Yazar bu cepheden değerlendirildiğinde, bir daha geriye döndürülemeyecek bir şekilde gümrük tarifelerini asgariye indirmeleri durumunda GYÜ'lerin bir çok sektörde halihazırdaki işbölümü süreçlerina hapsolmalarıyla sonuçlanabileceğini vurguluyor, bkz. Akyüz (2005).

Property Rights), Hizmetler Genel Anlaşması (*General Agreement on Trade in Services*) ile DTÖ'yü teşkil eden anlaşmaların muhtelif yerlerine serpiştirilmiş Farklı ve Lehte Muamele Hükümlerini (*Special and Differential Treatment*) ağırlıkla; kendi sanayileşme süreçlerini destekleyen düzenlemeler değil; aksine ve de çoğunlukla, sanayileşme süreçlerinin aleyhine işleyen hükümler olarak algılamaktadırlar.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, GYÜ'ler kendi koruma oranları açısından yeni pazar açılım yaklaşımlarında daha hassas, koruma (defansif) açısından fazla açılım istemeyen, kendi sektörlerini korumaya yönelik esnekliklerini mümkün oldukça genişletmeye çalışan, ancak buna mukabil, kendi ihraç imkanları açısından gelişmiş ülkelerden radikal indirimler isteyen (ofansif) bir yaklaşıma yönelmektedirler. Bu yaklaşımlar, GYÜ'lerin genel Müzakere pozisyonları ve çıkarları açısından oldukça normal, klasik ve akılcı olarak addedilebilecek yaklaşımlardır. Bununla birlikte, dış ticarette genel olarak serbestleşmenin, korumacılık ve ithal ikamesi yaklaşımlarına kıyasla, verimlilik ve teknolojik gelişme yoluyla ülkelerin kalkınma süreçlerini hızlandıracağı, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan sahalarda uzmanlaşma vasıtasıyla yatırım, üretim, ihracat ve teknolojik yenilik parametrelerinde ülkelere dinamik bir yapı kazandıracağı Batı iktisadının hakim yaklaşımları arasında yer almaktadır[13].

Tablo 4. Tarife indirim katsayıları ve muhtemel etkileri

	MUHTEMEL KATSAYILAR[14]				
	GELİŞMİŞ ÜLKELER		GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER		
UYGULANAN Tarife oranı/katsayı	7	9	21	23	26
100	6,5	8,2	17,4	18,7	20,6
75	6,4	8,03	16,4	17,6	19,3
50	6,1	7,6	14,8	15,8	17,1
25	5,4	6,6	11,4	12,0	12,7
15	4,7	5,6	8,8	9,1	9,5
5	2,9	3,2	4,0	4,1	4,2
4	2,5	2,8	3,4	3,4	3,5

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları.

[13] Legrain (2006).
[14] 7, 9 gelişmiş ülkelere, 21, 23, 26 Gelişme Yolundaki Ülkelere uygulanacak katsayıları, 100 ile 4 arasındaki tarifeleri gösteren ilk sütun ise formüle tabi olacak örnek gümrük tarife oranlarını göstermekte, her katsayının altındaki yatık rakamlar ise formül uygulanan bir verginin yüzde kaça ineceğinin açıklamaktadır.

Tablo 4'de ilk sütunda yer alan 100'den dörde kadar hipotetik tarife oranları, GÜ ve GYÜ başlığı altında 7 ile 26 arasında değişen İsviçre formül katsayıları gösterilmekte, her katsayının altında söz konusu katsayıların formüle uygulanmasından sonra her verginin nihai olarak hangi orana indirileceği hesaplanmaktadır. Yukarıdaki örnekten, % 100 olarak uygulanan bir gümrük tarifesine 7 katsayısı uygulandığında bu verginin % 6.5'e; 21 uygulandığında % 17.4'e; 26 uygulandığında ise % 20.6'ya indiğini görüyoruz. Bu tablodan, tekstil sektöründeki % 15'lik bir azami verginin, bu tur sonucunda AB ve Türkiye'de 9 katsayısının uygulanacağı iyimser bir varsayımla, % 5.6'ya düşeceği görülmektedir.Bahse konu tablodan Türkiye'nin, Tur sonucunda pazara giriş ve AB tarife marjlarındaki erime karşısındaki konumuna yönelik ciddi ipuçları bulmak mümkün görünmektedir.

5. Tarım Dışı Ürünlerde Pazara Giriş Müzakere Sürecine Bir Bakış

Gümrük tarifelerinin müzakereler yoluyla indirilerek küresel ticaretin serbestleştirilmesi DTÖ'nün asli fonksiyonları arasında yer almaktadır. GATT'ın 1 Ocak 1948 tarihinde yürürlüğe girmesinden 1960-1961 yıllarında gerçekleştirilen Dillon Turuna kadar tarife indirim müzakereleri gümrük tarife kalemleri veya mamul bazında (*item-by-item, product-by-product approach*) ve talep-teklif yöntemi (*request-and-offer*) ekseninde yürütülmüştür. Bu çerçevede, bir mamulün diğer bir GATT üyesine yönelik temel tedarikçisi (*the principal supplier*) konumundaki üye ülke ithalatçı ülkeden tarife indirim talebinde bulunabiliyordu. Kennedy Turu ve sonrasında doğrusal indirim (*linear tarif cuts*) temel yöntem haline geldi. Bu kapsamda, tüm tarife taviz listelerinin üzerinde mutabık kalınan bir yöntemle eş anlı indirimi söz konusu olmakta idi. Tokyo Turunda ise, daha yüksek vergilerin daha çok indirime tabi tutulduğu İsviçre Formulü (*Swiss Formula*) kullanıldı. Uruguay Turunda ise hem sıfıra sıfır yaklaşımı hem de mamul kalemleri bazında (*product-by-product*) indirim yöntemleri bir arada kullanılmıştır[15].

DBK Bildirgesinin (Deklarasyon) tarım dışı ürünlerde pazara giriş müzakerelerine (TDUPG) ilişkin 16. maddesi müzakerelerin sonucuna yönelik tarife indirimleri açısından iddialı hedefler ortaya koymakla beraber, konunun ayrıntılarına girmemiş; müzakerelere esas teşkil edecek yöntem ve çerçeveyi (*modality*) bizatihi müzakere sürecine bırakmıştır. Aslına bakılırsa, söz konusu belge genel olarak, o dönemde üye ülkelerin yeni bir müzakere turu karşısındaki isteksizliklerini, üyelerin Konferansta üzerinde mutabık kaldıkları asgari müşterekleri göstermekteydi. Bununla birlikte, Doha Bakanlar Bildirgesi müzakerelerin geleceğine yönelik bazı ipuçları da vermekteydi.

[15] Goode (2003).

DKG Bildirgesi bir taraftan GYÜ ihracatları açısından hassasiyet arz eden mamullere odaklanma, farklı ve lehte muamele hükümleri, bu ülkelerin tarife indirim taahhütlerine (tam mukabelede bulunmama gibi alanlarda) sağlarken, diğer yandan da, yüksek tarifeler, tarife tavanları ve tarife basamaklandırmalarının tasfiyesini, aynı zamanda tarifelerin birbirine yaklaşabilecek biçimde (*harmonisation*) indirilmesini de içermekte idi. Bu husus yaklaşım ise, zımnen, gümrük tarifelerinde diğer yaklaşımlara kıyasla çok daha yüksek indirimler gerçekleştirebilecek doğrusal olmayan (*non-linear*) bir indirim formülünü ima etmekte idi. Böylece,16. paragraf Bakanlara üzerinde anlaştıkları genel bir çerçeve sağlayarak Konferanstan ülkelerine eli boş dönmelerini önlemiş olmakla birlikte, çok genel bir çerçeve belgesi sunması itibariyle de daha sonraki müzakere sürecinin oldukça sıkıntılı geçmesinin sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

Bu çerçevede müzakere kronolojisi genel olarak değerlendirildiğinde, 2002 ve 2003 yıllarında müzakerelerin biraz yavaş ilerlediği, müzakerelerin başlangıç-ısınma devresi olarak addedilebilir. Bu dönemde müzakerelerin yürütülme sürecine yönelik ihdas edilen bir çok hedef, tarih ve takvime pratikte uyulamamış; temel çalışma hedefleri ile buna bağlı ana takvim tutturulamamıştır. "Cancun Bakanlar Konferansı " öncesinde, başlangıçtan Konferansa kadar yürütülen müzakere konularına ilişkin genel olarak mutabakat sağlanamadan Bakanlar Konferansına gidilmiş, Konferansta müzakerelerin sonuçlandırılmasına yönelik alınan karar ise hemen hemen tüm üyelerce eleştirilmiştir. Bu nedenle, Bakanlar Konferansına yönelik beklentiler müzakerelere sadece altyapı teşkil edecek oldukça sınırlı bir sonuca indirgenmiştir.

Bu dönemdeki temel pozisyonlar genel olarak değerlendirildiğinde, 2002 yılı Aralık ayında müzakerelerin etkili üyesi ABD tarafından oldukça iddialı (ofansif) bir çıkışla tüm sanayi ürünlerinde gümrük tarifelerinin 2015 yılında sıfırlanmasını ihtiva eden bir öneri ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımda, %5'in altındaki düşük vergilerin sıfırlanmasını, belirli sanayi sektörlerindeki tarifelerin 2010 yılına kadar geri kalan tarifeleri ise 5 eşit indirim ile ve 2015 yılına kadar tasfiyesini öngören bir yaklaşımın geliştirildiği görülmektedir. Diğer yandan, aynı dönemde AB tarafından "sıkıştırılmış formül" yaklaşımı adı altında (*compressed formula*) bir öneri ortaya atılarak tüm gümrük vergilerinin en yükseği % 15 olacak şekilde 4 tarife aralığına indiriminin önerildiğini görüyoruz[16].

Bu dönemde, Türkiye yaptığı bir teklifle doğrusal olmayan (non-linear) formüle dayalı bir indirim formülü önerdiği, AB indirim yaklaşımının en yüksek bandındaki % 15 tavanını esas alan, bununla birlikte %15 in üzerindeki tüm vergileri de otomatik olarak % 11,5'a indiren, % 15'in altındaki gümrük vergilerini ise daha tedrici olarak indirerek,

[16] Ferguson (2006).

AB gümrük birliği kapsamındaki tarife marjlarının erimesini önleyecek, buna mukabil GYÜ'lerin yüksek tarifelerini de etkili bir şekilde indirime tabi tutacak, oldukça ayrıntılı ve Türkiye'nin içinde bulunduğu durum açısından optimum addedilebilecek bir teklif sunmuştur.

Aynı dönemde DTÖ'de Dörtlü (Quad) olarak adlandırılan gelişmiş ülkelerden AB, Kanada ve ABD Cancun Bakanlar Konferansının hemen öncesinde tarifeleri uyumlaştıracak doğrusal olmayan İsviçre formülünü kuvvetli bir şekilde savunmuşlardır[17]. Bu ülkeler bu tekliflerinde ayrıca, daha önceki ABD önerisinden de farklı olarak, GYÜ'lere yönelik esneklik ve avantaj sağlayacak Farklı ve Lehte Muamele hükümlerini önerilerine dahil etmişler; öneride ayrıca, tek yönlü serbestleşmelere yönelik GYÜ'lere bir çeşit avantaj-kredi sağlayan ilave esnekliklere yer vermişlerdir[18].

Aynı dönemde, GYÜ'lerin bir çoğunun başlangıçta indirimleri asgari ve esneklikleri azami seviyede tutacak bir formül ve esneklik yaklaşımını müzakerelerinin temeline yerleştirdikleri, formül dışında, sektörel yaklaşıma şiddetle karşı çıktıkları, bu kapsamda sektörel yaklaşımın gönüllülük esasına bağlı olarak uygulanmasını istedikleri görülebilir. Müzakerelerde, GYÜ'lerden, Hindistan, Brezilya, Mısır, Arjantin, Endonezya gibi ülkeler Turun bir kalkınma turu olduğunu sıklıkla vurgulayarak, GYÜ'lerin sanayileşmesi açısından eldeki tek ticaret politikası araçları olan ve kendilerine politik manevra alanını sağlayan tarifeleri GÜ'lerle aynı oranda serbestleştirmek istemediklerini, daha önce kalkınan ABD, Almanya, Japonya gibi gelişmiş ülkelerin hemen hepsinin gelişme süreçleri boyunca bir çok sektörlerini yüksek gümrük duvarlarıyla korudukları dile getirerek, formül indirim yaklaşımlarında kendilerine de bu avantajın sağlanmasını talep ettiklerini görmekteyiz[19].

Cancun Bakanlar Konferansının başarısızlığı bazı gözlemciler tarafından, sadece müzakerelerin değil DTÖ'nün kurumsal başarısızlığının da bir yansıması olarak

---

[17] Doğrusal olmayan İsviçre Formulü (*Non-linear Swiss Formula*) , $t_1 = \frac{a \times t_0}{a + t_0}$ Doğrusal Formul = $t_1 = a + c \times t_0$ olarak ifade edilmekte olup, t0= başlangıç tarife oranı, t1=indirimden sonraki tarife, c=sabit parametre-katsayıyı açıklamaktadır. Doğrusal olmayan İsviçre formulü tarifelerde çok yüksek, doğrusal formul ise daha düşük indirim sağlamkatadır. Müzakerelerin ilk evrelerinde GYÜ'ler bu sebeple doğrusal formulü, GÜ'ler ise doğrusal olmayan formul yaklaşımını savunmuşlardır. Formul yaklaşımıyla ilgili daha ayrıntılı açıklamalar için bkz. Francois ve Martin, 2003.

[18] a.g.e

[19] 1940'lardan 1960'ların ortalarına kadar GYÜ'ler kalkınmayı sanayileşme tarafından sürüklenen, ithal ikamesi (*import-substitution*) dayalı, temel olarak bebek endustrileri (*infant-industry*) geliştirmeyi hedefleyen bir süreç olarak görmüşler, bu dönemde GATT hukuku içerisinde bu düşünceye paralele hükümlerin ihdası için çaba sarf etmişlerdir. 1950'li yıllar boyunca, GATT'ın XVIII. Maddesini (bugünkü XVIIIA) bu açıdan çok kısıtlayıcı bulmuşlar, bu maddedinin değiştirilmesini talep etmişler, 1950'lerin ortasında GATT XVIII gözden geçirilerek, normalde GATT kuralları altında yasaklanmış olan bir tarife dışı engel (TDE) uygulamasında GYÜ'ler istisna tanınarak ödemeler bilançosu zorluklarına karşı (XVIII B) TDE ve miktar kısıtlaması uygulaması imkanı tanınmıştır. Bununla birlikte, 1960'larla birlikte, GYÜ'lerin tamamen iç pazara odaklanan yaklaşımları değişmeye başlamış, ilgi yeni pazar arayışlarına (market access) kaymaya başlamış, 1979 yılında 15 yıllık müzakerelerin sonucunda GYÜ'lere bir farklı ve lehte muamele hükmü olarak Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GSP) hakkı tanınmıştır. Bkz. Messerlin (2006).

görülmüş, hatta halihazırdaki DTÖ başkanı Lamy DTÖ'yü bir ortaçağ kurumu olarak adlandırmıştır. Cancun'da bu bağlamda TDÜPG konusu, tarım ve Singapur konularında yaşanan derin ihtilaf sebebiyle tartışmaya konu bile olamamış, bununla birlikte Meksika Dışişleri Bakanı Derbez tarafından hazırlanan metin (Derbez Text) 2004 yılı Temmuz ayı çerçeve belgesine temel teşkil etmiştir. Bu belge ayrıca daha sonraki müzakerelere de temel teşkil etmiştir.

5.1 TDÜPG müzakereleri hususunda 1 Ağustos 2004 tarihli Genel Konsey Kararı (Temmuz Paketi)

2004 Yılı Temmuz ayı sonuna kadar yürütülen müzakerelerde müzakereci ülkelerce tarife indirimlerinde izlenecek formülün temel yapısı konusunda genel olarak uzlaşmaya varılsa da, Tur sonunda elde edilecek pazara giriş imkanlarının seviyesi ile GYÜ'lere tarife indirim sürecinde tanınacak esneklikler arasında nasıl bir denge kurulacağı konusunda tartışmalar devam etmekteydi.

2004 Temmuz Belgesi'nin müzakerelerinde GYÜ'ler Derbez Metni hükümlerinin TDÜPG konularında metne aynen konulmasına itiraz ettiler. GYÜ'ler metnin ilk paragrafı olacak şekilde, "bazı hususlarda ayrıntılı olarak mutabakata varılması amacı ile ilave müzakereler yürütülmesinin gerekli olduğu yönündeki" bir paragrafın metne konulmasının gerekliliği hususunda ısrar ettiler. Bu hususlar ise formül, bağlı olmayan gümrük tarifelerinin bağlanması, GYÜ'lere tanınacak esneklikler tercihli tarifeler sorunu, sektörel indirim yaklaşımı konularına ilişkin idi. Bu husus aynen Doha Bakanlar Konferansında olduğu gibi daha sonrası döneme yönelik çalışmaları kolaylaştırmış olmakla beraber Hong Kong sonrasında derinleşen ve hâla aşılamayan tartışmanın da temel sebepleri arasında yer almıştır[20].

Bilindiği üzere, Doha Müzakerelerinde bir dönüm noktası olan 1 Ağustos 2004 tarihli Genel Konsey Kararı'nın[21] B Eki'nde tarım dışı ürünlerde pazara giriş müzakerelerine ilişkin genel bir çerçeve yer almaktadır. Tarım dışı ürünlerde pazara giriş metotlarının başlangıç unsurlarını belirleyen bahse konu Ek, aslında Cancun Bakanlar Konferansında büyük eleştirilere konu olan ve o zamanki Meksika Dışişleri Bakanının adıyla anılan Derbez Metninin ilgili bölümüne, bir giriş paragrafı eklenerek elde edilmiştir. Söz konusu kararda tarım dışı ürünlerde pazara giriş müzakerelerinde izlenecek

[20] Ferguson (2006).
[21] A.g.e.

yöntemler hususunda ciddi ilerleme sağlandığı iddia edilebilir. Bu belge ile müzakere yöntemlerinin başlangıç unsurları belirlenmiş olmakla birlikte, giriş paragrafında, özellikle, tarife indirimlerinde kullanılacak formül[22] , tarifelerin bağlı hale getirilmesine ilişkin yükümlülükler, sektörel indirim yaklaşımlarına katılım ve GYÜ'lere tanınacak tarife indirimi esnekliklerine dair yöntemlerde müzakerelerin devam etmekte olduğunun altı çizilmiştir. Çerçeve Karar'da ayrıca, Doha Deklarasyonu hükümleri uyarınca, GYÜ'lerden tam mütekabiliyet beklenmemesi (*Less Than Full Reciprocity*) ile özel ve lehte muamele (*Special and Differential Treatment*) prensiplerine riayet edilmesi yönündeki GYÜ'lere farklı konularda çok sayıda esneklik[23] tanınmıştır[24].

Ayrıca, DTÖ'ye katılımları esnasında son derece kapsamlı taahhütlerde bulunan ve halihazırda söz konusu taahhütlerini uygulama aşamasında bulunan ÇHC, Tayvan, Umman, Ürdün gibi Yeni Katılan Ülkeler olarak adlandırılan bir grup ülkeye de müzakerelerde esneklikler tanınması öngörülmüştür. (Paragraf 11).

Müzakerelerin bir başka esaslı unsuru olarak görülen sektörel yaklaşımlarda ise amaç tüm ülkelerin katılımı olmakla birlikte, mamullerin kapsamı, sürece katılım, GYÜ'lere tanınacak esneklikler konularını bilahare Müzakere Grubu tarafından belirlenecektir. (Paragraf 7). Tarife dışı engeller konusunda müzakerelerde gelinen aşamanın yetersizliğinden hareketle, Karar, müzakerelerin ayrılmaz bir parçası olarak addeddiği bu sahada çalışmaların yoğunlaştırılmasını öngörmektedir. Bu çerçevede, tüm üye ülkelerin tarife dışı engellerin belirlenebilmesini teminen bildirimlerini yapmaları gerektiği hatırlatılmaktadır. Söz konusu engeller, üye ülkeler arasında talep-teklif yöntemi ile yapılacak ikili müzakerelerin yanında, bütün sektörleri içerecek şekilde yatay ve belirli sektörleri içerecek dikey yaklaşımlar kapsamında ele alınacaktır.

---

[22] Bahse konu Ekte, tarife indirimlerinin her bir tarife bazında uygulanacak doğrusal olmayan (*non-linear*) bir formülle gerçekleşmesini, (Paragraf 4), indirimlerde bağlı tarifelerin esas alınacağını, bağlı olmayan tarifelerdeki indirimlerin ise 2001 yılında uygulanan tarifelerin en fazla iki katı üzerinden yapılacağını (Paragraf 5, Fıkra 2) öngörmektedir. Diğer taraftan, Belgede, spesifik vergilere konu olan tarifelerde formül çerçevesinde indirim yapılabilmesi için ad valoreme dönüşümün gerçekleştirilmesi, bilahare ad valorem olarak bağlı hale getirileceği hususuna yer verilmektedir (Paragraf 5, Fıkra 5). Dış Ticaret Müsteşarlığı DTÖ'nün Yapısı ve Müzakereleri Hakkında Bilgi Notu, http:www.dtm.gov.tr, 2007

[23] Bu esnekliklerden biri de Uruguay Raund sonrasında tarifelerini bağlı hale getiren GYÜ'lere indirimlerde ayrıcalık olarak kredi tanınmasıdır (*Paragraf 5, Fıkra 4*). Diğer taraftan, GYÜ'lere daha uzun uygulama süresine ilaveten tarife indirimleri için alternatifli esneklik hükümleri getirilmiştir. Bunlardan ilki, tarife satırlarının (tariff lines) ve referans dönemindeki ithalatlarının % 5'ini geçmeyen ürünleri, formül indirimi dışında tutma veya bağlı hale getirmeme imkanıdır. Bu hükmün kullanılmaması halinde, alternatif olarak GYÜ'lerin tarife satırlarının ve referans dönemi ithalatlarının % 10'unu aşmayan ürünlerde formül indiriminin yarısı kadar indirim gerçekleştirmesi mümkündür (*Paragraf 8*) Diğer taraftan, tarifelerinin en çok % 35'ini bağlı olan küçük cesametteki bir grup ülkeye tüm tarifelerini bağlı hale getirmeleri karşılığında formül çerçevesinde indirimden muaf tutulma imkanı tanınmıştır. Bu ülkeler konsolidasyonu, GYÜ'lerin bağlı tarife ortalaması olan % 27.5 oranından gerçekleştireceklerdir (*Paragraf 6*). Öte yandan, Müzakerelerde En Az Gelişmiş Ülkeler tarife indirimlerinden muaf tutulmakta; kendilerinden sadece tarifelerini esaslı biçimde bağlı hale getirmeleri beklenmektedir. Diğer taraftan, gelişmiş ülkeler (GÜ) ve isteyen diğer katılımcıların EAGÜ'ler lehine gümrüksüz ve kotasız pazara giriş olanağı sağlaması öngörülmektedir (*Paragraf 10*).

[24] Dış Ticaret Müsteşarlığı DTÖ'nün Yapısı ve Doha Müzakereleri Hakkında Bilgi Notu, http:www.dtm.gov.tr, 2007

GYÜ'lere bu alanda da bir takım esneklikler tanınacaktır (*Paragraf 14*)[25].

5.2 Hong Kong Bakanlar Bildirgesi ve TDÜPG müzakerelerine ilişkin gelişmeler

Müzakereler diğer sektörlerde de olduğu gibi TDÜPG konusunda da "Temmuz Çerçeve Belgesi" temelinde yürütülmüş; Hong Kong Bakanlar Konferansında bir müzakere yöntemi üzerinde mutabık kalınabileceği ümit edilmişse de, bu ümit iyimser bir beklenti olarak kalmış Konferansta birkaç ufak gelişme dışında ciddi bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu kapsamda TDÜPG konusunda Temmuz Metni doğrusal olmayan ve harmonizasyonu hedefleyen bir tarife indirim formülüne atıf yaparken, Hong Kong Bakanlar konferansında İsviçre formülü üzerinde mutabakat sağlanmış, buna mukabil; formül kapsamında asıl belirleyici olan katsayıların ne olacağı hususu ise çözüme kavuşturulamamıştır. Bakanlar Konferansında DTÖ üyeleri TDÜPG de dahil tüm müzakerelerin 30 Nisan 2006'da nihayetlendirilmesi ile 31 Temmuz 2006 itibariyle de buna bağlı taviz listelerinin hazırlama taahhütleri, tarım müzakerelerindeki tıkanma sebebiyle yerine getirilememiş, bu çerçevede 23 Temmuz 2006'da müzakereler askıya alınmıştır.

13 – 18 Aralık 2005 tarihleri arasında Hong Kong'da gerçekleştirilen DTÖ VI. Bakanlar Konferansı esnasında yayımlanan Bakanlar Bildirge'sinde, tarım dışı ürünlerde pazara giriş müzakerelerine ilişkin olarak, 2004'ten bu yana gelişme kaydedildiği; bununla birlikte modalitelerin oluşturulması ve müzakerelerin sonlandırılması için hâla yapılması gereken pek çok şey olduğu, bu anlamda öne çıkan konularda çalışmaları yoğunlaştırmak gerektiği ifade edilmektedir. Konferans sonucunda tarife indirimlerinde "İsviçre formülü"nün uygulanması hususunda bir görüş birliği oluşmakla birlikte, Bildirge'nin ilgili paragrafında yer alan "katsayılar" ibaresinden formülde birden fazla katsayının uygulanabileceği sonucu ortaya çıkmıştır (*Paragraf 14*). Diğer yandan, Bildirge içinde, 1 Ağustos tarihli Genel Konsey Kararına paralel olarak ilave esneklik hükümlerine de yer verilmekte; bu kapsamda, tarife indirimlerinde Özel ve Lehte Muamele ve GYÜ'lerden Tam Mütekabiliyet Beklenmemesi ile Paragraf 8 hükümlerinin önemi vurgulanmakta ve Müzakere Grubu bahse konu hükümlerin detaylandırılarak nihai hale getirilmesi ile görevlendirilmektedir (*Paragraf 15*)[26].

[25] A.g.e.
[26] A.g.e.

Bağlı olmayan tarifelerin DTÖ'ye konsolide edilerek indirime tabi tutulması hususunda ise, uzun süredir gündemde olan doğrusal olmayan "mark-up" yaklaşımı üzerinde mutabakat sağlanmıştır (*Paragraf 17*). Söz konusu yaklaşım, fiili tarifelerin müzakerelerde belirlenecek bir oranda artırıldıktan sonra indirime tabi tutulmasını öngörmekte ve bu kapsamda, yüksek fiili tarife oranları bulunan ülkelerin daha fazla oranda indirime gitmelerine yol açmaktadır. "Mark-up" yaklaşımı üzerinde oluşan görüş birliği Türkiye için olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Zira, Türkiye fiili tarifeleri düşük oranlı ülkelerin cezalandırılmaması (haksızlığa uğramaması) gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda, AB'nin, bağlı olmayan tarifelerin yüzde 10 oranında artırıldıktan sonra indirime tabi tutulmasını öngören önerisine Türkiye tarafından da destek verilmektedir. Bu oranın farklı üye ülkelerin yüksek ya da düşük seviyede bulunan fiili tarife oranları hususundaki hassasiyetlerine eşit bir yaklaşım göstererek dengeyi sağlayacağı düşünülmektedir.

Deklarasyon'da tarife dışı engellere ilişkin olarak ise, sözkonusu engellerin belirlenmesi, sınıflandırılması ve bildirimi yapılan tarife dışı engellerin incelenmesi konularında kaydedilen gelişmenin altı çizilmekte, bununla birlikte, üyeler spesifik müzakere önerilerini DTÖ'ye iletmeye teşvik edilmektedir (*Paragraf 22*). Deklarasyon'un sektörel inisiyatiflere ilişkin 16. paragrafında Müzakere Grubu yeterli oranda katılım sağlanabilecek sektörel inisiyatif önerilerini belirlemek için çalışmakla görevlendirilmektedir. Paragrafta, ayrıca, inisiyatiflere katılımın gönüllülük esasında gerçekleştirilmesi hususu yer almaktadır[27].

2006 yılı Temmuz ayında İsviçre'de gerçekleştirilen Cenevre Zirvesinde de sonuç alınamamıştır. Zirvede ABD, Kanada ve İsviçre Gelişmiş Ülkeler ile GYÜ'lere uygulanacak İsviçre formülü katsayıları arasında 5 puanlık bir fark içeren ve AB'nin GÜ'lere 10, GYÜ'lere 15 oranında katsayı uygulanmasını içeren önerisi ile uyum halinde bir teklif getirmiş; "NAMA-11" olarak adlandırılan bir grup[28] GYÜ ise bu öneriye karşı çıkmış ve katsayılar arsındaki farkın en az 25 olması gerektiğini vurgulamışlardır.

Aynı süreçte, TDÜPG müzakereleri müzakereci ülkeler tarafından gittikçe artan oranda birbiriyle ilişkilendirilmiş, birinde bir miktar ilerleme sağlanması, diğerinde aynı ölçüde ilerleme şartına bağlanmıştır. Sonuçta, GYÜ'ler genel olarak tarımda ilerleme sağlanmasını TDÜPG müzakerelerindeki gelişmelerle ilişkilendirmişlerdir. Buna mukabil, bazı gelişmiş ülkelerin ise tarımda ilerleme sağlanması için TDÜPG

[27] DTM (2007), [Dış Ticaret Müsteşarlığı DTÖ'nün Yapısı ve Doha Müzakereleri Hakkında Bilgi Notu, http:www.dtm.gov.tr içinde Çok taraflı müzakereler bahsi.]

[28] Arjantin, Venezuela, Brezilya, Mısır, Hindistan, Endonezya, Namibya, Filipinler, Güney Afrika ve Tunus

müzakerelerinde ilerleme sağlanması şartına bağlamaya başladıkları, iki müzakere konusu arasındaki ilişkinin ise "al-ver [mübadele] oranı" (*exchange rate*) olarak adlandırıldığını görüyoruz. Aynı yıl Almanya Potsdam'da yapılan G-4 müzakerelerinin, yine katsayılara yönelik olarak GYÜ'ler ve GÜ'ler arasındaki derin görüş ayrılığından kaynaklanan sebeplerle; somut olarak ise, ABD tarafından önerilen 10-25 katsayı önerisinin Brezilya tarafından reddi yüzünden tıkandığı belirtilmektedir.

Yine müzakerelerin tıkanması akabinde, 2007 yılı Temmuz ayında TDÜPG müzakereleri genel başkanı Don Stephenson tarafından bir taslak müzakare metni (*draft modality paper*) yayınlanmıştır. Bu metinle taraflar arasında farklılıkların izale edilerek müzakere sürecinin sürdürülmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, bu kağıt da diğer metinlerde de olduğu gibi müzakerelere katılan hemen hemen tüm taraflarca eleştirilmiştir. Söz konusu metinde GÜ'ler için 8-9, GYÜ'ler için 19-23 İsviçre Formül katsayısı önerilmiş olup bu metnin NAMA-11 ve ABD önerilerine karşı diğer bazı GYÜ'lerin tekliflerine benzeyen bir yapı arz ettiği görülmektedir.

Ayrıca, taslağın esneklikler hususunda "Temmuz Çerçeve Belgesi" 8. paragraftaki GYÜ'lere toplam gümrük vergilerinin % 10'una kadar kısmına formül kapsamındaki indirimlerden daha düşük oranlarda indirim sağlama veya tarifelerin % 5'i kadar kısmının tamamen formül dışında tutma gibi esneklikler sağladığı görülmektedir. Öte yandan, Taslak sektörel indirimler, tarife dışı engeller ve çevresel ürünlere yönelik tarife indirim konularına girmemiştir. Gelişmiş Ülkeler teklifi etkili pazar açılım süreçleri açısından yetersiz bulurken, GYÜ'ler tarım ile TDÜPG müzakerelerindeki yaklaşım farkını, özellikle de GÜ'lerin tarım tarifeleri ve desteklerindeki engellerin kaldırılmasına yönelik aşırı isteksiz olmalarını eleştirmişlerdir. Bu görüşmeler, 2007 sonbaharındaki müzakerelere rağmen çok küçük ilerleme dışında ciddi gelişmelere konu olmamıştır[29].

5.3 2008 yılı gelişmeleri ve Temmuz Paketi hakkında bir değerlendirme

DTÖ yetkililerince teşkilatın internet sitesinde yapılan bir değerlendirmede, 2007 Temmuz Metnini, üyelerin çelişen çıkarlarını uzlaştırmaya yönelik bir Başkan Metni olarak adlandırırken, 2008 Yılı Şubat ayında yayınlanan Metin, nihai müzakere alanını genişleten ve üyeler arasındaki müzakereleri gerçekçi bir şekilde ele alan bir Metin olarak adlandırılmıştır. Nitekim Müzakere Grubu Başkanı bu Metinle Müzakere çerçeve ve yöntemine (*modality*) ilişkin "genel mimari" ve "parametreler"

[29] Ferguson (2008).

üzerinde hemen hemen anlaşıldığını iddia etmiş ve bu Metnin 2007 Yılı Temmuz Metnine göre ciddi bir ilerleme sağladığını ilan etmiştir[30]. Diğer yandan, Şubat Metni akabinde 2008 yılı Mayıs[31] ayında yayınlanan Metinle konu formül, GÜ ve GYÜ'lere uygulanacak katsayılar, esneklikler ve diğer hükümler açısından daha spesifik hale getirilmiştir. Bu kapsamda, 2008 Yılı Temmuz Metni temel olarak aşağıdaki hususları ihtiva etmektedir:

a) Formül Yaklaşımı ve Esneklikler[32]:

Temmuz Metninde aşağıda belirtilen çok katsayılı İsviçre formülü temel alınmakta, bu kapsamda, GÜ'lere 7-9 aralığında, GYÜ'lere ise "19-21", "21-23", "23-26" aralıklarında paragraf 7 esneklikleri ile yüksek korumaya karşılık düşük esneklik şeklinde ilişkilendirilen katsayıların uygulanması öngörülmektedir.

$$t_1 = \frac{\{a \text{ veya } (x \text{ veya } y \text{ veya } z)\} \times t_0}{\{a \text{ veya } (x \text{ veya } y \text{ veya } z)\} + t_0}$$

Buna göre;

- 19-21 katsayısından faydalanacak ülkeler tarifelerinin %12-14 arasındaki kısmı için toplam ithalatlarının % 12-19'unu aşmamak kaydıyla formülle gerçekleştirilecek gümrük tarifesi indiriminin yarısı kadar indirim yapma veya toplam tarifelerinin % 6-7'si için toplam ithalatlarının % 6-9'unu geçmemek üzere hiç indirim yapmama hakkına sahip olacaklar,

- 21-23 katsayısından faydalanacak ülkeler ise toplam tarifelerinin % 10'u kadar mamulde, toplam ithalatlarının % 10'unu geçmeyecek şekilde formül tarafından öngörülen indirimin yarısı kadar indirim gerçekleştirebilecekler, veya toplam tarifelerinin % 5'i kadar üründe ithalatlarının da %5'ini aşmayacak şekilde hiç indirim yapmama hakkına sahip olacaklardır.

---

[30] TDÜPGM Şubat Metninin ayrıntıları için bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/markacc_e/namachairtxt_feb08_e.doc

[31] TDÜPGM Mayıs Metninin ayrıntıları için bkz http://www.wto.org/english/tratop_e/markacc_e/namachairtxt_feb08_e.doc

[32] t1 =Nihai bağlı oran, t0 =Baz-başlangıç oranı, a = [7-9] = GÜ katsayısı, x = [19-21], y = [21-23], z = [23-26] 7.Paragraf esneklikleriyle şartlı olarak GYÜ'lere tanınacak katsayı aralıklarını belirtmektedir.

• 23-26 katsayısını seçen ülkeler ise formüle yönelik esnekliklerden faydalanamayacaklardır.

• Bağlı olmayan tarifeler 2001 yılındaki uygulanan oranlara % 25'lik bir oran ilave edilerek (mark-up) hesaplanacak, ayrıca, tüm spesifik vergiler (non-ad valorem duties) TN/MA/20 simgeli DTÖ belgesindeki yöntemle değere dayalı vergiye (ad valorem duty) dönüştürülerek bağlanacak,

• Esnekliklere yönelik tarife yoğunlaşması karşıtı mekanizma (anti-concentration mechanism) hükmü uyarınca, özellikle de AB'nin ısrarlı girişimleri sonucunda, paragraf 7 esnekliklerinin herhangi bir tarife faslının tümünü kapsamaması, her faslın en fazla müzakerelere bağlı olarak belirli bir kısmının esneklik kapsamında korumaya tabi tutulabileceği kabul edilmiştir.

• Diğer taraftan, istisnai olarak Botswana, Lesoto, Namibya, Güney Afrika ve Swaziland'a ilaveten % 1-6 esneklik tanınması öngörülmüştür[33].

• Gümrük tarifelerinin %35'inden azı bağlı olan GYÜ'ler indirim sürecinden muaf olacaklar; buna mukabil,tarifelerinin % 15'inden azı bağlı olan ülkeler tarifelerinin % 70-90'ını; % 15 ve üzerindeki ülkeler ise % 75-90'nı bağlayacaklardır[34].

b) Sektörel Müzakereler[35]:

Metinde Sektörel yaklaşımı, özellikle GYÜ'lerin ihracatları açısından özel önem atfeden mamullere yönelik yüksek tarifelerin, tarife tavanlarının ve tarife basamaklandırmalarının tasfiyesi ve uyumlaştırılmasında (harmonization), formülle amaçlanan indirimlerin üzerinde ve ötesinde[36] indirim amaçlayan, DKG Bildirisi 16. Maddesi hedeflerine ulaşılmasında anahtar konulardan birisi olduğunu, buna mukabil katılımın zorunlu olmadığını vurgulamaktadır[37]. Öte yandan, AB Sektörel inisiyatifler kapsamında sıfıra-sıfır yaklaşımını savunmakta olup, bu husus Türkiye'nin Gümrük

[33] Diğer yandan, Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay esnekliklerin hesaplanmasında Brezilya'nın sanayi ürünleri ithalatını temel alacaklardır.

[34] Bahse konu GYÜ'ler Kamerun; Kongo; Fildişi Kıyısı; Küba; Gana; Kenya; Makao, Mauritius; Nijerya; Sri Lanka; Surinam; ve Zimbabwe'den oluşmaktadır.

[35] Önerilen sektörel ürünler: taşıt araçları ve yan sanayi, bisiklet ve parçaları, kimyasallar, elektrik-elektronik mamulleri, balık ve balıkçılık ürünleri, orman ürünleri, mücevherat, el aletleri, sınai makinalar, sağlık bakım sektörü, ham maddeler, spor malzemeleri, oyuncaklar, ayakkabı, tekstil ve giyim ürünleri sektörlerinden oluşmaktadır.

[36] Diğer taraftan, Türk tekstil ve konfeksiyon sektöründe tüm üye ülkelerin tarifelerinin armonizasyonunu öngören inisiyatifi 22 Mart 2006 tarihinde JOB(06)/60 simgesiyle yayımlanmıştır. Türkiye'nin önerisi DTÖ'de 20 – 24 Mart 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilen tarım dışı ürünlerde pazara giriş toplantıları esnasında 23 Mart 2006 tarihinde yine Türkiye tarafından düzenlenen ve 100'den fazla katılımcının iştirak ettiği geniş katılımlı bir toplantıda ele alınmıştır.

Birliği'nden sağladığı avantajları ortadan kaldıracak bir mahiyet arz etmektedir, Türkiye ise bu yaklaşıma karşı bir pozisyonu savunmaktadır.

c) Tarife Dışı Engeller:

Bilindiği üzere dış ticaretin önündeki en somut engeli genel olarak gümrük tarife teşkil etmekle birlikte, son dönemlerde tarife dışı engeller en az tarifeler kadar önem kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede, son metinde Yatay teklifler kapsamında tarife dışı engellere ve yeniden imal edilen mamullere (*re-manufactured goods*) yönelik Bakanlar Kararı; Dikey teklifler kapsamında kimyasal ürünler, ticarette teknik engeller anlaşmasının elektronik ürünlerine yönelik yorumu, elektrik güvenliği ile elektronik ürünlerin elektromanyetik uyumuna yönelik tarife dışı engeller, tekstil, giyim, ayakkabı ve seyahat ürünlerine yönelik engeller; otomotiv sektörüne yönelik standartlar, teknik mevzuat ve uygunluk değerlendirme usulü (conformity assessment procedure) ele alınmıştır.

Diğer yandan metinde, tarife dışı engeller ile ilgili önemli ve ticarette teknik engeller anlaşması gibi sisteme yönelik konuların da müzakerelerde dikkate alınacağı, ve bu sürece paralel olarak tarife dışı engellerin tasviyesinde ikili talep-teklif yöntemine de başvurulacağı; bu kapsamda farklı ve lehte muamele hükümlerine başvurulacağı belirtilmektedir.

d) Üyeliğe Son Dönemde Kabul Edilen Ülkeler ve Diğer Konular

Söz konusu ülkeler Arnavutluk, Ermenistan, ÇHC, Hırvatistan, Ekvador, Makedonya, Gürcistan, Ürdün, Kırgızistan, Moldova, Moğolistan, Umman, S. Arabistan, Tayvan, Tonga, Viet Nam, Ukrayna ve Cape Verde'dir. Bu ülkeler, DTÖ üyeliğine kabul edilirken imzaladıkları gümrük tarifesi indirim taahhütlerinin ötesinde ilave bir yükümlülüğe tabi tutulmayacaklardır. Bunlardan, ÇHC, Tayvan, Umman ve Hırvatistan ise normal indirim takvimlerine ilaveten 3 ila 4 yıl daha uzun bir sürede gümrük tarifelerini indirme şansına sahip olabileceklerdir.

[37] Metinde katılım zorunlu olmamakla birlikte, 5. paragraftaki katsayılar ile 7. paragraftaki esneklikleri ihtiva eden müzakerelerin dengelenmesinde, kritik-kütleye *(critical mass)* ulaşan sektörel girişimlerin önemli bir rol oynayacağına inanıldığı vurgulanmaktadır. Diğer yandan, Hong Kong Bakanlar Konferansında Bakanların yeterli desteğe sahip SG teşhisi yönünde üye ülkeleri yetkilendirdiği, bu kapsamda, kritik kütle yaklaşımının dünya ticaretindeki pay, rekabetçi ürünlere katılım-iştirak seviyesi gibi parametrelere bağlı olarak tanımlanması, tarife indirimlerinin kaç yılda yapılacağı, farklı ve lehte muamele hükümleri gibi konulara yoğunlaşıldığı belirtilmektedir. Bu kapsamda, GYÜ'lere "sıfıra karşı x yaklaşımı" (*zero for x*), daha uzun bir indirim takvimi ile kısmi katılım gibi esnekliklerin tanınabileceği belirtilmektedir.

Öte yandan müzakerelerde talep-teklif yönteminin ilave bir müzakere yöntemi olarak kullanılabileceği (*supplementary modality*) ve bu nevi bir müzakereye girişen üye ülkelerin elde ettikleri sonuçları kapsamlı taslak taviz listelerine yansıtacakları belirtilmektedir. Ayrıca, üye ülkelere düşük oranlı vergilerinin (*low duties*) sıfırlanması konusunda çağrıda bulunulmakta, nihai olarak en az gelişmiş ülkelere (EAGÜ) tanınacak esneklikler düzenlenmektedir.

6. Türkiye'nin Müzakere Pozisyonu ve Türk Sanayisi İçin Bir Değerlendirme

Dış Ticaret Müsteşarlığı internet sitesinde yayınlanan, Türkiye'nin TN/MA/W/41 simgeli DTÖ metni ile açıkladığı TDÜPG Müzakereleri resmi pozisyonuna ilişkin bir değerlendirmede;

• Türkiye'nin, müzakerelerde iç pazarımızın ve AB pazarının korunmasını ve ihracatçılara yeni pazar olanakları sağlanmasını teminen, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan GYÜ'lerin pazarlarında açılım sağlayabilmek amacıyla, tarife indirimlerinde, yüksek gümrük vergilerinde, düşük gümrük vergilerine oranla daha fazla indirim yapılmasını sağlayacak formüllerin uygulanmasının, ayrıca, tarife dışı engellerin tüm ülkelerce kaldırılarak adil bir ticaret ortamı oluşturulmasının,

• Türkiye, ihracatının yarısından fazlasını gerçekleştirdiği AB pazarındaki rekabet avantajlarında olası kayıpların asgari düzeyde tutulması, iç pazarın haksız rekabete karşı korunması, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan GYÜ pazarlarının açılarak, ihracatçılara yeni olanaklar yaratılmasının,

• Tarife indirimlerinin yüksek gümrük vergilerinde, düşük oranlılara göre daha fazla indirime yol açacak basit, tek katsayılı bir formül çerçevesinde gerçekleştirilmesinin, tarifelerin tamamının DTÖ'ye bağlı hale getirilerek GYÜ pazarlarına girişte öngörülebilirliğin sağlanmasının,

• Bağlı olmayan tarifeler ile bağlı tarifeler arasındaki farkın kapatılarak, gerçek pazara giriş olanağı yaratılmasının,

• GYÜ'lere tanınacak esnekliklerin sınırlı tutulmasının,

• DTÖ'ye yeni katılan ülkelerin diğer ülkelerle eşit yükümlülüklere sahip olmasının,

• Tüm ülkeler tarafından tarife dışı engellerin kaldırılmasının,

hedeflendiği belirtilmektedir[38].

Diğer taraftan, DTM İthalat Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan bir bilgi notunda, 12/08/2003 TN/MA/W/41 simgeli DTÖ Belgesi ile Müzakere gündemine taşınan Türkiye'nin pozisyonunun gerisindeki temel düşüncelere ilişkin özette şu değerlendirmeler yer almaktadır:

• Türkiye'nin Gümrük Birliğinden kaynaklanan yükümlülükleri çerçevesinde uygulamakta olduğu tarifeleri en azından koruyarak, ulusal pazarında haksız rekabetin önlenmesi,

• En önemli ihracat pazarı olan Avrupa Birliğinin mevcut OGT hadlerini, en azından koruyabilmek ve gümrük birliğinin giderek marjinalleşen pazar avantajının fiilen kullanılabilmesi,

• Dünya pazarında Türkiye'nin rakibi olan ülkelerin yüksek tarife oranlarının hızla aşağıya çekilebilmesi, bunun sonucu olarak Türkiye'nin ihracat potansiyelinin artması ve Türk üreticilerine dünya pazarlarında daha rekabetçi imkanlar yaratılması,

• Göreli olarak yüksek koruma oranlarına sahip sektörlere, (otomotiv, tekstil vb.) gittikçe serbestleşen dünya pazarında rekabet edebilirlik kazandırması,

• Doha kararları çerçevesinde, bir taraftan indirimlerin isteğe bağlı olarak bağlı oranlar veya uygulanan oranlar üzerinden yapılacak olması, geçiş süresinin gelişmekte olan ülkeler için daha uzun sürecek olmasının söz konusu ülkelere avantaj sağlayacak olması, özellikle yüksek oranlı tarifelerin hızla aşağıya çekilmesi ihtiyacı sebebiyle dünya ticaretinin serbestleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunacak çok iddialı tarife indirimlerini ön gören bir formülün yaklaşımı olduğu,

$$f(x)\begin{cases} x \geq 15 & y = \dfrac{(15*50)}{(15+50)} \\ x < 15 & y = \dfrac{(x*50)}{(x+50)} \end{cases}$$

x = başlangıç vergisi y = nihai vergi

[38] Bkz. http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?, ikili ve çok taraflı ilişkiler başlığı (2007 Aralık).

• Bu kapsamda yukarıda belirtilen doğrusal olmayan İsviçre Formülünün, yapısı itibariyle, tarife tavanlarını elimine edeceği, tarife basamaklandırmalarını ortadan kaldıracağı ve ileri düzeyde tarife indirimleri sağlayacağı, dünya ticaretinin daha öngörülebilir olmasına ve serbestleşmesine katkı sağlayacağı,

• Türkiye'nin Gümrük Birliğinden kaynaklanan avantajlarının giderek azalması ve ulusal pazarının da üçüncü ülkelere daha açık konuma gelmesi sebebiyle, Güney-Güney Ticaretini teşvik edecek bir mahiyet arz ettiği,

• Sanayii ürünlerinde küresel ölçekte en yoğun rekabetin yaşandığı ve küresel pazarlarda tedricen yer edinilmiş olan otomotiv, elektrik-elektronik, tekstil, konfeksiyon ve makine sektörlerdeki ulusal çıkarlara yönelik mümkün olduğunca ofansif ve çok taraflı bir indirim yaklaşımının önemli olduğu vurgulanmıştır[39].

6.1 Türkiye'nin sanayi müzakerelerinde kendine has sorunları

Türkiye, DTÖ'de GYÜ statüsünde olmakla birlikte, AB ile gerçekleştirdiği Gümrük Birliği, bu hususun getirdiği AB Ortak Gümrük Tarifesi'ni (OGT) uygulama zorunluluğu sebebiyle, de facto, Gelişmiş Ülkelerle aynı seviyede indirim yükümlülüğü altına girmek durumunda kalmaktadır. Gelişme yolunda bir ekonomi konumunda olan ve AB (AT) ile sanayi ürünlerinde tesis edilen Gümrük Birliği sebebiyle GYÜ'lerle aynı politika esnekliğine sahip olmayan Türkiye, TDÜPG müzakerelerinde oldukça spesifik ve kendine has (*sui generis)* sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Şekil 1). Bu kapsamda Türkiye;

• Gümrük Birliğinin getirdiği kısıtlar sebebiyle ne GÜ'ler ne de GYÜ'lerin sahip olduğu ticaret politikası manevra ve esneklik alanlarına sahip bulunmamakta,

• Toplam gümrük tarifelerinin % 63'ü bağlı olmamakla birlikte bu tarifeleri bir ticaret politikası aracı olarak (*policy space*) kullanamamakta,

---

[39] İthalat Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve Müzakerelerin ısınmaya başladığı 2003 yılındak Türkiye'nin konumunu yansıtan bilgi notunda, ilk pozisyonun değerlendirilmesi kapsamında, genel kabul gören İsviçre Formülünde [Z=AX/(A+X)] tespit edilecek katsayıların ciddi tarife indirimini sağlayacak nitelikte olmasının gerektiği, bu çerçevede, tüm ülkelerin % 0-2 arasındaki gümrük vergilerini % 0 oranına çekmesi (formül sonrası); ÇHC dahil tüm gelişmiş ülkelerin % 2-10 arasındaki tarife indirimlerinde katsayısının "5" olarak tespit edilmesi; % 10 üzerindeki tarifeler için katsayının 15 olarak tespit edilmesi; GYÜ'ler için ise % 2-10 arasındaki tarife indirimlerinde katsayısının "15"; % 10 üzerindeki tarifeler için katsayının 25 olarak tespit edilmesi; tüm ülkeler için ise tarife tavanının % 20 olarak tespit edilmesi, yukarıda bahsi geçen önceki formül yaklaşımı ile benzer sonuçları doğuracağı vurgulanmaktadır.

• Henüz bir gelişme yolunda ekonomi olmasına rağmen dünyanın en gelişmiş sanayileriyle aynı koruma oranına sahip bulunmakta (% 4 civarında)

Şekil 1.Türkiye, AB, Üçüncü Ülkeler Üçgeni

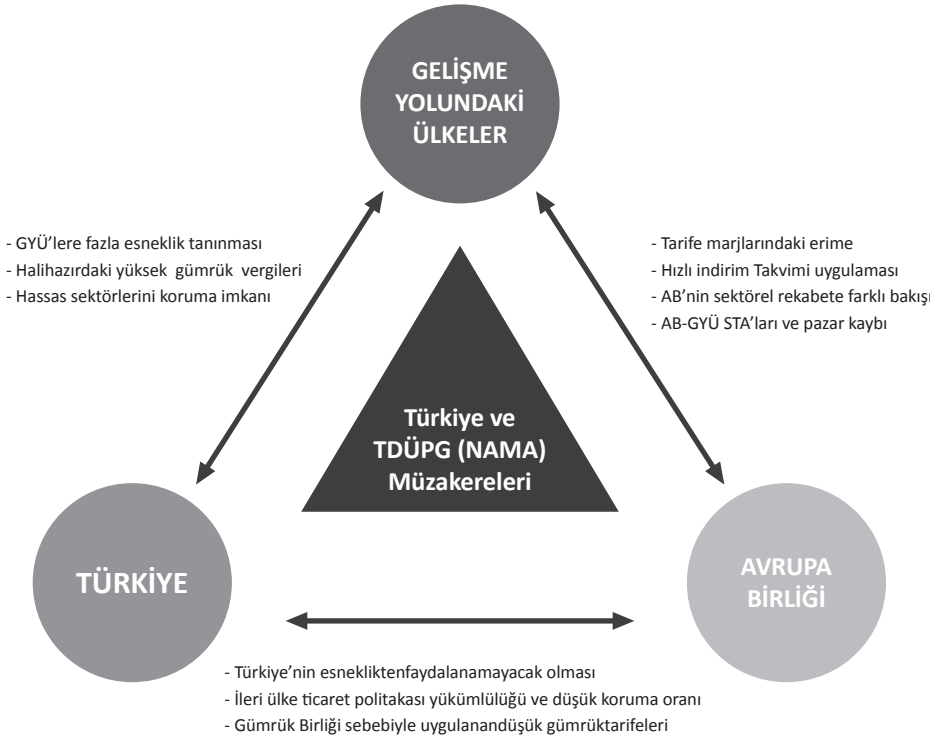

• Kendi pazarını koruma açısından, hukuken (*de jure*) DTÖ üyesi GYÜ'ler indirim takviminden faydalanabilirken (10 yıl civarında), Türkiye GB sebebiyle, fiilen (de facto) bunun yarısı kadar bir sürede pazarını açmak zorunda olmakta,

• Buna, mukabil pazara giriş süreçleri açısından daha uzun sürede tarife indirimine gidecek olan GYÜ pazarlarında daha uzun süre yüksek tarifelerle karşı karşıya kalması söz konusu olmakta,

• AB pazarları açısından değerlendirildiğinde ise, % 4'ler seviyesinde olan ortalamanın muhtemelen % 2.5 – 3 seviyesine inmesi, bu sebeple tarife marjlarında meydana gelecek erimeyle birlikte, GB tarafından sağlanan avantajların ihmal edilebilir bir seviyeye inmesi tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır.

• Türkiye AB'de sıfır gümrükle karşı karşıya olduğu için, Turda, AB'den ilave pazar açılımı beklentisi bulunmamakta, AB pazarına yönelik tercihli tarife marjlarının korunması hususuna odaklanmaktadır. Bu husus ise, pazara giriş sürecinde, AB dışı ülkelere, özellikle de orta ve büyük GYÜ'lere odaklanılmasını, dolayısıyla da Güney-Güney Ticaretini öne çıkarmakta, bu husus ise Türkiye'nin 2000'den beri uyguladığı Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi ile bire bir örtüşen bir yaklaşım teşkil etmektedir.

• Türkiye'nin Diğer GYÜ'lerin aksine, hassas sektörleri korumaya yönelik hükümlerden faydalanması mümkün bulunmamaktadır[40].

6.2 TDÜPG müzakerelerinde Türkiye'nin temel kaygı ve hassasiyetleri

Türkiye ile diğer GYÜ'ler arasında Türkiye aleyhine bir dengesizlik olması, bu hususun diğer pazarlara girmeyi zorlaştırması, diğer yandan aynı GYÜ'lerin Türk pazarına GB sebebiyle kolayca girebilmeleri, bu Tur sonunda bu sürecin GYÜ'ler için daha da kolaylaşacak olması, buna mukabil, söz konusu ülkelerin çok yüksek vergilerinin etkin bir şekilde indirileceği bir yaklaşımda uzlaşılamaması durumunda, Türkiye'nin bir sonraki Tura kadar bu pazarlara girmekte zorluk yaşamaya devam edeceği söylenebilir. Bu nedenle Türkiye'nin çıkarları tarife indirim müzakerelerinde genel olarak GYÜ gümrük vergilerinin radikal ve etkin bir şekilde indirileceği, ciddi pazar açılımı sağlayacak (ofansif) bir yaklaşımdan geçmektedir.

GYÜ'lere tanınacak esnekliklerin asgaride tutulması sağlanarak, bu vasıtayla, yüksek vergilere sahip GYÜ'lerin tarifelerinin mümkün olduğu ölçüde Türkiye'nin uyguladığı koruma oranları seviyelerine çekilmesi sağlanmak suretiyle Türk ihracatçısı için daha rekabetçi ve adil bir ticaret ortamı yaratılmasını hedeflenmeli, müzakerelerde

[40] Türkiye, Gümrük Birliği ve OGT uygulama zorunluluğu sebebiyle, GYÜ'lerin faydalanacakları ancak kendisinin fiiliyatta faydalanamayacağı özel ve lehte muamele hükümlerinin (esneklikler) getireceği hassas sektörlerdeki koruma imkanından yoksun bulunmaktadır. Örneğin GYÜ'ler ithalatlarının %10'u kadar gümrük tarife kaleminin hassas sektör olarak koruyabilecekken, fiiliyatta Türkiye bu imkandan faydalanamayacaktır

Tablo 5. Sanayi ürünleri ihracatı (AB dışı ilk 20 ülkeye bin $ olarak)

	2000	2007	% Değ.	Ort.Artış hızı	2007 Sanayi %
RUSYA FED.	475.508	3.772.346	693,3	34,4	4,3
A.B.D.	51.4 – 251.1	3.229.925	16,3	2,2	3,7
B.A.E.	2.777.934	2.581.499	1148,3	43,4	3,0
IRAK	206.809	1.964.815			2,3
UKRAYNA	(*)	1.187.695	566,4	31,1	1,4
İRAN	178.218	1.187.211	564,3	31,1	1,4
CEZAYİR	341.774	1.092.479	219,6	18,1	1,3
S.ARABİSTAN	261.695	1.036.566	296,1	21,7	1,2
KAZAKİSTAN	104.376	1.001.917	859,9	38,1	1,2
AZERBAYCAN	136.277	914.246	570,9	31,2	1,1
MISIR	300.175	734.401	144,7	13,6	0,8
FAS	56.970	685.620	1103,5	42,7	0,8
SURİYE	125.729	579.082	360,6	24,4	0,7
LİBYA	77.794	496.167	537,8	30,3	0,6
TUNUS	78.355	367.957	369,6	24,7	0,4
NORVEÇ	60.428	339.769	462,3	28,0	0,4
KANADA	147.546	296.210	100,8	10,5	0,3
G.AFRİKA	64.376	288.295	347,8	23,9	0,3
PAKİSTAN	47.504	131.913	177,7	15,7	0,2
MALEZYA	23.382	62.677	168,1	15,1	0,1

öncelik formül temelli indirim yaklaşımına verilmeli, müzakerelerin sektörel inisiyatif kısmında 'zorunlu' katılım yaklaşımı tercih edilmelidir.

Bu çerçevede, tarife indirimlerinde yüksek gümrük tarifelerinde düşük gümrük tarifelerine oranla daha radikal indirim sağlayan doğrusal olmayan İsviçre formülünün kabulü, çok yüksek, zaman zaman ticareti imkansız kılan (*prohibitive*) gümrük duvarlarıyla korunan GYÜ pazarlarında gerçek anlamda pazara giriş açılımı sağlayacaktır. Bu kapsamda Güney-Güney ticaretinin derinleştirilmesine uygun bir yaklaşım elde edilmiş olacaktır.

Diğer yandan, tekstil ve giyim ürünleri sektörleri başta olmak üzere, emek yoğun sektörlerde küresel ölçekte, iç pazarında, daha da önemlisi AB pazarlarında ciddi bir rekabet baskısı ile karşı karşıya kalmakta, bu husus ise Türkiye'nin radikal pazar açılımı gerektiren genel-ofansif çıkarlarıyla, emek yoğun sektörlere yönelik korumacı-defansif çıkarları arasındaki temel bir açmaz, paradoks konumunda bulunmaktadır.

Türkiye'nin DTÖ'de GYÜ konumunda olmasına rağmen esnekliklerden faydalanamayacak olması, buna mukabil GYÜ'lerin ise hem pazar açılımları hem de korumacılık perspektifinden bu konuda çok daha iyi konumda bulunmaları, Türkiye'yi, GYÜ esnekliklerini mümkün olduğu kadar düşük tutma yönünde bir politika seçeneğine zorlamaktadır.

Bu husus ise, bir yandan, örneğin 2008 Temmuz Belgesindeki GÜ'lere yönelik katsayıların daha da aşağıya çekilmesine karşı olmak, ayrıca, GYÜ'lerin katsayılarınını daha da yukarıya çekilmesini önlemek , bu çerçevede de AB'deki (ve GÜ'lerdeki) indirimleri asgaride tutmak, GYÜ'lerdeki indirimleri ise azamiye çekmek gibi -GB içinde olunmaması durumda Türkiye'nin muhtemelen tamamen zıddını savunacağı- bir pozisyona itmektedir.

Öte yandan, GYÜ'lerdeki her esnekliğin hem pazar hem de göreceli olarak rekabet kaybına yol açacağı gerçeği, GYÜ'lere tanınacak spesifik esnekliklerde, Türkiye'yi bir GÜ gibi muhalif konumuna itmekte ve bu durum TDÜPG müzakerelerine yönelik bir diğer açmazını teşkil etmektedir.

Genel olarak özetlemek gerekirse, Türkiye için optimum müzakere pozisyonunun, özellikle formül yaklaşımı kapsamında, katsayıların mümkün olduğu kadar birbirine yakın olmasını sağlayacak, genel olarak DKG Bildirisi 16. Paragrafının iddialı hedeflerinden sapılmasını engelleyecek, özellikle geleceğe yönelik ve dinamik ihracat sektörleri için (taşıt araçları ve yan sanayi, makinalar, elektrik-elektronik, demir çelik ürünleri, kimyasallar v.b) pazar açılımı sağlayacak ofansif bir yaklaşım takip etmek, diğer yandan emek yoğun sektörlerin yapısal uyum (structural adjustment) programları ile desteklenmesi olduğu düşünülmektedir.

Türkiye ihracatının yarıdan fazlasının gerçekleştirildiği AB pazarında, Gümrük Birliğine bağlı olarak sahip olunan tarife marjı avantajları, bu Tur sonucunda gerçekleştirilecek, OGT indirimleri neticesinde hemen hemen ihmal edilebilir bir seviyeye inecek gibi görünmektedir. Bu çerçevede, ortaya çıkacak erozyonun etkilerinin izalesi noktasında Türkiye'nin AB ile müzakereler yaparak bahse konu etkilerin tazmini noktasında destek temininin -DTÖ kuralları ile uyumlu olacak şekilde- gerekli olduğu düşünülmelidir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

DTÖ Turu TDÜPG müzakerelerinde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı kendine has durum, dış ticaret müzakere mantığı ve tekniği açısından oldukça ilginç ve dikkate değer bir durum arz etmektedir. Türkiye bir yandan bir GYÜ statüsünde müzakere süreci yönetmekte, buna mukabil, TDÜPG Müzakere sonuçlarından GYÜ'ler gibi faydalanamayacak olması sebebiyle de, hem Gelişmiş Ülkeler hem de GYÜ'lere nazaran bir çok dezavantaja sahip bulunmaktadır.

Halihazırda AB pazarına giriş sorunu bulunmayan, buna mukabil Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi ile kendisine ciddi oranda alternatif pazarlar da açan, bu kapsamda önemli çabalar sarf eden Türkiye açısından TDÜPG müzakerelerinin iddialı sonuçlar doğuracak şekilde nihayetlenmesi büyük önem arz etmektedir.

AB ile yaptığı gümrük birliğinin yarattığı sonuçlar sebebiyle, Türkiye ofansif bir tarife indirim müzakere stratejisi uygulamak durumunda kalmaktadır. Buna mukabil, özellikle hassas-emek yoğun sektörlerde hem iç pazarında hem de AB pazarlarında karşı karşıya kalacağı rekabet baskıları sebebiyle ofansif politakaların hayata geçirilmesinde zaman zaman problemlerle karşılaşabilmektedir. Bu durum esasen, Türkiye'nin müzakerelerin ötesinde yapısal bir uyum planı geliştirmeye yönelik ihtiyacını da gün ışığına çıkarmaktadır. Türkiye'nin özellikle küresel ticarette rekabet zorluklarıyla karşı karşıya kalan hassas sektörlerinin liberalizasyonuna yönelik olarak, TDÜPG kapsamındaki genel müzakere pozisyonunu sürdürmesi, buna mukabil bu sektörlerin sıkıntılarının ortadan kaldırılabilmesine yönelik yapısal bir uyum programı geliştirmesinin ülke sanayine önemli katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Yılmaz (2005), *The WTO Negotiations on Industrial Tariffs: What is at Stake for Developing Countries*, Third World Network-TWN, Cenevre.

Aran, Bozkurt (2008), 'The Doha Development Round of International Trade Negotiations', *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*, 30 (8), Ağustos.

Bachetta, Marc ve Bijit Bora (2003), *Industrial Tarif Liberalization and the Doha Development Agenda*, Development and Economic Research Division, Cenevre: WTO.

Deardorff Alan V. ve Robert M. Stern (2007), *What Should the Developing Countries Do in the Context of the Current Impasse of the Doha Round?* University of Michigan Discussion Paper No. 559, Şubat 2007.

DTM (2007), *Dış Ticaret Müsteşarlığı DTÖ'nün Yapısı ve Doha Müzakereleri Hakkında Bilgi Notu*, bkz.: http:www.dtm.gov.tr

Ferguson, Ian (2006) , The World Trade Organization: The Non-Agricultural Market Access Negotiations, August 30.

Ferguson, Ian (2008), 'WTO Negotiations: The Doha Development Agenda' CRS *Report for Congress*, Washington D.C, Ocak.

Francois, J. ve W. Martin (2003), 'Formula Approach for Market Access Negotiations', *The World Economy*, 26 (1).

Goode, Walter (2003), *Dictionary of Trade Policy Terms*, Cambridge: Cambridge University Press ve WTO, 4. bası.

Laborde, D.; W. Martin ve D. van der Mensbrugghe (2008), 'Implications of the Doha Draft Agricultural and NAMA Modalities for Developing Countries', XIth GTAP conference, Helsinki, Finland.

Laird, Sam (2006), 'Economic Implications of WTO Negotiations on Non-agricultural Market Access', *The World Economy*, 29 (10), ss. 1363-1376.

Legrain, Philippe (2006), 'Why NAMA Liberalization is Good for Developing Countries', *The World Economy,* 29 (10), ss. 1349-1362.

Messerlin, Patrick A. (2006), 'Enlarging the Vision for Trade Policy Space: Special and Differentiated Treatment and Infant Industry Issues', *The World Economy,* 29 (10), ss. 1395-1407.

Milner, Chris (2006), 'Making NAMA Work: Supporting Adjustment and Development', *The World Economy*, 29 (10), ss. 1409-1422.

Sutherland, Peter D. (2005), 'Correcting Misperceptions', *Foreign Affairs*, Aralık 2005, WTO Special Edition.

TDÜPGMŞubatMetni,
http://www.wto.org/english/tratop_e/markacc_e/namachairtxt_feb08_e.doc

TDÜPGMMayısMetni,
http://www.wto.org/english/tratop_e/markacc_e/namachairtxt_feb08_e.doc

Tekstil ve konfeksiyon sektöründe tüm üye ülkelerin tarifelerinin armonizasyonunu öngören Türkiye inisiyatifi, 22 Mart 2006 tarihili JOB(06)/60 Numaralı DTÖ belgesi.

WTO NEWS: SPEECHES — DG PASCAL LAMY 22 Kasım 2006, 'WTO Doha Development Agenda: Building on the Uruguay Round towards a freer, fairer world trading system'

WTO NEWS: SPEECHES — DG PASCAL LAMY 3 Aralık 2007 'Tariff talks crucial to industrialization strategies of developing countries'

WTO, Draft Modalities for Non-Agricultural Market Access - Third Revision, TN/MA/W/103/Rev.2 simgeli belge, 10 Temmuz 2008, bu metin için bkz.: http://www.wto.org/english/tratop_e/markacc_e/namachairtxt_july08_e.pdf

HİZMET TİCARETİNDE SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI: TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI

Mustafa PULAT*

1. Giriş

Doha Kalkınma Gündemi (DKG) bağlamında görece geri planda kalan alanlardan biri olan hizmet ticareti, gelişmekte olan ülkeler bakımından küresel ekonomiye daha etkin katılabilme, istihdam yaratma ve mal ticaretine kıyasla daha hızlı büyüyen bir alan olması itibariyle önem taşımaktadır.

8 yıl süren Uruguay Turu müzakereleri sonrasında 1995'te kurulan DTÖ, uluslararası ticaret sistemi açısından önem taşıyan hizmet ticareti gibi GATT/DTÖ sistemi için yeni bir konuda ticaret kuralları yaratmıştır. Küresel planda en hızlı büyüyen sektörleri içeren hizmet ticareti konularını (mesleki hizmetler, haberleşme hizmetleri, müteahhitlik ve ilgili mühendislik ve mimarlık hizmetleri, eğitim, çevre, mali, sağlık ve sosyal, turizm, seyahat ve ulaştırma hizmetleri gibi) düzenlemek üzere Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (*General Agreement on Trade in Services-GATS*) DTÖ sistemine eklenmiştir.

2. Hizmet Ticareti Anlaşması Çerçevesinde Temel Kavram ve Yaklaşımlar

Hizmet ticaretini küresel planda düzenleyen ilk uluslararası anlaşma olma özelliği taşımakta olan GATS, DTÖ üyesi ülkeler itibariyle genel yükümlülükler ve disiplinler içermektedir. Küresel ekonomi ve ticaret için hayati önem taşıyan telekomünikasyon, mali hizmetler, denizcilik ve hava taşımacılığı hizmetleri, MFN istisnaları ve hizmeti sunacak gerçek kişilerin dolaşımı (Mode IV) için GATS'a özel ekler derç edilmiştir. Ayrıca, üye ülkelerin, hangi hizmet sektörlerinde bağlayıcı taahhütleri olduğuna ilişkin pazara giriş taahhüt listeleri (*GATS commitments*) ve en çok kayrılan ulus (*Most Favoured Nation-MFN*) ilkesine GATS bağlamında getirdikleri istisnaları içeren MFN istisnaları listeleri GATS'ın unsurlarını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, GATS sayılan unsurlarıyla bir bütündür.

* Mustafa Pulat, Daire Başkanı, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2002-2006 arasında DTÖ nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde Başkâtip ve Müsteşar.

GATS, bütün hizmet sektörlerini kapsar. UNCTAD tarafından geliştirilmiş olan Merkezi Ürün Sınıflandırması (*Central Product Classification-CPC*) çerçevesinde hizmet ticareti sektörler itibariyle düzenlenmiş olup, üye ülke taahhüt listelerinde de yaygın olarak bu şekilde sınıflandırılmıştır.

Bir üye ülke herhangi bir hizmet sektöründe GATS taahhüdü üstlenmişse, DTÖ'nün temel ilkelerinden MFN temelinde o sektörde bütün diğer DTÖ üyelerine aynı muameleyi yapmak zorundadır. Bir üye ülkenin GATS taahhütlerine MFN istisnaları getirme yaklaşımı DTÖ sistematiğinden sapma oluşturmakta, üye ülkelere GATS kapsamında belli bir esneklik getirmektedir. Bu yaklaşımın doğmasının nedeni, GATS müzakere edilirken, üye ülkelerin eski anlaşmalarında mevcut olan tercihli ticaret düzenlemelerini geçici olarak muhafaza etmek istemeleridir. MFN istisna listelerine ilave yapılmaması esastır. Bu listelerde mevcut istisnaların muhafaza edilmelerindeki amaçlar, bunlara halen ihtiyaç duyulup duyulmadığı gibi hususlar GATS müzakereleri bağlamında gözden geçirilmektedir.

Üye ülkelerin GATS taahhütleri, hizmet ticaretinde pazara giriş bağlamında ulusal muameleye (*National Treatment-NT*) tabi olacak hizmet sektörlerini içermektedir (XVII. Madde). Bu taahhütler, herhangi bir hizmet sektöründe, bir üye ülkenin pazarının dış rekabete ne kadar açık olduğunu ve DTÖ açısından bağlı hale getirilip getirilmediğini ortaya koymaktadır.

Bu durum, yabancı yatırımcıların bir ülkenin hizmet ticaret pazarına ilgilerini olumlu yönde etkilemekte, GATS taahhütlerinin "bağlı" olarak DTÖ'ye kote edilmeleri, yabancı yatırımcılar açısından güvence olarak görülmekte ve pazarın cazibesini artırmaktadır.

Bu nitelikte olan ve DTÖ'ye kote edilmiş bulunan taahhütlerin geri çekilmesi, DTÖ Hizmet Ticareti Konseyi (GATS Konseyi - *Council for Trade in Services*) içinde belli bir hukuki sürece tabidir. Taahhütlerin geri çekilmesinden zarara uğradığını iddia eden diğer üyelerin taahhüdünü geri çeken ülke tarafından başka alanlarda verilebilecek tavizlerle kayıplarının giderilmesi esastır. Talebi doğan üyenin bunu somut olarak ortaya koyması gerekmektedir. Nitekim Avrupa Birliği'nin (AB) 2004 yılındaki genişlemesi sonrasında, bazı yeni AB üyesi ülkelerin, DTÖ taahhütlerini AB ile uyumlulaştırarak bazı sektörlerde eski taahhütlerine kıyasla daha geriye gitmeleri Hizmet Ticareti Konseyi'nde yukarıdaki çerçevede ele alınmıştır.

Anlaşmanın uygulanması bakımından GATS bünyesinde oluşturulmuş organlar mevcuttur. Bunlardan, GATS Konseyi DTÖ Genel Konseyi'nin altında hizmet ticaretinden sorumlu ana-çatı organdır. DTÖ'nün 4 ana organından biridir. GATS

Konseyi yıl boyunca resmi ve gayrı resmi toplantılarla bir araya gelmekte ve hizmet ticareti müzakerelerinin genel çerçevede değerlendirilmesi için de GATS Konseyi Özel Oturumu (*Council for Trade in Services in Special Session*) şeklinde toplanmaktadır.

GATS Konseyi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren alt organlar, Uruguay Turunda tamamlanamayan GATS disiplinlerini oluşturmayı hedeflemektedirler.

Alt organlar arasındaki, Mali Hizmetler Komitesi (*Committee on Trade in Financial Services-CTFS*), mali hizmetlerde ticari ve mevzuata dair gelişmeleri ele almaktadır. Ulusal Düzenlemeler Çalışma Grubu (*Working Party on Domestic Regulation*), GATS'ın VI/4. maddesi çerçevesinde ulusal düzenlemelere dair DTÖ disiplinleri geliştirmeye çalışmaktadır. GATS Kuralları Çalışma Grubu (*Working Party on GATS Rules*), acil korunma önlemleri (Madde X); kamu alımları (Madde XIII) ve sübvansiyonlar (Madde XV) konularındaki müzakereleri yürütmektedir. Özel Taahhütler Komitesi (*Committee on Specific Commitments*) ise, üye ülkelerin GATS taahhüt listelerinin daha anlaşılır olması amacıyla yapılabilecek iyileştirmeleri ve hızlı gelişen belli sektörlerin (hukuk, posta-kurye, inşaat ve müteahhitlik, çevre ve enerji hizmetleri gibi) hizmet ticareti bakımından sınıflandırılmasına ilişkin teknik konuları görüşmektedir.

Görüleceği üzere, GATS konseyi alt organlarında hizmet ticareti sektörlerinin teknik boyutları ve hizmet ticaretini gelecekte şekillendirecek önemli konular irdelenmektedir.

Doha Kalkınma Gündemi müzakerelerindeki ilerlemelere göre, GATS Konseyi ve alt organları toplantıları paralelinde, çeşitli hizmet sektörlerinde ve belli alanlarda (hizmet ticaretinde ilave serbestinin nasıl sağlanabileceği; müzakerelerin daha hızlı nasıl yürütülebileceği gibi) ilgili üye ülkeleri buluşturan "Dostluk Grupları" toplantıları ve ikili veya çoklu talep-teklif müzakereleri yapılmaktadır.

GATS, hizmet ticaretinin gerçekleştirilme biçimlerini 4 şekilde saptamıştır:

Sınır ötesi ticaret (*Cross Border Supply-Mode I*): Hizmetin bir ülkeden diğerindeki tüketiciye sağlanmasını ifade eder. Örneğin, bir doktorun internet aracılığıyla bir başka ülkedeki hastasına danışmanlık hizmeti vermesi ya da uluslararası telefon görüşmeleri bu kategoridedir.

Yurt dışında tüketim (*Consumption abroad-Mode II*): Ülke dışında tüketilen hizmetler, örneğin; turizm bu sınıftadır.

Ticari varlık (*Commercial presence-Mode III*): Bir ülkede bir firmanın kurularak veya şubeleri aracılığıyla hizmet sunması bu hizmet sunum şekli altında değerlendirilir.

Gerçek kişilerin yabancı bir ülkede hizmet sunmaları (*Presence of natural persons-Mode IV*): İthal edilmiş olan bir baraj elektrik üretim ünitesinin yabancı teknisyenlerce bakımı, tamiri veya danışmanın teknisyenin hizmetini bir başka ülkedeki müşterisine sunmak üzere ilgili ülkede bulunmasını ifade etmektedir.

GATS açısından tartışmalı bir konu kamu hizmetlerinin durumudur. GATS, ticari temelde sağlanmayan ve başka girişimcilerce verilmeyen hizmetleri kamu hizmetleri olarak tanımlamaktadır. Bu hizmetler, GATS disiplinlerine tabi olmayıp, müzakereler dışında tutulmuşlardır. Ayrıca, pazara giriş ve ulusal muamele taahhütlerinden de muaftırlar. Diğer yandan, Doha Kalkınma Gündemi kapsamındaki müzakerelerin dışında olmakla beraber, yaygın olarak kamu hizmeti sayılan eğitim hizmetlerinde; özellikle yüksek öğretim hizmetlerinde serbesti arayan ve tek yanlı açılım yapmak isteyebilecek üye ülkeler, katılımın gönüllülük esasında gerçekleştiği küçük müzakere grupları oluşturmuştur. Anglo-Sakson ülkelerinin önderliğinde çalışan "Eğitim Hizmetlerinin Dostları Grubu", üyelerinin Doha Kalkınma Gündemi sonunda bu alanda ilave anlamlı taahhütler üstlenmeleri beklenmektedir. Ancak, gruba üye ülkeleri bu konuda bağlayan hukuki bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Diğer DTÖ Anlaşmaları'nda olduğu gibi, GATS'ta da temel ilkelerden biri şeffaflıktır. Üye ülkeler, GATS'a kote edilmiş hizmet ticareti sektörlerinde ulusal düzenlemelerde meydana gelen değişiklikleri kamuya açık biçimde yayınlamakla ve DTÖ'ye bildirmekle yükümlüdürler. Diğer üye ülkelerin ilgili kurumlarının bu konularda olabilecek sorularının yanıtlanması ve bilgi taleplerinin karşılanması için üye ülkelerin temas noktası teşkil etmeleri gerekmektedir. Temas noktalarının iletişim bilgileri değiştikçe üyelerin bunları DTÖ'de de güncellemeleri beklenmektedir.

Üye ülkelerin hizmet ticareti pazarlarını, kamu yararı, tüketicilerin korunması gibi saiklerle düzenlemeleri ve sağlıklı bir işleyişe kavuşturmaları da GATS'ta yer alan ilkelerden bir başkasıdır. Bir üye ülke tarafından herhangi bir hizmet sektörünün GATS'a kote edilmesi, bu sektörde kalite, fiyat, tüketicinin güvenliği ve korunması gibi konularda üye ülkenin düzenleyici haklarından feragat ettiği anlamına gelmemektedir. Üyeler, faydalı olacağına inandıkları düzenlemeleri yapma hakkına sahiptirler. Bununla birlikte, GATS'ta 'ulusal düzenlemeler' olarak adlandırılan hususların; makul, yukarıdaki amaçlara hizmet eder ve tarafsız nitelikte olmaları gerekmektedir.

Üyeler arasında nitelikli iş gücünün hareketliliğini kolaylaştıran; 'karşılıklı tanıma anlaşmaları' GATS bağlamında düzenlenmiştir. Bu çerçevede, üyelerin, diğer üyeler arasında mevcut olabilecek karşılıklı tanıma anlaşmalarına katılma hakları tanınmış, DTÖ'ye bildirilmesi gereken bu tip anlaşmaların örtülü korumacılık yapılması amacıyla kullanılmamaları kayıt altına alınmıştır.

DTÖ'ye kote edilerek "bağlanan" hizmet sektörlerinde yabancı firmalarca elde edilebilecek gelirlerin yurt dışına transfer edilmelerinde serbesti sağlanması da GATS kapsamında düzenlenmiştir. Bunun istisnası, bir üye ülkenin geçici olarak ödemeler dengesi sorunuyla karşılaşmasıdır [1].

3. Hizmet Ticareti Müzakerelerinde Türkiye'nin Tutumu

Diğer DTÖ Anlaşmalarına kıyasla GATS'ın önemli bir özelliği, üyelerce aşamalı serbesti sağlanması için Anlaşmadaki GATS müzakerelerine ilişkin olarak önceden belirlenmiş gündem (*built-in agenda*) kapsamında müzakerelere girilmesinin öngörülmesi olmuştur. Bu durum hizmet ticaretinin uluslararası ticaret sistemi

---

[1] GATS Anlaşması bütünleyici unsuru olan bazı ekler de içermektedir.
MFN istisnaları eki (Annex on Article II Exemptions), yukarıda değinilen MFN ilkesine üyelerin getirdikleri istisnaların ilke olarak 10 yıl geçerli olacağını ve bilahare gerçekleştirilecek müzakerelerle bu istisnaların ortadan kaldırılmalarının hedefleneceğini hüküm altına almıştır.

Gerçek kişilerin dolaşımı (Annex on Mode IV) eki çerçevesinde, hizmet sunucusu gerçek kişilerin GATS bağlamında nasıl muamele görecekleri belirlenmiş, GATS'ın, daimi ikamet, istihdam veya vatandaşlık peşinde olan gerçek kişileri kapsam dışında bıraktığı kayıt altına alınmıştır. Böylelikle, gelişme yolundaki ülkeler (GYÜ) açısından önem taşıyan bir hizmet sunum şekli (Mode IV), GATS'da daha ziyade gelişmiş ülkelerin lehine olacak şekilde düzenlenmiştir. ABD'yi sarsan 11 Eylül terör olayları ve bunu takip eden küresel terör olayları sonrasında, özellikle gelişmiş ülkelerin vize-göçmenlik rejimlerinde katılaşma oluşmuştur. İşsizlik ve uluslararası terörizm gibi sorunların arttığı bir ortamda, üyelerin bu alanda ne ölçüde liberal olabilecekleri de DTÖ'de tartışılmaktadır.

Hava taşımacılığı hizmetleri eki ile uçak onarım-bakım hizmetleri, hava taşımacılığı satış ve pazarlama ve bilgisayarlı rezervasyon hizmetleri (bunlar "*soft rights*" olarak da adlandırılır) GATS kapsamına alınmış, hava trafik hakları ve bunlarla doğrudan bağlantılı; ikili anlaşmalarla düzenlenmiş hizmetler (bu gibi haklar "*hard rights*" olarak tanımlanmaktadır) GATS dışında bırakılmıştır. Sözkonusu ekin GATS Konseyi bağlamında düzenli olarak gözden geçirilmesi yapılmakta olup, hava taşımacılığı hizmetlerindeki gelişmeler uyarınca, hangi hakların GATS kapsamına eklenebileceği; yani GATS taahhütleri olarak taahhüt listelerinde yer alabileceklerine dair müzakereler sürmektedir. Özellikle, yer hizmetlerinin trafik hakları dışında tutulmaları ve "*soft rights*" kapsamında değerlendirilmeleri bu müzakerelerin odak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Mali hizmetler eki, bütün ekonomik faaliyetler itibariyle kilit önemdeki bankacılık, sigortacılık gibi mali hizmetleri kapsamaktadır. Ek, GATS'ın bu hizmetlere nasıl uygulanacağını düzenlemiş, üyelerin, mali hizmetler sektörlerinin sağlıklı işleyişi bakımından akılcı nedenleri ileri sürerek mali denetleme önlemlerini alma haklarını korumuştur.

Deniz taşımacılığı hizmetleri eki, uluslararası denizcilik, yardımcı-tamamlayıcı (*auxiliary services*) hizmetler, liman hizmetlerine erişim ve bunlardan faydalanma haklarına ilişkindir. Bu eke taraf olan üyeler, taahhütlerin geri çekilmesine ilişkin genel GATS sınırlamaları dışında, Doha Kalkınma Gündeminin tamamlandığı tarihten önceki 60 gün içinde denizcilik hizmetlerine dair taahhütlerini geliştirme, değiştirme veya geri çekme hakkına sahiptirler. Üyelerin, bu süreç zarfında denizcilik hizmetlerindeki MFN istisnalarına dair tutumlarını da nihai hale getirmeleri gerekmektedir.

Haberleşme hizmetleri eki, ekonomik değeri ve diğer sektörlerdeki faaliyetlerin yürütülmesi bakımından taşıdığı önem itibariyle GATS'ta ayrı bir ek ile düzenlenmiştir. Bu eki, GATS taahhüt listelerine derç eden üye ülkelerin yabancı hizmet sağlayıcılarına kamu haberleşme şebekelerine erişim hakkı sağlama yükümlülükleri bulunmaktadır.

açısından görece yeni bir alan olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1995 yılında DTÖ'nün kurulmasıyla bazı alanlarda başlayan GATS müzakereleri, "built-in agenda" kapsamında Doha Kalkınma Gündemi müzakerelerinden önce 2000 yılında başlamıştır. Bu kapsamdaki GATS müzakereleri, Doha Kalkınma Gündemi müzakerelerinin 2001 yılında başlatılmasıyla 'tek paket' (*single undertaking*) içine alınmıştır.

Türkiye, hizmet ticaretinde rol oynayan, müzakerelere imkânları ölçüsünde etkin ve yapıcı olarak katılan ve katkı yapan bir üye ülke olarak DTÖ'de algılanmaktadır. DTÖ'de GYÜ statüsünde olan Türkiye'nin GATS taahhüt listesi diğer birçok GYÜ'ye kıyasla daha fazla sektörü ve ileri seviyede serbestîyi içermektedir.

MFN istisnaları müzakereleri (GATS II. Madde), üye ülkelerin taahhüt listelerine bir defaya mahsus olmak üzere ekledikleri listelerde yer alan istisnalara ihtiyaç kalıp kalmadığının irdelendiği, ihtiyaç kalmayanların listelerden çıkarılmalarının beklendiği bir süreçtir. İstisnalar ilke olarak 10 yıl süreli için öngörülmüş olmakla beraber, üyelerin çoğunluğu bunları süresiz kaydıyla listelerine derç etmişlerdir.

Türkiye, GATS taahhütleri itibariyle belli sayıda MFN istisnasını muhafaza etmektedir. Zira Türkiye'nin kuzeydeki (Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya) doğudaki (Azerbaycan, İran, Kırgızistan hariç Orta Asya Cumhuriyetleri) ve güneydeki (Suriye, Irak, Libya, Cezayir gibi) bölgesel ticari ortaklarının önemli bir bölümü henüz DTÖ üyesi değildir ve Türkiye'nin bu ülkelerle mevcut ekonomik, ticari ilişkileri ikili ve bölgesel ticari anlaşmalarla düzenlenmektedir. Türkiye'nin coğrafyasında sözkonusu anlaşmaların siyasi önemlerinin de bulunduğu vurgulanmalıdır. Bu nedenle, orta vadede istisnaların Türkiye'nin MFN listesinden düşürülmeleri beklenmemektedir. Öte yandan, artık ihtiyaç duyulmayan bazı MFN istisnalarının Türkiye'nin MFN listesinden düşürülebileceği Doha müzakereleri çerçevesinde gerçekleştirilen MFN gözden geçirmesinde belirtilmiştir.

Ulusal düzenlemeler müzakereleri (GATS IV/4 Madde), 1995 yılında başlamış olup, Ulusal Düzenlemeler Çalışma Grubunda sürdürülmektedir. Doha Kalkınma Gündemi müzakerelerinin tamamlanmasıyla, yabancı hizmet sağlayıcılarının tabi olacakları, hukuken bağlayıcı, genel ulusal düzenlemelerin ve disiplinlerinin oluşturulmasını ve hizmet ticaretinde yabancı yatırımcılar bakımından öngörülebilirliğin artırılmasını hedeflemektedir.

Müzakerelerde 1998 yılında kabul edilen muhasebecilik disiplinleri önemli bir gelişme oluşturmuş, diğer sektörler ve ulusal düzenlemeler açısından bu disiplinler esin kaynağı haline gelmiştir. Mevcut süreçte, niteliklerin, diplomaların karşılıklı

tanınması, bunlara dair süreçlerin, teknik ölçütlerin, lisanslama şartlarının mümkün mertebe yeknesaklaştırılması ve genel disiplinlere tabi tutulması gibi konular da görüşülmektedir[2] .

Türkiye, hizmet ticareti sektörlerinde etkin ulusal düzenlemeler geliştirmekte çeşitli nedenlerle geri kalmış olan özellikle GYÜ'lerin düzenleme yapma haklarını kısıtlamayacak, genel, şeffaf ve uygulanabilir disiplinlerin geliştirilmesinden yana tutum benimsemiştir. Bu nitelikte disiplinler, Türkiye pazarında yabancı yatırımcılar bakımından öngörülebilirliği ve pazara girişi artırırken, belli hizmet ticareti sektörlerinde ihracatta ileri konumda olan Türk firmalarının yabancı pazarlara girişini ve daha şeffaf şartlarda faaliyet göstermelerini de kolaylaştırabilecektir.

GATS kuralları müzakereleri (GATS X, XIII, XV. Maddeler)1995 yılında başlamış, bu bağlamda, acil korunma önlemleri, kamu alımları ve hizmet ticaretinde sübvansiyonlar konuları ele alınmaktadır.

Hizmet ticaretinde mal ticaretinde olduğu gibi acil korunma önlemlerine ihtiyaç duyulduğu özellikle 1998 yılındaki mali bunalımını ağır yaşayan ASEAN ülkelerince savunulmaktadır. Bu ülkeler, hizmet ticaretinde GATS taahhütlerini bunalım süresince geçici olarak askıya alamamalarını ve bazı düzenleyici haklara sahip olmamalarını bahse konu bunalımı ağır yaşamalarının temel nedenlerinden biri olarak yansıtmaktadırlar.

Diğer üye ülkeler ise, bu durumun üstlenilmiş olan GATS taahhütlerini sıfırlayacağını, GATS ile sağlanmaya çalışılan hizmet ticaretinde öngörülebilirlik ve şeffaflık ile bağdaşmayacağını, hizmet ticaretinin doğası ile uyuşmayacağını, GATS'ın zaten yeterince esnek olduğunu, sorunu çözmek için GATS taahhütlerinden geri gidilmesinden ziyade başka ekonomik mali önlemlere ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadırlar. Esasen, böyle bir yönteme başvuracak üyenin, istihdam ve yabancı sermaye çekmek gibi konularda kendisine zarar vereceğini de ileri sürmektedirler. Bu gruptaki üyelerin görüşlerinde haklılık payı olduğu düşünülmektedir. Nitekim bir GYÜ için ileri sayılabilecek GATS taahhütlerine sahip olan Türkiye de bu görüşleri paylaşmaktadır. Ayrıca, üye ülkeler açısından bu nitelikte ekonomik veya mali bunalım durumlarında, kısıtlamalar (acil korunma önlemleri) görece en kolay biçimde gerçek kişilerin hizmet sunumları (Mode IV) itibariyle uygulanabileceğinden, bunların gerçekten de GYÜ'ler lehine sonuç verecekleri tartışmalıdır.

[2] Ulusal düzenlemelerde uyulacak disiplinlere dair taslak bir metin 24 Ocak 2007 tarihinde üyelere Ulusal Düzenlemeler Çalışma Grubu Başkanı tarafından dağıtılmış, 18 Nisan 2007 tarihinde metin tadil edilmiştir.

GATS, XIII. Madde kamu alımlarını kamusal hizmetler itibariyle düzenlemiştir. Hükümetlerce kamusal amaçlarla satın alınan hizmetler, ticari olarak yeniden satılmamak ve ticari bir hizmetin sağlanmasında kullanılmamak kaydıyla, GATS'ın MFN, ulusal muamele ve pazara girişe dair ilkelerinden muaftır. Öte yandan, DTÖ'nün kurulduğu tarihten sonraki iki yıl içinde bu alanda müzakerelere başlanması XIII. Maddenin 2. fıkrasında kayıt altına alınmıştır. Esasen açık olan bu madde uyarınca müzakerelere girilmesi fikri DTÖ'de büyük ölçüde AB tarafından savunulmaktadır. Ancak, AB'nin bu pozisyonunda DTÖ'de büyük ölçüde yalnız kaldığını belirtmek mümkündür.

Üye ülkelerin çoğunluğu, özellikle de GYÜ'ler, Doha Kalkınma Gündemi'nden kamu alımları çıkarıldığı için bu alanda müzakerelerin yapılamayacağını, katılımın gönüllü olduğu (çoklu anlaşma-plurilateral-olarak nitelendirilmektedir). Kamu Alımlarında Şeffaflık Anlaşması'nın DTÖ bakımından kamu alımlarını düzenlediğini ve sadece hizmet ticareti için bu alanı düzenlemenin kamu alımlarında iki başlılık yaratacağını savunmaktadırlar. Nitekim hizmet ticaretinde kamu alımları müzakereleri somut bir sonuca ulaşırsa, biri çoklu (*plurilateral*) ve katılımın gönüllü olacağı, diğeri çok taraflı (*multilateral*) ve katılımın zorunlu olacağı ikili bir sistem doğabilecektir. Böyle bir durumun DTÖ hukuk sisteminin yapısı ve işleyişi bakımından da sağlıklı olmayacağı düşünülmektedir.

GATS'da kamu alımları itibariyle yaratılmış olan bu durumun, Uruguay Turu Tek Paket anlayışının ve müzakere alanları itibariyle üyelerin arasında gerçekleşen zorlu ver-ve-al egzersizinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

GATS'ın XV. Maddesi hizmet ticaretinde ticareti bozucu sübvansiyonların olabileceğini, bunların olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılabilmesi için DTÖ disiplinleri geliştirilmesi için müzakerelere girişileceğini, bu müzakerelerde telafi edici (denkleştirici) önlemlerin de ele alınacağını, GYÜ'lere müzakerelerde esneklik tanınacağını, bu ülkelerin özel ihtiyaçlarının dikkate alınacağını ve üyelerin ilk aşamada bilgi/veri teatisinde bulunacaklarını düzenlemiştir.

Müzakerelerde daha ziyade sübvansiyonların tanımı ve bilgi teatisinde odaklanılmış olmakla beraber, hizmet ticaretinde küresel düzeydeki veri eksikliği, hizmet ticaretindeki sektörlerinin bazılarının iç içe geçmişlikleri (turizm-hava taşımacılığı hizmetleri gibi), gelişmiş ülkeler kadar bazı önde gelen GYÜ'lerin de bilgi teatisinden kaçınır izlenim bırakmaları somut ilerleme kaydedilmesini zorlaştırmaktadır.

Türkiye, öncelikle hizmet ticaretinde sübvansiyon tanımının yapılmasını, GYÜ'lerin özel ihtiyaçlarının müzakerelerde dikkate alınmasını, GYÜ'lerce temel kamu hizmetlerine verilen sübvansiyonların müzakereler kapsamı dışında tutulmasını, müzakerelerde uluslararası ticareti olumsuz etkileyen "zararlı" sübvansiyonların irdelenmesini ve bu amaçla bilgi teatisi yapılmasını savunmaktadır. Bazı hizmet sektörlerinde (inşaat ve müteahhitlik, turizm, hava taşımacılığı ve sağlık gibi) Türkiye gibi küresel ölçekte rekabet gücü yüksek olan ülkelerin, DTÖ disiplinleri dışında kaldığından büyük ölçüde denetimsiz olan hizmet ticaretindeki sübvansiyonlardan olumsuz etkilendiğini düşünmek mümkündür. Bu durum Türkiye'nin bazı sektörlerde GYÜ, bazı sektörlerde ise gelişmiş ülke pozisyonuna yakın olmasına neden olabilmektedir.

Esasen, müzakerelerde yukarıdaki her üç alanda da kayda değer ilerlemeler olmadığını belirtmekte yarar vardır.

GATS pazara girişe yönelik özel taahhütlerin müzakereleri (XIX. Madde), hizmet ticaretinde aşamalı serbesti sağlanması amacıyla, DTÖ 1995'te kurulduktan sonra 5 yıl içinde başlamak üzere anlaşmada öngörülmüştür. Müzakerelerde, üye ülkelerin, ulusal politika amaçları gütmelerine saygı duyulacağı, gerek ilgili hizmet ticareti sektörlerindeki gelişmişlik düzeylerinin gerek genel olarak kalkınmışlık seviyelerinin dikkate alınacağı hükme bağlanmıştır. GYÜ'lere ve en az gelişmiş ülkelere (EAGÜ) esneklik tanınacağı, müzakerelerde karşılıklı çıkarların dikkate alınacağı gibi hususlar da kayda geçirilmiştir. Ayrıca, müzakerelerin genel çerçevesini teşkil etmek üzere, 'Müzakere Rehberi' (*Negotiating Guidelines and Procedures*) oluşturulacağı da kararlaştırılmıştır. Hizmet ticaretinde serbestinin her DTÖ müzakere turunda aşamalı olarak ilerletileceği keza anlaşmada belirtilmiştir.

Müzakerelere dair mutabakat GATS'da yer aldığından, XIX. Madde müzakereleri "built-in agenda" müzakereleri olarak da tanımlanmaktadır. Bu çerçevede 2000 yılında başlayan müzakerelerde, ilk aşamada 2001 yılı Mart ayında "Müzakere Rehberi" üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Bu rehber, her DTÖ müzakere turu için ayrıca yeniden gözden geçirilecektir. 9–13 Kasım 2001 tarihinde düzenlenen Doha Bakanlar Konferansı'nda hizmet ticareti pazara giriş müzakereleri tek paket içine; DKG müzakereleri kapsamına alınmıştır.

Müzakereleri tamamlayıcı bir unsur olarak; müzakereler bağlamında karşılaşılan önemli bir sorun olan rakamsal veri-bilgi eksikliğinin ele alınması amacıyla hizmet ticaretinin genel değerlendirmesinin yapılması öngörülmüştür. 1999 yılından bu yana devam eden süreçte, rakamsal veri-bilgi eksikliğinin yanı sıra hizmet ticaretinde yapılan hesaplamalardaki yöntembilim sorunları da ele alınmaktadır. DTÖ Sekreteryası, konuların üye ülkelerce daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak açısından bu konuda

çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Süreçte, GYÜ'lerin küresel hizmet ticaretine daha etkin katılabilmelerine dair hususlar da görüşülmektedir. Türkiye, hizmet ticaretinin derinlemesine değerlendirilmesinden ve bu alandaki yöntembilim sorunlarını ve rakamsal bilgi-veri eksikliklerini etkin olarak nasıl giderebileceğini daha iyi anlamak açısından fayda elde edilebilecektir.

Pazara giriş müzakerelerinde önemli bir başka husus özerk serbestleşmedir (*autonomous liberalization*). Bu durum, DTÖ müzakerelerinden bağımsız olarak üye ülkelerin ulusal politika tercihleri uyarınca hizmet ticareti sektörlerinde gerçekleştirdikleri serbestinin müzakerelerde dikkate alınacağını ifade etmektedir. DTÖ'ye katılırken mevcut üye ülkelerden daha ileri derecede GATS taahhüdü üstlenmek durumunda kalan görece yeni üye ülkeler özellikle bu husus üzerinde ısrarcı olmuşlardır. Üye ülkeler 6 Mart 2003 tarihinde bu konuda mutabakata varmışlar ve bu hususu Müzakere Rehberine de derç etmişlerdir. Bazı ülkeler, bu konuya ilişkin müzakerelerde başlangıçta olumsuz bir yaklaşım benimsemiş olmakla beraber, bilahare yeni üyelerin savlarını benimsemişlerdir. Türkiye bahse konu müzakerelerde yapıcı bir tutum sergilemiştir.

Üye ülkeler, EAGÜ'lerin talepleri bağlamında, EAGÜ'lerin küresel hizmet ticaretine sınırlı kalan katılımlarını ve müzakerelere ilgilerini artırabilmek amacıyla, 3 Eylül 2003 tarihinde EAGÜ'ler için müzakerelerde geçerli olacak bazı uygulama kuralları (*modalities*) benimsemişlerdir. Müzakerelerde temel ilgileri gelişmiş ülkelerin ve ileri GYÜ'lerin Mode IV'te; gerçek kişilerin hizmet sunumunda serbesti sağlamak olan EAGÜ'ler için bu uygulama kurallarının somut kazanımlar getirdiğini söylemek güçtür. EAGÜ'ler için müzakerelere esas teşkil edecek yöntem ve çerçevenin (*modalities*), bu ülkeleri müzakerelere biraz daha yakın ilgi göstermeye ittiği ve bu bakımdan psikolojik etki yaratabildiği düşünülebilir. Türkiye keza bu alanda da EAGÜ taleplerine müzahir hareket etmiştir.

Hava taşımacılığı hizmetleri ekinin gözden geçirilmesi müzakereler bağlamında keza 2000 yılında başlamış, bu alandaki müzakerelerde, hava taşımacılığı sektöründeki gelişmeler uyarınca, hava trafik hakları dışındaki; özellikle yer hizmetlerinin GATS kapsamına dâhil edilmesi ele alınmış, ancak bu konuda da kayda değer ilerleme olmamıştır. Türkiye, görece ileri seviyedeki rekabet gücü itibariyle anılan sektörde serbestîyi tercih eder bir tutum izlerken, özellikle uluslararası terör saldırılarının hava taşımacılığı bakımından yarattığı güvensizlik ortamı nedeniyle hava trafik haklarının uluslararası ticaret müzakerelerine konu olmaması ve bu alanda Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün (ICAO) yetkilerinin aşındırılmaması bağlamında ihtiyatlı bir tutum izlemiştir.

Türkiye, yukarıda değinildiği gibi, müzakereler bağlamında, çıkarları uyarınca, bazen gelişmiş ülkelere bazen de GYÜ'lere paralel yaklaşımlar benimsemiştir.

4. Sorunlara Yönelik Tespitler ve Çözüm Yolları

Hizmet ticareti bakımından en önemli sorunu, bu alanın taşıdığı önemin fark edilmesi oluşturmaktadır. Hizmet ticaretini mal ticaretini destekleyen tali bir konu olarak görmek gerek ülkemizde gerek küresel planda yaygın bir eğilimdir.

DKG müzakerelerinde tarımda korumacılık suçlamaları ile karşı karşıya bulunan AB için, gerek yarattığı gelir gerek sağladığı istihdam bakımından hizmet ticareti, tarıma kıyasla rakamsal olarak çok daha büyük ve önemlidir. Bu durumu bütün DTÖ üyelerine genelleştirmek mümkün olmasa da hizmet ticareti, EAGÜ'ler ve GYÜ'lerin kalkınmalarına katkı sağlayan, gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerini destekleyen güçlü bir istihdam ve gelir kaynağıdır. Bu çerçevede, müzakerelerde diğer alanların gölgesinden kurtarılarak daha öncelikli muamele görmesi gerekmektedir.

Bu noktada hatırda tutulmasında yarar görülen husus, DKG müzakerelerinin tek paket anlayışı ile sonuçlandırılacağı ve hiçbir müzakere alanında kaydedilebilecek gelişmenin müzakerelerin sonuçlandırılabilmesi bakımından tek başına yeterli olmayacağıdır. Esasen, bu anlayış nedeniyle, birçok alanda kısmi de olsa ilerleme sağlanabilecekken, diğer ülkelerden taviz beklenen başka alanlarda beklenen tavizin elde edilememesi bütün süreci durağanlığa ve sonuçsuzluğa sürüklemektedir. Üye ülkelerin çoğunluğunun, müzakerelerde aşırı talepkâr yaklaşımları ve pazarlık pozisyonlarında katı şekilde ısrar etmeleri; DTÖ'nün önemli ülkelerinin DKG'de liderlik yapamamaları vakıasıyla birleştiğinde, üye ülkelerin birlikte davranarak ortak bir anlayışa ulaşmalarını engellemektedir. Hizmet ticareti müzakereleri de bu durumdan etkilenmektedir. GATT/DTÖ müzakerelerindeki zorluk dikkate alındığında, bu sorunun çözümlenmesi müzakerelerde genel olarak ilerleme sağlanmasına yardımcı olacaktır. Hizmet ticaretinde bir başka sorun, bu alanın ekonomik bakımdan sağlıklı biçimde değerlendirilebilmesi için ihtiyaç duyulan rakamsal bilgilerin derlenmesinde karşılaşılan zorluklardır. Bazı hizmet sektörlerinin (turizm, hava taşımacılığı hizmetleri gibi) iç içe geçmiş olmaları da konuyu karmaşık hale getirmektedir. Özellikle hizmet ticaretinde üye ülkelerce kamu hizmetleri dışındaki alanlarda verilmekte olan ticareti bozucu sübvansiyonların ve ihracat sübvansiyonlarının tespiti gerekmektedir. Bu sağlanabildiği takdirde, GATS kuralları müzakerelerinde ilerleme kaydedilebilecektir.

Hizmet ticaretinde üye ülkeleri aşamalı serbesti yönünde teşvik edebilecek ve müzakerelerin önünü açabilecek en önemli araçlardan biri, ulusal düzenlemelerde

GATS'ın genel, şeffaf ve uygulanabilir kuralları, disiplinleri içeren ve aşamalı olarak uygulanabilecek bir çerçeve ile desteklenmesidir. Bu çerçeve, genel disiplinler dışında, belli sektörler için ayrıca daha kapsamlı alt-disiplinler üzerinde çalışılmasını da öngörebilir. Bu çerçevenin, bazı hizmet ticareti sektörlerinde henüz gelişme safhasında olabilecek GYÜ'leri düzenlemelerini kendi ihtiyaçlarına göre geliştirmek bakımından esnek kılması ve bu bağlamda teknik yardım öngörmesi önem taşıyacaktır.

Diğer yandan, ortaya çıkabilecek genel çerçeveden, hizmet ticaretinde ileri düzeyde serbestîye sahip ve düzenleyici kurallar itibarı ile ileri seviyedeki gelişmiş ülkelerin ve bazı GYÜ'lerin kısa ve orta vadeli beklentileri karşılanamayabilecektir. Zira özellikle gelişmiş ülkelerin konuya ilişkin müzakerelerden beklentileri yüksektir. Bununla birlikte, genel çerçevenin yanı sıra belli bazı sektörlerde gönüllü temelde taraf olunabilecek daha kapsamlı disiplinler, bu ülkelerin beklentilerini karşılayabilecektir.

Hizmet ticaretinde mal ticaretinde olduğu gibi, ulusal ve uluslararası planda teknik ölçütler geliştirilmektedir. Bu teknik ölçütlerin ticareti ve pazara girişi engelleyen nitelik kazanmamaları önem taşımaktadır. Bu bakımdan, özellikle Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO) gibi uluslararası örgütlerde çeşitli hizmet ticareti sektörlerine ilişkin olarak geliştirilen uluslararası ölçütlerin katılımcı bir yaklaşımla düzenlenmelerinin güvence altına alınması ihtiyacı DTÖ müzakerelerinde gündeme getirilmektedir. Hizmet ticareti geliştikçe bu konu da daha fazla öne çıkacaktır. Bu bağlamda atılabilecek bir adım olarak DTÖ ile ISO çalışmaları arasında daha fazla eşgüdüm sağlanmasına gayret edilmesi akla gelmektedir.

EAGÜ'ler ve GYÜ'ler bakımlarından hizmet ticaretinde etkin olmanın önemli koşullarından birisi; gerçek kişilerin dolaşımı (Mode IV) bakımından GATS'da ilerleme sağlanmasıdır. İşsizlik, uluslararası terör ve yasa dışı göç gibi sorunlar bu konuda açılım yapması beklenen gelişmiş ülkeler bakımlarından güçlük yaratmaktadır. Ayrıca, refah seviyesi yüksek görece daha zengin GYÜ'ler de bir ölçüde gelişmiş ülkelere benzer konumdadırlar. Gelişmiş ülkeler bu konunun GATS kapsamı dışında olduğunu savunmaktadırlar.

Bununla birlikte, hizmet ticaretinde uzun vadede ilerleme kaydedilebilmesi için Mode IV bağlamında uluslararası terör, yasa dışı göç gibi konulardaki endişeleri dikkate alan bir yaklaşımla hareket edilmesi gerekecektir. Uluslararası ticaret bakımından önem taşıyan; işadamlarına, KOBİ yetkililerine, uluslararası kamyon sürücülerine özel vize kolaylıkları sağlanması Türkiye gibi GYÜ'ler bakımından önem taşımaktadır. Birçok üye ülke açısından; hizmet ihracatçılarının karşılaşmakta oldukları vize sorunları giderilmeden, gerçek anlamda uluslararası ticarette serbestîden bahsetmek ve bu ülkeleri DTÖ bağlamında ileri düzeyde serbestîye yönlendirebilmek çelişkili bir

durum yaratmaktadır. Gelişmiş ülkelerin yasadışı göçün engellenmesi gibi haklı gerekçelerle başvurdukları bazen gereğinden fazla katı vize uygulamaları tarife dışı engeller haline gelebilmekte ve uluslararası ticaretin ve özelde hizmet ticaretinin gelişmesini yavaşlatmaktadır. Bazı AB ülkelerinin iş adamlarına yönelik basitleştirilmiş vize uygulamaları, Güneydoğu Asya'da, Pasifik ülkeleri arasında uygulanan bazı vize kolaylıkları bu çerçevede dikkate değerdir.

Hizmet ticareti pazara giriş XIX. Madde müzakereleri, talep-teklif süreci çerçevesinde yürütülmektedir. Bu yaklaşım, üye ülkelerin, diğer üyelerin taleplerine binaen, Uruguay Turu GATS taahhüt listelerini güncelleyerek, listelerindeki hizmet sektörlerinde ilave açılımlar yapmalarını ve daha önce GATS taahhütleri bulunmayan sektörlerde de taahhütler üstlenmelerini öngörmektedir. Bu yaklaşım, Müzakere Rehberi ve GATS'daki esneklikler uyarınca, taviz taleplerine mutlaka olumlu yanıt verilmesi gerekmeyen bir şekilde yürütülmüştür. Bu durum ise, DKG müzakerelerinin sıklıkla tıkandığı ve ilerlemediği mevcut şartlarda; hizmet ticareti pazara giriş müzakerelerinde ilerleme sağlanmasını zorlaştırmıştır. Talep-teklif sürecinin hizmet ticareti pazara giriş müzakerelerine katkısının sınırlı kaldığı gelişmiş ülkeler tarafından vurgulanan bir husustur.

GATS taahhüt listelerindeki sektörel kapsamı ve mevcut taahhütlerindeki serbestiyi derinleştirmek isteyen başta AB olmak üzere gelişmiş ülkelerin sayısal yaklaşıma[3] (*numerical approach*) yönelik girişimleri, DTÖ Hong Kong VI. Bakanlar Konferansı öncesinde hizmet ticareti pazara giriş müzakerelerinde gerilim yaratmıştır. Tarım alanında gelişmiş ülkeler tarafından atılabilecek adımların; hizmet ticaretinde, mal ticaretinde olduğu gibi sayısal bir yaklaşımla karşılık bulması gerektiği savı ve buna ilişkin AB önerisi tartışmalara yol açmıştır. GYÜ'ler, önerinin hizmet ticaretinin doğasına, GATS esnekliklerine, Müzakere Rehberine uymadığını ve pazara giriş müzakerelerinin bu yaklaşımla yürütülemeyeceğini savunmuşlardır.

Talep-teklif süreci yetersiz sonuçlar vermiş olmakla beraber, Türkiye gibi sürece iyi niyetle katılan üyeler bulunduğu ve bu üyelerin kendileri açısından önemli açılımlar yaptıkları söylenebilir. Diğer yandan, sayısal yaklaşımın teknik güçlükler içerdiği savunulmaktadır. Ayrıca, kâğıt üstünde açık gösterilebilecek bir hizmet sektörüne getirilebilecek "ekonomik gereklilik testleri" gibi uygulamalarla veya

[3] Sayısal yaklaşım önerisi ile GATS taahhüt listelerindeki sektörlerde asgari bir yüzde oranında (örneğin, GYÜ'lerin GATS taahhüt listelerindeki bütün sektörlerde belli sayıda ve bunların alt-sektörlerinde en az % 60'ında taahhüt üstlenmeleri) GATS taahhütleri üstlenilerek serbesti sağlanması güvence altına alınmak istenmiştir. Bu öneri, AB, İsviçre, Japonya gibi gelişmiş ülkelerin tarım alanında verebilecekleri tavizler karşılığında Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika gibi büyük GYÜ'lerin hizmet ticareti pazarlarında açılımlar elde etme amacını gütmüş, ancak sonuç vermemiştir. Bu yaklaşımın, DKG kapsamında mevcut şartlarda sonuç vermeyeceği tahmin edilmektedir. Diğer yandan, hizmet ticareti müzakerelerinin DKG sonrasında da devam etmesi muhtemel uzun soluklu bir süreç olduğu dikkate alınarak, sayısal yaklaşımın üye ülkeleri orta ve uzun vadede meşgul edecek bir yaklaşım haline gelebileceğini söylemek mümkündür.

taahhüt listelerinde belirsizlik yaratan kayıtlarla esasen serbestîyi sınırlandıran bir yaklaşım izlenmesi de sözkonusu olabilecektir (Mattoo, 2006:172-173). Dolayısıyla, sayısal yaklaşımı serbesti bakımından sihirli bir formül olarak kabul etmek de doğru değildir.

Üye ülkeler bakımından hizmet ticaretinde serbestinin doğurabileceği ekonomik kazanımların yüksek olduğu konusunda genel bir mutabakat bulunduğu söylenebilir. Ancak, bu kazanımların nasıl elde edilebileceğinde üyeler arasında görüş ayrılığı mevcuttur. Gelişmiş ülkeler, üye ülkelerde hâlihazırda dış rekabete açık; serbest olan sektörlerin GATS taahhüt listelerine eklenerek, bu serbestinin DTÖ bakımından bağlayıcı olmasını isterken, GYÜ'ler ekonomik-sosyal kalkınmaları itibariyle çeşitli hizmet sektörlerinde gelecekte esnekliğe ihtiyaç duyabileceklerini, bu bakımdan GATS taahhütleri üstlenmekte erken davranmanın çıkarları aleyhine sonuçlar doğurabileceğinden endişe etmektedirler.

Bu çatışan görüşlerin bağdaştırılması bakımından, üyelerin sınırlı bir süre için deneme amaçlı olarak zaten serbest hale getirdikleri bazı hizmet sektörlerini GATS taahhüt listelerine eklemeleri, bu süre sonunda sorun yaşamadıkları takdirde bunları kalıcı/bağlayıcı taahhütler haline getirmeleri değerlendirilmektedir. DTÖ müzakere dinamikleri bakımından bu türlü bir yaklaşımın üyelerce ne ölçüde kabul görebileceği tartışmalıdır (Jara ve Dominguez, 2006, ss.121-122).

Sayısal yaklaşıma yönelik tepkiler üzerine Hong Kong Bakanlar Konferansı sonrasında başlatılmış olan "çoklu müzakereler" talep-teklif sürecini destekleyebilecek bir seçenek olarak GATS pazara giriş müzakerelerinde kullanılmaktadır. Bu bağlamda, talep-teklif sürecini ikili planda yürütmüş olan üye ülkelerin, bu defa benzer çıkarların birleştirdiği gruplar[4] halinde hizmet sektörleri itibariyle bir araya gelerek, diğer üyeleri topluca müzakereye davet etmeleri ile müzakerelerin yürütülmesi sözkonusu olmuştur.

Çoklu müzakerelerin de GATS pazara giriş müzakerelerine beklenen ivmeyi kattığını savunmak güçtür. Bununla birlikte, çoklu müzakerelerin, çeşitli sektörler itibariyle taviz bekleyen ve taviz vermesi umulan üye ülkeler arasındaki anlayışı gayrı resmi toplantı formatında gerçekleştirilen görüş teatisi suretiyle yavaş da olsa artırdığı

[4] Bu nitelikte 14 grup bulunmaktadır. Bunların ilgi gösterdikleri sektörler; lojistik hizmetleri, hava taşımacılığı hizmetleri, denizcilik hizmetleri, eğitim hizmetleri, görsel-işitsel hizmetler, hukuk hizmetleri, bilgisayar ve bağlantılı hizmetler, çevre hizmetleri, inşaat ve bağlantılı mühendislik hizmetleri, hızlı posta hizmetleri, enerji hizmetleri, haberleşme hizmetleri, mali hizmetler ve Mode IV'dür.

düşünülebilir. Böylelikle üyelerin çeşitli hizmet sektörlerinde serbestîye yönelik ulusal deneyimlerinin paylaşılması ve serbesti yolunda karşılaştıkları sorunların dinlenmesi de mümkün olabilmiştir.

Hizmet ticareti itibariyle, GYÜ'ler ve hatta bazı gelişmiş ülkeler bakımından izlenebilecek sağlıklı politikaların tespiti, hizmet ticaretini düzenleyici kurumlara sağlanabilecek teknik yardım, bu kurumlar arasında güçlü işbirliğinin tesisi ve DTÖ Sekreteryasının bu çerçevede sağladığı katkıların geliştirilmesi önem taşımaktadır.

5. Sonuç

DKG müzakereleri kapsamında hizmet ticareti, üye ülkeler arasında yoğun müzakerelerin ve pazarlıkların yaşandığı bir alan haline gelmiştir. Hizmet ticareti müzakereleri, DKG'de tarım ve tarım dışı ürünlerde pazara giriş müzakerelerinin gölgesinde kalsa da hizmetlerin küresel ekonomi bakımından öneminin artmasına paralel biçimde DTÖ müzakerelerinde giderek daha fazla önem kazanacaktır. Özellikle tarım ürünlerinde pazara girişte kendilerinden açılım beklenen AB, İsviçre, Japonya gibi üye ülkeler, bunun karşılığında hizmetler müzakerelerinde diğer üye ülkelerden açılımlar bekleyeceklerdir. Bu belli ölçülerde sağlanmadıkça DKG'nin başarıyla sonuçlandırılması mevcut şartlarda olası gözükmemektedir[5] .

Diğer yandan, DTÖ'de görece daha genel bir seviyede düzenlenen bu alanda küresel ekonomik gelişmelere uygun ilave disiplinlere ve çatı düzenlemelerine ihtiyaç artmıştır. Bu çerçevede hizmet ticareti pazara giriş, GATS kuralları ve ulusal düzenlemeler müzakereleri gelecekte özel önem kazanacak ve hizmet ticaretinin küresel planda gelişme şeklini etkileyecektir.

Türkiye, hizmet ticareti müzakerelerinde, aşamalı, anlamlı, GYÜ'lerin, kalkınma ihtiyaçlarının dikkate alındığı ve ulusal pazarlarında mevzuat düzenlemeleri yapma haklarının korunduğu bir serbesti yaklaşımını savunmaktadır. DTÖ'de GYÜ statüsünde olan Türkiye, hizmet ticaretinde konular itibariyle bazen gelişmiş ülkelerin, bazen GYÜ'lerin yaklaşımlarına paralel hareket etmektedir. Bununla birlikte, hizmet ticareti müzakerelerinin geneli itibariyle Türkiye'nin yaklaşımları daha ziyade gelişmiş ülkelerle benzerlikler arz etmektedir.

[5] Pascal Lamy, DTÖ Genel Müdürü, "Doha Success Will Need Positive Outcome in Services", "European Services Forum ve London School of Economics Konferansı", 15 Ekim 2007, WTO News: Speeches.

Ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyinin dikkate alınması ve olası AB üyeliği gerçekleştiğinde, AB'den daha ileride GATS taahhütleri üstlenilmemesi Türkiye'nin müzakerelerde göz önünde bulundurduğu diğer kayda değer hususlardır.

Türkiye, mevcut ekonomik gelişme hızı ve potansiyeli ile 2023'te dünyanın en büyük 10 ekonomisi içinde yer alma şansına sahiptir. Bu bakımdan, liberal, ancak tüketicinin etkin olarak korunduğu, geleceğe dönük biçimde düzenlenen bir hizmet ticareti piyasası oluşturma çabalarını hızlandırmak durumundadır. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci kapsamında benimsediği ve benimseyebileceği mevzuat ile bu sürecin başladığı söylenebilir. Ancak bu sürecin uzun vadeli olacağı dikkate alındığında DTÖ müzakerelerinin taşıdığı önem açıktır.

2007 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Türkiye DTÖ Ticaret Politikası Gözden geçirme verilerine göre, Türkiye seçilmiş bazı hizmet sektörlerinde (ulaştırma, seyahat ve diğer hizmetler gibi) yaklaşık 34 milyar dolarlık ticaret yapmıştır[6] . 2006 yılında Türkiye'nin bu alandaki ihracatı ithalatının yaklaşık 2,5 katı düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye, belli başlı hizmet ticareti sektörlerinde önde gelen ithalatçı ve ihracatçı ülke konumundadır.

Hizmet ticareti, küresel ölçekteki yüksek büyüme oranı ve istihdam yaratma kapasitesinin büyüklüğü nedenleriyle DTÖ müzakereleri ve Türkiye bakımından gelecekte daha da önem kazanacaktır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, hizmet ticaretindeki sorunların büyük ölçüde aşağıdaki temel nedenlerden kaynaklandığı sonucuna varılabilir:

Bu alana konu olan sektörler gelişen teknoloji ve ulaştırma imkânlarıyla hızlı biçimde şekil değiştirmekte, DTÖ müzakereleri ise hizmetlerdeki gelişmelere kıyasla daha yavaş ilerlemektedir. DKG kapsamındaki müzakere alanları arasında mevcut şartlarda olumsuz bağlantılar kurulması, süreci hizmet ticareti müzakereleri dâhil bütün olarak akamete uğratmakta ve kısır döngü yaratmaktadır. Nitekim 2008 yılı Temmuz ayında DKG müzakerelerini sonuçlandırmaya dönük görüşmelerde bu kısırdöngü kırılamamıştır.

GYÜ'lerde hizmetlerin çağdaş anlamda düzenlenmesine yönelik mevzuat çalışmaları görece başlangıç safhasındadır. Bu durum, DTÖ içindeki en büyük ülke grubu olarak

[6] 2006 yılında ticari hizmetler ihracatı, 23.521 milyon dolar, ticari hizmetler ithalatı ise 10.475 dolardır. Bu konuda Türkiye Ticaret Politikası Gözden Geçirme 2007 Raporu için bakınız: http://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp292_e.htm

anılan ülkeleri müzakerelerde daha şüpheci davranmaya yöneltmekte, gelişmiş ülkelerle GYÜ'ler arasında hizmet ticaretine dair sorunların çözüm şekline ilişkin görüş ayrılıklarını artırmaktadır.

Hizmet ticaretine ilişkin yeterli bilgilerin ve verilerin küresel çapta eksikliğinin yaşanması veya bulunmaması[7] , üye ülkelerin temel konularda GATS uyarınca bilgi teatisinden kaçınmaları, sorunların objektif temelde değerlendirilmesi ve bu sorunlara çözüm getirilmesi imkânını zayıflatmaktadır[8].

DKG müzakerelerinin başarıyla sonuçlanması, GYÜ'lerin haklı endişelerini dikkate alacak şekilde hizmetler alanında Mode IV dâhil anlamlı ve aşamalı serbesti sağlanması, mevzuat ve teknik bakımlardan GYÜ'lere DTÖ uzmanlarınca yardım verilmesi, GATS kuralları ile ulusal düzenlemeler boyutlarında ilerlemeler olması, küresel nitelik taşıyan DTÖ hizmet ticareti platformunu güçlendirecek ve sorunların çözümlenmesinde önemli bir aşamanın geçilmesine katkıda bulunacaktır.

[7] Bu durum esasen, bazı hizmet sektörlerinin (turizm-seyahat hizmetleri; mimarlık-mühendislik hizmetleri gibi) iç içe geçmiş olmalarından da kaynaklanmaktadır.

[8] Örneğin, GATS'ın XV. Maddesi uyarınca hizmet ticaretinde sübvansiyonlara ilişkin bilgi teatisinin yapılması gerekmekle birlikte bu konuda güçlükler yaşanmaktadır.

KAYNAKÇA:

Evenett, S.J. ve B. M. Hoekman (der.), (2006), *Economic Development and Multilateral Trade Cooperation*, Palgrave Macmillan - The World Bank.

Feketekuty, G. (1998), "Trade in Services, Bringing Services into the Multilateral Trading System", iç. J. Bhagwati ve M. Hirsch (der.), *The Uruguay Round and Beyond*, New York: Columbia University Press.

Foreign Affairs (2005), *WTO Special Edition*, 84 (7), Aralık.

GATT (1994), *The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations: The Legal Texts*, Geneva: GATT

Jara, A. ve C. Dominguez (2006), ''Liberalization of Trade in Services and Trade Negotiations", *Journal of World Trade,* 40(1), ss.113-127.

Lamy P. (2007), "Doha Success Will Need Positive Outcome in Services", *WTO News: Speeches-DG Pascal Lamy*, (European Services Forum ve London School of Economics Konferansı), 15 Ekim 2007, http://www.wto.org/english/news_e/sppl_e/sppl77_e.htm

Mattoo A. (2006), "Services in a Development Round: Proposals for Overcoming Inertia", iç. R. Newfarmer (der.) *Trade, Doha and Development: A Window into the Issues,* Washington DC: The World Bank.

Vastine, J.R. (2005), "Services Negotiations in the Doha Round: Promise and Reality", *Global Economy Journal,* 5(4).

WTO (2001a), *Doha Declarations*, Geneva: WTO.

WTO (2001b), *Guide to the GATS*: An Overview of Issues for Further Liberalization of Trade in Services, London, The Hague, Boston: Kluwer Law International.

WTO (2003), *Understanding the* WTO, Geneva: WTO.

WTO (2005), *A Handbook on the GATS Agreement*, Cambridge: Cambridge University Press.

FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI VE TİCARET: TÜRKİYE'NİN DURUMU

Mustafa PULAT*

1. Giriş

Uluslararası ticarette orijinal fikirler, buluşlar, tasarımlar, üretim ve pazarlama süreçlerinin yaratıcı yöntemlerle geliştirilmesi önem kazanmıştır. Sözkonusu unsurların ticari ürünler haline getirilerek patent ofislerinde tescil edilmeleri, markalaştırılmaları, ürün ve hizmetlerde kalitenin sağlanmasını, artırılmasını ve korunmasını mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede, firmaların ve daha genel olarak ülkelerin ekonomileri arasındaki rekabetin ana unsurlarından birisinin de fikri mülkiyet hakları haline geldiğini vurgulamak abartılı olmayacaktır. Bu hakların uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınarak korunmaları, bahse konu rekabetin belli disiplinler içinde, sürdürülebilir şekilde yürütülmesini, uyuşmazlıkların uluslararası hukuka uygun biçimde giderilmesini sağlamaktadır.

Gelişen küresel ekonomide, üretilen ürün ve hizmetler, daha karmaşık ve teknoloji yoğun üretim süreçleri sonucunda ortaya çıkmakta ve geçmişe kıyasla daha yüksek oranda ileri teknoloji içermektedir. Bu nitelikteki üretim süreçlerinde; daha yoğun olarak araştırma-geliştirme, tasarlama ve deneme faaliyetlerine başvurulmaktadır. Bu faaliyetler, üretilen mal ve hizmetlerin maliyetlerinde önemli meblağlara ulaşmaktadır.

Ürettikleri ürün veya hizmete; sanatsal, fikrî yaratıcılık veya teknoloji bakımından katma değer ekleyen, üretici/mucit veya sanatkârların, üçüncü taraflarca ürün, hizmet veya sanat ürünlerinin kopyalanmasını ve böylelikle haksız kazanç elde edilmesini önleme hakları bulunmaktadır. Bu nitelikteki ürün ve hizmetlerin başkaları tarafından kullanılmaları karşılığında belli bir ücret talep edilmesi; sözkonusu üretici haklarını, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları haline getirmektedir.

Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS), 1986–1994 yılları arasında cereyan eden Uruguay Turu müzakereleri ile uluslararası ticaret sistemine eklenmiştir.

---

* Mustafa Pulat, Daire Başkanı, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2002-2006 arasında DTÖ nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde Başkâtip ve Müsteşar.

Böylelikle, fikri mülkiyet haklarının ticaret ile ilgili bağlantısı ilk defa küresel ölçekte bir uluslararası anlaşma ile düzenlenmiştir. TRIPS kapsamında bahse konu haklar; telif hakları, hizmet markaları dâhil ticari markalar, coğrafi işaretler, sanayi tasarımları, patentler, entegre devrelerin tasarımları, ticari sırlar ve açıklanmamış bilgi olarak tanımlanmaktadır.

TRIPS Anlaşması, DTÖ içinde ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet haklarını düzenlemekte, üye ülkelerin ulusal planda ve birbirlerine ait fikri mülkiyet haklarını korumaları bağlamında asgari ölçütler getirmektedir.

Fikri mülkiyet haklarının korunması; üreticiler, mucitler ve sanatkârlar ile toplumun geneli arasında fayda/maliyet dengesinin sağlanmasını içermektedir. TRIPS Anlaşması ve diğer uluslararası anlaşmalarla ve ulusal yasalarla korunan fikri mülkiyet hakları; bireyleri yaratıcılığa, kendileri ve içinde yaşadıkları toplumun yararına üretim faaliyetlerine yöneltmekte ve bu faaliyetlerden elde ettikleri kazancı haksız rekabete karşı korumaktadır. Bu nitelikte kazancın korunması bireyleri yaratıcı olma bakımından teşvik etmektedir. Buna karşılık, ortaya konmuş olan ürünlerin fikri mülkiyet haklarının korunduğu süreler sona erdiğinde, bu ürünler toplumsal kullanıma daha uygun, ekonomik şartlarda sunulabilmektedir.

2. TRIPS Anlaşmasının Temel Unsurları ve Bahse Konu Olan Haklar

TRIPS Anlaşması, diğer DTÖ Anlaşmaları gibi DTÖ sistematiğindeki temel ilkeleri içermektedir. Bunlardan ilki, DTÖ üyesi ülkelerde yerli ve yabancı üreticilere ait fikri mülkiyet haklarının ayrımcılık yapılmadan eşit biçimde korunmasını ifade eden Ulusal Muamele (*National Treatment*) ilkesidir. Diğeri ise, üye ülkelerin bütün DTÖ üyelerinin fikri mülkiyet haklarını eşit şekilde korumalarına ilişkin En Çok Kayrılan Ulus (*Most Favored Nation*) ilkesidir. Bu iki ilke, DTÖ'nün çatısını oluşturan ana ilkelerdir.

TRIPS, üye ülkelerin fikri mülkiyet haklarına nasıl yeterli düzeyde koruma sağlayacaklarını, fikri mülkiyet haklarına ilişkin olarak DTÖ üyesi ülkeler arasında doğabilecek uyuşmazlıkların nasıl giderilebileceğini düzenlemiştir. Ayrıca, TRIPS'in Gelişme Yolundaki Ülkeler (GYÜ) tarafından da uygulanmaya başlanması bakımından gereken geçiş dönemleri anlaşmada belirlenmiştir. GYÜ'lere gelişmiş ülkelere kıyasla anlaşmayı uygulamaya başlamaları için ilave zaman; geçiş süreleri tanınmıştır.

TRIPS Anlaşması, fikri mülkiyet haklarının korunmasından üretici ve tüketicilerin faydalanmaları ve gelişmiş ülkelerden GYÜ'lere teknoloji transferi yapılması gerektiğini kayıt altına almakla yukarıda değinilen; birey/toplum dengesinin tutturulmasına katkı yapmayı da amaçlamıştır. Yukarıda maruz hususu değerlendirirken, TRIPS Anlaşmasının müzakere sürecinde, fikri mülkiyet haklarının DTÖ sisteminde yer alıp alamayacağının, bunun uluslararası ticaret sistemi bakımından fayda sağlayıp sağlamayacağının GYÜ'ler ile gelişmiş ülkeler arasında uzun tartışmalara yol açtığını hatırda tutmakta yarar görülmektedir.

Nitekim Uruguay Turunda sonuçlandırılan al-ver egzersizinde, TRIPS Anlaşması da DTÖ çatısı altında yer bulmuş, bu çerçevede, diğer anlaşmalar bağlamında ve TRIPS içinde de gerçekleşen pazarlıklar uyarınca, GYÜ'lerle gelişmiş ülkeler arasında haklar ve taahhütler itibariyle bir denge kurulmaya çalışılmıştır.

Bir başka deyişle, TRIPS içinde GYÜ'ler ile gelişmiş ülkeler arasında haklar ve taahhütler itibariyle denge aranırken, DTÖ anlaşmaları arasında da bu dengeyi güçlendirici adımlar atılmıştır. Örneğin, GYÜ'ler açısından önem taşıyan tekstil sektöründeki kotaların kaldırılmaları ile GYÜ'lerin TRIPS Anlaşması'nı uygulamaya başlamaları arasında paralellik ve eşzamanlılık gözetilmiştir.

TRIPS Anlaşması, Dünya Fikri Mülkiyet Hakları Teşkilatı (*World Intellectual Property Organization-WIPO*[1]) bünyesindeki Sınaî Mülkiyetin Korunması Hakkında Paris Sözleşmesi (patentler, sınaî tasarımlar gibi) ile Edebi ve Sanatsal Eserlerin Korunması Bern Sözleşmesi (telif hakları) içinde yer alan fikri mülkiyet haklarının da DTÖ'ye üye ülkelerce korunmasını öngörmüştür. Öte yandan, anılan iki sözleşmede yer almayan bazı fikri mülkiyet hakları[2] TRIPS Anlaşması'na eklenerek fikri mülkiyet haklarının kapsamı genişletilmiş ve bu haklara sağlanan koruma güçlendirilmiştir.

Diğer yandan, WIPO ile DTÖ arasındaki kurumsal işbirliğinin hukuki çerçevesi 22 Aralık 1995 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile çizilmiştir. Bu bağlamda, diğer hususların yanı sıra, WIPO'nun imkânlarından DTÖ Sekretaryasının ve üye ülkelerin yararlanmaları hükme bağlanmıştır. Bu yolla, fikri mülkiyet hakları alanında uluslararası planda önemli rol oynayan WIPO ile DTÖ arasında hukuki bağ kurulmuştur.

TRIPS Anlaşması'nın uygulanması için DTÖ bünyesinde Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Konseyi (TRIPS Konseyi) kurulmuştur. TRIPS Konseyi, üye ülkelerin TRIPS Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediklerinin

[1] WIPO hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: www.wipo.int

[2] TRIPS ile getirilen çağdaş fikri mülkiyet hakları sisteminde yer alan coğrafi işaretler bu niteliktedir

takip edildiği bir organ olup, DTÖ bünyesindeki 4 ana konseyden[3] birisidir. Üye ülkeler arasında danışma organı statüsünü haiz olan Konsey ayrıca, uyuşmazlıkların halli bağlamında, üye ülkelere talepleri üzerine yardımcı olmak ve üye ülkelerin verecekleri diğer görevleri yerine getirmek, özellikle uyuşmazlıkların çözümlenmesi usulleri konusunda yardımda bulunmak gibi işlevleri de üstlenmiştir[4] .

Doha Kalkınma Gündemi (DKG) bağlamında DTÖ'de kurulmuş olan Ticaret Müzakereleri Komitesi altında TRIPS Konseyi Özel Oturum (*TRIPS Council Special Session*) formatında toplanmaktadır. DKG müzakereleri çerçevesinde, şarap ve alkollü içeceklere ilişkin coğrafi işaretler için DTÖ'de çok taraflı bildirim ve kayıt sistemi kurulması Özel Oturumda ele alınmaktadır.

2.1 Telif hakları ve ilgili haklar

TRIPS Anlaşması, telif hakları bağlamında, bilgisayar programlarının Bern Sözleşmesi'nde yer aldığı gibi edebi eserlere sağlanan telif hakları korumasından yararlanacağını hükme bağlamıştır. Uluslararası ticaret bakımından önemli bir işlev gören veri tabanlarının korunması da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, TRIPS ile Bern Sözleşmesi arasında bağ tesis edilmiştir.

Bilgisayar programlarının, filmlerin, müzik kayıtlarının yasa dışı biçimde kopyalanarak, hak sahiplerinin zarar görmelerinin önlenmesi için de TRIPS Anlaşması düzenlemeler yapmıştır. Anlaşma bu bağlamda, 50 yıllık koruma süresi getirmiştir.

Hak sahiplerinin fikri mülkiyet haklarına getirilebilecek istisna ve kısıtlamaların özel durumlarla sınırlı tutulabileceği ve hak sahibinin haklı çıkarlarından yararlanmasına makul olmayacak biçimde engelleme getirilemeyeceğini hükme bağlamıştır.

2.2 Ticari markalar

Ticari markalar, TRIPS Anlaşması'nda yer bulan bir başka fikri mülkiyet hakkıdır. Bu bağlamda, ticari marka sahiplerinin asgari hakları ve korumadan yararlanacak hakların kapsamı TRIPS'te belirlenmiştir. Hizmet markalarının da keza ticari markalar gibi değerlendirileceği anlaşmada yer almıştır.

---

[3] Genel Konsey, Mal Ticareti Konseyi, Hizmetler Ticareti Konseyi ve TRIPS Konseyi.

[4] Anlaşmanın 68. Maddesi TRIPS Konseyi ve kurumsal düzenlemelere ilişkindir.

TRIPS Anlaşması bu başlık altında Sınaî Mülkiyetin Korunması Hakkında 1967 tarihli Paris Sözleşmesi (patentler, sınaî tasarımlar) ile irtibatlandırılmıştır. 1971 Paris Sözleşmesi hükümleri ile çelişmeyecek şekilde; üyelerin ticari markaları çeşitli nedenlerle tescil etmekten kaçınma hakları bulunabileceği, diğer hususlar meyanında TRIPS'te kayıt altına alınmıştır.

2.3 Coğrafi işaretler

Coğrafi işaretler, TRIPS bağlamında kısmen korunan fikri mülkiyet haklarındandır. Bu hakların, sadece şarap ve alkollü içecekler bakımından sahip oldukları koruma düzeyinin diğer ürünlere de genişletilmesi, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu GYÜ'ler bakımından önem taşımaktadır.

Bazı ürünler, coğrafi yer isimleri (coğrafi işaretler-*geographical indications*) ile anılmaktadır. Coğrafi isimleri, bazı ürünlere tüketicilerce özel ilgi gösterilmesine yol açmaktadır. Bu durum, bahse konu ürünün kalitesi ve nitelikleri ile ilgili olarak tüketiciler nezdinde ayrıcalık yaratmaktadır. Coğrafi işaret taşıyan ürünün kendine has niteliklerini sağlayan şartlar, diğer hususların yanı sıra, üretim gelenekleri, coğrafya, iklim, toprak ve su ile ilgili özelliklerden kaynaklanabilmektedir.

Bu itibarla, coğrafi işaret taşıyan ürünler, tanınmış, benzerleri arasında özel yere sahip olan, aranan ürünler olarak ön plana çıkmakta ve ulusal ve uluslararası planda önemli ticari değer taşımaktadırlar. Bu çerçevede, ulusal ve uluslararası planda önem taşıyan bazı ürünler; Amasya elması, Ayvalık zeytini, Hereke halısı, şampanya, Seylan çayı, Parma salamı gibi ürünlerdir.

Coğrafi işaret taşıyan ürünlerin üreticilerinin fikri mülkiyet haklarının diğer fikri mülkiyet hakları gibi korunmaları önem taşımaktadır. Bir ürünün kalitesini üretildiği coğrafi bölge ile özdeşleştirecek şekilde üretim yapan sözkonusu üreticilerin sahip oldukları coğrafi işaretlerin, başka bölgelerde üretilen benzer ürünler için kullanılmaları, tüketicilerin yanıltılmalarına ve haksız rekabete yol açabilmektedir.

TRIPS Anlaşması'nda, bu sorun teşhis edilmiş ve coğrafi yer isimlerinin kötüye kullanılmamaları hükme bağlanmıştır. Diğer yandan, TRIPS'te şarap ve alkollü içeceklerde kullanılan coğrafi işaretlere daha üst düzeyde koruma sağlanmıştır. TRIPS Anlaşması yürürlüğe girmeden önce bir üye ülkede ticari marka olarak zaten korunmakta bulunan ve jenerik/eşdeğer hale gelmiş yer isimlerinin diğer üreticilerce kullanılmalarına kısıtlama getirmemiştir. Anlaşma, ayrıca şarap ve alkollü içeceklere

sağlanan korumayı güçlendirmek ve kolaylaştırmak amacıyla DTÖ bünyesinde çok taraflı bildirim ve kayıt sistemi kurulmasını da öngörmüştür.

Coğrafi İşaretlere Dair Müzakereler

Şarap ve alkollü içeceklere sağlanan TRIPS korumasının[5] bütün ürünlere genişletilmesi; diğer bir deyişle TRIPS Anlaşması'nın 23. Maddesindeki korumadan coğrafi işaret taşıyan diğer bütün ürünlerin üreticilerince yararlanılması ve şarap ve alkollü içecekler bildirim ve kayıt sisteminin kurulmasına ilişkin çift boyutlu müzakereler Doha Kalkınma Gündemi çerçevesinde yürütülmektedir.

TRIPS'in 23. Maddesindeki korumanın sadece şarap ve alkollü içecekler için öngörülmüş olması, coğrafi ürün üreticisi olan özellikle GYÜ'lerce anlaşmada düzeltilmesi gereken bir adaletsizlik olarak algılanmıştır.

Bildirim ve kayıt sisteminin müzakereler sonucunda bir şekilde kurulması halinde 23. Madde korumasının daha da etkinleştirilmesi, buna karşılık mevcut şartlarda sistemin diğer ürünleri kapsayacak biçimde genişletilmemesi ise bu adaletsizliği daha da artıracak nitelikte görülmektedir[6] .

Coğrafi işaretlere ilişkin müzakereler, tarım gibi temel DKG konularına kıyasla daha geri planda kalsa da çetin geçmektedir. Taraflar arasında, konunun DKG içinde yer alıp almadığı bile bazen tartışma konusu olmaktadır. Coğrafi işaretlerde şarap ve alkollü içeceklere sağlanan TRIPS korumasının bütün ürünlere genişletilmesini savunan AB, Türkiye gibi ülkeler, bu konuda talepkâr davranmakta, buna karşılık, Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin, Şili gibi ülkeler genişleme konusunun DKG dışında kaldığını savunmaktadırlar.

TRIPS Anlaşması'nın şarap ve alkollü içeceklere sağladığı 23. Madde korumasının bütün ürünlere genişletilmesinde iki ana grup üye ülke mücadele etmektedir.

Genişleme taraftarı olan ilk grupta AB, İsviçre, Hindistan, Türkiye, Kenya, Sri Lanka, Gürcistan, Tayland gibi şarap ve alkollü içecek dışında sahip oldukları coğrafi işaretler için 23. Madde koruması isteyen ülkeler bulunmaktadır[7]. Bu ülkeler, genişleme

[5] TRIPS'in 22. Maddesi; coğrafi işaretlerin korunmasına ilişkin genel hükümler içermektedir. Bu maddenin 3. fıkrasında, coğrafi işaretlerin üye ülkelerin "ulusal mevzuatı imkân verdiği/elverdiği ölçüde"; bir ürünün menşei, üretildiği coğrafi bölge/yer hakkında tüketicileri yanıltabilecek ticari markalara karşı, bahse konu ticari markaların tescil edilmemesi suretiyle korunacağı hükme bağlanmıştır. Diğer yandan, Anlaşmanın 23. Maddesi, coğrafi işaret taşıyan şarap ve alkollü içecekler için daha güçlü ifadelerle fikri mülkiyet hakları koruması sağlamaktadır.

[6] Şarap ve alkollü içeceklere sağlanan coğrafi işaret korumasından ağırlıklı olarak AB üyesi ülkeler yararlanmaktadır.

[7] Bu grup DTÖ'de "Coğrafi İşaretlerin Dostları Grubu" olarak tanımlanmaktadır

müzakerelerinin DKG'nin asli unsuru olduğunu savunmaktadırlar. Bu grubun karşısında ise, daha ziyade "Yeni Dünya" olarak da adlandırabilecek ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Şili, Arjantin gibi ülkeler[8] yer almaktadır. Bu grup, DKG bağlamında tarımda talepkâr olan ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkeler, sadece şarap ve alkollü içecekler için sağlanan 23. Madde coğrafi işaret korumasının eşitsizlik yarattığı savını genel olarak kabul etmekle beraber, diğer ürünler için TRIPS Anlaşması'nın 22. maddesindeki genel coğrafi işaret korumasının neden yeterli görülmediğini sorgulamaktadırlar. Bu ülkeler, şarap ve alkollü içecekler için sağlanmış olan ilave korumanın aslında haksız rekabet yarattığını, bunun ötesinde anlaşmada coğrafi işaretler için korumayı güçlendirici ek bir adım atılmasının gereksiz ve uluslararası ticaret sistemi bakımından hatalı olacağını savunmaktadırlar. Bu alanın tarım müzakereleri ile irtibatlı olarak ilerleme sağlanabilecek bir konumda olduğunu söylemek mümkündür[9] . Nitekim DKG müzakerelerinin sonuçlandırılmasına yönelik olarak 2008 yılı Temmuz ayında yapılan müzakerelerde coğrafi işaretler ile tarım arasındaki bağ AB tarafından yeniden gündeme getirilmiştir.

2.4 Sınaî tasarımlar

TRIPS Anlaşması'na göre, sınaî tasarımların en az 10 yıl süreyle korunmaları gerekmektedir. Koruma altındaki tasarımların sahiplerinin, korunan bir tasarımın kopyası olan veya bu tasarıma benzeyen bir desen içeren bir ürünün üretilmesini, satışını veya ithalatını engelleme hakları bulunmaktadır. Üye ülkelerin sınaî tasarımların korunmalarında sınırlı istisnalar getirme hakları bulunmakla beraber, bunların hak sahiplerinin haklarını kullanmalarını makul olmayan şekilde engellememeleri gerekmektedir. Ayrıca, konuyla ilgili olabilecek üçüncü tarafların haklı çıkarlarının da gözetilmeleri gerekmektedir.

2.5 Patentler

TRIPS Anlaşması, buluşlar için patent korumasının en az 20 yıl süreyle sağlanmasını hükme bağlamıştır. Patent koruması anlaşmaya göre, hemen bütün teknoloji

[8] Karşı grup "Yeni Dünya" ülkeleri, daha ziyade Avrupa'dan göç almış; özellikle Avrupalı göçmenlerin kültürlerinin ağırlık taşıdığı ülkelerden oluşmaktadır. Bu göçmenler, yerleştikleri topraklardaki bazı bölgelere, şehirlere eski yurtlarındaki coğrafi isimleri koymuşlar, bu coğrafi isimleri ise ürettikleri ürünlere vermişlerdir. Bu durum, zaman içinde Avrupalı üreticilerle "Yeni Dünyalı" üreticiler arasında ürettikleri ürünlerde benzer/aynı isimlerin kullanılmasından kaynaklanan ekonomik ve ticari çıkar çatışmalarını yaratmıştır.

[9] AT (AB), DTÖ kurulurken Uruguay Turunda tarımda verdiği bazı tavizler karşılığında şarap ve alkollü içecekler için coğrafi işaretler bağlamında etkin koruma elde etmiştir. Bu, sağlanan korumanın geçmişe yürümemesi; yani DTÖ kurulmadan önce ticari marka olarak korunan şarap ve alkollü içeceklerin tescillerinin coğrafi işaretlere karşı iptal edilmemeleri ile sağlanabilmiştir. 23. Madde coğrafi işaret korumasının bütün ürünlere genişletilmesinde de DKG'de tarım bağlamında verilebilecek bazı tavizler karşılığında ilerlemeler olabileceği ve bunun geçmişe yürümeyecek şekilde sağlanabileceği düşünülmektedir.

alanlarında gerek ürünler gerek üretim süreçleri için öngörülmüştür. Üye ülkelerin, ticari kullanımını kamu düzeni veya ahlakı gerekçeleriyle yasakladıkları bir buluşa patent vermekten kaçınma hakları bulunmaktadır. Üye ülkelerin ayrıca, teşhis, tedavi, cerrahi yöntemler, bitkiler ve hayvanlar (mikro organizmalar dışındakiler) ve bitkiler ile hayvanların üretilmesi için gereken biyolojik süreçleri (mikro biyolojik süreçler hariç) patent dışında tutma hakları anlaşmada tescil edilmiştir.

Bununla birlikte, bitki çeşitlerine dair patentler özel bir sistem vasıtasıyla (UPOV-Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması İçin Uluslararası Birlik-Sözleşmeleriyle[10] yetiştiricilere sağlanan haklar gibi) korunabilmektedir.

TRIPS, patent sahibinin yararlanabileceği asgari hakları tanımlamakta, ancak belirli istisnalara da izin vermektedir. Bir patent sahibinin, örneğin piyasaya ürününü arz etmemek suretiyle haklarını kötüye kullanabileceği düşünülerek, bu olasılığın ortadan kaldırılabilmesi amacıyla, üye ülkelerin "zorunlu lisans" vermelerine ve rakip bir üreticinin, lisanslı ürünü üretebilmesine veya lisanlı üretim sürecinden yararlanabilmesine izin verilmiştir. Diğer yandan, patent sahibinin haklarının korunması amacıyla bu işleme belli şartlarda[11] izin verilmiştir.

TRIPS Anlaşmasına göre, bir patent bir üretim süreci için verilmişse, bu patent ile bağlantılı haklar süreç sonucunda ortaya çıkan ürünü de kapsayacaktır. Nitekim fikri mülkiyet hakkı ihlalinde bulundukları iddia olunan kişilerden patentli üretim sürecini kullanmadıklarını ispat etmeleri bazı özel şartlarda mahkeme tarafından talep edilebilecektir.

2.6 TRIPS ve kamu sağlığı

DKG bağlamında ele alınan önemli bir konu ise, TRIPS ile getirilen uluslararası patent sisteminin yeni ilaçların araştırılması ve geliştirilmesini teşvik konusundaki rolü muhafaza edilirken, ilaçlara sağlanan patent korumasının fakir ülkelerdeki halkın ilaçlara erişiminin güvence altına alınmasını engellemeyeceğidir.

---

[10] UPOV hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: www.upov.int

[11] Zorunlu lisanslama, bir patentin hak sahibinin makul bir neden göstermeksizin, patentinin kullanılmasına izin vermemesi veya ürünü sağlamaktan kaçınması gibi durumlarda başvurulan bir yöntemdir. Meşru ve haklı bir ihtiyacın karşılanmasına yönelik olarak ilgili ürünün bir başka üretici tarafından resmi makamların izniyle üretilmesini ifade eder. Bu, daha ziyade ilaç sanayinde karşılaşılabilen bir durumdur. Özellikle fakir ülkelerin karşılaştıkları kamu sağlığı sorunlarının çözümlenmesinde büyük ilaç firmalarının ihtiyaç duyulan ilaçları bazı durumlarda ilgili ülkenin alım gücünün ötesinde yüksek fiyatlarla sağlamak istemeleri zorunlu lisanslamaya başvurulmasını gündeme getirebilmektedir. Zorunlu lisanslama şartlarına dair 30. ve 31. Maddelerdeki hususlar ise şöyledir: Öncellikle istisnalar sınırlı nitelikte olacaktır. Her bir başvuru kendi şartları dâhilinde değerlendirilecektir. Üye ülkeler, "..olağanüstü hallerde veya aşırı aciliyet gerektiren diğer koşullarda veya ticari olmayan kamu yararına kullanım.." ('..in case of a national emergency or other circumstances of extreme urgency or in cases of public non-commercial use..') hallerinde zorunlu lisanslamaya başvurabileceklerdir.

Yukarıda değinilen zorunlu lisanslama gibi bazı esneklikler TRIPS Anlaşmasında yer almakla beraber, bazı üye ülkeler TRIPS yürürlüğe girdikten sonra bu esnekliklerin nasıl yorumlanabilecekleri ve bu esnekliklerden yararlanma haklarına diğer üye ülkelerce ne dereceye kadar saygı gösterileceği konularında görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

2001 yılının Kasım ayında düzenlenen Doha Bakanlar Konferansı'nda Doha Bildirisi'nin ve bu bildirinin "TRIPS ve Kamu Sağlığı" başlıklı ekinin kabul edilmeleriyle bu konuda ilk adım atılmıştır[12] .

Uzun müzakerelerden sonra, üye ülkelerin kamu sağlığını korumak yolunda alacakları önlemleri TRIPS Anlaşması'nın engellemediği ve engellememesi gerektiği konusunda üye ülkeler arasında mutabakata varılmıştır. Bu mutabakat çerçevesinde ayrıca, üye ülkelerin TRIPS Anlaşması'nda yer alan esnekliklerden yararlanma yeteneklerinin altı çizilmiş ve En Az Gelişmiş Ülkelerin (EAGÜ), ilaç patent koruması alanındaki TRIPS hükümlerini uygulamamaya dönük muafiyetlerinin 2016 yılına uzatılması kararlaştırılmıştır[13] .

Öte yandan, ilaç üretme kapasitesi olmayan ülkelerin zorunlu lisanslama ile üretilecek ilaçları ithal edebilmeleri için ilave bazı esnekliklerden yararlanmaları konusunda TRIPS Konseyi'nin çalışmalarını sürdürmesi kararlaştırılmıştır. Bu esnekliği sağlayan karar[14] ise uzun müzakerelerden sonra 30 Ağustos 2003 tarihinde alınmıştır. Bu kararın uygulanması TRIPS Anlaşması'nda tadilat gerektirmiş ve bu tadilat da keza uzun müzakerelerden sonra 6 Aralık 2005 tarihinde gerçekleştirilmiştir[15] . Böylelikle tadilat, kararın yerine geçmiştir[16] .

2.7 Entegre devrelerin tasarımları

TRIPS Anlaşması'nda entegre devrelerin tasarımları (topografyalar), Dünya Fikri Mülkiyet Hakları Teşkilatı (WIPO) çerçevesindeki Entegre Devrelerdeki Fikri Mülkiyet Haklarına Dair Washington Sözleşmesi temelinde korunmaktadır. TRIPS Anlaşması ile

---

[12] 14 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen Doha Bildirisi, DKG'yi başlatan temel belge olmuştur. Bu bildirinin 17. paragrafı TRIPS ve Kamu Sağlığı alanında kabul edilmiş olan eke (http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_trips_e.htm) atıfta bulunmaktadır.

[13] 27 Haziran 2002 tarihinde kabul edilmiş olan bu kararın metni için bkz: http://www.wto.org/english/news_e/pres02_e/pr301_e.htm.

[14] "WT/L/540 and Corr.1" simgeli karar.

[15] WT/L/641 simgeli Genel Konsey kararı ile sözkonusu tadilat hayata geçirilmiştir.

[16] Yukarıda bahse konu karar ve tadilat kapsamında, Doha TRIPS ve Kamu Sağlığı Kararı'nın 6. paragrafından yararlanmak üzere başvuran ilk ülke Ruanda olmuştur. Sözkonusu başvuru 17 Temmuz 2007 tarihinde yapılmıştır.

bu sözleşmeyle sağlanan hakların korunması için üye ülkelerce yasal olarak asgari 10 yıl süre öngörülmesi gerektiği gibi ilave hükümler getirilmiştir.

2.8 Açıklanmamış bilgi ve ticari sırlar

Ticari sırlar ve ticari değeri bulunan diğer "açıklanmamış bilgiler", güveni zedeleyici ve dürüst ticari uygulamalara aykırı diğer eylemlere karşı TRIPS Anlaşması ile korunmaktadır. Bununla birlikte, bu bilgilerin gizli tutulabilmesi için makul adımların atılmış olmaları gerekmektedir. Ayrıca, yeni ilaçların ve tarımla ilgili kimyevi maddelerin piyasada satılabilmeleri amacıyla alınması gereken onaylar için hükümetlere sunulan deneme verilerinin de haksız ticari kullanıma karşı korunması TRIPS ile hükme bağlanmıştır.

Bu hüküm, TRIPS Anlaşması ile fikri mülkiyet hakları alanında sağlanan önemli bir gelişmeyi oluşturmaktadır[17] .

---

[17] TRIPS bağlamında bu hükmün uygulanmasında; veri koruması ve veri imtiyazı kavramları ile karşılaşılmaktadır. Eşdeğer ilaç sanayinin gelişmesi ve bazı GYÜ'lerde karşılaşılan kamu maliyesi açıklarının ucuz eşdeğer ilaçlara yönelimi artırması hususları ışığında, eşdeğer ve orijinal ilaç üreticisi firmalar arasında son dönemde rekabetin arttığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede, TRIPS Anlaşması'nın veri koruması hükümlerine uygun hareket edilmediği iddiaları DTÖ'de gündeme getirilmektedir.

Veri Koruması (data protection), "ticari sır" olarak DTÖ üyesi ülkelerde TRIPS Anlaşması ile koruma altına alınmıştır. Ticari sır, ifa edilen meslekle, yapılan üretimle ilgili gizli bilgileri kapsamaktadır. Veri koruması, bir ilaca dair patent veya ruhsat başvurusu sırasında, patent sahibinin ilgili makamlara sunduğu ilaç deneme verilerinin, haksız rekabete yol açacak şekilde üçüncü tarafların eline geçmemesi ve korunmaları bakımından ulusal makamların yükümlülükleri olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, tarımla ilgili kimyevi maddeler için de geçerlidir. TRIPS Anlaşması'nın 39. maddesinin 3. fıkrası ("Members, when requiring, as a condition of approving the marketing of pharmaceutical or of agricultural chemical products which utilize new chemical entities, the submission of undisclosed test or other data, the origination of which involves a considerable effort, shall protect such data against unfair commercial use. In addition, Members shall protect such data against disclosure, except where necessary to protect the public, or unless steps are taken to ensure that the data are protected against unfair commercial use"), veri korumasını fikri mülkiyet haklarının bir unsuru olarak anlaşma çerçevesinde saymıştır. Verilerin haksız ticari kullanımının nasıl oluşabileceği bu çerçevede irdelenmesi gereken bir konudur. TRIPS Anlaşması, fikri mülkiyet hakları bağlamında haksız rekabeti Paris Konvansiyonu'nun (1967) 10. bis maddesine atıfla belirlemektedir. Bu çerçevede, kamu sağlığını korumak amacıyla deneme verilerinin açıklanması ve kullanımı adil kabul edilen bir durumdur. Bu husus, DTÖ'de kamu sağlığı bağlamında yukarıda sunulan gelişmelerle de teyit edilmektedir. Ayrıca bu bağlamda belirtilmesinde yarar görülen bir husus, ticari sırların adil yollardan öğrenilmesinin de (learning by fair means) mümkün olduğudur. Bu yollar; i) daha önceki patentten bağımsız biçimde icat/yaratma, ii) "ters mühendislik" ve iii) kamuya açık bilgi kaynaklarından öğrenme olarak sıralanabilir. Paris Konvansiyonu, "ters mühendislik" hakkında bir düzenleme getirmemiştir.

Veri İmtiyazı (data exclusivity) ise, veri koruması bağlamında daha ziyade gelişmiş ülkelerce gündeme getirilen bir kavramdır. TRIPS Anlaşması'nın 39(3). maddesinin yorumlanması, DTÖ'de görüş farklılıklarına yol açmaktadır. Bu kavram TRIPS'te yer almamakla beraber, ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkeler, ulusal makamlara sunulan deneme verilerinin en iyi şekilde korunmasının, sözkonusu verileri ilk olarak sunan üreticiler dışında bu verilerin belli bir süreyle başkaları tarafından kullanılmaması halinde gerçekleştirilebileceğini savunmaktadırlar. Bir başka deyişle, ilk deneme verilerini sunan üreticilerin, belli bir süreyle (TRIPS Anlaşması'nda belirlenen 20 yıllık koruma süresine ilave olarak) pazarlama imtiyazına/veri imtiyazına sahip olmaları gerektiğini ileri sürmektedirler. TRIPS'in 33. maddesinde "Term of Protection" başlığı altında patentler için öngörülen koruma süresine ilişkin ifade ise şöyledir: "Koruma süresi başvuru tarihinden itibaren hesaplanan yirmi yıllık bir süreden kısa olamaz" (The term of protection available shall not end before the expiration of a period of twenty years counted from the filing date). TRIPS Anlaşması'nın 39(3). maddesinin gelişmiş ülkelerce savunulan şekilde yorumlanarak uygulanması, herhangi bir ilacın ulusal piyasada yararlandığı patent korumasının TRIPS'te öngörülen 20 yıldan daha uzun sürelerle (ilave 6 veya 10 yıl gibi) korunması sonucunu doğurmakta ve eşdeğer ilaç üretimi açısından olumsuz etkileri olabilmektedir.

Rekabeti Bozucu Lisans Sözleşmelerinin Engellenmesi

Bir telif hakkı, patent veya bir başka türdeki fikri mülkiyet hakkı sahibinin, koruma altındaki ticari marka, çalışma, buluş, tasarımları kopya etmek veya üretmek üzere bir başkasına lisans vermesi hakkı TRIPS'te tanınmıştır. TRIPS Anlaşması, lisans sözleşmesinin rekabeti kısıtlayabileceğini veya teknoloji transferini engelleyebileceğini kabul etmektedir. Üye ülkeler, anlaşma uyarınca ve belli şartlar altında, fikri mülkiyet haklarının kötüye kullanıldığı, rekabeti bozucu lisanslama uygulamalarını engelleyecek tedbirleri alma hakkına sahiptirler. Anlaşma ayrıca, rekabeti bozucu lisanslama konusunda üye ülkelerin birbirleri ile danışmaları gereğini de kayıt altına almıştır.

3. TRIPS Anlaşması'nın Uygulanması

Üye ülkelerin TRIPS ile uyumlu fikri mülkiyet hakları yasalarına sahip olmaları anlaşmada yeterli görülmemiştir. TRIPS'te bu yasaların uygulanmaları esas alınmıştır. TRIPS Anlaşması'nın 3. kısmı bu hususu hükme bağlamıştır. Anlaşma, üye ülkelerin ulusal yasaları uyarınca fikri mülkiyet haklarının uygulanabileceğini öngörmüştür. Öte yandan, cezaların, ihlalleri caydıracak ölçüde katı olmaları gereğinin altını çizmiştir. Buna ilişkin hukuki süreçlerin; adil ve tarafsız olması, gereğinden fazla karmaşık ve maliyetli olmaması ayrıca anlaşmada yer bulmuştur.

Bu süreçlerin, makul olmayan zaman sınırlamaları gerektirmemeleri veya mazeretsiz gecikmelere neden olmamaları öngörülmüştür. TRIPS Anlaşması çerçevesinde, ilgili şahısların, idari bir kararın gözden geçirilmesi için mahkemeye veya bir alt mahkemenin kararı hakkında temyize başvurma haklarına sahip olmaları da düzenlenmiştir.

TRIPS Anlaşması, hak ihlallerine ilişkin delil elde etme kuralları, geçici düzenlemeler, ihtiyatî tedbirler ve diğer cezalar dâhil olmak üzere, uygulamaya ilişkin süreçleri ayrıntılı olarak tanımlamıştır. Anlaşma, bazı şartlar dâhilinde, mahkemelerin kopyalanmış veya taklit ürünlerin imha edilmesi yönünde karar alma yetkileri bulunması gerektiğini de hükme bağlamıştır.

Ticari boyutta kasıtlı olarak yapılan ticari marka taklitçiliği veya telif hakları korsanlığı TRIPS'e göre cezayı gerektiren suç niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, üye ülkeler arasında gümrük alanında işbirliği yapılması da anlaşmada yer almıştır. Üye ülkeler, fikri mülkiyet hakları sahiplerinin, taklit ve korsan ürünlerin ithal edilmelerinin önlenmesinde ilgili ülke gümrük makamlarından yardım almalarını sağlamakla yükümlü kılınmışlardır. Gelişmiş ülkeler, TRIPS Konseyinde özellikle sahtecilikle mücadele bağlamında son yıllarda bu konuda etkin hareket etmektedirler.

3.1 Teknoloji transferi

GYÜ'ler, TRIPS Anlaşması müzakerelerinde, gelişmiş ülkelerden kendilerine teknoloji transferi yapılmasını TRIPS Anlaşması'nı kabul etmelerine ilişkin pazarlığının asli unsuru olarak görmektedirler. Nitekim TRIPS Anlaşması, bu konuda birçok hüküm içermektedir[18] . Bununla birlikte, teknoloji transferi TRIPS bağlamında gelişmiş ülkeler ile GYÜ'ler arasında tartışma yaratan bir husus olma özelliğini korumaktadır. GYÜ'lerin önemli bir bölümü anlaşmadaki bu hükmün gelişmiş ülkelerce yeterince yerine getirilmediğini savunmaktadırlar.

3.2 TRIPS'in uygulanmasına ilişkin geçiş düzenlemeleri

DTÖ Anlaşması (Marakeş Anlaşması) 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe girdiğinde, yasa ve uygulamalarının TRIPS Anlaşması ile uyumlu hale getirilmeleri için gelişmiş ülkelere 1 yıl süre verilmiştir. GYÜ'lere ve bazı şartlarla geçiş dönemi ekonomilerine ise, 2000 yılına kadar 5 yıl süre tanınmıştır. EAGÜ'lere ise 2006'ya kadar 11 yıl süre (bu süre patentler için yukarıda değinildiği üzere halen 2016 yılına uzatılmıştır) verilmiştir.

TRIPS Anlaşması 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe girdiğinde, belirli bir ürün için patent koruması öngörmemiş GYÜ'lerin, bunu sağlamak için 10 yıla kadar süresi olacağını hükme bağlamıştır. Ancak bu ülkelerin, ilaçlar ve tarımla ilgili kimyevi maddelerin patent başvurularını; 10 yıllık geçiş dönemi sona ermeden patent verilmesi gerekmemekle beraber, bu dönem başından itibaren kabul etmelerini de öngörmüştür.

Bazı istisnalara [19] bağlı olmak üzere TRIPS'teki genel kural, anlaşmadaki yükümlülüklerin, bir ülkenin geçiş dönemi sonunda mevcut bulunan ve yeni fikri mülkiyet hakları bakımından uygulanacağıdır.

4. TRIPS ve Türkiye

Türkiye'de çağdaş anlamda fikri mülkiyet hakları ve bu bağlamda sınaî mülkiyet alanındaki düzenlemeler 1871 tarihli "Eşya-i Ticariyeye Mahsus Alamet-i Farikalara Dair Nizamname" ve 1879 tarihli "İhtira Beratı Kanunu" ile yapılmıştır. Bu düzenlemeler, marka ve patent konularında ülkemizdeki yasal korumanın temellerini oluşturmaktadır.

---

[18] Anlaşma amaçlara ilişkin 7. Maddede bu konuya yer vermiştir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin hükümetlerinin firmalarına EAGÜ'lere teknoloji transferi için teşvikler vermeleri zorunluluğunu 66. Madde ile getirmiştir.

[19] Bu istisnalar, geçiş düzenlemelerine ilişkin 65. Maddede yer almaktadır

Türkiye, bahse konu düzenlemelerle sınaî mülkiyet haklarında koruma sağlayan ilk ülkeler arasında yer almıştır[20] .

DTÖ'nün kurucu üyeleri arasında olan Türkiye, TRIPS Anlaşması'na DTÖ kurulurken taraf olmuş, GYÜ'ler için öngörülen geçiş süresinden yararlanarak, TRIPS Anlaşması'nı DTÖ kurulduktan 5 yıl sonra 2000 yılında uygulamaya başlamıştır.

Türkiye'nin fikri mülkiyet hakları uygulamalarının ele alındığı 2000 yılında yapılan TRIPS Türkiye Ticaret Politikası Gözden Geçirmesinde, fikri mülkiyet hakları mevzuatının DTÖ ile uyumlu olduğu tescil edilmiştir[21] . 17–19 Aralık 2003 tarihlerinde düzenlenen DTÖ Türkiye Ticaret Politikasının Gözden Geçirilmesi çalışmalarında, Türkiye'nin TRIPS uygulamalarındaki ilerlemelere ve bazı aksaklıklara işaret edilmiştir[22] . Bu bağlamda, temel sorunlar, kamunun bilinçlendirilmesi, fikri mülkiyet haklarına ilişkin olarak oluşturulan sistemin, mevzuatın ve yasal mekanizmaların geliştirilmeleri ile ilgili hususlar, yasa dışı olarak üretilen kopya/korsan yayınlarla mücadele, ilaç patentlerinde veri koruması[23] gibi konularda yoğunlaşmıştır.

---

[20] "Sınaî Mülkiyetin Korunması için Uluslararası Bir Birlik Oluşturulması Hakkındaki Paris Sözleşmesi"ni Türkiye 1925 yılında imzalamıştır. 1965 yılında 551 sayılı "Marka Kanunu" yürürlüğe girmiş, 1976 yılında Türkiye "Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı (WIPO) Kuruluş Anlaşması" imzalanmıştır. 24 Haziran 1994 tarihinde, 544 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı, idari ve mali özerkliğe sahip Türk Patent Enstitüsü (TPE) kurulmuştur. 544 Sayılı KHK'nın günümüz koşullarına uyumlu hale getirilmesi ve kanunlaştırılması amacıyla 19 Kasım 2003 tarihinde "5000 Sayılı Türk Patent Enstitüsü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: www.turkpatent.gov.tr

[21] Ayrıntılı bilgi için bakınız: 12 Nisan 2001 tarihli ve IP/Q-Q4/TUR/1 simgeli DTÖ belgesi

[22] Ayrıntılı bilgi için bakınız: Türkiye Ticaret Politikası Gözden Geçirmesi; 19 Kasım 2003 tarihli ve WT/TPR/S/125 simgeli DTÖ belgesi.

[23] Türkiye'de açıklanmamış verilerin/bilgilerin korunması hakkında beş yasal düzenleme bulunmaktadır. 818 sayılı İş Yasası, işçilerin, çalışanların meslek ve ticari sırları açıklamamaları hükmünü içermektedir. Türk Ticaret Yasası da benzer unsurlara yer vermiş, ihlalleri, tazminat, hapis ve para cezaları ile cezalandırmayı öngörmüştür. Patentlere dair 556 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK), açıklanmamış bilgilerin ve deneme verilerinin kamu kurumlarınca gizli tutulması hususunu içermektedir. 1996 tarihli İlaçlara Dair Düzenleme ise, Sağlık Bakanlığı'nı 556 Sayılı KHK'de yer alan hususların uygulanmasından sorumlu kılmaktadır. 657 Sayılı Devlet Memurları Yasası da kamu görevlilerini verdikleri hizmetlerle bağlantılı alanlarda kendilerine sunulan meslek sırlarını gizli tutmakla yükümlü hale getirmiştir. Diğer yandan, 566 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren TRIPS Anlaşması ile uyumlu olarak, ilaçta veri koruması başlamıştır. Bu mevzuat bağlamında, Türkiye, 2005 yılına kadar deneme verilerine belli bir süre ile veri imtiyazı, yani pazarlama imtiyazı sağlamamıştır.

Bununla birlikte, AB ile mevcut Gümrük Birliği çerçevesinde, AB teknik mevzuatına uyum sürecinde, 2001/83/EC Sayılı Yönerge uyarınca Türkiye'nin veri imtiyazı alanındaki mevzuatını zaman içinde AB ile uyumlulaştırması sözkonusudur. Diğer taraftan, AB'ye tam üye olmadan veri imtiyazı uygulamasına geçen aday ülke bulunmamaktadır.

Sağlık Bakanlığı, İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü'nün 19 Ocak 2005 tarih ve 25705 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Beşeri Tıbbi Ürünler Ruhsatlandırma Yönetmeliği ile veri imtiyazı 01 Ocak 2005 tarihinden itibaren başlatılmıştır. Yönetmelik, geriye dönük olarak veri imtiyazı uygulaması yapılmayacağını hükme bağlamıştır (1 Ocak 2001'den sonra tescili yapılan ürünler için veri imtiyazı sağlanacaktır). 2007 yılı DTÖ Türkiye Ticaret Politikası Gözden Geçirmesinde, sözkonusu yönetmelikle sağlanan korumanın herhangi AB ülkesindeki gibi olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık, Türkiye halen ABD'nin "Special 301 Öncelikli İzleme Listesinde (Priority Watch List)" yer almaktadır.

Diğer yandan, TRIPS'teki temel ilkelerden birisi, üye ülkelerin anlaşmayı; örneğin patentler, coğrafi işaretler bağlamında geriye dönük uygulamamalarıdır. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre yaratıcı ülkeler grubundan bir önceki safhadaki grupta bulunan Türkiye'nin, eşdeğer ilaç üretim kapasitesinin korunmasının ve geliştirilmesinin, ticari ve ekonomik çıkarları yanı sıra zorlu bir coğrafyada bulunması nedeniyle güvenlik açısından da önem taşıdığı düşünülmektedir.

Veri imtiyazı alanında Türkiye'nin düzenlemelerinin diğer DTÖ üyelerine de "en çok kayrılan ulus kaydı" ilkesi çerçevesinde uygulanması gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Türkiye İlaç Endüstrisi Sendikası için hazırlanan "Veri İmtiyazının Türkiye'de İlaç Endüstrisine ve Sağlık Sektörü Ekonomisine Etkisi Hakkında Müşterek Anlayış Geliştirilmesi", Monitor Group, Haziran 2003.

10–12 Aralık 2007 tarihlerinde yapılan DTÖ Türkiye Ticaret Politikasının 4. Gözden Geçirmesinde ise daha ziyade son gözden geçirme sonrasında fikri mülkiyet alanında meydana gelen mevzuat ve uygulama gelişmelerine değinilmiştir[24] . Bu bağlamda 2003 ile 2007 arasında Türkiye 5 ilave fikri mülkiyet anlaşmasına taraf olmuştur[25] .

4.1 Kamu sağlığı ve Türkiye

Türkiye'nin, kamu sağlığı ve TRIPS anlaşması etkileşimini insani boyutu ile değerlendirdiği ve özellikle EAGÜ'lerde acil kamu sağlığı sorunlarının çözümlenmesinde DTÖ'nün etkin rol oynaması bağlamında, iyi niyetli, yapıcı ve olumlu bir tutum benimsediği söylenebilir. Türkiye, kamu sağlığı bağlamında TRIPS Anlaşması'nın daha esnek yorumlanmasını sağlayabilecek şekilde tadil edilmemesinin DTÖ'nün itibarını zedelediğini müzakerelerde dile getirmiştir.

Kamu sağlığı konusu Doha Bildirisi'nde yer almış olmakla beraber, DKG sonucunda ortaya çıkabilecek tek paket anlayışı içinde yer almamıştır. İnsani boyut taşıyan bu konunun, ticari ve ekonomik al-ver egzersizi içeren müzakerelerde tek paket dışında ayrıcalıklı ve öncelikli olarak ele alınması hakkında üye ülkeler arasında bir anlayış birliği oluşmuştur.

Türkiye, TRIPS Anlaşması'nda yapılan tadilat ile getirilen sistemden, bütün DTÖ üyeleri gibi ihracatçı ülke sıfatıyla yararlanabilecektir. Bu durumun, ihtiyaç duyan fakir ülkelere ucuz maliyetli ilaç sağlayabilecek olan Türk ilaç sanayi açısından önemli bir gelişme olduğu düşünülmektedir.

Bütün gelişmiş ülkeler ve AB ülkeleri, sistemden 'ithalatçı ülke' sıfatıyla yararlanmamayı kabul etmişlerdir. Bu ülkelerin, ilaç üretim kapasiteleri bakımından yeterli bulunmaları, bu kapasitenin yetersiz kalması halinde ise, yeterince zengin olmaları nedeniyle sisteme ihtiyaç duymaksızın normal yollarla ihtiyaçlarını giderebilecek konumda bulunmaları ithalatçı sıfatıyla sistemden yararlanamamaları sonucunu doğurmuştur.

---

[24] Mevcut şartlarda, Ankara, İstanbul ve İzmir'de fikri mülkiyet haklarına ilişkin davalara bakan uzmanlaşmış toplam 21 mahkeme bulunmaktadır. 13 mahkeme daha kurulması öngörülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Türkiye Ticaret Politikaları 2007 yılı Gözden Geçirmesi, 5 Kasım 2007 tarihli ve WT/TPR/S/192 simgeli DTÖ belgesi.

[25] 2003 ve 2007 yılları itibariyle fikri mülkiyet hakları alanında taraf olunan anlaşmaları içeren Tablo'da (Ek) sunulmuştur.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir grup ülkenin[26] durumları bu bağlamda önem taşımaktadır. Bu ülkeler, ithalatçı sıfatıyla sistemden sadece ulusal acil durumlarda veya diğer olağanüstü acil hallerde (*national emergency or other circumstances of extreme urgency*) yararlanmayı tadilatın onaylandığı Genel Konsey toplantısında yaptıkları gönüllü açıklamalarla kabul etmişlerdir. Doha Bildirisi'nin 5/C paragrafı yukarıda anılan durumların belirlenmesinin üye ülkelerin yetkisinde olduğunu hükme bağlamıştır. Bu bağlamda, TRIPS Anlaşması'nın güvenlik istisnalarına ilişkin 73. Maddesi de işletilebilecektir[27] .

Türkiye bu bağlamda, sahip olduğu jenerik/eşdeğer ilaç üretme kapasitesi ile ithalata büyük ölçüde ihtiyaç duymayabilecek bir OECD üyesi ülke ve AB üye adayı statüsü kapsamında değerlendirilmiştir. Tadilat metni Genel Konsey'de kabul edilirken Türkiye ve yukarıda anılan ülke grubu tarafından yapılan açıklamalar TRIPS Anlaşması metnine yansıtılmamıştır[28] . Bu açıklamalar, başta ABD olmak üzere, uluslararası ilaç patent sistemini mümkün mertebe korumak ve tadilatı esas hedefi olan EAGÜ'ler ile sınırlandırmak isteyen gelişmiş ülkelerin patent sisteminin zayıflatılabileceğine ilişkin endişelerinin giderilmesi amacıyla "gönüllü" temelde yapılmış olan irade beyanlarıdır.

Tadilat müzakereleri, hedef EAGÜ'lerin çıkarları hilafına, bir dönem gelişmiş ülkelerin ve GYÜ'lerin DTÖ'deki çıkar çatışmalarının yansımalarına sahne olmuş, müzakerelerde odak kayması yaşanmış, ancak sonuçta TRIPS Anlaşması'nın daha esnek yorumlanmasının önü açılmıştır. Bununla birlikte, tadilatın fakir ülkelerin kamu sağlığı sorunlarında kayda değer katkı sağlamayacağı eleştirileri sürmüştür[29] .

4.2 Coğrafi işaretler ve Türkiye

Türkiye 27 Haziran 1995 tarihli ve 555 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile coğrafi işaretlere koruma sağlamaktadır. Koruma, ürünlerin tescili yoluyla sağlanmakta, şarap ve alkollü içecekler dâhil bütün coğrafi işaretleri kapsamaktadır. Tescil edilmemiş

---

[26] Bu ülkeler; Türkiye, Meksika, Güney Kore, Singapur, İsrail, Makao (Çin Halk Cumhuriyeti), Kuveyt, Tayvan, Katar, Hong Kong, Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Bu ülkelerin dikkat çeken özellikleri, gelişmiş eşdeğer/jenerik ilaç üretme kapasitesine sahip olmaları, bazılarının OECD üyeleri olmaları ve ekonomik bakımdan görece zengin konumda bulunmalarıdır.

[27] Konuya ilişkin müzakerelerde GYÜ'ler bakımından esas sorun kamu sağlığı boyutundan farklı bir alanda ortaya çıkmıştır. Bu alan, DTÖ'de çetin tartışmalara yol açan; GYÜ'ler arasında sınıflandırma yapılarak, bu ülkelerin daha gelişmiş GYÜ'ler ve daha fakir GYÜ'ler olarak ayrılmalarıdır. Gelişmiş ülkeler, daha gelişmiş GYÜ'lerin kendilerine yakın DTÖ taahhütleri üstlenmeleri konusunda baskı yapmaktadırlar. GYÜ'ler ise, kamu sağlığı konusundaki müzakerelerin GYÜ'lerin sınıflandırılmaları tartışmalarında emsal yaratmayacağını savunmuşlardır.

[28] Tadilata ilişkin 8 Aralık 2005 tarihli ve WT/L/641 simgeli DTÖ belgesi.

[29] 17 numaralı dipnotta kayıtlı Ruanda'nın başvurusunun izleyeceği süreç esneklikten yararlanma bağlamında örnek teşkil edecektir.

coğrafi işaretler ise, Türk Ticaret Kanunu'nun haksız rekabete ilişkin hükümleri bağlamında korunmaktadır.

Türkiye, DTÖ'deki şarap ve alkollü içeceklere dair coğrafi işaretlere sağlanmakta olan TRIPS Anlaşması'nın 23. Madde korumasının bütün ürünlere genişletilmesi müzakerelerinde "Coğrafi İşaretlerin Dostları Grubu"nda yer almaktadır. Bu çerçevede, müzakerelerde etkin rol oynamakta[30] ve genişlemenin GYÜ'ler bağlamında önemli kazanımlar yaratabileceğini savunmaktadır.

DTÖ'de, DKG müzakereleri sonucunda oluşabilecek al-ver egzersizinde tarımda taviz vermesi sözkonusu olabilecek ülkeler[31] arasında görülen Türkiye, bunun karşılığında, mal ve hizmetler ticareti gibi diğer müzakere alanlarının yanı sıra tarım sektörü bağlamında önem taşıyan coğrafi işaretler bakımından da taviz sağlamak durumundadır. Tarımda talepkâr olan "Yeni Dünya" ülkeleri, coğrafi işaretler alanında muhalif grupta yer almaktadırlar.

Coğrafi işaretler, kaliteli üretim tekniklerinin ve etkin pazarlama yöntemlerinin benimsenmeleri şartıyla üreticilere gerek Türkiye içinde gerek bu alanda en büyük pazar hüviyeti taşıyan AB ülkelerinde önemli ekonomik kazanımlar sunabilecek araçlardır[32] .

4.3 Biyo-çeşitlilik, geleneksel bilgi ve Türkiye

Karmaşık bir nitelik içeren bu konudaki tartışmalar TRIPS Anlaşması'nın 27/3(b) maddesi temelinde 1999 yılından bu yana TRIPS Konseyi'nde yürütülmektedir[33] .

---

[30] DTÖ Sekretaryası bu konuya ilişkin tartışmaları WT/GC/W/546 ve TN/C/W/25 simgeli belgelerde derlemiştir.

[31] Bu çerçevede önemli hedef ülkelerden biri AB'dir. AB ayrıca, coğrafi işaretler bakımından da DTÖ'de önde gelen oyunculardan biridir. AB, bütün DTÖ üyelerini bağlayıcı, tüm coğrafi işaretleri kapsayacak bir bildirim ve kayıt sisteminin kurulmasını savunmaktadır. Bununla birlikte, şarap ve alkollü içeceklere sağlanan TRIPS korumasının bütün coğrafi işaretlere genişletilmesine ve bağlayıcı nitelikte; bütün coğrafi işaretleri kapsayacak bir bildirim ve kayıt sistemine karşı olan "Yeni Dünya" ülkelerinden oluşan grubun sert muhalefeti çerçevesinde, AB'nin, tarımda daha az açılım yapmak karşılığında tutumunda taktiksel değişiklik yapması olasılığı bulunmaktadır.

[32] Aralık 2007 itibariyle, Türkiye'de tescilli 93 adet coğrafi işaret mevcuttur. Bunların çoğunluğu halı, kilim ve tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. Tescilli coğrafi işaretlerin 5 tanesi ise, alkollü içki niteliğindedir. Aynı dönem itibariyle Türk Patent Enstitüsü'ne tescil başvurusu yapılmış 102 coğrafi işaret bulunmaktadır. Türkiye'nin coğrafi işaretlerinin daha ziyade halı, kilim ve tarımsal ürünlerden oluştuğu dikkate alınacak olursa, DTÖ'de kurulması öngörülen bildirim ve kayıt sisteminin bütün coğrafi işaretleri kapsaması önem taşımaktadır. Sadece şarap ve alkollü içecekler için kurulacak bir bildirim ve kayıt sistemi; eğer gönüllü temelde işlemeyecekse, Türkiye açısından fikri mülkiyet hakları uygulamaları bakımından ilave yükümlülükler doğuracaktır. Zira sisteme kayıtlı bütün şarap ve alkollü içecekler bakımından TRIPS koruması güçlendirilmiş olacak ve DTÖ üyesi ülkeler şarap ve alkollü içeceklere dair coğrafi işaretleri için bundan yararlanacaktır.

[33] Bu madde bitki ve hayvanları içeren buluşlara patent verilip, verilenemeyeceğine ve bitki çeşitlerine ilişkindir.

Tartışmalarda, patent korumasına ilişkin olarak bu bağlamda önem taşıyan teknik hususlar, bitki ve hayvanlardan alınan hayat formlarının kopyalarına patent verilip verilemeyeceği, bu durumun ahlaki olup olmadığı, bitki çeşitlerinin korunmasının kendine özgü boyutları gibi hususlar ele alınmaktadır. Ayrıca, genetik kaynakların korunmaları ve sürdürülebilir kullanımları, geleneksel bilgi ile buna sahip olan çiftçilerin hakları arasındaki bağlantılar da görüşülmektedir. Bu hususlar, esasen çağdaş fikri mülkiyet haklarına ilişkin küresel tartışmaların önemli bir boyutunu teşkil etmektedir.

Bu konulara ilişkin önemli bir kilometre taşı, 2001 yılında düzenlenmiş olan Doha Bakanlar Konferansı Bildirisi'nin 19. paragrafı olmuştur. Bu bağlamda, TRIPS Konseyi, TRIPS Anlaşması'nın 27/3(b) maddesi ile Biyo-çeşitlilik Sözleşmesi[34] arasındaki ilişkiyi irdelemekle görevlendirilmiştir. Konseyin, tartışmalarda konunun kalkınma boyutunu dikkate alması kararlaştırılmıştır.

Önemine kıyasla konuya ilişkin DTÖ'deki tartışmalara katılımın görece düşük olması tezat yaratmaktadır. Bunun en önemli nedenleri; konunun teknik yönlerinin ağır basması, küresel planda genetik çeşitliliğin azalma eğiliminde olması ve fikri mülkiyet hakları bakımından önem taşıyabilecek nitelikte geleneksel bilginin az sayıda ülkede yoğunlaşmasıdır[35] .

Tartışmalarda esas unsur, "disclosure requirement" olarak adlandırılan; patent başvurularında genetik kaynak ve geleneksel bilgiden hukuki şekilde yararlanılıp yararlanılmadığının açıklanması mecburiyetidir. Talepkâr ülkeler, genetik kaynaklar ve geleneksel bilgiden yararlanılarak geliştirilen patentler için yapılan başvurularda, bu hususların ilgili patent ofisi tarafından denetlenmesi ve hak sahiplerine[36] makul bir karşılık ödendiğinin güvence altına alınması gereklerinin TRIPS Anlaşması'na derç edilmesini istemektedirler. Talepkâr ülkeler, TRIPS Anlaşması ile Biyo-çeşitlilik Sözleşmesi'nin uyumlu bir şekilde uygulanmadıklarını, bu uyumun ancak açıklama mecburiyetinin TRIPS Anlaşması metnine eklenmesi ile sağlanabileceğini savunmaktadırlar. Bu alandaki müzakerelerde konunun teknik boyutunun tam

---

[34] Biyo-çeşitlilik Sözleşmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: www.cbd.int.

[35] Talepkâr ülkeler; Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Peru, Sri Lanka, Kenya ve bazı Afrika ülkeleridir. Talepkâr ülkeler, biyo-korsanlığın arttığını, bu nedenle TRIPS'in biyo-korsanlıkla mücadele için "disclosure requirement" gibi etkin hükümler içermesi gereğini savunmakadırlar. Diğer yandan, TRIPS'in Biyo-çeşitlilik Sözleşmesi ile uyumlu olduğunu ve bu konuda TRIPS'te değişiklik yapılmasına ihtiyaç bulunmadığını savunan belli başlı ülkeler; ABD, Kanada, Japonya, Avustralya ve İsviçre'dir. Bu ülkeler, biyo-korsanlıkla mücadele için etkin olarak uygulanabilen ulusal düzenlemelerin yeterli olacağını ileri sürmektedirler. AB ise, bu alanda nüanslı politika izlemekte, talepkâr ülkelere açıkça karşı çıkmadan, gerçekçi biçimde TRIPS bağlamında yapılabileceklerin gerçekçi biçimde ele alınmasını savunmaktadır. Bu konuda, Singapur, Tayvan ve Güney Kore yukarıda sayılan GÜ'leri desteklerken, Norveç GYÜ'lere yakın bir politika izlemektedir.

[36] Bu bağlamda hak sahibinin tanımlanması önem taşımaktadır. Geleneksel bilginin, GYÜ'lerde çoğunlukla anonim nitelikte bulunması, bu bilgilerin fikri mülkiyet hakları hukuku itibariyle "sahiplerinin" tanımlanmasında güçlük yaratmaktadır.

manasıyla irdelenebildiğini söylemek mümkün görülmemektedir. Ayrıca, konuya ilişkin tartışmalarda etkin rol oynayan iki tarafın arasında temel konulara ilişkin uzlaşma doğmamıştır.

Türkiye, kayda değer genetik kaynak ve geleneksel bilgi zenginliği itibariyle makul[37] kapsamda bir açıklama mecburiyetinin TRIPS Anlaşması'na derç edilmesine sempati ile bakan ülkeler arasında yer almaktadır. DTÖ'ye üye ülkelerin, biyo-genetik kaynakları ve sahip bulundukları geleneksel bilgi üzerinde fikri mülkiyet hakları bulunduğu, bu kaynak ve bilgiden buluşlarında yararlananların, hak sahiplerinden önceden izin almaları ve buna karşılık olarak bir bedel ödemeleri gerektiği hususları makul karşılanabilecek hususlardır. Diğer yandan, bu kapsam dışında hareket edebilecek taraflara ait olan patentlerin iptali ise ağır bir ceza olabilecektir. Zira bu nitelikte bir yaklaşım, uluslararası ve ulusal patent sistemlerinin sağlam temeller üzerinde işlemelerini zorlaştırabilecektir. Bu hallerde, patent iptali yerine kötü niyetle hareket edenlerin kişisel olarak cezalandırılmaları yöntemi daha uygulanabilir bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye, Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi'nin 98/44/EC sayılı Yönergesine paralel olarak, biyo-teknolojik buluşlar için hazırlanmış olan taslak yasaya, benzer bir mecburiyeti eklemiştir.

5. Sonuç

TRIPS ve fikri mülkiyet hakları, DTÖ'de üye ülkelerin rekabet güçlerini artırmak ve korumak amacıyla yöneldikleri önemli bir alan haline gelmiştir. Mevcut şartlarda fikri mülkiyet konuları DKG müzakerelerinin asli unsurları arasında görülmemekle beraber, TRIPS konularının öneminin gelecekte artması beklenebilir (New, 2007).

12 yıllık bir geçmişe sahip olan DTÖ, GYÜ'lerin TRIPS'e ulusal planda uyum sağlamaları aşamasından, TRIPS'in etkin uygulanması, fikri mülkiyet haklarının gümrüklerden itibaren daha etkin korunması ve görece yeni fikri mülkiyet hakları konularına doğru yönelmektedir. Bir sonraki aşama, TRIPS'i uygulamanın daha

[37] Burada önem taşıyan husus, açıklama mecburiyetinin patent ofislerinin çalışma usullerini, patent sisteminin işleyişini yavaşlatmayacak ve ofisler üzerindeki bürokratik yükü artırmayacak şekilde TRIPS'e yansıtılmasıdır. Ayrıca, üye ülkeler arasında TRIPS'te sağlanmaya çalışılmış olan hak ve yükümlülükler arasındaki dengeyi bozmayacak bir yaklaşım benimsenmesi de önem taşımaktadır. Talepkâr ülkeler, DTÖ'de azınlıktadır (Son dönemde, çoğunluğu Afrika ülkesi; 32 ülkeden oluşan DTÖ'deki EAGÜ Grubu talepkâr ülkelere destek vermiştir). Ticari/ekonomik bir al-ver egzersizi çerçevesinde, bu ülkelerin taleplerini elde edebilmeleri, bunun karşılığında ne gibi tavizler verebileceklerine bağlı kalacaktır.

etkin izlenmesi, görüşülmekte olan konularda (TRIPS 23. Madde coğrafi işaret korumasının genişletilmesi, bütün coğrafi işaretlere dair bağlayıcı bildirim ve kayıt sistemi kurulması, biyo-genetik kaynakların ve geleneksel bilginin TRIPS ile korunması gibi) ilerleme kaydedilmesi ve EAGÜ'leri sisteme dâhil etmek olabilecektir. Küresel rekabetin artmasına paralel olarak, TRIPS'in uygulanmasına ilişkin daha fazla uyuşmazlığın DTÖ'ye getirilmesi beklenebilecektir.

TRIPS Anlaşması, GYÜ'lerce genelde gelişmiş ülkeler lehine sonuçlar doğurmuş bir DTÖ anlaşması olarak kabul edilmektedir. TRIPS 23. Madde coğrafi işaret korumasının bütün ürünlere genişletilmesi, bütün coğrafi işaretlere dair bağlayıcı bildirim ve kayıt sistemi kurulması, biyo-genetik kaynakların ve geleneksel bilginin korunması ve teknoloji transferinde gelişmiş ülkelerin taahhütlerini daha etkin şekilde yerine getirmeleri gibi adımlarla TRIPS'in güçlendirilmesi, GYÜ'lerin anlaşmaya desteğini artırabilecektir. Bu durum, uluslararası planda fikri mülkiyet haklarının daha etkin korunmasına ilişkin çabalara katkıda bulunabilecek ve TRIPS'in uygulanmasında karşılaşılan sorunları hafifletebilecektir.

Türkiye'de fikri mülkiyet haklarının etkin ve kararlı biçimde korunması uluslararası anlaşmaların gereğidir. Fikri mülkiyet hakları alanında Türk mevzuatı GYÜ'lerin çoğunluğuna kıyasla kapsamlı ve çağdaş sayılabilecek bir durumdadır. AB üyelik sürecinde bu alanda daha ileri adımlar atılması da gündemde bulunmaktadır. AB'ye tam üyelik sürecinde, fikri mülkiyet hakları faslının açılması bu alandaki ilerlemeleri hızlandırabilecektir.

Türkiye, fikri mülkiyet hakları sistemini büyük ölçüde oluşturmuştur. Sistemi daha etkin biçimde işletmede önemli adımlar atmakta ve bunun ilk sonuçlarını almaktadır[38]. Türkiye açısından esas sorun, mevcut mevzuatın etkin olarak uygulanmasında ve tamamlayıcı ikincil mevzuatın hızla yürürlüğe sokulmasında yatmaktadır. Korsan ürünlerle daha etkin şekilde mücadele edilmesi gibi uygulamaya dönük bazı sorunlar da mevcut imkânlar ölçüsünde giderilmeye çalışılmaktadır. Fikri mülkiyet haklarını bütüncül bir yaklaşımla ele almak üzere bir Fikri Mülkiyet Hakları Kurumu tesis edilmesi, Türkiye'nin bu alandaki gelişimine olumlu katkı yapabilecektir.

[38] Türkiye, WIPO verilerine göre Avrupa Patent Ofisi'ne patent başvurularında 577 başvuru ile Avrupa'da 16. sıradadır. Türkiye, Patent İşbirliği Sözleşmesi çerçevesinde 2006 yılında yapılan toplam 147.500 patent başvurusundan 267'sine sahiptir. Aynı dönemde ABD, 50.089; Japonya, 26.906; Güney Kore, 5935; Çin Halk Cumhuriyeti, 3910; Hindistan, 823; Brezilya, 330 patent başvurusu yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: "Statistics on Worldwide Patent Activity–2007", www.wipo.int/ipstats

Fikri mülkiyet haklarının korunmasına gösterilecek hassasiyet, teknoloji transferini özendirecektir. Bu bağlamda, teknoloji transferine ilişkin etkin ve makul ulusal düzenlemelere ağırlık vermek de önem taşımaktadır. Etkin ve güvenilir fikri mülkiyet hakları koruması, dünya ekonomisinde giderek önem kazanan ve ulusal rekabet gücünün temelini oluşturan bilgi-teknoloji yoğun sektörlerde yabancı yatırımcıları Türkiye'de daha fazla yatırım yapmaya çekebilecek ve teknolojik alanda daha hızlı ilerleme kaydedilmesini kolaylaştırabilecektir.

Fikri mülkiyet hukuku, doğası itibariyle fikri mülkiyet haklarını münhasıran hak sahiplerinin denetimine vermektedir. Diğer yandan, rekabet hukuku, pazara giriş engellerini ortadan kaldırarak, ürünlerin, hizmetlerin ve teknolojinin rekabet içinde tüketicilerin yararına kullanılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Çağdaş ekonomiler bakımından önem taşıyan, ancak birbirleriyle çelişebilen unsurlar içeren bu iki alan arasında hassas bir dengenin de gözetilmesi gerekmektedir. Türkiye gibi ülkeler açısından bu husus DTÖ müzakerelerindeki pozisyonu açısından da özel önem taşımaktadır.

Ek Tablo: Türkiye'nin 2007 yılı itibariyle fikri mülkiyet hakları alanında taraf olduğu uluslararası anlaşmalar:

Anlaşma adı	Üyelik tarihi
Paris Convention on the Protection of Industrial Property (1883)	10 October 1925
Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (1886)	1 January 1952
Convention establishing WIPO (1967)	12 May 1976
Rome Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations (1961)	8 April 2004
Nice Agreement concerning the International Classification of Goods and Services for the purpose of Registration of Marks (1957)	1 January 1996
Patent Co-operation Treaty (1970)	1 January 1996
Vienna Agreement Establishing an International Classification of the Figurative Elements of Marks (1973)	1 January 1996
Strasbourg Agreement Concerning the International Patent Classification (1971)	1 October 1996
Budapest Treaty on the International Recognition of the Deposit of Micro-Organisms for the Purpose of Patent Procedure (1977)	30 November 1998
Protocol relating to Madrid Agreement (1996)	1 January 1999
Locarno Agreement Establishing an International Classification for Industrial Designs (1968)	30 November 1998
European Patent Convention (1973)	1 November 2000
Hague Agreement (International Deposit of Industrial Designs)	**1 January 2005**
Trademark Law Treaty	**1 January 2005**
Singapore Treaty on the Law of Trademarks	**28 March 2006**
WIPO Copyright Treaty	**8 May 2007**
WIPO Performances and Phonogram Treaty	**8 May 2007**

KAYNAKÇA

Bellman, Christopher; Dutfield, Graham ve Melendez-Ortiz, Ricardo (2003), "*Trading in Knowledge*", Londra, Sterling VA: Earthscan

Correa, Carlos M. (2002), *Implications of the Doha Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health*, Cenevre: WHO

Correa, Carlos M. (2002), *Protection of Data Submitted for the Registration of Pharmaceuticals: Implementing the Standards of the TRIPS Agreement*, Cenevre: South Centre.

Correa, Carlos M. (2007), *A Competition Approach to Intellectual Property Protection*, Bridges, Kasım-Aralık sayısı.

CUTS (2001), *Negotiating the TRIPS Agreement; India's Experience and Some Domestic Policy Issues*, Yeni Delhi.

Indian Institute of Foreign Trade (2003), *Article 39.3 of the TRIPS Agreement: Its Genesis and the Present Context.*

Maskus, Keith E. (2000), *Intellectual Property Rights in the Global Economy*, Washington DC: Institute for International Economics.

Monitor Group (2003), *"Veri İmtiyazının Türkiye'de İlaç Endüstrisine ve Sağlık Sektörü Ekonomisine Etkisi Hakkında Müşterek Anlayış Geliştirilmesi"*, Türkiye İlaç Endüstrisi Sendikası.

New, William (2007), *Intellectual Property Issues Remain in Play in WTO Negotiations*, Intellectual Property Watch.

WIPO (1995), *Agreement between WIPO and WTO,* Cenevre: WIPO.

WIPO (1996) *Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights*, Cenevre: WIPO.

WHO (2004), *Implications of the WTO General Council Decision on Paragraph 6 of the Doha Declaration on TRIPS Agreement and Public Health*, Health-Economics and Drugs EDM Series No: 16, Cenevre: WHO.

WTO (1994), *The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations, Legal Texts*, Cenevre: WTO.

WTO ve WHO (2002), *WTO Agreements and Public Health, A joint Study by the WTO and WHO*, Cenevre: WTO-WHO.

DTÖ KURALLARI: ANTİ-DAMPİNG, SÜBVANSİYONLAR VE TÜRKİYE

Mehmet Tan*

1. Giriş

Bundan yaklaşık altı yıl önce DTÖ üyesi ülkeler tarafından Doha Turu kapsamında müzakere edilmesi kararlaştırılan konular arasına dampinge karşı uygulamalarla sübvansiyonlar ve telafi edici önlem uygulamaları da yer almaktaydı. Özellikle dampinge karşı uygulamalarla ilgili düzenlemeler, biraz da ABD'nin yeni bir müzakere süreci başlatma karşılığında taviz olarak Doha Turuna dahil edilmesini kabul ettiği bir alandır.

Uluslararası ticarette damping, bir firmanın bir ürünü kendi iç piyasasında satmış olduğu ya da satması gereken fiyattan daha ucuza ihraç etmesi olarak özetlenebilir. Bu durum, ihracatçı ülkeden daha uygun fiyata mal alabildikleri için ithalatçı ülkedeki tüketici ya da kullanıcılar için bir kazanç anlamına gelirken aynı malın üreticileri için zarar verici olabilmektedir. Benzer biçimde, devlet tarafından dolaylı ya da dolaysız olarak sağlanan (gerek üretime gerekse ihracata dönük) mali avantajlar (daha genel anlamıyla sübvansiyonlar) nedeniyle de ithalatçı ülkedeki üreticilerin zarar görmesi söz konusu olabilmekte; DTÖ Kuruluş Anlaşması bu iki durumda zararı ortadan kaldırmak üzere üye ülkelere dampingli veya sübvansiyonlu ithalata karşı önlem alma hakkı tanımaktadır.

Üzerindeki tartışmaların kökeni eskilere dayansa da temelde ülkelerin gündemine XX. yüzyılda girmeye başlayan uluslararası ticarette damping ve dampinge karşı önlem kavramları, özellikle ABD'nin talebiyle uluslararası ticareti düzenleyen kurallar arasına GATT'la birlikte girmiştir. Dampingli ithalata karşı yapılan bu düzenleme, GATT çerçevesindeki serbestleştirme çabaları sonucu gelişen uluslararası ticaretle birlikte önce bir grup gelişmiş ülke ve ardından gelişme yolundaki ülkeler tarafından artan sıklıkla kullanılmaya başlanmış; kullanımın getirdiği tartışmalar ve uygulama sorunları çerçevesinde yine GATT müzakereleri bağlamında geliştirilmiş ve son halini Uruguay Turu sonrasında kabul edilen DTÖ Anti-Damping Anlaşması[1] (ADA) ile almıştır.

---

* Dış Ticaret Müsteşarlığı İthalat Genel Müdürlüğü Damping ve Sübvansiyon Dairesi Başkanı; 2002-2005 arasında DTÖ nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde Müşavirlik görevinde bulunmuştur.

[1] Anlaşmanın resmi adı 'GATT 1994'ün VI ncı Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma' olarak geçmektedir. Bkz. TC Resmi Gazete, No. 22213 Mükerrer, 25 Şubat 1995.

Yine DTÖ Anlaşmasıyla bugünkü şeklini alan Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler (STÖ) Anlaşması ise, Anti-Damping Anlaşması'ndan farklı olarak hem sübvansiyonlarla ilgili sınırlayıcı düzenlemeler getirmek hem de sübvansiyon uygulamalarına karşı üye ülkelerin neler yapabileceğini düzenlemek yoluyla çift yönlü bir rol üstlenmiştir.

STÖ Anlaşması'nın öngördüğü telafi edici önlemlere[2] dair kurallar ve ADA, mevcut halleriyle DTÖ'nün en temel prensiplerinden olan "en çok kayrılan ülke" (GATT I. Madde) ve "tavizlerin bağlayıcılığı" (GATT II. Madde) ilkelerine istisna teşkil eden en önemli DTÖ düzenlemeleri arasında yer almaktadır.

Gelişme yolundaki ülkelerin özellikle 1980'li yıllarda uluslararası ticaret sistemine dahil oldukça artan biçimde kullanmaya başladıkları dampinge karşı önlemlerin (anti-damping) daha da yaygınlaşması DTÖ'nün kurulması sonrasına rastlamaktadır. Bu yaygınlaşmayla birlikte damping konusu uluslararası akademik çevrelerin gündemini daha yoğun biçimde işgal etmeye başlamış ve dampinge karşı önlemler, arada bazı farklı sesler olmakla birlikte genel olarak ekonomik gerekçeleri sağlam olmayan, rekabete önem vermeyen, toplum refahını azaltan, kaynakların etkin dağılımını engelleyen korumacı bir araç olarak eleştirilmiştir. Kullanımında dayandığı ekonomik gerekçelerin dışına çıkılarak korumacı bir araca dönüştürüldüğü de söylenegelmiştir. Telafi edici önlemler ise, toplam refahı azaltıcı etkiye sahip olduğu gerekçesiyle benzer eleştirilere maruz kalsa da daha çok belirli gelişmiş ülkelerce görece düşük yoğunlukla kullanılıyor olması nedeniyle akademik dünyayı dampinge karşı önlemler kadar meşgul etmemiştir.

Uluslararası ticaretin önündeki engellerin daha da azaltılması amacıyla 2001 yılında başlayan Doha Turu içinde AD ve STÖ Anlaşmaları da DTÖ Kuralları adı altında müzakereye açılmıştır. Temel esasları ve prensiplerine halel getirmemek kaydıyla müzakere edilen bu iki alandan özellikle dampinge karşı önlemler kullanımının yaygınlığı nedeniyle Doha turunda yoğun tartışmalara sahne olmaktadır. Sübvansiyonlarla ilgili yeni düzenleme önerilerinin yanında telafi edici önlemler büyük ölçüde anti-dampinge ilişkin düzenlemeler paralelinde düzenlenebilecek bir alan olarak biraz daha arka planda kalmış; ayrı bir alt başlık olarak müzakere edilmesine karar verilen balıkçılık sübvansiyonları ise oldukça farklı bir kulvarda tartışılagelmiştir.

Bu çalışmada, özellikle damping ve sübvansiyona karşı önlemlere ilişkin kurallar ve uygulamaların tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilerek Türkiye'deki uygulamaların gelişimi ve mevcut durumuna değinilecek; anlaşmaların kapsadığı hükümler

[2] Bu çalışmada telafi edici önlem kavramı, sübvansiyonların yerli üretim dalında verdiği zararı ortadan kaldırmaya yönelik önlem anlamında kullanılmıştır.

hakkında sunulacak özet bilginin ardından devam eden müzakereler ve Türkiye'nin bu müzakerelerdeki pozisyonu açısından okuyucu bilgilendirilmeye çalışılacaktır.

2. Uluslararası Ticarette Damping ve Sübvansiyona Karşı Önlemler

2.1 Çok taraflı düzenlemelerin gelişimi ve mevcut anlaşmalar

Anti-damping kavramının ekonomi literatüründe yer bulması oldukça eskilere dayansa da (Yapıcı, 2000) dampinge karşı vergi uygulamalarının uluslararası ticaret konuları arasına girmesi 20. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Kanada'da geçtiğimiz yüzyılın başında yürürlüğe giren yasal düzenlemeyi Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve ABD'nin konuya ilişkin düzenlemeleri takip etmiştir.

Ulusal düzenlemelerin ardarda yürürlüğe girmesini müteakip dampinge karşı uluslararası düzenleme çalışmaları da gündeme gelmiş (Dirikkan, 1996); ilk uluslararası düzenleme, ABD'nin yönlendirmesiyle 1947 yılındaki GATT müzakerelerinde şekillenmiştir (Blonigen ve Prusa, 2001). İlgili Amerikan mevzuatının etkisini yansıtan bir biçimde GATT'ta kendine yer bulan metin halen GATT'ın VI. maddesi olarak DTÖ Anlaşması'nın bir parçası durumundadır.

Kennedy Turu'nda dampinge ve sübvansiyonlara karşı önlem uygulamalarının disipline edilmesi için düzenleme yapılması konusu da ele alınmış; telafi edici önlemlere yönelik kapsamlı bir düzenleme gerçekleştirilememiş ancak günümüzdeki Anti-Damping Anlaşması'nın atası diyebileceğimiz ve Anti-Damping Kodu olarak da adlandırılan ilk ayrıntılı düzenleme üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Bu metin, Avrupa Topluluğu'nun 1968'de kabul edilen ilk anti-damping mevzuatına da temel teşkil etmiştir.

Kennedy Turu'nda kabul edilen Anti-Damping Kodu, usule ilişkin ilk ayrıntılı düzenlemelerin yanı sıra damping hesaplaması ile zarar ve illliyet bağına dair belirlemelere yönelik düzenlemeler getirmiştir (Akıncı, 1994).

Kennedy Turu sonrasında dampinge karşı önlemlerin daha sık biçimde kullanılmaya başlanması üzerine, 1979 yılında sonuçlanan Tokyo Turu'nda konu yeniden gündeme gelmiş ve Gözden Geçirilmiş Kod (Revised Code) olarak da bilinen yeni bir düzenleme ortaya çıkmıştır. Tokyo Turu'nda, ilk kez sübvansiyonlar ve sübvansiyonlara karşı başvurulabilecek telafi edici önlemlere ilişkin Sübvansiyonlar Kodu adı verilen ayrıntılı

bir düzenlemeye de gidilmiş; anti-dampinge ilişkin düzenlemeler yapılırken, aradaki paralellik nedeniyle Sübvansiyonlar Kodu'nun telafi edici vergilere dair bölümünden yararlanılmıştır. Yeni Anti-Damping Kodu, sonraki dönem uygulamaları için çok önemli iki değişiklik getirmiştir. Bunlardan ilki, damping hesaplamalarında ihracatçının iç piyasa fiyatlarının yanısıra maliyetlerinin de dikkate alınmaya başlanması, ikincisi ise dampingli ithalatın Kennedy Kodundaki "zararın birincil (principal) nedeni" olmaktan çıkarılarak "zarar nedeni" olmasının önlem için yeterli hale getirilmesidir (Blonigen ve Prusa, 2001). Bu iki değişiklik de, uygulamadaki sorunları aşmayı amaçlayan gelişmiş ülkelerin istekleri doğrultusunda metne dahil edilmiştir. Bu değişiklikler, doğal olarak (gerek damping bulmayı kolaylaştırarak gerekse önlem için gerekli zarar eşiğini düşürerek) daha kolay önlem alınmasının önünü açmıştır.

Tokyo Turu sonrasında dampinge karşı önlem uygulamasında ortaya çıkan ciddi artış ve dış pazarlarda önlemle giderek daha sık yüz yüze kalan ihracatçı ülkelerin artan tepkisi, konunun Uruguay Turu'nde bir kez daha ele alınmasına neden olmuştur. İhracatçı ülkeler dampinge karşı önlem hakkının tümüyle kaldırılmasını savunurken gelişmiş ülkeler ihracatçıların çeşitli yollarla alınan önlemleri etkisiz kıldığını ve bunu engelleyici yeni düzenlemeler getirilmesini talep etmiş; bu birbirine çok uzak iki yaklaşım nedeniyle müzakere uzun süre sonuç vermemiş; sonunda şeffaflığı ve öngörülebilirliği arttırmayı hedefleyen değişiklikler içeren ve soruşturmalarla ilgili daha ayrıntılı teknik düzenlemelere yer veren bir metin üzerinde anlaşılmıştır.

Sübvansiyonlarla ilgili müzakereler sonucunda üzerinde uzlaşılan metindeyse, bir sübvansiyon tanımına yer verilmiş, ihracata ve ithal ikamesine yönelik sübvansiyonlar yasaklanmış, sübvansiyon niteliğindeki iç destekler ve bunlara yönelik uygulamaların esas ve usullerine dair düzenlemeye gidilmiş, telafi edici önlemlerle ilgili olarak yine şeffaflığı ve öngörülebilirliği arttırmayı hedefleyen ve soruşturmalarla ilgili daha fazla teknik ayrıntıya yer veren bir yapı ortaya çıkmıştır.

Önlemlerin normal koşullarda 5 yılda sona ereceğine dair hükmün her iki anlaşma metnine de dahil edildiği bu müzakerenin en önemli sonuçlarından biri, hiç kuşkusuz GATT döneminden farklı olarak bütün üye ülkelerin AD ve STÖ Anlaşmalarını DTÖ Anlaşması paketinin bir parçası olarak bütün hak ve yükümlülükleriyle birlikte kabul etmiş olmasıdır. 1994 yılında GATT altındaki iki anlaşmaya taraf ülke sayısı onlarla ifade edilirken 1996 yılı itibarıyla bu sayı 128'e, Mayıs 2008 itibarıyla da 152'ye ulaşmıştır. Hala DTÖ'ye üye olmayan az sayıdaki önemli ekonominin (Rusya Federasyonu, İran gibi) çoğu da üyelik müzakerelerine devam etmekte olup bunların bir kısmı dampinge karşı tedbirler için kendi iç hukuki düzenlemelerini yapmış bulunmaktadırlar.

2.2 DTÖ Anti-damping Anlaşması

Uruguay Turu sonrasında bütün üyelerin kabulüyle düzenlenen yeni yapısıyla dampinge karşı önlemler ve telafi edici önlemler, DTÖ Anlaşmasının en temel prensiplerinden olan "en çok kayrılan ülke" ve "tavizlerin bağlayıcılığı" ilkeleriyle uluslararası ticaret sisteminin çoktaraflı yapısına istisna olacak biçimde bir üyeye diğer bir ülke veya ülkeler grubuna karşı tek taraflı olarak ve ayrımcı biçimde taahhüt listesindeki verginin üzerinde koruma sağlayan bir önlem alma hakkı vermektedir.

Mevcut AD Anlaşmasında damping, ithal ülkesindeki yerli üretim dalı üzerinde maddi zarara yol açması halinde tek taraflı olarak karşı önlem alınabilecek bir uygulama olarak ele alınmakta ve bir ürünün iç piyasada satılması gereken ya da satıldığı normal değerinin altında ihraç edilmesi olarak addedilmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere Anlaşma dampingin varlığını önlem alınması için tek başına yeterli görmemiştir. Önlem alınabilmesi için yerli üretim dalının ekonomik göstergelerinde zararın belirlenmesi[3] ve bu zararın dampingli ithalat ile ilintili olduğunun ortaya konması da gerekmektedir.

Anlaşma, dampingin varlığı ve hesaplanmasına yönelik önemli teknik düzenlemeler içermekte; normal değer[4] belirlemesi için iç piyasa satışlarının hangi çerçevede ve nasıl dikkate alınacağını, iç piyasa satışlarının dikkate alınmadığı durumlarda normal değerin nasıl belirlenebileceğine ilişkin seçenekleri ve maliyet bazlı (oluşturulmuş) normal değer kullanılması durumunda maliyetin ve makul kârın nasıl belirleneceğine ilişkin temel çerçeveyi çizmektedir.

Anlaşma ayrıca, damping belirlemesi için normal değerle ihraç fiyatının karşılaştırılmasına ilişkin esasları da düzenlemektedir. Bu çerçevede, karşılaştırmanın adil biçimde yapılmasını sağlamak üzere her iki fiyatta da gerekli ayarlamaların yapılmasını zorunlu kılmakta; karşılaştırma için iki farklı yöntemi seçenek olarak sunmakta[5] , ancak özel durumlarda istisnai bir üçüncü yöntemin[6] kullanılmasına da izin vermektedir.

---

[3] Anlaşmanın 3. maddesine göre zarar, yerli üretim dalında maddi zarar, maddi zarar tehdidi ya da yerli üretim dalının kurulmasının geciktirilmesi anlamında kullanılmaktadır.

[4] AD Anlaşmasının 2. maddesi çerçevesinde normal değer, normal ticari işlemler çerçevesinde gerçekleşen iç piyasadaki ortalama satış fiyatı olarak tanımlanabilir. Ancak, piyasanın özel durumu, ürünün piyasada normal ticari işlemler çerçevesinde satışının olmaması ya da yapılan satış miktarının ihraç edilene göre çok küçük bir oranda (%5'inin altında) olması gibi durumlarda iç piyasa satış fiyatı normal değer için esas alınmayabilir. Bu gibi durumlarda üçüncü bir ülkeye satış fiyatı ya da toplam üretim maliyetine makul bir kârın eklenmesiyle bulunan temsil niteliğindeki fiyat (oluşturulmuş normal değer olarak adlandırılmaktadır) normal değer olarak kullanılabilir.

[5] Anlaşmanın 2.4.2 maddesi normal değer ve ihraç fiyatı karşılaştırmasında şu iki yöntemi öngörmektedir: (1) soruşturma dönemi için ağırlıklı ortalama normal değerle ağırlıklı ortalama ihraç fiyatının karşılaştırılması sonucu damping marjının bulunması, (2) normal değer ve ihraç fiyatının her bir işlem bazında belirlenerek karşılaştırılması ve sonra ortaya çıkan farklardan damping marjının bulunması.

[6] Anlaşmanın 2.4.2 maddesi, ihraç fiyatlarının (1) farklı alıcılar, (2) farklı bölgeler, (3) farklı zaman aralıklarında farklı bir yapı arz ettiğinin belirlenmesi durumunda, esas olan iki yöntemin kullanılmasının bu farklılıkların dikkate alınmasına neden izin vermediğinin soruşturmacı tarafından açıklanması koşuluyla soruşturma dönemi için belirlenen ağırlıklı ortalama normal değerin herbir ihraç işleminin fiyatıyla karşılaştırılması ve çıkan farklardan damping marjının bulunmasına izin vermiştir.

Zarar belirlemesine ilişkin olarak Anlaşmada yer alan düzenlemeler, temel olarak dampingli ithalatın hacminin gelişimi, fiyat düzeyi ve bu ithalattaki gelişimin sonucunda piyasada ortaya çıkan durumun yerli üreticiler üzerindeki etkisinin nesnel biçimde analizini öngörmektedir. Bu çerçevede, Anlaşma soruşturmaya konu dampingli ithalatın hacmindeki mutlak ya da göreli artışın, dampingli ithalatın fiyatlarının yerli ürünün fiyatlarının önemli ölçüde altında kalıp kalmadığının ya da yerli ürünün fiyatlarını önemli ölçüde baskı altına alıp almadığının değerlendirilmesi gerektiğini söylemekte; dampingli ithalatın yerli üreticiler üzerindeki etkisinin de anlaşmada sayılan kriterler[7] çerçevesinde bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Anlaşma, maddi zarar tehdidi durumunun değerlendirilmesi sırasında dikkate alınması gereken ilave unsurlara da yer vermekte, ancak yerli üretim dalının kurulmasının geciktirilmesi kavramına dair herhangi bir açıklama getirmemektedir.

Anlaşma, birden fazla ülkeye aynı ürün için aynı anda soruşturma açılması durumunda bütün bu ülkelerden kaynaklanan zararın birlikte değerlendirilmesi için gerekli kritere değinmekte; dampingli ithalat ve zarar arasındaki illiyet (nedensellik) bağının ortaya çıkarılmasıyla ilgili olarak soruşturmayı yürüten birimin damping dışında zarara neden olabilecek bilinen bütün etkenleri (örneğin: dampingli olmayan ithalat, talepteki daralma, tüketim alışkanlıklarındaki değişim, teknoloji değişiklikleri, yerli üretim dalının ihracat performansı ve verimliliği gibi) incelemesini de şart koşmaktadır.

Anlaşma tek bir firmaya değil sektöre yönelik koruyucu bir düzenleme içerdiği için hangi firmaların yerli üretim dalı kapsamına girdiğini tanımlamakta ve bir şikayet çerçevesinde soruşturma açılabilmesi için şikayetin asgari destek oranını düzenlemektedir.

Anlaşmada ayrıca, bir soruşturmada ilgili tarafların kimler olduğu ve bunların soruşturmayla ilgili hak ve yükümlülükleri, geçici önlemlerin ne zaman alınabileceği, soruşturmacının usule ilişkin yükümlülükleri (yapılması gereken bildirimler, gizliliğin korunması zorunluluğu, soruşturma süresi gibi), çok sayıda ihracatçı bulunması durumunda örneklemenin yapılma biçimi, taahhütler[8] , vergi belirlemesi ve iadesi, önlemin süresi ve önlemlerin gözden geçirilmesi gibi önemli pek çok teknik ayrıntı da yer almaktadır.

---

[7] Anlaşmanın 3.4 maddesine göre dampingli ithalatın yerli üretim dalına etkisi incelenirken mutlaka incelenmesi gereken unsurlar şöyle sıralanmaktadır: satışlarda, karlılıkta, üretimde, pazar payında, verimlilikte, yatırımların geri dönüşünde ya da kapasite kullanımında ortaya çıkan ya da ortaya çıkması muhtemel düşüşler; iç piyasada fiyata etki eden faktörler; damping marjının büyüklüğü; nakit akışına, stoklara, istihdama, ücretlere, büyümeye, sermaye çekme kabiliyetine ya da yatırımlara yönelik gerçekleşen ya da gerçekleşmesi muhtemel etkiler.

[8] Anlaşmanın 8. maddesine göre, ihracatçı dampingli fiyatlardan ihracat yapmayacağını taahhüt eder ve soruşturmacı taraf taahhüt edilen fiyatla yerli üretim dalında zararın ortadan kalkacağına kani olursa soruşturma önlemsiz kapatılabilir.

2.3 DTÖ Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması

Mevcut STÖ Anlaşması, ADA'dan farklı olarak sübvansiyon uygulamasına karşı çok ya da tek taraflı olarak yapılabilecekleri düzenlemekle kalmamakta, aynı zamanda sübvansiyonlarla ilgili kısıtlayıcı hükümler de içermektedir.

Anlaşma, öncelikle sübvansiyonu tanımlamakta ve sübvansiyonları iki temel sınıflandırmaya tabi tutmaktadır: yasak olanlar ve önlem alınabilir olanlar[9]. İhracat performansına dayalı ya da ithal ikamesi amaçlı sübvansiyonlar tamamen yasaklanmakta, bunun dışında kalan, anlaşmadaki tanımı itibarıyla sübvansiyon kapsamına giren, her türlü destek önlem alınabilir sübvansiyon sınıfına girmektedir. STÖ Anlaşmasında ayrıca en az gelişmiş ülkelerle düşük gelirli gelişme yolundaki ülkeler[10] için ihracat sübvansiyonlarını sürdürme hakkı da tanınmaktadır. Tarımsal ürünlere yönelik destekler için Tarım Anlaşması'nda özel düzenlemeler yapılmış olduğundan tarım ürünleri öncelikle Tarım Anlaşması hükümlerine tabidir. Ancak, Tarım Anlaşması'nda özel bir düzenlemeye tabi tutulmamış destekler için, ticarete konu diğer mallarla ilgili desteklerde olduğu gibi STÖ Anlaşması hükümleri geçerlidir.

Sübvansiyon uygulamalarına karşı üyelere iki seçenek sunulmaktadır. İlk seçenek, Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasını[11] çalıştırarak uygulayıcı ülkeyi bir anlamda dava etmeyi öngörmektedir. Bu durumda uygulayıcı ülke yasak sübvansiyonlarına son vermek, önlem alınabilir sübvansiyonlarına ise ya son vermek ya da karşı tarafın zararını ortadan kaldıracak düzenlemeye gitmek durumundadır. İkinci seçenekse, yerli üreticilerin söz konusu uygulamadan zarar görmeleri halinde telafi edici önlem adı altında dampinge karşı önlem benzeri bir mekanizmayı çalıştırmaktır.

STÖ Anlaşması'nın telafi edici önlemlere, özellikle de bu kapsamda yerli üretimdeki zararın belirlenmesine ilişkin usul ve esas hükümleri ADA'daki ilgili usul ve esas hükümleriyle önemli ölçüde paralellik arz etmektedir. Temel farklılık, ADA'da önleme esas alınmak üzere ilgili firmanın ürünü iç piyasasında satması gereken normal değerle ihraç fiyatı arasındaki farkın hesaplanmasına karşın STÖ Anlaşmasında devlet tarafından ilgili firmalara sağlanan ve önleme esas teşkil eden sübvansiyon düzeylerinin belirlenmesidir. İki anlaşma kapsamındaki uygulamalara dair usul ve esas farklılıklarına ilişkin ayrıntılara burada değinilmeyecektir.

---

[9] Anlaşmada sınıflandırma üç grupta yapılmıştır. Ancak geçici bir düzenleme niteliğinde olan önlem alınamayan sübvansiyonlar sınıfı, anlaşmada öngörülen süre olan 1999 yılı sonuna kadar üzerlerinde yeni bir uzlaşma sağlanamadığından ortadan kalkmıştır. Bu tarihten sonra bu tür sübvansiyonlar önlem alınabilir sübvansiyonlar sınıfına girmiştir.

[10] Konuya ilişkin düzenleme STÖ Anlaşmasının 27. maddesinde yer almaktadır.

[11] Anlaşmazlıkların Halli (uyuşmazlıkların çözümü) Mutabakat Metni olarak da bilinen DTÖ Anlaşmazlıkların Halline İlişkin Usul ve Kurallar Hakkında Mutabakat kapsamında düzenlenmiş bulunan, ikili istişare, panel ve temyiz süreçlerini kapsayan ve üyeler arasındaki ticari anlaşmazlıkları karara bağlamayı amaçlayan mekanizmadır.

2.4 Dampinge karşı önlem ve telafi edici önlem uygulamalarındaki gelişmeler ve mevcut durum

Günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişme yolundaki ülkeler tarafından sık başvurulan bir ticaret politikası aracı durumuna gelen dampinge karşı önlemler 1980'li yıllara kadar yalnızca birkaç gelişmiş ülkede uygulanagelmiş, bu ülkelerin ticaret politikalarında da ön planda yer almamıştır. Alınan önlemlere dair bildirim zorunluluğu olmadığından söz konusu döneme ilişkin kesin bilgiler bulunmamakla birlikte 1958 yılında GATT üyesi ülkelerde 21'i Güney Afrika'ya ait olmak üzere toplam 37 önlem yürürlüktedir (Finger, 1993). 1960'larda ise GATT üyelerinin aldığı toplam yıllık başvuru sayısı 10 civarındadır (Schott, 1994). Önceki on yılda olduğu gibi 1970'lerde de yine ABD, Avrupa Topluluğu, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'nın temel aktörler olduğu görülmektedir.

1970'li yıllarda dampinge karşı önlemleri daha aktif biçimde kullanmaya başlayan bu aktörlerin Tokyo Turu sonrası 1980'li yıllarda önlem uygulamalarını yoğunlaştırdıkları göze çarpmaktadır. 1980'lerde toplam 1600'e ulaşan damping vakalarının %95'i bu ülkeler kaynaklıdır (Prusa, 1999). 1980'li yıllardaki uygulamaların bir diğer özelliği ise açılan soruşturmaların önemli bir bölümünün yine aynı ülkelere karşı yürütülmüş olmasıdır (Finger, 1993). Özetle, 1980'li yılların ikinci yarısına kadar bir grup gelişmiş ülkenin damping soruşturmalarını ağırlıklı olarak kendi aralarındaki ticarette kullandığı söylenebilir.

Bununla birlikte 1980'li yıllarla ilgili dikkati çeken bir diğer nokta, önceki dönemlerde dampinge karşı önlemlerle pek de tanışıklığı olmayan bazı gelişmekte olan ülkelerin bu aracı özellikle onyılın ikinci yarısından itibaren hızla kullanmaya başladıklarıdır. Arjantin, Brezilya, Meksika, Çin ve Türkiye'nin başını çektiği 9 gelişme yolundaki ülkenin 1985 – 1994 arası dönemde dampinge karşı soruşturmalar içindeki toplam payı %16'ya ulaşmıştır (Bown, 2007). UNCTAD'ın bir çalışmasında yer alan verilere göre[12] DTÖ'nün kuruluşu öncesindeki 5 yıllık dönemde toplam soruşturma sayısı 1200'ün üzerine çıkarken aktif gelişme yolundaki ülke sayısı ve bunların toplam içindeki payı (%31) artmaya devam etmiş, DTÖ'nün kuruluşu sonrası 5 yılda toplam soruşturma sayısında önemli bir değişiklik olmazken gelişme yolundaki ülkelerin payı %47'ye ulaşmıştır.

[12] UNCTAD'ın 24 Ekim 2000 tarihli ve TD/B/COM.1/EM.14/2 simgeli belgesinin ekinde yer alan 1 no'lu tablo.

Soruşturmaların hedefi olan ülkeler arasında da gelişme yolundaki ülkelerin payı zamanla hızlı biçimde artmış ve 1990-94 yılları arasında %63'e, 1995-99 arasındaysa %67'ye ulaşmıştır (UNCTAD, 2000).

1980'li yıllarda 1600 civarında olan dampinge karşı uygulama sayısı 1990'lı yıllarda 2500'e yaklaşmış, son on yılda (1997-2006) ise açılan soruşturma sayısı 2600, alınan önlem sayısı ise 1700 civarında gerçekleşmiştir [13]. Son dönemle ilgili dikkat çekici bir nokta ise 2001 yılına kadar hızla artan soruşturma aktivitesinin son beş yılda önemli bir gerileme evresine girmiş olmasıdır (Tablo 1 ve Tablo 2). Dampinge karşı faaliyetlerdeki bu azalma; bu faaliyetlerin döngüsel (cyclical) bir yapıya sahip olduğu, Uruguay Turu'nun ardından gelen tarife indirimlerine cevap olarak artan soruşturmaların yeniden normal seyrine geri dönmekte olduğu ya da dünya ekonomisinde son yıllarda yaşanan büyüme ve temel mal fiyatlarında yaşanan ciddi artışlar nedeniyle soruşturma sayısının azaldığı şeklinde farklı gerekçelere dayandırılmakta ve bu seyrin devam edip etmeyeceği konusunda farklı öngörüler bulunmaktadır.

Telafi edici önlemlerse, son dönemlerde bazı gelişme yolundaki ülkeler tarafından da kullanılıyor olmakla birlikte daha çok başta ABD ve Avrupa Birliği olmak üzere büyük ölçüde gelişmiş ülkeler tarafından kullanılan bir araç niteliği taşımaktadır. Toplam telafi edici önlem sayısı 1990-94 arasında 185, 1995-99 arasında 100, 2000-04 arasında ise 61 olarak gerçekleşmiştir. 2005-06 yılları arasında açılan soruşturma ve alınan önlem sayısı ise sırasıyla 15 ve 7 olmuştur. Önlemler 1990'larda Avrupa Birliği ve üyesi ülkeler ile gelişme yolundaki ülkelere yönelik iken son dönemlerde Avrupa Birliği ve üyesi ülkelere yönelik soruşturma ve önlem sayısında önemli bir azalma olduğu göze çarpmaktadır (Tablo 3).

3. Türkiye'de Dampinge Karşı Uygulamalar

Küresel ticarette GATT çerçevesinde yürütülen müzakerelerle gerçekleşen serbestleşme, Avrupa Birliği gibi tercihli ticaret yapılaşmalarının artması ve bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin işlem maliyetlerini düşürmesi sonucu bir yandan uluslararası ticaretteki büyüme hızlanırken diğer yandan dünyadaki üretim yapısı da değişime uğramış ve tedarik zincirleri giderek küreselleşmeye başlamıştır.

[13] DTÖ Sekretaryası verileri.

Tablo 1. DTÖ üyelerinin dampinge karşı (anti-damping) önlemleri

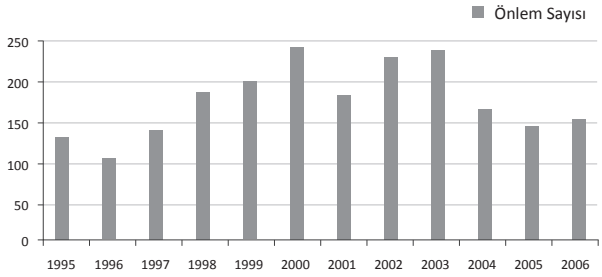

Kaynak: DTÖ Sekretaryası

Tablo 2. Başlıca ülkelerin 1995-2006 arasında aldıkları dampinge karşı önlem sayısı

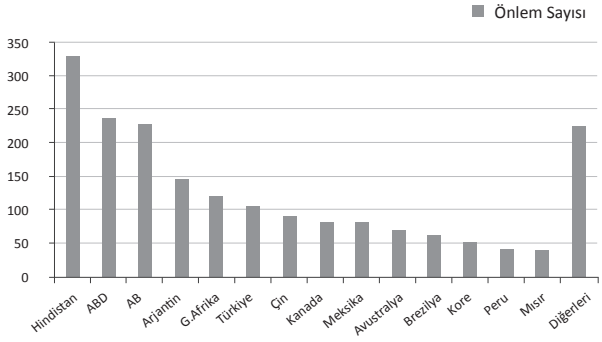

Kaynak: DTÖ Sekretaryası

Türkiye'de ise 1980'li yıllarda ticaretin serbestleştirilmesi, ihracata dayalı büyüme ve dışa açılma politikaları ön plana çıkmıştır. Bu politikaların sonucu olarak önce ithalat izne bağlı olmaktan çıkarılmış, kambiyo denetimleri ve kotalar gibi ithalatı dolaylı ya da dolaysız biçimde kısıtlayıcı düzenlemeler azaltılmış (Togan, 1993), gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kademeli olarak aşağı çekilmiş, ardından 1990'lı yıllarda DTÖ yükümlülükleri kapsamında bütün eş etkili önlemler kaldırılmıştır. Ayrıca, AB ile akdedilen Gümrük Birliği ile sanayi ürünlerinde AB'ye yönelik bütün gümrük vergileri

Tablo 3. Başlıca ülkelerde 1995-2006 arasında alınan telafi edici önlem sayısı

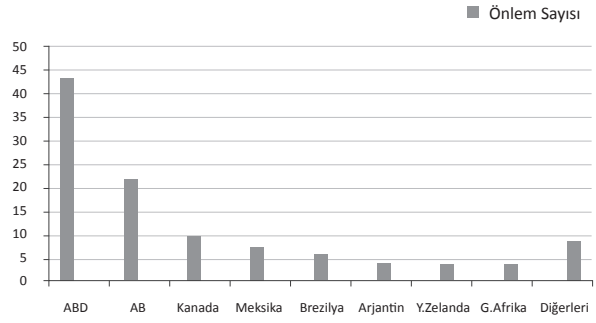

Kaynak: DTÖ Sekretaryası

sıfırlanırken üçüncü ülkelere yönelik gümrük vergileri AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi düzeyine çekilmiş ve sonrasında AB'nin DTÖ üyeliğinden kaynaklanan tarife indirimleri birebir olarak üstlenilmiş, AB'nin tercihli ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle benzer anlaşmalar akdedilme yoluna gidilmiştir. Son 20-25 yılda ticaretin serbestleştirilmesi anlamında atılan adımlarla Türkiye bu alanda büyük mesafe kaydederek özellikle sanayi ürünleri bakımından ithal ikameci bir yaklaşımdan oldukça serbest sayılabilecek bir dış ticaret politikasına kısa bir sürede geçiş yapmıştır.

Bu gelişmelerin sonucu olarak son yıllarda Türkiye ekonomik potansiyeli ve coğrafi avantajları ile hem pazar hem de tedarik zincirinin bir halkası olarak giderek daha ön plana çıkmış ve gerek ithalatı gerekse ihracatı bakımından dünya ticareti içinde aldığı pay giderek artmıştır.

Türkiye ticaretini hızla serbestleştirip ihracata dayalı büyüme yönünde adımlar atarken, dampinge karşı önlemlerin Türkiye için önemi bir yandan Türk ihraç ürünlerine yönelik ithalatçı ülkelerin mevcut ve olası önlemleri, diğer yandan yerli üretim dallarını adil olmayan uygulamalara karşı koruma ihtiyacı nedenleriyle artmıştır.

Bu durumun doğal bir sonucu olarak, Türkiye 1980'lerde başlayan ticaretin serbestleştirilmesi çalışmalarının ardından dampinge karşı önlemlere ilgi duyan ilk gelişme yolundaki ülkelerden biri olmuş ve konuya özel ilk iç düzenlemenin yapıldığı 1989 yılından itibaren önde gelen kullanıcılardan biri haline gelmiştir. Öte yandan,

özellikle 1980'ler ve 1990'larda kendi ihraç ürünlerine karşı hatırı sayılır ölçüde önlem alan gelişmiş ülkelerin dampinge karşı önlemlerinin hedeflerinden biri olmuş, bu tür uygulamaların gelişme yolundaki ülkelerce de yaygın biçimde kullanılmaya başlanmasıyla ihracatçılarının bu uygulamalardan en az ölçüde olumsuz etkilenmesi için de çalışmalar yürütmeye başlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye bu alana yönelik ilk mevzuat düzenlemesini 1989 yılında gerçekleştirirken GATT'ın ilgili anlaşmaları ve Avrupa Topluluğu mevzuatı esas alınmıştır. Mevzuatın yürürlüğe girmesinin hemen ardından dampinge karşı uygulamalar da başlamıştır. 1990 yılında 5 üründe 11 ülkeye karşı önlem[14] alan Türkiye'nin önlem uyguladığı toplam ürün ve ülke sayısı 1990-94 döneminde sırasıyla 21 ve 29 olmuştur. Bu dönemde Türkiye dampinge karşı önlemlere en çok başvuran 9. ülkedir (UNCTAD, 2000). 1995 sonrası dönemde bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de dampinge karşı önlemler daha yoğun biçimde kullanılmaya başlanmıştır. 1995-2006 yılları arasında Türkiye toplam 110 soruşturma başlatmış ve bunların 107'si önlemle sonuçlanmıştır. Bu rakamlara göre Türkiye DTÖ'nün kuruluşundan bu yana en fazla soruşturma açan 10. ülke, en fazla önlem alan 6. ülke olmuştur. DTÖ Sekretaryası tarafından armonize sistem bölüm başlıkları çerçevesinde yapılan sınıflandırmaya göre Türkiye'nin bu dönemde önlem aldığı ürün gruplarında ilk sırayı "plastik ve plastikten mamul eşya" alırken "metal ve metalden mamul eşya", "tekstil ürünleri", "kimyasal ürünler" ve "diğer imalat sanayi ürünleri" onu takip etmiştir.

DTÖ üyeliği sonrasında ilgili mevzuatın AD Anlaşmasıyla uyumlu hale getirilmesi gereği hasıl olmuş, yasal düzenlemedeki değişiklik çalışmaları ancak 1999 yılında tamamlanabilmiştir. Ancak arada geçen sürede soruşturma yürütmeye ve önlem alınmaya devam edilmiş; Anayasa'nın ilgili maddesine istinaden DTÖ'ye aykırılığa meydan vermemek amacıyla uygulamalarda AD Anlaşması esas alınmıştır.

Son yıllara bakıldığında, dünyada 2001 sonrası ortaya çıkan eğilimin tersine Türkiye'nin aldığı dampinge karşı önlem sayısında artış görülmektedir. Yıllar itibarıyla sürekli bir artış olmamakla birlikte Türkiye 2003-2006 yılları arasında sürekli olarak en çok önlem alan beş ülke içinde yer almıştır. Halen (Nisan 2008 itibarıyla) 44 ürün ya da ürün grubunda 87 önlem uygulamada bulunmakta olup bunlardan 36 tanesi yalnız ya da diğer ülkelerle birlikte Çin Halk Cumhuriyeti menşeli ürünlere yöneliktir. Çin'i diğer Uzakdoğu ülkeleri izlemektedir. Rakamların da açıkça işaret ettiği üzere, üreticilerin haksız rekabetle suçladıkları ülkeler başta Çin olmak üzere genellikle Uzakdoğu ülkeleridir.

[14] 1990 yılında ilk önlem alınan ürünler, polyester elyaf, polyester tops, kaynak elektrodları, baskı ve yazı kağıtları ve torna aynaları olmuştur. O dönemde önlem alınan ülkeler ağırlıklı olarak Doğu Avrupa ülkeleridir.

Madalyonun diğer yüzüne baktığımızda, Türkiye'ye karşı 1995-2006 yılları arasında 10 ülkenin toplam 22 önlem aldığını görmekteyiz. Geçmiş yıllarda Türkiye'ye karşı önlemler ağırlıklı olarak ABD, AB ve Kanada gibi gelişmiş ülkelerce alınırken son yıllarda Hindistan, İsrail, Güney Afrika ve Mısır gibi gelişme yolundaki ülkelerin önlemlerine de maruz kalınmaya başlanmıştır. Türkiye, kendi ihracatçılarına karşı yürütülen soruşturmalarda sürecin Anlaşmaya uygun biçimde yürütülmesini sağlamak ve ihracatçılarının süreci en ez zararla ya da zararsız biçimde kapatmalarına yardımcı olmak amacıyla diğer ülkelerce açılan soruşturmalara ilgili taraf olarak aktif biçimde dahil olmakta ve ihracatçılarına soruşturmalarla ilgili teknik destek sağlamaktadır.

4. Doha Turu'nda Kurallar Müzakereleri

2001 yılında Doha Bakanlar Konferansında kabul edilen Bakanlar Bildirgesiyle açılan yeni müzakere Turuna, her ne kadar ABD istekli olmasa da, AD ve STÖ Anlaşmalarındaki disiplinlerin açıklığa kavuşturulması ve geliştirilmesi yönündeki 28. paragraf da dahil edilmiştir. Bir başka ifadeyle, 1994 Uruguay Turu sonucunda ortaya çıkan ve daha önce bahsedildiği gibi yakın dönemlerdeki antidamping ve sübvansiyon süre esas teşkil eden anlaşmaların belli şartlar altında değiştirilmesi öngörülmüştür. Ancak ABD'nin isteğiyle metne dahil edilen anlaşmaların temel kavram ve prensiplerinin korunacağı ibaresi anlaşmada radikal değişikliğe gidilmesi imkanını ciddi ölçüde azaltmıştır.

Doha Bakanlar Bildirgesinde iki aşamada tamamlanması öngörülen damping ve sübvansiyon müzakerelerinin ilk aşamasında müzakeresi istenen hükümlerin üyelerce gündeme getirilmesi ve sonraki aşamada açıklığa kavuşturma ve geliştirme sürecinin tamamlanması hedeflenmiştir. 2002 yılında başlayan müzakerelerde dampinge karşı önlemler, daha yaygın kullanımı nedeniyle müzakerelerin odağında olmuş, konuya ilişkin çok sayıda öneri belgesi masaya getirilmiş ve önerilere bağlı tartışmalar ağırlıklı olarak bu alanda yoğunlaşmıştır. Sübvansiyon düzenlemelerine ilişkin bazı önemli öneriler dışında telafi edici önlemlerle ilgili kapsamlı tartışmalar gerçekleşmemiş, bu alanın mümkün olduğunca antidampingle ilgili yapılacak düzenlemeler paralelinde geliştirilmesi yaklaşımı sessiz bir kabul görmüştür.

Gelişmiş ülkeler ile, önlemleri kullanmakta olan ya da önlemlerden olumsuz etkilendiğini düşünen gelişmekte olan belli ülkeler müzakerelere, doğrudan ticari çıkarlarının yanısıra zaman zaman diğer önemli müzakere alanlarındaki çıkarları çerçevesinde bir araç olarak kullanmak amacıyla da aktif olarak katılmaktadırlar.

İlk aşamada çok sayıda ülke ve ülke grubu müzakere pozisyonlarını ortaya koyan belgeler sunmuşlar ve saflar bazı ülkeler için hızla bazıları içinse daha yavaş biçimde belirginleşmiştir.

Bu alandaki müzakereleri doğrudan kendi uygulamalarına bir tehdit olarak gören ABD'de dampinge karşı önlemlerin ciddi politik desteği bulunmakta, çok sayıda ABD Kongresi üyesi ABD'nin uygulamalarına zarar verecek değişikliklere şiddetle karşı çıkmakta ve ABD Kongresi bu yaklaşımı zaman zaman spesifik başlıklara dair tartışmaları etkileme amacıyla bile kullanabilmektedir. ABD, ticari savunma araçlarının haksız rekabete karşı kullanımının üye ülkelerin hakkı olduğu tezine ve Doha'da Bakanlar Bildirgesine koydurduğu anlaşmaların temel kavram ve prensiplerinin değiştirilemeyeceği yaklaşımına sıkı sıkıya bağlı bir biçimde kendi uygulamalarını korumayı öngören ve daha çok uygulamalarda şeffaflığı arttırmayı amaçlayan öneriler getirmiştir.

ABD'nin tam karşısında ise Anti-Damping Dostları Grubu adıyla anılan bazı gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkelerden müteşekkil[15] bir grup bulunmaktadır. Bu grup, temel prensipler itibarıyla anlaşmanın otoritelere fazla takdir hakkı tanıdığını ve bu takdir hakkının korumacı amaçla kötüye kullanıldığını, önlemlerin amacı dışında kullanımının uluslararası ticarete zarar verdiğini, ticarette serbeştleşmenin sağladığı faydaları azalttığını; bu nedenle anlaşmanın verdiği takdir hakkının kısıtlanmasını ve şeffaflığın ve öngörülebilirliğin arttırılması gibi temel hedeflere uygun biçimde bir revizyona gidilmesini savunmaktadır. Bununla birlikte, müzakerenin ilerleyen aşamalarında açıkça ortaya çıktığı üzere grup sıkı görüş birliği esasına dayalı bir ortaklık olmaktan çok ayrıntılarda ciddi görüş ayrılıkları olan farklı çıkarlara sahip bir ülkeler koalisyonudur. Grup, ADA'yı tamamen ortadan kaldırmayı arzu eden ülkelerden anlaşmayı sıkça kullanmakla birlikte ihracat çıkarlarını da dikkate alarak muğlak hükümlerin açıklığa kavuşturulmasını isteyen ülkelere kadar geniş yelpazede bir ülke grubunu kapsamaktadır.

Bu iki uç noktanın arasında ise AB, Kanada, Avustralya gibi dampinge karşı önlemlere sıkça başvuran ancak anlaşmanın açıklığa kavuşturulması ve geliştirilmesi gereken bazı noktalarının bulunduğunu savunan ülke ve ülke grupları yer almaktadır. Mısır

[15] Grup, Norveç, Şili, Hong Kong gibi ADA'ya nerdeyse toptan karşı çıkan ülkelerle her ne kadar son dönemlerde kendileri de kullanmaya başlasa da çıkarları daha çok ihracat ağırlıklı olan Japonya, Kore, Tayvan; müzakereye biraz da diğer alanlardaki müzakere pozisyonlarıyla bağlantılı biçimde politik olarak bakan İsviçre ve İsrail, önlemleri sıklıkla kullanmakla birlikte ABD'nin uygulamalarından ciddi biçimde şikayetçi olan ve müzakereye bu çerçevede yaklaşan Brezilya ve Meksika ile yine bu ülkeler gibi dampinge karşı önlemlere sıklıkla başvuran ancak önümüzdeki dönemde olası bir tarife indirimi sonrasında ihracat çıkarları yönüyle ADA'nın kötüye kullanılmasını arzu etmeyen Türkiye gibi ülkelerden oluşmuştur.

gibi henüz dampinge karşı önlem mekanizmasını yeni kullanmaya başlayan bazı ülkeler ise önlem almayı güçleştirecek değişikliklerin muhalifi konumundadırlar. Önlemleri en yoğun biçimde kullanan Hindistan da, her ne kadar bazı değişiklik önerileriyle gelmiş ve çok açık biçimde bir tavır içine girmemiş olsa da anlaşmada ciddi değişiklikler yapılması taraftarı görünmemektedir. Buna mukabil, hem önlemleri çok sık kullanmaya başlayan hem de kendine karşı en çok önlem alınan ülke konumundaki Çin müzakerede çok aktif bir tutum içinde değildir.

Bu noktada, kurallar müzakerelerinde bir diğer konu olan balıkçılık sübvansiyonlarının nasıl ele alındığına da kısaca bakmak gerekmektedir. Dünyada balıkçılığa verilen sübvansiyonların aşırı avlanmaya ve balık stoklarının tehlike altına girmesine neden olduğu düşüncesiyle Bakanlar Bildirgesi'nde balıkçılık sübvansiyonlarına yönelik özel ifadelere yer verilerek balıkçılığa verilen sübvansiyonlar çevre konusuyla ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede, balıkçılığa yönelik sübvansiyonlar, her ne kadar DTÖ Kuralları adı altında bir alt başlıkta yer alsa da diğer sübvansiyon konularından ayrı bir biçimde müzakere edilmektedir. Burada ayrıntılarına çok fazla girmeyeceğimiz balıkçılık sübvansiyonlarına dair müzakerelerde pozisyonların temel olarak iki grupta kümelendiğini görmekteyiz. İlk grup, balıkçılığa yönelik sübvansiyonlara genel bir yasaklama getirilmesi ve yasak dışında kalacak desteklerin istisna olarak tanımlanması yaklaşımını öne çıkarmıştır. Bu grup içinde, Yeni Zelanda, İzlanda ve ABD gibi katı yasakçıların yanı sıra daha esnek bir çizgide olanlar ve Brezilya ve Arjantin gibi gelişme yolundaki ülkelere daha esnek bir yaklaşım öngören ülkeler bulunmaktadır. Japonya, Kore ve Tayvan'ın öncülük ettiği küçük bir grup ise önce bu müzakerenin sübvansiyonlarla ilgili genel müzakereden ayrı tutulmaması gerektiğini savunmuş, bunda başarılı olamayınca genel yasaklamaya karşı çıkarak yasaklanacak sübvansiyonların açıkça belirtilmesi yöntemini savunmuştur. Endonezya ve Malezya gibi küçük ölçekli balıkçılığın önem arz ettiği bazı ülkeler gelişme yolundaki ülkelere ciddi ayrıcalıklar tanınması yönünde bir çizgiyi savunmakla birlikte genel yasaklama yaklaşımına karşı çıkmamaktadırlar.

Türkiye, kurallar müzakerelerine, damping konusunda kendi çizgisine yakın hususları dile getirmekte olan Anti-Damping Dostları Grubu ile birlikte hareket ederek başlamış, teknik olarak kendi çizgisiyle tam örtüşmese de grupla birlikte hareket etmeye çaba göstermiş, ancak müzakere spesifik konulara odaklanmaya başladıkça derinleşen görüş ayrılıkları nedeniyle grubun ya da grup içi ülkelerin sunduğu çok az sayıdaki spesifik öneriye destek olmuştur.

Türkiye aslında bir yandan dampinge karşı önlemlerin etkin uygulayıcıları arasında yer almakta, öte yandan artan ihracat hacmi neticesinde ihraç pazarlarında zaman zaman bu önlemlere maruz kalmaktadır. Ayrıca, gelişme yolundaki ülkeler tarafından

artan sıklıkla kullanılmaya başlanılan dampinge karşı önlemlerin yeni pazarlarda da ihracatçılarımızı karşısına çıkma ihtimali artmaktadır. Bu noktadan hareketle Türkiye'nin müzakere çizgisi bir yandan sağlıklı biçimde işleyen bir Anlaşma yapısının korunmasının sağlanması, diğer yandan uygulamalarda şeffaflık ve öngörülebilirliği arttırıcı, AD Anlaşmasındaki mevcut muğlâklığı mümkün olabildiği ölçüde azaltıcı yönde değişiklikler yapılması yönünde olmuştur. Diğer taraftan, AD Anlaşmasının işlerliğini kaybetmesine neden olabilecek ya da işleyişiyle ilgili sorunları daha da arttırabilecek öneri ve yaklaşımlara karşı tavır almıştır.

2004 yılındaki başarısız Cancun Bakanlar Konferansı sonrasında müzakere grubu müzakerenin ikinci aşaması olarak da adlandırılabilecek ve zaman zaman taslak metin şeklinde sunulan ayrıntılı önerileri tartışmaya başlamıştır. Günümüze dek, balıkçılık sübvansiyonları da hesaba katıldığında müzakere grubu 200'den fazla resmi öneri belgesi ve 150'nin üstünde ayrıntılı "ikinci nesil" öneriyi tartışmıştır.

Dampinge yönelik önerileri ana başlıklar itibarıyla şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: başvurudaki bilgilerin doğruluğunun daha sıkı biçimde sorgulanması, soruşturma açılışı öncesi ihracatçıların görüşüne başvurulması, başvurunun geçerli sayılabilmesi için gerekli destek oranının arttırılması, soruşturma açılışındaki yetersizliklerin panele götürülebilmesi gibi soruşturma açılışına ilişkin konular; soruşturmaya konu ürün kapsamı, normal ticari işlemler, sıfırlama yönteminin kullanımı gibi damping marjının hesaplanmasıyla ilgili teknik konular; dampingli ithalatın tanımı, toplu zarar değerlendirmesi koşulları, yerli üretim dalının tanımı, nedensellik, maddi zarar tehdidi gibi zarara dair konular; gizli olmayan bilgilere erişim, gizliliğin korunması, soru formları, işbirliği düzeyi ve eldeki verilerin kullanımı, belirlemelerin ilgili tarafların görüşüne sunulması, ilgili tarafların bilgilendirilmesi, yerinde doğrulama soruşturmaları gibi usul konuları; taahhütlerin kabulü, önlemlerde kamu yararının dikkate alınmasının yükümlülük olması, daha az vergi kuralının zorunlu hale getirilmesi gibi önlemlere ilişkin konular; ve önlemlerin gözden geçirilmesi ve 5 yıl sonunda kaldırılması, önlem alınamayan ithalat miktarı ve damping marjına dair eşiklerin yükseltilmesi, önlemlerin etkisiz kılınmasını engellemeye dönük tedbirler, anlaşmazlıkların giderilmesiyle ilgili sürecin daha etkin hale getirilmesi benzeri konular.

Sübvansiyonlarla ilgili olarak, önlem alınamayan sübvansiyonların yeniden ele alınması, yasak sübvansiyonların kapsamının genişletilmesi, fiili (de facto) sübvansiyonların nasıl değerlendirilmesi gerektiği, sübvansiyon hesaplanmasına ilişkin bazı hususlar, ihracat kredilerine yönelik devlet destekleri ve telafi edici önlemlere ilişkin usul konuları gibi konular müzakere edilmiştir.

2005 yılında Hong Kong'da gerçekleştirilen Bakanlar Konferansı sonrasında 2006 yazından itibaren müzakerelerin Müzakere Grubu başkanının hazırlayacağı bir metin üzerinden devam ettirilmesi hedeflenmiş, ancak Doha Turunin geçici olarak askıya alınması metin bazlı müzakerelerin ertelenmesine neden olmuştur. Spesifik müzakere konularının getireceği değişikliklerin yansıtıldığı yeni bir anlaşma metni şeklinde olması beklenen başkanın taslak metninin[16] Kasım 2007'de yayımlanmasıyla birlikte müzakerede yeni bir aşamaya geçilmiştir. Kurallar alanı tarım ve tarım dışı ürünlerde pazara giriş müzakereleriyle sıkı bir ilişki içerisinde olduğundan bu iki konuda bir uzlaşma olasılığı ortaya çıkmadan kurallar alanında bir nihai anlaşma metninin şekillenmesi oldukça güç görünmektedir.

Dampinge karşı önlemlere ilişkin akademik tartışmalarda her ne kadar bu aracın sağlam teorik temellerinin olmadığı ya da uygulamada korumacı bir yaklaşımın hakim olduğu, kaynak dağılımı ve refahı olumsuz yönde etkilediği yönündeki görüşler ağırlıklı olsa da bu görüşlerin müzakereye yansıması ancak kısmi düzeyde kalmıştır. Bu durumun temel nedenlerinden bazıları, yukarıda da ifade edildiği üzere müzakerenin AD Anlaşmasının temel kavram ve prensiplerini kapsamaması, dampinge karşı önlemleri etkin olarak kullanabilecekleri bir ticaret politikası aracı olarak kaybetmek istemeyen üyelerden bazılarının radikal değişiklikler bir yana nerdeyse usule ilişkin sınırlı düzenlemeler dışındaki her türlü değişiklik önerisine kapalı olmaları ve bilgi birikimindeki asimetri (uygulayıcılar dışındakilerin anlaşmanın öngördüğü veya izin verdiği uygulamalar hakkında görece az bilgi sahibi olması) şeklinde sıralanabilir. Özellikle uygulamaların korumacı bir çizgide olup olmadığı yönündeki akademik çalışmalarda gizliliğin önemi nedeniyle gerek soruşturmaya konu ihracatçıların davranışlarına gerekse soruşturma birimlerinin uygulamalarının ayrıntılarına tam olarak hakim olunamaması zaman zaman konuya ilişkin çalışmaların yeterli derinliğe sahip olmasını güçleştirmektedir.

Ayrıca, dampinge karşı önlem sayısı dışında bu önlemlerin ticaret üzerindeki etkisi anlamında değerlendirmeye esas olabilecek veri stokunun yetersizliği de önlemlerin gerçek boyutu hakkında tam bir değerlendirme yapılmasına izin vermemektedir.

Yine de, haksız rekabet koşullarını ortadan kaldırmak amacıyla kullanılmak üzere düzenlenmiş dampinge karşı önlem mekanizmasının mevcut yapısıyla korumacı amaçla kullanılmasının mümkün olduğu bir gerçektir. Gerek yapısı gerekse muğlak hükümleri AD Anlaşmasının korumacı yaklaşımlar için araç olarak kullanılmasına izin vermektedir. Dampinge karşı önlemlerin DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasında

[16] TN/RL/W/213 simgeli Kurallar Müzakere Grubu Başkanlığının Konsolide Taslak Metni için bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/rulesneg_e/rules_chair_text_nov07_e.htm

en çok dava edilen konulardan biri olması ve çoğunlukla önlem alan tarafların davaları kaybetmesi ülkelerin korumacı yaklaşımla mevcut mekanizmayı zorladıklarına işaret etmektedir.

Çoğu ülkede dampinge karşı soruşturma açılmasına ve önlem alınmasına ilişkin karar süreçlerinin doğrudan ya da dolaylı biçimde siyasi karar mekanizmalarına bağlı olması çoğunlukla yerli üreticilerin daha etkin olduğu lobi faaliyetlerinin süreci etkilemesi ihtimalini doğurmaktadır. Bu etkilerin, Anlaşmanın yeterince açık olmayan unsurları yoluyla nihai kararlara yansıması mümkün bulunmaktadır. Bununla birlikte, teknik ayrıntıların çokluğu ve vakalar arasındaki farklılıklar gibi nedenlerle özellikle dampinge karşı önlemler alanında üyelerin takdir yetkisini ortadan kaldıracak ya da ciddi biçimde kısıtlayacak bir uluslararası düzenleme yapmak son derece güçtür. Ancak, karar alma sürecini politik etkilerden azami ölçüde uzaklaştıracak ulusal düzenlemeler sorunun çözümüne katkıda bulunabilecek bir alternatif olabilir.

Gerek korunma önlemleri gerekse telafi edici önlemlere göre oldukça fazla sayıda dampinge karşı önlem alınıyor olması zaman zaman dampinge karşı önlemlerin korumacı amaçla kullanıldığına delil olarak sunulmaktadır. Ancak, bu durumu doğrudan korumacı yaklaşımla açıklamanın çok sağlam bir temeli olmadığı da iddia edilebilir. Öncelikle, damping uygulaması salt önlem sayısı bakımından ele alındığında, bir üründe örneğin üç ülkeye karşı alınan dampinge karşı önlem üç ayrı önlem olarak sayılırken istisnasız bütün kaynaklardan yapılan ithalata karşı alınan korunma önleminin tek bir önlem kabul edildiğine dikkat etmekte yarar vardır.

Ayrıca, telafi edici önlemlerin sayısının azlığı da bir anlamda sübvansiyon soruşturmalarının kendi zorluklarından kaynaklanmakta ve bu durum dampinge karşı önlemlerin artmasına neden olmaktadır. Zira, ülkelerin üreticilerine ve ihracatçılarına sağlamış oldukları sübvansiyonları (özellikle de dolaylı olarak verilenleri) tam ve eksiksiz biçimde tespit etmek çok etkin istihbarat gerektiren bir uğraştır. Halbuki, dampinge karşı soruşturmalar verilen sübvansiyonların (özellikle ihracat sübvansiyonlarının) olası fiyat etkisini ortaya koymaya imkan vermekte ve bu yüzden telafi edici önlem gerektiren durumlarda da dampinge karşı önlem aracının kullanımı tercih edilebilmektedir. Diğer bir ifade ile zorlukları nedeniyle sübvansiyon soruşturmaları yerine damping soruşturmaları tercih edilebilmektedir.

Son yıllarda dünyanın imalat merkezi haline gelmeye başlayan Çin'in üretim ve ihracata sağladığı desteklerle ilgili DTÖ'ye düzenli biçimde yapması gereken bildirimi

ilk kez bu yıl yapmış olması, bu bildirimin yerel hükümetlerin destekleri bir yana Çin'in açıkça bilinen bazı merkezi devlet desteklerini bile içermiyor olması bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Son yıllarda ağırlığını iyiden iyiye hissettiren Çin faktörü ve Çin'e karşı nerdeyse hiç telafi edici önlem bulunmazken dampinge karşı önlemlerin önemli bir kısmının Çin'e ya da Çin'e yakın bölgedeki ülkelere karşı alınmakta olmasını bu gerçekle birlikte değerlendirmekte yarar bulunmaktadır. Çin'deki ve bölge ülkelerindeki ihracatçıların ihracat stratejileri ve fiyat politikaları; Çin'in sanayi ve ticaret politikaları içinde devlet desteklerinin yeri, uygulanan politikaların Çin ve bölge ülkelerindeki ihracatçıların fiyat politikaları üzerindeki etkileri, son olarak bu fiyat politikalarının üçüncü ülkelerin sanayi ve ticaret politikalarına yansımaları bu anlamda üzerinde durulması gereken konulardır.

Dampinge karşı önlemlere yönelik eleştirilerde zaman zaman dile getirilen bir başka husus da yerli üreticileri korumanın ancak yıkıcı damping durumunda gerekli olabileceği; yıkıcı damping için rekabet düzenlemelerindeki hakim durumun ortaya çıkması gerektiği; ancak dampinge karşı önlem için hakim durum koşulunun aranmadığı, aslında bunun nadiren ortaya çıkabilecek bir husus olduğudur.

Bu görüş, dış ticaretin önemli ölçüde serbestleştiği ülkelerde bir başka ülkeden ihracatçıların piyasada hakim duruma gelmesinin pek de mümkün olmadığı, zira yerli üreticileri pazar dışına itseler bile ülke dışındaki tedarikçileri tamamen ve sürekli olarak engellemelerinin çok da kolay olmadığı vurgusuyla desteklenebilmektedir. Halbuki, bu koşulların geçerli olduğu bir ortamda bütün önemli dış tedarikçilerin pazara girişine engel oluşturmadığı sürece dampinge karşı önlemin rekabet karşıtı korumacı bir araç olarak nitelendirilmesi de çok tutarlı görünmemektedir. Zira, diğer önemli tedarikçilerin pazarda etkin rekabete devam etmelerinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle, dışa açık bir ekonomide bir ülke ihracatçılarına yönelik önlem diğer ihracatçıları engellemeyeceğinden dampinge karşı önlemlerin her hal ve şartta korumacı olduğu iddiası özellikle açık piyasalar için güçlü bir dayanağa sahip görünmemektedir.

Rekabet kurallarının temel olarak iç piyasalardaki davranış biçimine yönelik olduğundan rekabete aykırı uygulamayı kaynağında değiştirmeyi amaçladığı, buna karşın dampinge karşı önlemlerin soruşturmayı yürüten otoritenin yetkisi dışında kalan dış piyasalarda ortaya çıkan fiyatlama davranışına yönelik hazırlandığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Dampinge karşı önlemlerin ortadan kalkması için öncelikle koruma düzeylerinin bütün ülkelerce tamamen ya da büyük ölçüde kaldırılması, devlet desteklerinin

ortadan kalkması ya da ihmal edilebilir düzeylere gerilemesi ve denetlenebilir duruma gelmesi, rekabet hukukunun uluslararası boyutta etkin ve tarafsız biçimde uygulanabilirlik kazanması ve bu tür uygulamaların özellikle çok uluslu şirketlerin olası rekabete aykırı davranışlarını sıkı biçimde gözaltında tutabilmesi gibi koşulların oluşması gerekmektedir.

Sonuç olarak, her ne kadar korumacı yaklaşımla kullanılması mümkün olsa da, dampinge karşı önlemler ortaya çıkan haksız rekabet durumlarına karşı mikro mücadele için ihtiyaç duyulan bir araçtır. Bu aracın korumacı bir silaha dönüşmesinin engellenmesi ya da bu biçimde kullanımının asgariye indirilebilmesi için yapılabilecekler üzerinde çalışılması gerekmekle birlikte kurallar müzakerelerinde mevcut gidişiyle esas gelişmenin şeffaflık ve usule ilişkin diğer bazı konularda olması muhtemel görünmektedir.

KAYNAKÇA

Akıncı, S. (1994), *Uruguay Round Nihai Senedi'nde Yer Alan VI. Maddenin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma*, Ankara: DTM Uzmanlık Tezi.

Blonigen, B.A. ve C.P. Bown (2001), 'Antidumping and Retaliation Threats', *NBER* Working Paper No. 8576.

Blonigen, B.A. ve T.J. Prusa, (2001), 'Antidumping', *NBER Working Paper* 8398.

Blonigen, B.A. ve T.J. Prusa, (2003), 'The Cost of Antidumping: The Devil is in the Details', *Journal of Economic Policy Reform*, 6 (4), ss.233-245.

Bown, C.P. (2008), 'The WTO and Antidumping in Developing Countries', *Economics and Politics*, forthcoming.

Dirikkan, H. (1996), *Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Damping ve Antidamping Önlemler*, Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Yayını no.68.

Ekdi, B. (2003), *Gümrük Birliği Çerçevesinde Damping ve Yıkıcı Fiyat Uygulamaları,* Ankara, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi.

Finger, J.M. (1993), *Antidumping: How It Works and Who Gets Hurt*, Ann Arbor: Michigan University Press.

Gallaway, M., B. Blonigen ve J. Flynn, (1999), 'Welfare Costs of US Antidumping and Countervailing Duty Laws', *Journal of International Economics*, 49, ss. 211-244.

Horlick, G.N. (1989), 'The United States Antidumping System', iç. J. Jackson ve E.A. Vermulst (der.), *Antidumping Law and Practice,* Michigan Universitesi Yayınları.

Jackson, J. ve Vermulst, E.A. (1989), *Antidumping Law and Practice,* Ann Arbor: Michigan University Press.

Lindsey, B. ve D. Ikenson (2002), 'The Devilish Details of "Unfair Trade" Law', *Trade Policy Analysis,* no.20, Cato Institute.

Lindsey, B. ve D. Ikenson (2002), 'Reforming the Antidumping Agreement: A Road Map for WTO Negotiations', *Trade Policy Analysis*, no.21, Cato Institute.

Moore, M.O. (2005), 'Antidumping Reform in the Doha Round: A Pessimistic Appraisal', *Pacific Economic Review*, Vol. 12 (3), ss. 335-379.

Prusa, T.J. (1999), 'On the Spread and Impact of Antidumping', NBER Working Paper 7404.

Prusa, T.J. (2005), Anti-Dumping:"A Growing Problem in International Trade", *World Economy,* 28 (5), ss.57-82.

Schott, J. (1994), *The Uruguay Round: An Assesment*, Washington DC: Institute for International Economics.

Silberston, A. (2003), Anti-Dumping Rules – Time for Change?, *Journal of World Trade* 37 (6), ss. 1063-1081.

Togan, S. (1993), 1980'li *Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu*, Ankara: Eximbank.

UNCTAD (2000), *TD/B/COM.1/EM.14/2 sayılı belge*, 24 Ekim 2000.

Vermulst, E.A. (2005), *The WTO Anti-Dumping Agreement - A Commentary*, Oxford: Oxford University Press.

Yapıcı, M. (2000), DTÖ *Anti-Damping Anlaşması ve Türk İşletmeleri Açısından Değerlendirilmesi*, Ankara: Yüksek Lisans Tezi.

TİCARETİN KOLAYLAŞTIRILMASI ve TÜRKİYE

Serpil OĞUZ*

1. GİRİŞ

Yakın geçmişe kadar karmaşık sistemlerin karmaşık kurallar ve düzenlemeler gerektirdiği düşüncesi kabul görmüştür. Günümüzde ise, karmaşık sistemlerin basit kurallar ve düzenlemeler ile daha verimli bir şekilde idare edilebileceği görüşü, dünyada hakim görüş haline gelmiştir.

Basitleştirme, bir süreçteki karmaşıklığı ve verimsizliği gidermek amacıyla, bir kısım işlemlerin kaldırılarak veya birleştirilerek, işlem sayısının azaltılması ve sürecin daha etkin hale getirilmesi olarak tanımlanabilir. Ancak, pekçok durumda basitleştirme iş yapma kültüründe ve bürokratik yapıda önemli bir değişikliğe gidilmesini gerektirmektedir. Değişiklik ise güç kaybı olarak algılandığından çoğu zaman politik ve bürokratik direnç ile karşılaşılmaktadır. Bu nedenle, uygulamada karşılaşılacak muhtemel zorluklardan dolayı, basitleştirmenin derhal verimi ve sosyal refahı artıracağını varsaymak doğru değildir. Basitleştirme amacının politikacılar ve idareciler tarafından benimsenmesi ve bu amaca ne kadar ulaşılabildiğinin net olarak tanımlanmış göstergeler ile ölçülmesi gerekmektedir (Oğuz, 2007).

Ülkeler ve bölgeler arasındaki idari farklılıklar, uluslararası düzeyde iş yapanlar için önemli maliyetlere yol açarak, global ticaretin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Ülkelerin dış ticarette uyguladığı farklı düzenlemelerin ve kuralların basitleştirilerek, birbirleriyle uyumlu hale getirilmesi ticarette işlem maliyetlerini azaltarak, uluslararası ticaretin sağladığı faydaları artıracaktır. Dış ticaretin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinde, gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında daha önemli bir unsur teşkil etmesi nedeniyle, ticaretin basitleştirilmesi bu ülkelere daha fazla fayda sağlayacaktır. Ayrıca, bu ülkelerde gümrüklerin daha verimsiz çalışması nedeniyle işlem maliyetlerinin yüksek olması da, bu ülkeler açısından ticaretin basitleştirilmesinden beklenen faydayı artırmaktır.

* Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Uzmanı, 2003-2006 dönemi New York Ticaret Ataşesi. *Anti-Damping* (Orion yayınevi, 2007) kitabının yazarı.

İşlemlerin karmaşıklığı ve belirsizliği firmalar için işlem maliyetlerini artırarak, ekonomide kaynakların etkin bir şekilde dağılımını engellemektedir. Örneğin, firmaların gümrüklerde karşılaştığı aşırı bürokrasi küçük ve orta ölçekli firmaların iş yapma maliyetlerini artırarak, dış ticarete yönelmelerini engellemektedir. Bu durum, büyük firmalar lehine bir kaynak dağılımına yol açarak, dış ticarette etkin olabilecek küçük firmaların piyasaya girişini zorlaştırmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kapsamında yapılan müzakereler sonucunda uluslararası ticarette gümrük tarife oranlarının önemli ölçüde azalması ve artan rekabet sonucunda malın zamanında tesliminin ticarette önemli bir unsur haline gelmesi, uluslararası ticarette malın bir ülkeden diğerine taşınmasında ve gümrüklerde karşılaşılan işlem maliyetlerinin göreceli olarak önemini artırmıştır. Böylece, ticaretin kolaylaştırılması konusu, 1996 yılında gerçekleştirilen Singapur Bakanlar Konferansında DTÖ platformuna da taşınmıştır. DTÖ üyelerinin yoğun isteğiyle, 2003 yılında Cancun Bakanlar Konferansında ticaretin kolaylaştırılması konusu DTÖ gündemine dahil edilerek, transit ticarette dahil olmak üzere ticarette gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve ülkeler arasındaki prosedürlerin uyumlaştırılmasına yönelik müzakereler başlatılmıştır[1].

Bu bölümün amacı, ticaretin kolaylaştırılması (TK) olarak adlandırılan başta gümrük işlemleri olmak üzere ticari işlemlerin basitleştirilmesi, teknik kapasite ve altyapının iyileştirilmesi konusunda DTÖ kapsamında yapılan müzakerelerde bugüne kadar yaşanan gelişmeler ile bu müzakereler sonucunda elde edilecek somut gelişmelerin Türkiye'nin dış ticareti açısından önemi konularını tartışmaktır.

2. Ticaretin Kolaylaştırılması Nedir ve Neleri Kapsamaktadır?

Dar bir bakış açısıyla, ticaretin kolaylaştırılmasının, malın bir ülke gümrüğünden diğer ülkenin gümrüğüne taşınmasında karşılaşılan maliyetler ile belirsizliği ve istenen belge sayısını azaltmak olduğu söylenebilir. Daha geniş anlamda ise, ticaretin kolaylaştırılmasından beklenen, mal taşımasının gerçekleştirildiği ticari ve idari ortamın iyileştirilmesidir. Bunu sağlamak için, gümrük işlemlerinin uyumlaştırılması ve basitleştirilmesi, düzenleme ve uygulamaların şeffaflaştırılması, bilgi teknolojilerinin yaygın olarak kullanılması, ticaretin kolaylaştırılması tedbirlerini uygulayacak kurum ve kuruluşların reformu gibi tedbirlerin alınması gerekmektedir (Wilson, Mann ve Otsuki 2003, 2004).

[1] Bkz. Draft Cancun Ministerial Text (second revision), parag.17, http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min03_e/draft_decl_rev2_e.htm

DTÖ'de ticaretin kolaylaştırılması "uluslararası ticarette mal hareketinin sağlanması için gerekli bilginin toplanması, sunulması, iletilmesi ve işleme tabi tutulması da dahil olmak üzere, uluslararası ticaretle ilgili faaliyetlerin, uygulamaların ve formalitelerin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması" olarak tanımlanmaktadır (Lucenti, 2006). DTÖ tanımı, mal taşıması, ödemeler, elektronik ticaret, gümrükler ve gümrük geçişleriyle ilgili faaliyetleri kapsamaktadır. Bu kapsamda, gerekli belgelerin ve resmi işlemlerin belirlenmesi, otomasyon, bilgi teknolojilerinin kullanımı, şeffaflık, tahmin edilebilirlik, uyum, gümrük idarelerinin modernizasyonu gibi konular öncelikli olarak gündeme gelmektedir.

Ticaretin kolaylaştırılmasının tanımı, müzakerelerin hangi tedbirleri içereceğini ve bundan hangi hükümet politikalarının etkilenebileceğini belirleyecek olması açısından önemlidir. Müzakereler sonucunda yapılabilecek iyileştirmeler, gümrük idarelerini, ödeme sistemini, menşe kurallarını, farklı taşıma şekillerinin maliyet ve etkinliğini, teknik düzenlemeleri, sağlık ve güvenlik düzenlemelerini, hükümet alımı politikalarını, rekabet politikalarını ve vergi toplamaya yönelik uygulamaları etkileyebilecektir. Malın gümrükler arasında taşınması, birçok işlem ile kurum ve kuruluşu ilgilendirdiğinden, bu konudaki belirsizlik ve verimsizlikler çok önemli boyutlara ulaşabilmektedir (Lucenti, 2006).

Ticaretin kolaylaştırılması ile ilgili öncelikler, ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin bir ülke, coğrafi konumundan dolayı ticaretini karayolu ile gerçekleştiriyor ise, mesafeden ve geçilen gümrük sayısından etkilenmeyecek şekilde, etkin bir taşıma mekanizmasının sağlanmasına yönelik olarak ticaretin kolaylaştırılmasını isteyecektir.

Dolayısıyla, ülkelerin ticaretin kolaylaştırılması konusundaki birbirinden farklı gerekçeleri, DTÖ müzakereleri kapsamında GATT 1994'ün V., VIII. ve X. maddelerinin daha açık ve daha iyi hale getirilmesi amacı etrafında birleşmelerine yol açmıştır. GATT'ın V. Maddesi, transit malların engellerle karşılaşmaksızın taşınmasını, farklı ülkelerin tacirleri ve firmalarına eşit muamele yapılmasını öngörmektedir. VIII. madde, genel olarak gümrük işlemlerini kapsamakta ve malların gümrüklerden geçişinde uygulanan gümrük ücretleri ve kuralların şeffaf ve ayırımcı olmayan bir şekilde uygulanmasını istemektedir. GATT'ın X. maddesi, ithalatla ilgili ücretler, gümrük kıymeti işlemleri gibi ithalat düzenlemelerinin zamanında yayımlanmasını öngörmektedir. Ayrıca, gümrük anlaşmazlıklarının gözden geçirilmesi için şeffaf bir idari yapıya sahip olunmasını zorunlu kılmaktadır.

Müzakerelerde, ayrıca, gelişmekte olan ve az gelişmiş üyelerin ihtiyaçlarının da dikkate alınması öngörülmektedir. Ek D, başta gelişmekte olan ve en az gelişmiş üyeler olmak üzere, DTÖ üyelerinin ticaretin kolaylaştırılması ile ilgili ihtiyaçlarını tespit etmelerini ve bu kapsamda alınacak tedbirlerin maliyetlerini belirlemelerini istemektedir. Böylece, bu ülkelerin teknik yardım ve destek alarak, kapasitelerini geliştirmeleri ve müzakerelere tam olarak katılmaları, müzakerelerden faydalanmaları için çok önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Müzakere Takvimi

DTÖ Ticaret Müzakereleri Komitesi, 12 Ekim 2004 tarihinde Ticaretin Kolaylaştırılması Müzakere Grubunu kurmuş ve Malezya Büyükelçisi Başkan olarak atanmıştır. Grup, 15 Kasım 2004 tarihinde gerçekleştirdiği ilk toplantısında bir çalışma planı ve toplantı takvimi konusunda mutabık kalmıştır[2]. Müzakere Grubu'nun kabul ettiği çalışma planı;

- GATT 1994'ün V., VIII. ve X. Maddelerinin ilgili hükümlerinin açık hale getirilmesi ve iyileştirilmesi,
- En az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin özel ve farklı şekilde ele alınması,
- Ticaretin kolaylaştırılması ihtiyaçları ve önceliklerinin tespit edilmesi,
- Önerilen tedbirlerin maliyetlerine ilişkin endişelerin dikkate alınması,
- Kapasite geliştirmeye yönelik teknik yardım ve destek ile
- Diğer ilgili uluslararası kuruluşların çalışmaları ve bu kuruluşlarla birlikte çalışmalar yapılması

konularını kapsamaktadır[3].

DTÖ Temmuz paketinin Ek D'si ticaretin kolaylaştırılması konusunda gümrükler ve diğer ilgili otoriteler arasındaki işbirliği ihtiyacına da değinmektedir. Her ülkenin kendi idari şartlarından, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısından kaynaklanan farklılıklar bulunmaktadır. TK müzakerelerinde ülkeler belli kararlar alırken, her ülke

[2] Bakınız: Ticaretin Kolaylaştırılması Müzakere Grubu'nun 16 Kasım 2004 tarihli ve TN/TF/1 simgeli bildirimi http://docsonline.wto.org/DDFDocuments/t/tn/TF/1.doc .

[3] Grup, ikinci toplantısını 22-23 Kasım 2004 tarihleri arasında, üçüncü toplantısını 7-9 Şubat 2005 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Grubun iki ayda bir toplanması öngörülmüştür.

bu kararları kendi yasalarına ve mevzuatına göre uygulamaya koyacaktır. Bu nedenle, TK müzakerelerinde ülkelerin aktif rol oynayarak, kararlar şekillenirken, kendi ülkesindeki ilgili kurum ve kuruluşlar ile işbirliği içerisinde, kendi özel şartlarının dikkate alınmasını sağlamaları önem arz etmektedir. Müzakereler kapsamında alınan kararlar, DTÖ seviyesine çekildikten sonra bu kararları kısa ve orta vadede değiştirmek çok daha zor olacaktır. Birçok ülkede malların gümrüklerden giriş ve çıkışı, gümrükler dışındaki farklı kurum ve kuruluşları ilgilendirmektedir. Örneğin, Türkiye'ye yapılan ithalatlarda, Sağlık Bakanlığı, Çevre Bakanlığı, Tarım Bakanlığı gibi çeşitli kurumlardan izinlerin alınması, bu kurumlar tarafından denetimlerin yapılması ya da Maliye Bakanlığı'na vergi ödenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, müzakerelerde Türkiye'yi temsil eden kurumların diğer ilgili kurumlar ile koordinasyon halinde, Türkiye'nin özel şartlarını gündeme getirmesi ve bu şartların genel kurallar belirlenirken dikkate alınmasını sağlaması, ülke çıkarları açısından son derece önemlidir.

3. DTÖ'de Ticaretin Kolaylaştırılması Konusundaki Gelişmeler

Ticaretin kolaylaştırılması konusu ilk defa 1996 yılında yapılan DTÖ Singapur Bakanlar Konferansında gündeme gelmiştir. Singapur'da DTÖ üyesi ülkeler, üç yeni çalışma grubu oluşturulmasını kararlaştırmışlardır. Bu grupların, ticaret ve yatırım, rekabet politikası ve kamu alımlarında şeffaflık konularında çalışması planlanmıştır. Ayrıca üyeler, DTÖ Mal Konseyinin ticaretin kolaylaştırılması olarak adlandırılan ticaret prosedürlerini basitleştirmenin yollarını aramasını ve bu alanda yapılabilecek düzenlemeleri değerlendirmesini istemişlerdir.

Bu dört konu başlangıçta Doha Kalkınma Gündemine de alınmıştır. Ancak, 2003 yılında yapılan Cancun Bakanlar Konferansında üyeler, bu konulardan tamamı üzerinde mutabık kalamamış ve 1 Ağustos 2004'te bunlardan sadece ticaretin kolaylaştırılması konusunun Doha'nın gündeminde kalmasına karar vermişlerdir. Doha Deklarasyonunda, 5. Bakanlar Konferansında açık bir konsensus sağlandıktan sonra, ticaretin kolaylaştırılması konusundaki müzakerelerin başlatılması öngörülmüştür. Böylece, transit mallar da dahil malların gümrüklerden çekilmesi işlemlerinin çabuklaştırılması ve bu alanda kapasite artışı ile teknik desteğin arttırılması hedeflenmiştir.

Ticaretin kolaylaştırılması konusundaki müzakerelerin çerçevesi, Temmuz Paketi olarak adlandırılan Genel Konseyin 1 Ağustos 2004 kararlarının yer aldığı paketin

Ek D'sinde (Ticaretin kolaylaştırılması konusundaki müzakere modaliteleri) yer almaktadır[4]. Genel Konsey, 5.Bakanlar Konferansı öncesinde ve sonrasında bu konuda yapılan çalışmalar çerçevesinde, açık bir konsensus ile bu konudaki müzakereleri başlatma kararı almıştır. Ek D, ticaretin kolaylaştırılması konusundaki çerçeveyi tespit etmekte, Doha Deklarasyonunun 27. paragrafında[5] belirtilen konuları daha açık hale getirmekte ve gelişmekte olan ülkelerin bazı temel endişelerini dikkate almaktadır. Bu açıdan, geçiş dönemi sağlanmasının ötesinde, ülkelerin uygulama kapasitelerini de gözönünde bulundurarak, en az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özel ve farklı muamele yapılması gereğini vurgulamaktadır.

Müzakereler GATT 1994'ün V., VIII. ve X. Maddelerinin ilgili hükümlerinin daha açık ve iyi hale getirilerek, transit mallar da dahil, malların gümrüklerden çekilmesi işlemlerinin çabuklaştırılmasını ve bu konuda ülkelere teknik destek sağlanmasını kapsamaktadır. Böylece, şeffaflık, tutarlılık, öngörülebilirlik ve uygulamada ayırımcı olmama prensipleri çerçevesinde gümrük işlemlerinin basit, etkin ve hızlı hale getirilmesini hedeflemektedir. Ayrıca, en az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin imtiyazlı bir şekilde ele alınması ve bu ülkelerin imkanları ölçüsünde altyapı yatırımlarını yapmaya zorlanmaları öngörülmektedir.

DTÖ'de ticarette şeffaflığın artırılması ve asgari işlem standartlarının uygulanması konusunda birçok hüküm yer almakla birlikte, doğrudan gümrükler ve gümrüklerden geçiş konusunda (Gümrük Kıymetine İlişkin Kurallar Anlaşması hariç) özel hükümler bulunmamaktadır. GATT 1994'ün VIII. maddesi, sadece dokümantasyon açısından ihracat ve ithalat formalitelerinin karmaşıklığının asgariye indirilmesini istemektedir.

Ek D'de en az gelişmiş ülkelerin kendi gelişimleri, mali ve ticari ihtiyaçları ile idari ve kurumsal kapasiteleri ölçüsünde TK tedbirlerini uygulamaları isteneceği belirtilmektedir. En az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin müzakerelerden faydalanması ve tam olarak katılımının sağlanması için, kapasite geliştirmeye yönelik teknik yardım ve desteğin sağlanmasının müzakerelerin başarısı açısından hayati öneme sahip olduğu açıkça vurgulanmaktadır. Belli taahhütlerin yerine getirilebilmesi için altyapı yatırımlarının yapılmasının gerekli olduğu durumlarda, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkelere yardım ve destekte bulunacağı, ancak az gelişmiş bir ülkenin desteğe rağmen gerekli kapasiteye sahip olamaması halinde, o ülkeden uygulamanın istenmeyeceği belirtilmektedir.

---

[4] Bkz. Doha Development Agenda-Text of The July Package, http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/draft_text_gc_dg_31july04_e.htm#h3

[5] Doha Bakanlar Deklarasyonu için bkz. http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm

Teknik yardım ve kapasite geliştirmenin daha etkin ve işlevsel olması için Ek D'de, DTÖ dışında ticaretin kolaylaştırılması konusunda çalışmalar yürütmekte olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Dünya Gümrük Örgütü (DGÖ) ve Dünya Bankası gibi diğer uluslararası kuruluşlar ile işbirliği yapılması ve bu kuruluşların müzakerelere davet edilmesi öngörülmektedir.

GATT ve devamında DTÖ ile uluslararası ticarette uygulanan gümrük tarifeleri büyük ölçüde azalmıştır. Ancak, gümrük tarifeleri düşerken, malın gümrük işlemlerinden kaynaklanan prosedürler, bazen gümrük tarifelerini aşan maliyetler oluşturmaya devam etmiştir. UNCTAD tarafından, gümrük işlemlerinin ortalama 20-30 farklı kişiyi, 40 dokümanı, 200 veriyi ve verilerin % 60-70'inin en az bir defa tekrarlanmasını gerektirdiği tahmin edilmiştir[6].

Tarifelerin azalması ve dünya ticaretindeki rekabetin artması ile birlikte malların zamanında ithalatçıya teslimi ihracat için önemli bir avantaj haline gelmiştir. Ticaretin kolaylaştırılması programlarından elde edilecek kazançların, gümrük tarifelerinin azaltılmasından beklenen kazançlardan daha fazla olacağı tahmin edilmektedir. APEC tarafından yapılan çalışmalarda (1997;1999), ticaretin kolaylaştırılması tedbirlerinin APEC'in GSYH'sını % 0,4 oranında (1997 fiyatları ile 75 milyar dolar) artıracağı, bunun da tarife liberalizasyonundan beklenen kazancın iki katı kadar olacağı tahmin edilmiştir. Ayrıca, ithalat fiyatlarındaki düşüş sayesinde bölgenin yaptığı ithalatın değerinin % 2-3'ü kadar doğrudan tasarruf sağlanacağı sonucuna ulaşılmıştır. Hummels (2001), malın nakliye süresinin bir gün azalmasının (limanlardaki veya gümrüklerdeki bekleme süresi), malların teslim maliyetini dünya genelinde ortalama % 0,8 düşüreceğini tahmin etmiştir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerin ticaretlerinin tamamında malın teslim süresinin bir gün düşmesinin, yılda 240 milyar dolarlık tasarrufa yol açması beklenmektedir (Dünya Bankası, 2004).

Birçok ülkede küçük ve orta ölçekli firmaların ekonomik üretime (GSYH'ye) katkısı %60'a kadar ulaşırken, bu firmalar uluslararası ticarette önemli bir oyuncu olamamaktadırlar. Bu durum gümrük tarifelerden daha çok (red tape olarak adlandırılan) idari engellere bağlanmaktadır. Düzenli olarak büyük miktarlarda mal sevkiyatı yapmayan firmalar için idari engeller dış pazarların cazibesini azaltmaktadır. Ernst ve Whinney (1987) tarafından AB ülkelerinde gümrük işlemleri ile ilgili olarak

[6] Bkz. Trade Facilitation Cutting red tape at the border, http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min99_e/english/about_e/15facil_e.htm

yapılan çalışmada, 250'den daha az işçi çalıştıran firmaların yaptıkları her bir sevkiyat için karşılaştıkları ticari işlem maliyetlerinin, daha büyük firmalara göre % 30-45 daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sözkonusu çalışmada, bu durum esas olarak, küçük ve orta ölçekli firmaların daha az sıklıkta işlem yapmaları nedeniyle, büyük firmaların işlem maliyetlerini yaklaşık % 50 oranında azaltan "basitleştirilmiş işlemler" adı altında sağlanan kolaylıklardan yararlanamamaları ile açıklanmıştır[7].

Gelişmekte olan ülkelerin gümrükler ve taşımacılık konusundaki eksiklikleri, ihracatta rekabet güçlerini zayıflatarak ve doğrudan yabancı sermaye girişlerini azaltarak, bu ülkelerin global dünya ile bütünleşmelerini engellemektedir. Ticaretin kolaylaştırılması idari engellerden kaynaklanan yüksek fiyatlar nedeniyle sadece ithalatçılara ve tüketicilere fayda sağlamayacak, aynı zamanda ihracatçılar için de faydalı olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatçıları, özellikle işlenmiş ürünlerde kendileri için önemli bir pazar teşkil eden yine gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı idari engellerin kaldırılmasından önemli bir kazanç elde edeceklerdir.

4. Ticaretin Kolaylaştırılması Konusunda DTÖ'nün Rolü ve DTÖ Üyelerinin Tutumları

Daha önce de belirtildiği gibi, ticaretin kolaylaştırılması konusu 1996 yılında yapılan Singapur Bakanlar Konferansında DTÖ gündemine gelmiştir. Bakanlar, Mal Ticareti Konseyinden ticaretin kolaylaştırılması konusundaki DTÖ kurallarının kapsamını değerlendirmesini istemiştir. Mal Ticareti Konseyinde delegeler, ticaret işlemlerinin basitleştirilmesinin zaman, para ve insan kaynağından önemli ölçüde tasarruf sağlayarak, bütün ekonomilere fayda sağlayacağı konusunda hemfikir olmuşlardır. Bazı delegeler, otomasyon ve bilgi teknolojilerinin kullanımının bürokratik işlemleri azaltarak, gümrüklerin verimini artıracağını belirtmişlerdir.

DTÖ Mal Ticareti Konseyindeki bazı delegeler, ihraç ve ithal mallarının gümrüklerden geçişini çabuklaştırmak amacıyla idari engelleri azaltmaya yönelik ticaretin kolaylaştırılması konusunda bir DTÖ anlaşması yapılmasını istemektedirler. Böyle bir anlaşmanın gümrük reformu ve modernizasyon konusundaki çabaları destekleyerek, dünya üzerinde bu konuda aynı kuralların uygulanmasını sağlayacağını söylemektedirler. Bu görüşü paylaşan ABD, AB, Güney Kore ve İsviçre Seattle'da, böyle bir anlaşma için müzakerelerin başlatılmasını önermişlerdir.

[7] Türkiye'de de benzer bir uygulama büyük ve güvenilir firmalar için "basitleştirilmiş usul" adıyla uygulanmaktadır.

DTÖ'de ticaretin kolaylaştırılması ile ilgili daha fazla girişimleri destekleyen ülkeler arasında, Avustralya, Kanada, AB, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Hong Kong, Macaristan, Japonya, Güney Kore, Fas, Yeni Zelanda, Norveç, Paraguay, Singapur, İsviçre ve ABD yer almaktadır. 32 üyesi bulunan Colorado Grubu, müzakerelerde ikili bir yaklaşımı önermiştir: Ticaretin kolaylaştırılması ile ilgili DTÖ hükümleri (V., VIII. ve X. madde) ve DTÖ prensiplerinin (şeffaflık, basitleştirme, etkinlik ve eşitlik) bağlayıcı kurallar haline gelmesi ve teknik destek ile kapasite geliştirmenin desteklenmesi (Lucenti, 2006).

Diğer taraftan, Cancun Bakanlar Konferansından sonra Brezilya ve Hindistan GATT'ın X. maddesinde reform yapılması düşüncesine karşı çıkmışlardır. Bu ülkeler, yapılacak reform ile yeni sorumluluklar getirilmesi yerine mevcut sorumluluklar üzerinde çalışılmasını istemektedirler. Hindistan, gelişmekte olan ülkelerde ticaretin gelişiminin gelişmiş ülkeler (uluslararası şirketlerin firma içi ticaretinin ağırlıklı olduğu) ile karşılaştırıldığında çok farklı bir yapısı bulunduğunu, dolayısıyla tüm ülkelere uygun yeni disiplinler geliştirmenin zorluğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, birçok gelişmekte olan ülke, ticaretin kolaylaştırılmasının tek taraflı veya benzer kapasite ve ihtiyaçlara sahip ülkeler arasında bölgesel olarak ele alınması gerektiğini düşünmektedir. DTÖ'de ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerinin gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını dikkate almak açısından yetersizliğini Winters (2002) şöyle ortaya koymaktadır: "Gelişmekte olan ülkeler gümrüklerde fiziksel altyapının iyileştirilmesine ve yolsuzluğun önlenmesine ihtiyaç duyarken, müzakereler transit kuralları, gümrük ücretleri, ticaret düzenlemelerinin yayımlanması konularına yoğunlaşacaktır."

Gümrüklerde yaşanan rüşvet ve yolsuzluk, gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Gümrüklerde yasal olmayan şekilde kazanç sağlayan çalışanlar, mevcut düzenin değişmesine karşı direnç gösteren çıkar gruplarını oluşturmaktadır. Ayrıca, ithalatla rekabet eden yerli sanayiler, gümrük vergisi indirimlerine karşı çıktıkları gibi ticaretin kolaylaştırılması tedbirlerine de karşı çıkacaklardır. İhracatçıların çıkarları ise, diğer ülke pazarlarına giriş imkanları arttığı sürece ticaretin kolaylaştırılmasını desteklemekten yanadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin içindeki çıkar grupları, DTÖ gibi çoktaraflı bir platform dışında, tektaraflı olarak ticaretin kolaylaştırılması tedbirlerini uygulamaya koymalarını zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan, gelişmiş ülkelerin bir kısmı firmalarının rekabet güçlerini artırmak amacıyla çoktaraflı bir girişimi beklemeksizin, tektaraflı olarak ticaretin kolaylaştırılması tedbirlerini uygulamaya geçirmişlerdir (Lucenti, 2006).

DTÖ'de bazı delegeler ticaretin kolaylaştırılmasının sağlayacağı faydaları kabul etmekle birlikte, bu konuda ihtilafların çözümü kurallarına tabi olacak, bağlayıcı bir

anlaşmanın yapılmasını istememektedirler. Bu delegeler, gümrüklerini modern hale getirecek kaynaklardan yoksun olan gelişmekte olan ülkelere böyle bir anlaşmanın daha fazla yük getireceğini söylemektedirler. Böyle bir anlaşma yerine ticaretin kolaylaştırılması konusunda kapsamlı bir teknik destek programı yapılmasını ve DTÖ'nün diğer organlarında devam eden bu alandaki çalışmaların (menşe kuralları müzakereleri gibi) desteklenmesini önermektedirler. Ayrıca, bu konuda DGÖ'nün Revize Kyoto Sözleşmesi gibi diğer uluslararası kuruluşlarda devam eden çalışmaların desteklenmesini istemektedirler. Kyoto Sözleşmesi'nin ticaretin kolaylaştırılması için yeterli hukuki çerçeveyi sağladığını ileri süren delegeler de bulunmaktadır. Kyoto Sözleşmesi doğru yolda önemli bir adım olmakla birlikte, gümrüklerle ilgili tüm sorunlara çözüm olamayacaktır. Örneğin, Kyoto Sözleşmesi denetim otoriteleri arasındaki rekabetten kaynaklanan gümrük idarelerindeki mevcut yetersizlikleri çözemeyecektir. Ancak, tedbir önerilerini uygulamaya geçirecek finansal kaynaklarla birlikte, dengeli bir reform ve modernizasyon programı bu gibi yapısal sorunları çözebilecektir (Van Bodegraven, 1999).

Ayrıca, DTÖ dışındaki uluslararası anlaşmalar kapsamında ticaretin kolaylaştırılması konusunda bazı çalışmalar yürütülmekle birlikte, uygulamaya yönelik bağlayıcı kurallar olmaksızın üye ülkelerin sorumluluklarını ne derece yerine getireceği tartışma konusudur. Örneğin, DGÖ gümrüklerde yolsuzlukların önlenmesine yönelik tavsiyelerde bulunmakta, ancak bu kuruluş tavsiyelerini uygulamaya geçirecek yaptırım gücüne sahip bulunmamaktadır (Cattaui, 1998).

DTÖ dışındaki kuruluşlarda yürütülen birbirinden bağımsız ticaretin kolaylaştırılması çalışmaları arasındaki koordinasyon eksikliği ve bu kuruluşların aldıkları kararların yaptırım gücüne sahip olmaması, bizi bu kuruluşların çalışmalarının küresel bazda uygulanabilir olmadığı sonucuna götürmektedir. Diğer taraftan, DTÖ'de refahın ve ticaretin artırılması hedefiyle birararaya gelmiş, 151 üye ülke bulunmaktadır. DTÖ'de bugüne kadar elde edilmiş uluslararası tecrübe ile eşitlik, şeffaflık, ticaretin mümkün olduğunca en az engellenmesi gibi DTÖ prensipleri doğrultusunda, ticaretin kolaylaştırılması konusunda üye ülkeleri bağlayıcı bir anlaşmanın yapılabilme ihtimali çok daha güçlüdür. Ayrıca, Dünya Bankası, UNCTAD gibi uluslararası kuruluşların mali katkı ve destekleriyle ticaretin kolaylaştırılması çalışmalarının DTÖ merkezinde yürütülmesi mümkün olabilecektir.

Diğer taraftan, bugüne kadar GATT'ın VII., VIII. ve X. maddeleri kapsamındaki konularda veya lisans işlemleri, ticarette teknik engeller, sağlık ve bitki sağlığına yönelik standartlar, menşe kuralları ve gümrük kıymeti gibi konularda birçok anlaşmazlık, DTÖ gündemine taşınmış ve anlaşmazlıkların halli mekanizması kapsamında istişare ve panele konu olmuştur (Lucenti, 2006).

DTÖ'de ihtilafların çözümü mekanizmasına konu olan gümrük işlemleri ile teknik düzenleme ve standartlarla ilgili davalarda alınan sonuçlar, bu mekanizmanın gelişigüzel işletildiği ve ihtilafları tatmin edici şekilde çözecek güçlü prensiplere sahip olmadığını göstermektedir (Messerlin, 1999). Çoğu zaman panel kararları ülkeler arasında şikayetlere yol açmakta ve otomatik olarak uygulanmamaktadır. Bu nedenle, DTÖ ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerinde, DGÖ gibi uluslararası organizasyonlarla koordineli çalışmalar yürütülmesi, DTÖ ihtilafların çözümü mekanizmasının bu konuda daha etkin bir şekilde işletilmesine de yardımcı olacaktır.

Ticaretin kolaylaştırılması tedbirleri, tedbirleri uygulamaya koyan ülkelere maliyet yükleyen ve diğer ülkelere imtiyaz sağlayan tedbirler olarak düşünülmemelidir. Gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin müzakereleri desteklemesinin temelinde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin tacirlerinin, sonuçta bu tedbirlerden fayda sağlayacak olmaları bulunmaktadır. Bu nedenle Finger (2008), DTÖ Uruguay Turuyla birlikte gelen "tek taahhüt (single undertaking)" yaklaşımı yerine "ekseriyet anlaşmaları (plurilateral agreement)"[8] olarak adlandırılan sadece anlaşmaya taraf olan ülkeleri bağlayan bir anlaşma yapılmasının, Doha Turunda olabilecek aksamalardan etkilenilmesini önleyeceği, ülkelerin anlaşmaya taraf olup olmamayı kendi inisiyatiflerine bırakacağı ve müzakerelerde öngörülen teknik yardımın çoktaraflı yerine ülkeler bazında daha kolay uygulanacağı için iyi bir alternatif yaklaşım olabileceğini düşünmektedir. AB, daha önce müzakerelerde ticaretin kolaylaştırılmasının ekseriyet anlaşması olarak ele alınabileceğini belirtmiştir. Ancak, Singapur konularının ekseriyet anlaşması olarak ele alınması fikrine, gelişmekte ülkelerin çoğu karşı çıkmıştır. Hindistan, Singapur konularında ekseriyet yaklaşımının kabul edilmesinin, daha sonra ele alınacak çevre, istihdam ve bölgesel göstergeler konuları için zararlı bir yaklaşım olacağını belirtmiştir (Dünya Bankası, 2004).

Ticaretin kolaylaştırılmasının ekseriyet anlaşması olarak ele alınmasının bazı sakıncaları bulunmaktadır. Öncelikle, Uruguay Turu'nda bu konudaki daha önceki tecrübelere dayanarak, çoktaraflı anlaşmaların bütün ülkelerin taraf olacağı tek taahhüt prensibi doğrultusunda yapılması yaklaşımı benimsenmiş ve Uruguay Anlaşmalarının çoğu da bu yaklaşımla yapılmıştır. Ekseriyet anlaşması kapsamında ele alınan hükümet alımları gibi bazı önemli konularda, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kendilerini uluslararası prensiplere bağlamama rahatlığıyla hareket etmesi, ülkelerin anlaşmaya taraf olmalarının gecikmesine yol açmaktadır. Ekseriyet Anlaşmaları müzakerelerinde ülkeler, anlaşmanın yürürlüğe girmesi için bir ön şartın yerine gelmesi kriterini

[8] Uruguay Turu Anlaşmaları arasında sadece 4 anlaşma ekseriyet anlaşması olarak yapılmış ve bunlardan mandıra ve sığır etiyle ilgili olanları 1997 yılı sonunda sona ermiştir. "Sivil Havacılık Anlaşması" ve "Hükümet Alımları Anlaşması" halen ekseriyet anlaşması olarak yürürlükte bulunmaktadır.

koyma baskısıyla karşılaşmaktadırlar (Hoekman, 2003). Örneğin, Bilgi Teknolojileri Anlaşması'nda taraf ülkelerin dünya ticaretinin en az % 90'ını gerçekleştirmesi şartı konulmuştur. Bu şartın gerçekleşmesi için en azından büyük gelişmekte olan ülkelerin anlaşmaya taraf olması gerektiğinden, anlaşmanın yürürlüğe girmesi gecikmektedir. Ayrıca, ekseriyet anlaşmaları, DTÖ'nün temel prensiplerinden biri olan ayırım yapmama prensibini taraf olmayan üyelere karşı ihlal edebilmektedir.

5. Türkiye'nin Ticaretin Kolaylaştırılması Müzakerelerindeki Tutumu

Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ile oluşturduğu Gümrük Birliği nedeniyle, gümrük mevzuatının ve uygulamalarının büyük bir kısmını AB ile uyumlu hale getirmiştir. Dolayısıyla, TK müzakereleri sonucunda benimsenecek tedbirlerden, ticarette uluslararası kabul görmüş belgelerin ve armonize sistem nomenklatörünün kullanılması, gümrük beyannamelerinin elektronik ortama taşınması gibi bir kısmını Türkiye halihazırda uygulamaktadır. Ancak, tek pencere sistemi, etkin bir risk analizi sistemi gibi bazı tedbirler kuruluş ve uygulama maliyetleri yüksek ve altyapı yatırımını gerektiren tedbirlerdir. Müzakerelerde en az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kapasitelerini geliştirmeye yönelik teknik destek ve yardımın öngörülmesi nedeniyle, nispeten yüksek maliyetli tedbirlerin uygulamaya geçirilmesinin de Türkiye'ye önemli bir yük getirmeyeceği tahmin edilmektedir. Diğer taraftan, gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi, transit ticaret işlemlerinde sağlanacak kolaylıklar gibi tedbirler, Türkiye'nin ihraç pazarlarında karşılaştığı gümrükle ilgili ve idari sorunlarının çözümüne yardımcı olarak, kuşkusuz ihracatını olumlu etkileyecektir.

Türkiye, bugüne kadar ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerine olumlu yaklaşmış, müzakerelerde oldukça aktif bir rol oynamış ve kendi uygulamaları ile uyumlu önerileri desteklemiştir.

Türkiye tarafından müzakerelerde verilen ilk bildirim 8 Haziran 2005 tarihli ve TN/TF/W/45 simgeli bildirimdir[9]. Bu ilk bildirimde, Türkiye ticaretin kolaylaştırılması tedbirlerinin gelişmekte olan ülkeler ve özellikle uluslararası ticaretten yeterince pay alamayan KOBİ'ler için önemini vurgulayarak, ticaretin kolaylaştırılması konusunda DTÖ kapsamında bağlayıcı kurallar konulmasını desteklediğini bildirmiştir. Bu

[9] Türkiye'nin 8 Haziran 2005 tarihinde yayımlanan TN/TF/W/45 simgeli bildirimine http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm sayfasının "Working documents of the Negotiating Group on Trade Facilitation" bölümünden ulaşabilirsiniz.

bildirimde, Türkiye'nin ticaretin kolaylaştırılması konusunda DTÖ kapsamında imzalanması muhtemel bir anlaşmada yer almasını önerdiği ana unsurlar aşağıda kısaca özetlenmiştir:

Uyum ve tahmin edilebilirliğin iyileştirilmesi:

Uluslararası ticarette istenilen bilgi ve dokümanların ortak standartlara göre uyumlaştırılması ve ülkelerin gümrük işlemlerini bir iş akış şeması halinde resmi internet sitelerinde açıklanması ile ticarette tahmin edilebilirliğin iyileştirilmesi önerilmiştir.

Şeffaflığın artırılması:

Ticaretle uğraşanların bilgiye ulaşmasını kolaylaştırmak amacıyla GATT'ın X.maddesinin uygulamasının iyileştirilmesi ve ulusal ticaret sorgulama noktalarının kurularak, ülkelerin ticaret mevzuatlarının bu noktaların resmi internet sitelerinde yayımlanmasının şeffaflığı artıracağı belirtilmiştir.

Gümrük işlemlerinin hızlandırılması:

Aşırı gümrük formaliteleri nedeniyle malların gümrükten çekilmesi işlemlerindeki gecikmeler, uluslararası ticarette firmaların iş yapabilme kabiliyetlerini olumsuz etkilediğinden, gümrüklerdeki idare ve işlemlerin iyileştirilmesinin, malların zamanında gümrükten çekilmesini sağlayacağı ifade edilmiştir. Bu kapsamda önerilen tedbirler arasında; gümrük işlemlerinin otomasyonu; malların gümrükten serbest bırakılmasına yönelik zaman sınırlaması getirme; ticaretle ilgili kurumlar arasında elektronik ortamda bilgi ve doküman alışverişi ile koordinasyonu sağlamaya yönelik olarak tek pencere sisteminin kurulması; gümrük tarife sınıflandırması, tarife tercihleri gibi belli bazı konularda kuralların ticaretle uğraşanlara önceden verilmesinin bağlayıcı hale gelmesi; ekspres sevkiyatlarda gümrük işlemlerinin hızlandırılması için bu konuda DGÖ prensiplerinin uygulanmasının yaygınlaştırılması; gümrük işlemlerinin hızlandırılması için ithalat ve ihracat işlemlerinde bazı dokümanların aslı yerine kopyalarının da kabul edilmesi yer almaktadır.

Türkiye 7 Haziran 2006 tarihli ikinci bildiriminde (TN/TF/W/120 simgeli[10]), ilk bildirimde desteklediği önceden bağlayıcı karar verme (advance ruling) konusuyla ilgili müzakerelerde ele alınmak üzere ana unsurları ortaya koymuştur.

[10] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm

GATT 1994'ün X. Maddesi, genel uygulamaya yönelik kanunların, düzenleme ve yargı kararları ile idari kuralların yayımlanmasını istemektedir. Türkiye, önceden bağlayıcı karar verme ile ticaret ortamının daha açık hale geleceğini ve karar verme sürecinin kolaylaşacağını, bunun da X.maddenin uygulamasına hizmet edeceğini belirtmiştir. Önceden bağlayıcı karar verme, bir malın gümrük tarife sınıflandırması veya menşei konularında ticaretle uğraşanların gümrüğe yazılı olarak başvurmaları halinde, kişilere kuralların ihracat ve ithalat işlemlerini gerçekleştirmeden önce yazılı olarak verilmesi ve bu işlemler esnasında da bu kuralların geçerli olması esasına dayanmaktadır. Türkiye'de, bağlayıcı tarife bilgisi verilmesi 2000 yılından bu yana uygulanmaktadır. Ancak, bağlayıcı menşe bilgisi verilmesi uygulamasına henüz geçilmemiştir[11].

Türkiye, bu kuralın uygulanması için gerekli mevzuat değişikliği ve eğitim maliyetinin asgari düzeyde olduğunu, her üyenin mevcut imkan ve kaynaklarına yapılacak düşük bir ilave maliyetle bu tedbirin uygulanabileceğini ve tedbirden beklenen faydanın asgari düzeydeki idari maliyetiyle karşılaştırıldığında çok fazla olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye, bu konuda ilgilenen diğer üye ülkelere teknik yardımda bulunmayı ve kendi tecrübesini paylaşmayı önermiştir.

Türkiye, önceden bağlayıcı karar verme konusunda Avustralya, Kanada ve ABD ile birlikte 10 Mart 2008 tarihinde verdiği bildirimde (TN/TF/W/153 simgeli[12]), gerekli bilgilerle birlikte yazılı olarak başvurulması halinde önceden bağlayıcı kararın alınabileceği, bu kararın makul bir süreliğine geçerli olacağı, üyelerin önceden bağlayıcı kararı ne kadar sürede alacakları, kararın ne kadar süre için geçerli olacağı ve başvuru sahiplerinin hangi bilgilerle başvurması gerektiği konularında yazılı olarak bilgi vermeleri gerektiğini belirtmiştir.

10 Temmuz 2006 tarihli bildiriminde (TN/TF/W/132 simgeli[13]) Türkiye, ilk bildiriminde önerdiği internette yayımlama konusundaki görüşlerini, diğer üyelerin önerilerini de dikkate alarak daha somut hale getirmiştir. Bu konuda yapılacak bir anlaşmanın, sorgulama noktaları, ilgili web sitelerinde yayımlanacak bilgi ve şeffaflıkla ilgili bir çalışma grubunun kurulması konularını içermesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye, ticaretin kolaylaştırılması ulusal sorgulama noktasını, ticaret mevzuatı konusunda bilgi aktaran ve koordinasyon görevini yürüten bir kamu kuruluşu olarak tanımladığını

[11] Ticaretin kolaylaştırılması müzakereleri kapsamında ele alınan tedbirlerle ilgili Türkiye uygulamaları konusu Bölüm 7.'da ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

[12] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm

[13] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm .

belirtmiştir. Ayrıca, tek bir sorgulama noktasını tercih ettiğini, başka bazı ülkelerin önerdiği gibi birden fazla noktanın kurulmasının yetki karışıklığına yol açacağını ve verimli olmayacağını vurgulamıştır.

Türkiye, sorgulama noktalarının diğer üye ülkelerin ve bu ülkelerdeki ilgili kişilerin makul sorularını cevaplandırmak, tarafsız ve uygun şekilde ticaretle ilgili bilgi ve dokümanları tedarik etmek ve ticaret mevzuatıyla ilgili ulusal web sitelerini oluşturmaktan sorumlu olmasını önermiştir. Ayrıca, web sitelerinde yayımlanacak bilginin içeriği, ortak formatı ve bilginin nasıl aranabileceği (anahtar kelimelerin tespiti) gibi teknik konularla ilgili olarak çalışmak üzere Şeffaflık Çalışma Grubunun kurulması önerisini getirmiştir. Türkiye'nin bu bildirimde üzerinde durduğu önemli noktalardan biri de, gelişmekte olan üyelere özel ve farklı muamele gösterilmesidir. Örneğin, gelişmiş ülkelerin ticaret mevzuatının bir örneğinin, DTÖ'nün resmi dillerinden birisini kullanarak ulusal web sitelerinde yayımlamaları önerilirken, gelişmekte olan ülkelerin kaynakları ve teknolojik imkanları dikkate alınarak sadece kendi resmi dilinde mevzuatlarını yayımlamaları teklif edilmiştir.

Türkiye, 7 Mayıs 2007 tarihinde verdiği bildiriminde (TN/TF/W/132/Rev.1[14]) ise, Müzakere Grubundaki tartışmaları ve diğer ülkelerin önerilerini dikkate alarak, 10 Temmuz 2006 tarihli bildiriminde önerdiği ulusal web siteleri ve sorgulama noktaları konusundaki görüşlerini geliştirmiş ve daha açık hale getirmiştir. Sorgulama noktaları kurulması ve ticaret mevzuatı ile prosedürlerinin internetten yayımlanmasının, şeffaflık prensibi açısından muhtemel bir anlaşmada yer alması gereken konular olduğu vurgulanmıştır. Türkiye, GATT'ın X.maddesinin tüm ticaret mevzuatı ve prosedürlerinin resmi olarak yayımlanmasını gerektirdiğini ve internet üzerinden yayımın mevzuata ulaşmayı daha kolaylaştıracağını belirtmiştir. Ayrıca, ulusal web sitesinde yer alması gereken bilgilerin içeriğini de ayrıntılandırmıştır. Örneğin, gümrük prosedürleri, ithalatta ve ihracatta uygulanan gümrük vergisi ve diğer vergi oranları, gümrük tarife sınıflandırması, ithalat ve ihracat yasakları, ithalat ve ihracat formalitelerine uyulmaması halinde uygulanacak cezalar ve temyiz prosedürleri web sitelerinde yer alması önerilen bilgiler arasında yer almaktadır.

Türkiye bu bildiriminde, bir önceki bildiriminde desteklediği tek sorgulama noktaları önerisini prensip olarak desteklediğini, ancak sorgulama noktaları arasındaki koordinasyonun sağlanacağı teminatı altında, birden fazla sorgulama noktasının da

[14] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm .

bir üye için kabul edilebileceğini belirtmiştir. Küçük ve dış etkilere açık ekonomilerin (Small Vulnerable Economies) kendi aralarında bir bölgesel birlik içinde yer almaları halinde, bunların bölgesel düzeyde sorgulama noktaları oluşturabileceği önerilmiştir. Ayrıca, en az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle ilgili özel ve farklı muamele konusundaki müzakerelerde yaşanan gelişmelere de değinilerek, bu ülkeler tarafından tedbirlerin uygulanabilmesi için teknik yardım ve kapasite geliştirmenin gerekli olduğu hususunun altı çizilmiştir. Bildirimde, müzakerelerde tartışılmak üzere ulusal web sitesi ve sorgulama noktaları konularında birer metin de önerilmiştir.

Türkiye'nin Hong-Kong, Çin, Japonya, Moğolistan, Norveç ve İsviçre ile birlikte verdiği 26 Mayıs 2008 (TN/TF/W/155 simgeli[15]) tarihli bildirimde, Türkiye'nin 7 Mayıs 2007 tarihli bildirimi de dikkate alınarak, bilginin yayımlanması, resmi bir internet sitesi ile sorgulama noktalarının kurulması konularında daha detaylı bir müzakere metni ortaya konulmuştur.

Görüldüğü gibi, bugüne kadar ülkemiz ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerine aktif olarak katılmış ve mevzuatların internet üzerinden yayımlanması, sorgulama noktaları kurulması, önceden bağlayıcı karar verme gibi bazı konular ağırlıklı olmak üzere bildirimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin bu konulara ağırlık vermesinin, Türk ihracatçılarını yurt dışı pazarlarda olumsuz etkileyen sorunlar arasında bunların öncelikli olmasından ziyade, bu tedbirlerin ülkemizin gümrüklerle ilgili mevcut veya planlanan uygulamaları ile büyük ölçüde uyumlu olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında, ülkemizin bundan sonra yapılacak müzakerelerde, ihracatçılarımızın yurt dışı pazarlarda karşılaştığı gümrükle ilgili ve idari sorunların çözümüne yönelik tedbirlere ağırlık vermesi, ihracatımıza daha fazla katkı sağlayacaktır. Örneğin, Türkiye ihracatının büyük bir kısmını karayolu ile komşu ülkelerden transit geçişler yaparak gerçekleştirmektedir. Bu nedenle, ticaretin kolaylaştırılması konusunda DTÖ kapsamında yapılması muhtemel bir anlaşmada, transit ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik tedbirlerin yer alması, Türkiye'nin ihracatı için çok önemlidir. Türkiye, verdiği son bildirimlerde bu konuyu da ele almıştır.

Türkiye'nin Gürcistan'la birlikte verdiği 26 Haziran 2007 tarihli bildirimde (TN/TF/W/146 simgeli[16]), transit ticaretin en çok kullanılan şekli olan transit karayolu taşımacılığı konusunda önerilerde bulunarak, şimdiye kadar ikili anlaşmalar ile

[15] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm .

[16] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm

çözülmeye çalışılan bu konuya uluslararası bir yaklaşım getirilmesini istemiştir. Bu bildirimde, transit taşımacılıkta kotanın ve istenilen diğer izinlerin kaldırılması, uygulanan ücretlerin verilen hizmet ile orantılı olması, yabancı ve yerli taşımacılık şirketlerine eşit muamele yapılması ve yabancı taşımacıların ait oldukları ülke veya bölgeye bakılmaksızın aynı masraflara tabi tutulması önerilerinde bulunulmuştur.

Türkiye ve Gürcistan 26 Haziran 2007 tarihli bildirimlerini, 10 Mart 2008 tarihinde (TN/TF/W/146/Rev.1[17]) gözden geçirerek, GATT'ın XX.maddesindeki genel istisnalar kapsamında açıkça yer almadığı sürece, transit ticarete kısıtlamalar getirilmesinin mümkün olmadığını vurgulamışlardır. GATT hükümlerinin transit ticaretin serbestliğini zorunlu kıldığı, kısıtlamalara sadece istisnai durumlarda ve belli şartlar altında izin verildiği, ancak mevcut hükümlerin yeterince detaylı olmaması ve transitin şartlarının ikili anlaşmalarla belirlenmesi nedeniyle, serbestlik ilkesinin önemli ölçüde zayıflatıldığı belirtilmiştir. Bu bildirimdeki önerilerle, transit ticaretin gelişigüzel engellenmemesi ve transit rejiminin şeffaflığının sağlanması amaçlanmıştır.

Transit ticaret konusunda en kapsamlı bildirim, AB, Ermenistan, Makedonya, Kırgızistan, Moğolistan, Paraguay, Moldova, Ruanda ve İsviçre tarafından verilen 10 Temmuz 2006 tarihli (TN/TF/W/133 simgeli[18]) bildirimdir. Bu bildirimde, transit geçiş ücretleri ve diğer masraflar açısından transit ticaretin, ulusal ticaret ve en çok kayrılan üçüncü ülkeye yapılan muamele ile aynı muameleye tabi tutulması, bütün transit ücretleri ile ilgili bilginin yayımlanması, transit ücretlerinin periyodik olarak gözden geçirilerek sayı ve çeşitlilik açısından azaltılması, transit ücretleri ile ilgili etkin disiplinlerin oluşturulması, transit ticarette istenilen formalite ve dokümanların yayımlanması, işlemlerin azaltılması ve basitleştirilmesi, uluslararası standartların kullanılması, transit ticarete ilişkin üyelerin ikili ve bölgesel anlaşmalarının desteklenmesi, muayene ve kontrollerin azaltılması gibi transit ticarete ilişkin kapsamlı öneriler getirmişlerdir[19].

Türkiye, bundan sonraki müzakerelerde ve vereceği bildirimlerde, mümkünse bu ülkeler ile işbirliği içinde, kendi menfaatlerine uygun transit ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik tedbirleri desteklemeye devam etmelidir.

---

[17] Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm

[18] Bu bildirim 7 Şubat 2008'de gözden geçirilerek, TN/TF/W/133/Rev.1 simgesiyle yeniden dağıtılmıştır. Ayrıca, 25 Ekim 2006'da Gürcistan ve 11 Mart 2008'de Moğolistan bildirimi destekleyen ülkeler arasına ilave edilmiştir. Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_negoti_docs_e.htm

[19] Ticaretin Kolaylaştırılması Müzakere Grubu Sekreteryası tarafından müzakerelerde üye ülkelerce verilen anlaşma metni önerileri, konular itibariyle birararaya getirilmek suretiyle birleştirilmiş metin haline getirilmekte ve bu metinler yeni öneriler ilave edilerek güncellenmektedir. Transit ticaret ve müzakerelerde ele alınan diğer konularla ilgili olarak Sekreterya tarafından en son biraraya getirilen metin önerileri, 9 Temmuz 2008 tarihli ve TN/TF/W/43/Rev.15 simgeli müzakere dokümanında yer almaktadır

6. Ticarette İşlem Maliyetleri ve Ticaretin Kolaylaştırılmasından Beklenen Ekonomik Fayda ve Maliyetler

Ticaretin kolaylaştırılması sonucunda elde edilmesi beklenen ekonomik faydanın analiz edilebilmesi için öncelikle, gümrüklerden ve idari işlemlerden kaynaklanan maliyetlerin ticaret üzerindeki etkisinin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle, ticaretin kolaylaştırılmasından beklenen fayda ve maliyetlere değinmeden önce, ticarette işlem maliyetlerinden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

6.1 .Ticarette işlem maliyetleri

Ticarette işlem maliyetleri, malın cinsine, büyüklüğüne, özelliklerine, firmaların ve karşılaşılan idarecilerin iş yapma şekline göre değişmektedir. İşlem maliyetleri, doğrudan ve dolaylı işlem maliyetleri olarak ikiye ayrılabilir. İlgili otoriteler tarafından istenilen bilgi ve dokümanların verilmesi ile ilgili maliyetleri doğrudan işlem maliyetleri, işlemlerin gecikmesinden kaynaklanan maliyetleri ise dolaylı işlem maliyetleri olarak düşünebiliriz.

Ampirik çalışmalar, ticarette doğrudan ve dolaylı işlem maliyetlerinin her birinin, ticarete konu malın değerinin %1-15'i arasında değiştiğini tahmin etmektedir (OECD, 2003). Ayrıca, yapılan ampirik çalışmalar, tarım ürünlerinin, gümrüklerde sağlık ve bitki sağlığıyla ilgili özel kontrollere tabi tutulması nedeniyle, bu ürünlerin karşılaştığı işlem maliyetlerinin sanayi ürünlerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin, Japon Dış Ticaret Örgütü (JETRO) tarafından 2002 yılında yapılan çalışmada, Japonya'ya yapılan ithalatların incelenmesi sonucunda, normal sevkiyatların sadece % 20'si zorunlu sağlık ve bitki sağlığı denetimlerine tabi tutulmasına rağmen, doğrudan maliyetlerin % 37-44'ünün ve malın gümrüğe girişinden serbest bırakılmasına kadar geçen sürenin % 18-22'sinin tarımsal ürünlere uygulanan özel işlemlerden kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Ayrıca, küçük ve orta ölçekli firmalar daha az sıklıkta gümrük işlemleri yapmaları nedeniyle büyük firmalara kıyasla bazı dezavantajlara sahiptir. Bunlar arasında: (i) sözkonusu firmaların uzman personele sahip olmaması nedeniyle ticaret ve gümrük işlemleri konusunda bilgi edinmek için daha fazla kaynak ayırmaları gerekmesi; (ii) daha kısıtlı sermayeye sahip olmaları nedeniyle gümrüklerde karşılaşacakları beklenmeyen bir durum veya gecikmenin nakit kaynaklarını etkilemesi ve pahalı

bir şekilde finansman aramaya zorlanmaları; (iii) gümrük idarelerinde bu firmalar hakkında yeterli bilgi bulunmadığından daha riskli grupta sınıflandırılmaları ve daha sık yüksek maliyetli belge ve fiziki denetimlere muhatap kalmaları bulunmaktadır(OECD, 2002; SWEPRO, 2003).

Genel olarak ihracat işlemlerinin ithalat işlemlerine göre daha az maliyetli ve daha kısa süreli olması beklenmektedir. İhracatta gümrük muayeneleri nadiren yapılmakta, ithalatta istenen menşe belgesi, sağlık veya güvenlikle ilgili kontrol belgeleri gibi özel belgeler istenmemektedir. Ancak, son yıllarda ABD gibi gelişmiş ülkelerce uygulanan malın ihraç limanında kontrol edilmesi esasına dayanan sistemler, ithalat işlemlerinin bir kısmının ihracat sürecine kaymasına yol açmıştır. Yapılan ampirik çalışmalar, ithalat ve ihracat işlemlerinin süre ve maliyet olarak birbirine yakın olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Dünya Bankası tarafından BDT ülkeleriyle ilgili yapılan bir çalışmada, bazı ülkelerde ithalat maliyetleri ve gecikmeleri ihracata göre yüksek iken, bazı ülkelerde tam tersi bir durum tespit edilmiştir (Dünya Bankası, 2002a). Japonya ile ilgili yapılan bir çalışma sonucunda, bu ülkeye yapılan ithalatlarda malın gümrüklerde 3,5 gün, bu ülkeden yapılan ihracatlarda 3 günlük bir bekleme süresi olduğu tespit edilmiş ve böylece ithalat ve ihracatta hemen hemen eşit bir durum olduğu anlaşılmıştır (MRI, 2001).

Gümrükler ve idari işlemlerden kaynaklanan işlem maliyetleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ülkelere ihracatlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Ulusal politikaların gerektirdiğinden daha fazla uygulanan gümrük ve idari işlemler, ülkelerin gümrük duvarlarını kalınlaştırarak, uluslararası ticarette önemli bir engel oluşturmaktadır.

OECD tarafından, Dünya Bankası'nın 2005 yılında yaptırdığı bir anketin sonuçları kullanılarak yapılan çalışmada, 156 ülkenin gümrük ve idari işlemlerinin ticaret üzerindeki olumuz etkisi ölçülmeye çalışılmıştır (OECD, 2007). Bu çalışmada, üç ayrı ölçü kullanılmıştır. Bu ölçüler, malın gümrüklerden geçişinde istenen doküman sayısı, istenen imza sayısı (mühür ve onaylar dahil), malın gümrükten geçişi için gereken iş günü sayısıdır. Dünyanın önemli bölgeleri itibariyle sözkonusu ölçüler kullanılarak yapılan istatistiksel değerlendirme sonuçları Tablo 1.'de özetlenmiştir. Tablodan görüleceği gibi, Orta Afrika ülkeleri en kalın gümrük duvarlarına sahipken, yüksek gelir grubundaki OECD ülkeleri en ince gümrük duvarlarına sahiptir. Örneğin, Orta Afrika ülkelerine yapılan ithalatta bir malın gümrükten geçişi için yaklaşık 13 farklı doküman, 30 imza gerekmekte ve gümrükten geçişi ortalama 60 gün sürmekte iken, yüksek gelir grubundaki OECD ülkelerinde 7 doküman ve yaklaşık 3 imza ile ortalama 14 günde ithal malı gümrükten geçmektedir. Güney Asya ülkeleri, Orta Afrika

ülkelerinden sonra gümrükler ve diğer idari işlemler açısından en yüksek tarife dışı engele sahip ülkelerdir.

Tablo 1. Seçilen Ticari Ölçülerin Bölgesel Ortalamaları

Bölge	Doküman sayısı (ihracatta)	İmza sayısı (ihracatta)	Gümrükte bekleme günü (ihracatta)	Doküman sayısı (ithalatta)	İmza sayısı (ithalatta)	Gümrükte bekleme günü (ithalatta)
Doğu Asya &Pasifik	7.1	7.2	25.8	10.3	9.0	28.6
Latin Amerika ve Karayipler	7.5	8.0	30.3	10.6	11.0	37.0
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	7.3	14.5	33.6	10.6	21.3	41.9
OECD: Yüksek	5.3	3.2	12.6	6.9	3.3	14.0
Gelir Grubu						
Güney Asya	8.1	12.1	33.7	12.8	24.0	46.5
Orta Afrika	8.5	18.9	48.1	12.8	29.9	60.5

Kaynak: Dünya Bankası (2005b)

Uluslararası Ticaretin Geliştirilmesi Ulusal Konseyi (NCITD) tarafından 1971 yılında ABD ile ilgili yapılan bir çalışmada, devlet kurumları, banka ve sigorta şirketleri, aracılar vb. firma ve kurumlarca talep edilen belgelerden kaynaklanan doğrudan maliyetlerin, ihracat işlemlerinde ortalama 376 $, ithalatta ortalama 321 $ olduğu tahmin edilmiştir. Toplam maliyetlerin ise ABD'nin toplam ihracat ve ithalat değerinin % 7-12 arasında olduğu belirlenmiştir. AB Komisyonunca (1989) yapılan benzer bir çalışmada, belge maliyetlerinin ticarete konu malların değerinin % 3.5-7'si arasında olduğu tahmin edilmiştir.

UNCTAD tarafından banka, sigorta, gümrükler, nakliye ve telekomünikasyon gibi doğrudan ve dolaylı maliyetlerin tutarı konusunda yapılan çalışma sonucunda, toplam işlem maliyetlerinin 400 milyar dolar (dünya ticaret değerinin % 10'u), ticari işlem maliyetlerinin ise dünya ticaret değerinin % 7-10'u kadar olduğu tahmin edilmiştir (UNCTAD, 1994). Ayrıca, işlem maliyetlerinde 2000 yılına kadar sağlanacak verim ve etkinlik artışı ile işlem maliyetlerinin dörtte birine tekabül eden 100 milyar dolarlık tasarruf sağlanabileceği belirlenmiştir.

6.2. Ticaretin kolaylaştırılmasından beklenen ekonomik fayda ve maliyetler

DTÖ kapsamındaki girişimler sonucunda ticaretin daha serbest hale gelmesi, gelişmekte olan ülkelerin pazara giriş imkanlarını artırmış ve bu ülke ihracatçıları için yeni fırsatlar yaratmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin çoktaraflı ve ikili tercihli ticaret anlaşmalarından elde ettikleri kazanç, şeffaf ve objektif menşe ve gümrük kurallarına sahip olmaları ile daha da artacaktır. Malın zamanında teslimine yönelik modern üretim tekniklerinin kullanılması sayesinde, bu ülkeler daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekeceklerdir. Böylece, rekabet gücünün artmasıyla, bu ülkeler pazara giriş avantajlarından daha çok yararlanacaklardır (Lucenti, 2006). Ancak, bu kazançların elde edilebilmesi için başlangıçta bazı maliyetlere katlanılması gerekmektedir. Bu maliyetler, bazı yapısal düzenlemelerin yapılması, istihdamın yeniden düzenlenmesi ve eğitimi, yeni tekniklerin uygulamaya konulması, gümrüklerin ve vergi dairelerinin otomasyonu ve bilgi teknolojilerinin kullanımı gibi tedbirleri kapsamaktadır (Dünya Bankası, 2002b).

Ticaretin kolaylaştırılmasından sağlanacak ekonomik faydanın rakamsal büyüklüğü konusunda net bir şey söylenmesi, konunun karmaşıklığı, kesin ve güvenilir verinin bulunmaması nedeniyle oldukça güçtür. Yapılan çalışmalar, genel olarak ticaretin kolaylaştırılması sonucunda ticaret işlem maliyetlerindeki düşüşün, gümrük vergilerindeki düşüş sonucunda ticaretin liberalizasyonundan sağlanması beklenene eşit veya daha fazla global refah artışına yol açacağını göstermektedir (APEC, 2002). Ayrıca yapılan çalışmalar, ülkeler, sektörler ve ticaretle uğraşanlar arasında farklılıklar beklenmekle beraber, ticaretin kolaylaştırılmasından hiçbir ülkenin zarara uğramazken başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, bir çok ülkenin fayda sağlayacağı sonucuna ulaşmaktadır (OECD, 2003).

OECD tarafından yapılan çalışmada (2003), ticaretin kolaylaştırılması sonucunda ticaret işlem maliyetlerinde dünya ticaret değerinin % 1'i oranında bir azalma sağlanacağı varsayılmıştır. Sözkonusu çalışma sonucunda dünya genelinde ve dünyanın farklı bölgelerinde beklenen gelir artışları Tablo 2.'de yer almaktadır. Bu varsayım esas alınarak yapılan farklı senaryolar sonucunda, dünya genelinde yaklaşık 42 milyar dolar değerinde refah artışının sağlanacağı, bütün ülkeler bu refah artışından faydalanırken, nispi olarak en fazla faydanın (% 63) ise, OECD üyesi olmayan ülkelerce elde edileceği sonucuna ulaşılmıştır. Sözkonusu refah artışının 34 milyar dolarlık kısmının dolaylı, 7,6 milyar dolarının doğrudan maliyetlerdeki düşüşten kaynaklanacağı tahmin edilmiştir.

Tablo 2. Ticaretin Kolaylaştırılmasının Gelir Etkisi ile İlgili Değişik Senaryolar (Milyon ABD $)

	Ülke ayrımı	Ülke ve sektör ayrımı	Ülke, sektör ve firma ayrımı	Sadece OECD
Dünya Geneli Gelir Artışı	41 844	42 247	43 259	14 053
Doğrudan maliyetlerdeki indirimden kaynaklanan	7 689	8 119	8 250	2 650
Dolaylı maliyetlerdeki indirimden kaynaklanan	34 155	34 128	35 009	11 402
OECD	% 37	% 37	% 35	% 103
OECD Asya-Pasifik	% 7	% 7	% 7	% 22
OECD Avrupa	% 17	% 17	% 17	% 45
OECD Kuzey Amerika	% 13	% 12	% 11	% 36
OECD Dışı	% 63	% 63	% 65	% -3
Eski Sovyetler Birliği	% 7	% 7	% 7	% -1
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	% 11	% 11	% 11	% 0
Latin Amerika ve Karayipler	% 13	% 13	% 13	% -1
OECD Dışı Asya-Pasifik	% 24	% 24	% 24	% -1
Sahra Altı Afrika	% 7	% 7	% 7	% 0
Dünya Diğer	% 1	% 1	% 1	% 0

Kaynak: OECD (2003)

Ayrıca, sözkonusu çalışmada ticaret işlem maliyetlerinde eşit bir azalma yerine, ülkeler, sektörler, firmalar arasındaki farklılıklar dikkate alınarak bir düşüş varsayılır ise, gelişmekte olan ülkelerce sağlanacak faydanın, toplam faydanın üçte ikisine kadar ulaşabileceği tahmin edilmiştir. OECD üyesi olmayan gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hacimlerinin GSMH'daki paylarının daha yüksek olması nedeniyle, ihracat ve ithalat işlem maliyetlerindeki düşüşün bu ülkelerin refahını daha fazla artıracağı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, ticaretin kolaylaştırılması tedbirleri sadece OECD üyesi gelişmiş ülkeler tarafından uygulanırsa, gelişmekte olan ülkelerin kaybetmeye devam edeceği tahmin edilmiştir.

OECD tarafından yapılan başka bir çalışmada, istatistiksel modeller kullanılarak, çeşitli ülkeler bazında ikili ticarette gümrük ve idari işlemler gibi tarife dışı engellerin ticarete olumsuz etkisi ve bu engellerdeki iyileşmelerin ticaret üzerinde yaratacağı etki ölçülmeye çalışılmıştır (OECD, 2007). Çalışmada, bütün ülkelerin daha etkin gümrükler ve idari işlemlerden fayda sağlayacağı, en fazla faydanın ise, şu anda gümrükleri en verimsiz olan ülkelerce sağlanacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, gümrükleri en verimsiz ülkelerin, gelişmiş ülkeler ile aynı etkiyi yapabilmesi için bu ülkelerin gümrüklerde ürünün bekleme süresinde daha fazla indirim sağlaması ve daha fazla ticareti kolaylaştırıcı yönde tedbirler alması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, ürün bazında tarife dışı engellere hassas ürünlerde sağlanacak kolaylaştırıcı tedbirlerin, daha fazla fayda sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Ticaretin kolaylaştırılması kapsamında ele alınacak tedbirler ve tedbirlerin maliyeti konusunda bir fikir birliği olmamakla birlikte, TK tedbirlerinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere önemli bir refah ve rekabet kazancı sağlayacağı konusunda tam bir konsensus bulunmaktadır. Ticaretin kolaylaştırılmasının uzun vadede sağlayacağı faydalar kabul edilmekle birlikte, TK kapsamında ele alınacak tedbirlerin uygulamaya konabilmesi için gereken ilk maliyetler, özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu tedbirlere hangi ölçüde kaynak ayırabilecekleri sorununu gündeme gerektirmektedir. Mevcut literatürde farklı tedbirlerin uygulanabilmesi için gereken maliyetler konusunda fazla bir çalışma ve bilgi bulunmamaktadır.

Bu konuda DTÖ'nün gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkeleri ile ilgili OECD tarafından 2004 ve 2005 yıllarında bir dizi ülke çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, DTÖ üyeleri tarafından müzakere edilmesi önerilen tedbirlerden 11 tanesiyle ilgili olarak, 14 tane gelişmekte olan ülkede maliyet çalışması yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda, her bir tedbirle ilgili olarak rakamsal maliyetlere ulaşılması amaçlanmamış, sadece her bir tedbirin göreceli olarak maliyeti ve bu tedbirlerin uygulanmasında karşılaşılabilecek önemli sorunların tespiti amaçlanmıştır. Çalışmalar sonucunda, teknik olarak en zor tedbirin dahi maliyetinin çok yüksek olmadığı, ancak müzakerelerde ele alınan tedbirlerin birbirleriyle ilişkili olması nedeniyle, uyumlu bir şekilde birarada uygulanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (OECD, 2004; OECD, 2005).

Ticaretin kolaylaştırılması ile ilgili tedbirlerin rakamsal maliyeti konusunda Finger ve Schuler (2000) tarafından yapılan çalışmada, gümrüklerin reformu amacıyla 16 alanda yapılacak iyileştirmelerden her birinin gelişmekte olan bir ülkede 2,5 milyon dolar tutarında bir maliyete yol açacağı tahmin edilmiştir.

Rakamsal olarak maliyeti konusunda kesin ve güvenilir bir veri bulunmasa da, tedbirlerin göreceli olarak maliyeti ve beklenilen fayda konusunda bağımsız görüşlerin müzakere masasında faydalı olacağı görüşünden hareketle, bağımsız uzmanlar kullanılarak bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda Birleşmiş Milletler Asya-Pasifik Ticaret Araştırma ve Eğitim Ağı (ARTNet)'nın ticaretin kolaylaştırılması konusunda tecrübeli 20 uzman ve uluslararası kuruluş kullanılarak yaptığı anket çalışması kayda değerdir. Çalışmada, müzakerelerde önerilen tedbirlerden Tablo 3.'de yer alan 12 tanesi seçilmiştir. Bağımsız uzmanlardan 3 ayrı değerlendirme yapması istenmiştir. Birinci olarak, sözkonusu tedbirlerin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde tahmini uygulama maliyetinin değerlendirilmesi talep edilmiştir. Maliyeti oluşturan unsurlar olarak ise, mevzuat maliyeti, kurumsal maliyet, insan gücünün eğitimi maliyeti, malzeme/altyapı maliyeti, politik maliyet ve işlem maliyetinin dikkate alınması ve bu bölümde uzmanların her bir tedbirin uzun vadede sağlayacağı tasarrufları da değerlendirmesi istenmiştir. Anketin ikinci bölümünde, 12 tedbirden 5'inin, DTÖ'nün ilgili maddelerine veya muhtemel bir TK anlaşmasına dahil edilmek üzere öncelik verilmesi gerekenler olarak seçilmesi istenmiştir. Son bölümde ise, 12 tedbirin birbiriyle ilişkisi dikkate alınarak üç ayrı gruba bölünmesi ve nasıl bir silsile ile uygulanması gerektiği sorulmuştur[20].

Tablo 3. Uzman Gruplarınca Yapılan Önceliklerin Değerlendirmesi

	Ticaretin Kolaylaştırılması Tedbirleri	ARTNet		MAUR	
		Öncelik Sırası	*Uygulama Silsilesi*	*Maliyeti*	*Zamanlaması*
1	Ticaret dokümanlarının BM planına göre uyumlaştırılması, Armonize Sistem nomenklatörünün benimsenmesi, ticaret dokümanlarında uluslararası kabul görmüş standartların kullanılması.	A	A	D	K
2	Ticaretin kolaylaştırılması konularıyla ilgili sorgulama noktalarının kurulması.	A	A	D	U
3	Ticari düzenlemeler ve prosedürlerin ilgili ülke dilinde ve İngilizce olarak elektronik ortamda yayımlanması.	A	A veya B	D	K

[20] Ayrıntılı bilgi için bakınız: Duval, Y. (2006).

4	Malların gümrükten serbest bırakılması ile ilgili modern risk yönetim sisteminin uygulanması.	A	B veya A	Y	U
5	Ulusal ticaretin kolaylaştırılması komitesinin kurulması.	A	A	D	K
6	Tarife sınıflandırması, değer ve menşe konularında bağlayıcı karar alınması.	B	B	D	K, U
7	Gümrükler ve diğer ilgili kurumların işlemleri konusunda etkin bir temyiz sisteminin kurulması.	B	B veya A	Y	U
8	Tek pencere sisteminin kurulması	B	C veya B	Y	U
9	Mallar gümrüğe gelmeden önce gümrük işlemlerinin yapılmasına yönelik mekanizmanın kurulması.	B	B	Y	U
10	Daha yaygın olarak gümrüklerin denetime tabi tutulması (serbest bırakma sonrası denetim).	C	C	Y	U
11	Malların hızlandırılmış olarak gümrükten serbest bırakılması (serbest bırakma sonrası denetime tabi olacak ve tahvil, garanti veya depozit alınacak).	C	C	D	U
12	Güvenilir tacirler/şirketler için işlemlerin hızlandırılması.	C	C veya A ya da B	Y	K

Kaynak: Finger (2008), Duval (2006) ve Maur (2006)

Notlar: A en öncelikli, B orta derecede öncelikli, C en az öncelikli tedbirleri göstermektedir.
D düşük maliyetli, Y yüksek maliyetli tedbirler anlamındadır.
U uzun vadede, K kısa vadede gerçekleştirilebilecek tedbirleri göstermektedir.

Diğer taraftan, Jean Christophe Maur (2006), ARTNet'in çalışması ile bu konudaki diğer bilgilerden yola çıkarak, sözkonusu 12 ticaretin kolaylaştırılması tedbirini maliyetler (yüksek ve düşük maliyetli olanlar) ve zamanlama (uzun vadede ve kısa vadede yapılabilecekler) olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirmiştir(Finger, 2008). Tablo 3.'de yer alan öncelik derecesi ve uygulama sırası sütunlarında ARTNet'in çalışmasındaki uzman görüşleri dikkate alınarak, tedbirler en önceliklisi A olmak üzere öncelik sırası ve uygulama silsilesi açısından üç gruba (A,B ve C) ayrılmıştır.

Ayrıca, Tabloda maliyet ve zamanlama ile ilgili sütunlarda Maur'un çalışmasına göre, tedbirler düşük maliyetli ve yüksek maliyetli olanlar ile uzun vadeli ve kısa vadeli olanlar şeklinde gruplandırılmıştır.

ARTNet'in çalışmasının en dikkat çekici sonucu, DTÖ'de ticaretin kolaylaştırılması konusunu desteklemeyen gelişmekte olan ülkelerin uzmanları da dahil olmak üzere, ankete katılanların tamamının TK ile ilgili bütün tedbirlerden beklenen uzun vadede sağlanacak tasarrufların, tedbirlerin ilk maliyetleri ile uygulama maliyetlerinden çok daha fazla olacağı konusunda hemfikir olmalarıdır.

Çalışma sonuçlarına göre, TK tedbirlerinin göreceli olarak hükümetlere maliyetleri ve özellikle az gelişmiş ülkelerde uygulanabilmesi için gereken süreler önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Örneğin, ticaret dokümanlarının uyumlaştırılması, armonize gümrük tarife cetvellerinin ve uluslararası standart verilerin kabul edilmesi, ulusal TK komitesinin kurulması gibi tedbirler nispeten düşük maliyetlerle uygulamaya konulabilecektir. Ancak, örneğin bilgi teknolojisine (IT) dayalı tek pencere sisteminin kurulması, modern risk yönetimi sistemi, mallar gümrüğe gelmeden önce gümrük işlemlerinin tamamlanması gibi tedbirlerin ilk maliyetlerinin yüksek olduğu ve bunların gelişmekte olan ülkelerde tam olarak uygulanabilmesinin uzun bir süre gerektirdiği ortaya çıkmıştır. Bu tedbirler de, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere sağlanacak teknik destek ve sağlanacak esneklik ile uygulamaya konulabilecektir.

ARTNet'in çalışmasının önemli sonuçlarından birisi de, bazı TK tedbirlerinin esas maliyet unsurunun hukuki düzenleme, eğitim, ekipman maliyeti gibi unsurlar olmayıp, politik maliyetler olmasıdır. TK tedbirleri uygulamaya ilişkin değişiklikleri getirmektedir. Bu türden değişikliklerde çoğunluk tarafından, en azından kısa vadede olumsuz olarak algılanacak ve direnç gösterilecek tedbirleri içermektedir. Örneğin, ulusal TK komitesinin kurulması kurumlar arasında işbirliğini ve koordinasyonu sağlayacak ve ilk uygulama maliyeti düşük bir tedbir olmasına rağmen, bazı kurumlar bunu yetki kaybı olarak algılayabilecek ve uygulamaya direnç gösterebilecektir.

Çalışmaya katılan uzmanlarca, öncelikli olarak uygulamaya konulması önerilen tedbirler arasında, ticaret dokümanları konusunda uluslararası standartların kabulü ve kullanılması, armonize tarife cetvelinin kullanılması, sorgulama noktalarının kurulması, ulusal TK komitelerinin oluşturulması, ticaret düzenlemelerinin elektronik ortamda yayımlanması, tarife cetvelleri, kıymet hesaplaması ve menşe konularında ileri ve bağlayıcı kuralların konulması bulunmaktadır. Bu tedbirler, Maur'a göre

uygulama maliyeti de düşük tedbirler arasındadır. Uygulama maliyeti yüksek olmasına rağmen uzmanlarca ilk beş öncelikli tedbir arasında risk yönetimi sisteminin kurulması da yer almıştır. Bunun nedeni ise, IT sistemlerine yapılacak sınırlı bir yatırımla en temel şekliyle uygulamaya konulabilecek bu tedbirin, başta özel sektöre yönelik olmak üzere önemli tasarruflar sağlayacak olmasıdır.Bu tedbirlere, gümrükler ve diğer kurumların kararları konusunda etkili bir temyiz sisteminin kurulması da dahil, edilerek, ilgili GATT maddelerinin revizyonunda, mantıklı bir silsile izlenerek ilk aşamada uygulanacak TK tedbirleri olarak dikkate alınabilir (Duval, 2006).

Uzmanlar öncelikli beş tedbir konusunda hem fikir iken, bu tedbirlerin uygulama sırası konusunda farklı düşüncelere sahiptirler. Bu farklılık, uzmanların tedbirleri nasıl düşündükleriyle ilgili olabilir. Örneğin, risk yönetimi bazı uzmanlarca ilk sırada uygulanacak tedbirler arasında görülürken, bazılarınca daha sonraki sırada uygulanması gereken bir tedbir olarak değerlendirilmektedir. Risk yönetimini ilk sırada uygulanacak tedbirler arasında gören bir uzman, bu tedbiri farklı sevkiyatların değişik düzeylerde denetime tabi tutulacağı, basit ve belge üzerinde uygulanabilecek bir tedbir olarak düşünmüş olabilir. Oysa bunu kapsamlı bir risk yönetimi sistemi olarak değerlendiren bir uzman, bu konuda teknik altyapı yatırımına ihtiyaç olacağı düşüncesiyle, daha sonraki sırada uygulanması gereken bir tedbir olarak değerlendirmiş olabilir(Finger, 2008).

Tedbirlerin nasıl bir silsile ile uygulamaya konulacağı, maliyetleri ve uygulama süresini etkileyeceği için önemlidir. Aynı anda çok sayıda tedbirin uygulamaya konulması maliyetleri artıracağı için ve uygulamaya başlama süresini uzatacağından özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından sıkıntı yaratacaktır. Birbiriyle uyumlu olan tedbirlere aynı anda yapılacak alt yapı, eğitim ve diğer maliyetler ise birden fazla tedbire bölünecek amortisman ile tedbir başına düşen maliyetleri azaltacaktır. Bu nedenle, tedbirlerin uygulanma sırası konusunun müzakerelerde ele alınması gerekmektedir. Örneğin, Pakistan ve İsviçre tarafından verilen bildirimde (TN/TF/W/63 simgeli), tedbirlerin fazla maliyet gerektirmeyen idari tedbirler ile önemli kaynak ve uygulama kapasitesi gerektiren diğer tedbirler olarak ikiye ayrılması ve bu iki grubun farklı şekilde ele alınması önerilmiştir.

Müzakerelerde ele alınan tedbirlerden bir kısmı iyi tanımlanmış, üzerinde fikir birliğine varılmış iken, bir kısmı üzerinde henüz anlaşma sağlanmamıştır. Bu nedenle, iyi tanımlanmış ve nispeten uygulama maliyeti düşük olan sorgulama noktalarının kurulması, ticaret dokümanlarının uyumlaştırılması, ticari mevzuat ve düzenlemelerin

yayımlanması gibi tedbirler bir gruba ayrılarak, tüm üyeler tarafından uygulanması istenirken, üzerinde uzlaşma sağlanamayan diğer tedbirler listesinden, ülkelerin kendi ihtiyaçları doğrultusunda seçecekleri tedbirleri uygulamaları istenebilir.

7. Türkiye Uygulamalarının Değerlendirmesi

Bir önceki bölümde (Bölüm 6.2) tartışılan ARTneT tarafından yapılan çalışmada dikkate alınan ticaretin kolaylaştırılması tedbirleri ile ilgili olarak Türkiye'deki uygulamanın ne aşamada olduğu konusu Tablo 4.'de özetlenmiştir. Sözkonusu çalışmada ele alınan tedbirler, ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerinde üzerinde tartışılan tedbirlerin büyük bir kısmını içermektedir. (Ancak, Türkiye açısından önemli bir konu olan transit ticaret konusu çalışma kapsamında ele alınmamıştır.)

Tablo 4.'ün incelenmesinden görüleceği gibi, sözkonusu tedbirlerin büyük bölümü, AB Gümrük mevzuatı ile uyumlu olarak hazırlanan Türk Gümrük mevzuatında yer almaktadır. Birçok tedbir Türkiye tarafından uygulamaya da konulmuştur. Sorgulama noktalarının kurulması, ulusal ticaretin kolaylaştırılması komitesinin kurulması gibi tek merkezden bilgi verilmesine ve ulusal otoriteler arasında koordinasyonun sağlanmasına yönelik müzakerelerde gündeme gelen tedbirler, ticaretin kolaylaştırılması açısından başka ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de yeni tedbirlerdir. Esasen, sorgulama noktalarının kurulması konusu Türkiye'nin TK müzakerelerinde bugüne kadar verdiği bildirimlerde desteklediği bir konudur. DTÖ'nün Ticarette Teknik Engeller Anlaşması kapsamında benzer bir sorgulama noktası uygulaması bulunmakta ve bu görev Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Türk Standartları Enstitüsü tarafından yürütülmektedir[21]. Ticaretin kolaylaştırılması kapsamında kurulacak sorgulama noktası görevini de Dış Ticaret Müsteşarlığı, ilgili kurumlarla koordineli bir şekilde yürütebilecektir. Diğer taraftan, tek pencere sistemi, mallar gümrüğe gelmeden gümrük işlemlerinin tamamlanması, modern risk yönetim sisteminin kurulması gibi tedbirler ise bilgi teknolojilerinin kullanılmasına yönelik alt yapı yatırımlarının tamamlanmasını gerektiren projelerdir. Türkiye gümrük işlemlerinin elektronik ortama taşınması konusunda bazı projeleri başlatmış ve epeyce yol almış olmakla birlikte, bu konuda daha fazla yatırıma ve zamana ihtiyaç duymaktadır.

Dolayısıyla, genel olarak değerlendirildiğinde, Türk gümrük mevzuatı ve uygulamaları, ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerinin esasını oluşturan GATT 1994'ün V., VIII. ve X. maddelerinde belirtilen prensipler ile uyumludur. Türkiye, gümrük

[21] Türk Standartları Enstitüsü sadece Anlaşmanın 10.1.2 maddesi uyarınca kabul edilen veya önerilen standartlarla ilgili bilgi vermektedir. Bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/tbt_e/tbt_enquiry_points_e.htm

Tablo 4. Uzmanlarca Değerlendirilen Ticaretin Kolaylaştırılması Tedbirleri ile İlgili Türkiye'deki Durum

	Ticaretin Kolaylaştırılması Tedbirleri	Türkiye'deki Durum
1	Ticaret dokümanlarının BM planına göre uyumlaştırılması, Armonize Sistem nomenklatörünün benimsenmesi, ticaret dokümanlarında uluslararası kabul görmüş standartların kullanılması.	Türkiye, 2000 yılında yürürlüğe giren 4458 sayılı Gümrük Kanunu ile AB gümrük rejimlerini benimsemiştir. Armonize Sistem Nomenklatörü kullanılmaktadır. Ticaret dokümanlarında uluslararası kabul görmüş standartlar uygulanmaktadır.
2	Ticaretin kolaylaştırılması konularıyla ilgili sorgulama noktalarının kurulması.	Henüz uygulaması bulunmamaktadır.
3	Ticari düzenlemeler ve prosedürlerin ilgili ülke dilinde ve İngilizce olarak elektronik ortamda yayımlanması.	Ticari düzenlemeler ve prosedürler konusunda, Resmi Gazete'de, DTM ve Gümrük Müsteşarlığı'nın resmi internet sitelerinde Türkçe olarak güncel bilgi verilmektedir. Ayrıca, ticaret ve gümrük mevzuatları ve uygulamaları hakkında İngilizce ve Fransızca dillerinde tam veya özet bilgi yayımlanmaktadır.
4	Malların gümrükten serbest bırakılması ile ilgili modern risk yönetim sisteminin uygulanması.	Gümrüklerin otomasyonunu sağlayan BİLGE sistemi ile risk analizi konusunda alt yapı oluşturulmuştur. BİLGE sistemi kapsamında kırmızı, sarı, yeşil ve mavi hat olarak belirlenen risk sınıflandırmalarına göre eşyanın otomatik olarak kontrolüne karar verilmektedir. Şu anda fiziki muayene oranı ihracatta % 10, ithalatta % 20'dir. Bu oranların sırasıyla % 2 ve % 15'e indirilmesi hedeflenmektedir.
5	Ulusal ticaretin kolaylaştırılması komitesinin kurulması (Yeni ve değişen düzenlemeler yürürlüğe girmeden önce komitenin değerlendirme yapması ve mevcut ticaret prosedürlerini gözden geçirmesi öngörülmektedir).	Henüz uygulaması bulunmamaktadır.
6	Tarife sınıflandırması, değer ve menşe konularında bağlayıcı karar alınması.	Gümrük mevzuatında bağlayıcı tarife ve menşe bilgileri konusu düzenlenmiştir. Bağlacı tarife bilgisi 2000 yılından bu yana uygulanırken, bağlacı menşe bilgisi uygulaması henüz bulunmamaktadır.
7	Gümrükler ve diğer ilgili kurumların işlemleri konusunda etkin bir temyiz sisteminin kurulması.	Türk Gümrük Mevzuatı uyarınca gümrük idari kararlarına, gümrük vergileri ve cezalara karşı Gümrüğe ve Gümrük Müsteşarlığı'na itiraz ve idari yargı hakkı bulunmaktadır.

8	Tek pencere sisteminin kurulması (Ticaretle uğraşanların tüm ilgili dokümanları bir defada ve aynı zamanda ilgili kuruluşların onayına sunmalarını sağlayacaktır).	Türkiye'de % 99'u elektronik ortamda gerçekleştirilen gümrük beyanlarının, % 65'i elektronik veri değişimi (electronic data interchange-EDİ) ile gerçekleştirilmektedir. Ancak, elektronik imza uygulamasına tam olarak geçilmediğinden (sadece dahilde işleme rejimi kapsamında uygulanmaktadır.), beyanname ve eki belgelerin ıslak imzalı olarak da gümrüğe sunulması gerekmektedir. E-Belge Projesi ile dış ticarette kullanılan belgelerin basitleştirilerek, hızlı ve güvenilir bir şekilde elektronik ortama taşınması amaçlanmaktadır.
9	Mallar gümrüğe gelmeden önce gümrük işlemlerinin yapılmasına yönelik mekanizmanın kurulması.	Henüz uygulaması bulunmamaktadır.
10	Daha yaygın olarak gümrüklerin denetime tabi tutulması	Gümrük mevzuatında gümrüklerin denetimi konusu düzenlenmiştir. Ancak, uygulama yeterli değildir.
11	Malların hızlandırılmış olarak gümrükten serbest bırakılması.	Bu konu Gümrük mevzuatında düzenlenmiş, uygulamada da önemli mesafe kaydedilmiştir. Bilgisayarla yapılan ayırım ile, muayeneye tabi olmadan derhal teslimi yapılacak veya belgesel ya da fiziksel muayene ile teslimi yapılacak eşya ayırımına gidilmektedir.
12	Güvenilir tacirler/şirketler için işlemlerin hızlandırılması.	Gümrük mevzuatı uyarınca, gümrükçe Onaylanmış Kişi unvanı verilenlerin dış ticaret işlemleri basitleştirilmiş usule göre gerçekleştirmektedir. Örneğin, mallar belge kontrolü ve fiziki muayene yapılmadan gümrükten serbest bırakılmakta ve gerektiğinde bulunduğu yerde (fabrika, depo gibi) kontrol edilmektedir.

Kaynak: Duval (2006), Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Gümrük Müsteşarlığı'nın web siteleri.

işlemlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması konusunda bağlayıcı ve tavsiye niteliğinde uygulama ve prensipleri içeren ve bu konudaki en önemli uluslararası düzenlemelerden biri olan Dünya Gümrük Örgütü Sözleşmesi (DGÖ-Revize Kyoto Sözleşmesi)'ne taraftır. Türkiye'nin uygulamaları, DGÖ Revize Kyoto Sözleşmesine paralel uygulamalardır. Ayrıca Türkiye, belirli bir eşyanın (fuar, sergi veya gösteri amaçlı olarak) uluslararası ticari önlemlere tabi olmaksızın geçici ithali konusunu düzenleyen İstanbul Sözleşmesi'ne ve eşyanın geçici ithalinde kullanılan ATA Karnesi ile ilgili sözleşmelere de taraftır.

Müzakereler esnasında en az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ileri teknoloji kullanımını gerektiren tedbirler konusunda zamana, altyapı yatırımına ve teknik

desteğe ihtiyaç duyduğu konusu özellikle vurgulanmaktadır. Türkiye'nin bugüne kadar mevzuat ve uygulamaya yönelik olarak atmış olduğu adımlar dikkate alındığında, TK müzakereleri sonucunda kabul edilecek tedbirlerle ilgili olarak önemli bir teknik desteğe ihtiyaç duymayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, ihtiyaç duyması halinde Türkiye'nin teknik destekten yararlanması imkanının bulunduğunu da gözardı etmemek gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin ve bu ülkelerle ticarette diğer ülkelerin karşılaştığı en önemli sorun gümrüklerde karşılaşılan yolsuzluk, sahtecilik ve suiistimallerdir. Türkiye, gelişmiş ülkeler ile benzer risk yönetim sistemini oluşturmuş olmakla birlikte, uygulamada gelişmiş ülkeler ile aramızda önemli bir farklılık bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde malların % 90'dan fazlası (yeşil hat olarak adlandırılan) gümrük kontrolüne tabi tutulmazken, ülkemizde gümrük kontrolüne tabi tutulmayan mal oranı yok denecek kadar azdır[22].

Türkiye'de modern risk analizi tekniklerinin etkin bir şekilde uygulamaya geçirilmesi ile gümrüklerde yaşanan yolsuzluk, kaçakçılık ve sahtecilik olaylarının engellenmesi mümkün olabilecektir. 11 Eylül olaylarının ardından başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülke eşyanın kendi gümrüklerine gelmeden önce güvenliğini kontrol etmeye yönelik çeşitli tedbirler almaktadır. Modern risk analizi ve bilgi teknolojilerinin etkin bir şekilde kullanımı ile gümrüklerde işlemlerin hızlı ve verimli bir şekilde yürütülmesi sağlanırken, kontrol ve güvenlik de daha etkin bir şekilde sağlanacaktır. Gümrük işlemlerinin elektronik ortama taşınması ve hızlanması ile gümrük memurlarının elindeki güç azalacağından, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu olan rüşvet ve yolsuzluklar da azalacaktır.

8. Sonuç

İkili ve bölgesel ticari anlaşmalar ile DTÖ kapsamında yapılan çoktaraflı müzakereler sonucunda, özellikle son yirmi-otuz yıllık dönemde dünya genelinde gümrük vergileri büyük ölçüde azalarak, ticaretin serbestleşmesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, ülkeler gümrük vergilerinde önemli indirimlere giderken, gümrüklerde istenen çeşitli bilgi ve dokümanlar, muayene ve kontroller, testler vb. işlemler malların gümrüklerde bekleme süresini ve ticarette işlem maliyetlerini artırarak, firmalara gümrük vergisinden daha fazla maliyetler yüklemeye devam etmiştir.

[22] Bakınız: http://www.gumruk.gov.tr/Gumruk/DosyaUpload/ab/tezler/TICARETINKOL-ROL-2003.pdf

Ticarette işlem maliyetlerinin büyüklüğü ve bu maliyetlerin özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinden aldığı payı olumsuz etkilediği gerçeği herkes tarafından kabul edilmektedir. Türkiye'nin ve dünya ekonomilerinin üretiminde büyük bir paya sahip olan küçük ve orta ölçekli firmaların dış ticaretten yeterince pay alamamalarının önemli bir nedeni de, gümrük prosedürlerinin ve idari işlemlerin yarattığı maliyetler nedeniyle, bu firmaların büyük firmalar karşısında rekabet edememeleridir.

Uluslararası ticarette ülkeler ve bölgeler arasındaki idari farklılıklar, önemli maliyetlere yol açarak, global ticaretin önünde gümrük vergilerinden daha büyük bir engel oluşturmaktadır. Ticarette uygulanan farklı düzenlemelerin ve kuralların basitleştirilerek, birbirleriyle uyumlu hale getirilmesi ticarette işlem maliyetlerini azaltarak, uluslararası ticaretin sağladığı faydaları artıracaktır. Yapılan ampirik çalışmalar, gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında gümrükleri daha verimsiz olan ve ekonomik büyümelerinde ticaretin daha büyük önem taşıdığı en az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ticaretin kolaylaştırılmasından daha fazla fayda sağlayacaklarını göstermektedir.

Ticaretin kolaylaştırılması konusundaki uluslararası çabaları teşvik eden önemli nedenlerden biri, malın ülkeler arasında hızlı, güvenli ve ucuz bir şekilde taşınmasının öneminin son yıllarda artmış olması ve uluslararası üretim tekniklerinin bütün bunlara imkan vermesidir. Bu faktörler, üretim yapılarını basit ve ucuz ürünlerden, daha karmaşık ve katma değeri yüksek ürünlere kaydırarak, bölgesel ve küresel bazda söz sahibi olmaya çalışan gelişmekte olan ülkeler için kritik bir öneme sahiptir. Ticaretin kolaylaştırılması tedbirleri olmaksızın, gelişmekte olan ülkeler, yakın geçmişte küresel ticarette ortaya çıkan bazı önemli avantajlardan yeterince faydalanamayacaklardır. Dünya ticaretinin yaklaşık % 33'ü uluslararası firmaların, firma içi ticaretinden kaynaklanmaktadır (Dünya Bankası, 2004). Uluslararası firmalar, üretim tesislerinin yerleşim yerleri konusundaki kararlarını alırken, gelişmekte olan ülkeler de dahil, çeşitli ülkelerdeki dış ticaret düzenlemelerini de dikkate almaktadırlar. Genel olarak, iyi yönetilen, kurumsallaşmış ve mülkiyet haklarını koruyan ülkeler daha fazla yabancı yatırım çekebilmektedir.

Birçok uluslararası kuruluş ile birlikte ticaretin kolaylaştırılması konusu, 1996 yılından bu yana DTÖ'nün de gündeminde yer almaktadır. 2004 yılı Cancun Bakanlar Konferansı ile kabul edilen Temmuz Paketi kapsamında ticaretin kolaylaştırılmasının ana unsur ve prensipleri belirlenmiştir. Başta tarım sübvansiyonları olmak üzere sübvansiyonlar ve tarife indirimleri konuları üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda Temmuz 2006'da Doha Turu askıya alınmış olmakla birlikte, ticaretin kolaylaştırılması konusundaki teknik çalışmalar devam etmektedir.

Ticaretin kolaylaştırılması konusunda başta gelişmiş ülkeler olmak üzere ülkelerin tektaraflı girişimlerinin yanısıra, APEC, AB gibi bölgesel kuruluşların girişimleri ayrıca, DGÖ, UNCTAD, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların çalışmaları ve düzenlemeleri bulunmaktadır. Ancak, tektaraflı girişimlerin kısıtlı olması, bölgesel girişimlerin üye sayısı açısından küresel düzeyde olmaması, ve imzalayan ülkelerin sorumluluklarının farklı düzeylerde olması, DTÖ dışındaki diğer uluslararası kuruluşların aldıkları kararların bağlayıcı olmaması gibi yetersizlikleri, ticaretin kolaylaştırılması konusunun en verimli ve etkin şekilde DTÖ şemsiyesi altında ele alınabileceği sonucuna götürmektedir. Ayrıca, ticaretin kolaylaştırılmasının DTÖ'de Uruguay Turuyla birlikte benimsenen tek taahhüt yaklaşımıyla ele alınarak, isteyen ülkelerin taraf olduğu bir ekseriyet anlaşması değil, tüm üye ülkelerin taraf olduğu bir çoktaraflı anlaşma olmasının, Doha Turu'ndaki gecikmelerin olumsuz etkilerine rağmen, uzun vadede hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için daha yararlı sonuçlar doğuracağına inanılmaktadır.

Ticaretin kolaylaştırılması müzakereleri sonucunda Türkiye dahil bir kısım üyeler, bağlayıcı bir DTÖ anlaşmasının imzalanmasını isterken, Hindistan, Brezilya başta olmak üzere bir kısım gelişmekte olan ülkeler ise anlaşmalıkların çözümü mekanizmasına tabi olacak ve gelişmekte olan ülkelere yeni sorumluluklar getirecek bağlayıcı bir anlaşma istememektedirler. Müzakerelerde, GATT 1994'ün V., VIII., ve X. maddelerinin daha açık ve etkin hale getirilerek, transit mallar dahil, gümrük ve idari işlemlerin basitleştirilmesi ve çabuklaştırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin alt yapı ve kapasite geliştirme ihtiyaçları da dikkate alınmakta ve bu ülkelerin farklı bir şekilde ele alınarak, teknik destek sağlanması öngörülmektedir. Dış ticarette kullanılan belgelerin uluslararası standartlara göre uyumlaştırılması, ülkelerin gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi, gümrüklerde modern risk analizi tekniklerinin kullanılması, gümrük işlemlerinin elektronik ortama taşınması gibi maliyetleri, uygulanma güçlükleri ve beklenen faydaları birbirinden farklı çeşitli tedbirler gündeme gelmekte ve bu tedbirlerle ilgili ülkeler önerilerini vermeye devam etmektedir. Bu aşamada, Türkiye dahil üye ülkelerin aktif bir rol oynayarak, tedbirlerin ve uygulamaların belirlenmesinde, kendi idari ve mali şartlarının dikkate alınmasını sağlamaları önem arz etmektedir.

Türkiye, başta AB ve DTÖ olmak üzere uzun yıllardır çeşitli ikili ve çoktaraflı oluşumlar içerisinde yer almıştır. AB'ye üyelik perspektifi çerçevesinde Türkiye, gümrük mevzuatını AB mevzuatı ile uyumlu hale getirmiştir. Gümrük ve uluslararası ticaretle ilgili birçok anlaşmaya taraf olarak, gümrük belge ve işlemlerinin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi, gümrüklerde otomasyon ve elektronik bilgi sistemlerinin kullanılması gibi konularda uygulamada da önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu açıdan bakıldığında, ticaretin kolaylaştırılması müzakereleri sonucunda benimsenecek

tedbirlerin, Türkiye'nin mevcut ve planlanan uygulamalarında önemli bir değişikliğe gidilmesini gerektirmeyeceği ve tedbirlerin Türkiye'nin dış ticaretine sağlayacağı faydanın, maliyetlerinden çok daha fazla olacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye, dış ticaretinin önemli bir bölümünü çevre ülkeler üzerinden karayolu ile gerçekleştirdiğinden, ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerinden elde edilecek sonuçlar ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle transit ticarette gümrüklerde karşılaşılan sorunlar, yüksek geçiş ücretleri, ülkelerin uyguladığı birbirinden farklı prosedürler, başta KOBİ'ler olmak üzere ihracatçının işlem maliyetlerini artıran ve Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkileyen unsurlardır.

Dolayısıyla, Türkiye'nin DTÖ ticaretin kolaylaştırılması müzakerelerinde bugüne kadar göstermiş olduğu aktif tutumunu devam ettirmesi, taraf olduğu ikili ve çoktaraflı oluşumlarda yer alan ülkelerle birlikte hareket ederek, müzakerelerde kendisinin dış ticaret yapısına ve menfaatlerine uygun kararların alınması için etkin bir rol oynaması, kuşkusuz Türk dış ticaretinin geleceği açısından önemli faydalar sağlayacaktır.

Ancak, birçok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye açısından da ticaretin kolaylaştırılması konusundaki en önemli unsur, siyasi ve bürokratik iradedir. Ticaretin kolaylaştırılması tedbirleri insana dayalı eski sistemlerin, daha az suiistimallere açık olacak bilgi sistemleri ile yer değiştirmesini, bazı kurumlar için güç kaybı olarak algılanabilecek kurumlararası işbirliği ve koordinasyonu öngörmektedir. Böyle bir değişim karşısında, siyasi ve bürokratik direnç ile karşılaşılması muhtemeldir ki, bu da değişimi destekleyecek siyasi ve bürokratik iradeyi gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

APEC Economic Committee (1997), "*The Impact of Trade Liberalization in APEC*", Kasım, Singapur.

APEC Economic Committee (1999), "*Assessing APEC Trade Liberalization and Facilitation: 1999 Update*", Eylül, Singapur.

APEC Economic Committee (2002), *Measuring the Impact of APEC Trade Facilitation on APEC Economies: A CGE Analysis*, Singapur.

Cattaui, M.L. (1998), "Down with the Biggest Remaining Barrier", *Financial Times*, Mart 11.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (2006), Ticaretin Kolaylaştırılması Sürmekte Olan Müzakereler, http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinid=129&icerikid=237.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (2006), Ticaretin Kolaylaştırılması, http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=1223&icerikID=1333&dil=TR .

Duval, Y. (2006), "Cost and Benefits of Implementing Trade Facilitation Measures under Negotiations at the WTO: An Explatory Survey", *Asia-Pasific Research and Traning Network on Trade Working Paper Series*, No:3, , ss. 3-25.

Ernst ve Whinney (1987), "The Costs of Non-Europe: Border Related Controls and Administrative Formalities, iç. *European Commission: Research on the Costs of Non-Europe Basic Findings* Brüksel, ss. 7-40.

European Comission (1989), "COST 306 Final Report", Ekim, Brüksel.

Finger, M. Vve P.Schuler (2000), "Implementation of Uruguay Round Commitments: The Development Challenge", *World Economy,* 23, 511-526.

Finger, M. (2008), "Trade Facilitation: The Role of a WTO Agreement", ECIPE Working Paper 01/2008, European Centre for International Political Economy, Brüksel.

Gümrük Müsteşarlığı, Uzmanlık Tezi, "Ticaretin Kolaylaştırılması-Gümrük İdarelerinin Rolü", 2003, http://www.gumruk.gov.tr/Gumruk/DosyaUpload/ab/tezler/TICARETINKOL-ROL-2003.pdf .

Hoekman, B. (2003), "Plurilateral Agreements in the WTO: A Good Way Forward in the Absence of Consensus?", Washington, DC: The World Bank.

Hummels, D. (2001), "Time as a Trade Barrier", Department of Economics, Indiana Purdue University, *Mimeo*.

JETRO (Japan External Trade Organization) (2002), "*Report on Market Access to Japan: Single Windows for Trade and Port-related Procedures*", Tokyo.

Lucenti, K. (2006), "Trade Facilitation and the WTO", iç. J. Evenett, ve B. M. Hoekman (der.), *Economic Development and Mutilateral Trade Cooperation* , Basingstoke UK: Palgrave Macmillan ve Washington DC: The World Bank, ss. 271-300.

Maur, J.C. (2006), Trade Facilitation:what is the scope for capacity-building in the WTO? final, 23 November 2006.

Messerlin, P ve J. Zarrouk (1999), "Trade Facilitation: Technical Regulations and Customs Procedures", *The WTO/World Bank Conference on Developing Countries' in a Millennium Round,* Cenevre:WTO.

MRI (Mitsubishi Research Institute) (2001), "Study on New Issues Concerning Economic Effects of Regional Integration", Tokyo.

OECD (2002), *Business Benefits of Trade Facilitation,* TD/TC/WP(2001)21/FINAL, Paris: OECD.

OECD (2003), *Quantitative Assesment of the Benefits of Trade Facilitation*, TD/TC/WP(2003)31/FINAL, Paris: OECD.

OECD (2004), *The Costs of Introducing and Implementing Trade Facilitation Measures: Interim Report*, TD/TC/WP(2004)36/FINAL, Paris: OECD.

OECD (2005a), *The Economic Impact of Trade Facilitation*, TD/TC/WP(2005)12/FINAL, Paris: OECD.

OECD (2005b), *The Costs and Benefits of Trade Facilitation*, Pociy Brief, as of October 2005, http://www.oecd.org/dataoecd/58/25/35459690.pdf Paris: OECD.

OECD (2007), *Examining The Trade Effect of Certain Customs and Administrative Procedures*, TD/TC/WP(2006)18/FINAL, Paris: OECD.

Oğuz, F. (2007), "Regulatory Simplification: a conceptual view", Organization of the Black Sea Economic Cooperation, Seminar on Better Regulation, İstanbul, Mayıs 24-25, 2007.

SWEPRO (Swedish Trade Procedures Council) (1985), *Data Interchange in International* Trade, Stockholm.

UNCTAD (1994), "Fact Sheet 5", United Nations International Symposium on Trade Efficiency, October 17-21, Cenevre.

Van Bodegraven, H. (1999), "The role of the WTO." In Simplification of Customs Procedures: Reducing Transactions Costs for Efficiency, S.Schiavo-Campo (der.), Integrity and Trade Facilitation, ADB Conference Papers, 37-48, Manila: Asian Development Bank..

Wilson, J., C.Mann ve T.Otsuki (2003), "Trade Facilitation and Economic Development: Measuring and Impact", *Working Paper 2988*, Washington, DC: World Bank.

Wilson, J., C.Mann ve T.Otsuki (2004), "Assessing the Potential Benefit of Trade Facilitation: A Global Perspective", *Working Paper 3224*, Washington, DC: World Bank.

Winters, L.A. (2002), "Doha and the World Poverty Targets", B. Pleskovic ve N.Stern (der.), Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington DC: The World Bank.

World Bank (2002a), "Cost of Doing Business Survey", The World Bank Country Study, Washington DC: The World Bank..

World Bank (2002b), *World Bank Handbook*, World Bank, Washington, DC: The World Bank.

World Bank (2004), "Trade Facilitation: Using WTO Disciplines to Promote Development", Trade Note 15, Washington, DC: The World Bank..

World Bank (2005a), *WTO Trade Facilitation Negotiations Support Guide,* by Centre for Customs & Excise Studies, University of Canberra, for and on behalf of the World Bank.

World Bank (2005b), *Doing business: Bencmarking business regulations,* Washington DC: The World Bank..

WTO (2007), Doha Ministerial Conference, as of 16 February 2008, http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/min01_e.htm .

WTO (2008), Doha Development Agenda-Text of The July Package, as of 16 February 2008, http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/draft_text_gc_dg_31july04_e.htm#h3 .

WTO (2008), Trade Facilitation, as of 16 February 2008, http://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_e.htm .

3. Bölüm

DTÖ Hukuku, Anlaşmazlıkların Halli, Ticaret Politikasının Gözden Geçirilmesi ve Katılım

ANLAŞMAZLIKLARIN HALLİ MEKANİZMASI, GELİŞME YOLUNDAKİ ÜLKELER ve TÜRKİYE

Mesut AYDIN*

1. Giriş

Sanayileşmiş batılı ülkeler, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinin öncülüğünde, uluslararası bir ticari ve mali sistemi II. Dünya savaşının yıkıcı etkilerine karşı çözüm olarak gördüler[1]. Nitekim Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası bu minvalde 1944 yılında toplanan "Bretton Woods Konferansı" neticesinde kurulmuştur. Uluslararası Ticaret Örgütü ise tüm ısrarlı girişimlere rağmen taslağın ABD Kongresinden geçememesi sebebiyle kurulamamıştır. Bununla birlikte bu çerçevede yürütülen "Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması" (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) müzakereleri başarı ile tamamlanmış ve 1947 yılında geçici olarak yürürlüğe konulmuştur. Müteakip ticari müzakere turları neticesi bu yapı sürekli hale gelmiş ve nihayet 1995 yılında da Dünya Ticaret Örgütü olarak kurumsallaşmıştır.

GATT ve Dünya Ticaret Örgütü çerçevesinde getirilen düzenlemeler uluslar arası ticari ilişkiler için bir çerçeve oluşturmuş, bu ilişkileri daha kurallara bağlı bir yapıya kavuşturmuştur. Temel ortak prensiplere rağmen GATT sistemi ile Dünya Ticaret Örgütü yapılanması arasında önemli farklar bulunmaktadır. Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasında (*uyuşmazlıkların çözümü* olarak da kullanılmaktadır) meydana gelen değişim bunlardan en önemlisidir. Zira yaşanan değişimler neticesi Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması uluslararası ticari sistemi hukuki anlamda daha bağlayıcı hale getirmiştir (AHM)[2].

Aşağıda, AHM'nin gelişimi, gelişme yolundaki ülkelerin (GYÜ) bu mekanizma karşısındaki durumları ve bu mekanizmayı başarı ile kullanan bazı ülkelerin uygulamaları ana hatları ile incelenerek Türkiye'nin bu sistemden nasıl daha iyi yararlanabileceği kısaca değerlendirilmeye çalışılacaktır.

---

* Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Uzmanı.

[1] Peter Van den Bossche (2005), ss. 78-86.

[2] Sözkonusu sisteme ilişkin detaylı bilgi için bakınız: Mesut Aydın, *Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması:* www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/mesut.doc

2. GATT'dan DTÖ'ye: Uluslararası Ticari Sistemin Hukukileşmesi

"Hukukileşme" (Legalization) kavramı herhangi bir kurumsallaşmanın bir takım özellikler kazanması durumunu ifade etmek için kullanılmıştır. *Bağlayıcılık, kesinlik* ve *yetki devri* bu bağlamda en temel özelliklerdir. Bağlayıcılıktan maksat kuralların ve taahhütlerin devletler veya diğer aktörler için bağlayıcı olmasıdır. Kesinlik, kuralların veya otoritenin kullanılmasının müphem olmayan kurallarla belirlenmiş olmasını; yetki devri ise üçüncü bir tarafa anlaşmazlıkların halli için kuralların yorumlanması, uygulanması ve gerekiyorsa yeni kurallar getirilmesi yetkisinin verilmesini ifade etmektedir. Hernekadar bu yaklaşım eleştiriye açık olsa da, Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasının (AHM) gelişimini izah bakımından elverişli bir çerçeve oluşturması itibariyle konu makalede bu perspektiften ele alınmaktadır[3].

GATT sistemi, ilk otuz yıllık döneminde hukuki bağlayıcılıktan ziyade güçlü bir diplomatik etki altındadır. Bu yapısı gereği söz konusu sistem bu dönemde daha ziyade bir "kulüp" görünümünde olmuştur[4]. Bu diplomatik karakteristik, panel kararlarının müphem ve tartışmaya açık bir şekilde kaleme alınmasına sebep olmuştur[5].

AHM 1970 ve 80'li yıllarda önemli değişiklikler geçirmiş, panel süreci GATT kurallarını uygulamak bakımından mahkeme benzeri güçlü bir araç haline gelmiştir. Bu değişim neticesi, anlaşmayı imzalayan ülkeler uluslararası ticari ilişkilerinde kendilerini politik olmaktan ziyade hukuki anlamda sözkonusu sistemin içerdiği anlaşmalara uyma zorunluluğunda hissetmişler, ticari ilişkilerinde hukuki boyuta daha fazla önem vermeye başlamışlardır[6].

Kurumsal bir yapısı olmayışı sebebiyle eski GATT sistemi Anlaşmazlıkların Halli Organına (AHO) sahip değildi. GATT'ın madde XXII ve XXIII'ü taraflar arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümünde kullanılıyordu ve bu maddeler daha ziyade tarafların sorunu kendi aralarında çözememesi halinde uzlaşmayı sağlamaya yönelik bir süreç içeriyordu. Sözkonusu süreçte karar alma tarafların olumlu uzlaşısına (*pozitive consensus*)[7] bağlı olduğu için süreç sıklıkla tıkanabiliyordu.

---

[3] Abbott, Keohane, Moravcsik, Slaughter ve Snidal (2000), s. 401; Hukukileşme yaklaşımının eleştirisi için bkz. Finnemore ve Toope (2001). Sözkonusu makalede, hukukileşme mefhumunun sayılı birkaç özelliğe sığdırılamayacak kadar geniş olduğu, buradaki bağlayıcılık, kesinlik ve yetki devrinin daha ziyade bürokrasileşmeyi ifade ettiği ileri sürülmüştür.

[4] Keohane ve Nye (2000).

[5] Hudec (1999), ss.4-6.

[6] Zleptnig (2002), ss.7-8.

[7] Yani toplantıya katılanların tamamının oybirliği ile kararları onaylaması gerekmekteydi

GYÜ'lerin sisteme ilişkin istekleri GATT'a taraf ülkelerin 1966 yılında kabul ettiği "Madde XXIII Çerçevesindeki Uzlaşmaya Dair Usul" (The Procedures on Conciliation under Article XXIII of 1966) de yansıtılmaya çalışılmıştır. Buna göre, panel gelişme yolundaki ülkelerin usul konusunda ve ekonomik anlamdaki güçlüklerini dikkate alacaktır. Ayrıca GYÜ'ler, tarafların danışma sürecinde başarısız olması durumunda GATT Genel Müdürünün iyi niyet (good offices) hizmetlerini talep edebileceklerdir. Daha da önemlisi bu karar ile panel oluşumu, panel raporlarının sunumu ve panel kararlarının yerine getirilmesi konusunda zaman kısıtları getirilmiştir[8].

1966 kararı ile getirilen usul Tokyo müzakere turları neticesi kabul edilen 1979 tarihli "Bildirim, Danışma, Anlaşmazlıkların Halli ve İzlenmesine Dair Mutabakat" (Understanding Regarding Notification, Consultation, Dispute Settlement and Surveillance) düzenlemesinin çerçevesini oluşturmuştur. Sözkonusu Mutabakat esaslı çıkarları olan Akit tarafların[9] da sürece katılım imkânını, anlaşmazlığın taraflarından birinin GYÜ ve diğerinin gelişmiş ülke olması durumunda panelistlerden birinin gelişme yolunda olan ülkelerden atanması yolunu ve azsanayileşmiş batılı ülkelerin talebi halinde GATT Sekretaryasının bunlara teknik desteğini getirmiştir[10].

Bu değişiklikler daha ziyade sistemin usule ilişkin yönlerine dair olup, panelin otomatik olarak kurulmayışı, olumlu uzlaşı şartı ve panel kararlarına uyulmaması önemli problemler olarak kalmıştır. Uruguay müzakere turu esnasında 1989 yılında kabul edilen "Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması Kurallarının ve Usulünün Geliştirilmesine Dair Karar" (Decision on Improvements to GATT Dispute Settlement Rules and Procedures (Montreal Rules)", panel oluşturulmasının engellenmesi imkânını ortadan kaldırmış ve bazı ilave zaman kısıtları getirmiştir[11].

Son olarak, Uruguay ticaret müzakereleri neticesinde imzalanan "Nihai Metnin" (Final Act of the Uruguay Round) ve bu kapsamda "Anlaşmazlıkların Halline İlişkin Kurallar ve Usulleri Tespit Eden Mutabakat Metni (AHMM)" (*Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (AHMM*))nin kabulü ile, GATT sistemi daha bağlayıcı bir anlaşmazlıkların halli mekanizmasına sahip olmuştur. Diğer taraftan GATT sistemi artık Dünya Ticaret Örgütü olarak kurumsallaşmıştır. Nihai

---

[8] Kuruvila (1997), s.172.

[9] GATT döneminde Dünya Ticaret Örgütü gibi bir kurum olmadığından, GATT anlaşmasına taraf olanları ifade etmek üzere "Akit Taraflar" (contracting parties) ifadesi kullanılmakta idi.

[10] Kufuor (1997), s.129.

[11] Khan (2004), ss. 29-30.

Metin, Anlaşmazlıkların Halli Organını (AHO) ve Temyiz Organını (Appellate Body) kurmuş, böylece hukuki anlamda daha tutarlı bir AHM sağlamıştır. Buna göre artık Üyeler herhangi bir engelleme olmaksızın panel sürecini başlatabilmekte (AHMM Madde 6.1), panel kararları AHO tarafından "olumsuz uzlaşı"[12] (negatif concensus) olmadığı sürece kabul edilmekte (AHMM Madde 16.4) ve taraflar temyiz yoluna gidebilmektedir (AHMM Madde 17).

AHMM ile getirilen diğer bazı yenilikleri şöyle sıralayabiliriz: AHO'nun nihai kararına uyma zorunluluğu, DTÖ'nün aktif uyum denetimi, tarafların uyum için öngörülecek bir makul süre konusunda anlaşmaya varamaması halinde zorunlu arabuluculuk mekanizması (AHMM Madde 7 ve 21.3), karşılıklı olarak kabul edilebilir bir tazminatı müzakere edebilmek (AHMM Madde 22.2, AHO'nun anlaşmazlığın taraflarından birine, panel veya temyiz organı kararına uymayan Üye aleyhine DTÖ Anlaşmaları çerçevesindeki tavizlerini askıya almasına izin vermesi ve tek taraflı misillemede bulunulmasının yasaklanması (AHMM Madde 23.2).

GATT sisteminden Dünya Ticaret Örgütüne dönüşümü, yukarıda değindiğimiz hukukileşme kıstasları çerçevesinde değerlendirebiliriz. İlk dönemlerinde GATT, daha ziyade diplomatik ilişkilere dayanan ve Akit tarafların daha az bağlılık duydukları bir sistemdi. Ancak müteakip ticaret müzakereleri neticesinde hem kapsam bakımından yükümlülükler artmış, hem de daha güçlü bir anlaşmazlıkların halli mekanizması söz konusu anlaşmalar çerçevesinde uluslararası ticaret sistemindeki "Bağlayıcılığı" artırmıştır. Panel ve Temyiz Organının kararları, mevzubahis anlaşmalardaki belirsizlikleri netliğe kavuşturarak kuralların "Kesinliğini" nispeten artırmıştır. Bu gelişmeler diplomatik hareket alanını daraltmış, bağlayıcı bir anlaşmazlıkların halli mekanizması oluşturarak anlaşmalara uyumu denetim "Yetkisini" Panel ve Temyiz Organına devretmiştir.[13] Böylece DTÖ çerçevesinde daha bağlayıcı ve detaylı kurallar ve üyelerin anlaşmalara uyumunun denetlenebildiği etkin bir anlaşmazlıkların halli mekanizması ile uluslararası ticaret sisteminin önemli bir ölçüde hukukileşme süreci yaşadığını ve anlaşmazlıkların halli mekanizmasının bu bağlamda önemli bir role sahip olduğunu söyleyebiliriz[14].

---

[12] Yani AHO toplantısına katılan üyelerin tamamı panel veya temyiz organı kararını reddetmediği sürece karar onaylanmaktadır. Lehine karar verilen Üyenin de bu oylamada yer aldığını göz önüne alırsak, sürecin tıkanmasının neredeyse imkânsız olduğunu söylemek mümkündür.

[13] Zleptnig (2002), s.8.

[14] Abbott vd. (2000), s. 405.

3. Doha Müzakerelerinde Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması

DTÖ'nün 1994 Bakanlar Konferansı Kararı anlaşmazlıkların halli mekanizması kurallarının 1 Ocak 1999 tarihine kadar gözden geçirilmesini öngörmüştür. Söz konusu hususta müzakereler 1997 yılında başlamıştır. Son olarak Hongkong Bakanlar Konferansında Üyeler kaydedilen gelişmeleri değerlendirmiş ve bir an önce konuya ilişkin müzakerelerin tamamlanması hedeflenmiş, ancak tamamlanamamıştır[15]. 2003 Kankun Bakanlar Konferansından bu yana Doha müzakerelerinin, Turu devam ettirmeye ve tarım ve hizmetler gibi konulara odaklanmış olması, AHM müzakerelerinin önceliğini yitirmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan AHM müzakereleri temel kapsamlı konular yerine teknik detaylı hususlara yoğunlaşmaya başlamıştır[16].

Müzakereler esnasında birçok Üye öneriler sunmuştur. Aşağıda bunlardan özellikle GYÜ'ler için önem arz edenlere kısaca değineceğim.

ABD Üyelerin AHM üzerindeki kontrolünün artırılması ve daha esnek hale getirilmesi yönünde önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler arasında Temyiz Organı tarafından bir "ön rapor"[17] un yayımlanması ve tarafların anlaşması ile kararın bir bölümünün silinmesine imkân tanınması, raporun AHM tarafından kısmen kabulü ve yine tarafların karşılıklı kabulü ile panel veya temyiz sürecinin askıya alınabilmesi hususları yer almaktadır[18]. Değinilen öneriler AHM'nin tarihi gelişimine ters düşmekte olup, onu tekrar daha çok diplomasi ve güç ağırlıklı bir mekanizmaya çevirebilecek unsurları taşımaktadır ki bu durum bahsedileceği üzere caydırma veya karşılık verme gücü nispeten zayıf olan GYÜ'ler aleyhine görünmektedir.

Ekvator öneri metninde, son çare olarak uygulanmakta olan tavizlerin misilleme olarak askıya alınmasının, ticaretin karşılıklılık yapısı gereği sadece şikayet edilen tarafa değil şikayet eden tarafa da zarar vermesi gerekçesi ile, sistemde yer alan ihtiyari tazminat mekanizmasının misilleme yerine son çare olarak güçlendirilmesini önermektedir. Ancak bu tazminatın da uyumsuzluğa devamı sağlayıcı bir yol haline gelmemesi için de gerekli tedbirlerin alınması gereğini ilave etmektedir[19].

---

[15] WTO Ministerial Declaration, Adopted on 18 December 2005,WT/MIN(05)/DEC: http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min05_e/final_text_e.htm#dsu

[16] Alavi (2007), s. 29.

[17] Ön rapordan maksat nihai karar verilmeden once tarafların incelemesi üzere geçici bir karar verilmesidir.

[18] Amerika tarafından 24 Ekim 2005 tarihinde sunulanTN/DS/W/82 sayılı belge.

[19] Ekvator tarafından 8 Temmuz 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/9 sayılı belge.

Çin AHM'nin belli bir GYÜ'ye karşı bir yıl içerisinde iki defadan fazla kullanılmasının yasaklanmasını önermiştir. Yine, eğer gelişmiş bir ülke gelişme yolundaki bir ülke aleyhine AHM sürecini başlatır ve panel veya Temyiz Organı şikâyet edilen tarafın DTÖ anlaşmalarını ihlal etmediği sonucuna varırsa, şikâyetçi tarafın karşı tarafın tüm hukuki maliyetlerini karşılaması önerisinde bulunmuştur. İki defadan fazla AHM'ye gidilmeme önerisi gerçekçi görünmemekle birlikte, GYÜ'lerin en büyük sıkıntılarından olan sürecin içerdiği maliyeti hafifletecek ikinci kısım öneri yararlı görünmektedir. Nitekim bu yönde başka öneri metinleri de bulunmaktadır[20].

Brezilya önerisinde, AHM'nin hızlandırılmasının GYÜ'ler için önemini vurgulayarak, bir Üyenin çıkarlarına zarar veren veya engelleyen tedbirlerin DTÖ'ye aykırılığının başka bir Üye tarafından başlatılan önceki bir panel veya Temyiz Organı kararı ile tespit edilmiş olduğu hallere mahsus hızlandırılmış bir usul önermiştir[21].

Afrika Grubu ise, GYÜ'ler tarafından DTÖ'ye getirilen anlaşmazlıklarda, AHM'nin DTÖ Anlaşmalarını ihlal ettiği tespit edilen tedbirlerin alındığı tarihten kaldırıldıkları tarihe kadar geçerli olmak üzere geçmişi de kapsayan bir tazminata hükmetmesini önermiştir. Yine AHO'nun birden fazla Üyenin aynı anda tavizlerini askıya almasına izin vermesi hususunda yetkilendirilmesi de önerileri arasındadır[22]. Toplu askıya alma[23], zorunlu tazminat[24] ve zararın geçmişe yönelik olarak hesaplanması[25] diğer Üyeler tarafından da önerilmiştir. Afrika Grubunun diğer bir önerisi de DTÖ Sekretaryasının GYÜ'lere hukuki anlamda daha fazla destek vermesi ve daha da önemlisi GYÜ'lerin ve az sanayileşmiş batılı ülkelerin sistemi etkin kullanabilmesini teminen bir fon oluşturulması yönündedir[26].

AB'nin en önemli önerilerinden biri daimi bir panel sisteminin kurulmasıdır[27]. Böylece panelist seçimi için zaman harcanmayacak, sistemin hızı, tutarlılığı artacak ve maliyeti azalacaktır. Daimi panelist sistemi tutarlığı artırarak GYÜ'lerin hukuki uzmanlık kazanmalarına da katkıda bulunacaktır.

---

[20] Çin tarafından 19 Mayıs 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/57 sayılı belge; ayrıca bkz Küba, Honduras, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Sri Lanka, Tanzanya, Zimbabve tarafından 9 Ekim 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/19 sayılı belge ve Jamaika tarafından 10 Ekim 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/21 sayılı belge.

[21] Brezilya tarafından 14 Mart 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/45/Rev sayılı belge.

[22] Kenya tarafından Afrika Grubu adına 24 Ocak 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/42 sayılı belge.

[23] Haiti tarafından En Az Gelişmiş Ülkeler adına 22 Ocak 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/37 sayılı belge.

[24] En Az Gelişmiş Ülkeler tarafından 9 Ekim 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/17 sayılı belge.

[25] Meksika tarafından 4 Kasım 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/23 sayılı belge.

[26] Kenya tarafından Afrika Grubu adına 24 Ocak 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/42 sayılı belge.

[27] AB tarafından 23 Ocak 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/38 sayılı belge.

Diğer taraftan şeffaflık ve sivil toplum örgütleri tarafından sunulan raporların kabulü hususu (Amicus Curiae Briefs) GYÜ'ler ve sanayileşmiş batılı ülkeler arasındaki önemli tartışma konuları arasındadır. Özellikle ABD panel ve temyiz sürecindeki toplantıların kamuya açık olmasını savunmaktadır[28]. GYÜ'ler ise muhtemel medya ve kamuoyu baskısı çekincesi ile daha fazla şeffaflığa ve aynı gerekçe ile DTÖ'nün hükümetler arası yapısını da vurgulayarak sivil toplum örgütlerinin sunumlarının kabulüne karşı çıkmaktadırlar. Bununla birlikte, Temyiz Organı geçmiş kararlarında panelin sivil toplum örgütleri tarafından hazırlanmış tarafsız raporların kabulüne yetkili olduğuna karar vermiştir[29].

Netice itibariyle, zorunlu tazminat ve tavizlerin toplu olarak askıya alınması önerileri sistemde misillemede bulunmaya ilişkin sıkıntılara birer çare olarak sunulmuştur. Sistemin hızlandırılması ve basitleştirilmesi, hukuki maliyetin haksız bulunan gelişmiş ülke tarafından üstlenilmesi, GYÜ'leri AHM'de sübvanse edecek bir fonun oluşturulması, DTÖ Sekretaryasının GYÜ'lere hukuki desteğinin artırılması ise GYÜ'lerin hukuki maliyetlerini düşürmeye yönelik temel önerilerdir. Müzakereler ilerlemese de bu öneriler GYÜ'ler lehine görünmektedir. Diğer taraftan tazminat konusunda daha analitik ve sistemli çalışmalar gerekmektedir[30].

4. Gelişme Yolundaki Ülkelerin Sorunları

AHMM GYÜ'ler için "özel ve lehte muamele" hükümleri içermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Danışma sürecinde GYÜ'lerin özel problemlerinin ve çıkarlarının dikkate alınması gereği (AHMM 4.10), panele en az bir GYÜ vatandaşının dahil edilmesi[31] (AHMM 8.10) ve bazı daha uzun zaman limitleri tanınması (AHMM 12.10). Ancak bunlar GYÜ'lerin bu süreçte yaşadığı temel sorunlara çözüm olamamaktadır[32]. Bu hükümler çok geniş kaleme alınmış olup, somut olarak ne gibi kolaylıkları sağlanabileceği hususu detaylandırılmadığından panel ve Temyiz Organı kararları da bu hususta tutarlılık göstermemektedir[33].

---

[28] Amerika tarafından 13 Temmuz 2005 tarihinde sunulan TN/DS/W/79 sayılı belge.

[29] Zimmermann (2005), ss. 27-61 ve 42-43.

[30] Tazminatın hesaplanması sorunu ve parasal tazmin önerisinin gerekçesine dair bkz: Tracthman (2006).

[31] Anlaşmazlığın bir tarafının gelişmiş diğerinin gelişme yolundaki ülke olması durumunda.

[32] Shaffer (2003a), s.82.

[33] Khan (2004), ss. 40-41.

GYÜ'ler için önem arz eden temel sorunları "katılım sorunu", "idari ve mali kapasite" ve "uyum problemi" olarak gruplandırmak mümkündür.

4.1 Katılım sorunu

GYÜ'lerin AHM'ye katılımı oldukça düşük seviyededir. Nitekim 1.1.1995 tarihinden bu yana 356 şikâyet DTÖ'ye getirilmiş olup, bunlardan 215'i sanayileşmiş batılı ülkeler tarafından 135'i ise GYÜ'lere tarafından, 6'sı ise hem GYÜ hem de sanayileşmiş batılı ülkeler tarafından getirilmiştir. AB (76), ABD (86), Kanada (28) ve Japonya (12) bu şikâyetlerin %57'sinin sahibidir. Brezilya (23), Hindistan (17), Arjantin (14), Meksika (17), Şili (10) ve Tayland (12) birlikte GYÜ şikayetlerinin %70'inin sahibidir[34]. Görüldüğü üzere 6 GYÜ şikâyetleri, toplam GYÜ şikâyetlerinin %70'ni oluşturduğuna göre GYÜ'lerin geneli AHM sisteminde, şikâyette bulunmak bakımından çok az yer almaktadırlar (12 yılda yaklaşık 40 şikayet ve yılda ortalama 3 şikayet).

Rasyonel olarak düşünüldüğünde, Üyelerin AHM'ye katılımdan umdukları faydanın, bu süreçten kaynaklanacak maliyetlerden çok olması durumunda bu sürece katıldıklarını söylemek mümkündür. Beklenen fayda davanın başarı ile sonuçlanması halinde ihracatçıların elde edeceği kazanım, maliyetler ise başka bir Üye ile karşı karşıya gelmenin hukuki ve politik maliyetleridir[35].

GYÜ'lerin AHM bakımından durumları farklılık arz etmektedir. Zira GYÜ olmanın resmi bir tanımı bulunmamaktadır. Üyeler kendi kendilerini GYÜ olarak nitelemektedir. Bu sebeple GYÜ kabul edilen Üyeler ekonomik ve siyasi durumları itibari ile geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Örneğin, Kore, Meksika, Hong Kong, Çin ve Singapur dünya mal ticaretinde 2004 yılı itibari ile ilk 10 ihracatçı ve ithalatçı arasındadır. Bu sebeple bu üyeler uluslar arası ticaret ile ilgili konularda oldukça aktiftirler[36]. Diğer taraftan uluslararası ticarette çok aktif olmamakla birlikte, pazara girişin gayri safi milli hasılalarında önemli yer teşkil ettiği, sınırlı sayıda ürünlerin üretimine ve ihracına bağlı Üyeler de bulunmaktadır[37]. Diğer taraftan ihracata dayalı sanayileri olmayan küçük ekonomiler de AHM mekanizmasını maliyetli bir süreç olarak düşünebilirler.

---

[34] WT/DS/OV/29 sayılı ve 9 Ocak 2007 tarihli DTÖ belgesi; üyeler tarafından yapılan şikayet sayısını görmek için bakınız: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm

[35] Chad P. Bown (1996), s. 297.

[36] Abbott (2007), s. 6.

[37] Bown ve Hoekman (2005), s. 6.

İstatistikler göstermektedir ki, pazara giriş çıkarlarına rağmen, ihracatçı bir ülkenin AHM'ye başvurma ihtimali şu hallerde düşüktür: Eğer yeterli misilleme gücü yoksa, temel hukuki maliyetleri karşılayamayacak durumdaysa, şikayet ettiği Üyeden gelecek yardımlara bağımlı ise ya da ta şikayet olunan ülke ile tercihli bir ticari ilişkiye girmiş ise[38]. Bu hususlar birçok GYÜ'nün ortak özelliği durumunda olup, AHM'yi kullanmalarında büyük engel teşkil etmektedirler.

4.2 İdari, hukuki ve mali kapasite

AHM'yi etkin bir şekilde kullanmak için Üyenin, ticaretine verilen zararı veya muhtemel zararı ve zarar vereni hızla tespit edebilmesi ve kaynaklarını yine etkin ve hızlı bir şekilde bu sorunu sağlam hukuki gerekçelerle ile DTÖ'ye getirmek için kullanabilmesi gerekmektedir. Yine bunları en düşük maliyet ile yapmaya çalışmalıdır. Bunlar için de, hukuki uzmanlık, etkin bürokrasi ve kamu-özel sektör işbirliği büyük önem arz etmektedir. Nitekim GYÜ'ler de özellikle bu alanlarda problem yaşamaktadır[39].

DTÖ Anlaşmaları içeriği itibariyle çok geniş konuları kapsamakta olup, bir ya da iki temsilcinin bu konulardaki tüm gelişmeleri takip etmesi mümkün değildir. Buna rağmen, birçok GYÜ bu konuları genellikle Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yer alan bir diplomatik temsilci ile yürütmektedirler. Üstelik bunlardan çok azı hukukçudur. Diplomatik tayinler hukuki uzmanlığın kazanılmasına engel teşkil etmektedir. Bazı Üyeler Cenevre'de ayrı ticari temsilcilik bulundursalar da bunlar hiyerarşik olarak Büyükelçiliğin altında bulunmaktadır. Bu da zaman zaman aksamalara sebep olabilmektedir. Diğer taraftan Cenevre temsilciliği ile merkez teşkilatları arasında ki koordinasyon da önem arz etmektedir[40].

Kamu-özel sektör işbirliği eksikliği GYÜ'lerin diğer önemli sorunları arasındadır. Kamu-Özel sektör işbirliği özellikle ABD ve AB'nin AHM'de kullandığı önemli bir süreçtir. Birçok GYÜ için AHM bakımından kamu-özel sektör işbirliğinin serbest piyasa kurallarına göre kendiliğinden gelişmesi mümkün görünmemektedir[41].

---

[38] Bown (1996), s. 308.

[39] Shaffer (2006a), s. 179.

[40] Shaffer (2006a), ss. 179-182.

[41] Bown ve Hoekman (2005), ss. 3-4.

Mali kapasite açısından bakacak olursak, GYÜ'ler için dava maliyetleri sanayileşmiş batılı ülkelere nispeten daha yüksek olmaktadır. GYÜ'ler AHM'yi çok nadir kullandıklarından bu konuda ölçek ekonomisinden yararlanamamakta, başlangıç maliyetleri yüksek olmaktadır[42].

Her nekadar Cenevre'de DTÖ Üyeleri tarafından GYÜ'leri sübvanse eden "DTÖ Hukuku Danışma Merkezi" (Advisory Centre on WTO Law) kurulmuş ise de, sözkonusu kurum GYÜ'lerin sorunları bakımından sınırlı bir kapasiteye sahiptir. GYÜ'ler için bir davanın başlatılmasından evvelki aşamada haklarının ihlal edilip edilmediğinin tespiti kabiliyeti daha büyük önem arz etmektedir[43]. Bu bağlamda kamu-özel sektör işbirliği hayati öneme haizdir.

4.3 Uyum sorunu

AHMM Madde 3.7'ye göre, anlaşmazlığın tarafları kendi aralarında bir çözüme varamazlar ise, AHM'nin öncelikli hedefi sözkonusu tedbirin geri alınmasını sağlamaktır. Panel ve Temyiz Organı bu çerçevede sözkonusu tedbiri inceler ve DTÖ anlaşmalarına aykırı bulursa, mevzubahis tedbirin DTÖ Anlaşmaları ile uyumlu hale getirilmesi tavsiyesinde bulunur (AHMM Madde 19.1).

Üyenin tedbirini uyumlu hale getirmemesi halinde gidilebilecek yollardan birisi tatmin edici bir tazminat üzerinde anlaşmaktır (AHMM madde 22). Bununla birlikte AHMM madde 3.7'ye göre tazminat, ihlal eden tedbirin hemen geri alınmasının mümkün olmadığı hallerde uygulanması gereken geçici bir yol olup, tarafların ihtiyarına bağlıdır ve geçmiş zararları içermez (AHMM madde 22.1).

Uyumsuzluk halinde son çare ise, şikâyette bulunan tarafça DTÖ anlaşmalarından kaynaklanan yükümlülüklerin ve tavizlerin, şikayet edilen tarafa karşı askıya alınmasına AHO tarafından izin verilmesidir. Bu yola "misilleme" de denilmektedir. Doğal olarak misillemede bulunma imkânı, Üyenin ekonomik anlamda caydırıcılık gücüne bağlı bulunmaktadır. Bu bakımdan, akademisyenler DTÖ sisteminin eskiye göre daha kurallara dayalı hukuki bir yapı olmasına rağmen, sistemin işlerliğinin halen Üyelerin caydırma gücüne dayalı olduğunu iddia etmektedir[44].

---

[42] Shaffer (2006a), s. 186.

[43] Bown, "Participation in WTO…", s. 293

[44] Bown (2004), s. 60.

Diğer taraftan, şikâyet olunan taraf panel yahut Temyiz Organı kararına uyum yolunu seçmekte serbesttir. Yapması gereken tek şey AHMM madde 21'e göre durum raporları sunmasıdır. Bu sebeple aldığı tedbirler DTÖ Anlaşmalarına aykırı bulunan taraf, bir takım kozmetik değişiklikler yaparak panel veya Temyiz Organı kararlarına uyumu geciktirebilir. Buna karşı gidilebilecek yol ise tekrar AHO'ya başvurarak uyumsuzluğun tespitine dair bir panel kurulmasını talep etmektir. Ancak bu süreçten sonra AHO şikâyette bulunan tarafa misillemede bulunma izni verebilmektedir. Nitekim bu tür sıkıntılar Avrupa Birliği-Muz Davasında yaşanmıştır[45].

4.4 Öneriler

GYÜ'ler sınırlı kaynaklarını AHM'den ziyade uluslararası ticaret ile ilgili diğer alanlara tahsis etmenin daha uygun olacağını düşünebilirler. Ancak, günümüzde uluslararası ticarete getirilen engeller, bilhassa teknik engeller büyük önem kazanmış olup GYÜ'lerin elinde AHM'den daha etkin bir mekanizma da bulunmamaktadır[46]. Bu bakımdan GYÜ'ler özellikle AB ve ABD gibi sanayileşmiş batılı ülkelerden ve AHM'yi etkin kullanan bazı GYÜ uygulamalarından kendileri için ders çıkarmalıdırlar.

AB ve ABD AHM'yi en çok kullanan Üyelerdir. Özellikle DTÖ'nün kuruluşundan sonra ABD AB'ye karşı AHM'yi yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Avrupa Komisyonu bu bağlamda AB ticaret politikasını daha aktif ve etkin kullanmak üzere 1996 yılında "Pazar Giriş Stratejisini" yürürlüğü koymuştur[47]. Diğer taraftan, Komisyonun Ticaret Genel Müdürlüğü hukuki meselelere daha çok kaynak tahsis etmeye başlamış, 1998 yılında ayrı bir anlaşmazlıkların halli birimi kurmuş ve Komisyonunu Hukuk Hizmetleri bölümü ile daha yakın çalışmaya başlamıştır. Yine Komisyon özel sektör ve ticari birlikler ile işbirliği içinde çalışmaya gayret etmiştir. Nitekim dünya pazarlarındaki ticari engelleri tespit etmek üzere kurulan "pazara giriş bilgi merkezi" (Market Access Data-Base), büyük ölçüde özel sektör bildirimleri ile oluşturulmuştur[48]. Her ne kadar bir birliği temsil etmesi hasebi ile AB DTÖ'ye üye devletlerin hepsi için örnek teşkil edemese de, hukuki kaynaklara atfettiği önem, özel sektör ile işbirliğine girme çabası ve konuya ilişkin ayrı birim oluşturarak bu birimi diğer ilgili birimleri ile desteklemesi kaydadeğer ve benimsenmesi faydalı hususlardır.

---

[45] Gleason ve Walther (2000),, s. 9.

[46] Shaffer, (2006a), s. 178.

[47] Shaffer (2006b), s. 835.

[48] Shaffer (2006b), s. 833; AB Pazara giriş internet sayfası: http://mkaccdb.eu.int; Dış Ticaret Müsteşarlığı da ihracatçılara yardım amacı ile pazara giriş web sayfası kurmuştur, bknz. www.dtm.gov.tr

ABD ise özel sektöre, karşılaştıkları uluslararası ticari engellerde ABD Birleşik Devletleri Ticaret Temsilciliği (United States Trade Representatives-USTR) vasıtası ile "Bölüm 301." usulü diye adlandırılan (1974 tarihli ABD Dış Ticaret Yasasının 301-310 maddelerini içeren kısım) hukuki düzenleme çerçevesinde yardım etmekte, DTÖ AHM'sini de bu bağlamda kullanmaktadır. Sözkonusu süreç özel sektörün bahsekonu Ticaret Temsilciliğini, ciddi bir şekilde yaptığı araştırmalar ve çoğu zaman özel hukuk firmalarına hazırlattıkları argümanlar ile desteklemesini gerektirmektedir. Sıkı bir Kamu-Özel sektör işbirliği, ABD'nın tarihi gelişiminden ve siyasi yapılanmasından da kaynaklanan bir özellik olup, her DTÖ Üyesinin aynı tarz bir ilişkiyi aynı yoğunlukta gerçekleştirmesi mümkün olmayabilir. Fakat şu da gözden uzak tutulmamalıdır ki AHM ile savunulmaya çalışılan esasında ihracatçıların dünya pazarlarındaki çıkarlarıdır ve devletin tüm pazarları mükemmel bir şekilde takip ederek bunları hukuki ve ekonomik anlamda tüm detayları ile analiz ederek ihlalleri tespit etmesini beklemek gerçekçilikten uzaktır. Bu sebeple bu alanda kamu-özel sektör işbirliğini geliştirmek elzemdir[49].

AHM'yi çok aktif bir şekilde kullanan Brezilya ise üçayaklı bir yapı oluşturmuştur. İlk ayağı merkezde yer alan ayrı bir anlaşmazlıkların halli birimi, ikinci ayağı bu birim ile Cenevre temsilciliği arasındaki koordinasyon aktiviteleri, üçüncü ayağı ise özel sektör ile kurulan işbirliği oluşturmaktadır. Devlet avukatların DTÖ hukukunda uzmanlaşması için genç avukatların bu konularda eğitimini desteklemektedir. Bu çabalardan birisi Cenevre temsilciliğinde hukukçular için staj imkânı sağlamaktır[50].

AHM için ayrı birim kurmak, konuya ilişkin hukukçu yetiştirmek ve istihdam etmek, Cenevre temsilciliği ile merkez arasında iyi bir koordinasyon kurmak, özel sektör ile işbirliği yapmak AHM'yi başarı ile kullanan ülkelerin ortak özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır[51].

AHMM madde 27.2 ve 27.3 DTÖ Sekretaryasının GYÜ'lere anlaşmazlığın halli sürecinde hukuki uzmanlık desteği sağlamasını öngörmekte, ancak uygulamada Sekretarya sadece iki uzman ve iki de uzman yardımcısını sadece yarım günlük olmak üzere tahsis etmektedir. Diğer taraftan, esasında hukuki uzmanlık asıl AHM süreci başlamadan önce ihlalleri tespit için gerekmektedir[52].

---

[49] DTÖ AHM'sinde Kamu-Özel sektor işbirliğinin önemi ve konuya ilişkin AB ve Amerikan sistemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Shaffer (2003b).

[50] Shaffer (2006a), s. 183.

[51] Shaffer, (2006a), s.193.

[52] Khan (2004), ss. 40-41.

GYÜ'ler DTÖ hukukunda uzmanlıklarını geliştirmek için başta DTÖ olmak üzere diğer uluslar arası kuruluşların eğitim programlarına katılabilir ve ABD ve Avrupa'da yer alan üniversitelerdeki konuya ilişkin yüksek lisans programlarına katılımı teşvik edebilirler. Cenevre'de bulunan "DTÖ Hukuku Danışma Merkezi" (Advisory Center on WTO Law) 15 Temmuz 2001 tarihinde çalışmalarına başlamış olup, DTÖ Üyelerince, GYÜ'lere sübvanse edilmiş bir hukuki destek sağlamak üzere kurulmuştur. GYÜ'ler bu merkezi gerek tek başına gerekse ilave deste olarak AHM sürecinde kullanabilirler. Merkez GYÜ'lerden gelecek uzmanlara sınırlı sayıda staj imkanı da sağlamaktadır.

Diğer taraftan GYÜ'ler sanayileşmiş batılı ülkelerde yer alan politik baskı gruplarını ve uluslarası sivil toplum örgütlerini savunularını güçlendirmek için kullanabilirler. Mesela, ilaç firmalarının DTÖ çerçevesindeki "Ticaretle ilgili Fikri Mülkiyet Hakları" anlaşmasının ihlal edildiği ısrarı ve baskısına rağmen, "Sınır Tanımayan Doktorlar" ve AIDS konusundaki sivil örgütlerin tepkileri neticesi, ABD AHM sürecini Güney Afrika Cumhuriyeti aleyhine başlatmaktan vazgeçmiştir. Yine İngiltere'nin Tüketiciler Birliğinin DTÖ paneline sunduğu rapor, "AB-Sardalya'nın Ticari Tanımı" davasında Peru'nun savunmasını güçlendirmiş ve olumlu netice vermiştir[53].

5. Türkiye ve Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması (AHM)

Türkiye 26 Mart 1995 tarihinden beri DTÖ üyesidir. AB ile kurmuş olduğumuz Gümrük Birliği ilişkisi sebebiyle, ticaret rejimimiz DTÖ Anlaşmalarının da ötesinde düzenlemelere tabi olmuş olup, uluslararası ticari ilişkilerimiz ve politikalarımız bu ilişkiyle bütünleşmiş durumdadır.

Türkiye 1995-2008 yılları arasında AHM'de ikisinde şikayetçi, sekizinde ise şikayet olunan konumunda olmak üzere toplam on kez yer almıştır. Bunun yanında 18 davaya ise üçüncü taraf olarak katılmıştır. Bu 10 anlaşmazlığın yedi tanesi danışma süreci esnasında, iki tanesi panel kararıyla ve diğeri de Temyiz Organı kararı ile çözülmüştür.

Tablo I'de görüleceği üzere, sözkonusu anlaşmazlıklar genel olarak tekstil, tarım ve çelik sektörleri ile ilgilidir. Tekstil ile ilgili anlaşmazlıkların hepsinde Türkiye şikâyet olunan konumundadır ve anlaşmazlıklar Türkiye'nin AB ile gümrük birliğine girmesi sebebiyle AB'nin tekstil ürünlerine uygulamakta olduğu kotaları üstlenmesinden

[53] Shaffer (2006a), ss. 193-195.

kaynaklanmıştır[54]. Bilindiği üzere Tekstil Türkiye için pazara giriş anlamında da önemli bir sektördür. Nitekim Türkiye tekstil ürünlerine ilişkin bazı davalara üçüncü taraf olarak katılmıştır (Bkz. Tablo I, DS32, DS33).

Tarım sektörü tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hassas bir sektördür. Bu sebeple ve de tarım ürünlerinin Gümrük Birliğine dahil olmamasının da sağladığı esneklikle çıkarları gereği aldığı bazı tedbirler DTÖ nezdinde anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Bunlardan pirinç ithaline ilişkin dava hariç diğerleri danışma sürecinde çözülmüştür. Türkiye tarım sektörüne (Tablo I, DS174; DS290) ve çelik ürünlerine ilişkin olarak (Tablo I, DS260) AHM'de üçüncü taraf olarak AB'nin karşısında yer almıştır. Yine çelik ürünlerindeki pazara giriş çıkarlarımız Mısır'a karşı doğrudan şikayet, ABD'ye karşı ise üçüncü taraf olarak katılım suretiyle korunmaya çalışılmıştır (Tablo I, DS211 ve DS248-259).

5.1 AHM kapsamında Türkiye-AB ilişkileri

Gümrük Birliği Türkiye ile AB arasında ticari bakımından oldukça kapsamlı ve yoğun bir ilişki kurmakla birlikte, özellikle DTÖ konularında işbirliği oldukça zayıf durumdadır. Böyle bir işbirliği için özel bir mekanizma olmayıp, Türkiye konuya ilişkin karar mekanizmalarında da yer almamaktadır[56].

Hindistan-Türkiye- Tekstil davası ve "Bazı Çelik Ürünlerinin İthaline İlişkin Geçici Önlemler" davası, AB ile DTÖ AHM'si kapsamındaki ilişkilerimiz hakkında bazı ipuçları içermektedir.

Hindistan-Türkiye Tekstil ihtilafında, Hindistan, bazı tekstil ürünlerinde yürürlüğe koyduğumuz kotaların GATT 1994 madde XI ve XIII'ye ve DTÖ Tekstil Anlaşmasının 2. maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim konuya ilişkin kurulan panel, alınan tedbirlerin sözkonusu maddelere aykırı olduğu tespitinde bulunmuş ve Türkiye'nin GATT 1994 madde XXIV'de yer alan ve bölgesel ekonomik entegrasyonlara izin veren hükme binaen yaptığı itirazı reddetmiştir. Türkiye ihtilafı temyiz sürecine götürmüş

---

[54] Tükiye ile AB arasında Gümrük Birliğini Kuran 1-95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı AB Ticaret Politikasını Türkiye'nin de üstlenmesini gerektirdiğinden gerektirdiğinden, sözkonusu kotaları Türkiye de uygulamak durumunda kalmıştır.

[56]DTÖ AHM'sine ilişkin süreç AB tarafından iki farklı usul ile başlatılabilmektedir. Bunlardan biri AB Komisyonunuca 133 Komitesi süreci denilen sürecin başlatılması, diğeri ise Ticari Engeller Düzenlemesi çerçevesindeki süreçtir. Konuya ilişkin daha geniş bilgi Dış Ticaret Müsteşarlığının websitesinde yer alacak olan "WTO Dispute Settlement Mechanism and Developing Countries: Lessons for Türkiye" isimli tez çalışmamdan edinilebilir. Ayrıca bkz. MacLean (2006), ve Shaffer (2006a).
Türkiye ile AB arasındaki konuya ilişkin işbirliği eksikliği, AB Ticaret Genel Müdürlüğünün Ticaret Politikasının Hukuki Yönü adlı birimin başkanından aldığım elektronik posta da da dile getirilmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin AHM'de dahil olduğu anlaşmazlıklar, 1995-2008

	Anlaşmazlık[55]	Şikayetçi/Savunan	İlgili Anlaşmalar	Sonuç
DS211	Türk Çelik Çubuklarına uygulanan Antidamping Önlemleri	Türkiye-Mısır	Antidamping Anlaşması (ADA)	Panel Kararı Onaylandı 1 Ekim 2002
DS288	Türk Battaniyelerine Uygulanan Antidamping Önlemleri	Türkiye-G. Afrika	ADA, ve GATT 1994'ün Madde III ve X'u.	Danışmalar Esnasında Çözüldu
DS29	Tekstil ve Giyim Ürünlerinin İthaline Uygulanan Kısıtlamalar	Hong Kong-Türkiye	GATT Madde XI ve XIII	Danışmalar Esnasında Çözüldu
DS34	Tekstil ve Giyim Ürünlerinin İthaline Uygulanan Kısıtlamalar	Hindistan-Türkiye	GATT Madde. XI, XIII ve XXIV, Tekstill Anlaşması (TA)	Temyiz Organı Kararı Onaylandı 19 Kasım 1999
DS43	Yabancı Film Gelirlerinin Vergilendirilmesi	ABD-Türkiye	GATT Madde III	Danışmalar Esnasında Çözüldu
DS47	Tekstil ve Giyim Ürünlerinin İthaline Uygulanan Kısıtlamalar	Tayland-Türkiye	GATT Madde I, II, XI ve XIII , TA	Danışmalar Esnasında Çözüldu
DS208	Demir ve Çelik Borular Hakkında Antidamping Önlemleri	Brezilya-Türkiye	ADA	Danışmalar Esnasında Çözüldu
DS237	Taze Meyveler İçin Bazı İthalat Usulleri	Ekvator-Türkiye	GATT 1994 Madde II, III, VIII, X ve XI, Sağlık ve Bitki Sağlığı (SBS), İthal Lisansı Usulü Anlaşması; Tarım Anlaşması, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması	Danışmalar Esnasında Çözüldu
DS256	Macaristan'dan Evcil Hayvan Yiyeceklerine İthal Yasağı	Macaristan-Türkiye	GATT 1994 Madde XI; SBS, Tarım Anlaşması.	Danışmalar Esnasında Çözüldu
DS334	Pirinç İthalini Etkileyen Önlemler	ABD-Türkiye	Ticaret ile İlgili Yatırım Önlemleri Anlaşması (TİYÖ), GATT 1994 Madde XI:1; Tarım Anlaşması, İthal Lisansı Anlaşması	Panel Kararı Onaylandı 22 Ekim 2007

[55] Bu davalar hakkındaki bilgilere kolay ulaşım için DTÖ'nün resmi web sayfasının Üyeler kısmından Türkiye sayfasına bakınız: http://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/Türkiye_e.htm

Tablo 2. Türkiye'nin AHM'ye üçüncü taraf olarak dahil olduğu anlaşmazlıklar, 1995-2008

	Anlaşmazlık[55]	Şikayetçi/Savunan	İlgili Anlaşmalar	Sonuç
DS32	Bayan Yün Giyeceklerin İthalini Etkileyen Önlemler	Hindistan-ABD	TA	Danışmalar Esnasında Çözüldü
DS33	Hindistan'dan Örülmüş Yün Tişört ve Buluz İthalini Etkileyen Önlemler	Hindistan-ABD	TA	Temyiz Organı Kararı Onaylandı 23 May 1997
DS174	Tarım Ürünlerinde Ticari Marka ve Coğrafi İşaretlerin Korunması	ABD ve Avustralya-AB	Ticaret İle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPS), GATT 1994 Madde I ve III, Ticarette Teknik Engeller Anlaşması ve DTÖ Anlaşması Madde XVI:4.	Panel Kararı Dağıtıldı 15 Mart 2005
DS189	Almanya'dan Kalıp Karton İthaline ve İtalya'dan Seramik Fayans İthaline Dair Antidamping Önlemleri	AB-Arjantin	ADA	Panel Kararı Onaylandı 5 Kasım 2001
DS248, 249,251, 252,253, 254,258, 259	Bazı Çelik Ürünleri İthaline Uygulanan Koruma Önlemleri	AB, Japonya, Kore , Çin, İsviçre, Norveç, Yeni Zelanda ve Brezilya-ABD	Koruma Önlemleri Anlaşması ve GATT 1994 Madde X:3(a) ve XIX:1	Temyiz Organı Kararı Onaylandı 10 Aralık 2003
DS260	Bazı Çelik Ürünleri İthaline Uygulanan Geçici Koruma Önlemleri	ABD-AB	GATT 1994 ve Koruma Önlemleri Anlaşması	AHO paneli kurdu/rapor henüz dağıtılmadı
DS290	Tarım Ürünlerinde Ticari Marka ve Coğrafi İşaretlerin Korunması	ABD ve Avustralya-AB	TRIPS ve GATT 1994 Madde III:4	Panel Kararı Dağıtıldı 20 Nisan 2005
DS294	Damping Marjının Hesaplanmasına dair Düzenlemeler ve Metot (Sıfırlama)	AB-ABD	ADA ve GATT 1994 Madde VI:2	Temyiz Organı Kararı Onaylandı 9 Mayıs 2006
DS295	Sığır eti ve Pirinçte Antidamping Önlemleri	ABD-Meksika	ADA	Temyiz Organı Kararı Onaylandı 20 Aralık 2005
DS362	Fikri Mülkiyet Haklarının Korunmasını ve Uygulanmasını Etkileyen Önlemler	ABD-Çin	TRIPS	Panel Kuruldu 13 Aralık 2007
DS366	Gösterge Fiyatlar ve Giriş Limanında Sınırlamalar	Panama-Kolombiya	Gümrük Değerlemesi Anlaşması	Panel Kuruldu 8 Şubat 2008

ve Temyiz Organı panel kararını onaylamakla birlikte gerekçelerini değiştirmiştir. Buna göre, Gümrük Birliği kurmak için bu kotaların üstlenilmesi olmazsa olmaz koşul olmayıp, menşe kurallarının uygulanması gibi alternatif yollara gidilebileceğinden Türkiye madde XXIV'de yer alan istisnaya binaen yeni kotalar yürürlüğe koyamaz[57].

Bu davada AB Türkiye ile birlikte savunan tarafa olmak istediyse de AHM'de buna izin veren bir mekanizma bulunmamaktadır. AHM'de üçüncü taraf olarak şikayet edenler arasında yer almak mümkün ancak bir davayı başka bir ülke ile birlikte savunmak mümkün değildir. Hernekadar AB yetkilileri gerekli yardımı perde arkasında sağladıkları iddiasında olsalar da[58] , konuya ilişkin işbirliği çok sınırlı kalmıştır. Üstelik AHO sözkonusu kotaların DTÖ ile uyumlu hale getirilmesi yani kaldırılması yönünde karar verdiyse de, AB ile olan ilişkilerimizin sıhhati dikkate alınarak, kotaların kaldırılması yerine Hindistan ile uzlaşma yoluna gidilmiş, sözkonusu miktar kısıtlamalarında ve genelleştirilmiş tercihler sistemimizde Hindistan lehine bazı değişiklikler yapılmış ve yine bazı tarım ürünlerinde tarifeler Hindistan lehine düşürülmüştür[59].

ABD-AB Çelik ihtilafında da Türkiye ile AB arasında DTÖ konularına ilişkin işbirliği sıkıntısı kendini göstermiştir. ABD'nın bazı çelik ürünlerinde 20 Mart 2002 tarihinden geçerli olmak üzere aldığı koruma tedbirleri üzerine, AB 28 Mart 2002 tarihinde yayınlanan (EC 560/2002) düzenleme çerçevesinde geçici karşı önlemler almıştır. Her iki tedbir de AHM'ye tabi olmuş ve Türkiye ikisine de üçüncü taraf olarak şikâyetçi Üye yanında yer almıştır[60].

Konuya ilişkin olarak AB yetkilileri ile yapılan görüşmelerde Türkiye, AB tedbirlerinin "Türkiye-AB Demir ve Çelik Topluluğu Serbest Ticaret Anlaşması" ve Gümrük Birliği kapsamında yer alan ürünleri içerdiği ve bahsekonu tedbirlerin konuya ilişkin düzenlemelere aykırı olduğunu dile getirmiştir. AB yetkilileri ise, gerçekleştirilen çelik ürünü ithalatının önemli bir bölümünün Türkiye'den ve diğer aday ülkelerden geldiğini, bu sebeple bu ülkelerin sözkonusu tedbirler dışında bırakılmasının konuyu DTÖ nezdinde hukuken zayıf bırakacağını bu sebeple Türkiye'yi istisna tutamayacaklarını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, tedbirlerin bahsi geçen Serbest Ticaret Anlaşmasına ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararına aykırı olmakla kalmayıp, sözkonusu tedbirler alınırken Türkiye "gelişmiş ülke"[61] addedilerek tedbirin kapsamının

[57] Konuya ilişkin bilgi ve raporlar için bakınız: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds34_e.htm

[58] AB Ticaret Genel Müdürlüğünün Ticaret Politikasısın Hukuki Yönü adlı birimin başkanından aldığım elektronik posta

[59] Sözkonusu dönemde çalışmış bir yetkili ile yapılan görüşmeler.

[60] DS260 ve DS248 sayılı ihtilaflar için bakınız: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds260_e.htm

Türkiye bakımından genişletilmiş olmasının da büyük hata olduğu görüşmelerde Türk tarafınca dile getirilmiştir (AB tarafından ithal edilen 15 Türk ürününden 9'unun AB'a ithali, AB'a sözkonusu ürünlerdeki ürünlerde yapılan toplam ithalin %3'ünden azdır. Dolayısı ile DTÖ Koruma Önlemleri Anlaşması Madde 9.1 maddesine göre Türkiye'nin bir GYÜ olarak bu ürünler kapsamındaki tedbirlerden müstesna tutulması gerekirdi). Yine Türk yetkililerce, konuya ilişkin anlaşmazlıkların çözmek için ikili mekanizmalar olduğu ve öncelikle bunların kullanılması gerektiği ifade edilmiştir[62]. Taraflar konuyu kendi aralarında çözemediğinden Türkiye ilgili ABD şikâyetine, AB aleyhine olmak üzere üçüncü taraf olarak katılmıştır.

Anılan iki davada görüldüğü üzere Avrupa Birliği AHM sürecinde çıkarlarından ödün vermemekte ve Gümrük Birliği ilişkisi bu konuda Türkiye lehine bir esneklik sağlamamaktadır.

5.2 Türkiye için öneriler

AHM'yi başarı ile kullanan ülkelerin iç yapılanmaları ve özel sektör ile kurdukları ilişkileri kendi politik ve idari yapılanmalarına göre farklılık arzetmektedir. Ancak ortak olan husus kaynakların etkin ve hızlı bir şekilde AHM'nin kullanımı için organize edilip harekete geçirilmesidir. Yukarıda değindiğimiz üzere, bu ülkelerin uygulamaları, insan kaynaklarının, kurumsal yapının, özel sektör-kamu işbirliğinin ve mali kaynakların önemini ortaya koymaktadır.

Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) Türkiye'de uluslararası ticaret politikaları ile doğrudan ilgili olup, buna göre DTÖ Anlaşmaları kapsamındaki ilişkileri de yürütmektedir. Hizmet ticareti kapsamındaki ilişkileri ise Hazine Müsteşarlığı yürütmekte, yine konular bakımından yetkileri ve ilgileri bağlamında ilgili kamu kurumları da konuları takip etmektedir.

DTM konuların sıkı takibi ve Cenevre Ticaret Temsilciliği sayesinde, DTÖ konularında doğrudan ve teknik bilgiye sahiptir ve birikimini uzmanları vasıtasıyla üniversiteler, diğer kamu kurumları ve özel sektör ile paylaşmaya gayret etmektedir. Bununla

---

[61] DTÖ Hukuku bakınmından bir ülkenin GYÜ olup olmadığının resmi bir tanımı olmayıp, üyelerin bu konuda kendilerini ne olaraak isimlendirdikleri esas alınmaktadır.

[62] Dış Ticaret Müsteşarlığı websitesi, "AB Tarafından Demir Çelik Ürünlerinde Yürürlüğe Konulan Önlemler": http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=1300&icerikID=1413&dil=TR;

birlikte kapsam bakımından DTÖ konularının çok geniş olması hasebiyle ve spesifik olarak AHM'nin etkin bir şekilde kullanılmasını teminen daha çok hukukçunun ilgili konularda istihdamı son derece faydalı olacaktır. Her ne kadar bu süreçte özel hukuk firmalarından yararlanılsa da temel tespitlerin ve argümanların kamu bürokrasisi tarafından hazırlanması gerekmektedir. Zira anlaşmazlık konuları sadece birkaç firma veya münferit olarak o dava için değil, daha geniş bir yelpazede hem özel sektör çıkarları, hem de devlet politikaları bakımından değerlendirilmek zorundadır. Diğer taraftan kamu bürokrasisi birçok bilgiye ulaşmada ve özel sektör ile daha geniş bir ölçüde işbirliğine girmede hukuk firmalarına nazaran çok daha etkin olabilecektir. Bu sebeple, gerekli uzmanlık birikiminin sağlanması için, söz konusu hukukçuların kamuda ayrı bir birim altında ve sürekli bir şekilde çalışmaları önemlidir. Kurum bünyesindeki yurt dışı yüksek lisans imkanlarının, özellikle hukukçular bakımından spesifik olarak uluslararası ticaret hukuku ağırlıklı programlara yönlendirilmesi ve bu eğitimi alanların sözkonusu birim altında çalıştırılması yine faydalı olacaktır.

Türk üniversitelerinin müfredatları itibari ile henüz DTÖ Hukuku konusunda yeterli eğitimi verememektedir. DTM uzmanları çeşitli üniversitelerde konuya ilişkin dersler vermek suretiyle DTÖ hukukuna olan akademik ilgiyi artırmak yönünde katkıda bulunmaktadır ve bu katkı artarak devam etmelidir. Zira Üniversitelerimiz söz konusu hususta bir yandan kamu kurumlarımızı akademik araştırmaları ile desteklemeli diğer yandan da sadece kamuda değil özel sektörde de çalışacak konu uzmanlarını yetiştirmelidir. Bu bağlamda Türkiye'nin Cevevre'de bulunan DTÖ Nezdindeki Temsilciliğinde staj imkanı sağlanması yapılabileceklere küçük bir örnektir. Yine Üniversitelerimiz Avrupa ve ABD'de yer alan Üniversiteler ile konuya ilişkin ortak programlar geliştirme yoluna gidebilirler.

AHM konusunda ayrı birim kurulması ve daha fazla hukukçu istihdamı, gerek kurumlar arası, gerekse Cenevre temsilciliğimiz ile yurt içi teşkilatı arasındaki koordinasyonu güçlendirecek ve Türkiye'nin DTÖ nezdinde daha zengin hukuki argümanlar ile temsilini sağlayacaktır.

Hernekadar ilgili kurumlar gerekli gördükleri sıklıkta özel sektör temsilcileri ile bir araya gelip, ilgili konular kapsamında onların görüşlerini sözkonusu çalışmalara yansıtmaya çalışsa da, bunların dışında genel olarak özel sektörün DTÖ konularında bilinçlendirilmesi yönünde çalışmalar da yararlı olacaktır. Zira özel sektör DTÖ Anlaşmaları hakkında malumat sahibi olursa kendi konuları itibariyle uluslar arası ticari kurallara yönelik bir ihlal olup olmadığını tespit edebilir ve bu noktada elde ettikleri

bulguları kendi yürütecekleri çalışmalar ile destekleyerek kamu bürokrasisine DTÖ konusundaki çalışmalarında ve AHM sürecine büyük katkıda bulunabilirler. Nitekim ABD, AB ve AHM'yi aktif olarak kullanan diğer üyelerde belirtildiği üzere durum bu şekildedir. Bu bağlamda özel sektöre yönelik eğitim faaliyetlerine ağırlık verilmelidir.. Üniversiteler ve akademik çalışmalar DTÖ hukukunda yeterli seviyeye ulaşmadığından, bu konuda kamu kurumları özellikle DTM öncülük etmek durumundadır.

Uygulamaya yönelik uzmanlığı ve pratikliği artırmak, başlangıç maliyetlerini düşürmek bakımından DTÖ nezdindeki anlaşmazlıklara üçüncü taraf olarak mümkün olduğunca çok katılmak da faydalı olacaktır. Bu aynı zamanda missileme gücünün çok fazla olmadığı durumlara da bir çözüm olabilir.

DTÖ Üyelerince sübvanse edilen DTÖ Hukuku Danışma Merkezi'nden yararlanılması ve bu kurumun sunduğu staj imkânından yararlanılması da hem insan kaynaklarının geliştirilmesi hem de maliyetlerin düşürülmesi bakımından faydalı olacaktır.

AB ile devam etmekte olan üyelik süreci ve özellikle Gümrük Birliği yükümlülükleri sebebiyle, konuya ilişkin olarak AB ile özellikle hukuki destek ve eğitim imkânları gibi işbirliği yollarının araştırılması da yerinde olacaktır.

6. Sonuç

Gümrük Birliğinin kuruluşundan beri Türk ihracatının yaklaşık %50'si AB ülkelerine olmuştur. Bu sebeple Türkiye'nin AHM'yi düşük seviyede kullanması, pazara giriş perspektifinden makul gibi görünmektedir. Zira ticaretimizin büyük bir kısmı AB ile gerçekleşmekte, Gümrük Birliği ilişkimiz ve üyelik sürecimiz de DTÖ önünde ihtilafa gitme ihtimallerini azaltmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'nin AB üyesi olması halinde, AB Komisyonu ve ilgili diğer birimler DTÖ AHM'si dahil birçok Dış Ticaret Politikası konularında yetkili olacağından AHM konusuna kaynak tahsisi gereksizmiş gibi görünebilir. Ancak, herşeyden önce üyelik sürecimiz "açık-uçlu" kesin olmayan bir süreçtir ve her şey yolunda gitse bile en az 10 yıl zaman alması beklenmektedir[63]. Bu sebeple, Türkiye'nin üyelik ihtimaline dayanarak konuyu ihmal etmesi mümkün görünmemektedir. Zira uluslararası ticari ilişkiler 10-15 yıl gibi bir sürüncemeye

[63] Mutually Agreed Negotiating Framework, (Luxembourg, 3 Ekim 2005): http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/Türkiye/st20002_05_TR_framedoc_en.pdf

bırakılamayacak hızda ve yoğunlukta gelişmektedir. Diğer yandan Gümrük Birliği ilişkimiz ve üyelik sürecimiz değindiğimiz Türkiye-Hindistan Tekstil ve ABD-AB Çelik ihtilaflarında görüldüğü üzere AB ile Türkiye arasında konuya ilişkin sağlam bir işbirliği mekanizması sunmamaktadır.

Şurası çok açık ki Türkiye heran kendisini DTÖ nezdinde şikayet olunan ülke durumunda ve şikayetçi olma ihtiyacı içinde daha sıklıkla bulabilecektir. Tekstil ürünleri ihracatının önemi ve bu konuda Çin ve Hindistan'ın rekabetçi yapıları göz önüne alınırsa durum daha da netleşecektir. Diğer yandan, Türkiye'nin AB Üyeliği gerçekleşse bile, AB'nin konuya ilişkin mekanizmalarının etkin bir şekilde işletilebilmesi özel sektörümüzün sağlayacağı argümanlara bağlı olacaktır. Bu sebeple özel sektörün bilinçlendirilmesi de önem arzetmektedir.

Türkiye pazar ve ürün çeşitlemesini uluslararası ticaret politikasının temel hedefi olarak kabul etmiştir. Nitekim ihracata dayalı, teknolojiyi esas alan sanayileşme prensibi Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 27 Haziran 2000 tarihinde onaylanan "Türkiye'nin 2001/2023 Dönemi itibari ile Uzun Dönem Stratejisi" metninde de yer almıştır. Bu perspektif çerçevesinde DTM 2004 yılında "İhracat Stratejik Planı"nı yürürlüğe koymuştur. Sözkonusu planda hedef pazarlara ihracatın artırılması temel hedef tayin edilmiştir[64]. "Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi", "Afrika Ülkeleri Stratejisi", "Asya-Pasifik Ülkeleri Stratejisi" sırayla 2000, 2003 ve 2005 yıllarında bu bağlamda yine DTM tarafından yürürlüğe konmuştur[65]. Netice itibariyle, pazara giriş konusu resmen de tayin edilmiş önceliklerimiz ve çıkarlarımız arasındadır. Dolayısı ile pazara girişte Türk ihracatçısının karşılaşacağı engelleri aşmak bakımından en etkin uluslararası hukuki mekanizma olan DTÖ AHM'sini etkin kullanma adına alınacak önlemler çok faydalı olacaktır. Esasında daha fazla kaynak tahsisi gerektirmeyen bazı tedbirler dahi bu konuda çok yararlı olabilecektir.

[64] Konuya ilişkin metinler Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü web sitesinden bulunabilir: http://ihracat.dtm.gov.tr/dtm/index.php?module=content&page_id=420

[65] Dış Ticaret Müsteşarlığı, "İhracat Stratejik Planı", İkinci baskı, s..6: http://ihracat.dtm.gov.tr/dtm/index.php?module=content&page=list&page_id=430

KAYNAKÇA

Abbott, Kenneth W.; Robert O. Keohane; Andrew Moravcsik; Anne-Marie Slaughter; ve Duncan Snidal, (2000),"The Concept of Legalization", *International Organization* 54, Yaz sayısı.

Abbott, Roderick, (2007), *Are Developing Countries Deterred from Using the WTO Dispute Settlement System? Participation of Developing Countries in the DSM in the years 1995-2005*, European Center for International Political Economy (ECIPE), Working Paper No. 01/2007, available at: www.ecipe.org/pdf/WPno1_07%20Abbott.pdf.

Alavi, Amin, (2007), "African Countries and the WTO's Dispute Settlement Mechanism" *Development Policy Review*, 25 (1): 25-42, available at: www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1467-7679.2007.00358.x,

Bossche, Peter Van den, (2005), *The Law and Policy of the World Trade Organization*, Cambridge: Cambridge University Press

Bown, Chad P. (1996), "Participation in WTO Dispute Settlement: Complainants, Interested Parties, and Free Riders", *The World Bank Economic Review*, 19(2), pp. 287-310.

Bown, Chad P., (2004), "Developing Countries as Plaintiffs and Defendants in GATT/WTO Trade Disputes", *The World Economy*, 27 (1), pp. 59-80.

Bown, Chad P. ve Bernard H. Hoekman (2005), "*WTO Dispute Settlement and the Missing Developing Country Cases: Engaging the Private Sector*", The Brookings Institution, May 2005. available at:
http://www.brookings.edu/views/papers/200505bown.pdf.

Finnemore, Martha ve Stephen J. Toope (2001), 'Alternatives to "Legalization": Richer Views of Law and Politics', *International Organization*, 55 (3), ss. 743–758.

Gleason, Carolyn B. ve Pamela D. Walther (2000), "The WTO Dispute Settlement Procedures: A system in Need of Reform", *Law and Policy in International Business*, İlkbahar sayısı.

Hudec, Robert E., (1999), "The New WTO Dispute Settlement Procedure: An Overview of the First Three Years", *Minnesota Journal of Global Trade*, 8.

Keohane R. O. ve J.S. Nye (2000), "*The Club Model of Multilateral Cooperation and the World Trade Organization: Problems of Democratic Legitimacy, Visions of Governance for the 21st Century"*, Working Paper No. 4, John F. Kennedy School of Government, http://www.ksg.harvard.edu/visions/publication/keohane_nye.pdf.

Khan, Mohammad Tanzimuddin, (2004), *WTO Dispute Settlement System ad Developing Countries: A Neorealist Critique*, Dhaka: Bangladesh Institute of International and Strategic Studies, Haziran.

Kufuor, Kofi Oteng, (1997), "Fram the GATT to the WTO: The Devehoping Countries and the Reform of the Procedures for the Settlement of International Disputes", *Journal of World Trade*, 31.

Kuruvila, Pretty Elizabeth (1997), "Developing Countries and the GATT/WTO Dispute Settlement Mechanisms", *Journal of World Trade*, 31 (6).

MacLean, Robert M., (2006), *EU Trade Barrier Regulation: Tackling Foreign Trade Barriers*, Londra: Thomson (Seewt&Maxwell)

Shaffer, Gregory (2003a), "How to Make the WTO Dispute Settlement System Work for Developing Countries: Some Proactive Developing Country Strategies", iç. *Towards a Development-Supportive Dispute Settlement System at the WTO*, International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), Mart, s. 82, http://www.ictsd.org/pubs/ictsd_series/resource_papers/DSU_2003.pdf

Shaffer, Gregory C., (2003b), *Defending Interests, Public Private Partnership in WTO Litigation*, Washington DC: Brookings Institution Press.

Shaffer, Gregory, (2006a), "The challenges of WTO law: strategies for developing country adaptation", *World Trade Review*, 5 (2), ss. 177–198.

Shaffer, Gregory, (2006b), "Whats New in EU Trade Dispute Settlement? Judicialisation, Public-Private Networks and the WTO Legal Order", *Journal of European Public Policy*, 13 (6), http://ssrn.com/abstract=899481

Shaffer, Gregory; Victor Mosoti ve Asif Qureshi (2003), " Towards a Development-Supportive Dispute Settlement System at the WTO", International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), March http://www.ictsd.org/pubs/ictsd_series/resource_papers/DSU_2003.pdf

Tracthman, Joel P., (2006), *Building the WTO Cathedral*, February 17, 2006 Social Science Research Network, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=815844

Zleptnig, Stefan, (2002), "The Standard of Review in WTO Law: An Analysis of Law, Legitimacy and the distribution of Legal and Political Authority, *European Integration online Papers* (EIop) 6 (17); http://eiop.or.at/eiop/texte/2002-017a.htm.

Zimmermann, Thomas A.,(2005), "WTO Dispute Settlement at Ten: Evolution, Experiences, and Evaluation of 10 years", *Aussenwirtschaft – The Swiss Review of International Economic Relations*, 60 (1).

WTO Ministerial Declaration (Doha), Adopted on 18 December 2005,WT/MIN(05)/DEC bkz.: http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min05_e/final_text_e.htm#dsu

WT/DS/OV/29 sayılı ve 9 Ocak 2007 tarihli DTÖ belgesi; üyeler tarafından yapılan şikayet sayısı istatistiklerini görmek için bkz.: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm

ABD tarafından 24 Ekim 2005 tarihli TN/DS/W/82 sayılı DTÖ belgesi.

Ekvator tarafından 8 Temmuz 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/9 sayılı metin.

Çin tarafından 19 Mayıs 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/57 sayılı belge.

Zimbabwe tarafından 9 Ekim 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/19 sayılı belge.

Jamaika tarafından 10 Ekim 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/21 sayılı belge.

Brezilya tarafından 14 Mart 003 tarihinde sunulan TN/DS/W/45/Rev sayılı belge.

Kenya tarafından Afrika Grubu adına 24 Ocak 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/42 sayılı belge.

Haiti tarafından Az Sanayileşmiş batılı ülkeler adına 22 Ocak 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/37 sayılı belge.

Az Sanayileşmiş batılı ülkeler tarafından 9 Ekim 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/17 sayılı belge.

Meksika tarafından 4 Kasım 2002 tarihinde sunulan TN/DS/W/23 sayılı belge.

AB tarafından 23 Ocak 2003 tarihinde sunulan TN/DS/W/38 sayılı belge.

ABD tarafından 13 Temmuz 2005 tarihinde sunulan TN/DS/W/79 sayılı belge.

Dış Ticaret Müsteşarlığı web sitesi, "AB Tarafından Demir Çelik Ürünlerinde Yürürlüğe KonulanÖnlemler": http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=1300&icerikID=1413&dil=TR;

"The Export Strategic Plan Of The Republic Of Türkiye for 2004-2006": www.dtm.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

Mutually Agreed Negotiating Framework, (Lüksemburg, 3 Ekim 2005): http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/Türkiye/st20002_05_TR_framedoc_en.pdf

TİCARET POLİTİKASI GÖZDEN GEÇİRME MEKANİZMASI: TÜRKİYE AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Sübidey TOGAN*

1. Giriş

Hoekman (2002) Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) temel ilkelerini beş başlık altında toplamaktadır. Bunlar ayrım yapmama, mütekabiliyet, bağlayıcı ve uygulanabilir taahhütler, emniyet süpabları ve şeffaflık ilkeleridir. Ayrım yapmama ilkesinin iki bileşeni bulunmaktadır: 'En Çok Kayrılan Ulus' ve 'Ulusal Muamele'. 'En Çok Kayrılan Ulus' ilkesi, üye ülkelerin ticari partnerleri arasında ayrım yapmamasını zorunlu kılmaktadır. Diğer taraftan 'Ulusal Muamele' kuralı ise iç pazara ilişkin düzenleme ve uygulamalar yönünden ithal ve yerli mallar arasında ayrım yapılmamasını öngörmektedir. DTÖ'nün ikinci ilkesi olan 'mütekabiliyet' ilkesi müzakere süreçlerinin temel ögesi durumundadır. Mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde bir ülke diğer ülke ihracatçıları için kendi piyasasına giriş koşullarını kolaylaştırmak için genellikle diğer ülke ve ülkelerden kendi ihracatçıları için diğer ülke ve ülkeler piyasalarına giriş koşullarını kolaylaştırmalarını isteyebilmektedir. Dolayısıyla DTÖ, mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde ülkelerin piyasaya giriş koşullarına ilişkin taahhütleri takas ettikleri bir pazar olarak görülebilir. DTÖ'nün üçüncü ilkesi olan 'bağlayıcı ve uygulanabilir taahhütler' ile üye ülkeler gümrük tarife oranlarını indirmeyi, miktar kısıtlamaları ile diğer tarife dışı engelleri bazı istisnalar dışında tümüyle kaldırmayı, ve ihracat sübvansiyonlarının kullanımına son vermeyi taahüt etmektedirler. Her üye ülkenin taviz listesinde yer alan bağlı oranlar (bound rates) o üye ülke bakımından bağlayıcı olmakta, ülkeler uygulanan gümrük vergilerini söz konusu bağlı oranların üzerine çıkaramamakta, ve çok taraflı müzakereler yoluyla bağlı oranları zaman içinde indirmeye çalışmaktadırlar. Üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar DTÖ'nün anlaşmazlıkların halline ilişkin düzenlemesi çerçevesinde çözülmeye çalışılmaktadır. DTÖ'nün dördüncü ilkesi olan 'emniyet süpabları' ile her ülke belirli koşullar altında dış ticaretini sınırlayabilmekte serbesttir. Bu çerçevede ülkeler ithal mallarına belirli koşullar altında anti dumping ve telafi edici vergiler uygulayabilmekte, ve halk sağlığını ve ülke güvenliğini koruma nedenleri ile kendi sanayilerini gene belirli koşullar altında dış rekabetten koruyabilmektedirler.

* Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi ve *Journal of International Trade and Diplomacy* Dergisinin Editörü.

DTÖ'nin en önemli ilkelerinden biri ise beşinci ilke olan 'şeffaflık' ilkesidir. Bir üye ülkenin dış ticaret ile ilgili taahhütlerini uygulayabilmesi için diğer üye ülkelerin ticaret rejimleri hakkında bilgi sahibi olması gereklidir. Diğer bir ifade ile dış ticaret ile uğraşan bireyler ve şirketler için ihracat ve ithalat yaptıkları ülkelerin ticaret konusundaki uygulama ve politikaları şeffaf ve bu bilgiler kolaylıkla erişilebilir olmalıdır. Şeffaflık GATT Anlaşması'nın X. Maddesi, GATS Anlaşması'nın III. Maddesi ile TRIPS Anlaşması'nın 63. Maddesinde ele alınmaktadır. Bu maddelere göre üye ülkeler ticaret konusunda aldıkları spesifik önlemleri, uyguladıkları politikaları veya çıkardıkları kanunları yayınlamak ve aynı zamanda DTÖ'ye bildirmekle mükelleftirler. Bu şekilde diğer üye ülkelerin bu düzenlemelerden haberdar olması sağlanmaktadır. DTÖ bünyesinde şeffaflığa önemli katkısı olan diğer bir uygulama ise, DTÖ 'Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması' (Trade Policy Review Mechanism - TPRM) çerçevesinde gerçekleştirilen ülke incelemeleridir.

Bu yazıda 'Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması' nı ele alıyor, ve konuyu üç bölümde inceliyoruz. Birinci bölümde TPRM'nın amaçları ve süreci üzerinde duruyor, ikinci bölümde 2007 sonunda yayınlanan Türkiye Ticaret Politikası Gözden Geçirme Raporu'nu ele alıyor, çalışmanın üçüncü ve son bölümümde ise Türkiye Ticaret Politikası Gözden Geçirme Raporu ile ilgili bazı görüşlere yer veriyoruz.

2. Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması'nın Amaçları ve Süreci

Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması'nın (TPRM) oluşturulması Uruguay Turu çok taraflı görüşmeleri sırasında oldukça erken ulaşılan sonuçlardan biri olmuştur. Katılımcı ülkeler 1988 Aralık ayında yapılan Bakanlar Toplantısında taraf ülkelerin ticaret politikalarının gözden geçirilmesine başlanması konusunda mutabakata varmışlar ve ilk gözden geçirme 1989 senesinde başlatılmıştır.

DTÖ'nün kurulduğu tarihe kadar Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması uygulamaları, 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması çerçevesinde sadece "mal ticaretine" yönelik olmuştur. 1995'te DTÖ'nün kurulmasıyla birlikte kapsam da genişlemiş ve "hizmetler ticareti" ile "fikri mülkiyet hakları" da gözden geçirme uygulaması kapsamına dahil edilmiştir. DTÖ Kuruluş Anlaşması, Ek 3'te düzenlenen Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması ile DTÖ üyesi ülkelerin ticari mevzuat ve uygulamalarında daha fazla şeffaflık ve anlaşılırlık sağlanması yoluyla, üye ülkelerin Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları ile getirilen kural, düzenleme

ve taahhütlere bağlılığının artırılması ve böylece, daha düzgün işleyen bir çok taraflı ticaret sistemine ulaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır[1]. Dolayısıyla mekanizma uygulamalardaki eksikliklere ve aksayan yönlere dikkat çekmekte, ve hükümetlerin DTÖ kural ve disiplinlerine uyulması konusunda ne ölçüde başarılı olabildiklerini vurgulamaktadır[2].

Ticaret Politikası Gözden Geçirme raporları Ticaret Politikası Gözden Geçirme Organı (Trade Policy Review Body (TPRB)) tarafından hazırlanmakta, TPRB görevini ise DTÖ Genel Konseyi gerçekleştirmektedir. TPRB düzenli olarak üye ülkelerin ticaret politikalarını incelemeye tabi tutmuştur. Bu çerçevede 2007 sonu itibariyle 248 inceleme yapılmış, ve bu incelemeler sırasında Avrupa Birliği (AB) ülkeleri tek bir ülke olarak ele alınmıştır[3]. Raporların hazırlanmasında üye ülkeler dünya mal ve hizmet ticaretinden aldıkları paya göre saptanan belirli aralıklarla Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması kapsamında incelemeye tabi tutulmaktadır. TPRB, belli bir zaman periyoduna bağlı olarak bütün DTÖ üyesi ülkeleri gözden geçirmeye tabi tutmaktadır. Bu çerçevede en çok ticaret yapan dört ekonomi [AB, ABD, Japonya ve Kanada (the Quad)] her 2 yılda bir defa, dünya ticaretinden aldığı paya göre sonraki 16 ülke her 4 yılda bir defa, diğer ülkeler ise her 6 yılda bir defa gözden geçirilir. En az gelişmiş ülkeler için daha uzun bir süre öngörülebilmektedir.

Tablo 1 gözden geçirmeye tabi tutulan üye ülkeleri, ve bu ülkelerin 2007 sonu itibariyle kaç defa gözden geçirildiklerini göstermektedir.

Ticaret Politikası Gözden Geçirme Organı (TPRB), gözden geçirme çerçevesinde üye ülkenin politika açıklamalarını içeren "Hükümet Raporu" ile DTÖ Sekretaryası Ticaret Politikası Gözden Geçirme Bölümü iktisatçıları tarafından hazırlanan "Sekretarya Raporu"nu baz alarak ilgili ülkenin ticaret politikalarını gözden geçirir. "Hükümet Raporu" ilgili üye ülke tarafından hazırlanmaktadır. DTÖ Sekretaryası, kendi raporunu hazırlarken incelemeye konu üye ülkenin işbirliğine başvurur, ancak raporun içeriğinden DTÖ Sekretaryası tek başına sorumludur.

Laird (1999) Quad ülkeleri için Sekretarya Raporunun hazırlanmasında genellikle iki iktisatçının katkıda bulunduğunu, diğer üye ülke raporlarının hazırlanmasında ise DTÖ Sekretaryası tarafından bir iktisatçının görevlendirildiğini belirtmektedir. 28 ile

[1] Marakeş Anlaşması 3. Eki için makale sonundaki Ek'e bakılabilir.

[2] Bu konuda WTO (1999) ve WTO (2005) bakılabilir.

[3] Bu rakam Mayıs 2008 tarihi itibariyle 255 olmuştur.

Tablo 1. Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Raporları
1989 - 2007 Döneminde Yapılan Gözden Geçirmeler

Avrupa / Orta Doğu	Asya	Afrika	Amerika
Avustralya[1]	Avustralya (5)	Angola[b]	Arjentin (3)
Bahreyn (2)	Bangladeş[b] (3)	Benin[b,6] (2)	Antigua ve Barbuda[4] (2)
Bulgaristan	Darussalam Bruney	Botsvana[3] (2)	Barbados
Kıbrıs[1]	Çin	Burkina Faso[b,6] (2)	Belize
Çek Cumhuriyeti[1] (2)	Tayvan	Burundi[b]	Boliviya (3)
Avrupa Toplulukları (8)	Fiji	Kameroon[6] (3)	Brezilya (4)
Finlandiya[1]	Hong Kong (5)	Çad[a,b]	Kanada (8)
Macaristan[1] (2)	Hindistan (4)	Orta Afrika Cumhuriyeti[a,b]	Şili (3)
İzlanda (3)	Endonezya (5)	Kongo[a]	Kolombiya (3)
İsrail (3)	Japonya (8)	Fil Dişi Sahili	Kosta Rika (3)
Lihtenstayn[2] (2)	Kore (4)	Jibuti[b]	Dominika[4] (2)
Norveç (4)	Kırgız Cumhuriyeti	Mısır (3)	Dominik Cumhuriyeti (2)
Polonya[1] (2)	Makao (3)	Gabon[6] (2)	Ekuador
Katar	Malezya (4)	Gambiya[b]	El Salvador (2)
Romanya (3)	Maldivler[b]	Gana (2)	Guatemala
Slovak Cummhuriyeti[1] (2)	Moğolistan	Guineya[b] (2)	Grenada[4] (2)
Slovenya[1]	Yeni Zelanda (3)	Kenya[5] (5)	Guyana
İsveç[1] (2)	Pakistan (2)	Lesoto[b,3] (2)	Haiti[b]
İsviçre (4)	Papua Yeni Guinea	Madagaskar[b]	Honduras
Turkiye (4)	Filiphinler (3)	Malavi[b]	Jamaika (2)
Birleşik Arap Emirlikleri	Singapur (4)	Mali[b,6] (2)	Meksika (3)
	Solomon Adaları[b]	Moritanya[b]	Nikaragua (2)
	Sri Lanka (2)	Moritius (2)	Panama[a]
	Tayland (5)	Fas (3)	Paraguay (2)
		Mozanbik[b]	Peru (3)
		Namibiya[3] (2)	St.Kitts ve Nevis[4] (2)
		Niger[b,6]	St.Lucia[4] (2)
		Nigeriya (3)	St.Vincent &Grenadines[4] (2)
		Rvanda[b]	Suriname
		Senegal[b,6] (2)	Trinidad ve Tobago (2)
		Sierra Leone[b]	Amerika Birleşik Devletleri (8)
		Güney Afrika[3] (3)	Uruguay (3)
		Svaziland[3] (2)	Venezuela (2)
37 Üye (48 Gözden Geçirme)	**24 Üye (69 Gözden Geçirme)**	**39 Üye (62 Gözden Geçirme)**	**33 Üye (69 Gözden Geçirme)**

		Tanzanya[b,5] (2)	
		Togo[b] (2)	
		Tunus (2)	
		Uganda[b,5] (3)	
		Zambiya[b] (2)	
		Zimbabve	
37 Üye (48 Gözden Geçirme)	**24 Üye (69 Gözden Geçirme)**	**39 Üye (62 Gözden Geçirme)**	**33 Üye (69 Gözden Geçirme)**

a İlk gözden geçirme 2007 yılında
b Az gelişmiş ülke
1 Halen Avrupa Toplulukları içinde gösterilmektedir.
2 Gözden geçirme İsviçre ile birlikte yapılmaktadır.
3 Güney Afrika Gümrük Birliği üyesi olarak gözden geçirilmiştir.
4 Doğu Karibiyen Ülkeleri Organizasyonu üyesi olarak gözden geçirilmiştir.
5 Doğu Afrika Birliği üyesi olarak gözden geçirilmiştir.
6 Ortak rapor

Kaynak: WTO (2007a)

38 hafta arasındaki bir süre içinde hazırlanan Sekretarya Raporu hazırlama sırasında DTÖ Sekretaryası üye ülkeye iki anket formu göndermekte, anket formları üye ülke otoriteleri tarafından cevaplanmakta, daha sonra da DTÖ Sekretaryası Ticaret Politikası Gözden Geçirme Bölümü iktisatçıları üye ülkeye giderek incelemelerde bulunmakta ve Sekretarya Raporunu bu incelemeleri tamamladıktan sonra yazmaya başlamaktadırlar. Raporu yazarken ilgili iktisatçılar resmi istatistik ve yayınlar, uluslararası kuruluşların çalışmaları, değişik akademisyenlerin araştırmaları, ve anket formlarına verilen cevaplar ile ülkeye yapılan 'misyon' gezisi sırasında elde edilen bilgilerden yararlanmaktadırlar. Hazırlanan ön rapor üye ülke otoriteleri tarafından değerlendirildikten sonra DTÖ iktisatçıları rapora son şeklini vermektedir. Hazırlanan "Hükümet Raporu" ile birlikte Sekretarya Raporu TPRB'de incelenmekte ve tartışılmaktadır. Görüşmeler sırasında raporlar önceden ilgili ülkeyle yapılan danışmalar sonucu belirlenen iki tartışmacı tarafından değerlendirilmektedir. TPRB, raporları DTÖ Genel Konseyi'nde tartışmak suretiyle üyelerin ticaret politikaları gözden geçirmiş olur. Diğer ülkeler bu toplantıda söz konusu ülkenin ticaret politikaları ve uygulamaları ile raporlara ilişkin görüşlerini toplantı sırasında açıklayabilir, incelemeye tabi ülkeye çeşitli sorular yöneltebilir, ve söz konusu ülkeyle ticaretlerinde karşılaştıkları problemleri dile getirebilirler.

"Sekretarya Raporu" genellikle dört bölümden oluşmaktadır. Raporun giriş bölümünde üye ülkenin ticaret politikalarını değerlendiren Sekretarya'nın hazırladığı "Özet Gözlemler" (Summary Observations) yer almakta, raporun birinci bölümünde ise ekonomideki gelişmeler üzerinde durulmakta, dış ticaret ve doğrudan yabancı

sermaye akımlarındeki gelişmeler değerlendirilmekte, ve ülkenin döviz kuru politikaları ile ilgili sorunlar incelenmektedir. Raporun ikinci bölümünde daha çok dış ticaret ile yabancı sermaye akımlarını etkileyen kurumsal yapı üzerinde durulmakta, ve ikitaraflı (bilateral), bölgesel ve çok taraflı anlaşmalar ele alınmaktadır. Raporun üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ülkenin dış ticaret politikaları ve uygulamaları değerlendirilmektedir. Üçüncü bölüm ithalat ve ihracatı etkileyen politikalar üzerinde dururken, dördüncü bölüm sektörel gelişmelere odaklanmakta ve tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki gelişmeler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Diğer taraftan "Hükümet Raporu" Sekretarya Raporuna göre daha kısa olmakta ve bu rapor genellikle 10-30 sayfa tutmaktadır.

Sekretarya raporu ve üye ülkenin politika açıklaması, gözden geçirme toplantısından sonra toplantı tutanakları ve toplantı başkanının "Sonuç Tespitleri" (Concluding Remarks) ile birlikte yayınlanmaktadır.

Francois (2001a), (2001b) Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması'nın (TPRM) yararlarını üç başlık altında toplamaktadır. En büyük OECD ekonomilerini (AB, ABD, Japonya ve Kanada) her 2 yılda bir gözden geçirmeye tabi tutmakla mekanizma bu ülkelerin DTÖ kurallarına uymalarını sağlamaya yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin kendi piyasalarına giriş koşullarını öngörülemeyecek bir şekilde zorlaştırmalarını bir anlamda imkansız hale getirmekte, ve gelişmekte olan ülkeler için en büyük ihracat piyasalarındaki ticaret koşulları ile ilgili belirsizlikleri azaltmaktadır. Mekanizmanın ikinci yararı gelişmekte olan ülke ekonomilerinde reform hareketlerine kredibilite kazandırmasıdır. Bu ülkeler gümrük vergi oranlarını ve diğer dış ticaret politikalarını bağlamak suretiyle bu politikalarda üçüncü ülkeler tarafından öngörülemeyen değişiklerden kaçınmaktadırlar. Mekanizmanın üçüncü yararı ise yatırımcılar bakımından güven ortamının arttırılmasını sağlaması, bu suretle de ülke riskini azaltmasıdır.

3. Türkiye'nin Ticaret Politikası Gözden Geçirmeleri

Türkiye'nin ticaret politikaları 4 yılda bir gözden geçirmeye tabi tutulmaktadır. Bu çerçevede, Türk dış ticaret politikası birincisi 1994, ikincisi 1998, üçüncüsü 2003, dördüncüsü de 2007 yıllarında olmak üzere dört defa gözden geçirilmiştir[4]. Aşağıda ise 2007 yılında yayınlanmış olan dördüncü Sekretarya Raporu üzerinde durulmaktadır.

[4] Birinci Sekretarya Raporu'nun kritik bir değerlendirmesi için Togan'a (1995), üçüncü Sekretarya Raporu'nun değerlendirmesi için ise Togan'a (2005) bakılabilir.

2007 “Sekretarya Raporu”nun 10 sayfalık birinci bölümünde ekonomideki gelişmeler üzerinde durulmakta ve dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye akımlarındaki gelişmeler değerlendirilmektedir.

Raporun 25 sayfa tutan ikinci bölümde kısaca dış ticaret ile yabancı sermaye akımlarını düzenleyen kurumsal yapı üzerinde durulduktan sonra Türkiye’nin taraf olduğu ticaret anlaşmaları incelenmektedir. Bu çerçevede ilk olarak DTÖ ile ilişkiler ayrıntılı olarak incelenmekte, Türkiye’nin bildirimleri sıralanmakta ve DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması çerçevesinde Türkiye’nin taraf olduğu ihtilaflar üzerinde durulmaktadır. Bölgesel anlaşmaların incelendiği kısımda ise AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği, EFTA ülkeleri ile imzalanmış olan serbest ticaret anlaşması, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde sağlanan gelişmeler ele alınmaktadır. İkili (ikitaraflı) anlaşmalar çerçevesinde İsrail, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır ve Arnavutluk ile imzalanmış olan serbest ticaret anlaşmaları incelenmekte, daha sonra da Türkiye’nin taraf olduğu diğer tercihli anlaşmalar üzerinde durulmaktadır. Bölümün son kısmında doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili olarak yapılan anlaşmalar üzerinde durulmakta, ve Türkiye’de sektörel bazda doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde halen yürürlükte olan kısıtlamalar incelenmektedir.

Raporun üçüncü bölümünde ithalat ve ihracatı etkileyen politikalar ile üretim ve dış ticareti etkileyen politikalar üzerinde durulmaktadır. İthalatı etkileyen politikalar gümrük işlemleri, ithalatın değerlendirilmesi, gümrük tarifeleri ve gümrük tarifesi benzeri etki yapan önlemler, tercihli tarife sistemleri, ithalat yasakları, kotalar ve ithalat lisansları, anti-damping ve telafi edici vergi uygulamaları, korunma önlemleri, ve teknik engeller başlıkları altında incelenmektedir. Diğer taraftan ihracatı etkileyen politikalar altında ihracat vergileri, ihracat yasakları ve ihracat lisansları, ihracat sübvansiyonları ve serbest bölgeler ile ilgili politikalar ele alınmaktadır. Bölümün son kısmında üretim ile ihracatı etkileyen politikalar üzerinde durulmakta ve bu çerçevede teşvik sistemi, iktisadi devlet teşekkülleri ve özelleştirme, rekabet politikaları, ve sanayi ve fikri mülkiyet hakları ile ilgili politikalar incelenmektedir.

Bilindiği üzere ithalatı etkileyen politikalar arasında gümrük vergileri önemli yer tutmaktadır. Bu vergiler genellikle iki başlık altında incelenebilir. Bunlar ‘En Çok Kayrılan Ulus’ gümrük tarife oranları (MFN Tariff Rates) ile DTÖ açısından önemli olan ‘Bağlı Oranlar’ dır (Bound Tariff Rates). MFN gümrük vergileri tercihli ticaret anlaşmalarının imzalanmamış olduğu DTÖ üyesi ülkelerden yapılan ithalata uygulanan gümrük vergilerini göstermektedir. Bu oranlara örnek olarak ABD’den yapılan ithalata

uygulanan gümrük vergileri gösterilebilir. Diğer taraftan DTÖ açısından önemli olan gümrük vergileri taviz listelerinde yer alan bağlı oranlardır. Ülke bakımından bağlayıcı olan bu oranlar uygulamada ülkenin uygulayabileceği maksimum gümrük vergi oranlarını göstermektedir.

Liberal bir dış ticaret rejimine sahip olan ülkeler taviz listeleri ile gümrük vergisi uygulanan tüm mallar için bağlı oranları belirlemekte, ve bu oranları da mümkün olduğu ölçüde düşük oranlar olarak saptamaktadırlar. Tablo 2 Türkiye'nin gümrük vergi oranları ile ilgili özet bilgiler sunmaktadır.

Tablo 2. 2003 ve 2007 Yıllarında MFN Gümrük Tarife Oranları (Yüzde)

	2003	2007
1. Bağlı oranlı gümrük tarife kalemleri (toplam gümrük tarife kalemlerinin yüzdesi olarak)	46.3	46.3
2. Gümrük vergisinden muaf olan gümrük tarife kalemleri (toplam gümrük tarife kalemlerinin yüzdesi olarak)	20	23.6
3. Ad-valorem olmayan gümrük tarife kalemleri (toplam gümrük tarife kalemlerinin yüzdesi olarak)	1.5	2.1
4. Uygulanan ortalama gümrük tarife oranı	11.8	11.6
Tarım malları (DTÖ tanımı)[a]	43.3	47.6
Tarım dışı mallar (DTÖ tanımı)[b]	5.4	5
Tarım (ISIC Rev.2 nin 1. Grubu)	25	28.3
Madencilik (ISIC Rev.2 nin 2. Grubu)	0.2	0.3
İmalat Sanayii (ISIC Rev.2 nin 3. Grubu)	11.1	10.9
6. Yerli gümrük tarife sivri uçları (spikes) (toplam gümrük tarife kalemlerinin yüzdesi olarak)[c]	8.3	8.6
7. Uluslararası gümrük tarife sivri uçları (spikes) (toplam gümrük tarife kalemlerinin yüzdesi olarak)[d]	15.5	13.4
8. Uygulanan gümrük tarife oranlarının standardt sapması	25.8	26.4
9. "Sıkıcı olan" uygulanan gümrük vergileri (toplam gümrük tarife kalemlerinin oranı olarak)[e]	11.2	5.8

a DTÖ Tarım Anlaşması

b Petrol ürünleri hariç

c Yerli gümrük tarife sivri uçları uygulanan ortalama gümrük vergi oranının üç mislinden fazla olanlar

d Uluslararası gümrük tarife sivri uçları gümrük vergisi yüzde 15'i geçenleri göstermektedir.

e Sıkıcı olan gümrük vergileri sıfırdan büyük ama yüzde 2 den az olan gümrük vergilerini göstermektedir.

Kaynak: WTO (2007b)

Sekretarya Raporu'nun ek tablolarında belirtildiği üzere Türkiye ithalat vergilerini 18.253 kalem mal için belirlemektedir. Türkiye taviz listelerinde söz konusu malların yüzde 46,3 için bağlı oranları belirlemiş diğer mallar için ise bağlı oranları belirlememiştir. Bu arada Türkiye DTÖ Anlaşması gereği tarım mallarının tamamı için bağlı oranları belirlemiş, diğer mallarda ise bu malların ancak yüzde 36 sı için bağlı oranlar tesbit edilmiştir. Bağlı oranların belirlendiği mallar için bağlı oranların ortalama değeri yüzde 33,9 dur. Bu oranlar liberal dış ticaret politikaları uygulayan ABD ve AB gibi ülkelerin tarife oranlarına göre hayli yüksektir, ve dış dünya açısından bir belirsizlik unsuru teşkil etmektedir. Bilindiği üzere ABD ve AB malların tümü için bağlı oranlar belirlemekte, ve bağlı oranların ortalama değeri ABD'de yüzde 3,9, AB'de ise yüzde 4,1 dir. Dolayısıyla, Türkiye DTÖ açısından liberal dış ticaret politikası uygulayan bir ülke konumunda değildir. Uygulamada ise Türkiye oldukça düşük gümrük vergileri uygulamaktadır. Uygulanan (applied) gümrük vergisi oranlarının ortalama değeri yüzde 11,6, bu oranların standart sapması ise yüzde 26,4 tür. Tarım mallarında uygulanan ortalama gümrük vergisi oranı yüzde 47,6 iken aynı oran diğer mallar için yüzde 5, imalat sanayii malları için ise yüzde 10,9 dur.

Tablo 3 tercihli ticaret sistemleri altında uygulanan ortalama gümrük tarife oranlarını göstermektedir. Tablo AB den yapılan ithalat için uygulanan ortalama gümrük tarife oranının yüzde 7,9; EFTA ülkeleri için yüzde 7,2; Hırvatistan, Mısır, Fas, Filistin, Suriye, Tunus, ve İsrail için yüzde 8,1; Makedonya için yüzde 7,9; Bosna-Hersek için yüzde 1 ve GSP uygulanan ülkeler için ise yüzde 9,8 olduğunu göstermektedir.

Son zamanlara kadar gümrük vergileri ile miktar kısıtlamaları uluslararası ticarette etkileri en fazla hissedilen önlemler konumundaydı. Miktar kısıtlamalarının zaman içinde büyük ölçüde kaldırılması ve gümrük vergilerinin gerçekleştirilen çok taraflı görüşmeler sonunda kademeli olarak indirilmesi ile dış ticarette gümrük vergileri ile miktar kısıtlamalarının önemi büyük ölçüde azaldı. Günümüzde mal ticaretinde korumacılık daha çok teknik engeller yoluyla gerçekleştirilmektedir. Standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmelerinin meşru hedefi insan sağlığı ve güvenliğinin sağlanması, hayvan ve bitki yaşam ve sağlığının korunması, kalite şartlarının yerine getirilmesi, çevrenin korunması, tüketiciyi yanıltıcı uygulamaların önlenmesi ve tüketicilerin doğru bilgilendirilmesi ise de, standart, teknik düzenleme veya uygunluk değerlendirmesi prosedürünün meşru hedeflerinin dışına çıkılarak uluslararası ticaretin kısıtlanması amacıyla hazırlandığı ve uygulandığı görülmektedir. Bu durumlar ticarette teknik engelleri oluşmaktadır. Türkiye açısından hayati öneme sahip olan teknik engeller konusu raporda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye teknik engeller konusunu AB mevzuatına uyum sağlamak suretiyle çözmeye çalışmaktadır.

Tablo 3. MFN ve Tercihli Ortalama Gümrük Tarife Oranları, 2007

		HS		DTÖ Tanımı		ISIC		
	Tüm Mallar	01-24	25-97	Tarım	Tarım Dışı	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayii
MFN	11.6	48.8	4.2	47.6	5	28.3	0.3	10.9
GSP	9.8	48.6	2	47.3	2.8	28.3	0.2	8.9
En az gelişmiş ülkeler	8.3	48	0.3	46.8	1.2	28.3	0	7.4
Avrupa Topluluğu	7.9	49.3[b]	0	48.6[b]	0.8	28.1	0	6.9
EFTA	7.2	44.9	0	48.6	0	24.7	0	6.3
Bosna-Hersek	1	6.4	0	7	0	2.9	0	0.9
Hırvatistan	8.1	48	0	46.8	0.9	28.3	0	7.1
Mısır	8.1	48	0	46.8	0.9	28.3	0	7.1
İsrail	8.1	48	0	46.8	0.9	28.3	0	7.1
Makedonya	7.9	46.9	0	45.6	0.9	28.3	0	6.9
Fas	8.1	48	0	46.8	0.9	28.3	0	7.1
Filistin	8.1	48	0	46.8	0.9	28.3	0	7.1
Suriye	8.1	48	0	46.8	0.9	28.3	0	7.1
Tunus	8.1	48	0	46.8	0.9	28.3	0	7.1

a Uygulanan basit ortalama gümrük tarife oranı

b Avrupa Topluluğu için elde edilen ortalama gümrük vergi oranı MFN gümrük vergi oranından büyüktür. Ancak bu durum hesaplamalarda kullanılan kalem mal sayısındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Kaynak: WTO (2007)

Avrupa Birliği'nde teknik mevzuat iki başlık altında toplanabilir: düzenlenmemiş alan ve düzenlenmiş alan. Düzenlenmemiş alana giren hususlarla ilgili AB düzeyinde bir düzenleme yapılmamakta, bu alanla ilgili düzenlemeler üye devletlerin ulusal yetki alanına bırakılmakta, ve teknik engellerin bertarafı ve malların serbest dolaşımı ulusal mevzuatlara eklenen "karşılıklı tanıma hükmü" (Mutual Recognition) ile sağlanmaktadır. Diğer taraftan düzenlenmiş alan AB'de ortak mevzuat tarafından düzenlenen sektörleri kapsamakta ve genellikle ilgili Komisyon ve Konsey Direktifleri (Yönergeleri) tarafından belirlenmektedir. Bu alanda AB teknik mevzuatının gelişimi klasik yaklaşım ve yeni yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Klasik yaklaşımın temel ilkesi, mevzuat düzeyindeki teknik kurallar ile bu kurallarla eş etkiye sahip standartların tümünün uyumlaştırılmasıdır. Yeni yaklaşımda ise her bir ürünle ilgili mevzuatın uyumu yerine, benzer malların bir arada toplanmasıyla oluşturulan mal gruplarıyla ilgili olan ve temel gerekler olarak isimlendirilen insan can ve mal güvenliği, hayvan ve bitki varlığının korunması çerçevesinde hazırlanan mevzuatın

uyumlaştırılmasına ağırlık verilmektedir. Yaklaşım test, deney ve belgelendirme konusunda karşılıklı tanımayı ve altyapıların yakınlaştırılmasını sağlamakta, ayrıca karşılıklı güvenin ve şeffaflığın temini için akreditasyonun önemine vurgu yapmakta, ürünlerin özellikleri ve taşıdıkları risk oranlarını dikkate alarak uygunluk değerlendirme yöntemlerini belirlemektir. Üye ülkeler kişilerin sağlık ve güvenliğini veya kamu yararını tehlikeye sokmayan ürünlerin piyasaya arz edilmesinden ve hizmete sokulmasından sorumludur. Üretici ürününü piyasaya arz etmeden önce direktifte öngörülen uygunluk değerlendirme yöntemlerini izlemek zorundadır. Üçüncü taraf uygunluk değerlendirmesi, direktiflerde yer alan gerekleri yerine getiren ve üye ülke topraklarında kurulmuş olan onaylanmış kuruluşlarca yürütülür. Yeni Yaklaşım Direktifleri hükümlerine uygun olarak üretilen ürünler CE işareti taşımak zorundadır. CE işareti ürünün, söz konusu ürüne uygulanabilir bütün direktiflerde yer alan temel gerekleri karşıladığını ve tüm uygunluk değerlendirme işlemlerinden geçtiğini gösterir.

Avrupa Birliğinde piyasa gözetiminin amacı, piyasaya arz edilen ürünlerin ilgili bulunduğu Yeni Yaklaşım Direktifleri veya diğer tüm Tek Pazar mevzuatına uygun olarak üretilip üretilmediğini tespit etmek ve böylece anılan mevzuat hükümlerine Topluluk çapında uyulmasını sağlamaktır. Piyasa gözetimi yükümlülüğü, üye ülkelere mevzuata uygun olmayan ürünlerin serbest dolaşımını engelleme hakkını vermektedir. Üye ülkeler piyasa gözetiminden sorumlu kuruluşları belirlemek veya oluşturmak zorundadırlar. Her bir üye ülke piyasa gözetiminin altyapısına kendisi karar verir. Piyasa gözetimi ve denetimi yapılan ürünlerin ilgili mevzuata uygun olarak üretilip üretilmediği ve güvenli olup olmadığı hususunun tespitinde yapılacak test ve muayeneler, bu konuda yeterli ve ehliyetli laboratuarlarda yaptırılmalı ve yapılmalıdır. Bu laboratuarların yeterliliğinin tespiti konusunda akreditasyon önem taşımaktadır. Bu kuruluşlar bağımsız olmalı ve faaliyetlerini ayrı olarak ve ayrımcılık yaratmayacak şekilde yürütmelidir. Bununla birlikte, bahse konu kuruluşlar piyasa gözetimini oransallık ilkesine riayet ederek yürütmelidir. Oransallık ilkesi, alınan önlemin ürünün taşıdığı riskle orantılı olması ve ürünün serbest dolaşımı üzerindeki etkinin piyasa gözetiminin amaçlarını gerçekleştirmek için gerekenden fazla olmamasıdır. Piyasa gözetimini gerçekleştirmek kamu kuruluşlarının sorumluluğudur. Bu husus özellikle piyasa gözetimi faaliyetlerinin tarafsızlığının garantisidir. Piyasa gözetiminden sorumlu kamu kuruluşu piyasaya arz edilen ürünlerin izlenmesini başka bir tarafsız kuruluşa yaptırabilir. Ancak piyasa gözetimi faaliyetleri sonucunda alınan kararlardan tümüyle kamu kuruluşu sorumludur[5].

[5] Teknik Engeller ile ilgili AB mevzuatı hakkında yukarda verilen bilgiler büyük ölçüde http://www.dtm.gov.tr sitesinden alınmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için European Commission (1998) e bakılabilir.

Türkiye 1995 yılında kabul edilen 1/95 sayılı AB-Türkiye Gümrük Birliği Kararı hükümlerine göre teknik mevzuatını aynen AB teknik mevzuatına uydurmak durumundadır. Dolayısıyla Türkiye AB'de düzenlenmiş alan, düzenlenmemiş alan ve piyasa gözetimi ile ilgili mevzuatı aynen kabul etmek ve uygulamak durumundadır. AB ile Türkiye arasında malların serbest dolaşımı Türkiye'nin konu ile ilgili tüm AB mevzuatını kabul ettiği ve eksiksiz olarak uyguladığı durumda gerçekleşebilecektir. Bu kadar öneme sahip olan bu konu DTÖ Sekretarya Raporu üçüncü bölümünün önemli bir kısmını (altı sayfa) oluşturmakta, ve rapor Türkiye'nin bu konuda son yıllarda gerçekleştirdiği uyumu ve karşılaştığı sorunları özetlemektedir.

DTÖ Sekretarya Raporu'nun dördüncü bölümünde sektörel gelişmelere odaklanılmakta ve tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki gelişmeler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Türkiye'de tarım ortalama olarak gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yüzde 9, madencilik ve imalat sanayi yüzde 23, hizmetler ve şebeke (network) sanayileri (elektrik ve doğal gaz) ise yüzde 68 ini oluşturmaktadır. Rapor'un üçüncü bölümü büyük ölçüde tarım, madencilik ve imalat sanayi ürünlerinin dış ticareti ile ilgili sorunları ele almaktadır.

Hizmetler ve şebeke (network) sanayileri GSYİH'nin çok daha önemli bir payına sahip olmasına rağmen dış ticaret ile ilgili çalışmalarda bu sektörlerin yeterince incelenmediği görülmektedir. Bunun temel nedeni söz konusu sektörlerin ticarete konu olmayan mallar kapsamında görülmelerinden kaynaklanmaktadır. Halbuki son zamanlarda sağlanan teknolojik gelişmeler sonunda hizmetler ve şebeke (network) sanayi ürünlerinin de büyük kısmı ticarete konu olmuştur. Dış ticaretin söz konusu olduğu hizmet sektörlerinde dış ticaretin liberalleşmesi aynen mal ticaretinin liberalleşmesi gibi refah kazançlarına yol açabilmektedir. Ancak, bu sektörlerde serbest ticareti engelleyen faktörler mal ticaretinde ticareti engelleyen faktörlere benzer bir şekilde incelenememektedir. Çünkü bu sektörlerde gümrük vergileri, kotalar ve gümrük vergisi benzeri etki yapan faktörler söz konusu değildir. Gümrük vergileri, kotalar ve gümrük vergisi benzeri etki yapan faktörler yerine hizmet ve şebeke sanayileri ürünlerinde ticaretin serbest oluşmasını engelleyen kurallar ve düzenlemeler bulunmaktadır. Bu sektörlerde dış ticaretin liberalleşmesi de düzenleme ortamının serbest ticareti özendirecek şekilde değiştirilmesine bağlıdır.

15 Nisan 1994 tarihinde imzalanarak 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın ekinde yer alan anlaşmalardan biri olan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) hizmet sektörlerini dört hizmet arzı türü ile ele almaktadır:

sınır ötesi ticaret (cross border trade), yurtdışında tüketim (consumption abroad), ticari varlık (commercial presence), ve gerçek kişilerin hareketliliği (movement of individuals). 'Sınır ötesi ticaret'te söz konusu hizmet aynen mal ticaretinde olduğu gibi ülke sınırlarını aşmaktadır. Buna örnek olarak hava ve deniz taşımacılığı, yurt dışından yazılım veya sigortacılık hizmetlerinin satın alınması gösterilebilir. Diğer taraftan 'yurtdışında tüketim' de tüketici hizmetten yararlanabilmek için üreticinin bulunduğu ülkeye seyahat etmektedir. Bu çeşit hizmetlere örnek olarak turizm, eğitim ve sağlık hizmetleri gösterilebilir. 'Ticari varlık' yurt dışı doğrudan yatırımların söz konusu olduğu örneğin yabancı bir bankanın diğer bir ülkede banka açmasıdır. 'Gerçek kişilerin hareketliliği' ne örnek olarak ise çok uluslu firma elemanlarının kısa dönem için başka bir ülkede danışmanlık hizmeti sunmaları gösterilebilir.

Hizmet ticaretinin liberalleşmesi dört hizmet arzı türünde piyasaya giriş koşullarını zorlaştıran engellerin kaldırıldığı ve dört hizmet arzı türünde de ulusal muamele ilkesinin uygulandığı durum olarak düşünülebilir. Dolayısıyla, hizmet ticaretinin liberalleştiği durumlarda doğrudan yabancı sermaye hareketleri ile gerçek kişilerin hareketliliği üzerinde bulunan tüm kısıtlamalar kaldırılmaktadır.

Ülkeler genellikle kendi uyguladıkları kural ve düzenlemelerin en iyi kural ve düzenlemeler olduklarını kabul ettiklerinden diğer ülkelerin kural ve düzenlemelerini kabul etmek istememektedirler. Ancak, her ülke böyle düşündüğünde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılması bir anlamda imkansız hale gelebilmektedir. Çünkü doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmak isteyen firma her bir ülkenin kural ve düzenlemelerine uyum sağlamak durumunda kalmakta, bu da firma için yurt dışında yatırım yapmanın maliyetini önemli ölçüde arttırmaktadır.

Ülkeler tek başlarına hizmet sektörlerinde liberalleşmeye gidebilir ve refah kazançları sağlamaya çalışabilirler. Ancak bu durumda liberalleşen ülke firmalarının diğer ülkelerin piyasalarına serbestçe girebilmelerini garanti altına almamaktadır. Çözüm ülkelerin uluslararası kabul gören kural ve düzenlemeleri kabul edip uygulamalarında, çok taraflı düzenlemeler veya bölgesel bütünleşme hareketleri çerçevesinde daha güçlü olan ülke veya ülke gruplarının kural ve düzenlemelerin kabul ve uygulamalarında yatmaktadır.

GATS Anlaşması çerçevesinde ülkeler DTÖ'ye hizmet sektörlerindeki taahhütlerini içeren listeler göndermekte, ve sözkonusu taahhüt listeleri ile ülkeler hizmet sektörlerinde yabancı hizmet sunucularına uyguladıkları kısıtlamaları ve hizmet

sektörlerindeki son durumlarını belirtmektedirler. Hizmet sektörlerinde MFN uygulamasına istisna teşkil eden önlemlerin yer aldığı listeler derogasyon listeleri olarak adlandırılmaktadır. Bir önlemin derogasyon listesinde yer alabilmesinin ön koşulu en geç Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte listelenmiş olmasıdır. Üye ülkelerin MFN muafiyet listelerinde yer alan en fazla on yıl süreyle geçerli sözkonusu istisnalar, beş yılın sonunda Hizmet Ticareti Konseyi tarafından gözden geçirilmektedir. Türkiye'nin taahhüt listesi mesleki hizmetler, haberleşme hizmetleri, müteahhitlik ve ilgili mühendislik-mimarlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, çevre hizmetleri, mali hizmetler, sağlık ve sosyal hizmetler, turizm ve seyahat ile ilgili hizmetler ve ulaştırma hizmetleri sektörlerini içermektedir.

DTÖ çok taraflı GATS görüşmeleri ülkelerin hizmet sektörlerinde liberal ticaret rejimine geçmelerini sağlayabilse de uygulamada bu yöntemin çok da başarılı olduğu söylenemez. Yöntemin başarılı olması için tüm ülkelerin liberalleşmeden kazanç sağlayacaklarına inanmaları, ve bu konuda işbirliğine gitmeleri gerekmektedir. Ancak, böyle bir durumun kısa sürede gerçekleşmesi kolay kolay mümkün görülmemektedir.

Bilindiği üzere hizmet ve şebeke sanayilerinde liberalleşme bölgesel birleşmeler çerçevesinde çok taraflı GATS görüşmelerine göre çok daha kolay sağlanabilmektedir. Buna örnek olarak Türkiye'nin AB ile ilişkiler çerçevesinde bu sektörlerde gerçekleştirdiği reformlar gösterilebilir. DTÖ Sekretarya Raporu'nun dördüncü bölümünde bir taraftan GATS Anlaşması çerçevesinde sağlanan gelişmeler üzerinde durulurken diğer taraftan özellikle AB ilişkileri çerçevesinde elektrik, doğal gaz, petrol ürünleri, finansal hizmetler, telekomünikasyon ve postacılık hizmetleri, ulaştırma, ve turizm sektörlerindeki gelişmeler ve kurumsal düzenlemeler raporda ayrıntılı olarak incelenmektedir.

4. Sonuç

DTÖ Sekreteryası Ticaret Politikası Gözden Geçirme Bölümü iktisatçıları tarafından hazırlanmış olan Türkiye'nin 2007 yılı raporu son derece kapsamlı bir çalışmanın ürünüdür.

Raporla ilgili olarak bu yazıda iki temel husus üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi teknik engeller, ikincisi ise hizmet ticaretinin liberalleşmesi konularıdır.

Türkiye teknik engeller konusunda çok büyük başarılar elde etmişse de bu konuda çözülmesi gereken bir çok husus daha bulunmaktadır. Bunların başında ülkenin iç piyasasında AB mevzuatına uygun bir şekilde piyasa gözetimini oluşturmak gelmektedir. Bilindiği üzere Türkiye, Avrupa Birliği'ndeki piyasa gözetimine benzer şekilde yurt içi piyasasında piyasaya arz edilen ürünlerin ilgili bulunduğu Yeni Yaklaşım Direktifleri veya diğer tüm Tek Pazar mevzuatına uygun olarak üretilip üretilmediğini tespit etmek ve böylece anılan mevzuat hükümlerine uyulmasını sağlamak durumundadır.

Türkiye-AB Gümrük Birliği Kararı çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken bir husus olan bu konu aslında Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili belirsizliklerin arttığı bir dönemde üzerinde tekrar düşünülmesi gereken bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. AB pazarlarına serbestçe ihracat yapabilmek için Türkiye teknik engeller ile ilgili mevzuat uyumunu tamamlamak durumundadır. Bu konuda hiç kimsenin itirazı bulunmamaktadır. Sorun Türkiye'nin iç piyasasında gözetim mekanizması ile ilgili mevzuat uyumunun tamamlanması ile ilgilidir. Türkiye ile AB arasında malların serbest dolaşımının gümrük birliği çerçevesinde sağlanması bu koşulun yerine getirilmesine bağlı ise de koşulu yerine getirmek Türkiye için çok maliyetli olabilir. Dolayısıyla bu konuda Dış Ticaret Müsteşarliği'nın kantitatif bir çalışma yaptırması ve söz konusu uyumun fayda ve maliyetlerini ayrıntılı olarak belirlemesi son derece yararlı olacaktır.

Türkiye'nin 2007 Ticaret Politikası Gözden Geçirme Raporu ile ilgili olarak bu yazıda üzerinde durulan ikinci husus hizmet ve şebeke ürünleri ticaretinin liberalleştirilmesi ile ilgili olan konulardır. Bilindiği üzere Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasının gereklerini yerine getirmek amacıyla hizmet sunucusu olan kurumların koordinasyonu, hizmetlerle ilgili sektörel bazdaki taahhüt listesinin hazırlanması, taahhüt listesinde yer verilen sektörlerle ilgili ikili müzakerelerin organizasyon ve koordinasyonu Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Banka ve Kambiyo Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Hizmet ve şebeke ürünlerinin ticareti ile ilgili konular Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bünyesinde olmamasına rağmen Müsteşarlık, Hazine Müsteşarlığı ile birlikte, her bir hizmet sektörü ve şebeke ürünü için liberalizasyonun fayda ve maliyetlerini belirlenmesi amacı ile çalışmalar yürütebilir. Bu çalışmalarda söz konusu sektörlerdeki uluslararası kural ve düzenlemeler, AB kural ve düzenlemeleri ve halen Türkiye tarafından uygulanmakta olan kural ve düzenlemeler ayrıntılı olarak ele alınabilir, ve bu sektörlerde Türkiye'nin uluslararası kural ve düzenlemelere ve AB kural ve düzenlemelerine uyum sağlamasının faydalaları ve maliyetleri kantitatif olarak belirlenebilir[6].

[6] Bankacılık sektörünü ele aldığımızda uluslararası kural ve düzenlemelere örnek olarak 'etkin bankacılık denetimi için temel ilkeler' (Basel Core Princiles), AB kural ve düzenlemeleri için 'AB bankacılık acquis' alınabilir.

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın söz konusu çalışmaları Hazine Müsteşarlığı ile birlikte gerçekleştirmesi, ve bu çalışmaları daha sonra yayınlaması son derece yararlı olacaktır. Söz konusu çalışmaların sonuçlarının bundan sonraki Ticaret Politikası Gözden Geçirme Hükümet Raporlarında kullanılması ise diğer ülke Hükümet Raporlarına örnek teşkil edebilecektir.

EK: TİCARET POLİTİKASI GÖZDEN GEÇİRME MEKANİZMASI

Üyeler aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır;

A. Hedefler

(i) Ticaret Politikası İnceleme Mekanizması'nın (TPIM) amacı, Üyelerin ticaret politikaları ve uygulamaları alanında daha fazla şeffaflık ve anlayış sağlayarak, Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları ve ilgili durumlarda, Çoklu Ticaret Anlaşmaları kapsamında yapılmış disiplinler ve taahhütlere bütün Üyelerce daha fazla uyumlaşma ve böylece çok taraflı ticaret sisteminin daha düzgün, bir şekilde işlemesine katkıda bulunmaktır. Böylelikle, inceleme mekanizması, münferit Üyelerin ticaret politika ve uygulamalarının ve bunların çok taraflı ticaret sisteminin işleyişi üzerindeki etkilerinin düzenli kollektif değerlendirmesini sağlar. Ancak bu mekanizma, Anlaşmalar kapsamındaki spesifik yükümlülüklerin icrası için veya ihtilaf çözümleme prosedürleri için bir temel vazifesi görmek veya üyeler üzerine yeni politika taahhütleri empoze etmek için tasarlanmıştır.

(ii) İnceleme mekanizması kapsamında yapılan değerlendirme, ilgili olduğu ölçüde, ilgili Üyenin daha geniş ekonomik ve kalkınma ihtiyaçları, politikaları ve hedefleri arka planında ve bunların çevresel etkileri kapsamında yapılır. Ancak, inceleme mekanizmasının fonksiyonu, bir Üye'nin ticaret politika ve uygulamalarının çok taraflı ticaret sistemi üzerindeki etkisini irdelemektir.

B. Yurtiçi şeffaflık

Üyeler, hem Üyeler'in ekonomileri hem de çok taraflı ticaret sistemi bakımından, ticaret politikası konularında resmi karar alma sürecinin yurtiçi şeffaflığının kendi başına taşıdığı değeri tanırlar ve yurtiçi şeffaflığın uygulanmasının gönüllülük esasına dayanması ve her Üye'nin hukuki ve siyasi sistemlerini dikkate alması gerektiğini kabul ederek, kendi sistemleri içinde daha fazla şeffaflığı teşvik etmeyi ve geliştirmeyi taahhüt ederler.

C. İnceleme Prosedürleri

(i) Ticaret politikalarını incelemek üzere Ticaret Politikaları İnceleme Organı ("TPIO") kurulmuştur.

(ii) Bütün üyelerin ticaret politikaları ve uygulamaları, periyodik incelemeye tabi olacaktır. Münferit Üyelerin, temsili nitelikteki yakın bir dönemde dünya ticaretindeki payları şeklinde tanımlanan, çok taraflı ticaret sisteminin işleyişi üzerindeki etkisi, incelemelerin sıklığının belirlenmesinde tayin edici faktör olacaktır. Avrupa Toplulukları'nı tek bir birim sayarak, bu şekilde belirlenen dört ticaret birimi, her iki yılda bir incelemeye tabi olacaktır. Diğer 16, her dört yılda bir incelenecektir. Diğer Üyeler ise her altı yılda bir incelenecektir. Ancak, en az gelişmiş ülke Üyeler İçin daha uzun bir süre tesbit edilebilir. Birden fazla Üye'yi kapsayan ortak bir dış politikaya sahip birimlerin incelenmesi, münferit Üyeler'in ilgili politika ve uygulamaları dahil, ticareti etkileyen bütün politika unsurlarını kapsayacaktır. İstisnai olarak, bir Üye'nin ticaret politikaları veya uygulamalarında onun ticaret ortakları üzerinde önemli bir etkisi olan bir değişiklik olması halinde, TPIO, istişarelerden sonra, igili Üye'den bir sonraki incelemesini öne almasını isteyebilir.

(iii) TPIO toplantılarındaki görüşmeler, paragraf A'da belirtilen hedeflere tabi olacaktır. Bu görüşmelerin odak noktası, inceleme mekanizması, kapsamında değerlendirme konusu olan Üye'nin ticaret politika ve uygulamaları olacaktır.

(iv) TPIO, incelemelerin yapılması için bir temel plan oluşturacaktır. Üyeler'den gelen günceleştirme raporlarını da görüşebilir ve not edilebilir. TPIO, doğrudan ilgili olan Üyelerle istişare içinde, her yıl için bir inceleme programı oluşturacaktır. İnceleme altındaki Üye veya Üyeler ile istişare içinde, Başkan, kişisel sıfatlarıyla hareket ederek TPIO'daki görüşmeleri başlatacak olan görüşmecileri seçebilir.

(v) TPIO çalışmalarını şu belgelere dayandıracaktır; (a) inceleme altındakı Üye veya Üyeler tarafından verilen, paragraf D'de belirtilen bir tam rapor; (b) Sekretarya tarafından kendi sorumluluğu altında hazırlanan ve kendi elinde bulunan bilgilere ve ilgili Üye veya Üyeler tarafından sağlanan bilgilere dayalı bir rapor. Sekteraya, ilgili Üye veya Üyeleri, ticaret politika ve uygulamalarını açıklığa kavuşturmaya davet etmelidir.

(vi) TPIO'nun igili toplantısının tutanağıyla birlikte, inceleme altındaki Üye ve Sekretarya tarafindan verilen raporlar, incelemeler hemen sonra yayımlanacaktır.

(vii) Bu belgeler, onları not edecek olan Bakanlar Konferansına iletilecektir.

D. Raporlama

Münkün olan en büyük şeffaflık derecesini sağlamak için, her Üye düzenli olarak TPİO'ya rapor verecektir, Tam raporlar, TPİO tarafından tesbit edilecek bir formatta, ilgili Üye veya üyeler tarafından takip edilen ticaret politika ve uygulamalarını tasvir edecektir. Bu format başlangıç olarak, Ek 1'deki Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları ve ilgili olduğu durumlarda, Çoklu Ticaret Anlaşmaları kapsamına giren ticaret politikalarının bütün yönlerine doğru raporların kapsamını genişletmek amacıyla gerekli oldukça tadil edildiği şekliyle, 19 Temmuz 1989 tarihli (BISD 36S/406-409) Kararı ile belirlenen Ülke Raporları için Genel Format'a dayalı olacaktır. Bu format, deneyimler ışığında, TPIO tarafından revize edilebilir. İki inceleme arasında, üyeler, ticaret politikalarında önemli bir değjşiklik olduğunda, kısa raporlar vereceklerdir; kararlaştırılan formata uygun olarak, istatistiksel bilgilerin yıllık güncelleştirmesi verilecektir. En az gelişmiş ülke üyelerin raporlarını hazırlarken karşılaştıkları güçlüklere özel dikkat sarfedilecektir. Sekretaya, talep üzerine, gelişmekte olan ülke Üyelere ve, özellikle, en az gelişmiş ülke Üyelere teknik yardım sağlayacaktır. Raporlarda yer alan bilgiler, mümkün olan azami ölçüde, Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları ve ilgili ise, Çoklu Ticaret Anlaşmaları hükümleri çerçevesinde yapılan bildirimlerle koordine edilmelidir.

E. GATT 1994 ve GATS Anlaşmalarının Ödemeler Dengesi Hükümleriyle İlişkisi

Üyeler, GATT 1994 veya GATS anlaşmalarının ödemeler hükümleri kapsamında tam istişarelere de tabi olan hükümetlerin yükünün asgariye indirilmesi gereğini kabul ederler. Bu amaçla, TPIO Başkanı, ilgili Üye veya Ülkeler ile ve Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi'nin Başkanı ile istişare içinde, ticaret politikası incelemelerinin normal temposunu ödemeler dengesi istişareleriyle ilgili takvim ile uyumlulaştıran, fakat ticaret politikaları incelemesini 12 aydan daha fazla erteleyen idari düzenlemeler oluşturacaktır.

F. Mekanizmanın Değerlendirilmesi

TPIO, DTÖ Kuruluş Anlaşmasının yürürlüğe girişinden sonra en geç beş yıl içinde, TPİM'nin işleyişinin bir değerlendirmesini yapacaktır. Bu değerlendirmenin sonuçları, Bakanlar Konferansı'na sunulacaktır. TPIO, kendisi tarafından belirlenecek aralıklarla veya Bakanlar Konferansı tarafından talep edildikçe, daha sonra da TPIM değerlendirmeleri yapabilir.

G. Uluslararası Ticaret Ortamındaki Gelişmelerin Gözden Geçirilmesi

Uluslararası ticaret ortamında çok taraflı ticaret sistemi üzerinde etki yapan gelişmeler de her yıl TPIO tarafından gözden geçirilecektir. DTÖ'nün başlıca faaliyetlerini anlatan ve ticaret sistemini etkileyen önemli politika konularını ele alan, Genel Müdür tarafından verilen bir yılık rapor bu gözden geçirme işine yardım edecektir.

KAYNAKÇA

European Commission (1998) *Technical Barriers to Trade.* Vol. 1, Subseries III, *Dismantling of Barriers, The Single Market Review*, Lüksemburg: Office for Official Publications of the European Communities (OOPEC).

Francois, J. (2001a) "Maximizing Benefits of the Trade Policy Review Mechanism for Developing Countries" B. Hoekman ve W. Martin (Der.) *Developing Countries and the WTO: A Pro-active Agenda içinde,* Oxford: Blackwell Publishers

Francois, J. (2001b) "Trade Policy Transparency and Investor Confidence: Some Implications for an Effective Trade Policy Review Mechanism" *Review of International Economics*, 9, ss. 303-316

Hoekman, B. (2002) "The WTO: Functions and Basic Principles" B. Hoekman, A. Mattoo ve P. English (Der.) *Development, Trade and the WTO: A Handbook*, Washington D.C.: The World Bank.

Laird, S. (1999) "The WTO's Trade Policy Review Mechanism – From Through the Looking Glass", *The World Economy*, 22, ss. 741-64.

Togan, S. (1995) "Trade Policy Review of the Republic of Turkey", *The World Economy Global Trade Policy*, S. Arndt and C. Milner (der.) Blackwell Publishers Ltd., Oxford.

Togan, S. (2005) "Turkey: Trade Policy Review", *The World Economy,* 28, ss. 1229-1262.

WTO (1999) Appraisel of the Operation of the Trade Policy Review Mechanism – Report to the Ministers (WTO document WT/MIN(99)/2, October 8)

WTO (2005) Second Appraisel of the Operation of the Trade Policy Review Mechanism – Report to the Ministers (WTO document WT/MIN(05)/1, September 21)

WTO (2007a) Trade Policy Review Body - Trade Policy Review Mechanism - Report of the Trade Policy Review Body for 2007 (WTO document WT/TPR/213 November 12)

WTO (2007b) Trade Policy Review - Report by the Secretariat – Turkey (WTO document WT/TPR/S/192, November 11)

DTÖ'YE KATILIM: SÜRECİN HEDEFLERİ Mİ DEĞİŞTİRİLİYOR?*

Simon J. EVENETT ve Carlos A. PRIMO BRAGA**

1. Giriş

On yıl önce kurulduğundan bugüne dek Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 20 yeni üye kabul etmiştir. Kamboçya (Kampuçya), ilk başvurduğu tarihten neredeyse 10 yıl sonra ve üyelik paketinin Cancun Bakanlar Konferansı'nda onaylanmasınının üzerinden bir yıldan biraz fazla zaman geçmesinin ardından 13 Ekim 2004'te DTÖ'nün 148. üyesi olmuştur. Kamboçya Nepal'in 23 Nisan 2004'te katılımından sonra DTÖ'ye katılan ikinci en az gelişmiş ülkedir (EAGÜ).

DTÖ'ye üye olmak için başvuruda bulunan ülkeler uzun ve karmaşık bir süreçle karşı karşıya kalmaktadırlar. Hala bekleyen bazı başvurular 1980'lerin sonuna (örnek olarak Cezayir) ve 1990'ların başına (Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan, Ukrayna'nın[1] başvuruları) dayanmaktadır. Başvuru yapan ülkelerin sıklıkla yerel kurumlarını ve politikalarını DTÖ kuralları (disiplinleri) ile uyumlu hale getirmek için kapsamlı reformları uygulamaları gerekmektedir. Pek çoğu eğitimli personelleri olmaması veya kurumsal ve mali kısıtlar nedeniyle katılım müzakerelerine etkin bir biçimde katılamamaktadır. Şu anda katılım sürecinde olan 30 hükümetin yaklaşık 3'te 1'i en az gelişmiş ülkelerdir (EAGÜ) [2].

Bu kaygılara rağmen, DTÖ'ye katılım için hala güçlü bir talep mevcuttur. Dahası, Çin ve yakın zamandaki Kamboçya deneyimlerinin ortaya koyduğu gibi, DTÖ'ye katılım ticaretin serbestleşmesi ve kapsamlı düzenleyici reformları desteklemek icin etkili bir vasıta olmaktadır. Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerin DTÖ'ye katılım süreci

---

* Bu makale Richard Newfarmer tarafından yayına hazırlanan *Trade, Doha and Development: A Window into the Issues* isimli ve 2005 tarihli Dünya Bankası yayınından izin alınarak çevrilmiştir. Bu metnin çevirisi İTKİB uzmanlarından **Özlem Çalışkan** tarafından yapılmıştır.

** Bu makale St. Gallen Üniversitesi'nde Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Kalkınma Profesörü ve Brookings Enstitüsü'nün Ekonomik Çalışmalar Programında kıdemli araştırmacı Simon J. Evenett ve Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Departmanında Kıdemlı Danışman olan Carlos A. Primo Braga tarafından yazılmıştır. U. Dadush, C. Fink, B. Hoekman, A. Hussain, P. Low, K. Lucenti, F. Maertens, W. Martin, P. Reichenmiller, P. Schuler, ve C. Tully tarafından yapılan yardım ve yorumlara teşekkürlerini belirtmektedirler.

[1] Bu makalenin yazılmasından daha sonra Suudi Arabistan ve Ukrayna ve Cape Verde de DTÖ üyesi olmuşlardır (Ç.N.)

[2] Vanuatu'nun katılımına ilişkin çalışma grubu çalışmalarını 2001 yılında tamalamıştır. Buna rağmen, Vanuatu kendi iç onay prosedürlerini henüz tamamlamamıştır. Eğer DTÖ katılım sürecine devam eden ülkeler ve gümrük alanlarına Vanuatu'yu dahil edecek olursak, toplam sayı 31'dir.

deneyimlerini tartışıyor ve mevcut DTÖ üyeleri ile aday ülkelerdeki politika yapıcılar için ne ifade ettiğini vurguluyoruz[3] .

2. Ülkeler Neden DTÖ'ye Katılıyorlar?

DTÖ'ye katılmak isteyen ülkelerin politika yapımcıları bunun için bir dizi ekonomik, hukuki ve siyasi neden sıralamaktadırlar. Bazıları için amaç ülkelerini dünya ekonomisine daha fazla entegre etmektir. Beklenti DTÖ üyeliğinin beraberinde getirebileceği yabanci pazarlara daha öngörülebilir şekilde bir girişin daha fazla ihracat yaratmasıdır. Diğer bir ekonomik sebep ise daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmektir ve daha genel olarak DTÖ üyeliğini uluslararası iş dünyası tarafından kabul edilmiş olmanın bir onayı olarak kullanmaktır. Kurala dayalı bir sisteme dahil olmanın ve DTÖ anlaşmazlıkların halli sürecini kullanmanın yasal avantajları da sıklıkla belirtilmektedir. Pek çok ülke DTÖ'ye politik sebeplerle katılmaktadırlar. Örnek olarak geçiş dönemi ekonomilerinin sıklıkla DTÖ üyeliğini piyasa ekonomilerin uluslararası toplumuna katılma taahhütlerini işaret eden bir araç olarak görmektedirler.

Bu sebepler ile ekonomik araştırmalarda tanımlanan DTÖ'ye katılımın olası faydaları arasında, özellikle ihracat ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı artırmak açısından, bazı paralellikler bulunmaktadır[4] . Ekonomistler katılan ülkenin pazarlarına yabancıların daha iyi erişiminden kaynaklanan, özellikle fiyat ve ithalatdaki çeşitlilik gibi faydalara işaret edeceklerdir. DTÖ üyeliği ulusal tarifeleri bağlamak, ithalattaki kotaları kaldırmayı taahhüt etmek ve diğer devlet önlemlerinde reform yapmak vasıtasıyla katılmakta olan ülkenin politikalarının kredibilitesini artırabilir ve böylece özel sektörün karşı karşıya kaldığı belirsizliği azaltır. Aynı zamanda ulusal iş ortamınının önemli unsurlarını geliştirebilir ve bunun da ölçülebilir yerel getirileri vardır.

3. DTÖ Katılım Sürecinin Gerçekleri

1995'den bugüne kadar DTÖ'ye katılmış olan 20 üye, ve şu anda katılmayı bekleyen 30 ülke ve gümrük alanının deneyimleri DTÖ katılım süreci hakkında bilinenlerin

[3] Bu makale boyunca gelişmekte olan ülkeleri, Dünya Bankası tanımlarına göre, düşük- ve orta gelire sahip ekonomileri kapsayacak şekilde tanımlıyoruz. Buna karşın, DTÖ'deki gelişmekte olan ülke statüsü kendi seçimleri ile belirlenmektedir. Makalede kullanılan –ve DTÖ tarafından kabul edilen- bir diğer ülke grubu ise BM'in en az gelişmiş ülkeler (EAGÜ'ler) sınıflandırmasıdır.

[4] Bu bölümde verilen ve tavsiye edilen okumalar listesine ve referanslara bakınız.

çoğunun temelini oluşturmaktadır. Sürecin tüm yönleri kamuya açık bir şekilde belgelendirilmemiştir. Özellikle bir aday ve mevcut DTÖ üyeleri arasındaki pek çok ikili müzakere hakkında çok az şey bilinmektedir. Bu eksiklikler sebebiyle katılım süreci ile ilgili belirli bir gelenek ortaya çıkmıştır. Yakın zamanda yapılan araştırmalar bu geleneğin geçerliliğine ilişkin bir miktar ışık tutmaktadırlar. Bu çalışmaların temel bulguları aşağıda açıklanmaktadır[5] . Yine de okuyucular, özellikle de aday ülkelerdeki paydaşlar, DTÖ'ye katılım sürecindeki kilit adımların hala gizliliğini koruduğunu akıllarında bulundurmalıdırlar. Ayrıca ekonomik olmayan hususların süreci şekillendirmede önemli bir rolü olacağı da unutulmamalıdır [6].

Bir adayın DTÖ üyesi olabilmek için takip etmesi gereken yasal prosedürler çok iyi oluşturulmuştur. Bunlar en az 20 farklı adımı içermektedir[7] . Bunların en önemlileri, üyelik başvurusunun değerlendirilmesi için DTÖ üyeleri arasından bir Çalışma Grubu (Working Party) oluşturulması[8] , adayın dış ticaret rejimi hakkında bir 'memorandum' (mutabakat zaptı/belge) taslağı hazırlanması, mevcut DTÖ üyelerinin memorandum ile ilgili sorularına tatminkar cevapların verilmesi, her bir Çalışma Grubu üyesi ile ikili müzakerelerin tamamlanması, ve Katılım Protokolü'nün Çalışma Grubu üyeleri ve daha sonra da DTÖ Genel Konseyi veya Bakanlar Konferansı tarafından kabul edilmesidir.

Tüm bu süreç boyunca mevcut DTÖ üyelerinin taleplerini karşılamak konusundaki sorumluluk adaya aittir. Bu açıkça tek taraflı olan prosedür aşağıdaki algılamalara yol açmıştır:

• DTÖ'ye katılım süreci gittikçe daha maliyetli ve karmaşık olmaktadır ve tamamlamak daha uzun sure almaktadır.

• DTÖ'ye katılımın bedeli olarak, artık Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) veya DTÖ anlaşmalarından daha ileri taahhütler gerekmektedir.

• Katılım süreci aday ülkelerin özel durumlarını veya özel ve farklı muamele ihtiyaçlarını çok az dikkate almaktadır.

---

[5] Bu çalışmalar Kanada'nın Uluslararası Kalkınma Araştırma Merkezi (IDRC) tarafından finanse edilmiş olan '*DTÖ'ye katılım için hazırlanmak ve değerlendirmek*' başlıklı bir projenin parçasıdır.

[6] İran'ın, ilk kez 1996'da sunulan, katılım prosedürlerini başlatma ricası Amerika Birleşik Devletleri tarafından ticaret ile ilgisi olamayan sebeplerle 21 defa bloke edilmişti. Bu talep, sonunda DTÖ Genel Konseyi tarafından 26 Mayıs 2005'te kabul edilmiştir.

[7] Katılım sürecinin detayları için bakınız, WTO (1995, 2004a ve 2004b).

[8] DTÖ'nün herhangi bir mevcut üyesi yeni bir üyenin katılımını görüşmek üzere oluşturulan Çalışma Grubuna katılabilir.

Bu algılamaların ortaya çıkmasının arkasındaki temel sebep DTÖ'ye katılım prosedürlerinden ziyade katılım şartlarının çok iyi tanımlanmamış olmasıdır. Kurala dayalı bir organizasyon olmasına rağmen DTÖ'nün üyelik 'bedelini' yöneten kesin kurallarının bulunmaması paradoksal bir durumdur. Katılım sürecini kapsayan yasal enstrüman olan Marakeş Anlaşmasının XII. Maddesi, sadece yeni üyelerin 'üzerinde mutabık kalınacak şartlarla' DTÖ'ye katılabileceklerini ifade etmektedir. Bu yetersiz yol haritası hızlandırılmış, sorunsuz bir katılım veya uzatılmış, on yıl süren, ve problemli bir katılım için kapıyı ardına dek açık bırakmaktadır. Bunlardan ikincisi daha sık olmaktadır. DTÖ katılım sürecini tamamlamak için gereken süre geçen on yıl boyunca muntazam olarak artmıştır (Şekil 1). Son zamanlarda katılmış olan ülkelerin DTÖ'ye girişlerini müzakere etmeleri için neredeyse on yıl gerekmiştir[9] . Katılımın bedeli konusuna dönülecek olursa, katılan ülkeler tarafından yapılan kapsamlı iki taahhüt türü arasında ayrım yapmak önemlidir: doğrudan 'pazara giriş' ile ilgili olanlar ve 'kurallar'a ilişkin taahhütler.

Şekil 1 DTÖ'ye katılım sürecinin uzunluğu (ülkelerin DTÖ'ye katılım sırası ile)

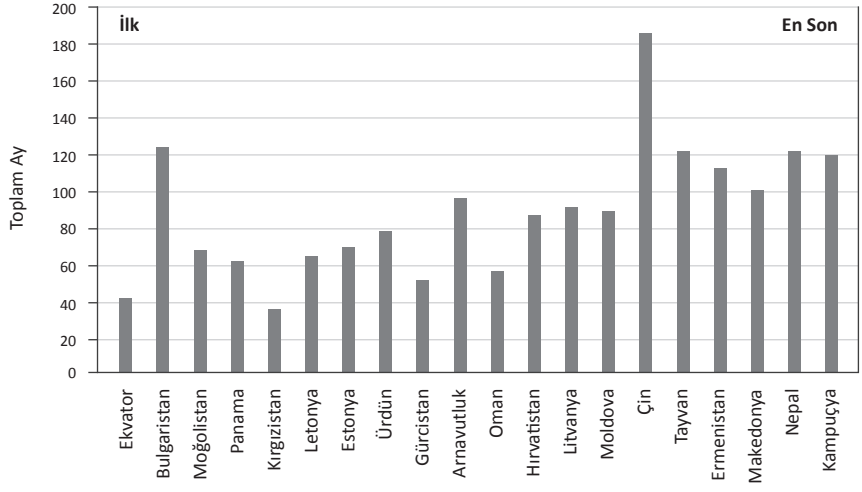

Kaynak: DTÖ (2004a) verilerinden yazarlar tarafından derlenmiştir.

[9] Eğer yeni DTÖ üyeleri için sadece Ticaret Memorandumu'nun teslim edilmesinden sürecin tamamlanmasına kadar geçen süre dikkate alınırsa, bu durumda gereken süre kabaca 5 yıla iner.

Şekil 2a DTÖ'ye en son katılan üyeler tarım ürünlerinde daha sıkı taahhütlerle karşılaşmakta (ülkelerin DTÖ'ye katılım sırası ile)

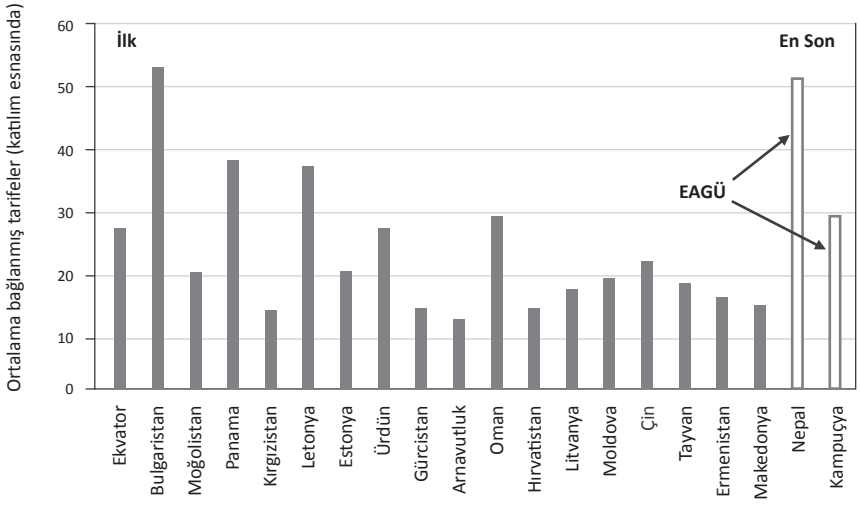

Kaynak: DTÖ (2004a) verilerinden yazarlar tarafından derlenmiştir.

Tarımsal ve tarımsal olmayan (örneğin sanayi) ürünleri için 'pazara giriş' konusunda - katılan ülkeler tarafından yapılan ödünler cinsinden ifade edilen- katılım fiyatının zaman içerisinde arttığı yönünde kesin kanıtlar mevcuttur. EAGÜ'lerin (En Az Gelişmiş Ülkelerin) katılımını (DTÖ'ye en son katılan iki ülkenin durumu) diğer katılım aşamasındaki gelişmekte olan ülkelerden ayırırsak, çok belirgin bir model ortaya çıkmaktadır (Şekil 2a ve 2b). Hem tarımsal hem de tarımsal olmayan ürünler için katılmakta olan ülkelere izin verilen ortalama tarife bağlama oranı zaman içerisinde gittikçe düşmüştür, ve bu şu anda gelişmekte olan ülkeler tarafından Uruguay Turunda kabûl edilen seviyelerin çok altındadır[10] . Bu nedenle ticari bir bakış açısı yönüyle, DTÖ'ye katılımın göreceli maliyeti Uruguay Turunda katılmış olan ülkeler tarafından yapılan taahhütlere göre yüksektir - ve zamanla artmaktadır.

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması kapsamında yapılan hizmetler alanındaki taahhütler konusunda ortaya çıkan tablo da benzer bir duruma işaret etmektedir. Ülkeler

[10] Aşağıdaki rakamlar faydalı kıyaslamalar sunmaktadır. Finger ve diğerlerine (1996) göre 26 düşük- ve orta gelire sahip ülkeden oluşan bir grubun tüm ticari mal ithalatları üzerindeki ortalama bağlı MFN tarife oranı yüzde 25.2 idi. Sanayi malları için karşılaştırılabilecek ortalama bağlı MFN tarife oranı ise yüzde 20 idi Anderson ve Martin (2005). 2001 yılına kadar tarımsal ithalat tarifelerinin ağırlıklı ortalaması gelişmekte olan ülkeler (DTÖ tanımına göre) için yüzde 48 ve EAGÜ'ler için ise yüzde 78 idi.

Şekil 2b ... imalat sanayii ürünlerindeki taahhütler

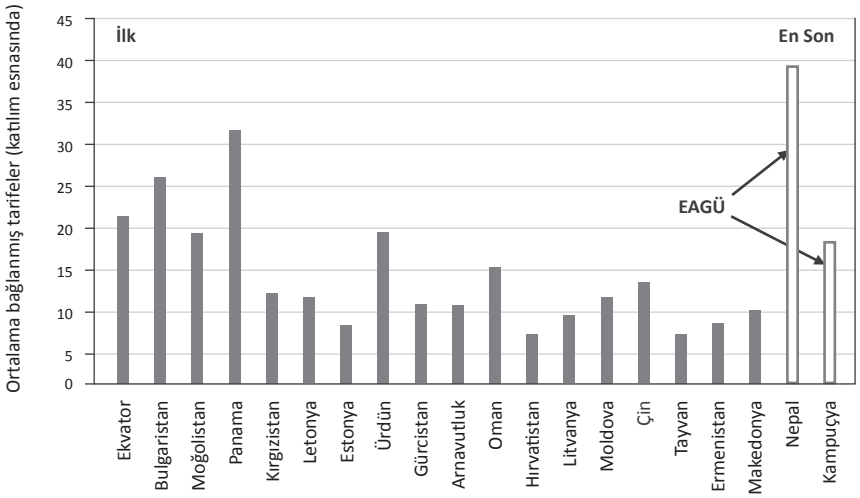

Kaynak: DTÖ (2004a) verilerinden yazarlar tarafından derlenmiştir.

tarafından DTÖ üyesi olabilmek için temsili bir fiyat olarak taahhüt edilen hizmetlerin alt sektörlerinin sayısını (DTÖ'nün sınıflandırma listesinde tanımlanan 160 adet arasından) ele aldığımızda, DTÖ'nün kurucu üyesi olan EAGÜ'lerin ortalama 20 alt sektörü taahhüt ettikleri görülür. Gelişme yolunda ve gelişmiş ülkeler kategorilerindeki DTÖ kurucu üyeleri için ortalamalar ise 44 ve 108 idi. Bunların tersine, 1995'ten beri katılmış olan tüm kategorilerdeki ülkeler ise ortalama 104 alt sektörde taahhütte bulunmuşlardır[11] . Bu rakam hizmetlerle ilgili katılım fiyatının ham bir göstergesidir çünkü taahhüdün gerek derinlik (örnek olarak, açık kısıtlamaların oranı) gerekse genişlik (hizmet şekilleri) boyutlarını kapsamamaktadır. Yine de DTÖ katılım sürecinden geçmiş olan ülkelerin aynı gelişmişlik seviyesindeki GATT âkit taraflarının Uruguay Turu müzakerelerinde (1986-94) taahhüt etmiş oldukları alt sektör sayısından çok daha fazla alt sektörde taahhütte bulunduklarını sergilemektedir [12].

[11] Uruguay Turu sırasında EAGÜ'lerin taahhüt etmiş oldukları ortalama 20 alt-sektöre karşılık, 1995'ten beri DTÖ'ye katılmış olan EAGÜ'ler olan Nepal ve Kamboçya, sırasıyla 76 ve 93 alt-sektörü taahhüt etmişlerdir. GATS'taki hizmetler taahhütleri hakkında daha detaylı bilgi için bakınız Marchetti (2004).

[12] Grynberg, Ognivtsev, ve Razzaque (2002) benzer bir sonuca varmıştır. Bulgularını şu şekilde özetlemektedirler: "En genel seviyede, DTÖ üyeleri maksimum 12 sektör arasından 6 sektörde bir çeşit taahhüt üstlenmişken, katılmakta olan ülkeler için karşılaştırmalı rakam 10'dur. 2-basamaklı seviyede, DTÖ üyelerinin taahhüt ettiği 17 sektöre karşılık katılan ülkeler 36 sektörde taahhüt altına girmiştir. Son olarak, en özel seviyede, katılmakta olan ülkelerin neredeyse iki buçuk kat daha fazla taahhüdü bulunmaktadır-42'ye karşılık 103. Katılım müzakereleri ülkelerin kişi başına milli gelir olarak yansıtılan ekonomik gelişmişlik seviyesi ile açıkça hiçbir ilişkisi olmayan taahhütleri üstlenmeleri ile sonuçlanmıştır." (sayfa vii).

Ülkelerin DTÖ'ye katılırken 'kurallar' konusunda yapmış oldukları taahhütlere dönecek olursak, tablo daha da karışıktır. Çin ve Tayvan dışındaki ülkeler geniş bir yelpazedeki devlet önlemlerine ilişkin ve bazıları açıkça ticaret ile ilgili olmayan yaklaşık 25 taahhüde imza atmışlardır. Örnek olarak, Bulgaristan iç piyasa fiyat kontrolleri, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, alkol üzerindeki özel tüketim vergileri, ve ticaret politikası ile ilgili olmayan pek çok başka önlemler konusunda taahhütte bulunmuştur.

Tartışmalı soru bu taahhütlerin Uruguay Turu esnasında kabul edilenlerden (DTÖ+ tahhütleri olarak adlandırılan) ileri gidip gitmediği veya bir katılım ülkesinin diğer DTÖ üyeleri için mevcut olan haklardan (DTÖ- taahhütleri olarak adlandırılan) vazgeçmesini gerektirip gerektirmediğidir. Bir katılım taahhüdünün mevcut bir DTÖ anlaşmasından ileri gidip gitmediği çoğunlukla ikincisinin (*DTÖ- taahhütleri*) nasıl yorumlandığına bağlıdır, ve böylece DTÖ+ taahhütlerinin boyutu konusundaki anlaşmazlığın yaygın olması şaşırtıcı olmamalıdır. Bazı DTÖ+ yükümlülükleri mevcut DTÖ üyeleri ile konsültasyon veya onlara rapor vermekten daha fazlasını içermeyebilir ve böylece kalkınma açısından çok sınırlı bir önemi vardır. Diğerleri daha temel konular olabilirler. Ürdün'ün eğer herhangi bir kanunun veya devlet uygulamasının uluslararası antlaşmalarla (yalnızca DTÖ anlaşmalarıyla değil) çeliştiği ortaya çıkarsa sonrakinin önceliği olacağı yönündeki taahhüdü buna örnektir. DTÖ- taahhütleri kolayca tanımlanabilir, örnek olarak Ekvator'un katılım tarihinden önce tüm sübvansiyonları kaldırma taahhüdü ve bunları daha sonra bir daha asla yürürlüğe koymama taahhüdü gibi. Çin'in DTÖ korunma hükümlerinden daha kolay uygulanabilen ithalatta 'ürüne-özel geçiş dönemi korunma önlemleri hükümlerini' kabul etmiş olması başka bir örnek teşkil etmektedir. DTÖ+ ve DTÖ- taahhütleri DTÖ üyelerini ayrıştırmakta ve çok katmanlı bir çok taraflı ticaret sistemi oluşmasına katkı yapmaktadır. Ayrıca, bu taahhütler sonucunda ortaya çıkabilecek kalkınma üzerine ters etkiler de başka bir endişe konusudur[13] .

Toparlarsak, katılım sürecinin pazara giriş taahhütleri açısından gittikçe daha talepkar olduğu yönünde kanıt mevcuttur. DTÖ'nün "Temmuz Paketi" (WTO 2004c) DTÖ katılım sürecinde yapılan geniş taahhütleri dikkate alarak Doha Turundaki pazara giriş görüşmelerinde yeni üyelere daha fazla esneklik tanınması gerektiğini ifade ederek bu kadarını kabul etmektedir. DTÖ+ veya DTÖ-taahhütlerinde trendlerin olup olmadığı

[13] GATT-döneminden DTÖ yıllarına gelindiğinde katılım sürecindeki sistemik değişikliğin bir diğer örneği de bir üyenin katılmakta olan bir üyeye GATT'ın tümünü veya taviz listelerini uygulamamasına izin veren uygulamama (nonapplication) hükmü ile alakalıdır. GATT yıllarında, bir âkit tarafı katılmakta olan taraf ile ikili müzakerelere başladıktan sonra bu hükmü uygulayamıyordu. DTÖ kuralları çerçevesinde ise bu hüküm ikili müzakereler başladıktan sonra bile başvurabilmektedir.

belli (kesin) değildir, fakat mevcut DTÖ kurallarının bunlara izin vermesi bir endişe kaynağıdır. Trendlere dair herhangi bir kanıt, yakın zamanda katılmış olan ülkelerin örneğindeki gibi bir olumsuz-seçim ihtimali göz önünde bulundurularak, dikkatli bir şekilde yorumlanmalıdır. Ne de olsa bu ülkelerin çoğunluğu büyük ölçüde tahrif edilmiş ticaret rejimlerine sahip geçiş dönemi ekonomileriydiler. DTÖ üyelerinin fazla taleplerinin sistematik bir eğilimden ziyade bu gerçeği yansıttığı savunulabilir.

4. Zorlu Aşk mı, Güç Oyunları mı?

Ancak kritik soru, yine de, DTÖ katılım bedelinin artıp artmadığı değildir, fakat DTÖ üyeliğinin kalkınma açısından etkisi dikkate alınınca bu fiyatın ödenmeye değer olup olmadığıdır. Eğer öyleyse, o zaman mevcut DTÖ üyeleri tarafından talep edilenler 'zorlu aşk' olarak karakterize edilebilir. Değilse, DTÖ katılım süreci mevcut DTÖ üyelerinin zayıf ekonomik partnerlerinden ticari fayda elde ettikleri tek-taraflı bir güç oyunu olarak görülebilir.

DTÖ'ye katılımın kalkınmaya etkisi düşünüldüğünde, iki önemli nokta akılda tutulmalıdır. Birincisi, DTÖ'ye katılımın kapsamlı bir değerlendirmesi katılım sonrası performansı pek çok metrik açıdan incelemelidir ve DTÖ'ye katılımın öncesinde ve sonrasında alınan devlet önlemlerini dikkate almalıdır. Şu anda, DTÖ'ye katılımın etkisini belirlemekte kullanmak için az sayıda katılım ülkesi beş veya daha fazla yıllık katılım sonrası veriye sahiptir, böylece mevcut olan kanıt kaçınılmaz olarak sınırlıdır. İkincisi, DTÖ'ye katılım üzerine yapılan ülkeye özgü çalışmaların çoğu Çin ile ilgilidir ve gerçek etkisinin değerlendirilmesi yerine Çin'in katılımının olası etkileri üzerine tahminler içermektedir.

Mevcut kanıtların çoğu DTÖ'ye katılımın ulusal ihracat ve ithalat üzerine etkisiyle ilgilenmektedir. Bu kanıt katılımın gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaret sistemine entegre olmasına gerçekten yardımcı olup olmadığını değerlendirmek için faydalıdır. Yakın zamanda, ticaret akışını ve DTÖ / GATT'ın bunu etkilemekteki rolü hakkındaki genel çalışmaları analiz eden iki ana literatür kolu gelişmiştir. Bir dizi makalede, Andrew Rose (2003 önde gelen bir örnektir) DTÖ / GATT üyeliğinin ticareti, ikili ticaretin 'standart gravite' modellerinde beklenen seviyelerin üzerine gerçekte çıkartıp çıkartmadığını incelenmiştir[14] . Aynı veriyi farklı bir yoldan inceleyen

[14] Bu modeldeki belirleyiciler iki ticaret ortağının milli gelirleri ve aralarındaki coğrafi mesafedir. Böyle analizlerde genellikle kullanılan diğer belirleyiciler iki ülkenin aynı dili ve ortak bir sınırı paylaşmalarının ve bölgesel ticaret anlaşmalarındaki üyeliklerinin etkisini yakalayabilmek için gösterge değişkenleri içermektedir.

Subramanian ve Wei (2003) GATT/ DTÖ üyeliğini sanayileşmiş ülkelerin ithalatlarında kaydadeğer artış ile ilişkilendirmiştir, ancak bunun aynısı gelişmekte olan ülkeler için söylenememektedir.

Katılmakta olan ülkelerdeki ihracatçıların ülkelerinin DTÖ'ye katılımın yarattığı farklı fırsatlara aynı şekilde tepki vermelerini beklemek için çok az sebep vardır – ki bu yukarıdaki iki analizde ima edilen bir varsayımdır. Son zamanlarda yapılan, DTÖ katılımın ülkeden-ülkeye ithalat ve ihracat üzerindeki etkilerine ilişkin tahminler, büyük ihtimalle her ülkenin deneyimi büyük oranda farklı olduğundan dolayı, büyük oranda farklılıklar göstermektedir [15]. Örnek olarak, ticaret-dışı politika belirleyicilerinin ticareti etkilerini çıkardıktan sonra Ekvator'un, 1996'da DTÖ'ye katılımının ardından, sanayi-ürünü ithalatı düşmüştür.

Ekvator'un DTÖ'ye katılımından sonraki yıllarda uygulanan tarife oranlarını tüm ürünler için arttırdığını dikkate aldığımızda bu şaşırtıcı bulguyu anlamak da kolaylaşır. Bu durum DTÖ tarife taahhütlerini fazlasıyla bağlamasına istinaden mümkün olan bir şeydir. Bu çalışmalar hakkındaki bir diğer problem de DTÖ'ye katılımın ulusal ticaret akımlarını etkilediği mekanizmaları aydınlatmamalarıdır. Örnek olarak; katılım geleneksel ihracatların mevcut pazarlara satışını mı artırmışdır, yoksa yeni pazarlara girişi mi desteklemiştir?

Ekvator ve Bulgaristan'ın sanayileşmiş Quad ülkelerine ihracatlarını inceleyen özel ürün grubuna yönelik çalışmalar DTÖ'ye katılımın yarattığı teşviklerin işe yarayıp yaramadığı konusuna bir miktar ışık tutmaktadır[16] . Kennett, Evenett ve Gage (2005)'e göre pazara girişin diğer belirleyicileri kontrol altına alındığında, yeni pazarlara uzun süreli ihracat yapılmasında DTÖ'ye katılımın bir yardımı olmamıştır. Buna karşın, mevcut yabancı pazarlara uzun süreli ürün satışının DTÖ'ye katılımın ardından arttığı tespit edilmiştir, bu da Bulgar ve Ekvatorlu ihracatçıların DTÖ'ye katılım ile yaratılan teşviklere olumlu tepki verdiklerini göstermektedir.

DTÖ'ye katılıma arz-yönlü mütevazi tepkiler potansiyel iki faktör nedeniyle olabilir. Birincisi, DTÖ'ye katılan ülkelerdeki ihracatçıların yabancı ülkelerde karşılaştıkları engeller katılımdan sonra çok az değişmiş olabilir. İkincisi, ihracatçılar yurtdışındaki gelişmiş pazara giriş olanaklarından habersiz veya faydalanamayacak durumda olabilirler. Bunun sebebi bir bilgi eksikliği olabilir, katılan ülkenin pahalı veya verimsiz

[15] Örnek olarak bakınız Kennett, Evenett, ve Gage (2005).

[16] Bu Kanada'ya, Avrupa Birliği üyelerine, Japonya'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne olan ihracattır. Uluslararası ticaret verilerindeki gecikmeler sebebiyle, 2004'te yalnızca Bulgaristan ve Ekvator kendileri hakkında katılım sonrası beş yıllık ticaret verisi mevcut bulunan orta-büyüklükte ve karaya sıkışmamış (denize açılımı olan) DTÖ'ye katılacak ülkelerdi. Bu sebeple bu ülkelerin seçimi tesadüfi değildir.

altyapısı olabilir veya yurtdışına mal göndermek konusundaki deneyimsizlik olabilir. Kısaca, DTÖ'ye katılmanın bir ülkenin ihracatlarını artırıp artırmadığı sadece katılımı takiben ortaya çıkması gereken pazara girişteki değişikliklere bağlı değildir (daha çok öngörülebilirlik şeklinde), fakat aynı zamanda aday ülkedeki hükümet ve şirketlerin attığı adımlara da bağlıdır.

Özetlemek gerekirse, DTÖ'ye katılmak isteyen ülkelerin büyük amaçlarını, bu ülkelere katılımdan sonra ne olduğuna dair mevcut ampirik kanıtlarla karşılaştırınca, aşikar bir uyuşmazlık bulunmaktadır. İlk bakışta garip gelse de, DTÖ'ye katılımın gerekleşmesinin üzerinden çok kısa bir süre geçtiği dikkate alınırsa bu çok da şaşırtıcı olmayabilir. Bu açık uyuşmazlık pek çok ülkeyi DTÖ üyeliğine başvurmaktan alıkoymamıştır. Buna ilaveten, DTÖ'ye katılımın şeffaflığı destekleyen ve ödemeler dengesi krizleri ile başa çıkacak iç politikaları güçlendiren reformları –ki bunlar gelişmekte olan ülkeler için önemli ek faydalardır- teşvik edeceğini akılda tutmak önemlidir[17] . Geçen 12 ay boyunca ülkelerin DTÖ'ye katılımdan en iyi şekilde nasıl faydalanabileceklerine dair daha fazla bilgi gün ışığına çıkmıştır, şimdi bu konuya dönüyoruz.

5. DTÖ'ye Katılımdan En İyi Şekilde Faydalanmak

Gelişmekte olan ülkeler katılım sürecinde kendilerini mevcut DTÖ üyelerinin merhametine kalmış gibi görmemelidirler. Gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri tarafından katılım öncesinde, esnasında ve sonrasında maliyetlerin faydaya oranını kalkınmayı destekleyen yönde zorlamak için kesin adımlar atılmıştır. Dahası pek çok fon veren kuruluş ve uluslararası kalkınma kuruluşları ticaretle ilgili kapasite ve uzmanlık geliştirmek için programlar sunmaktadırlar. Birincil hedef adayın kalkınma amaçlarını en iyi karşılayan ulusal ve uluslararası girişimlerin birleşimini seçmektir. Gelişmekte olan ülke deneyimlerine dayanan aşağıdaki yorumlar, bu hedef akılda tutularak sunulmaktadır [18].

DTÖ'ye katılım sürecinde mümkün olduğunca erken aşamada, DTÖ'den önce taahhütlerin bağlanmasının reformları nasıl ilerletebileceği ve ulusal önceliklerin elde edilmesine nasıl yardımcı olacağının tesbit edilmesi tercih edilir. Örnek olarak Kamboçya, tekstil, hazırgiyim ve turizmi reformdan faydalanacak sektörler olarak tespit etmiş ve müzakere önceliklerini buna göre belirlemişitir. Bu noktada hedeflerin belirlenmesi, ekonomik seçeneklerin analizi, ve müzakere önceliklerinin ve geri

[17] Örnek olarak bakınız Bacchetta ve Drabek (2002).

[18] Altı gelişmekte olan ülkenin DTÖ'ye katılım konusundaki deneyimlerini Evenett (2005a)'de bulabilirsiniz. Evenett (2005b), Kasım 2004'te Dünya Bankası – GTZ tarafından ortaklaşa düzenlenen bir çalıştayda bu konu üzerinde pek çok gelişmekte olan ülke katılımcısının yaptığı müdahaleleri özetlemektedir. Bakınız Zarcone, Fink, ve Primo Braga (2005).

çekilme pozisyonlarının formüle edilmesi gerekmektedir. Taahhütlerin bağlanması ithalatçılar, yabancı yatırımcılar ve düzenleyicilerin davranışını etkileyebilir. Farklı yasal taahhütlerin olası ekonomik ve sosyal etkisini bilmek katılmakta olan ülkenin hangi yasal taahhütlerin öncelikli olduğuna karar vermesine yardımcı olacaktır. Böyle bir akıl yürütme dış ticaret bakanlığının çalışma alanının epeyce ötesine giden meseleleri içerecektir ve ideal olarak ulusal hükümet DTÖ'ye katılım için uygun strateji hakkında kolektif bir yaklaşıma varmalıdır. Katılım dış ticaret bakanlığındaki sınırlı sayıdaki yetkili tarafından kontrol edilen teknokratik bir görüşme egzersizi olarak ele alınmamalıdır.

Aday ülkelerin atacağı önemli bir adım da DTÖ'ye katılım sürecinin neler içerdiği konusunda gerçekçi beklentiler oluşturmaktır. Adaylar sürecin en az beş yıl süreceğini beklemelidir. Bakanlık ve personel değişimi dikkate alınarak katılım girişimi için geniş bir hükümet, sivil toplum, ve özel sektör desteği gerekmektedir. Bu ancak DTÖ'ye katılımın maliyetleri, faydaları ve öncelikleri hakkında açık bir fikir sahibi olunması ve yaygın bir danışma ile mümkündür.

Son zamanlarda geçekleşen katılım deneyimine dayanarak, mevcut ve gelecekteki gelişme yolundaki ülke adayların tarımsal tarifelerinin ortalama olarak yüzde yirminin epeyce altında ve tarım dışı malların ise yüzde 10'un altında bağlaması bekleyebilirler. (En az gelişmiş ülkelere daha esnek bir muamele sergileniyormuş gibi görünüyor.) Bu pazara giriş taahhütlerinin ithalatla rekabet eden sektörlere olan etkileri de düşünülmelidir.

Adaylar yaklaşık 25 civarında kurallara ilişkin taahhüt imzalanmayı beklemelidirler, bunların bazılarının fikri mülkiyet haklarının korunması gibi hassas politikalar için etkileri olacaktır. Bu grup taahhütler için, aday ülke mevcut bir DTÖ üyesinden gelen bir teklifin neden kendi gelişme hedeflerine uygun olmadığını belgelemek ve göstermek konusundaki kapasitesini geliştirmelidir. Ulusal önceliklerin belirlenmesi yeterli değildir. Eğer esneklik korunacaksa diğer ülkelerin pazarlık önerilerine etkin bir şekilde cevap verebilmek önemlidir. Kurala ilişkin pahalı taahhütleri kabul etmek için baskı yapılırsa, adaylar uygulama maliyetlerini ortadan kaldırmak için en azından teknik yardım konusunda ısrar etmelidirler[19] .

DTÖ'ye katılım sürecinin geniş kapsamı, karmaşıklığı ve süresi göz önüne alındığında, katılmakta olan ülkeler katılım sürecinin her bir aşamasında gerekli olan farklı türdeki teknik yardımı belirleyen bir yol haritasını teknik destek sağlayıcıları ile işbirliği içerisinde geliştirmelidirler. Entegre Çerçeve (Integrated Framework) ile ilişkili tanı

[19] Belirli gelişme yolundaki ülkelerin bu yaklaşımı DTÖ'ye katılım müzakerelerinde başarıyla kullandıkları söylenmektedir.

araçları – ki bunlar örnek olarak Kamboçya için başarılı bir şekilde uygulanan ve şu anda da Etiyopya'nın katılımında kullanılmakta olan araçlar – ulusal ihtiyaçların kapsamlı bir değerlendirmesini sağlar. Bu bağlamda katılım sonrası uygulama ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesi önemlidir, çünkü buradaki hatalar özel sektörün DTÖ'ye katılım ile yaratılan ihracat fırsatlarından yararlanması kabiliyetini zayıflatır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki yetkililer yakın zamanda DTÖ'ye katılmış olan gelişmekte olan ülkelerdeki uzmanların deneyiminden faydalanmışlardır. Güney-Güney olarak adlandırılan bu türden öğrenim çok değerli olabilir. Örnek olarak Ürdün, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki DTÖ'ye katılmayı isteyen ülkelere uzmanlığını sunmaktadır.

Aday ülkelerden akıllı yetkililer, uluslararası danışmanların görev tanımlarına ilişkin taslağın hazırlanmasında aktif bir rol oynayarak ve bu danışmanların seçim sürecine katılarak aldıkları teknik desteğin değerini optimize etmeyi de denemektedirler. Çalıştayların ve uzmanların ziyaretlerinin ülkeye özel koşullara göre ayarlanmış olmasını ve takip çalışmalarını içermesini sağlamak da ayrıca önemlidir. Çalıştaylara doğru yetkililerin katılması sağlamak ve öğrenimin DTÖ'nün resmi dillerine yapılmasını sağlamak da olumlu katkı yapmaktadır.

6. Sonuca İlişkin Tespitler

Tamamlanmış olan DTÖ'ye ilk 20 katılım gerek mevcut DTÖ üyeleri gerekse adayların ilgisini çekmesini gerektirecek sistematik kaygılar doğurmuştur. Bunların birincisi DTÖ'ye katılımın artan bedeli yakın zamanda katılmış olan ülkelerin daha fazla yükümlülüklerinin ve daha az haklarının bulunduğu çok-katmanlı bir dünya ticaret sistemi yaratmaktadır. Bu konu son dönemlerdeki bazı adayların Doha Kalkınma Gündemi çerçevesindeki serbestleşme girişimlerinde farklı muamele görmeyi talep etmeleri şeklinde kendisini göstermektedir. Bazı gözlemciler adaylara hem kendi gelişmişlik seviyeleri ile hem de aynı gelişmişlik seviyesindeki mevcut DTÖ üyelerinin yükümlülükleri ile orantılı bir katılım bedeli ödeme yapmaları konusunda çağrıda bulunmaktadırlar[20] . Süreci gelişmişlik seviyesine göre ayarlama yapma ihtiyacı DTÖ üyeliği tarafından kısmi olarak kabul edilmiş ve DTÖ'nün Genel Konseyinin Aralık 2002'deki en az gelişmiş ülkelerin katılımı konulu rehberinde gösterilmiştir[21] . Buna rağmen, bugüne kadar eşitlik çağrıları, DTÖ üyeleri tarafından reddedilmiştir.

[20] Örnek olarak bakınız, Michalopoulos (2002) ile Kennett, Evenett, ve Gage (2005).

[21] Bu rehberler mecvut üyelere katılmakta olan EAGÜ'lerden mal ve hizmet ticaretinde ödünler isteme konusunda sınırlar getirmektedir. Bakınız WTO (2002).

Dünya ticaret sisteminin gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarını daha ciddiye alması gereken bir zamanda, katılım müzakereleri için gerekli olan zamanın uzaması ve DTÖ'ye katılım bedelinin açık bir yasal tanımının olmamasının yarattığı belirsizlik dikkate değer konulardır. Gelişmekte olan ülkenin yetkililerinin ve sivil toplumunun bir on yıl sürebilecek ve belirsiz ve ertelenmiş ödüllere karşılık oldukça karmaşıklık içeren bir sürece ilgilerini sürdürmelerinin beklenilmesinin makûl olup olmadığı sorulmalıdır. Uzayan müzakereler ticaret ve yatırım reformlarına karşı olanlara olumsuzlukları abartma ve katılım sürecine desteği göz ardı etme fırsatı vermektedir. Uzun vadeli bakış sahibi olamayan liderlerin getirisi on yıl içinde olamayabilecek bir katılım çabasını ciddi olarak desteklemeleri beklenemez. Ayrıca DTÖ'nün ülkelerin böyle uzun bir programa bağlı kalmalarını isteyen belki de tek uluslararası ekonomik kuruluş olduğunu da belirtmek gereklidir. Kalkınma ihtiyaçları ve DTÖ'ye katılım için başlangıçtaki desteği devam ettirme gerekliliği DTÖ'ye katılım sürecinin ve ilgili teknik desteğin tasarımı ve operasyonunu yönlendirmelidir. Bunun başarılamaması dünya ticaret sisteminde sayıları artmakta olan küskün katılımcılar grubu yaratma riskini doğurur. Bunlar doğal olarak daha ileri düzeyde ticaret reformu için de gönülsüz olacaklardır.

Son olarak DTÖ'ye katılım sürecinin ticaret reformunun siyasi ekonomisinde faydalı bir rol oynayabileceğini kabul etmek önemlidir. Katılımdan önce (ex ante) reform amaçlarını açıkça belirleyebilen hükümetler, iç reformları ilerletmek için çok taraflı sürecin etkisinden faydalanarak süreci kendi avantajalarına kullanmak için çok daha iyi bir pozisyondadırlar.

KAYNAKÇA

Anderson, Kym ve W. Martin (2005), "Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda." Yayınlanmamış Makale, Washington, DC: The World Bank.

Bacchetta, Marc ve Zdenek Drabek (2002), "Effects of WTO Accession on Policy-Making in Sovereign States: Preliminary lessons from the Recent Experience of Transition Countries." Staff Working Paper ERSD-2002-02, Cenevre: WTO.

Evenett, Simon J. (der.), (2005a), "Preparing for WTO Accession: Insights from Development Countries." Unpublished manuscript. Research project sponsored by the International Development Research Centre.

Evenett, Simon J. (2005b), "Summary of Participants' Remarks and Recommendations." Prepared after a Joint World Bank-GTZ workshop on WTO accession matters, Berlin, November 17-19, 2004. Unpublished manuscript. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ)

Finger, J. Michael, Melinda D. Ingco ve Ulrich Reincke (1996), *The Uruguay Round: Statistics on Tariff Concessions Given and Received.* Washington, DC: The World Bank.

Grynberg, Roman, Victor Ognivtsev ve Mohammad A. Razzaque (2002), "Paying the Price for Joining the WTO: A Comparative Assessment of Service Sector Commitments by WTO Members and Acceding Countries." *Economic Paper* 54, Londra: Commonwealth Secretariat.

Kennett, Maxine, Simon J. Evenett ve Jonathan Gage (2005), "Evaluating WTO Accessions: Legal and Economic Perspectives." Yayınlanmamış yazı, International Development Research Centre tarafından desteklenen araştırma projesi.

Marchetti, Juan A. (2004), "Developing Countries in the WTO Services Negotiations," Staff Working Paper ERSD-2004-06, Cenevre: WTO.

Michalopoulos, Constantine (2002), "WTO Accession." *In Development, Trade, and the WTO: A Handbook*, ed. Bernard M. Hoekman, Philip English, ve Aaditya Mattoo. Washington, DC: The World Bank.

Rose, Andrew (2003), "Which International Institutions Promote International Trade?" *CEPR Discussion Paper* no. 3764. Londra: Centre for Economic Policy Research. Ayrıca bkz.: http://www.cepr.org/pubs/dps/DP3764.asp.

Subramanian, Arvind ve Shang-Jin Wei (2003), "The WTO Promote Trade, Strongly But Unevenly." *IMF Working Paper* WP/03/185, Washington DC: IMF.

WTO (1995), "Accession to the World Trade Organization." WT/ACC/1. Cenevre.

WTO (2002), "Accession of Least Developed Countries." WT/COMTD/LDC/12. Cenevre.

WTO (2004a), "Technical Note on the Accession Process." WT/ACC/10/Rev. 2. Cenevre.

WTO 2004b), "Technical Note on the Accession Process: State of Play and Information on Current Accessions." WT/ACC/11/Rev. 4. Cenevre.

WTO (2004c), "Doha Work Programme." WT/L/579. Cenevre.

Zarcone, Fabrizio, Carsten Fink, ve Carlos A. Primo Braga (2005), "Technical Assistance and WTO Accession: Lessons from Experience." Prepared after a Joint World Bank-GTZ workshop on WTO accession matters, Berlin, Kasım 17-19, 2004. Draft manuscript.

OKUMA LİSTESİ

Bhattasali, Deepak, William Martin ve Li Shantong (der.), (2004), *China and the WTO: Accession,Policy Reform, and Poverty Reduction Strategy*. New York: The World Bank ve Oxford University Press.

Goldstein, Judith, Douglas Rivers ve Michael Tomz (2003) "How Does the Trade Regime Affect International Trade?" Unpublished paper, Department of Political Science, Stanford University.

Hamada, Koichi (2004), "China's Entry into the WTO and Its Impact on the Global Economic System." In *Doha and Beyond: The Future of the Multilateral Trading System*, ed. Mike Moore. Cambridge: Cambridge University Press.

Lissovolik, Bodgan ve Yaroslav Lissovolik (2004), "Russia and the WTO: The 'Gravity' of Outsider Status." *Working Paper* WP/04/159, Washington, DC: IMF

Rose, Andrew (2002), "Do WTO Members Have More Liberal Trade Policy?" *NBER Working Paper* 9347. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

Rose, Andrew (2004), "Do We Really Know That the WTO Increases Trade?" *American Economic Review* 94 (Mart), ss. 98-114.

DTÖ HUKUKU ve TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Tuğrul ARAT* ve Rifat ERTEN**

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı, bir çok ülke için ve özellikle Avrupa ve Uzak Doğu ülkeleri için yıkımla sonuçlanmıştır. Bu Savaş, daha yirmi yıl kadar önce biten Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan yeni savaşların önlenmesine ilişkin girişimlerin yetersiz ve başarısız olduğunu ve farklı bir anlayışın kabul edilmesi gereğinin bulunduğunu da ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, uluslararası işbirliğinin teminine yönelik olarak, sadece siyasî alanda değil, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda, hatta bilim ve eğitim alanında çaba gösterilmesi gerektiği kabul edilmiştir[1] . Birinci Dünya Savaşından sonra, dönemin ABD Başkanı *Wilson*, ticaretin serbestleştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve konuya ilişkin önerilerde bulunmuştur. *Wilson*'a göre, kurulacak yeni dünya düzeni, uluslararası pazarlara giriş konusunda garanti sağlamalı ve bu garantinin de uluslararası hukuk yaptırımları ile korunması öngörülmelidir. Başka bir ifadeyle, *Wilson*, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini ve uluslararası örgütlerin de uluslararası ticaret sistemi içinde etkin rol oynamasını istemektedir. Fakat, *Wilson*'un bu görüşleri, gerek ABD'de, gerek uluslararası alanda çok eleştirilmiş ve serbest ticaretin ulusal pazarları olumsuz etkileyeceği belirtilerek reddedilmiştir. *Wilson*'un düşünceleri, ancak bir savaş daha yaşandıktan sonra kabul edilmek durumunda kalmıştır [2].

Savaş galipleri, 1929 Ekonomik Krizinin arkasındaki nedenin, ulusal ekonomik düzenler arasındaki farklılıklar olduğunu; ulusal düzenlerin kendi amaçlarına öncelik verdiğini[3] ve uluslararası bir işbirliği olmadığından bu çoklu yapının dünya ekonomik düzenini bozduğunu ve sonuçta da, faşizme ve dünya savaşına neden olduğunu öne sürmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşının ve 1929 Ekonomik Krizinin de etkisiyle, savaş ve krizlerin tekrar çıkmasının engellenmesi, uluslararası barışın temin edilmesi ve

* Prof. Dr. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

** Yard. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Uluslararası Özel Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1 Pehle, J. W. (1946), "The Bretton Woods Institutions", *Yale Law Journal*, 55: 1127-1139, s. 1127.

2 Bunting, G. A. (1996), "GATT and the Evaluation of Global Trade System: A Historical Perspective", *St. John's Journal of Legal Commentary,* 11: 505-521, s. 513.

3 Gerçekten de Birinci Dünya Savaşından sonra devletler, kontrol edilemez ve gittikçe artan korumacılık politikaları gütmüşlerdir: ABD ve İngiliz politikalarından örnekler için bkz. Lacarte, J. A. (2005), "The Role of the Bretton Woods in Securing the Peace", *Studies in Transnational Legal Policy*, 37: 1-5, s. 1 vd.

devamlılığının sağlanması için, ekonomik alanda, malî istikrarsızlığı ortadan kaldırmak, yatırımları desteklemek, üretimi artırmak ve uluslararası ticareti tekrar başlatabilmek önemli hale gelmiştir[4] . Bu amaçla, konuyu uluslararası düzeyde ele alan örgütler kurularak, uluslararası yapılanma yolu tercih edilmiştir.

1944 yılının Temmuz ayında, *Bretton Woods*'da (*New Hampshire,* ABD) toplanan ve kırk dört ülke temsilcisinin katıldığı, Birleşmiş Milletler Uluslararası Para ve Maliye Konferansında, dünya ekonomisini düzenlenmek, yönlendirmek ve kurulacak Yeni Ekonomik Düzeni devamlı kılmak için neler yapılması gerektiği tartışılmıştır. Bu kapsamda, dünya ekonomik düzeninin yapıtaşları olarak üç uluslararası örgütün kurulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu örgütler şunlardır:

- Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund-IMF*);
- Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (*International Bank for Reconstruction and Development-IBRD*);
- Uluslararası Ticaret Örgütü (*International Trade Organization-ITO*).

İlk iki örgütün kuruluşu, söz konusu Konferans sonunda hazırlanan metinle imzaya açılmış olup; bu örgütler *Bretton Woods* kuruluşları olarak anılırlar. Örgütlerden ilkinin amacı, parasal politikaların uygulanmasında ve ödemeler dengesinde istikrar sağlamak; ikincisinin amacı ise, üretime dönük veya verimliliği destekleyen, reel ekonominin iyileşmesini sağlayan, (ekonomik ve sosyal alanlarda) yapısal değişim ve gelişimi gözeten etkinlikleri ve girişimleri, program ve projeler bazında desteklemek ve güçlendirmektir[5] . Söz konusu kuruluşlar, Birleşmiş Milletlerin uzman kuruluşu statüsündedirler.

Bretton Woods Konferansında, katılımcı ülkeler, uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve uluslararası ticarî ilişkilerin karşılıklı olarak artırılması hususunda, mümkün olan en kısa sürede anlaşacaklarını beyan ve kabul etmişlerdir[6].

---

[4] Bunting, 1996, s. 514; Steger, D. P. (2005), "Lessons from History: Trade and Peace", *Studies in Transnational Legal Policy,* 37: 12-17, s. 12.

[5] Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının kuruluş amacı, savaş nedeniyle yıkıma uğrayan ülkelerin, kalkınmaları için gerekli finansal desteği sağlamaktır. Bu nedenle, Örgütün, kuruluş yıllarında daha çok Avrupa ülkelerine yönelik faaliyette bulunduğunu belirtmek gerekir.

[6] Pehle, 1946, s. 1129.

2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)

Bretton Woods kuruluşları, uluslararası alandaki işbirliğini malî alanda ve yatırımlar konusunda düzenlemektedir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve disipline edilmesi amacıyla kurulacak Uluslararası Ticaret Örgütüne (UTÖ) ilişkin çalışmalar ise, ayrı bir süreçte karşımıza çıkmaktadır. 1945 yılında ABD, UTÖ'nün kurulmasına ilişkin bir taslak metin hazırlayarak BM'ye sunmuştur. BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi de, söz konusu taslağın tartışılması için konferans toplanmasına ve bu konferans için bir hazırlık komitesinin oluşturulmasına karar vermiştir. Taslak metinle ilgili sırasıyla Londra (1946), New York (1947), Cenevre (1947) ve Havana (1948) konferansları düzenlenmiştir. Bunlardan Cenevre Konferansının, önemli üç amacı bulunmaktadır: (1) Tarife indirimlerine ilişkin listeleri; (2) ticaretin genel prensiplerini içeren çok taraflı ticaret anlaşmasının, yani Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının (*General Agreement on Tariffs and Trade*) metni ile (3) UTÖ'nün kuruluş anlaşmasının taslak metnini hazırlamak[7] .

Cenevre Konferansının amaçlarından ilk ikisine ilişkin çalışmalar 1947 yılının sonuna doğru tamamlanmış ve uluslararası ticaretin gelişerek devam etmesi amacıyla, uluslararası ticaretin en önemli etkenlerinden olan tarifelerin belirlenmesi ve indirilmesine yönelik kurallar içeren GATT, 30 Ekim 1947 tarihinde 23 devlet tarafından imzalanmıştır [8]. Ancak, âkit devletler için bir çıkmaz söz konusuydu. UTÖ'ye ilişkin hazırlık çalışmaları tamamlanmadan, GATT ve tarife indirimleri nasıl yürürlüğe girecekti? Problem, geçici uygulama protokolüyle çözüldü. Protokol, GATT ve tarife indirimlerine ilişkin anlaşmaların 1 Ocak 1948 tarihinden itibaren geçici olarak yürürlüğe girmesini öngörüyordu. Daha sonra, UTÖ'nün kurulmasıyla birlikte, söz konusu anlaşmalarda gerekli değişikliklerin yapılabileceği düşünüldü. Protokol, 15 Kasım 1947 tarihinde sekiz devlet tarafından imzalandı [9].

1948 yılındaki Havana Konferansında, UTÖ'nün kuruluşuna ilişkin metin tamamlandı. Ancak, bu metin asla yürürlüğe giremedi. Çünkü ABD, metni kendi Kongresine onaylatamadı. Bu durum, metni kabul etmeyi, ancak kararlarını ABD'nin tutumuna göre belirlemeyi düşünen devletleri olumsuz etkiledi. Kısaca ifade etmek gerekirse, UTÖ, asla doğamadı ve *Bretton Woods* Konferansında dünya ekonomisine yön vermek

[7] Matsushita, M. ve T. J. Schoenbaum ve P. C. Mavroidis (2006), *The World Trade Organisation*, New York: Oxford University Press Inc., s. 2.

[8] Türkiye, GATT'ı, 21.12.1953 tarih ve 6202 sayılı Kanunla onaylamıştır: RG. 31.12.1953, S. 8597.

[9] Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 2.

üzere kurulması düşünülen üç sütundan biri eksik kaldı. Bu eksiği, aslında uluslararası bir organizasyon olması düşünülmeyen GATT'ın kendisi doldurdu[10] .

Başından beri, hep "geçici" bir anlaşma olarak değerlendirilen GATT, UTÖ'nün kurulmasından umudun kesilmesiyle birlikte, işlevi açısından yerleşiklik kazanmış; uzun yıllar genel kabul görerek, dünya ticaretinin serbestleşmesinin en önemli aracı olmuştur.

GATT'ın temel amacı, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde mesafe alınması ve uluslararası ticaretin değişik bir zihniyetle disipline edilmesidir. Bu kapsamda, ilk planda, tarife dışı engellerin kaldırılması ya da tarifeye dönüştürülmesi (tarifikasyon), tarifelerin karşılıklı olarak ve kademeli biçimde indirilmesi ve gümrük düzenlemelerinin uyumlaştırılması hedeflenmiştir.

GATT'ın, içeriği uygulamayla, özellikle de ikili ve çok taraflı müzakere ve mutabakatlarla doldurulabilecek çerçeve bir anlaşma olma özelliği; uluslararası plânda ticaretin yönetim ve yönlendirilmesinin kurumlaşmasına duyulan ihtiyaç ve devletlerin bu yöndeki iradeleri ile birleşince ortaya olağanüstü bir uluslararası fiilî kurumlaşma örneği çıkmıştır. Fiilî kurumlaşmayı özetle şu şekilde belirtebiliriz: GATT'ın, *Âkit Taraflar (contracting parties)* olarak bilinen ve taraf devletlerin ilgili bakanlarınca temsil edilen bir "*Genel Kurul*"u vardı. Âkit Tarafların toplanamadığı dönemlerde (ve yılda dokuz defa olağan olarak) toplanan *Temsilciler Konseyi* mevcut idi. Temsilciler Konseyinin altında, belirli konularda çalışmaları, teknik düzeyde ve sürekli olarak yürütmek üzere *Komiteler* oluşturulmuştu. Bunun yanında, incelenmesi belli bir zamanla kayıtlı olan ve sürekli çalışmaya elverişli olmayan sorunlar için *ad hoc komiteler* (örneğin, ani ödemeler dengesi sorunları için) kuruluyordu. Komitelerin yapısında, bazen de onlardan ayrı olarak çalışmak üzere *Çalışma Grupları* oluşturulabiliyordu. Ayrıca, Cenevre'de, bir *Sekreterya* ve nihayet, 1964 yılında, GATT yapısına ait kabul edilerek, ticaret konusunda bilgi alış-verişini sağlayan ve önerilerde bulunma görevini de yüklenmiş olan *Uluslararası Ticaret Merkezi* kurulmuştu.

GATT'ın, kurumsal bir yapıya hukuken kavuşmamış olmasına rağmen, başarılı olmasının nedenlerinden biri de, düzenli olarak yapılan iki ve çok taraflı müzakerelerdir. Müzakere ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilen tarife ve ticaret müzakereleri, GATT'ın etkili bir biçimde uygulanmasını ve oluşturulan ticaret sisteminin gelişmesini, yenilenmesini ve kapsamının genişlemesini sağlamıştır [11].

[10] Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 2.

[11] Müzakare Turları hakkında özet bilgi için bkz. "GATT trade rounds", <http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm#rounds>, (27.11.2008).

Bu önemli bir olaydır. Aslında hukuken kurulamayan bir örgütsel yapı, uluslararası ticaretin doğasının oluşturduğu şartların gereği ve üstelik de dünya devletlerinin, ticarî ilişkilerinin daha sağlıklı bir ortamda dünya halklarının refahına daha çok katkıda bulunacak biçimde gelişme göstermesini sağlama yönündeki kararlılığının sonucu olarak, devletler arası işbirliği ile fiilen oluşturulmuştur. Bu durum tedrici ve fakat çok dikkat çekici etkililikte bir gelişmeyle olmuştur.

Öte yandan, uluslararası ticaretin önde gelen aktörleri olan tacirler de, bu alanın içinde cereyan eden bireysel ticarî ilişkilerini, kendi iradeleriyle oluşturdukları yeni bir "milletlerarası ticaret hukukuna" (*lex mercatoria)*, adeta emanet etmişlerdir. Bu gelişme de, tedrici, ama çok etkili ve çok sağlam olarak gerçekleşmiş ve böylece uluslararası ticaret, devletlerin içe dönük, zaman zaman ulusal çıkarlar yönünde aşırılaşan bireysel iradelerinden kurtularak asıl ait olduğu ortama, uluslararası hukukî ortama kavuşma yolunda önemli bir adım atmıştır. *Lex mercatoria*[12] da, yine sivil toplumun, girişimcilerin, bireylerin kendi inisiyatifleriyle oluşturdukları meslekî örgütlerin gelişmesiyle, uluslararası hukukî ortamda kendi kurumsal güvencesini bulmuştur. Tabiî, bu gözlemlerimiz, sonuçlanan bir süreci değil, halen sürmekte olan şaşırtıcı bir gelişmeyi ortaya koymaktadır. Kısaca, uluslararası ticaret hukuku, sadece kamusal çerçevesinde değil, özel hukuk yanıyla da ulus-aşan bir düzeyde, kendi kurumlaşma sürecine girmiş bulunmaktadır.

Bu süreç ilerledikçe, uluslararası ticaret hukuku, kamu hukuku veçhesiyle, özel hukuk veçhesiyle, gelişecek, etki kazanacak, böylece "ulusal dış ticaret hukukları" da, aynı gelişim doğrultusunda, bu güçlü ve etkili uluslararası ticaret hukuku yapısına uyum sağlamak ihtiyacını gittikçe daha çok duyacak ve bu ihtiyacın gereğini zorunlu olarak yerine getirecektir (dış ticaret hukuklarının uluslararasılaşması)[13] . Aksi yönde davranan (uyumsuz) devletler, en azından uluslararası ticaret ilişkileri açısından yalnızlığa itilecek ve bu ilişkilerin ortaya çıkaracağı yarardan kendine düşen payı elde edemeyecektir.

---

[12] Uluslararası ticaret hukukunun özel hukuk veçhesi (uluslararası ticaret hukuku)'nin gelişmesi, kaynakları ve özellikle *lex mercatoria* konusunda bkz. Goode, R. ve H. Kronke ve E. McKendrick ve J. Wool (*as consultant on International Commercial Law and practice*) (2007), Transnational Commercial Law: Text, Cases and Materials, Oxford-New York: Oxford University Press., s. 4 vd., 25 vd., 38 vd.; ayrıca *lex mercatoria* hakkında bilgi için bkz. Oğuz, A. (2004), *Lex Mercatoria* (*Tarihçe, Kaynaklar, Tahkim Uygulamasındaki Yeri, Hukuk Teorisi İçerisindeki Yeri*), Ankara: Yetkin Yayınları; *lex mercatoria*'nın ortaçağda ilk içeriği ile oluşumu hakkında bkz. Telli, S. (1991), Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku ve Kurumlaşması, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, s. 26-32, karş. s. 32-33.

[13] Dış ticaret hukuklarının uluslararasılaşması için bkz. Arat, T. (2007), *Uluslararası/Dış Ticaret Hukuku-Dersi İçin Yardımcı Notlar,* Ankara: AÜHF, s. 19-20 (ancak, bu yayın salt öğrencilerin çalışmalarına yardımcı olma amacına yönelik olup, sınırlı dağıtıma ve telif hakkı sınırlamasına tâbidir).

3. Genel Olarak Dünya Ticaret Örgütü

3.1 DTÖ'nün kuruluşu

GATT, UTÖ'nün kurulamamasından doğan eksikliğine rağmen uzun yıllar fiilen başarılı sonuçlar elde etmiş olsa da, hukuken kurumlaşma ihtiyacı zaman zaman şiddetle duyulmuştur. GATT'ın bir tüzel kişiliğinin, organizasyon yapısının olmaması, "*geçici*" niteliğini devam ettiriyor olması, yetkisi ve hukukî statüsündeki belirsizlikler onun etkili işleyişini sınırlamış, özellikle âkit tarafların sistemle ilişkilerinde sorunlara yol açmıştır [14]. Bunun yanında, yeni ihtiyaçlar da kurumlaşmayı gerekli kılmaya başlamıştır. Uruguay Turunun henüz başındayken dahi, katılımcılar, önemli anlaşmaların, mevcut olandan daha iyi bir kurumsal yapıyı ve uyuşmazlık çözüm yöntemini gerektirdiğinin farkındaydı. Özellikle, yeni anlaşmaların yürürlüğe girmesinin ve GATT'a taraf tüm ülkeler için bağlayıcı olmasının nasıl sağlanacağı konuları üzerinde durulmuştur. Örneğin, Tokyo Turu sonundaki yeni anlaşmalar, sadece kabul eden GATT'a taraf ülkeler için bağlayıcı hale gelmiş ve birçok ülke bu ve bunun gibi problemlerin giderilmesini talep etmiştir.

Söz konusu sorunların üstesinden gelebilmek için, daha etkili bir uyuşmazlık çözümü mekanizmasına da sahip, BM organ ve kuruluşlarıyla işbirliği ilişkisi kurabilecek yeni bir organizasyonun meydana getirilmesine karar verilmiştir. İlk önce Çok Taraflı Ticaret Örgütü adı ile düşünülen organizasyon daha sonra Dünya Ticaret Örgütü (*World Trade Organization*) adını almıştır. Sonuçta kesin şeklini alan metin, geçiş anlaşmaları ile birlikte, GATT (1994) ve onunla ilgili diğer anlaşmaları, ayrıca Uruguay Turunda gerçekleşen anlaşma ve mutabakatları da DTÖ yapısı altında toplamıştır. DTÖ'nün kuruluşunu ve 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren faaliyetine başlamasını öngören anlaşmalar paketi, 15 Nisan 1994 tarihinde Marakeş'de (*Marrakesh*) imzaya açılmıştır[15] . Çok taraflı ticaret anlaşmaları bir paket halinde, DTÖ'nün Kuruluşuna İlişkin Marakeş Anlaşmasına (*Marrakesh Agreement Establishing the Word Trade Organization*) eklenmiştir. Bu yönteme göre, Kuruluş Anlaşmasını imzalayan devlet, Kuruluş Anlaşmasının ayrılmaz parçası kabul edilen Ek 1, 2 ve 3'de yer alan Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarının hükümleri ile bağlı hale gelmektedir (Kuruluş Anlaşması m. II/2).

---

[14] Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 3.

[15] Metin için bkz. RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer).

Uruguay Turunda, uluslararası ticaretin çok çeşitli veçheleri ele alınmıştır. Öncelikle, hizmetler ve ticaretle bağlantılı fikrî haklar, doğrudan yatırım konuları da yeni düzenlemelerin çerçevesine dâhil edilerek çok taraflı ticaret sisteminin kapsamı genişletilmiştir. Ayrıca, tarım ürünleri ticareti de, ilk dönemin olumsuz tecrübeleri ışığında yeniden düzenlenmiştir. Bunun yanında, çok önemli bir gelişme, yaklaşık elli yıllık bir gecikmeyle de olsa, uluslararası ticaretin yönlendirilmesi ve yönetilmesi hareketinin artık uluslararası platformda kurumsal yapısına kavuşmuş olmasıdır. Uruguay Turunun önemli etkinlikleri arasında ikisi daha burada zikre değer. Bunlar, ticaret politikalarını gözden geçirme mekanizmasına ilişkin yeni bir düzenleme yapılmış olması ile uyuşmazlıkların çözümü konusunun önemli bir biçimde gözden geçirilmiş olmasıdır.

3.2 DTÖ'nün yapısı ve fonksiyonları

DTÖ'nün faaliyet alanı ve işlevleri Kuruluş Anlaşmasının II ve III. maddelerinde sayılmıştır. Burada, öncelikle, DTÖ'nün genel işlevinin, Kuruluş Anlaşmasının ekinde yer alan anlaşmalara ve onlara dayalı diğer hukukî düzenleme araçlarına ilişkin konularda üyeleri arasındaki ticarî ilişkilerin yönetilip yönlendirilmesi için ortak bir kurumsal çerçeve sağlamak olduğu belirtilmiştir (Kuruluş Anlaşması m. II/1). Bu fonksiyon bağlamında, DTÖ, özellikle, Kuruluş Anlaşması ile ekinde yer alan Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarının uygulanmasını koordine edecek ve denetleyecektir. Çoklu Ticaret Anlaşmalarının işlerliğini sağlamak için de gerekli çerçeveyi oluşturacaktır[16] .

Genel görevinin yanında, Kuruluşun beş özel görevi bulunmaktadır (Kuruluş Anlaşması m. III):

(1) DTÖ, Kuruluş Anlaşması ile Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarının uygulanmasını, yönetilmesini, işlemesini ve hedeflerinin daha da ileriye götürülmesini kolaylaştıracak; çoklu ticaret anlaşmalarının ise uygulanması, yönetilmesi ve işlemesi için gerekli çerçeveyi sağlayacaktır.

(2) DTÖ, Kuruluş Anlaşması ekinde yer alan anlaşmalar çerçevesinde öngörülen çok taraflı ticaret ilişkileri ve yapılacak anlaşmalar konusunda üye devlet temsilcilerinin katılacağı tartışma ve görüşme ortamını hazırlayarak müzakere zemini oluşturacaktır.

---

[16] DTÖ'nün işlevleri konusunda bkz. Van den Bossche, P. (2005), *The Law and Policy of the World Trade Organization-Text, Cases and Materials*, Cambridge: University Press, s. 88 vd.

(3) DTÖ, Kuruluş Anlaşmasının 2 no'lu ekinde yer alan Uyuşmazlıkların Çözümünün Kural ve Yöntemleri Hakkında Mutabakat Metnini[17] uygulayacak, bu metnin belirlediği *panel mekanizmasını* yönetecektir.

(4) DTÖ, Kuruluş Anlaşmasının 3 no'lu ekinde yer alan Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizmasını işletecektir.

(5) DTÖ, küresel ekonomik politika oluşturma sürecinde daha geniş çaplı bir uyumu gerçekleştirme düşüncesiyle, IMF, Dünya Bankası ve Bankanın bağlı kuruluşları ile uygun düştüğü ölçüde işbirliğinde bulunacaktır.

Bu işlevlerin yanında, DTÖ'nün, gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaret sistemine entegre olmalarını mümkün kılmak için, bu ülkelere teknik yardım sağlama görevini de yüklenmiş olduğunu unutmamak gerekir [18].

DTÖ, etkinlikleri ile ilgili olarak tüzel kişiliğe ve ehliyete sahip uluslararası bir örgüttür. Ayrıca, işlevleriyle ilgili olarak, Örgütün ve çalışanlarının dokunulmazlıkları ve imtiyazları bulunmaktadır (Kuruluş Anlaşması m. I, VIII).

DTÖ'nün iki üst organı vardır: Bakanlar Konferansı (*Ministrial Conference*) ve Genel Konsey (*General Council*). Bakanlar Konferansı, üye ülkelerin temsilcilerinden oluşur ve en az iki yılda bir toplanır. Örgütün, en yüksek ve yetkili karar alma organıdır. DTÖ Kuruluş Anlaşması ve ekinde yer alan Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları kapsamındaki tüm konular hakkında karar alma yetkisine sahiptir (Kuruluş Anlaşması m. IV/1). Genel Konsey ise, Bakanlar Konferansının toplanmadığı dönemde, onun işlevlerini yerine getirir. Üye ülkelerin daimî temsilcilerinden[19] oluşan bu organ gerektiğinde toplanmaktadır. Genel Konsey, aynı zamanda, Uyuşmazlıkların Çözümü Organı (Kuruluş Anlaşması m. IV/3) ve Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı (Kuruluş Anlaşması m. IV/4) olma görevlerini de yürütmektedir.

Belirtilen organlar dışında, DTÖ'nün, konseyleri, komiteleri ve yardımcı organları da bulunmaktadır. Kuruluş Anlaşması, bu organlardan kurulması zorunlu olanları kendisi sayarken[20] , diğer organlar Anlaşmanın verdiği yetki kapsamında yetkili organlar tarafından kurulmuşlardır.

---

[17] Resmî Gazete çevirisinde "anlaşmazlıkların halli" ifadesi kullanılmıştır. Biz, "uyuşmazlıkların çözümü" deyimini tercih ediyoruz; ancak buna rağmen, Resmî Gazete yollamalarında, resmî terminolojiyi kullanmak ihtiyacını yer yer duymuş bulunuyoruz.

[18] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 88-89 vd.

[19] İlke olarak, üye ülkeler, Cenevre'de mukim, birer daimî temsilciyi DTÖ nezdinde akredite etmek durumundadır.

[20] Örneğin, Konseyler, Kuruluş Anlaşması m. IV/5, oluşturulması gereken komiteler m. IV/7'de belirtilmiştir.

Cenevre'de bir Sekreteryası olan DTÖ'yü Genel Müdür (*General Director*) temsil eder. Genel Müdür, Bakanlar Konferansı tarafından atanır ve yetkileri belirlenir. Genel Müdüre veya Sekreterya çalışanlarına, görevleri dolayısıyla üye devletler müdahalede bulunamazlar ve bunlar uluslararası görevli olarak görevlerini ifa ederler (Kuruluş Anlaşması m. VIII/3, 4).

4. DTÖ Hukukunun Kaynakları

4.1 DTÖ Kuruluş Anlaşması, Ekli Anlaşmalar ve diğer düzenlemeler

4.1.1 Ön açıklamalar

Kuruluş Anlaşması, bir örgüt anlaşması olmakla birlikte, esasa ve usule ilişkin önemli bir "çerçeve anlaşma" görünümü taşımaktadır. Kurucu Anlaşma ve ekleri DTÖ hukukunun temel metinlerini oluşturmakta olup, kısaca "*DTÖ Anlaşmaları*" olarak da bilinmektedir. Ancak, DTÖ Anlaşması ve eklerinin, imzalandığı yer ve atılan imzaların "Uruguay Turu"nu sonuçlandıran özelliği de göz önünde tutulmalıdır. Nitekim, bu bağlamda öne çıkan bir metin ihmal edilmemelidir. Bu metin, Uruguay Turunun tüm sonuçlarını içine alan Son Senet'dir. Son Senet, Marakeş'de imzalanan temel metindir (15 Nisan 1994). İşte bu nedenle, DTÖ Kuruluş Anlaşması ve ekinde yer alan tüm metinlere işaret edilmek istendiği zaman "Marakeş Anlaşması"[21] adı da kullanılmaktadır. Kuruluş Anlaşmasının eklerinde yer alan anlaşmalar dört grupta toplanmıştır. Her grup, bir ekin içeriğini oluşturmaktadır. Öte yandan ilk üç ekte yer alan anlaşmalar (Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları) ile dördüncü ekte yer alan anlaşmalar (Çoklu Ticaret Anlaşmaları) arasındaki önemli bir farka dikkat çekmek gerekir.

Marakeş Son Senedinin 4. maddesi ve Kuruluş Anlaşmasının II. maddesi uyarınca, Kuruluş Anlaşmasının ilk üç ekinde yer alan Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları, Kuruluş Anlaşmasının bütünleyici parçasıdır. Dolayısıyla, Kuruluş Anlaşmasını imzalayan devletler için, Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarının tamamı bağlayıcıdır. Bir başka deyişle, Kuruluş Anlaşmasına taraf olan devlet için, anlaşmanın ilk üç ekinde yer alan anlaşmalara "rezerv koyma" imkânı yoktur. Buna karşılık, dördüncü ekte yer alan Çoklu Ticaret Anlaşmalarına (*Plurilateral*) taraf olma zorunluluğu yoktur. Bu anlaşmalar, ancak imzalayan devletleri bağlayıcıdır. Nitekim, Türkiye, Çoklu Ticaret Anlaşmalarını imzalamamıştır.

[21] Uzun isim olarak, "Dünya Ticaret Örgütünü Kuran Marakeş Anlaşması": Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 44.

Genel çerçevede bir noktaya daha değinmek yararlı olabilir. Kuruluş Anlaşmasının XVI/3. maddesine göre, Kuruluş Anlaşmasının bir hükmü ile, Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarında yer alan herhangi bir hüküm arasında bir ihtilâf[22] doğarsa, Kuruluş Anlaşması hükmü, uygulanma önceliğine sahip olacaktır[23] .

Hemen belirtelim ki, DTÖ Anlaşmasının ilk üç ekinde yer alan Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarının önemli bir kısmı, GATT 1947 döneminde, "âkit taraflar" arasında gerçekleştirilen müzakereler sonucunda varılan mutabakatların ve hattâ yapılan anlaşmaların tâdilen konsolidasyonundan ibarettir. Bazı anlaşmalar ise, bu gözlemin dışında kalmaktadır ve dünya ticaretine, özellikle de uluslararası ticaretin uluslararası düzeyde hukuken düzenlenmesine önemli yenilikler getirmektedir. Aşağıdaki açıklamalar da daha çok bu farklılığı taşıyan Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarına ayrılmıştır. Dördüncü ekin konusunu oluşturan Çoklu Ticaret Anlaşmaları hakkında ise kısa bilgi verilmekle yetinilecektir.

4.1.2 Mal Ticareti Hakkında Çok Taraflı Anlaşmalar

Kuruluş Anlaşmasının 1 no'lu ekinin (A) bölümünde, mal ticaretine ilişkin çok taraflı anlaşmalar yer almaktadır. Bunlar, "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994" (GATT 1994), "Tarım Anlaşması", "Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Uygulama Anlaşması", "Tekstil ve Giyim Anlaşması"[24] , "Ticarette Teknik Engeller Anlaşması", "Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması", "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994'ün VI'ncı Maddesinin Tatbikine İlişkin Anlaşma", "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994'ün VII'nci Maddesinin Tatbikine İlişkin Anlaşma", "Sevköncesi İnceleme Anlaşması", "Menşe Kuralları Anlaşması", "İthalat Lisansları Anlaşması", "Sübvansiyonlar ve Telâfi Edici Tedbirler Anlaşması" ve "Koruma Tedbirleri Anlaşması"dır. Bunlardan yenilik getiren ve en dikkat çekici olanları hakkında bazı kısa açıklamalar yapmak yararlı olabilecektir.

---

[22] Buradaki "ihtilâf", hukuk kurallarının veya kanunların aynı olaya, aynı anda uygulanması bakımından kendini gösteren uyuşmazlıktır: ("kanunlar ihtilâfı" bu tür ihtilâfların üst kavramıdır).

[23] *In the event of a conflict between a provision of this Agreement and a provision of any of the Multilateral Trade Agreements, the provision of this Agreement shall prevail to the extent of the conflict*.

[24] Tekstil ve Giyim Anlaşması, 9. maddesine göre, GATT 1994'ün yürürlüğe girdiği tarihten sonraki 121. ayın ilk günü yürürlükten kalkacaktır. Anlaşmanın konusuna giren hususlar bu tarihten itibaren GATT 1994 tarafından düzenlenecektir. Söz konusu hüküm uyarınca Tekstil ve Giyim Anlaşması 1 Ocak 2005 tarihi itibariyle sona ermiş olup; tekstil ve giyim konusundaki hususlar artık GATT 1994 çerçevesinde ele alınmaktadır: Bkz. <http://www.wto.org/english/tratop_e/texti_e/texti_e.htm>, (27.11.2008).

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994:

Bu anlaşma yeni bir metindir; mal ticaretinin temel kurallarını belirlemektedir. Ancak, yukarıdaki ifade yanıltmamalıdır. GATT 1994, birden çok metni içine alan bir yapıdadır. DTÖ Anlaşmasının II/4. maddesi GATT 1994'ün, GATT 1947'den hukuken ayrı bir anlaşma olduğunu açıkça belirtmektedir.

Hemen vurgulanmalıdır ki, GATT 1947, artık yürürlükte değildir. GATT 1994 ise, başlıca şu metinlerden oluşmaktadır: GATT 1947'nin yürürlükteki son hali[25] ; GATT 1947 metni çerçevesinde, zamanında, -âkit taraflarca- mutabakata bağlanarak yürürlüğe konmuş bulunan "ek" düzenlemeler[26] ; Uruguay Turu sırasında mutabakata varılmış bulunan ve GATT 1994 kurallarını açıklayan Mutabakat Metinleri ve GATT 1994'e ek Marakeş Protokolü.

Bu haliyle GATT 1994 bütünlük taşıyan bir metin olmaktan hayli uzak görünmektedir; adetâ, değişik metinlerden oluşan bir derlemeyi andırmaktadır. Resmî bir konsolidasyon çalışmasıyla tamamlanmadıkça, metnin zaman zaman karışıklığa meydan vermesi kaçınılmazdır.

GATT 1994, genellikle GATT 1947'nin yaptığı gibi, mal ticaretine ilişkin temel ilkeleri ve taraf devletlerin uyması gereken davranış kurallarını belirlemektedir. Ancak, söz konusu ilke ve kurallar "GATT sistemi"ni belirleyici esaslar olma özelliği taşıdığından, diğer DTÖ düzenlemeleri bakımından da genel bir geçerliğe sahiptir.

Öte yandan, GATT 1994'ün diğer bazı hükümlerinde, GATT'ın ilkeleri açısından öngörülen istisnalar belirtilmektedir. Nihayet, bazı hükümler de anlaşmanın uygulanmasında önem taşıyan kavram ve modaliteleri açıklığa kavuşturmaktadır.

Bu kısa bilgiyi sonuçlandırırken bir noktanın altı çizilmelidir: GATT 1994 ile, DTÖ Kuruluş Anlaşmasının yine 1 no'lu ekinin (A) bölümünde yer alan diğer bütün anlaşmalar arasında mal ticareti bakımından ileri düzeyde bir irtibatın bulunması tabiidir. Bu

---

[25] Geçici Uygulama Protokolü hariç.

[26] Bunlar;
- Tarife tavizleri ile ilgili protokoller ve onay belgeleri;
- Katılım Protokolleri;
- GATT 1947'nin XXV. maddesi uyarınca verilmiş olup, DTÖ Kuruluş Anlaşması yürürlüğe girdiğinde hâlâ geçerli olan aykırılık (feragat) kararları;
- GATT 1947'nin âkit taraflarının aldığı diğer kararlardır.

anlaşmalar hem bir sistemi bütünlemektedir, hem de hepsi aynı temel anlaşmanın, yani DTÖ Kuruluş Anlaşmasının bütünleyici parçasıdır. Ancak, bu anlaşmalar arasında bir tanesinden ayrıca söz etmek gerekmektedir; anılan anlaşma "Koruma Tedbirleri Anlaşması"dır. GATT 1994 ile Koruma Tedbirleri Anlaşması arasında çok özel ve yakın bir ilişki vardır; çünkü, Koruma Tedbirleri Anlaşmasında yer alan istisnaî tedbirler, GATT 1994'de yer alan birçok hükmün (ilkeler) uygulanmasında etkili olabilecektir. Bu bakımdan, örneğin ve özellikle, GATT 1994'ün XIX. maddesi (ki, GATT'ın uygulanmasında istisnaî etki meydana getirebilecek olan birtakım koruma tedbirlerine ilişkin hükümlere yer vermektedir) ile Koruma Tedbirleri Anlaşmasının arasındaki bağ olağanüstü sıkılık göstermektedir. Nitekim, DTÖ'nün panel prosedüründe artık çok önemli bir yeri olan Temyiz Organı'nın (Temyiz Organı)[27], Argentina-Footwear (EC) olayında, GATT 1994'ün XIX. maddesi ile Koruma Önlemleri Anlaşmasının, öncelikle, birlikte dikkate alınması gereğini dile getirmesi, iki metin arasındaki bu sıkı bağa dayanmaktadır [28]. Karara göre, söz konusu iki anlaşma, birlikte değerlendirilmesi lüzumlu hakların ve bu hakların uygulanmasını belirleyici kuralların bölünmez biçimde oluşturduğu bütünü temsil etmektedir; dolayısıyla, bu iki anlaşma öncelikle böyle bir bütün olarak göz önünde tutulmalıdır[29] .

Tarım Anlaşması:

Bilindiği üzere, GATT 1947, kapsamına tarım ürünlerini de almasına rağmen, tanınan istisnaların, taraf ülkelerin uygulamadan kaçınmasını mümkün kılması nedeniyle, bu alanda başarılı bir sonuç elde edilememiştir. Bu nedenle, Uruguay Turunda konuya önem verilmiştir; hattâ, özellikle ABD ile AB arasında da tartışmaların yoğunlaştığı çalışmaların yapıldığı gözlenmiştir. Sonuçta, tarım ürünleri ticaretini DTÖ (GATT) sisteminin içine tam olarak almayı gözeten, özellikle tarifikasyonu bu alanda da uygulanması gereken ilke haline getiren, böylece ticaretin serbestleştirilmesini, destek-teşvik sistemlerinin rasyonelleştirilmesini ve saydamlık ilkesinin bu alana teşmilini hedefleyen yeni bir anlaşma gerçekleştirilmiştir. Ancak, tarım ürünleri konusundaki reformun, yavaş ve sancılı bir şekilde geliştiğini belirtmek gerekir[30] .

---

[27] İngilizce metinde "Appellate Body" adıyla anılmakta olan bu merci, Mutabakat Metninin Resmî Gazetede (25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 313 vd.) yayımlanan Türkçesinde "Daimî Temyiz Organı" olarak adlandırılmaktadır. Türkçe terminoloji açısından, resmî yargı ile karışıklığa meydan vermemek amacıyla, söz konusu otoriteyi "Sürekli İtiraz Mercii" olarak adlandırmayı uygun görüyoruz. Metinde yerine göre bazen "Sürekli İtiraz Mercii", bazen "İtiraz Mercii" olarak işaret edilen merci aynı otoritedir.

[28] Argentina-Footwear (EC), Panel Report, Argentina –Safeguard Measures on Imports of Footwear, WT/DS.121/R, adopted 12 January 2000, as modified by the Appellate Body Report, WT/DS.121/AB/R, DSR 2000: II, 575, § 81 (Van den Bossche, 2005, s. 49-50'den naklen).

[29] Aynı yer.

[30] Steger, 2005, s. 14.

Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması (TRIMS):

Bu anlaşma da, DTÖ sisteminin önemli bir veçhesini ortaya çıkarmaktadır. Sistem, artık GATT 1947 zamanındaki gibi dar bir alanda etkili olmakla yetinmeye yer vermeyen bir sistemdir; ticareti geniş bir kapsamda değerlendirerek çok çeşitli veçheleriyle uluslararası disiplin altına almayı gözetmektedir. Doğrudan sermaye yatırımlarının uluslararası ticaret açısından önemi aşikâr hale geldiğinden, DTÖ buna yabancı kalamazdı.

TRIMS, DTÖ üyesi devletlerin yabancı sermayeye ilişkin değerlendirmelerinde, GATT 1994'ün III. maddesinde belirtilen "ulusal muamele (*ulusal işlem*)" uygulama yükümlülüğüne ve XI. maddesinde öngörülen "miktar sınırlamaları yasağı"na uymak zorunluluğunu getirmektedir.

Anlaşmalar arası ihtilâf:

Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarının, bir bütünün parçaları olarak dikkat çekmelerinin yanında, bu anlaşmaların bazı hükümleri, GATT 1994'e nazaran daha ayrıntılı veya hattâ GATT 1994 ile ihtilâflı olma karakteri de taşıyabilecektir. Bu durumda, öncelik GATT 1994'de değil, onunla ihtilâf halinde olan anlaşmada olacaktır[31] .

4.1.3 Hizmet Ticareti Anlaşması ve Ekleri

DTÖ Anlaşmasının 1 no'lu ekinin (B) bölümünde, "Hizmet Ticareti Genel Anlaşması ve Ekleri" (GATS) yer almaktadır. GATS'ın belli başlı özelliklerini kısa kısa şu şekilde belirtebiliriz:

- GATS yeni bir anlaşmadır. Bu anlaşma, uluslararası ticaretin DTÖ bünyesinde düzenlenmesi etkinliğinin nasıl bir boyut kazandığını göstermek bakımından özellikle dikkat çekicidir. Hizmetler sektörü, ilk defa, bu çapta bir uluslararası düzenlemenin konusu olmuştur[32] .
- GATS bir çerçeve anlaşmadır. DTÖ üyesi ülkeler, bu çerçeve dâhilinde, alana ilişkin serbestleştirme yönündeki taahhütlerini uygulamaya geçirme imkânı bulacaklardır[33] .

---

[31] Bkz. DTÖ Kuruluş Anlaşması Ek 1(A)'ya genel yorum notu: RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 12.

[32] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 50.

[33] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 50.

• Bu anlaşma bakımından "hizmetler" kavramı, devlet yetkisinin kullanımı yoluyla temin edilen hizmetler dışında kalan tüm hizmetleri kapsamına almaktadır (üretim, dağıtım, pazarlama, satım ve sunum etkinliklerinin tümü)[34] .

• GATS'ın dayandığı DTÖ esasları şunlardır: "En çok kayırılan ulus"; "saydamlık", "müzakere", "danışma ve uyuşmazlıkların hukukî çözümü". Buna ek olarak, GATS, gelişmekte olan ülkelerin katılımının aşamalı olarak yoğunlaşması hedefini gözetmektedir. Ayrıca, GATS'a göre, teşviklerin, hizmet ticareti üzerinde olabilecek bozucu etkilerinin sınırlandırılması gereği vardır. Bu konuda üye devletler ihtiyaç duydukları takdirde danışmalarda bulunacaklardır.

• GATS, "pazara giriş" şartlarının asgarî düzeyini belirleme ve hizmet sektörlerinde "ulusal işlem (muamele)" ilkesini uygulama bakımından üye devletlerin yükümlülüklerini "özel taahhütleri"ne bağlamıştır (bkz. m. XVI ve XVII). Her üyenin "özel taahhüt listesi"nin nasıl hazırlanacağı, Anlaşmanın XIX, XX ve XXI. maddelerinde öngörülmüştür. Bu amaçla, üye devletler arasında gerçekleştirilecek ikili-çoklu müzakereler (GATT'ın tarifikasyon müzakereleri gibi) önem taşımaktadır.

• Hizmetin yerine getirilmesi için gerekli görülen belgelerin (ruhsat, lisans vb.) karşılıklı tanınması, GATS hükümlerine göre (m. VIII), yine müzakere esasına dayalı olarak, üye devletlerin aralarında mutabakat sağlamalarına bağlıdır [35].

• GATS (m. V), DTÖ üyelerinin birbirleriyle hizmet ticaretini daha da serbestleştiren ekonomik bütünleşme gerçekleştirmelerine, bu durumda da, "en çok kayırılan ulus" ilkesinin üyeler için gerekli kıldığı yükümlülüklerin bütünleşmeye taraf olan üyeler için uygulanmamasına izin vermektedir. Ancak, bütünleşmenin, anılan maddede öngörülen şartlara uyması lâzımdır. Özellikle de, bütünleşme, sektörü büyük ölçüde kapsamalıdır ve ayırımcılığı ortadan kaldırmalıdır[36] .

4.1.4 Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması

DTÖ Kuruluş Anlaşmasının 1 no'lu ekinin (C) bölümü, "Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması "nı (TRIPS) kapsamaktadır.

Uluslararası ticaret sistemi için bu anlaşma da önemli bir yeniliktir. Aslında bu anlaşma bir ticaret anlaşması değildir. Ne var ki, bugün ticarî ürünler (mal veya hizmet)'in

---

[34] GATS'ın kapsamına, hizmet sunucularının sağladığı yabancı sermayeye ilişkin tedbirler de dâhil bulunmaktadır (Van den Bossche, 2005, s. 50).

[35] Bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 630-632.

[36] Bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 627, dpn. 68; Büyüktaşkın, Ş. (1997), *Dünya Ticaret Sistemi (GATT, Dünya Ticaret Örgütü ve Türkiye)*, Ankara: ESBANK, s. 130.

ticarî değeri ile o ürünlerin ortaya çıkmasına yol açan fikrî bağlam arasında çok sıkı bir irtibat vardır. Dolayısıyla, söz konusu fikrî ortamı oluşturan unsurların korunması, ilgili ürünün ticarî değerinin de korunması demektir. İşte TRIPS, bu açıdan fikrî hakların korunmasını hedefleyen ve bu korumayı DTÖ'nün denetimine bağlamayı yararlı gören bir anlayışın sonucudur[37] .

Anlaşma, hükümlerinde belirlenen fikrî hakların korunmasını güvence altına almak hususunda uygulamaya dönük tedbirleri kabul etme yükümlülüğünü üye devletlere yöneltmektedir. Her üye devlet, diğer DTÖ üyelerine, belirli istisnalar dışında, fikrî hakların korunması konusunda ulusal işlem ve en çok kayırılan ulus kaydının gerektirdiği biçimde davranmak durumundadır[38] .

4.1.5 Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması

DTÖ Kuruluş Anlaşmasının 3 no'lu ekinde yer alan metin, "*Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması*"dır. DTÖ için ve de üyeler için –hattâ üye devletlerin ticaretle uğraşan vatandaşları ve şirketleri için– diğer üye devletlerin ticaret politikaları ve düzenlemeleri hakkında mümkün olduğunca çok bilgi sahibi olmak önem taşımaktadır. Bu nedenledir ki, DTÖ sistemi, çeşitli kurallarla, üye devletlerin, Örgütü, ülkelerinde uygulanan yasa, tedbir ve politikaları ile bunlarda yapılan değişikliklerden haberdar etme (çoklukla "notifikasyon" yoluyla) yükümlülüğünü teyit etmektedir. Bu yükümlülüklere ek olarak kabul edilen "Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması" ise, üye devletlerin, bireysel bazda, ticaret politikalarını düzenli biçimde gözden geçirmek için gerekli olan usul kurallarını içermektedir.

4.1.6 Uyuşmazlıkların Çözümü Kural ve Yöntemleri Hakkında Mutabakat Metni

DTÖ Kuruluş Anlaşmasının 2 no'lu ekinde yer alan metin, "*Uyuşmazlıkların Çözümü Kural ve Yöntemleri Hakkında Mutabakat Metni*" başlığını taşımaktadır. DTÖ'nün, kendine özgü uyuşmazlık çözümü mekanizması olan "*panel*" sistemini ve bu sistemi destekleyen birtakım yan unsurları düzenleyen bu metin hakkında aşağıda ayrıca bilgi verilecektir.

---

[37] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 51.

[38] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 52.

4.1.7 Çoklu Ticaret Anlaşmaları

Kuruluş Anlaşmasının 4 no'lu eki, ilk üç ekte yer alan anlaşmalardan farklı anlaşmaları kapsamaktadır. Bu ekte yer alan anlaşmalar "*Çoklu Ticaret Anlaşmaları*" olarak anılmaktadır; çünkü, bu anlaşmaların tarafları –sayısal olarak– değişkendir. Çoklu Ticaret Anlaşmaları olarak, başlangıçta dört anlaşma öngörülmüştü[39] : Sivil Uçak Ticareti Anlaşması, Kamu Alımları Anlaşması, Uluslararası Süt Ürünleri Anlaşması ve Uluslararası Sığır Eti Anlaşması.

Bu anlaşmalara DTÖ üyesi devletler taraf olabilirler; ancak, taraf olmak zorunda değildirler. Oysa, DTÖ Anlaşmasının ilk üç ekinde yer alan anlaşmalara, DTÖ Anlaşmasını imzalayan devletler taraf olmak zorundadırlar (bkz. Kuruluş Anlaşması m. II/1-3). Çoklu Ticaret Anlaşmalarından ikisi, yani Uluslararası Süt Ürünleri Anlaşması ve Uluslararası Sığır Eti Anlaşması 1997 yılının sonunda listeden çıkarılmıştır[40] .

4.2 Bakanlar kararları ve Deklarasyonları

Bu karar ve deklarasyonlar yirmi yedi adet olup, Marakeş Son Senedine dahil edilmiştir. Bunlar, hak ve/veya borç meydana getirici nitelik taşımamaktadır; ancak, DTÖ Kuruluş Anlaşması ve eklerini açıklayıcı özellikleri ile temayüz etmektedirler[41] .

4.3 Diğer kaynaklar

DTÖ Kuruluş Anlaşması ve ekleri, DTÖ hukukunun aslî kaynaklarıdır; ancak DTÖ hukukunun diğer kaynaklarının bulunduğu da genel olarak kabul edilmektedir. Bu kaynakların asıl işlevleri, aslî kaynakların yorumunda, aslî kaynaklardan elde edilen kuralların uygulanmasında (örneğin uygulanma kriterlerinin belirlenmesi), uygulamacıya veya karar organlarına katkı sağlamaktır (genellikle yol gösterici) [42].

---

[39] Bkz. RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 11.

[40] DTÖ'nün bilişim teknolojisi ürünleri konusunda da çalışmaları bulunmaktadır. Türkiye'nin de taraf olduğu Singapur Bilişim Teknolojisi Anlaşması ve eklerine göre, kapsama alınan ürünler için tarife indirimleri öngörülmüştür: Ayrıntılı bilgi için bkz. Kennedy, K. C. (1997-1998), "The GATT-WTO System at Fifty", *Wisconsin International Law Journal*, 16:421-528, s. 448-451; Tasker, J. J. (2001), "Information Technology Agreement: Building a Global Information Infrastructure while Avoiding Customs Classification Disputes", *Brooklyn Journal of International Law*, 26: 917-948.

[41] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 54.

[42] Geniş bilgi için bkz. Van den Bossche, 2005, s. 55 vd.; Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 58 vd.

Bu kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

- *Panel ve İtiraz Mercii Raporları;*
- *Çeşitli DTÖ organlarının tasarrufları (DTÖ Konsey ve Komitelerinin kararları, çalışma gruplarının karar ve tavsiyeleri, vb. tasarrufları);*
- *DTÖ bağlamında yapılan [uluslararası] anlaşmalar;*
- *Diğer uluslararası anlaşmalar;*
- *Uluslararası teamül hukuku;*
- *Hukukun genel ilkeleri;*
- *DTÖ üyelerinin [ileriye dönük] uygulamaları;*
- *Doktrin ve DTÖ Anlaşmalarının hazırlık çalışmaları.*

Bir noktayı vurgulamakta yarar vardır. Her ne kadar yukarıda belirtilen kaynaklar aslî kaynakların yorumlanmasında ve uygulanmasında yol gösterici işlevleriyle ön plana çıkartılıyorsa da, bunların bir kısmının bağlayıcı kaynak olma özelliği taşıdığı (örneğin "uluslararası teamül hukuku") göz ardı edilmemelidir.

5. DTÖ Hukukunun Hedefleri, İlkeleri ve Temel Kuralları

5.1 Ön açıklama

DTÖ'nün kuruluş anlaşmasının yürürlüğe girişini takiben, uluslararası plânda, çok taraflı ticaret sisteminin betimlenmesinde öne çıkan unsurların, daha da önemlisi, düzenlenmesinde göz önünde tutulan ilkelerin belirlenmesi konusunda bazı farklı yaklaşımların gözlenmesi tabiî karşılanmalıdır. Zira, GATT 1947'nin yürürlükte olduğu dönemde, çok taraflı ticaret sisteminin unsurlarını, ilkelerini belirleyen temel araç, GATT 1947'nin kendisiydi. Bu anlaşma, çerçeve bir düzenlemeydi; bazı temel kavramları, anlaşmanın hedefini, göz önünde tutulacak ilkeleri, istisnalarını ve müzakere/danışma etkinliklerinin genel usulî esaslarını belirliyordu. Âkit taraflar bu çerçeve içerisinde sistemi işletiyor, geliştirmeye çalışıyorlardı. Oysa DTÖ Anlaşmasıyla, "örgütsel yapı" ön plâna geçti; kuruluş anlaşması, artık, bu örgütsel yapıyı belirliyor; örgütün işlevleri, işleyişi, karar alma, örgüte katılma başlıkları ise, Kuruluş Anlaşmasının diğer ilgi konularını oluşturuyor. Dünya ticaretinin çok taraflı sistemini maddî anlamda düzenleyen kurallar ise, DTÖ Kuruluş Anlaşmasının eklerinde yer alan anlaşmalarda bulunuyor.

Bu önemli farklılığın, konuyu ele alacak akademisyenler kadar uygulamacılar bakımından da, çalışmalarında, eskiye oranla bazı dikkat çekici yaklaşım değişikliklerini ortaya çıkarması olağan sayılmalıdır. Nitekim, DTÖ Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden önceki çalışmalarda "GATT'ın ilkeleri ve amaçları" konusunun işleniş tarzı ile DTÖ Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonraki çalışmalarda "DTÖ hukukunun ilkeleri" konusunun ele alınış biçiminde bazı farklılıklar gözlenmektedir. Oysa, ele alınan konu özde aynıdır: Çok taraflı ticaret sisteminin dayandığı ilkelerin belirlenmesi.

Genel gözlemde, çok taraflı ticaret sistemi, devletlerin, çok taraflı anlaşmalar ve mutabakat/uzlaşma yoluyla ortaya koyduğu kuralların oluşturduğu bir hukuk sistemi dâhilinde, tacirlere ve yatırımcılara, ticareti ve yatırımı teşvik eden; iş sahipleri ile çalışanlara da yeni iş alanları oluşturma imkânı veren; tüketicilere ise, pazarda istediği ürünü makul fiyatla elde etme fırsatını sağlayan bir (uluslararası) ortamı ifade etmektedir[43] .

Böyle bir ortamın önde gelen unsuru "açık pazar"dır; yani, imkân oranında serbest ticaretin ve özgür girişimin ortaya çıkardığı, adil (hakkaniyete dayalı), istikrarlı, saydam ve rekabetçi bir piyasa ortamının, bütün ülkelerin karşılıklı yarar esasını gözeten işbirliğiyle, herkes için eşit şartlarla sağlanması çok önemlidir. Ancak, böyle bir ortam geçici şartlara tâbi olmamalıdır; dolayısıyla, ikinci unsur, "istikrar"dır; yani, yukarıda belirttiğimiz şartlar "öngörülebilir" olacak kadar güvence altına alınmış olmalıdır.

Şüphesiz, hukukî açıdan bakıldığında, çok taraflı serbest ticaret sisteminin unsurlarını yukarıdaki gibi belirtmek yeterli değildir. Hukukî metodolojide, bu unsurların her biri, gerek kuralların oluşumunda, gerek kuralların yorumu ve somut olaylara uygulanışında yol gösterici ve –bir başka açıdan da– denetleyici ilkeler ve "değer-kavramlar" olarak formüle edilebilmelidir ki, etkili olabilsin.

İşte bu nedenledir ki, DTÖ hukukunun maddî içeriğinin anlaşılabilmesi için, onun dayandığı "ilkeleri" belirlemek önem taşıyan bir husustur. Tam da bu noktada, GATT 1947 döneminde yapılan çalışmalar ile DTÖ Kuruluş Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra yapılan çalışmalar arasında bizi bu makale açısından ilgilendiren bir yaklaşım farkı gözlenmektedir. GATT 1947 döneminde yapılan çalışmalarda, "uluslararası ticarette GATT düzeni"nin ilkeleri belirlenirken, sistemin bir bütün olarak

[43] Karş. Trading into the Future, WTO-The World Trade Organization, Lausanne-Geneva: WTO, 1995, s. 5.

özelliklerini belirleyen ilkeler (temel ilkeler/temel hükümler) ile, âkit tarafların (GATT sisteminin tarafı olan devletler) yükümlülüklerini belirleyen hükümlerin (davranış kuralları) birbirinden ayrı tutulmasına özen gösterildiği görülmektedir[44] . DTÖ Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra, DTÖ hukuku hakkında gerçekleştirilen çok değerli çalışmalarda ise, bu ikili ayırımın yerine, tek başlık kullanılmak suretiyle "DTÖ hukukunun temel ilke ve kuralları"nın belirlenmesi yolunda eğilim gösterildiği görülmektedir [45].

Bu farkın muhtemel nedenlerinden sadece biri üzerinde durmakla yetinilecektir. GATT 1947 döneminde öne çıkan hukukî belge, GATT 1947'nin kendisi idi. Dolayısıyla, sistemin genel özelliklerine ilişkin gözlem ve tespitler, bu anlaşmanın düzenleme tarzı göz önünde tutularak yapılıyordu. DTÖ Anlaşması yürürlüğe girince, geniş bir çerçevede, DTÖ Anlaşması, sistemin çekirdeğini oluşturan metin olarak algılanmaya başlandı. DTÖ Anlaşmasının eklerinde yer alan çok taraflı ticaret anlaşmaları ise, DTÖ Anlaşmasının belirlediği kurumsal çerçeve içinde uygulanacak ve/veya uygulanması denetlenecek metinler olarak nazara alınması gerekli anlaşmalardı. Böyle olunca da, bütün bu anlaşmalara egemen olan daha genel ilkelerin belirlenmesi yönünde bir yaklaşım, hiç olmazsa, bazı yazarlar tarafından tercih edildi.

Oysa, DTÖ hukuku adı verilen hukukî yapının maddî içeriğinin belirlenmesinde, yukarıda da değinildiği gibi, GATT (bu kez GATT 1994) bugün dahi, diğer anlaşmalara nazaran başat bir yere sahiptir. Belki tarihsel nedenlerle, ama asıl DTÖ Kuruluş Anlaşmasının maddî ilkeler ve kuralları içermemesinden ötürü, DTÖ hukukunun hedef, ilke ve diğer değer kavramları veya genel kuralları ortaya konmaya çalışılırken, ilk akla gelen kaynak GATT 1994'dür. Orada belirtilen ilkeler, diğer anlaşmalara bazen uygulanmayabilir veya farklı yorumlarla uygulanma ihtiyacı duyulabilir. Ama, bu kısıt, GATT 1994'ün, DTÖ hukukunun ilkelerini tespitte oynadığı önemli rolü pek etkilememektedir. Dolayısıyla, bu makalede, eski ayırımdan vazgeçmeyi daha yararlı gösterecek bir neden de bulamadığımız için, GATT 1994 metnindeki ayırım ve tanımlara öncelik vererek, GATT hukukunun temel ilke ve kurallarını açıklamaya yöneleceğiz.

Bu nedenle, DTÖ hukukunun hedef, ilke ve davranış kurallarını ayrı kategorilerde ele alarak, aşağıdaki açıklamayı geliştirmeyi düşünüyoruz[46] . Burada önemli olan, DTÖ hukukunun amacını adeta bir değer-kavram olarak belirledikten, böylece de, bu değer-

---

[44] Bkz. Büyüktaşkın, Ş. (1983), *Uluslararası Ticarette GATT Düzeni, Ankara*: Gazi Üniversitesi-İİBF, s. 121 vd.

[45] Örn. bkz. Van den Bossche, 2005, s. 39 vd.

[46] Bu açıdan çalışmamız; Şener Büyüktaşkın'ın, Dünya Ticaret Sistemi adlı eserinde tercih ettiği "temel ilkeler" (s. 26)-"tarafların uyacakları kurallar" (s. 28) ayırımına çok yaklaşmaktadır.

kavramın, sistemin bütününün yorumunda esas olması imkânı sağlandıktan sonra, DTÖ hukukunun "temel ilkeleri" ile DTÖ üyelerinin, sistemin işleyişini mümkün kılmak için uyma yükümlülüğü altına girdikleri kuralları (davranış kurallarını) birbirinden ayırmaktır; bu ikinci grup kurallar, GATT 1994'ün İkinci Bölümünde [GATT 1947 nihai metni] yer almaktadır (bkz. m. III vd.).

Böylece, DTÖ hukukunun ilkeleri başlığı altında üç kategori ilkenin birbirinden ayrılarak ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Önce, DTÖ hukukunun hedefi ortaya konmalıdır; bir hukuk sisteminin belirlenen bir *hedefi* varsa, bu bir değer-kavramdır. O hukuk sisteminin diğer bütün ilkeleri, bu değer-kavrama göre, bu değer-kavramdan elde edilen kriterlere göre yorumlanmalıdır. İkinci olarak, DTÖ hukukunun temel ilkeleri gelir; *temel ilkeler*, sistemin bütününe hâkim olan esaslardır; temel ilkeleri, sistemin hedefi de doğrular. Üçüncü kategori, DTÖ hukukunun *davranış kurallarıdır*; bu kurallar, DTÖ hukukunun hedefi ve temel ilkelerini etkili kılmak için üye devletlerin uymak ya da yerine getirmek ödevinde oldukları yükümlülüklerdir (davranış biçimleri).

Bu üç kategori arasında belirgin bir hiyerarşi ilişkisi yoktur. Ancak, nasıl "temel ilkeler", DTÖ hukukunun hedefine uygun yorumlanmak/uygulanmak durumunda ise, "davranış kuralları" da, "temel ilkeleri" teyit edici biçimde yorumlanıp, uygulanmalıdır.

Şu noktayı da vurgulamakta uygunluk vardır: GATT 1947 döneminde, GATT Anlaşmasının kendi metni esas alınmak suretiyle belinlenen bu ilkelerin ve kuralların yorumunun yapılmasında ve uygulanmasında bugünkü sorunlar söz konusu olmazdı. Oysa, DTÖ Kuruluş Anlaşması ve ekindeki çok taraflı ticaret anlaşmaları yürürlüğe girince, dünya ticaretinin kapsamı çok genişledi. Bu durumda, DTÖ hukukunun ilkeleri olarak belirlenen ilke ve kuralların uygulanmasında şu noktaya dikkat etmek gerekir: Bu ilke ve kurallar, hattâ DTÖ hukukunun hedefi, bütün çok taraflı ticaret anlaşmaları için aynı anlam dahilinde değerlendirilemez, bütün anlaşmalarda bu ilkeler aynı biçimde de uygulanamaz. Hattâ, bazı ilkeler, GATT 1994'ün uygulanmasında önemli bir yer tutarken, örneğin TRIPS veya TRIMS'de nisbeten küçük bir rol oynayabilir. Bu bakımdan, DTÖ hukukunun ilkeleri, kuralları, hedefleri, her çok taraflı ticaret anlaşması için ayrıca belirlenmelidir [47].

[47] Bu kadar ayrıntılı bir çalışma, bu makalenin sınırını aşar. Burada sadece genel açıklamalara yer verilecek, ilkelerin anlaşmalara göre uygulanması bakımından sadece bazı önemli farklara temas edilecektir.

5.2 DTÖ hukukunun hedefi

DTÖ hukukunun öncelikli hedefi; dünya ticaretinin açık pazar esasına göre serbest ticaret ve rekabet eşitliği yönünde yeniden düzenlenmesi ve fakat birtakım değerlere göre yeniden disipline edilmesidir[48] . Bu hedef, başlıca iki ticaret alanı bakımından daha ayrıntılı biçimde açıklanabilir.

Mal ticareti bakımından; hedef, ticarette tarife dışı engellerin kaldırılması; ya da tarifeye dönüştürülmesi (tarifikasyon)'dir. Tarifeler de kademeli ve karşılıklı olarak indirilecektir (müzakereler ve karşılıklı tavizler yoluyla). Sistemin, hedef doğrultusunda daha iyi işlemesi için, gümrük düzenlemelerinin uyumlaştırılması ve gümrük idareleri arasında işbirliğinin sağlanması da bir ihtiyaç olarak nazara alınmalıdır.

Hizmet ticareti bakımından; hedef, GATS Anlaşmasıyla belirlenmiş olan çerçeve dâhilinde, üye devletlerin, hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde yüklendikleri yükümlülükleri yerine getirmeleridir. Burada, tarife dışı engeller, uluslararası ticareti ve özellikle "pazara giriş"i önleyecek veya zedeleyecek biçimde, rekabet eşitliğini bozacak nitelikte kullanılmamalıdır. Ancak, belirtmek gerekir ki, GATS'ın bugünkü düzenlemesine göre, hizmet ticaretinde uluslararası ticarete engel teşkil edecek tarife dışı engel ve kısıtlamaların kullanılmaması, üyelerin karşılıklı müzakereler sonucunda oluşturacakları Taahhüt Listelerindeki kayıtlarla sınırlı bulunmaktadır[49] .

Şu noktayı da belirtmelidir ki, sınaî mevzuata ilişkin hükümler, standartlar, sağlık tedbirleri; hattâ kamu ihalelerine ilişkin hükümler de, her iki ticaret alanı bakımından, "tarife dışı engel" olarak nitelendirilmesi mümkün düzenlemeler arasındadır[50] .

5.3 DTÖ hukukunun ilkeleri

5.3.1 Ayrımcı olmama ilkesi (en çok kayırılan ulus kaydı)

DTÖ'nün en önemli ilkelerinden biridir, belki de başat olanıdır. Bu ilke olmaksızın, "çok taraflı ticaret sistemi"nin, varlığını ortaya koyamayacağı vurgulanmaktadır (GATT 1994 m. I; GATS m. II; TRIPS m. 4)[51] .

---

[48] Bkz. Arat, 2007, s. 49.

[49] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 41.

[50] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 41-42.

[51] Van den Bossche, 2005, s. 40.

İlkenin getirdiği iki yükümlülük vardır. İlk olarak, DTÖ'ye üye ülkeler; en az bir taraf ülkeye uyguladıkları kolaylık, muafiyet ve tavizleri diğer üye ülkelere de koşulsuz (veya aynı koşullarla) ve derhal uygulama zorunluluğu altındadır. İkinci olarak, ilke gereği, bir DTÖ üyesi devlet, üçüncü ülkelere tanıdığı kolaylık sağlayıcı kural ve lehte uygulamayı DTÖ üyelerine de derhal uygulamak zorundadır. Koşulsuz uygulamadan kasıt, ek ve özel bir koşul eklemeksizin uygulamaktır; yoksa, hiç koşul öngörmemek değildir. İlke, ithal edilecek malın menşeine bakılmaksızın ve ithalatçı ülke ile iki taraflı ticari anlaşma olması aranmaksızın uygulanacaktır[52] . En çok kayırılan ulus kaydı, DTÖ bağlamında ticaretin bozulmasını engelleyen bir fonksiyona sahiptir. İlkenin kabulü sayesinde, üreticiler üye ülke pazarına diğer üreticilerle eşit şartlar altında mallarını sokabilecekler ve bu da maliyetin düşmesine, tüketici tercihlerinin artmasına ve dünya ticaretinin büyümesine neden olacaktır. Ayrıca, ilkenin siyasî bir yönü de bulunmaktadır: Normalde, ülkeler arası ticaretin serbestleşmesi, karşılıklı anlaşmalar yoluyla ve karşılıklılık ilkesi uyarınca zor yoldan sağlanır. İlke, bu yola gerek bırakmaksızın tüm üye ülkelerin faydalanabileceği ticarî bir ortam oluşturmaktadır[53] . Son olarak, en çok kayırılan ulus kaydının yer aldığı ilk çok taraflı anlaşmanın da GATT 1947 olduğunu belirtmek uygun olur [54].

5.3.2 Saydamlık (şeffaflık) ilkesi

İlkeye göre koruma tarifelerle yapılacaktır[55] ; müzakereler alenî olacaktır; sonuçlar DTÖ'ye derhal bildirilecektir (notifikasyon) ve listeler açıklanacaktır (notifikasyon yoluyla konsolidasyon). Tarafların ticarette uyguladıkları (veya uygulayacakları) tüm kural, usul ve sair düzenlemeler diğer taraflara (derhal) bildirilecektir. Bildirim (notifikasyon), bildirilen tedbirin bundan böyle liberal ticaret aleyhine (taraflara tanınan kolaylık, taviz aleyhine) değiştirilememesi sonucunu doğurur (konsolidasyon). Bildirimler, Bildirim Usulüne İlişkin Karar uyarınca yapılır.

---

[52] Kennedy, 1997-1998, s. 426.

[53] Kennedy, 1997-1998, s. 426.

[54] Uzun, E. (2005), "Milletlerarası Hukuk Açısından En Çok Gözetilen Ulus Kaydı", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni,* Prof. Dr. Sevin Toluner'e Armağan, 24 (2004): 741-766, s. 745.

[55] Bununla beraber;
- Geçici ödemeler dengesi sorunu olan;
- Kısıtlayıcı tarımsal ürün destekleme programları uygulaması gereken;
- Bir sanayiin yaşatılması veya geliştirilmesi sorunuyla karşı karşıya kalan taraf devletler ile,
- Ulusal güvenlik, kamu sağlığı, doğal kaynakların korunması gibi nedenler gerektirdiğinde her "âkit taraf" ülke "tarife dışı engeller"e geçici olarak başvurabilir.

Vurgulamak gerekir ki, hiçbir istisnaî uygulama kalıcı değildir; hepsi, ihtiyacın icabı olacak kadar geçicidir ve bu geçicilik makul/münasip bir süreyi aşamaz.

Çok taraflı ticaret sisteminde, tarifeler ulusal ticaretin korunmasında izin verilen tek yöntemdir. Tarifeler, diğer ticaret engellerine göre (tarife dışı engeller) daha saydamdır. Ayrıca, DTÖ'de, bilindiği gibi, üzerinde uzlaşma sağlanmış olan tarifeler bağlayıcıdır. Kabul edilen tarifelerin üzerinde bir oran kabul edilemez. Eğer bir devlet bu yükümlülüğünü ihlâl ederse, öngörülen yaptırımlara muhatap olur. En çok kayırılan ulus kaydıyla birlikte bu ilke, uzlaşma sağlanmış olan tarifelerin genelleşmesini ve böylece çok taraflı hale gelmesini temin etmektedir[56] . Kabul edilen tarifelerin bağlayıcılığı ve korunmasının etkinliği, en çok kayırılan ulus kaydının yanında, değerleme, ulusal işlem, sübvansiyon yasağı ve bildirim yükümlülükleri ile sağlanmaktadır [57].

Saydamlık, üye devletlerin bildirimleri dışında, DTÖ tarafından da sağlanmaktadır. DTÖ Anlaşmasının 3 no'lu ekinde yer alan Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizmasına (TPRM) göre oluşturulan Organ, üye devletlerin, yapmış oldukları taahhütler karşısında ticaret politikalarını ve uygulamalarını inceleme altına alarak, bunu bir rapor halinde yayınlar. İncelemeler sistematik ve periyodik olarak gerçekleşmektedir. Ülkeler, dünya ticaretinden aldıkları paya göre 2, 4 veya 6 yılda bir incelemeye konu olmaktadırlar. Buna göre, en büyük payı alan ekonomiye sahip olan ABD, AB, Japonya ve Kanada her iki yılda bir incelemeye tâbi tutulmaktadır. (Bu konu ile ilgili olarak S. Togan'ın bu kitaptaki makalesine bakınız.)

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)'nda "saydamlık ilkesi" ayrıca vurgulanmış ve ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir (GATS m. 3). Benzer şekilde, Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması (TRIMS) m. 6'da da ilkeye ayrıntılı olarak yer verilmiştir[58].

5.3.3 Danışma (consultation) *ve uyuşmazlıkların hukukî çözümü*

Üye devletler; birbirleriyle, anlaşmanın uygulanması ve geliştirilmesiyle ilgili olarak aralarında çıkan her türlü sorunu danışarak çözüme bağlamak durumundadır. Bu danışmalar, her bir üye devletin ticarî yarar veya zararlarıyla ilgili olarak ve zararları önlemek amacıyla yapılacak görüşmeleri (danışmaları) de (hem de öncelikle) kapsar. Danışmalarda, taraflar, aralarındaki sorun veya uyuşmazlıklara bir çözüm

[56] Kennedy, 1997-1998, s. 427.

[57] Bu konuda ayrıca bkz. Kennedy, 1997-1998, s. 430.

[58] TRIMS m. 6 için RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 121.

bulamadıkları takdirde, DTÖ yapısında kabul edilmiş bulunan "uyuşmazlıkların çözümü yöntemi"ne başvurulacaktır[59] . Bu yöntem, "PANEL" usulü olarak bilinen çözüm usulünü esas almaktadır. Ancak, GATT'ın uyuşmazlıkların çözümü süreci içinde "diğer çözüm yöntemleri" de yer almaktadır. Bunlar da, "alternatif" veya "aşamalı" olarak kullanılabilirler: Danışma, uzlaşma ve (istisnaen) tahkim. Ne var ki, geniş anlamda *panel usulü*, diğer aşamaları da içine almaktadır; çünkü, asıl çözüm yöntemi olarak "panel" DTÖ'de hem seçkinleşmekte, hem de uyuşmazlık çözümünün bağlam genişliğini belirlemektedir [60].

DTÖ'nün başlıca işlevleri arasında, uyuşmazlıkların hukukî çözümü yönteminin yönetilmesi yer almaktadır (Kuruluş Anlaşması m. III/3); çünkü, çok taraflı ticaret sisteminin, işbirliği, serbestlik ve bütün ülkelerin dengeli kalkınması yönünde işleyebilmesi için, ülkeler arasındaki uluslararası ticarete ilişkin uyuşmazlıkların herkesin beklentisine uygun, karşılıklı çıkarlar bakımından dengeli ve hukuken de tatmin edici biçimde ve fazla uzamadan, gerilimlere neden olmadan çözülmesi önem taşımaktadır. DTÖ yapısında "uyuşmazlıkların hukukî çözümü" yöntemine ve daha geniş bir kapsamda da uyuşmazlıkların danışılarak, uzlaşılarak çözümüne böylesine yoğun ilgi duyulmasının nedeni, bu ihtiyacın karşılanması düşüncesidir.

Her şeyin ötesinde, işlevine uygun ve etkili biçimde uygulanan bir "uyuşmazlıkların çözümü yöntemi", çok taraflı ticaret sistemine "güvenlik" ve "öngörülebilirlik", kısaca istikrar sağlayacaktır[61] .

5.3.4 Karşılıklılık (karşılıklı işlem) ilkesi

Serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, DTÖ sisteminin temelini oluşturmaktadır. Ancak, bu engellerin kaldırılması, karşılıklı yarar (veya daha teknik bir deyişle, karşılıklı işlem) esasına uygun olarak gerçekleştirilecektir.

Örneğin, bir devlet, gerek müzakere sürecinde, gerek bildirim usulünde, tarifesini ne ölçüde indiriyorsa, karşı taraftan da o ölçüde taviz bekler ve ister. Bu nedenle, tarifikasyon veya taviz müzakerelerinde karşılıklı "taviz listeleri" verilmesi sürecin

---

[59] Bkz. "Anlaşmazlıkların Halli Konusundaki Kural ve Yöntemleri Tespit Eden Mutabakat Metni" için RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 313 vd.

[60] Uyuşmazlıkların çözümü yöntemi, bu makalenin doğrudan konusunu oluşturmamakla beraber, önemi nedeniyle, hakkında aşağıda kısa açıklamalarda bulunulacaktır; yöntem hakkında çok yönlü ve önemli değerlendirmeler için, çeşitli makalelerin derlendiği bir eser olarak bkz. Mavroidis P.C. ve Sykes, A.O. (eds) (2005), *The WTO and International Trade Law/Dispute Settlement*, United Kingdom/USA: Edward Elgar. (Uyuşmazlıkların çözümü konusunda ayrıca M. Aydın'ın bu kitaptaki makalesine bakınız.)

[61] Van den Bossche, 2005, s. 182-183.

temelinde yer almaktadır. Hizmet ticaretinin serbestleştirilmesinde de "karşılıklılık" (*reciprocity*) önem taşıyan bir esas olarak kendini göstermektedir. Nitekim GATS'ın kısa dibacesinde şu paragraf dikkat çekmektedir: [üye ülkeler] "Millî politika amaçlarını göz önünde bulundurarak, karşılıklı fayda prensibiyle bütün katılımcıların menfaatlerini ilerletmeyi ve hak ve yükümlülükler dengesi sağlamayı amaçlayan çok taraflı müzakereler yoluyla daha yüksek bir liberalizasyon düzeyine en kısa zamanda ulaşılması arzusuyla … [aşağıdaki hususlarda anlaşmıştır.] …" [62] .

Bu ilkenin sonucu olarak ortaya çıkan bir diğer gelişmeye de işaret etmek gerekir: Uluslararası ticaret alanında fark gözetici işlemlerin kaldırılmasını öngören anlaşmalar uygulamaya dâhil edilmiş bulunmaktadır[63] .

5.3.5 Müzakere ilkesi [64]

DTÖ Anlaşması, bir kurucu anlaşmadır; ayrıntılı maddî hükümler içermediği gibi, kurumsal açıdan bile bir "çerçeve anlaşma" olarak nitelendirilmelidir. DTÖ Anlaşmasının ekinde yer alan GATT 1994, GATS gibi büyük sektörel ticaret anlaşmaları da birer "çerçeve anlaşma"dır. Dolayısıyla, bir yandan uygulanacaklardır; öbür yandan içerikleri belirginleştirilecek, zamanla doldurulacaktır; dahası, bu anlaşmalar ileriye dönük olarak da, yeni ihtiyaç ve anlayışlara göre geliştirilmek durumundadır. İşte, bütün bu uygulama ve gelişmeler, DTÖ üyelerinin gerçekleştireceği müzakerelerde ortaya konacaktır.

DTÖ bağlamındaki uluslararası anlaşmalar, sadece mevcut durumu düzenlemeyi değil de, aynı zamanda dünya ticaret sistemini aşama aşama serbestleştirmeyi işlev edindiğinden, müzakereler önem kazanmaktadır. Müzakerelerde, üyeler, bir araya gelip, müzakere ederek, ortak kararlar alıp (yorum kararı, mutabakat metni, protokol, anlaşma vb.), bunları (DTÖ yapısında ortak ve/veya ulusal düzeyde bireysel, fakat ahenkli biçimde uygulanmalarını koordineli çeşitli tedbirlerle sağlamak yoluyla) ortak eyleme dönüştürerek, sistemi geliştirirler.

DTÖ anlaşmaları birer çerçeve anlaşma olup; içeriklerinin zamanla belirginleşmesi ve doldurulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, dünya ticaretinin serbestleştirilmesinde, GATT sistemi, gelişmelere kendini adapte eden ve onu daha da ileri götürebilen bir

---

[62] RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 251-252.

[63] Arat, 2007, s. 51.

[64] Arat, 2007, s. 51, 55-60'dan yararlanılmıştır.

yapıya sahip olmuştur. Gelişim, taraf devletlerin müzakereleri yoluyla sağlanmıştır. Bu nedenle, sistem içinde müzakere, en önemli ilkelerden biri olmasının yanında, sistemin genişlemesi ve gelişmesinin de en önemli unsuru olarak ortaya çıkmıştır.

GATT 1947 döneminden gelen "geleneksel uygulamalara" bakıldığında, görülmektedir ki, DTÖ'nün, kurumsal yapı içerisinde gerçekleştirilen Konsey ve Komite çalışmalarını ayrı bir kategori olarak dikkate alırsak, müzakereler iki türe ayrılmaktadır: "Tarife müzakereleri/taviz müzakereleri" ve "ticaret müzakereleri (*tur*'lar)". Birinci grup, mevcut anlaşmaların etkili uygulanmasını, ikinci grup ise çok taraflı ticaret sisteminin ileriye dönük geliştirilmesini amaçlamaktadır. Halen "*Doha Turu*" çerçevesinde sürdürülen müzakereler iki grubu da ilgilendiren özellikler taşımaktadır.

5.4 DTÖ [Üyeleri] davranış kuralları

5.4.1 Ulusal işlem (muamele)

GATT 1994 Anlaşması m. III hükmü, dahilî nizam ve vergiler konusunda ulusal işlem esasını getirmiştir. Ürünlerin iç piyasada satışını, satışa sunulmasını, satın alınmasını, taşınmasını etkileyen iç vergi ve resimler ile kanun, yönetmelik ve talimatlar ve bazı ürünlerin harmanlanmasını, işlenmesini ve kullanılmasını zorunlu kılan iç mevzuat, yerli ya da ithal ürünlerine, yerli üretimi koruyacak şekilde uygulanmamalıdır.

Bu ilke, tüm iç mevzuatta ayrımcılığı önlemeye dönüktür. Özellikle, DTÖ üyesi bir ülkeden diğer bir ülkeye ithal edilen ürünler, ulusal menşeli benzer ürünlere uygulanandan daha elverişsiz bir işleme tâbi tutulmayacaktır; daha az müsaadekâr bir muameleye de tâbi tutulmayacaktır[65] .

Aynı ilke, anılan maddede de belirtildiği üzere; bazı malların harmanlanması, işlenmesi veya kullanılması süreçlerinde, bir malın belirli bir miktar veya oranının doğrudan doğruya veya dolaylı biçimde millî üretim kaynaklarından sağlanmasını gerektirecek birtakım miktar sınırlamaları (kotalar) öngören düzenlemelerin kabul veya sürdürülmesinin yasaklanmasında da geçerlidir. Örneğin, bir üye ülke yatırımcısının diğer üye ülkede yatırımda bulunurken, yatırım için gerekli ihtiyaçlarını, yatırım yapılan ülkeden sağlaması şartını getiren düzenlemeler ulusal işlem ilkesini ihlâl eder [66].

[65] Bu ilkenin istisnaları için aynı maddeye bakınız.

[66] Kennedy, 1997-1998, s. 432-433.

Daha geniş bir bağlamda açıklamak gerekirse, şöyle ifade edilebilir: Ulusal işlem ilkesi, bir DTÖ üyesinin, "yabancı" ürünleri, hizmetleri ve hizmet sunucularını, "yerli" ürünlere, hizmetlere ve hizmet sunucularına uyguladığı işlemlere benzer işlemlere tâbi tutmak mecburiyetini ortaya koyan bir ilkedir. Bu ilkenin uygulandığı durumlarda, bir yabancı ürün, sınırı bir kere geçip de bir ülkeye girdiğinde, "benzer" yerli ürünlerin tâbi olduğu vergi ve düzenlemelerden daha ağır, zor veya aleyhte olanlarına tâbi tutulamaz[67] . Hemen belirtilmelidir ki, ulusal işlem ilkesi, mal ticareti bakımından, genel bir uygulama alanına sahiptir; oysa, hizmet ticareti bakımından, bir DTÖ üyesi, spesifik hizmet sektörleri itibariyle, açıkça ulusal işlem uygulamayı taahhüt etmiş olması durumunda, bu ilkeyle, sadece o sektörle sınırlı olarak bağlıdır (GATS m. XVII: Özel taahhüt listesinde kayıtlı olma şartı). Fikri mülkiyet haklarına ilişkin anlaşmada (TRIPS) da, ilgili hükümde (md. 3) öngörülen şartlara ve istisnalara dayalı olarak, "ulusal işlem" ilkesi kabul edilmiş bulunmaktadır.

5.4.2 "Damping" yasağı

GATT 1994'ün VI. maddesine göre, "damping"; bir ülke mallarının normal değerlerinden aşağı bir fiyatla diğer bir ülke piyasasına sokulması olarak açıklanmaktadır. "Damping"in varlığını tespit usulünde "fiyat kıyaslaması" önemli unsurdur: İhraç fiyatı ile iç fiyat kıyaslanacaktır. "Damping yasağı" ile, üçüncü piyasada, bir malın, iç piyasadakine oranla daha düşük bir fiyatla satılması önlenmek istenmiştir. Çünkü, damping, ayırımcılık yapmaya, rekabet eşitliğini bozmaya neden olur ve bundan dolayı ahlakî açıdan da olumsuz değerlendirilmektedir. 'Damping'in yaptırımı, 'anti-damping vergisi' (damping karşılayıcı vergi)'dir. Anti-damping vergisi'nin miktarını, iç fiyat ile ihraç fiyatı arasındaki fark belirler.

GATT Anlaşmasının VI. maddesine göre; 'damping'e yaptırım uygulanabilmesi için, ithal ülkesi olan üye devlette yerli bir sanayi koluna önemli ölçüde zarar vermesi veya önemli ölçüde zarara neden olma tehdidi oluşturması veyahut da sanayi kolunun kurulmasını esaslı biçimde geciktirmiş olması gerekir [68].

Zarar; "damping"e konu olan ithalatın miktarı ve aynı malların iç piyasadaki fiyatlarına etkisi ile iç piyasada benzer malları üreten üreticilere olan etkileri dikkate alınarak tespit edilir[69].

---

[67] Van den Bossche, 2005, s. 40.

[68] Ayrıca bkz. "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994'ün VI'ncı Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma, m. 3 başlığı (Zarar Tesbiti)'na ilişkin dipnotu (dpn. 9): RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 126; Büyüktaşkın, 1997, s. 114 vd.

[69] Arat, 2007, s. 53; ayrıca bkz. Van den Bossche, 2005, s. 513 vd., özellikle s. 533 ("damping" eylemi ile yerel sanayie verildiği iddia edilen zarar arasında "illiyet bağı"nın varlığı gereği).

Anti-damping vergisi, sadece damping'in yaptırımıdır. Dolayısıyla, vergi miktarı, iç fiyat ile ihraç fiyatı arasındaki farkı aşmamalıdır. Ayrıca, "zarar" ortadan kalkınca, vergi uygulamasına son verilmelidir .

DTÖ-Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları arasında (EK-1.A) yer alan "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994'ün VI'ncı Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma", anti-damping soruşturmaları hakkındaki düzenlemeyi içermektedir [70].

5.4.3 "Sübvansiyon" yasağı

Kısaca, ilke olarak, "sübvansiyon" (devlet yardımı-teşvik) yasaktır. İstisnalar, ayrıca açıklanmıştır. Özellikle, "ihracata yönelik sübvansiyonlar" yaptırıma tâbidir. "Sübvansiyon" konusu, DTÖ-çok taraflı ticaret anlaşmaları bağlamında, GATT 1994'ün VI. (kısmen) ve XVI. (asıl) maddelerinde, ayrıca ve özellikle de, DTÖ Kuruluş Anlaşması EK-1.A'da yer alan "Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması"nda, ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir.

Tarım ürünlerine ilişkin sübvansiyonlar daha farklı ve daha da yumuşak/esnek kurallarla düzenlenmiştir (bkz. Tarım Anlaşması m. 6-11).

GATT 1994'de öngörülen düzenlemeye göre; aşağıdaki yardımlar, yaptırıma tâbi sübvansiyon kabul edilmektedir: İhracatçı (veya üretici) ülkede mala, imâl, üretim veya ihraç sırasında doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan sağlandığı bilinen, muayyen bir malın nakline yapılan bilumum yardımlar da dahil, prim veya yardımlar.

Sübvansiyon ihracat fiyatını etkilerse yaptırıma tâbidir (telâfi edici vergi). Gözetilen hedef, teşvik nedeniyle meydana gelen "düşük fiyatı" giderici bir tedbirin uygulanmasıdır (sübvansiyonun parasal değeri). Telâfi edici vergi, sübvansiyon sona ererse, kaldırılmalıdır; ayrıca verginin miktarı, sübvansiyonun parasal değerini aşamaz[71].

5.4.4 "Miktar kısıtlamaları" yasağı

GATT 1994, md XI' e göre, miktar kısıtlamaları (daha açıkçası, her türlü tarife dışı engel), ilke olarak, yasaklanmıştır. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak,

[70] RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 122 vd.

[71] Arat, 2007, s. 53.

miktar kısıtlamaları, saydamlığı ortadan kaldırmakta, yükümlülükleri belirsiz hale getirmektedir; ikinci olarak, eksik arza neden olduğundan dolayı yerli ve ithal malların satış bedelleri, gerçek arz ve talep dengesine göre oluşmamakta, fiyatlar yükselmektedir[72]. Ayrıca, şu noktanın da altı çizilmektedir: Tarife dışı engeller, piyasada rekabeti ciddi biçimde olumsuz etkilemektedir; bu olumsuz etkileri nedeniyledir ki, malların ve hizmetlerin serbestçe dolaşımları karşısında, kötü niyetli veya aşırı ulusçu saikleri olan yöneticiler tarafından, ulusal rejimler düzeyinde kolaylıkla kötüye kullanılabilmektedir. Örneğin, kısaca belirtmek gerekirse, sınaî/teknik engeller, gümrük usulleri, hatta kamu ihalesine ilişkin düzenlemeler dahi "tarife dışı engel" olarak kullanılabilir ki, çok taraflı ticaret anlaşmaları kategorisinde yer alan bazı anlaşmalar, bu ihtimalleri giderecek kurallar içermektedir[73] . Bundan dolayı, GATT sisteminde tarife dışı engelleri konu alan yasağın kapsamı oldukça geniştir; üstelik de, hem ithalatı, hem ihracatı, ilke olarak, etki alanına dahil etmiştir.

GATT sistemi içinde miktar kısıtlaması yasağına istisnaî bazı durumlarda uyulmayabileceği kabul edilmiştir (bkz. GATT 1994, md. XI(2)). İlkin, (maddenin ikinci paragrafının (a) bendi uyarınca) gıda maddelerinin veya ihracatçı âkit taraf için temel önem taşıyan diğer ürünlerin ciddi oranda kıtlaşmasını önlemek veya gidermek amacıyla geçici olarak uygulanan ihracat yasakları veya kısıtları "tarife dışı engel yasağı" kapsamı dışında kalmaktadır. İkinci istisna, uluslararası ticarette emtianın sınıflandırılmasına, niteliklerine göre derecelendirilmesine veya pazarlanmasına ilişkin standart ve normların (düzenlemelerin) uygulanması için gerekli ihracat ve ithalat yasakları ve kısıtları da yasağın dışında tutulmaktadır (md. XI(2/b)). Bunlara ek olarak, (aynı madde/paragrafın (c) bendinde) belirli sonuçların elde edilmesi maksadıyla ulusal hükümetlerin aldığı tedbirlerin icra edilmesi için gerekli olduğu ölçüde, ithal biçimi ne olursa olsun, tarım veya balıkçılık ürünlerine konu olan ithalat kısıtlamaları da, "tarife dışı engel yasağı"nın kapsamı dışında tutulmuş olan bir diğer istisna kategorisini oluşturmaktadır[74] .

Yukarıda belirtilen istisnalar yanında, GATT'ın XII. maddesinde öngörülen ve ödemeler dengesinin korunması amacıyla konacak kısıtlamaları yasağın dışına alan istisnayı da hatırlamakta yarar vardır [75].

---

[72] Kennedy, 1997-1998, s. 433. GATT 1947'nin yürürlüğe girmesinden sonra da, bazı sektörler ve mallar için kota uygulamasının devam ettiğini görmekteyiz. Bunlar genelde, ithalatçı ve ihracatçı devletler arasında yapılan ikili anlaşmalar uyarınca gerçekleşmiştir. Gönüllü ihracat kısıtlamaları olarak anılan bu anlaşmalara, ABD ve Japonya arasında otomobil ihracatında miktar kısıtlaması öngören 1981 yılında yapılan anlaşmayı örnek olarak verebiliriz.

[73] Örneğin bkz. Ticarette Teknik Engeller Anlaşması [RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 101 vd.].

[74] Bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 273; anılan yerde, yazarlar, ayrıca, söz konusu istisnaların fiilen etkili olma ihtimalini çok düşük gördüklerini ima etmektedirler.

[75] GATT'ın diğer bazı maddelerinde (m. XIX, XX, XXI) yer alan genel nitelikli istisna hükümlerinin de, "tarife dışı engel yasağı"nın kapsamının belirlenmesinde, uygulamada etki meydana getirebileceğini, ayrıca, unutmamak gerekir: (Karş. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 274).

Miktar kısıtlamalarının (tarife dışı engellerin) yasaklanması, DTÖ'nün esas aldığı dış ticaret rejiminin, özellikle de GATT sisteminin en önde gelen kurallarından biridir; çünkü, mal ticaretinde, tarife dışı engellerin kaldırılması ya da tarifeye dönüştürülmesi, böylece de, korumanın sadece tarifeler çerçevesinde sağlanması, tarifelerin de kademeli ve karşılıklı olarak indirilmesi, daha önce belirtildiği gibi, uluslararası ticaretin düzenlenmesinin yöneldiği başlıca hedeflerden biridir[76] .

Hizmet ticaretinde, tarife dışı engelden asıl maksat, pazara giriş engelidir[77] . Burada yasaklama, özel pazara giriş taahhütlerinin üstlenildiği sektörlerde (liste) söz konusudur. Aksine, Özel Taahhüt Listelerinde kaydedilmiş engellerin uygulanmasına devam olunur[78] .

Gerek ilkenin doğru uygulanabilmesi, gerek ilkenin istisnalarına başvurulabilmesi bakımından, "notifikasyon", "konsolidasyon" ve "danışma" usulleri önem taşımaktadır.

5.4.5 "Gümrük değerlemesi"nin düzenlenmesi

Gümrüklere gelen malların, çeşitli uygulamaların tamamlanabilmesi amacıyla, değerlerinin belirlenmesi, ilgili ulusal gümrük yönetimlerinin çıkarttığı güçlüklerden ve "geciktirmeler"den olumsuz etkilenmekte, bu olumsuz etkiler ise, ticareti engelleyebilmektedir[79] .

Burada, "değerlendirme prosedürü" ile "değerlendirme standartları"nı ayırt etmek gerekir.

- "Değerlendirme prosedürü"; gümrüğe esas olacak değerin bulunması aşamasına gelinceye dek yapılması gerekli işlemleri de içine alan usul uygulamalarıdır.
- "Değerlendirme standartları"; değerlendirmeyi gerçekleştirmede kullanılacak değer, kriter ve standartlardır.

Değerlendirme prosedürüne ilişkin işlem ve uygulamalar gecikme ve zorluklara neden oldukları ölçüde ticareti olumsuz etkilemektedir. Ancak, bu engeller konusunda GATT Anlaşması pek bir şey yapamamıştır. GATT Anlaşması, kısmen, "değerlendirme

[76] Ayrıntılı açıklama için bk. Van den Bossche, 2005, s.441 vd.

[77] Bkz. GATS, m. XVI; ayrıca Van den Bossche, 2005, s.41 vd., s.480 vd.

[78] Van den Bossche, 2005, s.41

[79] Arat, 2007, s. 53-54.

standartları" üzerinde durmuştur. Anlaşmaya göre; ithal edilen malın gümrük değeri, malın ve benzerinin 'Gerçek Değeri' esas alınarak belirlenmelidir [80].

Gerçek değer ise, ithal edilen malın veya benzerlerinin tam rekabet koşullarında, normal ticarî işlemler sırasında satıldıkları veya satışa arz edildikleri değerdir. Değerin belirlenmesinde genellikle faturadaki (yazılı) değer esas alınır. Ancak, eğer muamele değeri (gerçekten ödenen bedel) farklı ise, muamele değerine itibar olunur. Muamele değerinin saptanamadığı durumlarda, ithal edilen aynı tür ve nev'iden malların muamele değeri esas alınacaktır; bu da mümkün olmazsa, benzer malların değeri esas alınacaktır. Bu da tespit olunamıyorsa, ithal edilen malın en fazla miktarlarda satıldığı zamanki birim fiyat ya da hesaplanan değer, gümrüğe esas olacak değer, kabul edilmelidir. Değerin belirlenmesi, ithal ülkesinin yasal düzenlemesi ile belirlenen yer ve zamanda gerçekleştirilecektir [81].

5.4.6 "Devlet ticareti"nin eşitlik esasına tâbi olması

GATT Anlaşması, mal ticaretinin özel firmalarca en yüksek kârı sağlayabilecek ticarî kararların alınarak yürütülmesini ve kuramsal olarak da bu kararların iç ve dış fiyatlara dayanılarak belirlenmesini esas almaktadır (piyasa güçleri belirleyicidir).

Devletçi (otoriter) sistemleri benimseyen devletlerdeki uygulamada, üretim-tüketim-fiyat-piyasa güçleri arasında ilişki kurulamaz. Üretim miktarları zoraki belirlenir; ithal edilecek mallar da önceden (miktar olarak dahi) belirlenir.

Devletçi ekonomilerin GATT yapısından büsbütün dışarlanmaması için, anlaşma bu devletler ile ilişkileri ayrıca düzenlemiştir. Amaç, bu devletlerin GATT yapısına alınmaları, fakat pazar ekonomisi devletleriyle bir arada bulunmalarının rekabet eşitliğini bozmamasının güvenceye bağlanmasıdır [82].

GATT Anlaşması, m. XVII'ye göre; bu tür devletlerin, dış ticaret bakımından, özel firmaların uymaları gereken kurallara uymaları ve ulusal düzeyde, GATT sistemine aykırı uygulamalara sapma meydana getirmemeleri gerekecektir. Ancak, kamu alımları bu

---

[80] Bkz. Business Guide to the Uruguay Round, Geneva-London: International Trade Centre UNCTAD/WTO-Commonwealth Secretariat, 1995, s. 83 vd.; ayrıca bkz. 1994 GATT'ın VII'nci Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma [RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 153 vd.].

[81] Bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 263-264.

[82] Ayrıca bkz. Büyüktaşkın, 1997, s. 88-89.

hükmün dışında tutulmuştur. Kamu iktisadî teşebbüsleri tekelci konumlarını muhafaza ettikleri takdirde, bu durum ayırımcılık yapma sonucuna yol açmamalıdır [83].

5.5 İstisnalar

DTÖ hukukunda; serbest ticaret ve rekabet eşitliğini temel alan bir açık pazar sistemini oluşturmaya dönük ilkeler ve genel kuralları yukarıda genel olarak açıklamış bulunuyoruz. Ancak, belirtelim ki, her sistem gibi, DTÖ hukukunun kurmayı hedeflediği sistemin de birtakım istisnaları vardır. Bu istisnalar, sistemi zayıflatmaz, doğru uygulandıkları takdirde, sistemin etkili ve sağlıklı işleyişini temin eder.

Bir kere, pazara girişi ve (pazarda) ticareti düzenlemeye yönelik olarak serbest ticareti ve girişim özgürlüğünü teyit eden ilke ve değerlerle zaman zaman çatışır bir duruma gelebilen bazı sosyal değerleri muhafaza etme amacı güden ya da meşru beklenti ve menfaatleri korumayı gözeten sınırlayıcı tedbirlere başvurma imkânı, DTÖ üyesi devletlere, çok taraflı ticaret anlaşmalarıyla tanınmıştır. Genel sağlık, kamu düzeni, genel ahlâk, ulusal varlıkların korunması, insan-hayvan-bitki sağlığının korunması, ulusal ve uluslararası güvenlik, bu istisnaî tedbirlerin alınmasını istisnaî çerçevede haklı kılabilecek sosyal içerikli değer-kavramlar olarak anlaşmalarda belirtilmiştir (bkz. GATT 1994 m. XX ve XXI; GATS m. XIV ve XIV bis).

Ayrıca, yine anılan anlaşmalar, yukarıda belirlenen ve açıklanan DTÖ hukukunun temel ilkeleri ve davranış kurallarının daha tutarlı ve adil uygulanmasını sağlamak düşüncesiyle, diğer bazı ekonomik gereksinimleri ya da üye devletlerin ekonomik açıdan meşru menfaat ve beklentilerini tatmin edecek birtakım istisnalara yer vermektedir. Bunların başlıcalarını şöyle belirtebiliriz:

- İlgili anlaşmaların uygulanması nedeniyle yerli üretimin önemli ölçüde zarara uğraması veya ödemeler dengesinde ciddî bozulma ortaya çıkması durumlarında, o durumla sınırlı ve dolayısıyla geçici olarak anlaşmanın uygulanması askıya alınabilir ve değişikliklere konu edilebilir (bkz. GATT 1994 md. XII, XIV, XIX; GATS m. X, XII; ayrıca Korunma Tedbirleri Anlaşması).

- Aralarında gümrük birlikleri ve serbest ticaret alanları kuran DTÖ üyeleri, ilgili anlaşmalarda öngörülen şartlar uyarınca, aralarında daha ayrıcalıklı bir rejimi, diğer üyelere teşmil etmeksizin uygulayabilirler (bkz. GATT 1994 m. XXIV; GATS m. V).

[83] Bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 275-278.

• Gelişmekte olan ülkeler lehine istisnaî sapma, erteleme, muafiyet tanıma imkânları öngörülmüştür. Örneğin, gelişmekte olan ülkelere tanınan bazı tavizler, GATT âkit taraflarının birbirleri arasındaki müzakerelerde karşılıklı işlem gözetilmesi esasından ve en çok kayırılan ulus ilkesinden muaf tutulmuştur[84] .

6. DTÖ Uyuşmazlıkların Çözümü Sistemi

6.1 Genel olarak

GATT 1947'nin uyuşmazlık çözüm yöntemi, birçok açıdan olumsuz eleştirilere[85] konu olmuştur. Bu nedenle, Uruguay Turunda bu konu da etraflı bir şekilde düzenlenerek, uluslararası ticaretin kurallaşmasına ve kurumlaşmasına yönelik biçimde, sistemin güçlenmesinin yanında, uyuşmazlıkların çözüm mekanizmalarında öncesine göre önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunları özet olarak şu şekilde belirtebiliriz: Bir kere, yeni sistemde, uyuşmazlıkların çözümü, ayrıntılı biçimde ele alınmış ve kendi içinde bir bütünlük arz eden ayrı bir metinde düzenlenmiştir. Bu metin DTÖ Kuruluş Anlaşmasının 2 No'lu ekinde yer alan "*Uyuşmazlıkların Çözümü Kural ve Yöntemleri Hakkında Mutabakat Metni*" (Mutabakat Metni)'dir.

Diğer bir yenilik, uyuşmazlıkların çözümü usulünü uygulamakla görevli yeni bir organın kurulmuş olmasıdır: *Uyuşmazlıkların Çözümü Organı* (UÇO). Yukarıda belirtildiği üzere, Genel Konsey, UÇO olarak da faaliyette bulunur; ancak, UÇO'nun kendi başkanı ve Genel Konseyin çalışma usulünden ayrı usul kuralları vardır[86] . Bu organ, panelleri oluşturmak ve çalışmalarını temin etmek, panel raporlarını kabul etmek, alınan kararların ve bulunulan tavsiyelerin uygulanmasının gözetimini yapmak, tavsiyelerin yerine getirilmemesi durumunda karşı-önlem uygulanmasına izin vermek konularında tek yetkili organdır.

Yeni sistemin diğer bir farklılığı, DTÖ Anlaşmasının, sadece mal ticaretine ilişkin hususlardan doğan uyuşmazlıkların çözümünü değil, entegre hale getirdiği tüm anlaşmaların yorumlanması veya uygulanmasına ilişkin uyuşmazlıkların çözümünü, kural ve usullerinin kapsamına dahil etmiş bulunmasıdır. Bu bağlamda, mal ticaretinin

---

[84] Ayrıntılı açıklama için bkz. Van den Bossche, 2005, s. 676 vd.

[85] Eleştiriler için bkz. Kennedy, 1997-1998, s. 511-512.

[86] Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 108.

yanında, hizmet ticaretine, ticaretle bağlantılı yatırım tedbirlerine, ticaretle bağlantılı fikrî ve sınaî haklara ilişkin konularda ortaya çıkan uyuşmazlıklar da, özel hükümler yokluğunda, aynı usuller çerçevesinde çözülmek durumundadır. Öte yandan, yeni düzenleme, ayrıntılı hükümleriyle, uyuşmazlıkların çözümü usulüne açıklık, kesinlik, belirlilik ve nisbî bir hızlılık getirmiştir[87] .

Mutabakat Metninin 3. maddesinin 2. paragrafında, DTÖ'nün uyuşmazlıkların çözümü sisteminin, çok taraflı ticaret sisteminde güvenlik ve öngörülebilirlik sağlamanın en önemli yolu olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, Mutabakat Metninin diğer maddelerinde yeni sistemin bu işlevi mümkün olduğunca yeterli biçimde görmesini sağlayıcı ayrıntılı hükümlere yer verilmiştir. Gerçekten de, DTÖ'nün sürekli ve etkili biçimde işlemesini üstlendiği, çok taraflı ticaret sisteminin etkililiği büyük ölçüde DTÖ'nün uyuşmazlık çözümü mekanizmasının sağlıklı işlemesine bağlıdır.

Mutabakat Metninde yer alan hükümlerde, eski sisteme nazaran dikkati çeken başlıca değişiklikler, her usul aşamasında sürelerin kesin olarak belirlenmesi, panel karar ve raporlarına itiraz etme imkânının tanınmış olması, panellerde ve Sürekli İtiraz Merciinde[88] görev alacakların belirlenmesinde uzmanların ve hukukçuların yer almasına önem verilmiş olması, uyuşmazlığın çözümü yönünde kararlaştırılan tavsiyelere ısrarla uymayan ve uzlaşmaya yanaşmayan tarafa yönelik karşı-önlemlerin etkililiğinin sağlanması, gerçekleştirilecek örgütsel baskının kapsamının geniş tutulması ve etkili olmasının temin edilmesi olarak sıralanabilir.

Yeni sistemin bir diğer önemli değişikliği olarak, panellerin kurulması, panel raporlarının kabul edilip, tavsiye kararlarının verilmesi ve karşı-önleme izin verilmesi gibi konularda, artık, istemeyen tarafın çözüm usulünü bloke etme imkânının bulunmadığı gösterilebilir. Çünkü, artık, bu gibi konularda kararlar, aleyhte oybirliği olmadıkça alınabilmektedir. Eski sistemde ise, örneğin panelin kurulması veya panel raporunun kabul edilmesi için oybirliği ile karar alınması gerekiyordu[89] .

Nihayet, yeni sistem, panele gidilmeden önce, danışma prosedürünün işletilmesi yanında, DTÖ Genel Müdürü tarafından arabuluculuk veya uzlaştırmacılık

---

[87] Arat, 2007, s. 80.

[88] İfade tercihine ilişkin olarak bkz. yuk. dpn. 27.

[89] GATT 1947 döneminde panel sistemi ile DTÖ dönemindeki panel sisteminin karşılaştırması için bkz. Arat, T. (1996), "Uyuşmazlıkların Çözümü", *GATT Anlaşmasının Kavranması Stratejik Odak Nokta Projesi*, (Ön Raporlar, Mart 1996), Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.

girişimlerinde bulunulmasını da bir usul aşaması olarak belirlemiştir ki, bu da uyuşmazlıkların anlaşma yoluyla çözümünü sağlamak bakımından bir yenilik olarak gösterilebilir.

UÇO'nun yetkisi Mutabakat Metninin ilk maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, DTÖ anlaşmalarından doğan uyuşmazlıklar Mutabakat Metni kuralları ve usulünce karara bağlanacaktır. Mutabakat Metni, DTÖ Anlaşması eklerinde yer alan anlaşmaların birinde aksi öngörülmedikçe, o anlaşmanın uygulanmasından doğacak ihtilâflara da uygulanacaktır. Mutabakat Metninde yer alan kurallarla, diğer anlaşmalarda yer alan usul ve kurallar arasında uyuşmazlık çıkarsa, özel kural ve usuller öncelikle uygulanacaktır[90] .

DTÖ uyuşmazlık çözümü sisteminin önemli organları, paneller ve Sürekli İtiraz Mercii'dir. Paneller olaya özgü olmak bakımından "geçici" (*ad hoc*) niteliktedir ve uyuşmazlıkla ilgili kurulurlar. Panel üyelikleri için Sekretarya uyuşmazlık taraflarına önceden oluşturulmuş panel listesinden üyeler önerir. Taraflar, haklı gerekçeleri olmadıkça bu öneriye karşı çıkamazlar. Eğer panelin kurulmasından itibaren 20 gün içinde, panel üyeleri konusunda anlaşma sağlanamazsa, üyeleri Genel Müdür seçer. Genel Müdür seçimini yapmadan evvel UÇO Başkanı ile ilgili Konsey veya Komite Başkanıyla ve uyuşmazlık taraflarıyla görüşür.

Buna karşılık, Sürekli İtiraz Mercii, üyeleri –toplam yedi üye– UÇO tarafından seçilen ve panellerin kararlarını itiraz üzerine inceleyen daimî bir organdır. İtiraz Mercii üyeleri, hukuk ve uluslararası ticaret konularında deneyimli ve herhangi bir devletle ilişkisi olmayan kişiler arasından dört yıllık bir dönem için seçilir (Mutabakat Metni m. 17).

DTÖ uyuşmazlık çözüm yollarının tarafları (davacı, davalı, üçüncü taraf) üye devletlerdir. Başka bir ifadeyle, uluslararası ticaretin tarafı olan satıcı ve/veya alıcı firma ve/veya bireyler DTÖ uyuşmazlık çözüm mekanizmalarını işletemezler.

Uyuşmazlıkların mümkün olduğu kadar danışmalar yoluyla halledilmesi gerektiğini yukarıda belirtmiştik. Danışmalar yoluyla bir anlaşmaya varılamazsa veya müzakereler başlatılamazsa, şikayetçi devlet, bir panel kurulmasını talep eder (Mutabakat Metni m. 6/1). UÇO tarafından panel kurulur ve olağan süre olarak altı ay içinde rapor

[90] Bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 109.

hazırlanır, istisnaî durumlarda en kısa üç ay, en uzun dokuz ay içinde tamamlanır (Mutabakat Metni m. 12/8, 9). Üye devletlere de dağıtılan rapor aleyhine uyuşmazlık taraflarından biri Sürekli İtiraz Merciine başvurmazsa, rapor UÇO tarafından kabul edilir (Mutabakat Metni m. 16/4). Rapor için İtiraz Merciine ancak hukukî konularda başvurulabilir (Mutabakat Metni m. 17/6). İncelemesi sonunda İtiraz Mercii raporun değiştirilmesine, reddine veya kabul edilmesine karar verebilir (Mutabakat Metni m. 17/13). İtiraz Merciinin raporunun da UÇO tarafından kabul edilmesi gerekmektedir (Mutabakat Metni m. 17/14).

6.2 Kabul edilmiş raporların etkisi

Kabul edilen rapor, şikâyetleri haksız görürse, yani, raporda, şikâyet edilen devletin DTÖ anlaşmalarına aykırı davranmadığı sonucuna varılırsa, şikâyetçi tarafın artık yapacağı bir şey bulunmamaktadır. Örneğin, uyuşmazlık çözüm yönteminin uygun çalışmadığından bahisle, misilleme yapmaya kalkışmaması gerekir[91] .

Raporun şikayet edilen tarafın aleyhine olması durumunda, kabul kararına, dolayısıyla kararda kabul edilen raporun yer verdiği tespit ve tavsiyelere vakit geçirilmeksizin uyulması, uyuşmazlıkların bütün üyelerin yararına olacak ölçüde etkili çözümünün güvence altına alınması bakımından gerekmektedir (Mutabakat Metni m. 21/1).

Panel veya İtiraz Mercii raporunun UÇO tarafından kabulünü izleyen otuz gün içinde yapılacak bir UÇO toplantısında, ilgili taraf, UÇO'nun tavsiyelerinin yerine getirilmesi hakkındaki niyet ve düşüncelerini açıklamak zorundadır. Eğer, söz konusu tavsiyelere derhal uymak pratik açıdan mümkün değilse, ilgili tarafa, UÇO tarafından belirlenecek olan makul bir süre tanınacaktır (Mutabakat Metni m. 21/3).

İlgili taraf, süresi içinde UÇO kararını yerine getirmek için gerekli tedbirleri almadığı veya alamadığı takdirde, uyuşmazlığın diğer tarafı (şikayetçi taraf) ile, iki tarafça da kabul edilebilir bir tazminatın belirlenmesi amacıyla görüşmelerde bulunacaktır. Makul sürenin dolmasından itibaren yirmi gün içinde tatmin edici bir tazminat üzerinde mutabakata varılamadığı takdirde, şikâyetçi taraf, ilgili anlaşma (veya anlaşmalar) kapsamındaki tavizlerin ve yükümlülüklerin diğer tarafa uygulanmasını askıya almak konusunda UÇO'dan izin talebinde bulunabilecektir (Mutabakat Metni m. 22/2).

[91] Lowenfeld, A. F. (2003), *International Economic Law,* New York: Oxford University Press Inc, s. 154-155.

UÇO, talep edilen bu izni, talebi oybirliği ile reddetmedikçe, makul sürenin sona ermesinden itibaren otuz gün içinde verecektir. Ancak, diğer taraf, askıya alma düzeyine itiraz ederse, konuyla ilgili olarak tahkime gidilecektir (Mutabakat Metni m. 22/6).

Tahkim usulü, uyuşmazlığı tahkik etmiş olan panel üyeleri tarafından uygulanacaktır; ancak, bu mümkün olmaz ise, DTÖ Genel Müdürünün atayacağı bir hakem incelemeyi yapacaktır. Tahkimin, makul sürenin sona ermesinden itibaren altmış gün içinde sonuçlandırılması gerekmektedir. Hakemin kararı kesindir (Mutabakat Metni, m. 22/6 ve 7).

UÇO, hakem kararını takiben, talep üzerine, hakem kararına uygun olduğu takdirde, tavizlerin ve yükümlülüklerin askıya alınmasına izin verecektir. Bu yönde yapılan talep, UÇO tarafından ancak oybirliği sağlandığı takdirde reddedilmiş olur (Mutabakat Metni m. 22/7).

Tavizler ve yükümlülüklerin askıya alınması geçici bir tedbirdir. Söz konusu tedbire, üye devlet anlaşma hükümlerine aykırı uygulamalarına son verdiğinde veya menfaatlerin yok olmaması ya da zedelenmemesi konusunda bir çözüm bulduğunda yahut da uyuşmazlığa iki tarafı da tatmin edici başka bir çözüm sağlandığında son vermek gerekmektedir (bkz. Mutabakat Metni m. 22/8).

Her hal ve kârda, UÇO, aldığı kararda yer alan tespitlerin ve tavsiyelerin yerine getirilmesine ilişkin uygulamaları gözetim altında tutmayı sürdürmek ve meydana gelebilecek herhangi bir olağan dışı gelişmeyi, sorun kesin çözüme ulaşıncaya kadar gündeminde tutmakla görevlidir.

7. DTÖ Hukuku ile Ulusal Hukuklar Arasındaki İlişkiler

7.1 Ön açıklama

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi[92] , m. 27, şu hükmü öngörmüştür: "*Bir antlaşmanın tarafı, antlaşmanın [gereklerinin] ifasındaki kusurun doğrulanması için iç hukukunun hükümlerini öne süremez.*"

[92] RG. 14.12.1983, S. 18251 (Mükerrer).

Uluslararası hukuka göre, devletler, uluslararası hukukun pozitif kurallarına ve dolayısıyla, taraf oldukları uluslararası anlaşmalara uymak, bu anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin gereğini yerine getirmek sorumluluğu altındadır. Bu sorumluluğun önemli bir veçhesi, bir uluslararası anlaşmaya taraf olan devletin, ulusal hukukunda, bu anlaşmadan doğan yükümlülüklerine ters düşen kuralları değiştirmesi ödevinde kendini gösterir. Daha genel deyimle, devletler, ulusal/yerel hukuklarını uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükleriyle uyumlu hale getirmek ödevindedir[93] .

Ne var ki, devletin bu ödevi yerine getiriş biçimi kendine ait bir keyfiyettir. Devlet, bunu, uygun görürse, yürürlüğe koyduğu anlaşmaya "doğrudan etki", hattâ yasalara nazaran üstünlük tanıyarak yapar; ihtiyaç duyarsa, anlaşmanın gereklerini iç hukuka yansıtan yasalar ve düzenleyici işlemler veya idarî düzenleme ve usuller öngörerek yapar[94] .

DTÖ Kuruluş Anlaşması ve ekleri de, uluslararası hukukun düzenleme araçları olduğundan, yukarıdaki gözlemler onlar için de aynen geçerlidir [95].

7.2 DTÖ hukukunda ulusal hukukun yeri

DTÖ Kuruluş Anlaşmasının II/2. maddesi uyarınca, [DTÖ Kuruluş Anlaşması ve] DTÖ Kuruluş Anlaşmasının eklerinde yer alan "Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları" ve bunlara bağlı hukukî metinler *tüm üye devletleri bağlar.*

Ancak, bu bağlama, uluslararası hukuk bağlamında devletin yükümlülüğünü ifade eder, ulusal hukuk organlarının bunun icabını nasıl yerine getireceği her üyenin kendi vereceği karar ve ona göre ulusal hukuk düzeninde alacağı tedbirler uyarınca belirlenecektir. Bununla beraber, Kuruluş Anlaşmasının XVI/4. maddesi; her üye devletin, yasalarının (kanun ve düzenleyici işlemler) ve idarî usullerinin Anlaşma

---

93 Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 90.

94 Bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 90.

95 Bu bakımdan DTÖ hukuku, AB (AT) hukukundan ayrılmaktadır. AT hukuku, "uluslar üstü hukuk"dur. Bu nedenle, "doğrudan uygulanabilirlik" niteliği taşımaktadır. Kurucu Antlaşma yürürlüğe girdikten sonra, AT'nin organlarının kabul ettiği hukukî düzenlemeler, üye devletlerin ulusal mercilerini de bağlar; ayrı bir ulusal hukuk tasarrufuna gerek yoktur. Üstelik, bu hukukî düzenlemeler, şartları varsa, aynı zamanda, üye devletlerin ulusal hukuk düzenlerinde "doğrudan etki" gösterir. AT hukukunun uluslar üstü doğası nedeniyle, Topluluk organlarının hukukî düzenlemelerinin bu etkileri (doğrudan uygulanabilirlik ve doğrudan etki gösterebilirlik), üye devletlerin takdirine bırakılmamıştır; Topluluk hukukunun gereği olarak bu özellikler kendisini gösterir: (Bkz. aşa. dpn. 100).

ekindeki [Çok Taraflı Ticaret][96] Anlaşmalarında öngörülen ödevleriyle uyumunu güvence altına almasını âmirdir (karş. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m. 27). Dolayısıyla, bir DTÖ üyesinin yerel hukuku, o devletin DTÖ üyeliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmemesinin mazeretini teşkil edemeyecektir[97] .

Öte yandan, GATT 1994'ün XXIV/12. maddesi şu hükmü içermektedir: Her üye, ülkesi içerisindeki bölgesel ve yerel hükûmet ve yönetimlerin bu Anlaşmanın hükümlerine saygı göstermesini güvence altına almak için elverişli olabilecek makul tedbirleri alacaktır. Buna ek olarak, "GATT 1994'ün XXIV'üncü Maddesinin Yorumlanması Konusunda Mutabakat Metni"nin 13. paragrafında şu hüküm yer almaktadır: "Her üye, GATT 1994 çerçevesinde, GATT 1994'ün bütün hükümlerine uyulmasından tam sorumludur ve kendi ülkesindeki bölgesel ve yerel hükûmetlerin ve makamların bunlara uyumunu sağlamak için mümkün olan makul tedbirleri alır"[98] .

Ancak, üye ülkelerin bu yükümlülüğü, bölgesel ve yerel mercilerin üzerinde sahip oldukları anayasal yetkilerin elverdiği ölçüde vardır. Yukarıda anılan hükümler, zaten bu anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla, GATT 1994 m. XXIV/12 hükmü, dar yoruma tâbi tutulmalıdır[99] .

Ayrıca, GATT 1994 yükümlülüklerine uygun uygulamaların güvence altına alınması mümkün olamıyorsa, tazminat ödenmesi ve/veya tavizlerin ertelenmesine ilişkin hükümler uygulanacaktır (GATT 1994'ün XXIV'üncü Maddesinin Yorumlanması Konusunda Mutabakat Metni, paragraf 14, son cümle). Ne var ki, bu yaptırımlar, ulusal hukukla ilgili değildir; DTÖ sisteminin ortaya koyduğu tedbirlerdir.

Bu tedbirlerin uygulanabilmesi için, DTÖ organlarının, üye devletlerin ulusal hukuklarını belirleme ve DTÖ hukuku karşısında değerlendirme ihtiyacını duymaları her zaman muhtemeldir. Ulusal hukukun DTÖ hukukuna uygunluğunun tespitinde, DTÖ organları, örneğin Sürekli İtiraz Mercii, sadece ulusal hukukun içeriğinin incelenmesiyle yetinmemelidir; DTÖ organları, ilgili ulusal makamların ulusal hukuku yorumlamalarına ve somut olaylara uygulamalarına da bakacaktır.

---

[96] Köşeli parantez içindeki ibare tarafımızdan eklenmiştir; bilinmektedir ki, Anlaşmanın 4 no'lu ekinde yer alan "Çoklu Ticaret Anlaşmaları", DTÖ üyelerinin tümünü değil, o anlaşmalara taraf olanları bağlar. Ancak, taraf olanlar bakımından m. XVI/4 hükmünün kapsamına "Çoklu Ticaret Anlaşmaları" da girer.

[97] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 65.

[98] RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 22.

[99] Bkz. *Canada-Provincial Liquor Boards (US)*, GATT Panel Report (Canada-Import Distribution and Sale of Alcoholic Drinks by Canadian Provincial Marketing Agencies), adopted 18 February 1992, BISD 39.5/27, (Van den Bossche, 2005, s. 66, dpn. 216'dan naklen alınmıştır).

7.3 Ulusal hukukta DTÖ hukukunun yeri

7.3.1 DTÖ hukukuna uygun yorum ilkesi

Bir kere, hemen belirtilmelidir ki, bir ulusal hukuk kuralının birden çok biçimde anlaşılma ihtimali mevcutsa, uygulamacı, kuralı, mümkün olduğunca, DTÖ hukukuna uygun düşen anlamına yakın biçimde yorumlamalıdır.

7.3.2 DTÖ hukukunun doğrudan etkililiği

Anlaşmaya uygun yorum ilkesine uygun davranılsa da, ulusal hukuk ile DTÖ hukuku arasında ihtilâfların meydana gelmesi her zaman önlenemeyecektir. Böyle bir ihtilâfla karşılaşıldığında, kendini gösterecek başat soru; ulusal mahkeme önünde, ulusal yasanın bir hükmünün hukukîliğinin ve/veya geçerliğinin tartışılmasında, DTÖ hukukunun dermeyan edilip edilemeyeceğine ilişkin olacaktır. Örneğin, bir Türk ithalatçısı, Türk mevzuatının ithalata ilişkin hükümlerinin, GATT 1994'ün ilgili hükümleri karşısında, hukuka aykırılık nedeniyle, geçersizliğine karar verilmesini talep edebilir mi?

Bu soruya olumlu cevap verilmesi durumunda, DTÖ hukukunun ulusal hukukta (örnekte Türk hukukunda) "doğrudan etkililiği"nin kabul edilmesi sonucuna varılmış olunacaktır[100] .

Hemen belirtmek gerekir ki, DTÖ hukukunun bir ülkede "doğrudan etkili" olması, bu hukukun kurallarının o ülkede "etkililiğini" ve "icra gücünü" kuşkusuz artıracaktır. Böylece, üye devletlerin DTÖ hukukuna uyup uymama konusunda "özgürlükleri" fazlasıyla kısıtlanmış olacaktır; çünkü, DTÖ hukukuna uyma bakımından, artık doğrudan doğruya kendi mahkemelerinin denetimi altına girmiş olacaklardır.

---

[100] Bu konuda bkz. Van den Bossche, 2005, s. 67 vd.; "doğrudan etki" sorunu, "doğrudan uygulanabilirlik" sorunundan ayrı tutulmalıdır. "Doğrudan uygulanabilirlik", bir uluslararası hukuk kuralının, ulusal hukuk düzeninde, ulusal makamları bağlayıcı niteliğiyle uygulanma gücü kazanıp kazanamayacağına ilişkindir. DTÖ hukuku, bir üye devlet ülkesinde –onaylanma yoluyla da olsa– bir kere yürürlüğe girdikten sonra, doğrudan uygulanabilirlik sorunu onun için artık söz konusu olmaz; çünkü, bir ülkede, hangi biçimde olursa olsun, yürürlüğe giren bir uluslararası anlaşma, zaten, artık bağlayıcı biçimde uygulanabilirlik kazanmıştır. Ancak, bir anlaşma, "uygulanabilir" hale geldikten sonra da, ulusal mahkemede taleplere dayanak teşkil edebilme açısından, bu anlaşmanın ulusal hukuk düzeninde "etkili" olup olmadığını belirleme başka bir konudur ve ayrıca cevaplandırılmalıdır [ayrıca bkz. ve karş. Van den Bossche, 2005, s. 68, dpn. 228]. Bir uluslar üstü hukuk sistemi olarak, Avrupa Toplulukları (AT) hukukunda, Kurucu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra, kurallarının doğrudan uyunabilirliği de, doğrudan etkisi de AT düzeyinde genel olarak ortaya konur, üye devletler kabul etmek durumundadır; ancak Topluluk hukukunun her kuralı, üye devletlerin ülkesinde "doğrudan etkili" değildir. Bir kuralın doğrudan etkisinin kabul edilmesi için bazı şartları taşıyor olması lazımdır: AT hukukunda, kuralların doğrudan uygulanabilirliği ve doğrudan etkililiği için bkz. Mathijsen, P. S. R. F. (2004), *A Guide to European Law*, Ed. 8, London: Thomson/Sweet and Maxwell, s. 38-41.

7.3.3 Ulusal hukukların çözüm tarzı

DTÖ Anlaşması, içerdiği hükümlerin, üyelerin ulusal hukuk düzenlerinde ne tür bir etkiye sahip olması gerektiğine dair bir hükme yer vermiş değildir. Dolayısıyla, her üye, üstlendiği taahhütleri yerine getirmek için, kendi hukuk sisteminde hangi hukukî araçların daha elverişli olacağını tayin etmekte özgürdür[101] .

Genel olarak gözlenmektedir ki, uluslararası hukukun ulusal hukuk düzenlerinde uygulanma yeteneği kazanması konusundaki hâkim anlayışa koşut olarak DTÖ Anlaşması ve ekindeki anlaşmalar, üye devletlerde doğrudan etkili kabul edilmemektedir. Özellikle, uluslararası ticaretin bütün büyük aktörleri (Avrupa Birliği, ABD, Japonya, Kanada ve Çin gibi), DTÖ hukukunun hükümlerine doğrudan etki bahşetmeyi ret eylemişlerdir[102] . Dolayısıyla, genellikle, DTÖ Anlaşmalarının ulusal hukuklarda yürürlüğe girmesiyle bağlayıcılık kazanması tabiidir; ancak, bu anlaşmalardaki kuralların bireysel taleplere, özellikle ulusal mahkemelerde dayanak teşkil etmesi veya bu kurallara aykırı iç hukuk yasalarının geçersiz kılınmasına gerekçe oluşturması için "uygulama mevzuatı (*implementing legislation*)"nın yürürlüğe konması gerekecektir[103] .

7.3.4 İstisnaî çözümler

Ne var ki, yukarıda belirlenen genel gözlemin ortaya koyduğu uygulamanın istisnaları vardır. Esasen, böyle bir uygulamanın mutlak olarak benimsenmesi hem çok ciddî haksızlıklara yol açabilir, hem de uluslararası anlaşmaların yürürlüğe girmesinin iç hukuklardaki etkisini tamamen ortadan kaldırabilir.

- Bir kere, bazı DTÖ üyesi ülkelerin ulusal hukuklarında kabul ettikleri çözümler, yukarıda genel olarak gözlenen eğilimden farklı sonuçlara varmaya elverişlidir. Kısaca belirtmek gerekirse, bazı DTÖ üyesi devletler, yasalarında (örneğin anayasalarında), uluslararası anlaşmalara kısmî de olsa "doğrudan etki" tanıyan hükümleri kabul etmişlerdir.
- Ulusal hukuklarında, DTÖ hukukuna "doğrudan etki" tanımayı açıkça reddeden ülkelerin bulunduğu da bir gerçektir. Örneğin, ABD, DTÖ (Uruguay Turu)

---

[101] Van den Bossche, 2005, s. 69; Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 90.

[102] Bkz. Van den Bossche, 2005, s. 70-72; özellikle ABD, AB ve Japonya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 91-102.

[103] Örneğin ABD için bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 93.

Anlaşmalarının ülkede yürürlüğe girmesini sağlayan işlemlerin adeta son halkasını oluşturan "Uruguay Turu Anlaşmaları Kanunu"nun 102/c paragrafında şu hükmü öngörmektedir: "Uruguay Turu Anlaşmalarının herhangi birinde yer alıp da, Birleşik Devletler hukukunun herhangi bir kısmıyla uyumlu olmayan hiçbir hüküm veya böyle bir hükmün kişi veya durumlara herhangi bir uygulaması etki meydana getirmez" [104].

• Bu hükümden net olarak çıkan sonuçlar şöyle ifade edilebilir: DTÖ Anlaşmalarının, ABD hukukunda doğrudan etkisi bulunmamaktadır; ayrıca da, DTÖ uyuşmazlıklarının çözümü usulünün sonucunda varılan "çözüm kararları" (panel raporlarına veya Sürekli İtiraz Mercii raporlarına bağlı olarak verilen kararlar) da, ABD hukukunda doğrudan etki sahibi olmayacaktır. Aynı Kanunda, ABD hukukunun, Uruguay Turu anlaşmalarıyla uyumlu olmaması nedeniyle hükümsüzlüğüne karar verilemeyeceği belirtildikten sonra, istisnaî olarak, ABD Devletinin, dava yoluyla, anılan anlaşmalara aykırı kuralı iptal ettirme yetkisinin teyit edildiği görülmektedir[105].

• Bu kadar açık biçimde olumsuz bir hüküm öngörmeyen üyelerin hukukları açısından, duruma biraz daha yakından bakmakta yarar vardır.

Bilinmektedir ki, DTÖ Anlaşmaları, usulüne uygun olarak yürürlüğe girdikten sonra, üye devleti bağlayıcı etki meydana getirir. Devlet, bu anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Üstelik, yukarıda gördüğümüz gibi, bir üye devlet, DTÖ Anlaşmalarını ihlâl etmesi durumunda, iç hukukunu bu ihlâle bir mazeret olarak gösteremez. Kaldı ki, kendi hukukunu, mümkün olduğunca "uygun yorum ilkesi" uyarınca yorumlama ödevine tâbidir. Dolayısıyla, ancak ulusal hukukta bir kuralın açıkça DTÖ hukukuna aykırı olması durumunda, söz konusu ulusal hukuk kuralı değiştirilmedikçe, ulusal yönetim ve özellikle yargı mercileri önünde, DTÖ hukukuna dayanılarak, ulusal hukuk kuralına aykırı düşen bir talepte bulunulması durumunda, talep reddedilebilecektir. Şu halde, böyle bir durumda, DTÖ hukukunun ihlâline ilişkin bir iddia veya talep ulusal mahkemelerde ileri sürülemeyecektir.

7.3.5 DTÖ organlarının kararları

DTÖ organlarının kararları da, ilke olarak, aynı işlemlere konu edilmektedir. Başka bir deyişle, DTÖ organlarının kararlarının ve bu arada DTÖ Uyuşmazlıkların Çözümü Usulüne uygun olarak karara bağlanmış panel raporlarının da, üye devletlerin ulusal hukuklarında, ilke olarak, "doğrudan etki" meydana getirmediği kabul edilmektedir.

---

[104] Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 93.

[105] Bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 94; dikkat edilmelidir ki, bu imkân, sadece, devletin kendisine tanınmıştır. Bireyler, dava yoluyla, DTÖ hukukunun iptal edilmesini sağlayamazlar.

Örneğin, yukarıda değinildiği gibi, ABD hukukunda bu sonuç, "Uruguay Turu Anlaşmaları Kanunu"nun 102/c paragrafındaki açık hükümde belirtilmektedir. Ancak, Avrupa Birliğinde durum biraz farklı gelişmiştir.

Gerçekten, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD); *Biret v. Council* davalarında verdiği kararlarda[106] , DTÖ Uyuşmazlık Çözümü Organının, DTÖ hukukuna aykırı bulduğu bir Topluluk tasarrufundan doğan zararın tazmini talebiyle dava açılması imkânına açık kapı bırakmıştır[107] .

8. DTÖ Hukukunun Türk Hukuk Düzeninde Uygulanması

8.1 Ön açıklama

Türk dış ticaret hukukunun "uluslararasılaşması"[108] , kamu hukuku veçhesi itibarıyla, İkinci Dünya Savaşının sonrasında başlamıştır. O tarihte Türkiye, Birleşmiş Milletler Örgütünün üyesi olmuş, Avrupa kurum ve kuruluşlarına katılmış, IMF ve Dünya Bankasına üye olmuştur.

Ancak, dış ticaret hukuku alanında, Türk hukukunun asıl değişimi iki yönde gerçekleşmiştir ve iki yöndeki bu gelişim halen sürmektedir. Türkiye, GATT 1947'ye 1953 yılında taraf olmuş, DTÖ'ye ise 1995 itibarıyla üye olmuştur[109] ; DTÖ Kuruluş Anlaşmasının 4 no'lu ekinde yer alan Çoklu Ticaret Anlaşmalarına taraf olmamıştır. Dolayısıyla, Türkiye, DTÖ Kuruluş Anlaşması ile Ek 1 (A, B, C)'de ve Ek 2, 3'de yer alan anlaşmalara taraftır (karş. DTÖ Kuruluş Anlaşması m. XVI(5)). Kısacası, Türkiye, 1953'den bu yana, "çok taraflı ticaret sistemi"nin bir parçasıdır.

Öte yandan, Türkiye, son dönem Avrupa entegrasyonuna daima ilgi duymuştur. Daha 1959 yılında, Avrupa Topluluklarıyla, ilişki biçimini ve geleceğini müzakere etmeye başlamıştır. Bu müzakerelerin ilk önemli sonucu olarak, 12.09.1963 günü Ankara'da "Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklık Kuran Anlaşma" imzalanmış;

---

[106] *Biret International SA v. Council of the European Union,* (30 September 2003), C-93/02, (2003) ECR I 10497; *Etablissements Biret et Cie SA v. Council of the European Union*, (30 September 2003), C-94/02P, (2003) ECR I 10565.

[107] Van den Bossche, 2005, s. 70-71.

[108] Bkz. dpn. 13.

[109] GATT 1947 için bkz. RG. 31.12.1953, S. 8597; GATT 1994 de dâhil olmak üzere Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması ve ekleri için bkz. RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer); Türkiye'nin üyeliği, "aslî üyelik"dir (bkz. DTÖ Anlaşması, m. XI(1); üyeliğin kesinleştiği tarih 26.03.1995'dir (Trade Policy Review, Turkey, Report by the Secretariat, 19.11.2003, WT/TPR/S/125, s. 17, §13; karş. DTÖ Kuruluş Anlaşması, m. XIV (1/son cümle)).

bu anlaşma (Ankara Anlaşması), 01.12.1964 günü yürürlüğe girmiştir [110].

Ankara Anlaşması bir "tedricî entegrasyon anlaşması"dır; anlaşmanın son amacı Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına (bugünün şartlarında Avrupa Birliğine) tam üyeliğinin gerçekleşmesidir [111]. Bu amacın gerçekleşmesi için Ankara Anlaşmasının öngördüğü aşamalarda, önce, taraflar arasında gümrük birliği kurulması (malların serbest dolaşımı), sonra da sırasıyla, işçilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına geçilmesi söz konusudur. Bir başka deyişle, Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına tam katılımı, üretim faktörlerinin dolaşımında serbestleştirme sağlama yönündeki gelişme ölçüsüne bağlanmıştır.

Ne var ki, Ankara Anlaşmasının öngördüğü bu ortaklık ilişkisindeki beklenen gelişme, maalesef tam sağlanamamıştır. Önce, gümrük birliğinin gerçekleşmesini düzenlemek üzere imzalanan (Brüksel, 23 Kasım 1970) ve 01.01.1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol[112] , ilk aşamada (geçiş dönemi) kurulacak gümrük birliğinin kapsamını sanayi ürünlerine özgüleyerek daraltmıştır[113] . Daha sonra, Türkiye'nin gümrük birliğinin kurulmasına ilişkin yükümlülüklerini tek taraflı olarak ertelemesine ilişkin açıklaması ile 2/76 sayılı (20.12.1976) [114], 1/80 sayılı (19.09.1980)[115] , 1/95 sayılı (22.12.1995 [06.03.1995])[116] kararlar başta olmak üzere, çeşitli tarihlerde kabul edilen Ortaklık Konseyi kararlarındaki erteleyici ve uygulamayı daraltıcı hükümlerle, hem gümrük birliğinin kapsamına giren mallar bakımından bazı tâlî değişiklikler yapılmış, hem de mallar dışında kalan üretim faktörlerinin serbest dolaşımına ilişkin hükümler uygulamaya geçirilememiştir. Gümrük birliğinin kuruluşu da, Ankara Anlaşmasıyla ortaya konan rejim uyarınca, olabilecek en geç tarihte gerçekleşmiştir. Buna karşılık, sanayi ürünlerini esas itibarıyla, işlenmiş tarım ürünlerini de –Topluluk tanımlarına– göre belirli bir çerçevede[117] içine alan gümrük birliği, Türkiye ile "Avrupa Topluluğu"

---

[110] Ankara Anlaşması resmî metni için bkz. RG. 17.11.1964, S. 11858.

[111] Konu hakkında bkz. Arat, T. (1995), "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 44: 587-606; dış ticaret açısından Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri hakkında başarılı bir genel bakış için bkz. Şanlı, C. ve N. Ekşi (2006), Uluslararası Ticaret Hukuku, B. 5, İstanbul: ARIKAN, s. 285-292 (Kitabın tamamı, uluslararası unsurlu ticaret ilişkilerinin özellikle Türkiye'de tâbi olduğu hukukî rejimi başarıyla açıklamaktadır).

[112] Bkz. RG. 29.12.1972, S. 14406.

[113] Bkz. ve karş. Katma Protokol m. 2-6 ve m. 32-35; "işlenmiş tarım ürünleri", Katma Protokolde –açık bir hükümle– gümrük birliğinin dışında tutulmamıştır.

[114] Bkz. Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları; 1964-2000, C.(1), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2001, s. 111.

[115] DPT-Ortaklık Konseyi Kararları, s. 137.

[116] DPT-Ortaklık Konseyi Kararları, s. 177.

[117] Bkz. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, EK:1: DPT: Ortaklık Konseyi Kararları, s. 207.

arasında 01 Ocak 1996 tarihi itibarıyla kurulmuştur [118].

Şunu da hemen ekleyelim ki, her türlü kısıtına rağmen, Türkiye ile AT arasındaki gümrük birliği durağan bir ilişki tipini ortaya koymamaktadır. Bir kere, zaten, gümrük birliklerinin mahiyeti böylesine bir durağanlığa elverişli değildir. Üstelik, Türkiye, Avrupa Birliği ile, artık, "katılım müzakerelerine" başlamış bir ülkedir[119] . Katılım müzakereleri, dinamik nitelikte bir ilişki tipidir; çünkü, "AB üyeliğine aday ülke" ile AB arasında uyumu, dolayısıyla da entegrasyonu derinleştirici nitelik taşır. Bu nedenle, Türkiye-AT gümrük birliği de, hem Ankara Anlaşmasının hükümleri uyarınca, hem de –ve asıl– katılım müzakerelerinde, Türkiye'nin "Birlik Müktesebatı" (*union acquis*)'na uyumunda alacağı mesafeye koşut olarak hem kapsamını genişletebilecektir, hem de daha derinlik ve etkinlik kazanabilecektir.

Bu durumda, Türk dış ticaret hukukunun (kamu hukuku veçhesi itibarıyla), bugün, bir yandan Dünya Ticaret Örgütü yapısında geçerlik kazanan uluslararası hukuk düzenlemelerine ve örgüt kararlarına, öbür yandan, Türkiye-Avrupa Topluluğu (üyelik boyutuyla Avrupa Birliği) ilişkisinin ortaya çıkardığı düzenlemelere ve bu ilişki bağlamında yetkili organlar tarafından verilen kararlara tâbi olarak geliştiği ve uluslararası işbirliği ortamına entegre olma yönelimine girdiği sunucuna varmak zor olmamalıdır.

Hemen eklemekte yarar vardır: Türk dış ticaret hukukunun iki gelişim yönüne sahip olması çatışkılı bir durum meydana getirmez. Zira, hatırda tutulmalıdır ki, Avrupa Topluluğu da, Avrupa Birliği üyesi devletlerden bağımsız olarak ve onların yanında, Dünya Ticaret Örgütünün üyesidir. Dolayısıyla, Avrupa Topluluğu da, eylem ve düzenlemelerinde, DTÖ üyeliğinin ortaya çıkardığı yükümlülüklere uymak ödevi altındadır. Bu ödev, en başta da, Avrupa Topluluğunun, DTÖ'nün hedef, ilke ve (davranış) kurallarına uymak yükümlülüğünün gereklerini yerine getirmesi zorunluluğunu belirler. Bu zorunluluk, Avrupa Birliğinin uluslar üstü kurumsal ve hukuksal yapıya sahip olmasından pek etkilenmez; bu özellik, Birliğin kendisine ait

---

[118] Gümrük birliğinin işleyişi genel çerçeve olarak Ankara Anlaşması, Katma Protokol ve özellikle 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile bu metinlere dayalı olarak yürürlüğe konmuş bulunan diğer AT-Türkiye Ortaklık Konseyi kararları ve düzenlemelerine tâbidir; kömür ve demir-çelik ürünleri, atom enerjisi gümrük birliğine dahil değildir; kömür ve demir-çelik ürünleri bakımından Türkiye ile [eski] Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu arasında ayrı bir "serbest ticaret anlaşması" vardır ("Türkiye Cumhuriyeti ve AKÇT Arasında AKÇT'yi Kuran Antlaşmanın Yetki Alanına Giren Ürünlerin Ticareti ile İlgili Anlaşma": RG. 01.08.1996). Bu Anlaşma, 01 Ağustos 1996'dan beri yürürlükte olup, Avrupa Topluluğu tarafından uygulanması, bugün, Avrupa Komisyonu tarafından yürütülmektedir.

[119] [03.10.2005 tarihli] AB Bakanlar Konseyi Kararı: Bkz. 2678th General Affairs Council Meeting, Press Release, Press: 241: <http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/86442.pdf>, (27.11.2008); ayrıca Negotiating Framework for Turkey, adopted 03 October 2005, 12768/1/05 REV 1 ELARG 60, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20002_05_TR_framedoc_en.pdf>, (27.11.2008)].

bir keyfiyet olup, onun uluslararası yükümlülüklerine doğrudan bir etkide bulunmaz. Avrupa Birliğinin, bir ekonomik bütünleşme hareketi olması, onun DTÖ'deki statüsünü ilgilendirir; çünkü, Avrupa Birliği (bu bağlamda doğrusu Avrupa Topluluğu), GATT 1947 döneminde olduğu gibi, GATT 1994'ün de XXIV. maddesinde öngörülen istisnaya ("gümrük birlikleri istisnası") tâbidir. Ancak, bu, Avrupa Topluluğunu, DTÖ yükümlülüklerinden tam olarak kurtarmaz; sadece, Birlik, en çok kayırılan ülke kaydı (ayırımcı olmama ilkesi)'nın uygulanması başta olmak üzere, bazı ayrıcalıklardan yararlanma dışında, DTÖ üyeliği statüsünün içerdiği bütün yükümlülüklere tâbi olmaya devam edecektir[120] .

8.2 Türkiye'nin ekonomik gelişme yönünün belirlenmesinde temel tercihler ve DTÖ Üyeliği

8.2.1 Temel tercihlerde ortaklık

Türk dış ticaret hukukunun değişim yönünü belirleyen iki uluslararası örgütsel yapının uluslararası ticaret sisteminin oluşumundaki temel tercihlerinin koşutluğuna, bu iki yapının bazı farklı veçhelerinin bulunmasına rağmen, yukarıda dikkat çekilmiştir. Gerek Avrupa Topluluğu, gerek Dünya Ticaret Örgütü, açık pazar ekonomisini öne çıkarmışlardır; bu esasa dayalı olarak, serbest ticareti ve özgür girişimi güvence altına alma eğilimi her ikisinde de kendini göstermektedir. Ancak, bu serbesti, bireysel tercihlerin egemen olduğu mutlak bir özgürlük değildir; burada hukukî bir çerçeveye alınmış, başka bir deyişle "disiplinli" bir serbest ticaret ortamı ve girişim özgürlüğü bağlamı söz konusudur. Çerçeveyi belirleyici olan ise, bugün artık "küresel değerler" olarak kabul görmüş olan ve toplumun genel yararını oluşturduğuna inanılan tercihlerdir (toplumsal içerikli değerler). Örneğin, rekabetin korunması; sınaî, fikrî, ticarî hakların korunması "açık pazar"ı güvence altına almak isteyen makamların göz ardı edemeyeceği değerlerdir.

İşte Avrupa Topluluğu, belirli sosyal içerikli değerlerin çerçevesini çizdiği bir serbest ticaret sistemini, üyeleri arasında, yani dar alanda, nispeten kısa sürede, yoğun biçimde gerçekleştirmeye yönelirken, DTÖ aynı hedeflere dönük bir "çok taraflı ticaret sistemi"ni, çok daha geniş bir ortamda, yani dünya genelinde, daha uzun bir zamana

[120] DTÖ ile AB arasındaki ilişki ve AB'nin DTÖ yükümlülükleri hakkında özlü, ama çok ilgi çekici gözlem, tespit ve değerlendirmeler için Weiler, J.H.H. (2005), "Cain and Abel-Convergence and Divergence in International Trade Law", in the EU, the WTO and the NAFTA (*Towards a Common Law of International Trade*), (ed. by J.H.H. Weiler), Oxford and New York: Oxford University Press, (2000 (reprinted 2005)), s. 1-4; "Epilogue: Towards a Common Law of International Trade", aynı eser, s. 201-231. Kitabın tamamı gelişmekte olan uluslararası ticaret (ortak) hukukunun oluşturucu unsurları olarak üç uluslararası entegrasyon hareketinin karşılaştırılmasına ilişkin incelemeleri içermektedir.

yayarak ve tedricî bir gelişim çizgisinde gerçekleştirmeyi gözetmektedir; etki alanı ve süresi bakımından aralarındaki bu farklılık nedeniyle de uluslararası ticarete ilişkin bu iki düzenleme girişiminin hedeflerini gerçekleştirme yolunda başvurdukları hukukî ve politik araçlar değişiklik gösterebilmektedir.

8.2.2 DTÖ'nün Türkiye-Avrupa Topluluğu ortaklığına etkisi

Ancak, şu noktayı da hatırlatmak uygun olur ki, Avrupa Topluluğunun mekanizması kendi iç yapısında (Avrupa Birliği alanı dahilinde) işlemektedir; bu durum dahi, DTÖ açısından kabul edilebilirliğini, GATT 1994'ün XXIV. maddesinin tanıdığı mezuniyet sayesinde kazanmaktadır. Buna karşılık, dış ticarî ilişkileri (üçüncü ülkelerle veya bazı uluslararası kuruluşlarla ticarî ilişkileri) itibarıyla, Avrupa Topluluğu da, DTÖ Anlaşmalarının ve kararlarının üyeler için öngördüğü yükümlülükler ve şartlara tâbi bulunmaktadır. GATT 1994'ün XXIV. maddesi bu açıdan da özel şart ve hükümler öngörmektedir[121] ; bu istisnaî şart ve hükümlerin yanında, diğer üyelik yükümlülükleri Avrupa Topluluğu bakımından da uygulanacaktır[122] .

Şu halde, Türkiye'nin AT ile (sınaî ürünlerinde) bir gümrük birliği kurmuş olması, bu gümrük birliği DTÖ tarafından GATT 1994'ün XXIV. maddesi kapsamına giren bir gümrük birliği olarak kabul edilse bile, Türkiye'nin, Avrupa Topluluğunun malların serbest dolaşımına ve dış ticaret politikasına uyum sağlamakla yetinmesini mümkün kılmamaktadır; Türkiye dış ticarete ilişkin hukukî düzenlemeleri ve özellikle de onların uygulanmaları bakımından DTÖ Anlaşmalarında öngörülen şart ve yükümlülüklere de uygun davranmakta olduğunu sürekli olarak kontrol etmelidir. Aksi takdirde, Avrupa Topluluğu bakımından sorun teşkil etmeyen bir konuda uygulamaya koyacağı bir tedbir, Türkiye'yi DTÖ açısından sorunlu bir ülke haline getirebilir.

---

[121] Örneğin, GATT 1994, m. XXIV (5/a)'ya göre; bir gümrük birliği (hattâ bir gümrük birliğinin kurulmasına yönelik bir geçici anlaşma) çerçevesinde öngörülen gümrük ödevlerinin (gümrük vergisi, resmi gibi) ve diğer ticarî düzenlemelerin bütünü itibarıyla etkisi, gümrük birliği (geçici anlaşma taraflarının) dışında kalan DTÖ üyesi devletler ile olan ticaret bakımından, söz konusu gümrük birliğinin (veya geçici anlaşmanın) oluşumundan önceki dönemde, gümrük birliği alanında uygulanmakta olan gümrük vergisi ve diğer ticarî düzenlemelerin sonuç ve etkilerinin genel kapsamından daha yüksek (gümrük ödevleri) veya daha sınırlayıcı (düzenlemeler) olmayacaktır.

[122] Avrupa Topluluklarının yanında Avrupa Birliğine üye devletler de DTÖ üyesi olabilirler. Burada, Topluluklar ile üye devletler arasındaki yetki paylaşımı, DTÖ eylemlerinde -ilgili konuda- Avrupa Topluluğunun mu, yoksa üye devletlerin mi inisiyatif alacağını belirleyecektir: Avrupa Topluluklarının DTÖ'ye üyeliğinde, üye devletler ile Topluluklar arasında yetki paylaşımının önemi hakkında bkz. Matsushita/Schoenbaum/Mavroidis, 2006, s. 95 vd. (ancak, s. 95, dpn. 37'de, Füzyon Anlaşmasına ilişkin olarak verilen bilgide hata vardır); DTÖ Kuruluş Anlaşmasının IX (1). maddesinde, Avrupa Topluluklarının oy hakkını kullandıkları durumlarda, oy sayılarının, DTÖ'ye üye AB üyesi ülke sayısına eşit olacağı öngörülmüştür; anlaşma metninde bu maddeyle ilgili olarak yer alan 2 no'lu dipnotunda, her şart ve durumda, Avrupa Toplulukları ile üye ülkelerin oy sayısının Topluluklara üye devlet sayısını aşmayacağı belirtilmektedir (bkz. RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 5).

8.2.3 Türkiye'nin dış ticareti bakımından gelişim yönü ve temel tercihleri (genel gözlem)

Türkiye, 1953'den beri GATT'a taraf olan bir ülkedir ve 1964 yılından beri, Avrupa Topluluğu ile, önce gümrük birliği gerçekleştirmeyi, sonra diğer üretim faktörlerinin serbest dolaşımı yönünde gelişme sağlamayı, sonuçta da Avrupa Birliğine tam üye olarak katılmayı hedef alan güçlü bir ortaklık ilişkisine girmiş bir ülkedir.

Buna karşın, Türkiye; 1950-1960 arasındaki kısmen başarılı girişimleri takiben başlayan dönemde (1960-1980) giderek yoğunlaşan devletçi anlayışa dayalı içe dönük sanayileşme modelinin belirlediği bir ekonomik yapıyı, bunun bir uzantısı olarak da ithal ikamesine dayalı bir dış ticaret rejimini ısrarla sürdürmüştür. Ekonomik performansı belirlemede tarımın asıl tayin edici rolü oynadığı böyle bir ortamda, açık pazar, rekabetçi sanayileşme, özel girişim, liberal uluslararası ticaret rejimi ve uluslararası işbirliğini temel değerlerinin formülasyonuna dayanak almış olan uluslararası girişim ve/veya kuruluşlarla sağlıklı ilişki kurulması düşünülemezdi. Nitekim, GATT çerçevesinde ilişkiler o dönemde asgarî düzeyde sürdürülmüştür; AB (AT) ile ilişkiler ise, daha çok 1950-1960 dönemindeki yönelimlerin etkisiyle, 1960'ların ilk yarısında belirli bir başarı çizgisini tutturmuş ise de, 1972'de ciddî biçimde bozulmuş, 1976'da Türkiye gümrük birliğiyle ilgili yükümlülüklerini durdurmuş, 1980'lerin başında, ortaklık bütünüyle adeta dondurulmuştur.

Oysa, 1980'ler, Türkiye'nin ekonomisinde çok önemli yapısal değişikliklerin gerçekleşmeye başladığı dönemdir. 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye'nin, kapalı ekonomiden, sanayileşmeyi gözeten, ihracata dönük bir ekonomiye yönelmesi mümkün olmuştur. Günümüze gelen çizgide Türkiye, böylece, dış ticarette de, uluslararası rekabet ortamının icabı, dinamik yapıya yönelik ülkelerin yaptığı gibi, giderek rejimini serbestleştirme ve dünya ekonomisine entegre olma çabasına girmiştir.

Bu dönemde, önce Avrupa Birliği ile ilişkiler yeniden işlemeye başlamış, ilk adım olarak, sanayi ürünlerinde gümrük birliği gerçekleştirilmiş, sonra tam üyelik sürecine girilmiş[123], öte yandan da, DTÖ'ye aslî üye statüsüyle dahil olunmuştur. Böylece, Türkiye, dış ticaret rejiminin temel ilkelerini belirleyici rol oynayan iki önemli uluslararası kuruluşun benimsediği ve Türkiye ile ilişkilerini de, tabiatıyla, dayandırdığı değerleri,

[123] Türkiye-AB ilişkilerinin tarihçesi konusunda bilgi için bkz. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, (Özel İhtisas Komisyonu Raporu), Ankara: Devlet Plânlama Teşkilâtı, 2000; Avrupa Birliği ve Türkiye, B. 5, Ankara: Dış Ticaret Müsteşarlığı ve TOBB, 2002, özellikle s. 295 vd.

yüzyılın sonunda "kazanımı"na kesin biçimde katmak imkânını elde edebilmiştir. Bu değişim, önce AT ile gümrük birliğinin gereği olarak gerçekleştirilen kapsamlı mevzuat değişiklikleriyle, daha sonra da üyelik boyutundaki gelişmelere koşut olarak yürürlüğe konan yasal ve idarî diğer tedbirlerle, Türk dış ticaret hukukunu da olumlu yönde etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir. Söz konusu değişikliklerin önemli bir kısmı, aynı zamanda DTÖ yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde de katkı sağlamaktadır[124] . Ancak, burada, şu noktanın altını çizmekte yarar vardır: Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkilerini ön plâna almış olduğundan, DTÖ ile ilişkilerini ihmal edebilmektedir. Oysa, salt AB ile ilişkilerin gereklerini yerine getirmek DTÖ'ye üyeliğin yükümlülüklerinin tümüyle yerine getirilmiş olmasını sağlamaktan uzaktır; hattâ, bazen AB'nin kriterlerine uygun olan bir eylem, DTÖ tarafından, kendi ilke ve değerlerine aykırı olarak değerlendirilebilir[125] .

Hızlı değer değişiminin ortaya çıkarabileceği bir önemli soruna daha parmak basmak gerekir. Türkiye'de, ekonomik ve sosyal alana sürekli müdahale eğiliminin daha da belirginleştirdiği içe dönük ve devletçi anlayış, 1960'larda, hattâ, 1950-1960 dönemini kısmen bir yana bırakırsak, daha eski tarihlerde çok etkili olmuş ve etkilerini uzun süre hem kamu kesiminde, hem sivil kesimde, hemen hemen bütün kurumların üzerinde sürdürmüştür. 1980'lerden başlayarak Türk ekonomisi ve dış ticareti yapısal değişikliklerden geçmektedir; bu yönde önemli atımlar atılmıştır. Gözetilen hedefler arasında, Türk ekonomisinin uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulması da yer almaktadır[126] . Ancak, böyle bir gözlemden hareketle, her şeyin birden bire değişeceğini sanmak yanlış olacaktır. Burada asıl gerçekleşmesi gereken, zihniyet değişikliğidir. Bu değişikliğin toplumda tam olarak gerçekleşmesi için zamana ihtiyaç vardır; süreyi kısaltacak olan ise, çağdaş şartlara

---

[124] Bkz. Trade Policy Review-Turkey-, (Report by the Secretariat), World Trade Organization, 19 November 2003, WT/TPR/S/125, s. 13 vd.; bu raporda, DTÖ tarafı, Türkiye'de gerçekleştirilen yasal değişiklikleri genellikle olumlu olarak değerlendirmektedir. Çok kısa bir süre önce yayınlanan yeni "Türkiye Raporu"nda ise, uyum amacıyla yapılan mevzuat değişikliklerine, daha sektörel açıdan bakılmakta, bu nedenle de, kamu ihalesi (s. 53-54), teşvikler (s. 59 vd.), rekabet hukuku (s. 69), fikri haklar (s. 71 vd.), doğrudan (yabancı) yatırımlar (s. 21 vd.), sınai (teknik) mevzuat (s.46 vd.) alanları başta olmak üzere, birçok alanda gerçekleştirilen mevzuat değişikliklerinin çeşitli noktalarda hâlâ tamamlanmamış kısımları bulunduğuna işaret edilmekte, uygulamada ortaya çıkan bazı sıkıntılara da fazla empoze edici bir tutum göstermemeye dikkat edilerek değinilmektedir: Bk. Trade Policy Review-Turkey, WT/TPR/S/192 (5 November 2007). Buna karşılık, aynı dökümanda, Türkiye'nin yaptığı uluslararası anlaşmalar alanındaki gelişmelere dikkat çekilerek, durumun komplike görünümü vurgulanmış (s.13. vd.), ikili serbest ticaret anlaşmalarının standart modeli üzerinde ayrıca durulmuştur (s. 20); uluslararası tahkim alanındaki değişikliğe de olumlu bakılmaktadır (s. 24).

[125] Örnek olay olarak bkz. Panel Report, Turkey-Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products, WT/DS34/R adopted 31 May 1999, as modified by the Appellate Body Report, WT/DS34/AB/R (22 October 1999), DSR 1999: VI, 2363. Bu olayda, Türkiye'nin tekstil ve giyim ürünleri ithalatına, AT mevzuatına uygun olarak koyduğu kısıtlamalar, Hindistan'ın başvurusu üzerine (diğer bazı ülkeler de Hindistan tarafında olmak üzere panele katılmıştır), GATT 1994 Tekstil ve Giyim Anlaşması hükümleri karşısında haksız bulunmuştur; 1995-2007 döneminde Türkiye'nin taraf olarak yer aldığı DTÖ panellerinin listesi için bk. Trade Policy Review-Turkey, WT/TPR/S7192, sh. 16-17 (bunlardan bazılarında, Türkiye'nin itiraz konusu olan tedbirleri AT normlarıyla da uyumlu değildir).

[126] Bkz. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1990, s.1.

göre içerik kazanmış programlar uyarınca yürütülecek eğitim etkinlikleridir. Bu konuda olumlu sonuçlar alınıncaya kadar, Türkiye'nin dünyanın gelişen şartlarına uyum sağlayabilmesi için alınacak, yasal, idarî, adlî tedbirler bazen etkisiz kalacak, bazen de beklenenden başka türlü sonuçlar verecektir. Örneğin, Türkiye'nin "özelleştirme"yi bir türlü gerçekleştirememesi, başarılan özelleştirmelerin ise, yüksek maliyetle ancak yapılabilmesi, konuya toplumun zihnen tam hazır olamamasındandır[127] .

Yine de 1980-2000 yılları arasında ve özellikle de gümrük birliğinin kuruluş döneminde gerçekleştirilen yasal değişimler çok önemlidir; ayrıca da, yeni yasalar, AB-Türkiye ilişkilerinin (Türkiye'nin uyum yükümlülüğü) gelişimine doğrudan katkıda bulunduğu gibi, DTÖ'ye karşı da, DTÖ Anlaşması ve eklerinde yer alan anlaşmaların gereklerine uygun tedbirlerin alınmasını sağlamak bakımından çok önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda yapılan yasal çalışmaların Türkiye için sağladıklarını ortaya koyabilmek bakımından, gümrük birliğinin kurulması çerçevesinde (çoğu gümrük birliğinden önce, bir kısmı da sonra) gerçekleştirilen bazı değişiklikleri burada hatırlatmakta yarar vardır: Türk rekabet hukuku (yasal anlamda) bu sayede varlık kazanmıştır; tüketicinin korunması mevzuatı bu sayede ayrıntı, etki ve çağdaş nitelikler kazanmıştır; teşvik sistemi, gümrük mevzuat ve uygulamaları, dış ticaret mevzuatı çok önemli değişikliklere konu edilerek, adeta yenilenmiştir; aynı şekilde, yabancı sermaye mevzuatı daha çağdaş yapıya ve daha etkili uygulamaya kavuşmuştur; fikrî, sınaî, ticarî mülkiyetin korunması konusunda ulusal mevzuatta yapılan önemli ve köklü değişiklikler yanında, uluslararası anlaşmalar da Türk hukukuna kazandırılmıştır[128] . Çevre hukuku ve sınaî mevzuat alanlarında çok köklü değişiklikler, aynı dönemde gerçekleştirilmiş bulunmaktadır; bu konudaki çalışmalar halen sürdürülmektedir. Bu değişikliklerin her biri çok önemlidir; çünkü, Türk dış ticaret hukukunun "uluslararasılaşması"nda her biri dikkat çekici birer olumlu adımdır. Hemen hemen hepsi Avrupa Topluluğuna, gümrük birliği nedeniyle uyum sağlamak için alınan yasal tedbirlerdendir; ama, aynı zamanda, DTÖ ilke ve kurallarına Türk hukukunun yaklaşmasını mümkün kılmıştır. Ancak, bunlar ne kadar kalıcı ve uygulamada etkili olmaktadır; işte, bu husus, toplumun "zihniyeti"ne ve ona bağlı olarak kamu otoritelerinin Türkiye'nin uluslararası toplumdaki yeri ve rolüne bakış açısıyla irtibatlı bulunmaktadır.

Türkiye'yi dünya ekonomisine entegre edecek olan ve Türkiye'nin refah payını artıracak olan bu olumlu gelişmenin devam edeceği yönünde umut veren önemli

---

[127] Bu toplumsal zihniyet değişikliğinin gerçekleştirilmesine olumlu katkıda bulunmak, "medya"ya da düşen bir görev sayılmalıdır.

[128] Ayrıca, ticaretle ilgili Türk mevzuatının 2003'deki durumunu gösteren tablo için bkz. Trade Policy Review-Turkey 2003, WT/TPR/S/125, s. 14-16.

bir belge, Devlet Plânlama Teşkilâtının hazırladığı ve TBMM tarafından 27.06.2000 tarihinde kabul edilmiş olan (karar no. 697) "Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, 2001-2005"dir [129]. Bu belgeye göre, uzun vadeli strateji çerçevesinde, Türkiye'nin 2023 yılına uzanan hedefi; ihracata dönük, teknoloji yoğun, katma değeri yüksek, uluslararası standartlara uygun ve yerel kaynakları harekete geçiren bir üretim yapısına erişmek olarak ortaya konmaktadır[130] . Öte yandan, aynı belge, Türk ekonomisinin yapısal değişimine ilişkin olarak, ileriye dönük şu değerlendirmeyi de yapmaktadır: "*2023 yılında tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin toplam katma değer içindeki paylarının sırasıyla yüzde 5, 30 ve 65 olması beklenmektedir. İstihdamın yapısındaki temel değişimin tarım ve hizmet sektörlerinde gerçekleşmesi ve dönem sonunda tarımın payının yüzde 10'lara gerilemesi öngörülmektedir*."[131]

Bu gelişmelerin beklendiği gibi gerçekleşmesi, Türkiye'yi hem AB üyeliğine yaklaştıracaktır, hem de DTÖ yükümlülüklerini yerine getirmede daha başarılı kılacaktır[132] .

8.3 DTÖ hukukunun Türk hukukunda uygulanması

8.3.1 Anayasanın düzenleyiş tarzı

DTÖ Anlaşmalarının Türk hukuk düzeninde bağlayıcılık kazanması

Daha önce değinildiği gibi[133] , her devlet, taraf olduğu uluslararası anlaşmaların ulusal hukuk düzeninde nasıl bağlayıcılık ve uygulanabilirlik kazanacağı, ne zaman ve nasıl, özellikle yargı organları önündeki uyuşmazlıkların çözümünde doğrudan bir hukukî dayanak oluşturabileceği gibi konulara, ulusal hukukunda tercih ettiği çözümleri kendisi belirleyip kurallaştırmaktadır. Türk hukukunda konu, 1982 TC Anayasasının 90. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, ilke olarak, uluslararası anlaşmalar, TBMM'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasını takiben, yürütme

---

[129] Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, 2001-2005, Ankara: Devlet Plânlama Teşkilâtı, 2000.

[130] Uzun Vadeli Strateji-DPT, s. 21, § 163; ayrıca s. 215 vd.

[131] Uzun Vadeli Strateji-DPT, s. 22, § 170.

[132] Nitekim, DPT tarafından ortaya konan bu hedeflerin TBMM tarafından uygun görülmesi, DTÖ, Ticaret Politikasını Gözden Geçirme Organı tarafından olumlu karşılanmaktadır: Bkz. 2003 Trade Policy Review-Turkey, WT/TPR/S/125, s. 16, § 10-11 ve s. 83, § 1 vd.

[133] DTÖ Anlaşmasının üye devletlerin ulusal hukuklarında uygulanması konusuna genel bir bakış ve özellikle "doğrudan uygulanma" ve "doğrudan etki" kavramları arasındaki farkın belirlenişi için bkz. yuk. dpn. 100.

organı tarafından[134] kararnameyle onaylanma yolu ile yürürlüğe girmektedir. İşlemin tamamlanması için Cumhurbaşkanının imzasıyla, anlaşmanın kararnamesiyle birlikte Resmî Gazetede yayınlanması gerekir[135] .

DTÖ Kuruluş Anlaşması ve eklerinde yer alan çok taraflı ticaret anlaşmaları, Anayasa m. 90'daki genel usule tâbi olarak, önce 26.01.1995 tarihli ve 4067 sayılı Kanunla onaylanması TBMM tarafından uygun bulunmuş, sonra da 95/6525 Karar Sayısını taşıyan Kararnamenin ekinde 25.02.1995 tarihli ve 22213 (Mükerrer) sayılı Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın uluslararası plânda resmî metinleri İngilizce, Fransızca ve İspanyolca olarak hazırlanmıştır[136] . Resmî Gazetede, Türkçe ve İngilizce olarak iki metin yayınlanmıştır. Türk ulusal hukuk düzeni dâhilinde, uygulamaya Türkçe metnin esas olması tabiidir; ancak, tereddüt halinde, İngilizce metin, Resmî Gazetede yayınlandığı için, Türk hukukçuları için, doğru anlamı çıkarmak bakımından, diğer dillerdeki metinlere nazaran, en azından öncelik taşıyacaktır. Ama, uluslararası plânda, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca metinler eşit düzeyde işlem görmek durumundadır.

Böylece, DTÖ Anlaşmaları, Türkiye'de yürürlüğe girmiş durumdadır; ancak 01 Ocak 1995 tarihinde uluslararası plânda yürürlüğe girmiş olduğu için, Türk hukukunda da anılan tarihten itibaren "merî"dir. Bu bakımdan DTÖ Anlaşmalarının "merîyeti"ni belirlemek demek, onun Türk hukuk düzeninde, bağlayıcılığını ortaya koymak demektir. TC Anayasasının 90. maddesinin V. fıkrası, usulüne göre yürürlüğe konulmuş olan milletlerarası anlaşmaların kanun hükmünde olduğunu belirttiğine göre, DTÖ Anlaşmaları yürürlüğe girdikleri andan itibaren kanunlar gibi –ve kanunlar düzeyinde– "uygulanabilirlik" kazanmıştır; kamusal makamları (yönetim ve yargı mercileri)'nı bağlayıcı nitelik edinmiştir, bireyleri de bağlayıcıdır[137] .

---

[134] Anayasanın 90. maddesi, bazı ekonomik, ticarî veya teknik anlaşmaların, maddede yer alan şartlar uyarınca, TBMM tarafından "uygun bulma" kanununa konu olmalarına gerek kalmaksızın yayınlanmakla yürürlüğe girebileceklerini belirtmektedir. Hattâ anılan hükümlerden çok istisnaî şartlarda, bazı anlaşmaların, yürürlüğe girmesi için, yayınlanmalarına dahi lüzum olmadığı sonucu çıkmaktadır. Her halde, ekonomik ve ticarî anlaşmalar ile özel kişilerin haklarını ilgilendiren anlaşmaların yürürlüğe girmesi, yayınlanmalarına bağlıdır. Türk kanunlarında değişiklik getiren anlaşmaların yürürlüğe girişi, TBMM tarafından "uygun bulma" kanununa mutlaka bağlı olacaktır.

[135] Uluslararası düzenlemelerin Türk hukukunda etki doğurması açısından ilke bu olmakla birlikte, yasal düzenlemelerle de uluslararası düzenlemelere etki tanınabilmektedir. Sportif alana ilişkin düzenlemelerde bunun örneklerini görmekteyiz. Örneğin 17.06.1992 tarih ve 3813 sayılı Türkiye Futbol Federasyonu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun (RG. 03.07.1992, S. 21273) muhtelif hükümlerinde, futbol faaliyetinin uluslararası kural ve talimatlara göre yürütüleceğinin hükme bağlandığını ve yetkili organların da bu yönde görevlendirildiği görülmektedir (bkz. 3813 sayılı Kanun m. 1, 2/b, 10/p ve 10/r). Benzer düzenlemeler 21.05.1986 tarih ve 3289 sayılı Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Hakkındaki Kanunda (RG. 28.05.1986, S. 19120) da yer almaktadır (3289 sayılı Kanun m. 2/h, 11): Bilgi için bkz. Erten, R. (2007), *Milletlerarası Özel Hukukta Spor*, Ankara: Adalet Yayınevi, s. 66, 71 vd.

[136] Bkz. Final Act Embodying the Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations: RG. 25.02.1995, S. 22213 (Mükerrer), s. 542; ilginçtir ki, bu Son Senedin Türkçe metni Resmî Gazetenin belirtilen sayısında yayınlanmamış, fakat İngilizce metnine yer verilmiştir.

[137] Aynı fıkrada, ikinci cümlede yer alan ve usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşmalar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağına dair hüküm, kendi anlamı çerçevesinde değerlendirilmelidir; anlaşmanın uygulanabilirliği bakımından bir etkisi söz konusu değildir.

DTÖ Anlaşmalarının Türk hukuk düzeninde etki göstermesi

Ne var ki Anayasa m. 90/V'e sonradan (2004 yılında) eklenen bir cümle, Türk hukukunda, yürürlüğe girmiş bulunan, böylece iç hukukta bağlayıcılık kazanmış olan bir uluslararası anlaşmanın "doğrudan etki" meydana getirip getirmemesi konusunda tereddütlerin, hattâ tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur[138] . Eklenen hüküm şöyledir:

"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır."

Bu hüküm incelemeye, tahlil ve eleştiriye açık olma durumunu muhafaza etmektedir; öyle görünüyor ki, uygulamada sorunlar çözüldükçe hükmün özellikleri belirecektir. Konu, bu makalenin boyutları dışında kalmaktadır. Dolayısıyla, ayrıntılı tahlil ve açıklamalara girmeksizin birkaç saptamada bulunmakla yetinilecektir.

Öncelikle belirtilmelidir ki, DTÖ Anlaşmalarının "*temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşma*" nitelendirmesine tâbi olmaları çok zayıf bir ihtimal olarak kaldığından, "ekonomik" ve "ticarî" anlaşma kategorilerine dahil kabul edilmesi çok daha muhtemel bulunduğundan, bu yeni Anayasa hükmü, DTÖ Anlaşmalarının doğrudan etki göstermesini oldukça sınırlayıcı bir hüküm olarak, uygulama tarafından yorumlanmaya çok elverişlidir.

Bu ihtimaller göz önünde tutularak hemen ulaşılabilecek birkaç vargıya burada yer vermekle yetinmeyi tercih ediyoruz.

DTÖ Anlaşmaları yürürlüğe girmiş olduğuna göre, anlaşmalarda öngörülen istisnaî süre ve şartların da gerekleri yerine geldikten sonra aşağıdaki hususlar göz önünde tutulmalıdır:

- [Diğer] kanunlar ile DTÖ Anlaşmaları arasında tam uyum varsa, ilke olarak uygulamada bu bakımdan sorun çıkmayacaktır.

---

[138] Konu, bu makalenin boyutları dışında kalan birçok kavram ve esası ilgilendiren bir konu olduğu için, burada herhangi bir ayrıntıya, hattâ değerlendirmeye girmeksizin, yapılan tartışma ve eleştirilere örnek olarak üç çalışmaya yollama yapmakla yetiniyoruz: Bkz. Aybay, R. (2007), "Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri", TBB Dergisi, 70: 187-213; Gözler, K. (2007) "Milletlerarası Andlaşmalara Kanun Üstü Bir Değer Tanınabilir mi? (Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri)", <*webmaster@anayasa.gen.tr*>, (10.09.2007); Başlar, K. (2004), "Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine", MHB, 24: 279-336. Bu makalelere yollama yapmamızın bir nedeni de Anayasanın 90. maddesinde gerçekleştirilen bu değişikliğin Türk hukukunda nasıl bir kavram kargaşasına ve hattâ şaşkınlığa yol açtığını ortaya koyma bakımından iyi örnek oluşturmalarıdır. Niyet ne kadar iyi olursa olsun uluslararası hukuk ile ilgili yasa çalışmalarında çok bilgili, çok özenli ve çok hassas olunması zorunluluğunu hep akılda tutmak gerekir.

• [Diğer] kanunlar ile DTÖ Anlaşmaları arasında uygunluk açısından yorumlama tereddüdü ortaya çıktığı takdirde, ulusal hukuk kuralının uluslararası hukuka uygun yorumu tercih edilmelidir ilkesi gereğince, kanun DTÖ Anlaşmalarına uygun olarak yorumlanacağından, "aynı konuda farklı hüküm" ihtimali bertaraf edilmiş olacaktır.

• [Diğer] kanunların bir kuralı açık biçimde DTÖ Anlaşmalarındaki bir kurala aykırı ise, söz konusu kanundaki kural, yeni bir kanunla değiştirilmedikçe, DTÖ Anlaşmasındaki kuralın ulusal yönetim ve yargı mercilerinin önünde, bir talebin dayanağı veya gerekçesi olarak kullanılması imkânı olmayacaktır[139] .

8.4 DTÖ hukukunun Türk hukuk düzeninde yasalar aracılığıyla etki kazanması

Yukarıda belirtilen ihtimallerin Anayasanın 90. maddesindeki değişikliğin uygulamada yol açabileceği rahatsızlıkları gidermede olumlu rol oynama gücü ne olursa olsun, Türk hukukunda bu konuda bir başka yol izlenmekte ve bu yol daha da güvenceli ve istikrar sağlayıcı görünmektedir.

Gerçekten, Türkiye, uluslararası sistem ve kurallara uyumunu, ulusal hukukunda, genellikle yasal tedbirlere, daha açıkçası düzenleme aracı olarak dar anlamda "kanun"a başvurma yoluyla gerçekleştirmektedir. Tabiî ki, bu yol "tek" değildir; bazen yeterli de olmayabilir; ya da, bazen mevcut bir kanun maddesinden yararlanılarak, kanunlardan daha alt düzeyde yer alan "düzenleyici işlemler" çıkarmak veyahut da idarî ve adlî tedbirlerle uygulamayı güvenceye bağlamak yeterli görülebilir. Özel şartlar her zaman söz konusu olabilir. Ancak, esas itibarıyla, uluslararası hukuk alanından gelen yükümlülüklerin gereği ulusal hukuk dairesinde yerine getirilirken bunun bir ulusal hukuk tasarrufuna dayandırılması, dolayısıyla da bir kanunî imkândan hareket edilmesi, Türk hukukunda olağan sayılmalıdır.

Daha önce; çoğu gümrük birliği gerekçe gösterilerek ve AB yasa ve politikalarına uyum sağlama çabası vurgulanarak yapılsa da, aynı zamanda DTÖ Anlaşmalarının gereklerinin yerine getirilmesini sağlayıcı rol de oynayan kanunlar çıkarmak suretiyle,

---

[139] Buna karşılık, Anayasanın 90. maddesi uyarınca yürürlüğe girmiş ve böylece Türk hukuk düzeninde bağlayıcılık/uygulanabilirlik kazanmış olan bir anlaşmanın, mahkemelerin yorumu yoluyla, kısmî etki kazanması ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Örneğin, böyle bir anlaşmanın etki doğurmasından zarar görecek bireylerin, anlaşmanın gereğini bir kanunla yerine getirmeyi savsaklayan kamu kuruluşu aleyhine tazminat talebiyle açacakları davaların kabul edilmesi hakkaniyete uygun bir çözüm olarak görülebilir. Konu, bu makalenin sınırları dışında kalmaktadır. Aynı kayıt altında belirtelim ki, bu konunun bir de "genel kanun-özel kanun" ve "önceki kanun-sonraki kanun" ilişkileri çerçevesinde, "zaman bakımından kanunlar ihtilâfı"nı düzenleyen ilkeler açısından incelenmesinin uygulamada ortaya çıkabilecek bazı sorunların çözümüne yardımcı olabileceğini dikkate almak mümkündür.

Türk dış ticaret hukukunda önemli değişikliklerin gerçekleştirildiğine işaret etmiştik[140]. Burada, dar anlamda kanun dışında kalan düzenlemeler ya da uygulamaya dönük tedbirlerle dış ticaret hukuk ve politikalarında, uluslararası ticaret hukukunun istemlerine uygun davranma girişimlerine bazı örnekler verilmekle yetinilecektir.

Gerçekten, örneğin doğrudan yatırımların yeniden düzenlenmesi amacıyla, uluslararası şart ve standartlara daha uygun olduğu iddiasıyla yürürlüğe konan 05.06.2003 tarih ve 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu"[141] yanında, anılan kanun uyarınca yürürlüğe konmuş olan "Doğrudan Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği"[142] uygulamada kanundan daha çok önem taşımaktadır.

Dış ticaret işlemleri bakımından da önem taşıyan, Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkında mevzuat çerçevesinde, öne çıkan metin, ilgili kanundan ziyade, kanundan alınan yetkiyle çıkarılan Kararname[143] ile, hattâ daha önemlisi, anılan Kararnameye ilişkin olarak çıkarılan tebliğlerdir[144] .

Damping ve sübvansiyon ile ilgili koruma ve denetleme tedbirlerini içeren düzenleme, bir "kanun" olarak yürürlüğe konurken[145] ; bu kanunun uygulanması bakımından İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Karar (99/13482) ve ilgili Yönetmelik (RG. 30.10.1999, S. 23861) büyük önem taşımaktadır.

8.5 Daha sonra gerçekleştirilecek DTÖ düzenlemelerinin Türk hukukunda yürürlüğe girmesi

DTÖ Kuruluş Anlaşması ve eklerindeki anlaşmalar yürürlüğe girdikten sonra, bu anlaşmalarda yapılacak değişiklikler ya da yeni mutabakat metinleri, protokoller Türk hukukunda, öncelikle, Anayasanın 90. maddesi hükümleri uyarınca yürürlüğe girecektir. Anlaşma tadilleri, bizatihi anlaşma hükmünde olduğundan, yürürlüğe girmeleri için, anılan 90. maddenin I. fıkrasında öngörülen şartlara bağlı olarak, yani, onaylamanın bir kanunla uygun bulunmasını takiben, onay ve yayın işlemleri

---

140 Bkz. yuk. bölüm 8.

141 RG. 17.06.2003, S. 25141.

142 RG. 20.08.2003, S. 25205.

143 Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar için bkz. RG. 11.08.1989, S. 20249.

144 Örneğin 32 sayılı Karara ilişkin olarak çıkarılan 91-32/5 sayılı Tebliğ: RG. 20.06.1991, S. 20907.

145 Bkz. İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun, No: 3577 (14.06.1989) RG. 01.07.1989, S. 20212. Bu kanun daha sonra 4412 sayılı Kanunla 1999 yılında, GATT 1994'e de uyum sağlamak amacıyla esaslı değişikliğe uğramıştır.

tamamlanarak yürürlüğe girecektir. Yeni, mutabakat metinleri, protokoller gibi anlaşmalar ise, 90. maddenin diğer fıkralarında yer alan hükümler de göz önünde tutularak, taşıdıkları şart ve niteliklere göre, "uygun bulma kanunu"na ihtiyaç duyularak veya ihtiyaç duyulmaksızın, kararnameye bağlanıp yayınlanarak yürürlüğe konabilecektir.

8.6 Panel kararlarının etkisi

Genel uygulamaya göre, DTÖ yapısında gerçekleştirilen Panel Raporlarının (Genel Konsey tarafından kabul edilmek suretiyle kesinleştikten sonra) veya Sürekli İtiraz Merciinin [kesinleşen] kararlarının, üye devletlerin hukukunda hukukî bir etki meydana getirdiği kabul edilmemektedir[146] .

Türk hukukunda yabancı mahkeme kararlarının etkisi, 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanunda[147] düzenlenmiştir (MÖHUK m. 50 vd.); aynı Kanunda yabancı hakem kararlarının tenfizi de ayrıca düzenlenmiştir (m. 60 vd.). Bu kategorilere girmeyen ("yabancı" veya "uluslararararası") ihtilâf çözümü mekanizmalarından elde edilen kararların Türkiye'de hukukî etki doğurabilmesi (icra edilme, bağlayıcılık, kesin hüküm etkisi gösterebilme) için özel yasal hükümlerin varlığına ihtiyaç vardır. Örneğin, uluslararası mahkeme kararlarının Türkiye'de göreceği işlem, söz konusu mahkemeye ilişkin uluslararası sözleşmeye Türkiye'nin katılmış olmasına bağlıdır[148] .

DTÖ yapısında cereyan eden panel sonucu verilen raporların veya bunlara ilişkin olarak UÇO'nun verdiği kararların, aynı şekilde Sürekli İtiraz Merciinin verdiği kararların, bir mahkeme kararı olarak değerlendirilip, MÖHUK'un ilgili hükümleri çerçevesinde işlem görmesi mümkün değildir; bunların hakem kararlarına kıyasen işlem görmesi ihtimali de zayıftır. Bu nedenle, Türk hukukunda da, panel rapor ve kararlarının veya Sürekli İtiraz Merciinin (UÇO tarafından) kesinleşmiş kararlarının hukukî etki meydana getirmesi mümkün görünmemektedir.

Bununla beraber, bu rapor ve kararların, Türk mahkemelerinde, herhangi bir ihtilâfta ispat vasıtası olarak değerlendirilmesi her zaman imkân dahilindedir. Bu durumda söz konusu rapor ve karar "takdirî delil olarak" nazara alınabilir[149] .

---

[146] Bkz. yuk., özellikle s. 22-23.

[147] Bkz. RG. 12.12.2007, S. 26728.

[148] Bkz. Nomer, E. ve Şanlı, C. (2006), *Devletler Hususî Hukuku*, B. 14, İstanbul: Beta, s. 435.

[149] Nomer, E. (2002), *Devletler Hususî Hukuku*, B. 11, İstanbul: Beta, s. 390; Kuru, B. (1984), *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, C. IV, B. 4, Ankara: Sevinç, 1984, s. 3938, aynı sonuca "tanıma" ve "tenfiz" şartlarını taşımayan mahkeme kararları bakımından varmaktadırlar.

Öte yandan, yukarıda varılan sonuçlar, Türkiye Cumhuriyetinin söz konusu rapor ve kararların gereğini yerine getirmek için, lüzumlu ulusal tedbirleri alma konusunda, uluslararası hukuktan gelen ve özellikle de DTÖ hukuku kapsamında yeri olan yükümlülüklerini kaldırıcı veya sınırlandırıcı nitelik taşımamaktadır. Devlet, bu yükümlülüklerin gereğini yerine getirmediği takdirde, DTÖ Anlaşmalarında yer alan yaptırımlara tâbi olma riskini göze almak zorundadır.

9. Vargılar ve Gözlemler

(1) Uluslararası unsurlu ticaret ilişkilerinin hukuken düzenlenmesi, aslında uluslararası toplumu ilgilendirdiğinden, bu düzenleme uluslararası hukuka ait olmalıdır. Ancak, uluslararası toplumun gelişmesi kendisi gibi, hukuk düzeni de mükemmel olmaktan uzaktır; henüz gelişmektedir. Uluslararası toplumun gerçekleşmesi merkeziyetçi bir yapıda gerçekleşmemektedir. Sektörel veya bölgesel plânda "uluslararası hukuk", "kısmî düzenler" biçiminde oluşmaktadır. Uluslararası ticaret hukuku, bu biçimde oluşmakta olan "kısmî bir hukuk düzeni" görünüşünde dikkati çekmektedir.

(2) Uluslararası hukukun gelişmesi, uluslararası ticaret hukuku alanında, özel hukuk veçhesi itibarıyla, asıl, tacirler arasında (irade özerkliği temelinde) "teamülî" biçimde oluşmakta olan uluslararası ticaret hukuku kuralları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu kuralları kapsamına alan bütüne "*lex mercatoria*" adı verilmektedir. Bu gelişimde (hükümetler arası veya hükümet dışı) uluslararası kuruluşların rolü vardır, ancak bu görelidir ve daha çok, oluşan kuralları tanıma ve onlara destek sağlama biçiminde olmaktadır.

Devletlerin *lex mercatoria*'nın gelişmesine katkıları dolaylı olarak görülmektedir: Bazı uluslararası anlaşmalar *lex mercatoria*'ya belirginlik ve etki kazandırabilmektedir; öte yandan, *lex mercatoria*'nın gelişmesi önemli ölçüde devletlerin ülkelerinde uygulanabilirlik kazanmasına bağlıdır; bu da, tabiidir ki, devletin rızasına tâbidir. Ancak, şu da var ki, uluslararası toplumun etki gücü (ve de uluslararasılaşmanın ulaştığı hız) nedeniyle hiçbir devlet *lex mercatoria*'ya uzun süre veya büsbütün kayıtsız kalamaz. Dış ticaret hukuklarının "uluslararasılaşma" derecesi yükseldikçe ulusal hukuk düzenlerinde *lex mercatoria*'nın etkili olma kapasitesi de yükselmektedir.

(3) Uluslararası ticaret hukukunun kamu hukuku veçhesindeki gelişim ise, günümüzde, uluslararası anlaşmalar ve asıl uluslararası (hükümetler arası) kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu gelişim, 1947-1994 arasında kendine özgü bir

"resmî" kuruluştan yoksun kalmışsa da, GATT 1947 temelinde, devletlerin müthiş bir kararlılıkla işbirliğine ve giderek fiilî bir örgütlenmeye yönelmesiyle, ayrıca da uluslararası ekonomi hukuku alanında değişik görevler üstlenen (IMF, Dünya Bankası, UNCTAD, UNCITRAL gibi) kuruluşların katkısıyla gerçekleşmiştir. Gelişim, 1995'den beri de kendi güçlü ve kapsamlı örgütünü bulmuştur: Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ).

(4) DTÖ'yü kuran anlaşma ve eklerinde yer alan anlaşmalar, bir tür "uluslararası ticaret (kamu) hukuku kodu" oluşturmaktadır ve uluslararası ticaretin düzenlenmesinde, yönetilip, yürütülmesinde uyulması gereken "temel ilkeleri", "davranış kuralları"nı, uygulama için önemli kriter ve standartları belirlemektedir.

Ayrıca, DTÖ'nün kurucu anlaşması başta olmak üzere, yukarıda sözü geçen anlaşmalar, aynı zamanda, uluslararası ticaret sistemine kurumsal yapı kazandırdığından, bu yapıda işleyen karar alma süreçleri (uyuşmazlıkların hukukî çözümü mekanizmasından çıkan "panel raporları" ve ilgili "kararlar" dahil)'nde kabul edilen kararlar, uluslararası ticaret hukukunun mevcut ilke ve kurallarının yorumlanmasında olduğu kadar, yeni kuralların oluşturulmasında da önemli katkılarda bulunmaktadır.

(5) Uluslararası ticaret hukukundaki, kural eksikliğini de gidermeye yönelik olarak meydana gelen bu gelişme, etkisini ulusal hukuklarda da göstermektedir. Uluslararası ticareti düzenleme amacıyla, devletlerin kendi ulusal hukuklarında yürürlüğe koydukları kuralların oluşturduğu alanı "dış ticaret hukuku" olarak adlandırmanın uygun düşeceğine inanıyoruz. Uluslararası ticaret hukukunda (özel/kamu hukuku alanları) kural boşluğu veya eksikliği var olduğu süre boyunca, bu boşluğu/eksikliği ulusal hukuk düzeni içinde yürürlüğe konan ve uygulanan kurallarla, devletler, kendi etki alanları çerçevesinde gidermeye çalışıyordu; bugün de uluslararası ticaret hukukunda henüz eksiklik olduğunda aynı yoldan gidilerek, bu eksiklik ulusal hukuklar tarafından giderilmeye çaba gösterilir. Buna karşılık, uluslararası ticaret hukukundaki boşluklar yeni kurallarla doldurulduğça, ulusal hukuklar, bu kez, uluslararası ticaret hukukunun yeni kurallarına, kendi hukuklarını uyumlaştırma gereksinimi duymaktadır.

Uluslararası hukuk alanında; uluslararası anlaşmalar, uluslararası örgütlerin karar ve tavsiyeleri, uyuşmazlık çözümü mekanizmalarında kabul edilen kararlar aracılığıyla, hattâ (özel hukuk alanında) tacirlerin aralarında yaptıkları akitlerin ve gerçekleştirdikleri uygulamaların ulusal hukuk düzenlerinde etki meydana getirmesi yoluyla, uluslararası ticaret hukuku, gerçek karakteri ve özgül nitelikleriyle varlık ve etki kazandıkça, ulusal hukuklarda yürürlükte bulunan dış ticaret hukuku kuralları değişime uğrayacaktır. Ulusal hukuk kuralları, ya etki kazanan uluslararası hukuk kurallarıyla uyumlu hale

gelecektir veya etki, hattâ yürürlüklerini yitirerek, uluslararası hukuk kurallarıyla ikame edilecektir. Bu sürece "dış ticaret hukuklarının uluslararasılaşması" adı verilmektedir.

(6) Türkiye de, hızlı gelişen bir süreç içinde olmasa da, "uluslararasılaşma"ya yönelmiş olan bir ülkedir. Türkiye'de dış ticaret hukukunun "uluslararasılaşması", hem kamu hukuku, hem özel hukuk alanında olagelmektedir. Bu yazıda konu dışı kalsa da belirtelim ki, Türk hukuk sistemi, bir yandan uluslararası tahkime gittikçe genişleyen biçimde etki tanıyarak, öbür yandan da, uluslararası unsurlu ticaret ilişkilerinde, taraf iradelerine giderek daha geniş yer ve etki alanı tanıyarak, uluslararası ticaret (özel) hukukunun ulusal hukuku etkilemesi sürecini desteklemektedir. Uluslararası Ticaret Odası kurallarına itibarın artması, uluslararası ticarî tahkime başvuruların olağanüstü yoğunlaşması, hattâ *lex mercatoria*'ya ilgi gösterilmesi, söz konusu gelişim sürecinin takviye edilmesinin uygulamada en dikkat çekici göstergeleridir. Bu durum, kamu otoritelerinin de gelişmeyi kabul etme gereksinimi duymasına yol açmıştır. Yargı organlarının uluslararası tahkime bakışlarını giderek olumlu yönde değiştirmesi, yasama organının da bu değişimi hızlandırıcı Anayasa ve yasa değişikliklerini gerçekleştirmesi, Türk dış ticaret (özel) hukukunun uluslararasılaşması yönünde atılan önemli adımlardır.

(7) Türkiye'nin dış ticaret hukukunun kamu hukuku veçhesi, Türkiye'nin dış politika tercihleri ve Batı'ya dönük uygarlık seçimi nedeniyle daha da etkili biçimde olumlu mesafe almaktadır.

Türkiye, tercihleri doğrultusunda, İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde iki önemli adım atmıştır. Bunlardan birincisi, uluslararası ticaret sistemine dahil olmaktır: Türkiye, önce 1953'de GATT'a taraf olmuş, sonra da, DTÖ'nün aslî üyesi olmuştur. İkinci adım, birinci adımı da daha anlamlı ve belirgin kılmıştır: Türkiye, önce, 1964 yılında, Avrupa (Ekonomik) Topluluğu ile "ortak pazar" düzeyinde bir entegrasyon yoluyla Topluluklara tam katılımı hedef alan bir ortaklık oluşturmuş, sonra da 2004 yılında başlayan bir süreç ile Avrupa Birliğine üyelik yolunda yürüyüşe geçmiştir. Uluslararası ticaret rejimi bakımından, bu iki gelişme birbirini tamamlayıcıdır; çünkü, Avrupa Birliği, hem örgüt olarak, hem bireysel plânda üye ülkeler olarak DTÖ'ye üyedir; dolayısıyla, DTÖ yükümlülükleri Avrupa Birliği için de geçerlidir. Aynı şekilde, Avrupa Birliğine üye devletlerin, aralarında oluşturduğu "gümrük birliği" DTÖ'ye bildirilmiş, böylece istisnaî hükümlerden yararlanması mümkün kılınmış bir bölgesel ticaret anlaşması olarak kayda alınmış bir gümrük birliğidir.

(8) Türkiye, uluslararası ticaret sistemine dahil olmak yönünde durumunu belirginleştiren bu iki tercihi doğrultusunda, zaman içinde, ekonomik politikalarında ve dış ticaret rejiminde önemli değişiklikler gerçekleştirmek zorundadır. Bu değişiklikler gerçekleştirildiği ölçüde, Türkiye, uluslararası ekonomik ilişkiler ortamında, gerçek bir aktör olarak yerini alabilecektir.

Ne var ki, kağıt üzerinde tamamlanan başarılar, fiilî plânda, aynı hızla gerçekleşememektedir. Fiilen de başarının elde edilebilmesi, çok ciddî bir "zihniyet dönüşümü"nü gerektirmektedir. "Zihniyet değişikliği" ise, hem zamana bağlıdır, hem de etkili bir "eğitim etkinliği"ne sıkı sıkıya bağlıdır. Eğitimde ne kadar olumlu yönde mesafe alınırsa, zamana olan ihtiyaç o kadar azalacaktır.

Zihniyet dönüşümünün henüz gerçekleşmekten uzakta kalması nedeniyledir ki, Türkiye'nin, genellikle ekonomi politikalarını, özellikle de dış ticaret rejimini Avrupa Birliğinin politikaları ve hukukî düzenlemeleriyle, DTÖ'nün de ilke ve kriterleriyle uyumlu kılma yönündeki çaba ve etkinlikleri, bugüne kadar, başarılı olma yolunda, fazlasıyla inişli ve çıkışlı bir çizgi izlemiştir. Aynı nedenledir ki, DTÖ hukukunun gereklerinin, Türkiye'nin hukuk sisteminde uygulanması, bazen önemli ölçüde ilerleme kaydetmektedir, bazen de ciddî biçimde yavaşlamaktadır.

(9) Türkiye'nin dış ticaret rejiminin uluslararasılaşması yönünde yaptığı iki temel tercihin gereklerine tam uyum sağlama bakımından yukarıda işaret edilen zamana bağlı etkili adımların atılması tabii ki önemlidir. Ancak, kısa dönemde aşağıdaki tedbirlerin alınmasına özen gösterilmesi de lüzûmludur:

Öncelikle, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri (Topluluk tanımı kapsamında)'ni içine alacak biçimde kurulmuş bulunan gümrük birliğinin, DTÖ tarafından, kendi şart ve kriterlerine uygun bir gümrük birliği olarak (özellikle GATT 1994'ün XXIV. maddesi çerçevesinde) "resmen" tanınması gerekmektedir. İlginçtir ki, DTÖ'den henüz böyle bir resmî açıklama yapılmış değildir. DTÖ şartlarına göre, dar kapsamlı anlaşmalarla kurulmuş bulunan gümrük birlikleri, GATT 1994'ün XXIV. maddesine uygun sayılma ihtimali yüksek olmayan gümrük birlikleri olduğundan Türkiye'nin AT ile gümrük birliğini gerek kapsam, gerek rejim benzerliği bakımından sürekli geliştirmesi önem taşıyan bir husus olarak düşünülmelidir.

İkinci husus, gerek AB ile çeşitli konulardaki müzakerelerde, gerek uluslararası ticaret alanında AB ile gerçekleştirilecek ortak etkinliklerde, DTÖ ilke ve standartlarının ihlâl edilmemesine özen gösterilmelidir. Aksi takdirde, Türkiye'nin DTÖ organlarınca haksız

görülmesi ihtimali varlığını sürdürecektir (Hindistan'ın başvurusu üzerine kurulan panel sonucu Türkiye'nin haksız görülmesi örneği hatırlanmalıdır).

Üçüncü olarak, Türkiye'nin, DTÖ organları (panel sonuçları dahil) tarafından verilen kararların gereğini yerine getirmek için ve DTÖ Anlaşması ile Ekinde yer alan anlaşmaların hükümlerinin etkili uygulanmasını sağlamak için, Türk hukukunda alınması gerekli tedbirleri vakit geçirmeden almaya özen göstermesi de önemlidir.

Son olarak belirtelim ki, DTÖ ile ilişkilerde ve DTÖ yapısında gerçekleştirilen müzakerelerde, Türkiye'nin imkanların sağladığı en yüksek ölçüde, Avrupa Birliği ile işbirliği yapması ve ortak anlayış içinde hareket etmesi de önem taşımaktadır. Tabii ki, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında sağlıklı ve sürdürülebilir bir işbirliği ve ortak eylem zemini oluşturulması için, Birliğin de bu zemini oluşturma yönünde ortaklık bilincini taşıdığını ortaya koyan tedbirler alması, özellikle ortak eylem ihtiyacı duyulduğu durumlarda, Türkiye ile önceden görüş alış verişi yapma ve gerçekleştirilecek eylemin özelliklerini birlikte saptama imkanlarını sağlaması gerekir. Ne var ki, Türkiye'nin, gümrük birliğinin gereklerine uyma ve ortak yarar anlayışını sahiplenme konusunda ilkeli ve kararlı davranış içinde olması, Avrupa Birliğini de daha sorumlu davranmaya yöneltecektir.

Genel gözlemlerden çıkarılan başlıca önemli noktalar olarak ve bu çalışmanın sınırlarını fazla zorlamamak düşüncesiyle birkaç şıkta belirtmekle yetindiğimiz bu tedbirlere gerekli özen gösterilmez ise, Türkiye'nin hem Avrupa Birliği, hem de DTÖ ve bu Örgüte üye devletler ile ilişkilerinde olumsuz etkilerle karşılaşması her zaman mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Arat, T. (1995), "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44, ss. 587-606.

Arat, T. (1996), "Uyuşmazlıkların Çözümü", GATT *Anlaşmasının Kavranması Stratejik Odak Nokta Projesi*, (Ön Raporlar, Mart 1996), Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.

Arat, T. (2007), *Uluslararası/Dış Ticaret Hukuku-Ders İçin Yardımcı Notlar*, Ankara: AÜHF (Bu yayın salt öğrencilerin çalışmalarına yardımcı olma amacına yönelik olup, sınırlı dağıtıma ve telif hakkı sınırlamasına tâbidir).

Aybay, R. (2007), "Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri", *TBB Dergisi*, 70, ss. 187-213.

Başlar, K. (2004), "Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine", *MHB,* 24, ss. 279-336.

Bunting, G. A. (1996), "GATT and the Evaluation of Global Trade System: A Historical Perspective", *St. John's Journal of Legal Commentary*, 11, ss. 505-521.

Büyüktaşkın, Ş. (1983), *Uluslararası Ticarette GATT Düzeni,* Ankara: Gazi Üniv. İİBF.

Büyüktaşkın, Ş. (1997), *Dünya Ticaret Sistemi (GATT, Dünya Ticaret Örgütü ve Türkiye)*, Ankara: ESBANK.

DPT (1990), VI. Beş Yıllık Kalkınma Plânı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988, Ankara: Devlet Plânlama Teşkilâtı.

DPT (2000), Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri, (Özel İhtisas Komisyonu Raporu), Ankara: DPT.

DPT (2000), Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı 2001-2005, Ankara: DPT.

DPT (2001), Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları; 1964-2000, C.(1), Ankara: DPT.

DTM ve TOBB (2002), Avrupa Birliği ve Türkiye, B. 5, Ankara: DTM ve TOBB.

Erten, R. (2007), *Milletlerarası Özel Hukukta Spor,* Ankara: Adalet Yayınevi.

Gözler, K. (2007) "Milletlerarası Andlaşmalara Kanun Üstü Bir Değer Tanınabilir mi? (Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri)".

Goode, R. ve H. Kronke ve E. McKendrick ve J. Wool (*as consultant on International Commercial Law and practice*) (2007), Transnational Commercial Law: Text, Cases and Materials, Oxford-New York: Oxford University Press.

ITC (1995), Business Guide to the Uruguay Round, Geneva-London: International Trade Center.

Kennedy, K. C. (1997-1998), "The GATT-WTO System at Fifty", *Wisconsin International Law Journal*, 16, ss. 421-528.

Kuru, B. (1984), *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, C. IV, B. 4, Ankara: Sevinç

Lacarte, J. A. (2005), "The Role of the Bretton Woods in Securing the Peace", *Studies in Transnational Legal Policy*, 37, ss. 1-5.

Lowenfeld, A. F. (2003), *International Economic Law,* New York: Oxford University Press .

Mathijsen, P. S. R. F. (2004), *A Guide to European Law,* ed. 8, London: Thomson/Sweet and Maxwell.

Matsushita, M. ve T. J. Schoenbaum ve P. C. Mavroidis (2006), *The World Trade Organisation*, New York: Oxford University Press.

Mavroidis, P.C. ve Sykes, A.O. (eds) (2005), *The WTO and International Trade Law/ Dispute Settlement*, United Kingdom/USA: Edward Elgar Publishing.

Nomer, E. (2002), *Devletler Hususî Hukuku*, B. 11, İstanbul: Beta.

Nomer, E. ve C. Şanlı (2006), *Devletler Hususî Hukuku*, B. 14, İstanbul: Beta.

Oğuz, A. (2004), *Lex Mercatoria (Tarihçe, Kaynaklar, Tahkim Uygulamasındaki Yeri, Hukuk Teorisi İçerisindeki Yeri),* Ankara: Yetkin Yayınları.

Pehle, J. W. (1946), "The Bretton Woods Institutions", *Yale Law Journal*, 55, ss. 1127-1139.

Steger, D. P. (2005), "*Lessons from History: Trade and Peace", Studies in Transnational Legal Policy*, 37, ss. 12-17.

Şanlı, C. ve N. Ekşi (2006), Uluslararası Ticaret Hukuku, B. 5, İstanbul: ARIKAN.

Tasker, J. J. (2001), "Information Technology Agreement: Building a Global Information Infrastructure while Avoiding Customs Classification Disputes", *Brooklyn Journal of International Law*, 26, ss. 917-948.

Telli, S. (1991), Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku ve Kurumlaşması, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

Uzun, E. (2005), "Milletlerarası Hukuk Açısından En Çok Gözetilen Ulus Kaydı", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Prof. Dr. Sevin Toluner'e Armağan, 24 (2004), ss. 741-766.

Van den Bossche, P. (2005), *The Law and Policy of the World Trade Organization-Text, Cases and Materials*; Cambridge: University Press.

Weiler, J. H. H. (2005), "Cain and Abel-Convergence and Divergence in International Trade Law", in the EU, the WTO and the NAFTA (*Towards a Common Law of International Trade*), (ed. by J.H.H. Weiler), Oxford and New York: Oxford University Press, (2000 (reprinted 2005)), ss. 1-4.

Weiler, J. H. H. (2005), Epilogue: Towards a Common Law of International Trade", in the EU, the WTO and the NAFTA (*Towards a Common Law of International Trade*), (ed. by J.H.H. Weiler), Oxford and New York: Oxford University Press, (2000 (reprinted 2005)), ss. 201-231.

WTO (1995), Trading into the Future, WTO- The World Trade Organization, Lausanne-Geneva: WTO.

WTO (2003), Trade Policy Review-Turkey-, (Report by the Secretariat), WTO, 19 November 2003, WT/TPR/S/125.

WTO (2007), Trade Policy Review-Turkey-, (Report by the Secretariat), WTO, 05 November 2007, WT/TPR/S/192.

Doha Bildirgesi

DTÖ BAKANLAR BİLDİRGESİ (DOHA BİLDİRGESİ) [1]

(14 Kasım 2001)

1. Dünya Ticaret Örgütü ile kurumsallaşan çok taraflı ticaret sistemi, geçtiğimiz elli yıl boyunca ekonomik büyüme, kalkınma ve istihdama oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle global ekonomideki durgunluğu da dikkate alarak, reform ve ticaret politikalarının serbestleştirilmesi sürecinin devam ettirilmesi ve böylece sistemin, yeniden yapılanmanın, büyüme ve kalkınmanın hızlandırılmasındaki işlevini tam olarak yerine getirmesini sağlamak konusunda kararlı bulunmaktayız. Bu amaçla, Dünya Ticaret Örgütünü kuran Marakeş Anlaşmasında ortaya konan ilke ve amaçları kuvvetle teyit ediyor ve korumacılığın kullanılmasına karşı olacağımızı taahhüt ediyoruz.

2. Uluslararası ticaret, ekonomik gelişmenin artırılması ve yoksulluğun bertaraf edilmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir. Çok taraflı ticaret sisteminin sağladığı refah kazanımları ve artan imkanlardan halklarımızın tümünün yararlanmasına ihtiyaç olduğunu kabul ediyoruz. DTÖ üyesi ülkelerin büyük çoğunluğunu gelişmekte olan ülkeler oluşturmaktadır. Bu ülkelerin ihtiyaç ve çıkarlarının, bu Deklarasyon ile kabul edilen Çalışma Programının özünde yer almasını amaçlamış bulunmaktayız. Marakeş Anlaşmasının Önsözünü hatırlayarak, gelişmekte olan ülkelerin ve özellikle aralarındaki en az gelişmiş ülkelerin, dünya ticaretindeki büyümeden, ekonomik kalkınma ihtiyaçları ile orantılı bir pay almalarını sağlamaya yönelik çabalarımızı sürdürmeye devam edeceğiz. Bu çerçevede, geniş pazara giriş imkanları ve dengeli kurallar ile iyi hedeflenmiş, sürekli finanse edilen teknik yardım ve kapasite geliştirme programları önemli bir rol oynayacaktır.

3. En az gelişmiş ülkelerin kendilerine özgü hassasiyetlerini ve global ekonomi alanında karşılaştıkları özel yapısal güçlükleri bilmekteyiz. En az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticarette marjinal kalmaları konusuna eğilmeyi ve çok taraflı ticaret sistemine etkin katılımlarını daha da iyileştirmeyi taahhüt ediyoruz. Marakeş, Singapur ve Cenevre Konferansları ile Birleşmiş Milletler'in Brüksel'deki Üçüncü En Az Gelişmiş Ülkeler Konferansında, Bakanların ve uluslararası topluluğun, bu ülkelere, çok taraflı ticaret sistemi ve global ekonomi ile yarar sağlayıcı ve anlamlı bir şekilde bütünleşmeleri konusundaki yardım taahhütlerini hatırlamaktayız. DTÖ'nün, söz konusu taahhütlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesinde üzerine düşen rolü, oluşturmakta olduğumuz Çalışma Programı çerçevesinde oynamasını kararlaştırmış bulunuyoruz.

[1] Dış Ticaret Müsteşarlığının internet sayfasında yayınlanan gayri resmi tercümesidir.

4. Global ticari kuralların konulmasında ve liberalleşmenin sağlanmasındaki tek forum olan DTÖ'ye yönelik taahhütlerimizi yinelemekte ve aynı zamanda bölgesel ticaret anlaşmalarının liberalleşmenin teşvik edilmesi, ticaretin artırılması ve hızlı kalkınmada oynadığı önemli rolü de tanımaktayız.

5. Hızla değişmekte olan uluslararası ortamda Üye Ülkelerin karşılaşmakta oldukları güçlüklere sadece ticaret alanında alınan önlemler yoluyla eğilmenin mümkün olmadığını bilmekteyiz. Global ekonomi politikalarının oluşturulmasında daha fazla uyum sağlanabilmesi amacıyla Bretton Woods kurumları ile birlikte çalışmayı taahhüt etmekteyiz.

6. Marakeş Anlaşmasının Önsözünde belirtilen sürdürülebilir kalkınma hedefine yönelik taahhüdümüzü kuvvetle yinelemekteyiz. Açık ve ayrımcı olmayan bir çok taraflı ticaret sisteminin korunması ve desteklenmesi, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın geliştirilmesi amaçlarının karşılıklı olarak birbirini destekleyebilen ve desteklemesi gereken unsurlar olduğu kanısını taşıyoruz. Üye ülkelerin, gönüllülük esasına dayalı bir şekilde, ticaret politikaları üzerinde çevre açısından ulusal değerlendirmeler yapmaya yönelik çabalarını not etmiş bulunmaktayız. Aynı koşulların mevcut olduğu ülkeler arasında savunulamayacak bir ayırımcılık ya da anlaşmazlığa yol açacak şekilde veya uluslararası ticarette gizli bir engel teşkil edecek biçimde uygulanmamak koşuluyla, insan, hayvan veya bitki hayatı ve sağlığının ya da uygun bulunacak düzeyde çevrenin korunması amacıyla alınacak tedbirlerden, hiçbir ülkenin, DTÖ kuralları çerçevesinde alıkonmaması gerektiği hususunu tanımaktayız. DTÖ'nün UNEP ve diğer hükümetlerarası çevre kuruluşları ile sürdürmekte olduğu işbirliğini memnuniyetle karşılamaktayız. DTÖ ve ilgili uluslararası çevre ve kalkınma kuruluşları arasındaki ve özellikle Eylül 2002'de Johannesburg, Güney Afrika'da düzenlenecek olan Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi sürecindeki işbirliğinin artırılmasına yönelik çabaları teşvik etmekteyiz.

7. Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması çerçevesinde, üye ülkelerin hizmet arzında düzenleme ve yeni düzenlemeler getirme haklarını teyit ediyoruz.

8. Uluslararası alanda tanınan önemli işgücü standartları ile ilgili olarak Singapur Bakanlar Konferansında yayımlanan bildiriyi teyit etmekteyiz. Uluslararası Çalışma Teşkilatı'nın (ILO) küreselleşmenin sosyal boyutu konusunda sürmekte olan çalışmalarını not etmekteyiz.

9. Çin ve Tayvan'ın DTÖ'ye katılım prosedürlerinin bu Bakanlar Konferansında tamamlanmış olmasından duyduğumuz özel memnuniyeti not ediyoruz. Ayrıca, son Bakanlar Konferansından bu yana, Arnavutluk, Hırvatistan, Gürcistan, Ürdün, Litvanya, Moldova ve Oman'ın yeni üyeler olarak katılımlarını memnuniyetle karşılıyor ve katılmaları üzerine bu ülkeler tarafından üstlenilen geniş kapsamlı pazara giriş taahhütlerini not ediyoruz. Bu katılımlar, halen müzakere süreçleri devam etmekte olan 28 ülkenin de katılmasında olacağı gibi, çok taraflı ticaret sistemini önemli ölçüde güçlendirecektir. Bu nedenle, katılım süreçlerinin mümkün olan en kısa sürede tamamlanmasına büyük önem atfetmekteyiz. Özellikle, en az gelişmiş ülkelerin katılımlarının hızlandırılmasını taahhüt ediyoruz.

10. DTÖ üyelerinin artışından kaynaklanan güçlükleri dikkate alarak, tüm üyelerin etkin katılımları ve kurumsal şeffaflığın sağlanmasındaki ortak sorumluluğumuzu teyit etmekteyiz. Örgütün hükümetler arası olma özelliğini vurgularken, zamanında ve etkin bilgi akışının sağlanması ve kamuoyu ile mevcut diyalogun iyileştirilmesi yoluyla DTÖ'nün eylemlerini daha şeffaf hale getirmeyi taahhüt ediyoruz. Bu çerçevede, bizler DTÖ'nün kamuoyu tarafından daha iyi anlaşılmasına ve serbest, kurallara dayalı bir çok taraflı ticaret rejiminin sağlayacağı yararların anlatılmasına yönelik ulusal ve uluslararası düzeylerdeki çabalarımızı sürdüreceğiz.

11. Bu yaklaşımların ışığında, aşağıda ortaya konulan geniş kapsamlı ve dengeli Çalışma Programını desteklemeyi kabul ediyoruz. Bu işbirliği, hem genişletilmiş müzakere gündemini hem de diğer önemli kararlar ve çok taraflı ticaret sisteminin karşı karşıya bulunduğu güçlükleri ele almak için gerekli olan faaliyetleri kapsamaktadır.

ÇALIŞMA PROGRAMI

UYGULAMA İLE İLGİLİ KONULAR

12. Üye ülkeler tarafından, uygulama konularına ilişkin gündeme getirilen hususlara büyük önem vermekteyiz ve gündeme getirilen tüm bu hususlara uygun çözümler bulmaya kararlıyız. Bu bağlamda, Genel Konsey'in 3 Mayıs ve 15 Aralık 2000 tarihli kararlarına da atfen, üye ülkeler tarafından uygulama konularında karşılaşılan muhtelif sorunlara çözüm bulunmasını sağlamak üzere, Uygulamaya İlişkin Hususlar ve Sorunlara İlişkin WT/MIN/(01)/W/10 simgeli Kararı onaylıyoruz. Uygulama konusunda karşılaşılan sorunlar, oluşturmakta olduğumuz çalışma programının

ayrılmaz bir parçası olarak telakki edilecek ve müzakerelerin erken aşamalarında ulaşılan anlaşmalar, aşağıdaki 47. paragraf hükümlerine uygun muameleye tabi tutulacaktır. Çalışmalarımızı aşağıda belirtilen çerçevede sürdüreceğiz:

a. Deklarasyonda spesifik olarak müzakere yetkisi verilmesini kabul ettiğimiz uygulama konuları bu görev talimatı çerçevesinde ele alınacaktır.

b. Diğer önemli "uygulama konuları" aşağıdaki 46.paragraf uyarınca oluşturulan Ticaret Müzakereleri Komitesine 2002 yılı sonu itibarı ile rapor sunmakla mükellef olan ilgili DTÖ organlarında öncelikli olarak ele alınacaktır.

TARIM

13. DTÖ Tarım Anlaşmasının 20. maddesi uyarınca, 2000 yılı başlarında başlatılan müzakerelere yönelik olarak şimdiye dek yürütülmüş olan çalışmaları ve bu kapsamda toplam 121 üye tarafından sunulanlar dahil, tüm müzakere önerilerini kabul ediyoruz. Tarım Anlaşmasının, dünya tarım ürünleri piyasalarındaki kısıtlamaların ve bozuklukların önlenmesi ve düzeltilmesine yönelik olarak destekler ve koruma oranlarındaki kuralların ve spesifik taahhütlerin güçlendirilmesi hedefini de içeren, reform programı yoluyla, adil ve piyasa düzenine dayalı bir sistemin oluşturulmasına yönelik uzun dönemli hedefini hatırlatır; bu program çerçevesindeki taahhütlerimizi teyit ederiz. Şimdiye dek yürütülmüş olan çalışmalar çerçevesinde, müzakerelerin sonuçlarına ilişkin bir öngörüde bulunmaksızın,

pazara girişte önemli iyileştirmeler,

tamamen kaldırılmalarını sağlamak üzere, her çeşit ihracat sübvansiyonu uygulamasında indirimlere gidilmesi,

ticareti bozucu iç desteklerin önemli oranda indirilmesi

hususlarını içeren "kapsamlı" müzakerelerin gerçekleştirilmesini taahhüt ederiz.

Gıda güvenliği ve kırsal kalkınma konuları dahil, uygulamada etkinliğin sağlanması ve gelişme yolundaki ülkelerin kalkınma ihtiyaçlarının uygun şekilde dikkate alınmasını temin etmek üzere, bu ülkelere özel ve farklı muamele müzakerelerin ayrılmaz bir parçasını teşkil edecek ve mümkünse, müzakere edilecek kural ve disiplinler ile taviz ve taahhüt listelerine dercedilecektir. Üye ülkeler tarafından sunulan müzakere önerilerinde değinilmiş olan ticaret dışı mülahazaları kaydediyor ve Tarım Anlaşmasında ifade edildiği üzere, ticaret dışı mülahazaların müzakere süreci içerisinde dikkate alınacağını teyit ediyoruz.

14. “Özel ve lehte muamele” ile ilgili olanlar dahil, ileri taahhütler konusundaki usuller 31 Mart 2003 tarihinden daha geç olmamak üzere saptanacaktır. Taraflar, V.Bakanlar Konferansından geç olmayacak şekilde, bu usuller esas alınarak şekillendirilmiş kapsamlı taslak taviz listelerini sunacaklardır. İlgili hukuki metinler ile bu konudaki kural ve disiplinler de dahil olmak üzere, müzakereler, müzakere gündeminin bir bütün olarak sonuçlanacağı tarihte ve bunun bir parçası olarak sonuçlandırılacaktır.

HİZMETLER

15. Hizmetler Ticareti Müzakereleri, tüm ticari partnerlerin, ekonomik büyüme oranlarını artırmak ve gelişme yolundaki ülke ve En Az Gelişmiş Ülkelerin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla yürütülecektir. Hizmetler Ticareti Genel Anlaşmasının XIX. maddesi uyarınca, Ocak 2000 tarihinde başlayan müzakerelerde şimdiye dek yapılmış olan çalışmaları ve kişilerin serbest dolaşımının yanısıra, diğer değişik sektör ve pek çok yatay konuda üye ülkelerce sunulmuş olan müzakere önerilerini dikkate alırız. Anlaşmanın önsözü ile IV. ve XIX. maddelerinde hükme bağlandığı şekilde, Hizmetler Ticareti Genel Anlaşmasının hedeflerine ulaşmak üzere, Hizmetler Ticareti Konseyi tarafından 28 Mart 2001 tarihinde kabul edilen “Müzakerelere İlişkin Rehber ve Prosedürler” i müzakerelerde esas alacağımızı teyit ederiz. Katılımcılar spesifik taahhütlere ilişkin ilk taleplerini 30 Haziran 2002 tarihi itibarı ile sunacaklardır.

SANAYİ ÜRÜNLERİNDE PAZARA GİRİŞ

16. Üzerinde mutabık kalınacak usuller çerçevesinde, özellikle gelişme yolundaki ülkelerin ihracatları açısından önemli olan ürünlerde, tarife dışı engeller, tarife tavanlarının, yüksek tarifelerin ve tarife basamaklandırmasını da içerecek şekilde, tarifelerin azaltılması veya mümkünse tamamen kaldırılmasını amaçlayan müzakerelerin, başlatılmasını kabul ediyoruz. Söz konusu müzakerelerde ürün kapsamı geniş tutulacak; herhangi bir ürün önceden müzakere kapsamı dışında bırakılmayacaktır. GATT 1994’ün mükerrer XXVIII. maddesi ve aşağıda 50. paragrafta dikkat çekilen hususlar çerçevesinde müzakerelerde, GYÜ ve EAGÜ’lerin özel ihtiyaç ve çıkarları, indirim taahhütlerinde birebir karşılıklılık gözetilmemek suretiyle, tamamıyla dikkate alınacaktır. Bu amaçla, üzerinde mutabık kalınacak usuller, EAGÜ’lerin etkin bir şekilde katılımlarını sağlayacak gerekli çalışmaları ve kapasite artırımına yönelik tedbirleri de içerecektir.

TİCARETLE BAĞLANTILI FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI

17. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşmasının uygulanması ve yorumlanmasının önemini vurgulamak istiyor; bu bağlamda, konunun önemine binaen, hem mevcut ilaçlara erişim, hem de yeni ilaç kullanımına yönelik olarak araştırma ve geliştirme imkanlarının artırılması yoluyla kamu sağlığını destekler mahiyetteki ayrı bir Deklarasyon kabul ediyoruz.

18. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Konseyinde, 23.4. maddenin uygulanmasına ilişkin başlatılmış olan çalışmanın tamamlanması amacıyla, V. Bakanlar Konferansı ile birlikte şarap ve sert içkilerde coğrafi işaretlerin bildirim ve kaydına ilişkin çok taraflı bir sistemin oluşturulmasına yönelik müzakerelere başlanmasına karar veriyoruz. 23. maddede düzenlenen coğrafi işaretlerle sağlanan korumanın şarap ve sert içkiler dışındaki diğer ürünlere de genişletilmesine ilişkin konular, bu Deklarasyonun 12. paragrafı uyarınca TRIPs Konseyi bünyesinde ele alınacaktır.

19. 27.3 (b) maddesinin gözden geçirilmesi de dahil olmak üzere, TRIPs Anlaşması 71.1.madde çerçevesindeki uygulamanın gözden geçirilmesi ve Deklarasyonun 12. paragrafı uyarınca diğer konuların dışında TRIPs Anlaşması ve Biyoçeşitlilik Sözleşmesi arasındaki, geleneksel bilginin ve folklorun korunması ve üyeler tarafından 71.2. madde çerçevesinde gündeme getirilecek diğer yeni gelişmelerle ilgili olarak öngörülen çalışmaları içeren çalışma programının yerine getirilmesi konusunda TRIPs Konseyini görevlendiriyoruz. Bu çalışmanın yürütülmesinde TRIPs Konseyine, TRIPs Anlaşmasının 7.ve 8. maddelerinde yer alan amaç ve prensipler yol gösterecek ve çalışmada konunun kalkınma boyutu tamamen dikkate alınacaktır.

TİCARET VE YATIRIM ARASINDAKİ İLİŞKİ

20. Başta doğrudan yabancı sermaye yatırımları olmak üzere, ticaretin geliştirilmesine katkıda bulunacak uzun dönemli sınırötesi yatırımlar için şeffaf, istikrarlı ve öngörülebilir bir ortam sağlayacak çok taraflı bir çerçeve anlaşma lehindeki argümanlar ve 21. Paragrafta işaret edildiği üzere bu alanda geliştirilmiş teknik yardım ve kapasite artırımına duyulan ihtiyaç dikkate alınarak, V. Bakanlar Konferansında müzakerelere usulleri hakkında açık konsensüsle alınacak bir karar temelinde, müzakerelerin Beşinci Bakanlar Konferansı sonrasında başlatılmasına karar veriyoruz.

21. GYÜ ve EAGÜ'lerin kalkınma politika ve amaçları, insani ve kurumsal gelişimlerinde çok taraflı yakın işbirliğinin etkilerinin daha iyi değerlendirebilmeleri için, politik analiz ve kalkınma dahil olmak üzere, bu alanda teknik yardım ve kapasite artırımı için geliştirilmiş desteğe duydukları ihtiyacı tanımaktayız. Bu amaçla, bu ihtiyaçlara cevap vermek üzere güçlendirilmiş ve yeterli kaynakla donatılmış yardım sağlamak için UNCTAD dahil olmak üzere, diğer ilgili hükümetlerarası örgütlerle işbirliği halinde ve uygun bölgesel veya ikili yollarla çalışacağız.

22. V. Bakanlar Konferansına kadar ki dönemde Ticaret ve Yatırım Çalışma Grubundaki çalışmalar, kapsam ve tanım, şeffaflık, ayrımcı olmama, GATS benzeri esaslara dayalı kuruluş öncesi taahhütler için usuller, pozitif liste yaklaşımı, kalkınma hükümleri, istisnalar ve ödemeler dengesi önlemleri, istişare ve üyeler arasındaki anlaşmazlıkların halli konuları üzerinde odaklaşacaktır. Herhangi bir çerçeve anlaşma, ev sahibi ve kaynak ülkenin menfaatlerini dengeli bir şekilde yansıtacak ve ev sahibi ülkenin kamu menfaatini düzenleme haklarının yanısıra, kalkınma politika ve amaçlarını dikkate alacaktır. GYÜ ve EAGÜ'lerin özel kalkınma, ticari ve mali ihtiyaçları, üyelerin ihtiyaç ve koşullarıyla orantılı yükümlülük ve taahhütlerde bulunmasına olanak sağlayacak, bu çerçeve anlaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak dikkate alınacaktır. Bu konuyla ilintili diğer DTÖ hükümlerine itibar edilecektir. Yatırım konusunda mevcut ikili ve bölgesel düzenlemeler uygun bir şekilde göz önünde bulundurulacaktır.

TİCARET VE REKABET POLİTİKALARI ARASINDA KARŞILIKLI ETKİLEŞİM

23. Rekabet politikasının uluslararası ticaret ve kalkınmaya katkılarını geliştirmede çok taraflı bir çerçeve lehindeki argümanlar ve 24. paragraf'ta belirtildiği üzere bu alanda geliştirilmiş teknik yardım ve kapasite artırımına duyulan ihtiyaç dikkate alınarak, V. Bakanlar Konferansında müzakerelerin usulleri hakkında açık konsensusla alınacak bir karar temelinde, müzakerelerin bahse konu Bakanlar Konferansı sonrasında başlatılmasına karar veriyoruz.

24. GYÜ ve EAGÜ'lerin kalkınma politika ve amaçları, insani ve kurumsal gelişimlerinde çok taraflı yakın işbirliğinin etkilerinin daha iyi değerlendirebilmeleri için, politik analiz ve kalkınma dahil olmak üzere, bu alanda teknik yardım ve kapasite artırımı için geliştirilmiş desteğe duydukları ihtiyacı tanımaktayız. Bu amaçla, bu ihtiyaçlara cevap vermek üzere güçlendirilmiş ve yeterli kaynakla donatılmış yardım sağlamak için UNCTAD dahil olmak üzere, diğer ilgili hükümetlerarası örgütlerle işbirliği halinde ve uygun bölgesel veya ikili yollarla çalışacağız.

25. V. Bakanlar Konferansına kadar ki dönemde Ticaret ve Rekabet Arasındaki Karşılıklı Etkileşim Çalışma Grubundaki çalışmalar, şeffaflık, ayrımcı olmama ve prosedürel eşitlik, büyük karteller hakkında hükümler dahil olmak üzere, esas ilkeler, gönüllü işbirliğine yönelik usuller ve kapasite yaratılması yoluyla GYÜ'lerde rekabet kurumlarının giderek güçlendirilmesine destek konularının açıklığa kavuşturulması üzerinde yoğunlaşacaktır. GYÜ ve EAGÜ katılımcılarının ihtiyaçları tümüyle göz önünde bulundurulacak ve bu sorunları giderebilmeleri için gerekli esneklik sağlanacaktır.

KAMU ALIMLARINDA ŞEFFAFLIK

26. Kamu alımlarında şeffaflık hakkında çok taraflı bir anlaşmanın lehindeki argümanlar ve bu alanda geliştirilmiş teknik yardım ve kapasite artırımına duyulan ihtiyaç dikkate alınarak, açık konsensüsle V. Bakanlar Konferansında müzakerelerin usulleri hakkında alınacak bir karar temelinde, müzakerelerin bahse konu Bakanlar Konferansı sonrasında başlatılmasına karar veriyoruz. Bahse konu müzakereler , o zamana kadar Kamu Alımlarında Şeffaflık Çalışma Grubunda kaydedilen gelişmeler üzerine inşa edilecek ve başta EAGÜ'ler olmak üzere, katılımcıların kalkınma önceliklerini dikkate alacaktır. Müzakereler şeffaflık konularıyla sınırlı tutulacak ve bundan dolayı ülkelerin yurtiçi arza ve arz sağlayıcılara öncelik vermesi imkanını kısıtlamayacaktır. Müzakereler aşamasında ve müzakerelerin sonuçlanmasından sonra yeterli teknik yardım ve kapasite artırımı için destek sağlamayı taahhüt ediyoruz.

TİCARETİN KOLAYLAŞTIRILMASI

27. Transit halindeki mallar dahil olmak üzere, malların gümrüklerden çekilmesi, serbest bırakılması ve hareketini daha hızlandırma lehindeki argümanlar ve bu alanda geliştirilmiş teknik yardım ve kapasite artırımına duyulan ihtiyacını dikkate alarak, V. Bakanlar Konferansında müzakerelerin usulleri hakkında açık konsensüsle alınacak bir karar temelinde, müzakerelerin bahse konu Bakanlar Konferansı sonrasında başlatılmasına karar veriyoruz. V. Bakanlar Konferansına kadar ki dönemde, Mal Ticareti Konseyi, GATT 1994'ün V., VIII. ve X. Maddelerinin ilgili yönlerini gözden geçirecek ve uygun olduğu takdirde, açıklayacak, geliştirecek ve başta GYÜ ve EAGÜ'ler olmak üzere, üyelerin ticaretin kolaylaştırılması yönündeki ihtiyaç ve önceliklerini belirleyecektir. Bu alanda yeterli teknik yardım ve kapasite artırımı için destek sağlamayı taahhüt ediyoruz.

DTÖ KURALLARI

28. GATT 1994'ün VI. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma ve Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması'nın araçlarının artan bir şekilde uygulanması ve deneyimlerin ışığında, temel kavramlar, ilkeler ve anlaşmaların etkinliği ile araç ve amaçları korunarak ve GYÜ ve EAGÜ'lerin ihtiyaçları dikkate alınarak, bahse konu Anlaşmalardaki disiplinlerin açıklığa kavuşturulmasını ve geliştirilmesini amaçlayan müzakerelerde bulunmayı kararlaştırıyoruz. Müzakerelerin başlangıç aşamasında, katılımcılar ticareti bozucu uygulamalar hakkındaki disiplinler dahil olmak üzere, sonraki aşamalarda açıklığa kavuşturulmasını ve geliştirilmesini istedikleri hükümleri belirleyeceklerdir. Müzakereler çerçevesinde katılımcılar ayrıca balıkçılık sektörünün GYÜ'ler bakımından taşıdığı önemi dikkate alarak, bu alandaki sübvansiyonlara ilişkin DTÖ disiplinlerini açıklığa kavuşturmayı ve geliştirmeyi amaçlayacaklardır. Balıkçılık sübvansiyonlarına ayrıca, 31. Paragrafta değinildiğini not etmekteyiz.

29. Bölgesel ticaret anlaşmalarına uygulanan mevcut DTÖ hükümleri altındaki disiplin ve prosedürleri açıklamayı ve geliştirmeyi amaçlayan müzakerelerde bulunmayı karalaştırıyoruz. Müzakereler bölgesel ticaret anlaşmalarının kalkınma boyutunu dikkate alacaktır.

ANLAŞMAZLIKLARIN HALLİ MUTABAKAT ZAPTI (DSU)

30. Anlaşmazlıkların Halli Mutabakat Metni'nin geliştirilmesi ve açıklığa kavuşturulmasını müzakere etmeyi kabul ediyoruz. Müzakereler, bu ana kadar yapılmış çalışmaların yanısıra, üyelerin önerileri temelinde olacak ve Mayıs 2003'ten geç olmamak üzere Mutabakat Metni hükümlerini açıklığa kavuşturmayı ve geliştirmeyi amaçlayacaktır. Bu tarihten itibaren mümkün olan en kısa süre içinde sonuçları yürürlüğe sokacak adımlar atacağız.

TİCARET VE ÇEVRE

31. Ticaret ve çevrenin birbirlerini karşılıklı olarak destekleyen yönlerini güçlendirmek için sonuçları üzerinde önyargılı olmaksızın aşağıdaki konularda müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir:

i. Mevcut DTÖ kuralları ile Çoktaraflı Çevre Anlaşmalarında (ÇÇA) ortaya konan spesifik ticari yükümlülükler arasındaki ilişki. Müzakerelerin kapsamı ÇÇA'lara taraf olan üyeler için mevcut DTÖ kurallarının uygulanabilirliği ile sınırlı olacaktır. Müzakereler ÇÇA'lara taraf olmayan üyelerin DTÖ haklarına halel getirmeyecektir;

ii. ÇÇA Sekretaryaları ile ilgili DTÖ komiteleri arasında düzenli bilgi değişimine ilişkin prosedürler ve gözlemci statüsü tanınmasında kullanılacak ölçütler;

iii. Çevreyle ilişkili mal ve hizmetlere uygulanan tarife ve tarife-dışı engellerin azaltılması, mümkünse kaldırılması.

Balıkçılık ürünlerine verilen sübvansiyonlar 28. Paragrafta öngörülen müzakerelerin parçasını teşkil etmektedir.

32. Ticaret ve Çevre Komitesi, mevcut görev tanımı çerçevesinde, gündeminde bulunan tüm konular üzerinde, aşağıda belirtilen konulara özel önem vermek suretiyle çalışmalarını sürdürmesi için görevlendirilmiştir:

i. çevreyi koruma amacıyla alınan önlemlerin pazara giriş üzerindeki etkileri, bilhassa gelişmekte olan ülkeler ve bu ülkeler içinde de en az gelişmişler üzerindeki etkileri ve ticareti kısıtlayıcı ve bozucu önlemlerin azaltılması veya kaldırılması durumunda ticaret, çevre ve kalkınma açısından elde edilecek fayda;

ii. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPs) Anlaşması'nın ilgili hükümleri, ve

iii. çevre amaçlı etiketleme yükümlülükleri.

Bu konularda yapılacak çalışmanın ilgili DTÖ kurallarına açıklık getirilmesine ihtiyaç duyulup duyulmadığının belirlenmesini de kapsaması yerinde olacaktır. Komite V. Bakanlar Konferansına gerektiğinde, bir müzakere sürecinin arzulanabilirliği de dahil olmak üzere, gelecekte yürütülecek çalışmaları içeren bir rapor sunacaktır. Bu çalışmanın sonucu 31. Paragraf (i) ve (ii) çerçevesinde yürütülecek müzakereler gibi çoktaraflı ticaret sisteminin açık ve ayrımcı olmayan doğasıyla uyumlu olacak, üyelerin DTÖ Anlaşmaları kapsamındaki hak ve yükümlülüklerini, özellikle de Sağlık ve Bitki Sağlığı (SPS) Anlaşması kapsamındakileri, artırmayacak veya azaltmayacak, yahut bu hak ve yükümlülüklerin dengesini bozmayacak ve GYÜ ile EAGÜ'lerin ihtiyaçlarını dikkate alacaktır.

33. Ticaret ve çevre alanında gelişmekte olan ve özellikle de en az gelişmiş ülkeler açısından teknik yardım ve kapasite yaratılması konularının önemini kabul ediyoruz. Çevre konularında ulusal düzeyde bir gözden geçirmeyi yapmayı arzu eden üyeler arasında uzmanlık ve tecrübelerin paylaşılması da desteklenmektedir. Söz konusu faaliyetlere ilişkin V. Bakanlar Konferansına bir rapor hazırlanacaktır.

ELEKTRONİK TİCARET

34. Genel Konsey ve diğer ilgili organlar tarafından 20 Mayıs 1998 tarihli Bakanlar Deklarasyonu'ndan bu yana yapılan çalışmalar not edilmiş ve Elektronik Ticaret Çalışma Programına devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Şu ana kadar yürütülen çalışmalar elektronik ticaretin tüm kalkınma düzeylerindeki ülkeler için yeni hedefler ve fırsatlar ortaya çıkardığını göstermekte olup, elektronik ticaretin gelecekteki gelişimi açısından gerekli koşulların sağlanmasının ve müsait bir ortam oluşturulmasının önemini kabul ediyoruz. Bu çerçevede, Genel Konsey, Çalışma Programına işlerlik kazandıracak en uygun kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmesi ve gelişmeleri V. Bakanlar Konferansına rapor etmesi için görevlendirilmiştir. Üyeler'in elektronik yayınlara gümrük vergisi uygulanmaması konusundaki mevcut uygulamalarını 5. Konferansa kadar sürdüreceklerini ifşa ediyoruz.

KÜÇÜK EKONOMİLER

35. Genel Konsey'in uhdesinde, küçük ekonomilerin ticaretine ilişkin konuların incelenmesine yönelik çalışma programı üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, DTÖ üyeleri arasında bir alt kategori yaratılması olmayıp, küçük ve zayıf ekonomilerin çoktaraflı ticaret sistemine tam entegrasyonunun sağlanmasına yönelik olarak belirlenen ticaretle bağlantılı konuların çerçevesinin oluşturulmasıdır. Genel Konsey çalışma programını gözden geçirecek ve faaliyetler konusunda önerilerini V. Bakanlar Konferansına sunacaktır.

TİCARET, BORÇ VE FİNANS

36. Genel Konsey çatısı altında, ticaret, borç ve finans arasındaki ilişkiyi araştırmak, DTÖ'nün uzmanlık ve görevleri çerçevesinde atılacak adımlara yönelik olası tavsiye kararlarını almak ve gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin çoktaraflı ticaret sistemine

katılımlarını güçlendirmek amacıyla dış borç sorunlarına kalıcı çözüm önerileri getirecek, çoktaraflı ticaret sistemini finansal ve parasal istikrarsızlıklardan korumak suretiyle sistem ile finansal politikalar arasındaki uyumu artıracak bir Çalışma Grubu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Genel Konsey bu konudaki gelişmelerle ilgili olarak V. Bakanlar Konferansına bir rapor sunacaktır.

TİCARET VE TEKNOLOJİ TRANSFERİ

37. Ticaret ve teknoloji transferi arasındaki ilişkiyi araştırması ve gelişmekte olan ülkelere teknoloji akışının hızlandırılması konusunda DTÖ'nün görevi çerçevesinde atılabilecek adımlara ilişkin tavsiye kararları almak amacıyla incelemelerde bulunmak üzere Genel Konsey bünyesinde bir Çalışma Grubu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Genel Konsey bu konudaki gelişmelerle ilgili olarak V. Bakanlar Konferansına bir rapor sunacaktır.

TEKNİK İŞBİRLİĞİ VE KAPASİTE YARATILMASI

38. Teknik işbirliği ve kapasite yaratılmasının çok taraflı ticaret sisteminin kalkınma veçhesinin temel öğeleri olduğunu teyit ediyoruz ve DTÖ'nün Kapasite Yaratma, Büyüme ve Entegrasyon için Yeni Stratejisini memnuniyetle karşılıyor ve onaylıyoruz. Bu çerçevede, Sekretarya'ya, diğer ilgili kuruluşlarla koordinasyon sağlayarak ekonomik kalkınmaya ve yoksullukla mücadeleye yönelik ulusal plan ve stratejiler geliştirilmesi konusundaki çabaları desteklemesi talimatı verilmiştir. DTÖ teknik yardımının dağıtımı, geçiş sürecindeki düşük gelirli ülkelerle, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin DTÖ kural ve disiplinlerine uyum göstermelerine, yükümlülüklerini yerine getirmelerine ve üyelik haklarından faydalanmalarına, açık ve kurallara dayalı çoktaraflı ticaret sisteminden yarar sağlamalarına yardımcı olmak üzere tasarlanacaktır. Küçük, zayıf ve geçiş ekonomisi ülkeleri de, Cenevre'de temsilciliği bulunmayan üye ve gözlemci ülkeler gibi öncelikli değerlendirileceklerdir. Bu noktada Uluslararası Ticaret Merkezi'nin değerli çalışmalarının desteklendiği bir kez daha teyit ediyoruz.

39. OECD Kalkınma Yardımı Komitesi'nde, ikili düzeyde katkı sağlayan ülkelerde ve diğer ilgili uluslararası ve bölgesel uluslararası kuruluşlarda etkili biçimde koordine edilmiş bir teknik yardım dağıtımına acil olarak ihtiyaç duyulduğunu vurguluyoruz.

Koordine edilmiş teknik yardım dağıtımında ilgili kuruluşlar, yardımda bulunan ve yardımdan yararlanan taraflarla bağlantı kurması, "En Az Gelişmiş Ülkeler için Ticarette Bağlantılı Teknik Yardım Programı"nı ve "Entegre Teknik Yardım Programı"nı geliştirmenin ve organize etmenin yollarını araştırması için DTÖ Genel Müdürünü görevlendiriyoruz.

40. Teknik yardım için güvenli ve öngörülebilir bir fona ihtiyaç duyulduğu konusunda mutabık kalınmıştır. Bu amaçla Bütçe, Finans ve Yönetim Komitesi, Genel Konsey tarafından 2001 yılı Aralık ayında ele alınması için, DTÖ teknik yardımlarını içinde bulunduğumuz yıldakinden daha az olmayacak kadar yüksek bir seviyede tutacak ve yukarıda belirtilen faaliyetlerle uyumlu olacak uzun vadeli bir fonun oluşturulmasını sağlayacak bir plan geliştirmekle görevlendirilmiştir.

41. Bakanlar Deklarasyonu'nda teknik yardım ve kapasite yaratılması konularında çeşitli paragraflarda bağlayıcı taahhütler ortaya koyduk. Burada 16, 22, 25-27, 33, 38-40, 42 ve ve 43. Paragraflardaki spesifik taahhütler bir defa daha teyit ediyoruz ve 2. Paragrafta sözü edilen sürdürülebilir teknik yardım ve kapasite yaratılmasının önemi konusundaki mutabakatı bir defa daha vurguluyoruz. Bu çerçevede, DTÖ Genel Müdürü'nü, söz konusu paragraflardaki taahhütlerin yerine getirilmesi ve yeterli olup olmadığı konularında 2002 yılında Genel Konsey'e sunmak üzere geçici, 5. Bakanlar Konferansına ise nihai bir rapor sunması için görevlendiriyoruz.

EN AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER

42. EAGÜ'lerin Bakanları tarafından 2001 Temmuz ayında benimsenen Zanzibar Deklarasyonu'nda dile getirdikleri mülahazaların ciddiyetini kabul ediyoruz. EAGÜ'lerin çok taraflı ticaret sistemine entegrasyonunun anlamlı pazara girişi, kendi üretim ve ihracat tabanlarının çeşitlendirilmesi için desteklenmesini ve ticaretle bağlantılı teknik yardım ve kapasite yaratılmasını gerektirdiğini kabul ediyoruz. EAGÜ'lerin ticaret sistemi ve küresel ekonomiye anlamlı entegrasyonunun bütün DTÖ üyelerinin çabasını içereceğinde hemfikiriz. EAGÜ menşeli mallar için vergiden ve kotadan muaf pazara giriş hedefini taahhüt ediyoruz. Bu açıdan, Brüksel'de Mayıs 2001'de gerçekleştirilen EAGÜ'ler için Birleşmiş Milletler Üçüncü Konferansı (LDC-III) sonrasında DTÖ Üyeleri tarafından pazara giriş konusunda kaydedilen önemli ilerlemeleri memnuniyetle karşılıyoruz. Bunun ötesinde, EAGÜ'lerin pazara giriş imkanlarına yönelik olarak sağlanacak aşamalı iyileştirmeler için ilave önlemler

almayı da göz önünde bulundurmayı taahhüt ediyoruz. EAGÜ'lerin katılımı Üyelik için hala bir önceliktir. Katılım sürecindeki EAGÜ'ler ile yürütülen müzakereleri kolaylaştırmak ve hızlandırmak amacıyla çalışmak konusunda hemfikiriz. Sekretarya'yı yıllık teknik yardım planlarında EAGÜ'lerin katılımına verdiğimiz önceliği yansıtması için görevlendiriyoruz. LDC-III'te yüklendiğimiz ve benimsediğimiz, DTÖ'nün EAGÜ'ler için çalışma programını oluştururken Brüksel Deklarasyonu ve Aksiyon Programı'nın DTÖ'nün yetkisiyle tutarlı olan ticaretle bağlantılı unsurlarını göz önünde bulundurması yönündeki taahhütlerimizi tekrar teyit ediyoruz. EAGÜ'ler Alt-Komitesi'ni böyle bir çalışma programı ortaya çıkarması ve mutabakata varılan söz konusu programı Genel Konsey'e 2002'de yapılacak ilk toplantısında rapor etmesi yönünde görevlendiriyoruz.

43. EAGÜ'lerin ticaretlerinin geliştirilmesi için EAGÜ'lere Yönelik Ticaretle Bağlantılı Teknik Yardım İçin Entegre Edilmiş Çerçeve - (Integrated Framework for Trade-Related Technical Assistance to Least-Developed Countries) kabul ediyoruz. Kalkınmayı destekleyenlerin Dayanışma Fonu'na (IF Trust Fund) ve DTÖ bütçe dışı dayanışma fonuna EAGÜ'ler lehine katkılarını önemli ölçüde artırmalarını ısrarla tavsiye ediyoruz. Kalkınma destekçisi ülkelerle koordinasyon halinde, çekirdek kuruluşların EAGÜ'lerin arz-yanlı kısıtlarına cevap vermek fikri ve bu modelin seçilmiş EAGÜ'lerde devam eden Pilot Proje tahmin ve IF'nin gözden geçirilmesi işlemini takiben bütün EAGÜ'lere yaygınlaştırılması ile IF'nin genişletilmesi yollarının araştırılmasını ısrarla tavsiye ediyoruz. Genel Müdür'den, diğer kuruluşların yöneticileriyle koordinasyonu müteakip, Aralık 2002'de Genel Konsey'e bir ara rapor ve EAGÜ'leri etkileyen bütün hususlarda ise Bakanlar Konferansı'nın Beşinci Oturumu'na geniş bir rapor sunmasını rica ediyoruz.

ÖZEL VE LEHTE MUAMELE

44. Özel ve lehte muameleye ilişkin hükümlerin DTÖ Anlaşmaları'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu tekrar teyit ediyoruz. GYÜ'lerin, özellikle de EAGÜ'lerin, karşılaştıkları belirli kısıtlara cevap vermede söz konusu hükümlerin işleyişi hakkında dile getirilen mülahazaları not ediyoruz. Bu münasebetle, bazı Üyelerin bir Özel ve Lehte Muameleye İlişkin Çerçeve Anlaşma (WT/GC/W/442) önerisi olduğunu da not ediyoruz. Bundan dolayı, bütün özel ve lehte muamele hükümlerinin, güçlendirilmesi, daha açık, etkin ve işlevsel hale getirilmesi düşüncesiyle gözden geçirilmesinde uzlaşıyoruz. Bu münasebetle, Uygulamayla Bağlantılı Konular ve Mülahazalar Hakkında Karar'da ortaya konulan çalışma programını tasvip ediyoruz.

ÇALIŞMA PROGRAMININ ORGANİZASYONU VE İDARESİ

45. Bu Deklarasyon hükümleri altında müzakereler 1 Ocak 2005 tarihinden daha geç olmamak üzere sonuçlandırılacaktır. Bakanlar Konferansı'nın Beşinci Oturumu müzakerelerde kaydedilen ilerlemeyi ele alacak, gereken siyasi yönlendirmeyi sağlayacak ve lüzumu halinde kararlar alacaktır. Bütün alanlarda müzakereler sonuçlandığında, söz konusu sonuçların kabul edilmesi ve uygulanması yönünde kararlar alınması için Bakanlar Konferansı Özel bir Oturum yapacaktır.

46. Müzakerelerin genel idaresi Genel Konsey'in yetkisi altında bir Ticaret Müzakereleri Komitesi tarafından izlenecektir. Ticaret Müzakereleri Komitesi ilk toplantısını 31 Ocak 2002 tarihinden geç olmayacak şekilde yapacaktır. Komite uygun müzakere mekanizmalarını gerektiği gibi kuracak ve müzakerelerin ilerlemesine nezaret edecektir.

47. Anlaşmazlıkların Halline İlişkin Mutabakat Metni'ne ilişkin iyileştirme ve netleştirmeler hariç tutulmak üzere, müzakerelerin yürütülmesi, sonuçlandırılması ve sonucunun yürürlüğe konulması hususları tek taahhüdün parçası olarak alınacaktır. Bununla beraber, daha erken bir aşamada varılan anlaşmalar geçici veya kati olarak uygulamaya konabilecektir. Erken anlaşmalar, müzakerelerin genel dengesi değerlendirilirken hesaba katılacaktır.

48. Müzakereler:

i. bütün DTÖ Üyelerine; ve

ii. halihazırda katılım sürecinde olan Devletler ve ayrı gümrük bölgeleri ile Genel Konsey'in olağan oturumlarından birinde üyelik şartlarını müzakere etmek yönündeki niyetlerini Üyelere bildiren ve kendileri için bir katılım çalışma grubu kurulmuş olan ülkelere açık olacaktır.

Müzakerelerin neticelerine ilişkin kararlar sadece DTÖ Üyelerince alınacaktır.

49. Müzakereler bütün katılımcıların etkin iştirakinin kolaylaştırılmasını teminen katılımcılar arasında saydam bir biçimde yapılacaktır. Müzakereler bütün katılımcıların yararlarına olacak şekilde ve neticede genel bir dengeye ulaşılmasını sağlayacak biçimde gerçekleştirilecektir.

50. GATT 1994'ün IV'üncü Bölümü; 28 Kasım 1979 tarihli Farklı ve Daha Lehte Muamele, Karşılıklılık ve GYÜ'lerin Tam Katılımı hakkında Karar; EAGÜ'ler Lehinde Önlemlere ilişkin Uruguay Raund Kararı; ve bütün diğer ilgili DTÖ hükümlerinde yerini bulan GYÜ'ler ve EAGÜ'ler için özel ve lehte muamele ilkesi, müzakerelerde ve Çalışma Programı'nın diğer yönlerinde tümüyle dikkate alınacaktır.

51. Ticaret ve Kalkınma Komitesi ve Ticaret ve Çevre Komitesi, yetki alanları çerçevesinde, sürdürülebilir kalkınma hedefine katkıda bulunmak için müzakerelerin kalkınma ve çevreye dair yönlerini tanımlamak ve tartışmak için birer forum vazifesi göreceklerdir.

52. Çalışma Programının müzakerelere ilişkin olmayan unsurlarına da öncelik atfedilmektedir. Söz konusu unsurlar Bakanlar Konseyi'nin Beşinci Oturumu'na ilerlemeleri rapor edecek olan Genel Konsey'in kapsamlı nezaretinde takip edilecektir.